

VADERLANDSCH MUSEUM.

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

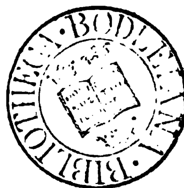
EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BY DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL
TE GENT.

GENT,
DRUKKERY VAN C. ANNOOT-BRAECKMAN, KORENMARKT.

—

1855.

Het gemis aen een volgwerk zooals het *Belgisch Museum,* hetwelk door Willems gedurende tien jaren, met zoo veel byval, werd uitgegeven, is algemeen gevoeld geworden. Mijn doel is de bestaende leemte eenigs zins aen te vullen. Terwijl het bericht van inteekening op deze onderneming in omloop was, legde een der verdienstelykste letterkundigen uit Noord-Nederland, de heer Alberdingk Thijm, zyne *Dietsche Warande,* waervan thands reeds de eerste jaergang is verschenen, ter pers. Zijn werk en het myne hebben omtrent de zelfde strekking. Edoch, zooals de uitgever der *Warande* het te recht zegt, « er is op het veld, dat wy beploegen, genoeg te doen om twee organen druk werk te geven. » In der daed by den dagelyks toenemenden lust voor de beoefening

onzer geschiedenis, en vooral der nederlandsche tael- en letterkunde, zullen de *Dietsche Warande* en het *Vaderlandsch Museum* niet te veel zijn, om de door Willems dood onderbrokene publicatie te vervangen. Des te meer, het plan onzer beide werken verschilt eenigs zins; want daer de heer Alberdingk Thijm zich ook met de letterkunde en kunstgewrochten uit onze dagen bezig houdt, zal mijn *Museum* schier uitsluitelyk aen den voortijd gewijd zijn. Myne hoofdzaek is immers, door de bekendmaking van talryke stukken, welke ik sedert dertig jaren heb verzameld, belangryke bydragen te leveren tot opheldering onzer vaderlandsche geschiedenis, en gewigtige bouwstoffen by te brengen voor het samenstellen eener uitgebreide algemeene geschiedenis onzer tael- en letterkunde.

Welken voortgang de studie onzer oude literatuer in de laetste vijf-en-twintig jaren gedaen heeft, weet eenieder. Vóór dien tijd immers verkeerden zeer verdienstelyke geleerden, zooals de graef van Bylandt (1) en de baron van Reiffenberg (2) nog in de dwaling, dat tydens de middel-

(1) In zyne, voor dien tijd, zeer merkweerdige verhandeling *Commentatio qua postulatur descriptio historico-geographica comitatus Flandriae, quo tempore Margaretha, Ludovici Maleani filio, Philippo audaci Burgundiae duci nupsit,* door de Hoogeschool van Leuven, ten jare 1825, bekroond. Leuv. 1826, in-4to, bl. 155, alwaer de schryver, na eenige fransche dichters opgenoemd te hebben, zegt : *Multo minor erat numerus poetarum qui Flandrico sermone scripserunt, nec nisi unius Jacobi Maerlantii opera nobis servata sunt.* Men zie daer tegen C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche letterkunde in het graefschap Vlaenderen,* alwaer bewezen wordt dat het dietschsprekend Vlaenderen, vóór 1482, slechts twee dichters oplevert die fransch schreven.

(2) *Archives philologiques.* D. II, bl. 17. Leuv. 1827.

eeuwen, hier te lande, en vooral in Vlaenderen, de fransche letterkunde, veel meer dan de dietsche, beoefend werd. Sedert hebben by ons de heeren Willems, Blommaert, Snellaert, Vander Meersch, enz.; in Noord-Nederland de heeren De Vries, Jonckbloet, Leendertz, Oudemans, Vermeulen, Visscher, enz.; in Duitschland de heeren Grimm, Hoffmann van Fallersleben, Mone, enz., geheel anders over de zaek doen oordeelen. Het zijn de vlytige bemoeijingen van deze en andere geleerden, die aen onze middeleeuwsche letteren, vooral aen onze dichtkunst, eene eervolle plaets tusschen de literaturen van alle andere volkeren hebben doen toekennen. Het waren hunne werken, die aen professor Jonckbloet den weg baenden, om zyne voortreffelyke *Geschiedenis der middennederlandsche Dichtkunst* te schryven.

Doch niettegenstaende al wat men in de laetste jaren aen het licht heeft gebracht, blijft er, het zy in openbare bibliotheken, het zy in die van byzonderen, nog veel berusten, dat verdienen zou bekend gemaekt te worden. Uit dien hoofde zal ik in dit *Museum* eene nog al ruime plaets toewyden aen de voortbrengsels onzer vroegste dichters. Ik zal my echter niet bepalen tot de drie eerste eeuwen onzer letterkunde, maer insgelyks menig verdienstelyk en tot hiertoe onuitgegeven stuk uit de XV[e] en de XVI[e] eeuwen opnemen, of wel de aendacht vestigen op dezen of genen schryver van latere tyden, die of in het geheel niet bekend is, of niet naer waerde wordt geschat.

De in vroegere dagen uitgekomene verhandelingen van Jer. De Vries (1) en Willems (2), hoe veel verdiensten zy by hunne verschyning ook hadden, zijn voor de eerste eeuwen onzer letterkunde sedert lang geheel onbruikbaer geworden; ook voor de volgende tyden verliezen zy dagelyks van hun belang. De sedert in het licht gekomene werken van hoogleeraer Visscher, van doctor Snellaert of professor Hofdijk, voor handboeken geschikt, zijn, alhoewel op de huidige hoogte der wetenschap, van al te beperkten omvang. Onze algemeene letterkunde wacht dus nog iemand die haer in heuren geheelen omvang en op eene uitgebreide wyze, door alle eeuwen heen, behandelt.

Bydragen voor dit grootsch gebouw te leveren is een hoofddoel van het *Museum*. Aen onze middeleeuwsche letteren vooral ruim ik zeer geerne eene breede plaets in, omdat deze in de laetste tyden zoo algemeen de aendacht hebben opgewekt, en omdat men, als het ware, in een niet te ver afgelegen verschiet, den tijd kan berekenen, waerop al wat eenig belang oplevert, het licht zal hebben gezien. Ik doe zulks des te gereeder, daer de in Noord-Nederland vroeger bestaende *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde,*

(1) Antwoord op de vraeg : *Welke zijn de vorderingen, welke is de verachtering der nederduitsche dichtkunde, gedurende de achttiende eeuw, in vergelijking van vroegere tijdperken?* ten jare 1805 bekroond door de *Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde* en uitmakende Deel III en IV der werken van dit genootschap. Amst. 1808-1809. 2 dn in-8°.

(2) *Verhandeling over de nederduytsche Tael- en Letterkunde, opzigtelyk de zuydelyke provintien der Nederlanden.* Antw. 1819-1824. 2 dn in-8°.

welke zich zoo verdienstelyk had gemaekt en in korte jaren zoo veel had geleverd, sedert lang uiteen is gegaen (1), en ook daer men by ons tot heden toe de werking der commissie, in den schoot der Akademie, krachtens koninklyk besluit van 1en december 1845 (2) benoemd, vruchteloos sedert acht jaer te gemoet ziet. Ten opzichte van deze inrichting zal men zich immers herinneren hoe de heer S. Vande

---

(1) De leden der *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde* waren ten getalle van zes, namelyk de heeren : Dr P.-J. Vermeulen, president, J. Tideman, secretaris, Dr W.-J.-A. Jonckbloet, P. Leendertz, Wz, J.-G. De Hoop Scheffer en Dr M. De Vries. In den loop van vier jaren (1844 tot 1848), heeft die Vereeniging in het licht gegeven 1° *Dboec vanden Houte van Jacob Van Maerlant,* door Tideman; 2° *Roman van Karel den Grooten en zijne XII pairs*, door Jonckbloet; 3° *Der Leken Spieghel van Jan Boendale*, door De Vries, 3 deelen; 4° *Roman van Walewein van Penninc en Pieter Vostaert*, door Jonckbloet, 2 deel.; 5° *Leven van Sint Franciscus van Jacob Van Maerlant*, door Tideman; 6° *Der Minnen Loep van Dirc Potter*, door P. Leendertz, 2 deelen, te samen tien deelen en verder nog eenen bundel verslagen.

(2) Dit besluit luidt als volgt :

LÉOPOLD, Roi des Belges,
A tous présents et à venir, salut.
Sur le rapport de Notre Ministre de l'intérieur,
Nous avons arrêté et arrêtons.

ART. 1er. L'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique sera successivement chargée des travaux suivants :

1° D'une biographie nationale ;
2° D'une collection des grands écrivains du pays, avec traductions, notices, etc.;
3° De la publication des anciens monuments de la littérature flamande.

ART. 2 L'Académie soumettra à la sanction du Gouvernement les mesures d'exécution de ces travaux.
ART. 3. Notre Ministre de l'intérieur est chargé de l'exécution du présent arrêté.
Donné à Laeken, le 1er décembre 1845.

LÉOPOLD.

Par le Roi,
Le Ministre de l'intérieur,
SYLVAIN VAN DE WEYER.

Zoo min van de vaderlandsche Biographie en van de verzameling der voornaemste schryvers, als van de Gedenkstukken onzer oude letterkunde is er tot hier iets verschenen.

Weyer, een man, die zelf in de letterkundige en geleerde wereld eene eervolle plaets bekleedt, by zyne benoeming tot minister van binnenlandsche zaken, op 30 july 1845, zich bereid toonde, de letteren en wetenschappen op eene krachtdadige wyze door het staetsbestuer te doen ondersteunen. Hy had ook de nederlandsche letteren niet vergeten. Ten volle bekend met hetgeen er in Noord-Nederland reeds bestond en met het tot stand komen der bovengenoemde *Vereeniging*, wilde hy dat het Zuiden met het Noorden zou wedyveren, om aen den opbouw onzer letteren te arbeiden. Hy wilde dus dadelyk eene commissie, uit zeven leden (1) bestaende, doen benoemen (2), die onverwijld de hand aen het werk zou slaen, om al wat uit de vroegere tyden eenige waerde, het zy voor de tael, het zy voor de letterkunde bezit, op 's lands kosten uit te geven. Op het aenraden echter van een paer geleerden zag de minister van dat eerste plan af, en droeg hy de taek op aen de op nieuw ingerichte Akademie (3). Daerdoor werd ongelukkig de zaek voor tien jaren verschoven. De heer Vande Weyer kon aen zyne goede

---

(1) Namelyk : tot voorzitter Willems, tot leden Blommaert, Bormans, David, Mertens, Serrure en Snellaert. — Deze commissie wordt bedoeld door den heer Snellaert. *Bulletin de l'Académie*. D. XIV², bl. 256.

(2) Verkeerdelyk wordt door den heer Snellaert, *Bulletin de l'Académie*. D. XIX¹, bl. 301 gezegd, dat de minister den heer Willems over het samenstellen der commissie raedpleegde.

(3) In zijn rappôrt aen den koning voor het herinrichten der Akademie beklaegt zich de minister dat de vlaemsche letterkunde, welke heden zoo bloeijend is, in de Akademie niet vertegenwoordigd wordt.

inzichten geen gevolg geven; want reeds op den 31en maert 1846 legde hy het ambt van minister af, en Willems, die het grootste deel aen de werkzaemheden moest nemen, stierf op den 24en juny van het zelfde jaer.

Zestien maenden na Willems dood, en wel in de zitting van den 4den october 1847, drong de ieverige heer Snellaert by de klasse aen, om de uitvoering des koninklyken besluits van 1sten december 1845 te bekomen. In zijn vertoog drukte hy het gevoelen uit, dat de gedenkstukken onzer oude letterkunde het gevoegelykst door de Akademie zelve zouden worden uitgegeven. Dien ten gevolge benoemde de klasse der letteren, op 10 january 1848, vijf harer leden, namelyk de eerw. heeren Carton en David en de heeren Bormans, De Decker en Snellaert, die zich met de taek zouden belasten. Vier jaren nadien, en wel op den 6en november 1852, bracht deze commissie by monde van laetstgenoemden heer, die tot secretaris gekozen was, terwijl kanonik David het voorzitterschap waernam, een verslag uit, waerby zy aenkondigde, dat zy bereid was dadelyk de hand aen het werk te slaen en besloten had de reeks harer uitgaven te beginnen met de gedichten van Jacob van Maerlant en de prozaschriften van Jan Ruysbroeck. Men had de bezorging der werken van eerstgenoemden op de volgende wyze, tusschen de vijf leden der commissie verdeeld : 1° *Rijmbybel,* 2° *der Naturen Bloeme,* 3° *Spieghel historiael,* 4° *Wapen Martijn* en de

romans (1) waeronder *het Boek vanden Houte*, 5° *Sinte Franciscus, Hemelicheit der Hemelicheit* en de kleine dichtwerken.

Doch toen de zaken zoo verre waren, ontmoette men eenen grooten hinderpael : het ontbrak namelyk aen geld. De Akademie, die voor al hare andere werkzaemheden toereikende fondsen bezat, had voor onze moedertael niets over (2). Men hoefde zich dus tot het staetsbestuer te wenden. Eindelyk in de zitting van den 3den april 1854 ontving de klasse bericht van wege den heer Minister van binnenlandsche zaken, Piercot, dat hy op het budget, hetwelk aen de wetgevende kamers onderworpen was, eene somme van 5000 franken had gebracht. Deze gelden werden dan ook toegestaen, doch waren niet geheel bestemd voor onze oude dietsche literatuer, er moesten 2000 franken afgetrokken worden voor eene geschiedenis der fransche letterkunde in Zuid-Nederland en verder ook nog eene somme voor het in het licht geven van oude fransche schryvers.

In tusschentijd had de commissie het hier bovenopgegeven plan ter uitgave der werken van Maerlant gewyzigd. Men bepaeldde zich immers tot het drukken van 1° den

(1) Aen alwie met de werken van Maerlant eenigs zins bekend is, zal deze verdeeling zonderling voorkomen. Ook begrijpt men niet hoe de commissie in 1852, het noodig achtte *Dboec vanden Houte* en *Het leven van Sinte Franciscus* op nieuw te doen drukken, daer de heer Tideman reeds van het eerste in 1844, en van het andere in 1848, zeer goede kritische uitgaven had bezorgd, waeraen niet veel te verbeteren valt.

(2) *Bulletin* XIX, bl. 302.

Rijmbybel, 2° van *der Naturen Bloeme*, 3° van den *Alexander*. Met het eerste dezer werken zou zich kanonik David gelasten, met het tweede professor Bormans en met het derde doctor Snellaert. De twee overige leden, namelyk kanonik Carton en de heer De Decker, thands minister van binnenlandsche zaken, schynen aen de werkzaemheden geen deel te zullen nemen.

Met genoegen zal men vernemen dat eindelyk het koninklyk besluit van 1sten december 1845, na tien jaren wachtens, ten uitvoer gaet gebracht worden, want indien ik wel onderricht ben, ligt er één van Maerlants onuitgegevene dichtstukken ter pers; doch alwie eenigs zins bekend is met hetgene er in de laetste tyden voor de middeleeuwsche letterkunde by andere volkeren, en voor de onze, zoo in noordelyk als in zuidelyk Nederland, gedaen is, zal niet zonder bevreemding vernemen dat de meerderheid der commissie goed gevonden heeft hare uitgaven in, sedert lang in onbruik geraekte oude dietsche of St. Pietersletteren, opzettelyk te doen drukken. Stellig is er daervoor, in onze eeuw, en voor dit geval, geene gezonde reden by te brengen.

Terwijl men dus één der werken van Maerlant van wege de brusselsche commissie te gemoet ziet, heeft men van eenen anderen kant het vervolg van den *Spieghel historiael* te verwachten. De *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* te Leiden, aen welke men reeds zoo veël heeft te danken, heeft zich immers daermede

belast en die taek aen professor De Vries opgedragen.

Men mag dus berekenen dat binnen eenen bepaelden tijd al de werken van onzen gryzen Maerlant in het licht zullen zijn verschenen. Doch, behalve deze blyven er nog veel andere gewichtige gedenkstukken uit onze middeleeuwen over, die op uitgeven en bearbeiden wachten.

Dit *Museum* zal vooral geschikt zijn om gedichten van kleinen omvang of fragmenten van groote gewrochten op te nemen. Het beroemd Hulthemsche handschrift, thands op de koninklyke bibliotheek te Brussel berustende, bevatte nog talryke stukken die nimmer gedrukt werden. Ik putte er ruimschoots in en trok er zestig kleine gedichten uit. De heer Angillis heeft er een dertigtal andere op dit oogenblik ter pers, zoodanig dat ik het weinige, dat er dan nog overblijft, gemakkelyk in eene volgende aflevering van dit *Museum* zal kunnen inlyven. Ten slotte zal alsdan eene nauwkeurige beschryving van dien merkweerdigen Codex volgen en eene volledige opgave van geheel den inhoud.

Uit het laetste stuk van Jonckbloets *Geschiedenis* (1) is het gebleken, dat het stukjen, hetwelk ik hier bl. 93, onder Nr XVII, opnam, insgelyks te vinden is in het haegsche handschrift van Willem van Hildegaersberch, alwaer het *Vanden Hontsscede* heet. Ik twyfel grootelyks

---

(1) Bl. 420.

of men het, zoo wel als talryke andere die daerin voorkomen, wel beschouwen mag als zijnde uit de pen gevloeid van dien vermaerden hollandschen spreker.

Ik acht het byna onnoodig hier te berichten, dat ik al onze oude gedichten, zoo wel als de andere oorkonden met de grootste getrouwheid, die men misschien slavelyk zal noemen, heb laten afdrukken. Alles, is tot driemael toe, met de oorspronkelyke teksten zorgvuldig vergeleken. Er zal my dus zeer weinig ontsnapt zijn (1).

Ik denk dat de taek van iemand, die onuitgegevene stukken voor het eerst laet drukken zich moet bepalen tot, indien ik het alzoo mag noemen, het vermenigvuldigen der teksten. By eene tweede uitgave kan men zich zoo veel kritische herstellingen of veranderingen veroorloven als men maer wil, maer by het eerst aen het licht brengen van oude oorkonden schijnt my zulks ongeraedzaem en onvoorzichtig. Men heeft dan immers niet meer de oorspronkelyke, maer wel eene, naer den zin van den uitgever veranderde en

(1) De heer Alberdingk Thijm, die in zyne *Dietsche Warande*, D. I. bl. 589, in zeer vleijende woorden van mijn *Museum* spreekt, waerover ik hem hier openlyk mynen dank betuig, vraegt « hoe, ik bl. 28, in het eerste fragment der Nevelingen, tot de lezing gekomen ben :

(Ane) *menege wonden hine wel vaste bant*, terwijl het facsimilee duidelyk te lezen geeft : *r enege wonden.* »

Ik beken ronduit dat de lithograef beter gezien heeft dan ik. Hetgeen ik immers voor de twee laetste beenen eener *m* had genomen, en om welke reden ik, in allen gevalle (m)*enege* had moeten doen drukken, krijgt, thands dat ik reactief gebruik, veel meer de gedaente eener *r*. Ik neem dus de lezing *sonder enege*, van den heer Alberdingk Thijm zeer geerne aen. — Op de plaets in de kerk te Damme, waer Jacob van Maerlant begraven werd, kom ik nader terug.

dikwyls verminkte of bedorvene lezing. Ik heb misschien myne nauwgezetheid in het volgen der handschriften te verre gedreven, wanneer ik in de stukken uit den Hulthemschen Codex *onder windene, vol prisen*, *som wile*, *vor pensen*, enz., heb laten drukken voor *onderwindene, volprisen*, *somwile, vorpensen,* enz. Doch dat alles kan de lezer lichtelyk herstellen.

Alleen heb ik, zooals men gewoonlyk doet, de *v* en *w*, in *u* en *uu* en wederkeerig, en op enkele plaetsen de *i* in *j* veranderd.

Wat het punctueren dier oude stukken betreft, dat geeft dikwyls nog al groote moeijelykheid. Dat ik er overal in geslaegd ben om den zin te recht verstaenbaer te maken, durf ik niet verzekeren. Een der kleine gedichten, *Ene Boerde*, alhier onder Nr XLVII voorkomende, draegt dien naem uit hoofde der dubbelzinnigheid, welke het oplevert. Wanneer men het immers op de volgende wyze leest en afstipt, dan is de beteekenis geheel het tegenovergestelde, van die welke het met de andere punctuering, op bl. 369, heeft.

Ic minne een wijf die scande geert,
nemmermeer si pijnt na ere;
wijflijcheit haet hare onweert,
nicht haren prijs kan si meerren.
Quade, ongheraecte werken si doet,
nergens haer lijf ich minne;
aen valscheit keert si haren moet,
selden voer scande si haer behoet,
haer hertse ende oec haer sinne.

Al haer seden prijstmen nicht,
weinich goet sijn haer dade;
ontrouwe heeft si in haer geplicht,
negeine stont si blijft gestade.
Aen haer oncuesche werken sijn,
nergeens si haer wael prueft;
alle doeght in haer verswijnt,
cleine doghet si haer onderwint;
haer en roect nicht wien dat bedrueft.
Hier om soe muotsich laen van ir,
nicht lief es mir die saerte;
si sal ummer leiden mir,
weinich op haren troest ich waerte.
Ich wilse scuwen, of minen eit;
luttel mich helpt haer gruetsen;
men vintse sonder bescheidenheit,
nemmermeer mijn dienst bereit
sal sijn der saleger suetsen!

Voor sommige lezers was het misschien gepast geweest dat ik hier en daer eenige der verouderde woorden of uitdrukkingen had verklaerd; doch ik heb my daervan onthouden, eens deels omdat het my dan misschien moeijelyk zou gevallen zijn de lust tot het maken van aenteekeningen, waeraen men zich al te licht overgeeft, te besnoeijen, en anders deels omdat ik dit geerne overlaet aen de geleerden, die zich hoofdzakelyk op onze taelkunde toeleggen. En dan ook omdat ik de hoop voede, dat de een of ander wel eens de hand aen het werk zal slaen om eene beredeneerde sprackkunst [1] en een algemeen woordenboek onzer middeleeuwsche tael samen te stellen.

(1) De geleerde Grimm heeft daervan slechts de eerste grondslagen gelegd.

Zulke werken zouden dan in eens tot verklaring en opheldering van al onze oude dichters en prozaschryvers kunnen dienen, en het zou dan niet meer noodig zijn, by de uitgave van deze of gene oorkonde uit de vroegste eeuwen onzer letterkunde, uitleggingen te geven, die men thands meestal by al onze schryvers moet herhalen.

De lust om het tot hier toe ongedrukte uit het Hulthemsche handschrift bekend te maken, heeft my in dit deel eene ruime plaets aen de middeleeuwsche poëzy doen toewyden. Uit dien hoofde heb ik voor het vervolg van dit *Museum* zeer belangryke stukken tot opheldering onzer vaderlandsche geschiedenis, alsook de beschryving van talryke onuitgegevene munten en penningen, moeten verschuiven.

Alhoewel mijn eigen voorraed niet spoedig uitgeput zal wezen, voldoe ik zeer geerne aen het verzoek van eenige vrienden om ook bydragen van anderen te plaetsen. Het *Museum* zal er by winnen. Ik kan met voldoening zeggen dat onderscheidene geleerden, zooals hoogleeraer Jonckbloet, professoren Heremans en Stallaert, doctor Van der Meersch, van Oudenaerde, de heer Torfs, van Antwerpen, enz., my hunne medewerking beloofd hebben.

Gent, den 1sten december 1855.

LIJST DER INTEEKENAREN.

		Exempl.
Z. M. De Koning, voor		20
Het Ministerie van Binnenlandsche Zaken		29
Z. H. de Hertog van Arenberg		1

OOST-VLAENDEREN.

De heer	Ph. Blommaert, letterkundige, te Gent	1
»	Gust. Callier, professor by de Hoogeschool	1
»	Prosp. Claeys, student in de rechten	1
»	Eug. Cogen, student in de medecynen	
»	Aug. Daele, geldwisselaer	1
»	P. De Baets, advokaet	1
De eerw. heer	B. De Decker, kanunik	1
De heer	E. Degerickx, secretaris van de maetschappy *de Tael is gansch het volk*	1
»	Baron de Giey, grondeigenaer	1
»	Fr. De Keghel, fabriekant	1
»	De Kerckhove-Delimon, grondeigenaer	1
»	J. De Meyer, grondeigenaer	1
»	Baron J. De Saint-Genois, hoogleeraer en schepen	1
»	J. B. d'Hane, lid van het Senaet	1
»	L. Drubbel, advokaet	1
»	V. Gaillard, advokaet	1
»	P. Geircgat, boekhandelaer	20
»	J. Ghesquière, notaris	1
»	P. J. Goetghebuer, bouwkundige	1
»	J. Guislain, hoogleeraer	1
»	J. F. J. Heremans, leeraer by het Athenaeum en de Hoogeschool	1
»	Herry-Vermeulen, grondeigenaer	1
De eerw. heer	Hillegeer, priester der Soc. Jesu	1
De heer	H. Hoste, boekhandelaer	12
De Maetschappy	*de Tael is gansch het volk*	1
De heer	Ph. Kervyn van Volkaersbeke, schepen	1

	Exempl.
De heer Muquardt, boekhandelaer	5
Seminarie (Bibliotheek van het)	1
Het Taelminnend Studenten-Genootschap	1
De heer E. Van Damme-Bernier, grondeigenaer	1
» Ferd. Van der Haeghen, grondeigenaer	1
» Eug. Van der Haeghen, boekdrukker	1
» Is. Van Doosselaere, boekdrukker	2
» Pr. Van Duyse, letterkundige	1
» Aug. Van Lokeren, oud-schepen	1
» Ign. Van Toers, advokaet	1
» Fr. Vergauwen, lid van het Senaet	1
» C. Vervier, grondeigenaer	1
» Jul. Vuylsteke, student in de rechten	1
» L. Wocquier, leeraer by de Hoogeschool te Gent	1
» P. Wouters, leeraer by het Athenaeum	1
» Aug. Teirlinck, student in de rechten, te Elseghem	1
» Pieter Cnudde, timmerman, te Saffelaere	1
De eerw. heer De Vos, leeraer by het Collegie, te Geraerdsbergen	1
De heer Ducaju, te Dendermonde	1
» Hiel, te Dendermonde	1
» D. J. Van der Meersch, geneesheer, te Oudenaerde	1
» L. Van Lerberghe, stads-archivaris	1

WEST-VLAENDEREN.

De eerw. heer kanunik Carton, lid der Akademie, te Brugge	1
De heer Coppieters t'Wallant, lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers	1
» burggraef De Croeser de Berg	1
» d'Hanins de Moerkerke	1
De Maetschappy *Yver en Broedermin*	1
De heer De Meyer, lid van de Akademie van Geneeskunde	1
» J. Gailliard, corresponderend lid van de Maetsch. van Schoone Kunsten te Gent	1
De eerw. heer kanunik Heene, professor in het Seminarie	1
De heer Kervyn van Lettenhove, lid der Akademie	1
De eerw. heer C. B. Masselis, onderpastor van S. Gilliskerk	1
De heer P. Ronse, advokaet	1
De eerw. heer Verdeghem, archivaris van het Bisdom	1
De heer A. Angillis, letterkundige, te Rumbeke	1
» F. J. Blieck, notaris, te Iseghem	1
» P. Claeyssens, schryver, te Yperen	1
» Kesteloot-De Man, letterkundige, te Nieupoort	1
De Maetschappy *Vriendenkring*, te Leysele, by Veurne	1
De heer J. Ossieur, geneesheer, ondervoorzitter van de letterk. maetschappy *de Vriendschap*, te Rousselaere	1
» H. Van de Velde, voorzitter van het gerechtshof, te Veurne	1
De eerw. heer F. Van de Putte, pastoor, te Boesinghe	1

BRABAND.

		Exempl.
De heer	J. J. Altmeyer, professor by de Hoogeschool, te Brussel	1
»	Bauduin directeur van het krijgs-hospitael	1
»	R. Chalon, briefwisselend lid der Akademie	1
»	Prosp. Cuypers, letterkundige	2
»	J. M. Dautzenberg, letterkundige	1
»	Decq, boekhandelaer	10
»	P. De Bonne, advokaet	1
»	Th. De Jonghe, grondeigenaer	1
»	L. Geelhand-Schoonen, letterkundige	1
»	Jottrand, vader, advokaet	1
»	A. Justen, penningkundige	1
»	Maertens, avoué	1
»	C. Piot, beambte by 's Rijks archief	1
»	Prud. Quartier, lid van het Midden-Comiteit	1
»	K. Stallaert, leeraer by het Athenaeum	1
»	Van der Sweep, ingenieur	1
»	M. Van der Voort, lid van het Midden-Comiteit	1
»	graef van Renesse-Breidbach, lid van het Senaet	1
»	Alph. Wauters, stadsarchivaris	1
»	Matth. Boosten, student, voor de Maetschappy *met Tijt en Vlijt*, te Leuven	1
De eerw.	heer De Wit, deken, te Aerschot	1
De heer	J. Dykmans, controleur der directe belast. te Hal	1
»	Hermans, boekhandelaer, te Leuven	1
De eerw.	heer Stroobants, onderpastoor, te Lembeke	1
De heer	B. Van Linthout, boekhandelaer, te Leuven	1

ANTWERPEN.

De heer	H. Conscience, te Antwerpen	1
»	Delgeur, doctor in de letteren	1
»	Ch Dumon, voor de rederijkkamer *de Olijftak*	1
»	Xav. Gheysens, notaris	1
»	Jonghmans-Ruelle, boekhandelaer	1
»	Manceaux, boekhandelaer	1
»	F. H. Mertens, bibliothekaris	1
»	P. Th. Moons, grondeigenaer	1
»	Peeters-Van Genechten, boekdrukker	1
»	Hend. Sermon, leeraer by St. Ignatius-gesticht	1
»	Schoof-Van Straelen, zackwaernemer	1
»	Ed. Terbruggen, greffier	1
»	Lod. Torfs, letterkundige	1

	Exempl.
De weduwe Van Isboven, boekhandelaer	1
De heer Van Mol-Van Loy, boekhandelaer	3
» Van Oevelen..	1
» J. Van Ryswyck, letterkundige	1
De kinderen A. T. Van Uffelen, boekhandelaers	2
De eerw. heer P. Visschers, pastoor der S. Andrieskerk	1
De heer L. Vleeschouwer, letterkundige	1
» Croquet, te Waelhem	1
» V. J. Dumoulin, boekhandelaer te Meerhout	1
» J. G. Sanders, voor het tael- en letterlievend genootschap : *de Dageraed*, te Turnhout	1
» G. L. G. Valck, te Rijckevorsel	1
» J. A. Van Oursbagen, te Schrieck, by Heist-op-den Berg . . .	1

NEDERLANDEN.

De heer J. A. Alberdingk-Thijm, te Amsterdam.	1
» C. G. Boonzajer, notaris, te Górinchem	1
» Dr A. De Jagher, te Rotterdam	1
» J. Dirks, lid van de tweede kamer der Staten Generael, te Leeuwarden	1
» H. O. Feith, archivaris te Groningen	1
» Dr Halbertsma, te Deventer	2
» Dr W. J. A. Jonckbloet, hoogleeraer, te Groningen	1
» O. Keer, penningkundige, te Amsterdam	1
» N. G. Kist, professor, te Leiden	1
» M. Nyhoff, boekhandelaer, te 's Gravenhage	25
» A. D. Schinkel, te 's Gravenhage	1
» J. D. Sybrandi, boekhandelaer, te Amsterdam	15
» P. O. Van der Chijs, hoogleeraer, te Leiden	1
» J. Van der Noordaa, te Dordrecht	1
» Van Kesteren, boekhandelaer, te Amsterdam	2
» G. W. Wreede, hoogleeraer, te Utrecht	1

DUITSCHLAND.

De heer A. Marcus, boekhandelaer, te Bonn	6
» Staelin, voor de koninkl. Bibliotheek, te Stuttgard	1

FRANKRIJK.

De heer R. Duthillœul, voor de Bibliotheek, te Douai	1
Het *Comité flamand de France*, te Duinkerken	1

Het Nevelingen-lied.

Historiam omnem a poësi initium sumpsisse fassi jam pridem sunt doctiores; ut dolendum, quod aliis gentibus gloriae datur, in ignominiam patriae nostrae trahi, ex talium carminibus, qui res antiquissimas stylo persequi olim conabantur, historicos documenta petiisse.

Bartholini Antiquitatum Danicarum libri tres. Hafniae, 1689. 4to, p 152.

Het is te bejammeren dat er tot hiertoe geene nederlandsche vertaling van het Nibelungen- of Nevelingen-lied bestaet. Terwijl dat uitmuntend epos sedert eene halve eeuw de aendacht van geheel Duitschland gaende houdt, terwijl aldaer, ter verklaring van den oorspronkelyken tekst by de Hoogescholen lessen gegeven worden en talryke vertalingen, in hedendaegsch proza of dichtmaet, zich in een ieders handen bevinden, terwijl aldaer de kunstenaers die zoo ryke bron dagelyks raedplegen en koning Lodewijk van Beijeren den beroemden schilder Cornelius gelast zijn paleis te versieren met de voornaemste tafereelen aen het middeleeuwsch dichtstuk ontleend, bleef het by ons weinig

bekend; en, zoo lang daervan niet eene goede prozavertaling het licht ziet, zal die schoone oude duitsche sage niet naer waerde kunnen geschat worden. Het is meer dan tijd dat men niet langer onverschillig blyve voor een meesterstuk, dat voor ons vaderland zoo veel belang oplevert als voor Duitschland, vermits het tooneel van meer dan eene der bezongene gebeurtenissen by ons te zoeken, en de voornaemste held, die daer in optreedt, Siegfried van Nederland is.

Onze zuidelyke naburen, de Franschen zelven, zijn daerin verder gevorderd dan wy. De Chateaubriand, in zyne *Études historiques*, had het hoog op met het *Nevelingen-lied*, en de geleerde Ampère heeft ten jare 1832, by de faculteit van letteren te Parijs, de verdiensten van het dichtstuk, met veel kennis van zaken, ontwikkeld, en daerover in zyne lessen aen de *École Normale* aldaer, in het breede gehandeld. Verder vertaelde de Saint-Marc Girardin, in zyne *Notices sur l'Allemagne*, vier zangen of avonturen, zoo als het heet. Eindelyk heeft zekere dame Moreau de la Meltière, te Moskou woonende, geheel het Nevelingen-lied in het fransch overgebracht en haer verdienstelyk werk is te Parijs, in 1837, door den heer Riaux, in het licht gegeven. Ten slotte voeg ik hier nog by dat de heer De Baecker, door de uitgave, in 1853, van zijn werk *des Nibelungen, saga Mérovingienne de la Néerlande*, by de Franschen dit heldendicht nog meer heeft doen kennen.

In afwachting dat voor eene volledige vertaling de een of ander onzer jonge letterkundigen de hand aen het werk sla, heb ik gedacht onzen belgischen lezeren den inhoud van het *Nevelingen-lied* beknoptelyk te moeten herinneren. Ik weet wel dat vroeger, door de *Mnemosyne* van Tydeman en van Kampen, dat schoone middeleeuwsche epos in Noord-Nederland bekend is geworden; doch wat er destijds geschreven werd, is in die

groote verzameling als verloren gebleven en werd ook by ons weinig of niet gelezen. En, daer de voortreffelyke *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst* van professor Jonckbloet, waerin voor de Nevelingen eene aenzienlyke plaets ingeruimd is, by ons, jammer genoeg, niet algemeen verspreid is, dacht ik het niet ongepast hierop nog eens terug te moeten komen. Ik doe dit des te liever omdat de schets van dat voortreffelyk dichtstuk door den heer Blommaert, naer het hoogduitsch van Weiden, in het *Kunst- en Letterblad* opgenomen, aldaer in drie verscheidene jaergangen (1840-1843) verbrokkeld is gebleven, en omdat de dichterlyke navolgingen van dien heer, hoe verdienstelyk zy dan ook wezen, ons slechts een gedeelte van het oorspronkelyke teruggeven.

Geheel het Nevelingen-lied bevat negen-en-dertig zangen of *avonturen* en splitst zich in tweeën; in het eerste gedeelte wordt de luister of bloei en in het tweede de nederlaeg of nood der Nevelingen bezongen.

Wie de dichter was van de Nevelingen, is zoo min voor den hoogduitschen als voor den nederlandschen tekst bekend.

In het algemeen denkt men dat de eerste tot op het jaer 1200 opklimt; de nederlandsche schijnt iets jonger te zijn, al is het dat de door ons ontdekte twee fragmenten tot een handschrift behoord hebben dat stellig, blykends het schrift, van vóór het einde der dertiende eeuw dagteekent.

Te Worms, in het koningrijk Burgondië, leefde eene maegd, zoo zeer door hare uitstekende schoonheid als door hare deugden beroemd. Zy hiet Chriemhilde en was dochter van vrouw Ute; haer vader was Dankraet. Zy had drie broeders,

Guntheer, Geernoot en Giseleer, alle door hunne dapperheid vermaerd. Talryke fiere ridders leefden rondom hen, zoo als : Hagen van Troje met zynen broeder Dankwart, Ortwijn van Metz, twee markgraven Geere en Eckewart, Volker van Alzeije, Aumold, Sindold, Hunold en anderen die men niet alle zou kunnen noemen.

Chriemhilde droomde eens dat een valk, dien zy opvoedde, onder haer oog door twee arenden verscheurd werd.

Zy verhaelde dien droom aen hare moeder Ute, die haer verklaerde dat die valk eenen edelen heer beteekende, die haer tot echtgenoot bestemd is, maer die, indien God hem niet behoedt, haer spoedig zal ontrukt worden. — « Nooit wil ik, zegt Chriemhilde, my aen eenen man verbinden. » — « Verzeker dat maer zoo niet, antwoordt de moeder, wilt gy ooit eenig genoegen op deze aerde smaken, dan zal u dat door de liefde van eenen dapperen kryger toekomen. »

Te gelyker tijd woonde in de burcht te Santen, by den Rhijn, een schoon konings kind, Siegfried van Nederland, zoon van Siegmund en Siegelinde.

De dappere Siegfried had van kindsbeen af vele landen en koningryken doorkruist, want van zyne eerste jeugd af had het rumoer der wapenen iets streelends voor zijn oor gehad. Alle koene knapen waren hem van wijd en zijd komen opzoeken of hadden zich rondom hem geschaerd; maer hy was zegevierend in alle steekspelen; in alle gevechten steeds werden hem de pryzen als overwinnaer toegekend; zyne bejaerde ouders waren fier op hem. Met vier honderd andere jongelingen werd hy tot ridder geslagen, maer aller oog was op hem gevestigd. De vrouwen zagen hem met liefde aen, en er was niet eene maegd of zy had hem tot haren echtgenoot gewild.

Het gebeurde dat Siegfried had hooren gewagen van de fiere

Chriemhilde, welke al de mannen, die zich aenboden, afwees. Toen hy deze keuze aen zyne ouders bekend maekte, waren ze eenigzins beducht om de trotschheid van die schoone en om den overmoed van de ridders, die haer omringden, en namelyk van Hagen; doch niets kan Siegfried weêrhouden en hy vertrekt met een groot gevolg. De bekoorlykste vrouwen werkten aen zyne kleederen.

Zy gaen op weg met uitgelezene paerden en met blikkerende wapenen.

Na zeven dagen reizens komen zy te Worms aen. Niemand aldaer kende hen; maer Hagen, by het zien der fiere houding van den kryger, die zich aen hun hoofd bevindt, verzekert dat deze niemand anders is dan Siegfried. « Ja, voegde hy er by, het is de held die Neveling en Schilbing, de twee ryke koningszonen, heeft overwonnen, hy is het die het zwaerd Balming bekwam en den schat der Nevelingen heeft ontroofd, die den dwerg Alberik overwon en dezes kaproen, die de menschen onzichtbaer maekt, in zijn bezit kreeg; bovendien heeft hy nog den draek van den lindenboom gedood, in wiens bloed hy zich baedde, waerdoor zyne huid zoo hard als hoorn geworden is, zoo dat geen wapen hem kan deeren. »

Siegfried munt weldra aen het hof van Guntheer in alle ridderspelen uit; doch nergens vertoonde zich de schoone Chriemhilde, al is het dat zy uit hare venster den held der Nederlanden kon zien en opvolgen. Al de vrouwen van Guntheers hof werden op Siegfried verliefd, en, al was het dat Chriemhilde zich aen niemand verklaerde, dan toch voelde zy ook heimelyk in haren boezem het vuer der liefde blaken.

Er onstond één oorlog tusschen Ludegeer, koning van Saksen, Luetgast, koning van Denemarken, en die van Burgondië. Siegfried trekt het voor Guntheer aen, en, by den eersten aenval,

worden de vyanden verpletterd. De koning van Saksen en zijn broeder vielen in de macht der Burgondiërs.

By de terugkomst van dien heldhaftigen tocht, gelukt het aen Siegfried voor de eerste mael de schoone Chriemhilde te kunnen bewonderen. De maegd treedt te voorschijn in een gewaed vol van helblinkende gesteenten, en zoo als de maen de sterren door haren glans overtreft, zoo schittert Chriemhilde boven de overige vrouwen uit. Nimmer had men zoo schoon een maegdelijn gezien! Zy treedt Siegfried te gemoet en een schuchtere blos bedekt hare konen. « Zy welkom, dappere ridder, » sprak zy, en die woorden ontstaken in Siegfrieds boezem een hevig minnevuer. Beide bleven door het zelfde gevoel opgetogen.

Van dat oogenblik af was Siegfried, als het ware, aen het hof van Guntheer geboeid; want thands is het hem toegelaten alle dagen het voorwerp zyner liefde te beschouwen.

De koning der Burgondiërs hoorde spreken van Brunehilde, de koningin van IJsland, wier schoonheid en heldenmoed hoog geroemd werden. Hy wil haer overwinnen; doch, daer hy op zyne eigene krachten niet genoegzaem betrouwt, vraegt hy aen Siegfried om hem op dien tocht te vergezellen; deze stemt er in toe, op voorwaerde dat hy de hand van Chriemhilde bekome.

De twee helden maken zich reisvaerdig en Chriemhilde zelve brengt voor hen de kostbaerste kleederen en het rijkste gewaed in gereedheid. Zy laten zich door Hagen en eenige dappere ridders vergezellen en varen den Rhijn af.

Den twaelfden dag kwamen zy te Isensteen, in Brunehildes land aen. De koningin, op wie Guntheer verliefd is, heeft de onversaegdheid van eenen kryger en de sterkte van eenen reus. Alwie naer hare hand wil, dingen moet eerst met haer in het strijdperk treden, met haer den steen werpen, om het verst springen en met de spies stryden. Den mannen, die door haer

worden overwonnen, doet zy zonder genade het hoofd afslaen.

Guntheer, door Siegfried aengemoedigd, neemt de voorwaerden aen; want de held der Nederlanden had hem in het oor gefluisterd dat hy hem door zyne tooverkrachten zou ter hulpe komen. Wanneer men echter aen Brunehilde haren gouden schild en hare reusachtige speer aenbracht, dan ontzonk de moed aen allen, die den koning van Burgondië vergezeld hadden. Hagen en Dankwart dachten dat zy tot hun ongeluk naer IJsland waren gekomen. En, toen men in het krijt eenen zoo grooten steen aenvoerde, dat twaelf mannen dien met moeite konden tillen, dan bekromp zelfs het hart aen Guntheer; maer Siegfried geeft hem moed en belooft hem, by middel van zynen tooverkaproen, zich onzichtbaer te maken en hem by te staen. Hy plaetst zich ook achter den schild van Guntheer en weert de geduchte slagen, die Brunehilde aen dezen toebrengt, gestadig af. De koningin wierp den steen twaelf vademen ver en sprong over gelyken afstand; doch Siegfried smeet den steen verder en sprong over eene nog grootere uitgestrektheid.

Brunehilde bleef overwonnen en werd mede naer Burgondië gevoerd. Daer wordt zy Guntheers bruid, terwijl Siegfried Chriemhilde bekomt en haer naer Nederland, by zynen vader, medevoert.

Siegfriede werd weldra een zoon geboren, aen wien zy den naem van Guntheer gaf; Brunehilde baerde insgelijks een kind, dat den naem van Siegfried ontving.

De held der Nederlanden leefde gelukkig in zijn vaderland en zag zyne macht versterkt door het gebied over het land der Nevelingen, waer hy zich meester maekte van den grootsten schat, die ooit door iemand werd bezeten.

Na verloop van eenigen tijd zond Guntheer eenen bode naer Siegfried, om hem uit te noodigen naer Worms te komen. Het

was zyne vrouw Brunehilde, die hem hier toe aenspoorde.

Siegfried, Chriemhilde en de hunnen nemen de reis aen en voeren den ouden koning Siegmund met zich. Alle werden te Worms met geestdrift ontvangen, de beide vrouwen begroetten elkander hartelyk; gedurende de feestelijkheden bevonden zy zich dikwijls te samen; doch weldra veranderde hunne wederzijdsche achting in afkeer en haet. Elk hunner wil den voorrang hebben, de eene omdat zy Siegfried als den leenschuldige van Guntheer aenziet, de andere omdat zy met het geheim van de overwinning op Brunehilde bekend is.

Ten laetste, in hare eer te kort gedaen, verwijt Chriemhilde aen de andere hoe zy door haren echtgenoot, en niet door Guntheer, werd overmeesterd. Brunehilde barst van spijt en neemt het vast besluit, zich te zullen wreken. Hagen, Ortwijn, Geernoot en Giseleer komen haer troost aenbieden. Hagen zweert haer hulp en hy raedt Guntheer aen Siegfried te dooden, waerdoor een groot deel landen in zijn bezit zou komen; maer de koning verwerpt het aenbod, eindelyk toch wanneer Hagen hem de verzekering geeft dat hy Siegfried in het geheim zal ombrengen om op hem de tranen die hy aen Brunehilde heeft doen vergieten, te wreken, stemt hy in alles toe.

Op raed van Hagen verschynen er aen het hof gewaende boden van koning Ludegeer, die aen de Burgondiërs den oorlog komen aenzeggen. Siegfried wil met Guntheer den tocht ondernemen. Vóór het vertrek gaet Hagen van Chriemhilde, met wien hy vermaegschapt was, afscheid nemen. Deze drukt hare spijt uit over al wat is gebeurd, en Hagen doet haer verstaen dat eene verzoening mogelyk is. Dan beveelt die zwakke vrouw aen Hagen haren echtgenoot aen, wiens onstuimige overmoed haer bekend was, en zy is onvoorzichtig genoeg hem toe te vertrouwen hoe, toen Siegfried zich in het bloed van den drack

baedde, er hem een blad van eenen lindenboom tusschen de beide schouders viel, waerdoor hy enkel ter dier plaetse kwetsbaer was gebleven. Zy smeekt Hagen dat gedeelte van haren mans lichaem zorgvuldig te willen bewaken. Op deze wyze had Chriemhilde zelve dat groot geheim kenbaer gemaekt! Hagen raedt heur aen, ten einde hy beter haren echtgenoot tegen de slagen der vyanden zou kunnen beschutten, dat zy ter bedoelde plaets, tusschen de schouders, met zyde een kruis zou teekenen. Zoo was Siegfried verraden!

Andere gewaende boden komen aen Guntheer den vrede aenbieden. De oorlog was dus niet meer noodig; doch de dood van Siegfried was besloten en men stelt hem eene jachtparty voor. Tegen den wil van Chriemhilde neemt hy het aenbod aen, want zy had eenen verschrikkelyken droom gehad : zy had twee wilde zwynen haren echtgenoot over de heide zien vervolgen en de bloemen rood geverwd worden. Zy had twee bergen over hem zien neêrstorten, waerdoor hy voor altijd aen haer oog werd ontrukt.

Ter jacht, zoo wel als elders, muntte Siegfried steeds aen het hoofd zyner gezellen uit. Een jager nam eenen speurhond aen het zeel en leidde Siegfried op het spoor van het wild. De held maekt eerst een everzwijn, dan eenen leeuw en veel andere wilde dieren af. Toen men wilds genoeg had gedood, kwamen de jagers te samen ter plaetse waer men zou eten en eene keuken had ingericht. Guntheer deed den hoorn blazen om aen allen kenbaer te maken dat hy wilde ontbyten. Als Siegfried zich bereidde ter vergaderplaets te komen, sprong er in eens een reusachtige beer uit het bosch op; de held wierp zich op het gruwelyke dier en, zonder het te kwetsen, bond hy het op zyn paerd vast; doch wanneer hy by de andere was gekomen en van zijn ros steeg, brak de beer de koorden, waermede hy vastgebonden was, los. Het dier wil naer het bosch heên-

vluchten, verscheurt de honden die het willen tegen houden, werpt de ketels waerin het eten bereid was om, doet de koks wegloopen en al de jagers hunne wapenen opvatten; maer Siegfried rukt op den beer aen en doodt hem. Na dat koene feit zettede men zich aen tafel. Het vleesch werd in overvloed opgedischt; doch het ontbreekt aen wijn. Siegfried, door de jacht verhit, wordt hierover ongeduldig. Hagen belooft hem in de nabyheid eene bron te wyzen, en stelt hem eene wedding voor wie van hun beiden daer de eerste zou aenkomen. Zy vangen aen te loopen, en koning Guntheer volgde hen. Siegfried was de eerste by de bron; maer wanneer hy zich neèrbukt om te drinken, nadert Hagen en stoot hem tusschen de schouderen waer het zyden kruis was geteekend, zynen spiet door het lijf. De held, alhoewel doodelyk gewond, springt op om zyne wapens te vatten, doch Hagen had ze weggestoken en Siegfried kon alleen met zynen schild zich op den verrader werpen, die dan ook half verpletterd en doodsbleek ter aerde viel. Doch het bloed gudste uit Siegfrieds wonden, en bevochtigde de bloemen : weldra blies hy den laetsten adem uit.

Hagen deed het bebloed lijk van Siegfried naer Worms voeren en het voor de deur van Chriemhildes nachtvertrek neèrleggen, omdat zy het aldaer zou vinden wanneer zy des morgends ter vroegmis ging. Dat gebeurde ook, en de ongelukkige vrouw zag er haren echtgenoot op den grond uitgestrekt. Hare vrouwen zegden haer dat het misschien het lijk van eenen vreemdeling was. « Neen, riep zy uit, het is mijn Siegfried, het is mijn gemael! Brunchilde heeft zyne dood gewild en Hagen heeft hem vermoord. »

Zy zond eenen bode naer Siegmund en naer de zynen die nog sliepen, om hen die droeve mare aen te kondigen. De vader wierp zich op het lijk van zynen zoon. De krygers uit

het Nevelingenland wilden zich wreken, maer Chriemhilde raedt hun aen een geschikter oogenblik af te wachten. Niemand kon de rampzalige vrouw troosten!

Het lijk van den vromen held werd op eene baer ter hoofdkerk gedragen en toen het nog over aerde lag, hoorde men niets anders dan het gelui der klokken en het treurig gezang der priesters.

Ook Guntheer en Hagen kwamen op en wilden hunne euveldaed afloochenen; doch Chriemhilde sprak tot hen: « Dat hy die als onplichtig erkend gehouden wil worden, in het byzijn van het volk tot de baer nadere. » En zie, o wonder, toen Hagen bytrad, dan stroomde in eens het bloed uit de wonden van den doode! De koning wilde den verrader verschoonen en zeide dat Siegfried door roovers afgemaekt was. « Die roovers, riep Chriemhilde, zijn my bekend! Gy Guntheer en Hagen, gy zijt het! »

Er werd eene mis over den doode gedaen; mannen vrouwen, kinderen, alle snelden ter hoofdkerk. Het lijk werd gekist, in eenen purperen dwael gewonden, en het bleef drie dagen en drie nachten over aerde liggen. Daerna werd het begraven; maer vóórdat de kist in den grond zonk, deed Chriemhilde ze dagelyks openen, om de gelaetstrekken van haren geliefde te beschouwen.

Nadat de uitvaert voor den geduchten held had plaets gehad, wilde Siegmund met Chriemhilde naer zijn land terug keeren. Doch zy weêrstaet aen het smeeken van den ouden koning, op het aenraden van haren broeder Giseleer, en blijft te Worms; dáér, by de hoofdkerk, bouwde men haer eene groote wooning, alwaer zy eenzaem en in rouw gedompeld leefde. Drie jaren en half lang sprak zy niet tegen Guntheer en wilde zy Hagen niet zien.

Intusschen ried de verrader aen Guntheer zich met zyne zuster te verzoenen. « Werd zy bevriend met ons, zei Hagen, dan zou de schat der Nevelingen herwaerts komen; gy zoudt rijk worden. »

Giseleer en Geernoot bewerkten de verzoening met Chriemhilde; zy stemde er eindelyk in toe om den koning te zien; maer Hagen mocht niet onder haer oog verschynen. Zy vergaf aen al hare vyanden, éénen man uitgezonderd.

Kort daerna trokken Geernoot en Giseleer, met acht duizend man, ter plaetse waer de schat gedolven lag. De dwerg Alberik bewaekte dien en liet hem wegdragen omdat hy de morgengave van Chriemhilde was geworden. Vier zwaer beladene karren, die drie mael's daegs gedurende vier dagen en vier nachten over en weêr reden, waren nauwelyks genoeg om den schat naer het schip, dat op den Rhijn lag, over te brengen. Het was al goud en edele gesteenten!

Zoodra Chriemhilde dit alles in hare macht had, gaf zy zoo veel aelmoesen, zoo veel geschenken dat iedereen haer bevriend werd. Hagen werd hierdoor bevreesd en hy ried Guntheer aen zich meester te maken van al die rijkdommen. De koning weigert; maer Hagen zelf steelt den schat en werpt hem te Loche in den Rhijn, in de hoop hem later daer uit te halen. Chriemhilde beklaegde zich hierover aen Guntheer; maer Hagen werd niet gestraft.

Na de dood van Siegfried bleef Chriemhilde dertien jaren in geween overbrengen.

Intusschen was vrouw Helka, gemalin van koning Ettel (Attila) gestorven; hy wilde eene tweede echtgenoote nemen, en zyne vrienden trokken zyne aendacht op Chriemhilde, de fiere weduwe, die in Burgondië leefde. Zy slaet eerst het aenbod af: zy wil haer geheel leven lang Siegfried blyven betreuren en aen niemand meer toebehooren. Doch eindelyk, na veel tegenspraek, stemt zy, christene vrouw, er in toe met den heidenschen koning in huwelyk te treden. Zy had haer immers door den afgezant van Ettel, door Rudegeer doen beloven, dat hy haer overal zou bystaen en haer het ongelijk, dat zy geleden heeft, zou helpen wreken.

Zy vertrekt met een gevolg van honderd-en-vier maegden en een aental ridders om hen te beschermen. Zy reisden door Beijeren, waer de bisschop Pelgrim zyne nicht Chriemhilde ontmoette; dan kwamen zy aen in het land van Rudegeer, waer Godelinde, de schoone koningin, hen op de burcht te Bechelaren zeer hartelyk ontving. Des anderen daegs zetteden zy den tocht voort tot aen Treisenmuer, eene burcht aen Ettel toebehoorende. Voorafgegaen van vier-en-twintig vorsten, waeronder Ramung, hertog van Walachijen, Humboge, Hawart van Denemarken, Iring en anderen, reed Ettel zyne bruid te gemoet. Het onthael was heerlyk! Van daer trokken zy op naer Weenen, waer de bruiloft gevierd werd. Doch te midden der vreugdebedryven bleef Chriemhilde droefgeestig.

Na de feestelykheden namen zy hunnen intrek op het slot Ettelburcht, waer Chriemhilde zeven jaren lang met Ettel in weelde leefde, hem eenen zoon baerde, die gedoopt werd en den naem van Ortlief ontving. Doch de koningin, te midden van al de liefdebewyzen, die haer omringen, kan haren Siegfried niet vergeten, noch de treurige herinneringen, die haer door het hoofd dryven, niet verbannen.

Zy had de gedachte om zich over Hagen te wreken nog niet laten varen en wenschte slechts hem naer Ettelsburcht te kunnen lokken. Zy bad haren echtgenoot dat hy Guntheer en hare overige magen, die zy sedert zoo langen tijd niet gezien had, zou uitnoodigen om naer het Hunenland te komen. Ettel stemt hier willig in toe. Alvorens echter de boden Wervel en Swenlijn vertrekken, roept de koningin ze by haer en beveelt hun aen dat zy aen het hof te Worms overal zouden aenkondigen dat zy Chriemhilde, sedert lang hare droefheid heeft afgelegd, aen Siegfried niet meer denkt, hem zelfs geheel heeft vergeten.

Wanneer de afgezanten van Ettel aen het hof van Guntheer

verschynen, dan zou Hagen willen dat men de uitnoodiging niet aennam; maer al de overige ridders zijn van een ander gevoelen, en, zoodra hy gewaer wordt dat men zyne aerzeling voor lafheid aenziet, is hy de eerste om zich voor den tocht te bereiden.

Guntheer neemt de reis aen met meer dan duizend leenmannen en negen duizend krygers. Aen den Donau gekomen, waren er geene schepen om hen over te zetten. In den vloed baedden zich witte vrouwen. Hagen had van eene dezer de kleederen weggestoken; om ze weêr te bekomen voorspelde zy hem dat groote eer hun by Ettel wachtte; doch een ander meerwijf verzekerde dat de eerste hem bedrogen had, dat het hen weldra zou berouwen, de reis naer het Hunenland te hebben ondernomen; want dat de tocht voor hen noodlottig zou worden, en dat zy daer alle, behalve 's konings kapellaen, zouden omkomen. Zy wijst hem verder eenen veerman aen; deze echter weigert zynen dienst; maer Hagen houwt hem het hoofd af en brengt zelf de zynen over. Om de voorspelling van de witte vrouw te logenstraffen, stoot hy den kapellaen in den vloed; doch door Gods genade komt deze over, en toen begreep Hagen welk lot hem te wachten stond!

Nauwelyks bevinden zy zich aen de overzy van den vloed, of zy hebben de krygers van Gelfraet, den markgraef des lands, te bevechten, die hen aenrandde omdat zy zynen veerman hadden gedood. Doch Dankwart brengt Gelfraet om het leven en de overigen nemen de vlucht.

Aen het hof van Rudegeer worden zy hartelyk ontvangen, zy verblyven er eenige dagen en Giseleer bekomt 's markgraven schoone dochter. Geernoot ontving een zwaerd ten geschenke en Hagen bekwam den schild, welke vroeger aen Noeding had toebehoord, die door Wittich was verslagen. Volker, de zanger, nam zyne vedel en zong een hartelyk afscheidslied.

De aenkomst der Burgondiërs in het land van Ettel, werd aen den ouden Hildebrand aengekondigd, die zich daerover verontrustte en zynen heer, koning Diederik van Bern, verwittigde. Deze trok de krygers te gemoet, maer waerschuwde hen tevens dat Chriemhilde nog steeds den held der Nevelingen bleef beweenen. « Zy schreije zoo veel als ze wil, roept Hagen uit, Siegfried is dood en zal niet weêrom komen, het is de koning der Hunen, dien zy thands moet beminnen! » Hildebrand raedt hun aen op hunne hoede te zijn; doch Guntheer antwoordt dat zy op Ettels woord betrouwen, die hen uitgenoodigd heeft. « Het lot dat hun te wachten staet, zegt Volker, kunnen zy toch niet ontgaen! »

Zy trekken ten hove. Aller oog was weldra op Hagen gevestigd: « daer is, riep men, de moordenaer van Siegfried! » Chriemhilde ontving de gasten met geveinsdheid, Giseleer alleen omhelsde zy. Toen Hagen dit zag, bond hy zynen helm vaster op het hoofd.

De vreemdelingen worden geherbergd, maer van een gescheiden; dat had de koningin gewild. Zy vraegt of zy den schat der Nevelingen hadden medegebracht; maer Hagen antwoordde dat zy wel wist dat de koning dien in den Rhijn had doen werpen. — De koningin wilde dat men de wapens in de hofzael zou afleggen; maer Hagen weigert dit. « Men heeft hen gewaerschuwd, roept Chriemhilde uit, kende ik den man die zulks gedaen heeft, hy zou er de dood om ondergaen! » Doch koning Diederik, in zijn gemoed gestoord, riep uit: « Zult gy dan my zonder straf laten? » Ettels gemalin bleef beschaemd en verliet hare vyanden.

Koning Diederik en heer Hagen drukten zich elkander de hand. « Die reis naer het Hunenland zal ongelukkig uitvallen, » sprak Diederik. — « Wy zullen op alles acht nemen! » antwoordde de donkere Hagen.

« Wie is, vroeg Ettel, de man, die door Diederik zoo vriendelyk ontvangen wordt? » — « Een leenman van Chriemhilde antwoordt : zijn vader hiet Aldriaen. » — « Dien heb ik wel gekend, sprak de koning, want ik heb zynen zoon ridder geslagen, en nu herken ik ook Hagen, want hy en Walther van Spanje zijn hier als kinderen grootgebracht. »

Hagen ging Volker opzoeken en met dezen zette hy zich neder op eene bank, in het voorhof, op eene plaets van waer zy door Chriemhilde konden gezien worden. Dat verbitterde nog heur gemoed en zy weende van spijt. Beide krygers waren in de rijkste kleederen uitgedoșcht. De Hunen bleven hen bezien als of het wilde dieren waren. Chriemhilde had zestig koene mannen vergaderd om Hagen en Volker aen te vallen, en zy stelde zich zelve aen het hoofd der bende om aen haren vyand zyne misdaed te kunnen verwyten. Hagen wachtte hen af met het zwaerd van Siegfried in de hand, dat hy ontstolen had. Toen Chriemhilde het zag, borst zy in tranen. Volker legde den overgrooten strijkstok van zyne vedel naest zich op de bank. De mannen door de koningin byeengebracht, dorsten beide helden niet aenranden.

Nadat de twee vrienden Guntheer gewaerschuwd hadden, begeven zy zich naer binnen in het hof van Ettel. De koning heet hen welkom en de eerewijn wordt rond geschonken en de spyzen in overvloed opgedischt.

Dan zegde Guntheer tegen Ettel dat hy zich ter rust wilde begeven. Toen de nacht was gevallen, bleven Hagen en Volker de wacht houden; gewapende mannen door Chriemhilde uitgezonden om hen te overvallen, deinsden terug by het zien hunner blinkende helmen en hunner kloeke houding.

Des anderen daegs morgends gaen de Nevelingen ter mis, maer op Hagens raed hadden zy zich wel gewapend. Daerna heeft een steekspel plaets, waerin Volker, by ongeluk, eenen der Hunen

doodt; de bloedverwanten van dezen wilden hem wreken; maer Ettel zette zich tusschen de stryders en scheidde ze van een.

Als men ter tafel ging, beklaegde zich Chriemhilde aen Diederik van Bern en aen den ouden Hildebrand, en zy riep hunne hulp in om zich te kunnen wreken; maer beide weigerden zulks. Eindelyk doet zy beloften aen Blodelijn, aen wien zy het land van Noeding en diens schoone weduwe toezegt. Hy laet zich overhalen.

Toen men aen het eten zat, deed Chriemhilde Ettels zoon, den jongen Ortlief, in de zael dragen. Terwijl de koning met trotschheid van zijn kind spreekt, spottede Hagen openlyk met het wicht en riep, tot groote ergenis van den vader en alle aenwezigen, dat het van dan af reeds ter dood bestemd was. Blodelijn begaf zich met duizend man by Dankwart, die zich met de zynen aen tafel had neêrgezet. Dankwart hiet Blodelijn welkom; doch deze zeì dat hy van hem geen welkom wilde ontvangen, omdat zijn broeder Hagen Siegfried had vermoord. — Dankwart antwoordde dat hy nog een zeer jong kind was toen dit gebeurde, dus dat hy niet wist wat vrouw Chriemhilde van hem wilde hebben. Hierop sprong Blodelijn van tafel op en trok zijn zwaerd uit de scheede, maer Dankwart gaf hem zulken verschrikkelyken slag dat hem het hoofd van het lijf rolde. « Zie daer, riep hy uit, de morgengave voor Noedings weduwe! » Dan werd het gevecht algemeen. De Burgondiërs, die geene wapenen hadden, vatteden de banken en de stoelen om zich te verweeren. Alle nemen deel aen het gevecht en Hagen slaet het hoofd van Ettels zoon, den jongen Ortlief, af. Van buiten willen nieuwe stryders de zael binnen dringen, maer Volker en Dankwart hielden hen tegen. Chriemhilde smeekt Diederik van Bern haer te helpen; door zijn toedoen geraekt hy met haer en met Ettel en Rudegeer uit de zael. Zeven duizend man bleven er verslagen!

Ettel wil zelf den wreeden Hagen aenvallen; maer de zynen houden hem terug, en toen Hagen den koning voor eenen lafaerd uitmaekt, beloofde Chriemhilde eenen prijs voor dengenen die hem zou dooden. Irink van Denemarken wil op Hagen aen; doch hy had te stryden niet alleen met dezen, maer toen met Volker en dan met Guntheer, en met Geernoot en met Giseleer; ten laeste valt Irink afgemat op den grond, maer springt weldra op, herneemt het gevecht met Hagen zonder hem te kunnen overwinnen en wordt eindelyk zelf gedood. Het bloed stroomde overal, en de Burgondiërs doorstaken hunne vyanden.

Eindelyk vragen de afgematte krygers om vrede; maer Ettel en Chriemhilde weigeren zulks om de dood huns kinds. Door de beden van Geernoot en Gunther bewogen, eischen zy slechts dat men hun Hagen levere : dan zouden de anderen gespaerd worden; maer dit aenbod werd verworpen. Hierop worden de Burgondiërs naer de zael teruggedreven, die zy gedeeltelyk verlaten hadden, en Chriemhilde deed ze in brand steken. De wind blies het vuer aen, dat weldra zich overal verspreidde.

Verschrikkelyk werd de nood, en om hunnen dorst te lesschen konnen zy niets anders doen dan bloed drinken. Het vuer nam al meer en meer toe; de brandende balken vielen op de Burgondiërs; maer zy trachtten zich door hunne breede schilden te beschutten. Zoo brachten zy dien akeligen nacht door, want omdat de zael gewelfd was, waren niet alle omgekomen. Den volgenden morgend bleven er nog zes honderd man over, en Volker en Hagen bewaekten hunne ongelukkige landgenooten. Met deze begon op nieuw de strijd; Chriemhilde vuerde met geschenken hare krygers aen. Diederik van Bern wilde een einde aen die slachting maken, maer daer Ettel onverbiddelyk bleef, was het hem niet mogelyk. Chriemhilde verweet aen Rudegeer dat hy tot hiertoe nog zynen kling niet had getrokken ; zy

berinnert hem de belofte, die hy haer gedaen heeft. Deze held wil aen Ettel al het goed dat hy van hem genoten heeft terug geven, opdat hy hem van zijn woord zou ontslaen; doch de koning en Chriemhilde weigeren zulks en zy dringt nogmaels by hem aen. — Eindelyk kan hy niet meer weêrstaen : hy gaet zyne wapenen opvatten en zyne mannen byeen roepen. De Burgondiërs verkeeren eerst in het denkbeeld dat hy hun ter hulpe komt; weldra echter worden zy gewaer dat de forsche kryger als vyand optrekt. Hagen en Volker weigeren tegen hem te vechten, maer Geernoot rukt op Rudegeer aen; beide, door elkanders zwaerden getroffen vallen doodelyk gewond ter aerde neêr. De jeugdige Giseleer wreekt zijns broeders dood, zoo dat niet één van Rudegeers stryders het ontkwam.

Ettel en Chriemhilde weten niet wat er van Rudegeer geworden is, zy verdenken hem van het met hunne vyanden te houden. Volker echter roept hun toe dat hy hun tot zijn laetste oogenblik getrouw was gebleven. Men bracht het lijk van den gesneuvelden. Ettel, op dit zicht, werd diep getroffen, en de lucht weêrgalmde van zyne klachten als van het gebriesch van eenen leeuw. Ook Chriemhilde betreurde bitter de dood van Rudegeer!

De koning der Amelingen, Diederik van Bern, vernam wat er gebeurd was en, ondanks zynen wil, vatten zyne mannen : de oude Hildebrand, Wolfhart, Helmont, Helperik, Wolfbrand, Helmschrot, hunne wapenen en eischen het lijk van Rudegeer op, om het ten minste op eene heerlyke wyze ter aerde te doen bestellen; Volker verzet zich hier tegen. Dan wordt men op nieuw handgemeen; Hildebrand tast Hagen aen; maer zy worden door de menigte gescheiden. Het gevecht wordt algemeen; Hildebrand verslaet Volker. De meeste helden komen van beide zyden om. Gunther en Hagen bleven over en met hen Hildebrand; deze, zwaer gewond, begaf zich by Diederik om

hem die droeve mare bekend te maken. Diederik wil zyne mannen byeen brengen, maer er blijft hem niemand over dan de oude Hildebrand alleen. Hy wapent zich zelven en beklaegt zich bitterlyk aen Guntheer, omdat hy het lijk van Rudegeer geweigerd heeft af te staen. Diederik wil dat zy zich overgeven; Hagen slaet dit af. Er ontstaet een krakeel tusschen dezen en Hildebrand, maer Diederik stelt daer een einde aen, en valt Hagen aen; deze wordt gewond en Diederik, die hem niet wil dooden, levert hem gebonden aen Chriemhilde over. Dan vat de koning der Amelingen op nieuw het zwaerd op tegen Guntheer; deze ook blijft overwonnen en wordt voor de koningin gebracht. Diederik bad haer dat zy hun het leven zoude laten; zy beloofde dit; zy deed de twee krygers afzonderlyk opsluiten. Toen Diederik zich verwyderd had, vergat zy hare belofte en ging naer Hagen toe om zich te wreken. « Zult gy thands, sprak zy, my alles teruggeven wat gy my hebt ontnomen? Op die voorwaerde alleen zult gy levend naer Burgondië wederkeeren. » — « Ik heb gezworen, antwoordde Hagen, zoo lang een myner heeren overblijft, den schat aen niemand te wyzen. » De valsche verrader wist te wel dat Chriemhilde zyne dood besloten had. Dan deed zy haren broeder Guntheer het hoofd afslaen, en zy vatte het zelve by de haren en hield het voor Hagen. « Nu weet niemand, riep Hagen, dan God en ik alleen waer de schat ligt; hy zal voor u altijd verborgen blyven! » De koningin trok het zwaerd uit de scheë en hieuw zelve het hoofd van haren vyand af.

Ettel bleef als verslagen. Woedend sprong Hildebrand op en hy stak Chriemhilde zynen degen door het hart. De koning en Diederik weenden. Zoo eindigde dat verschrikkelyk wapenspel!

—

Het was den 30sten der maend Mei van het jaer 1835, dat ik in het bezit kwam van een blaedjen, dat tot een handschrift van eenen nederlandschen tekst des Nevelingen-lieds behoord heeft. Ik ontving het van den verdienstelyken, thands nog levenden oud-onderbibliothekaris, den heer F. De Laval, wiens aendacht ik sedert lang op dergelyke overblijfsels van oude parkementen *Codices*, vroeger by het inbinden van boeken dikwijls verbruikt, gevestigd had. Het fragment had tot schutblad gediend aen eenen ouden lederen band, die de *Animadversiones in V. T. libros omnes, auct. L. De Dieu.* Lugd. Bat. 1648, in-4°, bevattede. Volgends eene daerop geschrevene aenteekening behoorde dit exemplaer, in 1704, aen de Karmelieten te Leuven; maer het was niet mogelyk te raden wanneer, noch waer, het boek ingebonden werd. Waerschijnlyk in eene dezer twee steden? Dan zou men daeruit kunnen opmaken dat er nog in 1648, of ten minste in de zeventiende eeuw, het zy te Leiden, het zy te Leuven, een nederlandsch handschrift der Nevelingen geheel, of gedeeltelyk voorhanden was.

Toen ik dat kostbaer blaedjen bekwam en zag dat het een fragment was van dit zoo heerlyk dichtstuk der middeleeuwen, gaf ik dadelyk kennis van dezen gelukkigen vond aen mynen geëerden professor en vriend, den heer Mone, met wien ik my dan toevallig in onze akademische bibliotheek bevond. Ik kon aen eenen man, die zich voor onze oude nederlandsche letterkunde zoo verdienstelyk heeft gemaekt, niet weigeren myne gelukkige ontdekking, by middel van zijn geacht tijdschrift *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit* aen de geleerde wereld bekend te maken. Uit dien hoofde verscheen voor het eerst te Karlsruhe, in 1835 (1), het te Gent teruggevondene fragment van ons Nevelingen-lied.

---

(1) *Anzeiger*, IVter *Jahrgang*, bl. 191—195.

Sedert dien tijd werd het meermalen herdrukt, zoo als te Berlijn, in 1836, door professor Von der Hagen (1), — te Groningen, in 1838 (2), door den hoogleeraer Meijer, wiens lessen ik, te Leuven, vóór 1830, het genoegen had by te woonen, — te Amsterdam, in 1850, door den heer J. A. Alberdingk Thijm (3), — en eindelyk te Parijs, in 1853, door den heer De Baecker (4).

Nadat ik in Duitschland de twee-en-zeventig versen had laten drukken, deelde ik hier te Gent, in den *Messager des Sciences et des Arts*, van 1838, een *fac-simile* mede van het oorspronkelyk parkementen blaedjen. De heer De Baecker heeft dit voor zyne *Des Nibelungen* doen nateekenen.

Door een zonderling, en by uitstek gelukkig toeval, geraekte ik drie jaren, na myne eerste ontdekking, en wel op den 3en December 1838, aen eene tweede brok van onze Nevelingen. By het verkoopen, op S. Jorishof alhier, van eene verzameling boeken en handschriften, gedeeltelyk door den stedelyken archivist, den heer Karel Parmentier, nagelaten, vestigde ik myne aendacht op een pak fragmenten van handschriften der XIIIe, XIVe en XVe eeuwen, op den catalogus onder Nr 818 voorkomende (5). Daer onder herkende ik dadelyk aen het schrift, een klein vel parkements, als zijnde een tweede blaedjen uit denzelfden *Codex* der Nevelingen, waervan ik er alreeds een ander bezat. Alhoewel de letterkundige nalatenschap van den heer

---

(1) In de *Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Spracheund Alterthumskunde*, B. I, bl. 339.

(2) In de *Nalezingen op het Leven van Jezus*, enz., bl. 110—114.

(3) In zyne *Gedichten ontleend aan de Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuer* der XIIe, XIIIe, XIVe, XVe en XVIe eeuw, bl. 10—12.

(4) *Des Nibelungen*, *Saga Mérovingienne de la Néerlande*. bl. 120.

(5) *Catalogue d'une belle collection de vieux livres en différentes langues et facultés suivie d'une collection de manuscrits*, *délaissés par M. Charles Parmentier*, Gand, Annoot-Braeckman. — Bl. 46, No 818. *Fragmens d'écriture des XIIIe*, *XIVe et XVe siècles*, *sur parchemin et impressions du XVe siècle.*

Parmentier talryke liefhebbers en geleerden, waeronder ook Willems, had aengelokt, ontsnapte dat belangrijk stuk aen ieders oog en ik kocht het voor eenen spotprijs. Hoe de heer Parmentier aen dit fragment gekomen was, heb ik nooit kunnen achterhalen.

De *Codex*, waeruit die twee blaedjens gerukt zijn, was in octavo-formaet en in de tweede helft der dertiende eeuw door eene goede, zeer leesbare hand, geschreven. Elk blad bevatte zes-en-dertig versen aen iedere zyde, en tusschen elken regel is er eene lijn getrokken, even als in het S. Galler handschrift van het duitsche Nibelungen-lied. De strofen zijn niet afgedeeld, maer de rust of *caesuer* van elk vers door eenen punt aengeduid.

Ik zegde reeds dat geheel het Nevelingen-lied in negen-en-dertig zangen of avonturen verdeeld is. Mijn eerste fragment, waerin *Siegfrieds beerenvangst* beschreven wordt, is een gedeelte van den zestienden zang en beantwoordt aen vers 3786 tot 3866 van het Nibelungen-lied, door Von der Hagen uitgegeven (1) (maer is acht versen korter), of aen strofe 885, v. 2, tot strofe 904 van den druk door Lachmann bezorgd (2). Het tweede fragment, waerin *Siegfrieds uitvaert* bezongen wordt, behoort tot den zeventienden zang, en beantwoordt aen vers 4161-4245 van Von der Hagen of aen strofe 978, tot strofe 999 van Lachmann. Hieruit kan men berekenen dat er tusschen het een en het ander fragment 288 versen ontbreken. En vermits men op eene volle bladzyde 36 regels telt, volgt hieruit dat er vier blaedjens tusschen de twee overgeblevene invielen.

Beide vellen hebben eenigzins door de schaer des boekbinders geleden, zoodanig dat aen de eene zyde ter breedte van eene streep, (voor het tweede fragment iets meer), de aenvang van

(1) Breslau, 1820.
(2) Berlijn, 1826.

iederen regel is weggesneden. Van alle twee zijn insgelijks de laetste letteren van eenige versen verdwenen. Daer en boven zijn beide blaedjens door eenen wormsteek een weinig beschadigd, der wyze dat er daer door een woord is weggeraekt. Eindelyk is er nog van het tweede bovenaen anderhalve regel weggevallen, en alzoo zijn er, met de voor- en keerzyde twee heele en twee halve versen verloren.

Ik neem hier een en ander fragment op; want alhoewel het eene reeds te Karlsruhe, te Berlijn, te Groningen, te Amsterdam en te Parijs verschenen is, werd het hier te lande nog nooit gedrukt. Het ander ziet voor de eerste mael het licht.

By deze uitgave heb ik al wat er door de schaer des boekbinders of door den wormsteek verloren ging, aengevuld. Reeds vroeger had ik in den *Anzeiger* zulks, voor zoo veel het my mogelyk was, gedaen voor de twee-en-zeventig eerste versen. Sedert dien trachtteden de heeren Von der Hagen en Alberdingk Thijm, de eene en andere plaets, waervoor ik niets had opgegeven te herstellen. Myne vroegere gissingen of die, welke ik hier voor het eerst opgeef, zijn in cursief gedrukt, terwijl die van den heer Von der Hagen door *parenthesis* ( ), en die van den heer Alberdingk Thijm door haekjens [ ] aengeduid worden. Al de aenvullingen echter van deze geleerden konden wy niet goedkeuren. Meer dan eens moesten wy deze of gene, als uit te veel letters bestaende, verwerpen. Want, zooals boven reeds gezeid werd, is er van dat eerste fragment, slechts de breedte van eene streep, die drie, vier, of ten hoogste vijf letters kon bevatten, verdwenen. En, aen verkortingen, die in andere handschriften soms in overvloede voorkomen, kan men hier weinig denken; in der daed, behalve *ende,* dat elf malen *eñ* geschreven is, en de *n* die aen het einde van een paer woorden is weggelaten en door een streepjen vervangen, heeft het eerste blaedjen er

geene, en in het tweede komen er insgelyks zeer weinig voor. Om de opgegevene of andere redenen kunnen de volgende gissingen van professor Von der Hagen niet aengenomen worden : v. 13 *hi sprank*de, v. 29 *bracht*erdene, noch deze van den heer Alberdingk Thijm : v. 13 *hi van*de, v. 23 *doe beette* wel, v. 24 *hi ginkene*, v. 26 *sonder m*enege.

Al wat er aen het tweede fragment ontbreekt vulde ik insgelijks aen; en voor dit, zoo wel als voor het eerste, deed ik al wat er op de blaedjens te lezen is in gewoone letteren drukken, terwijl het cursief voor de herstellingen gebruikt werd. Het blijft dus aen een ieder vry deze of gene van myne gissingen aen te nemen of te verwerpen. De hierby gevoegde *fac-similes* van het oorspronkelyk handschrift kunnen over de door my gedane poogingen laten oordeelen.

Ik geef den oorspronkelyken tekst met de grootste getrouwheid terug, en heb my slechts veroorloofd, zoo als men gewoonlyk doet, daer waer het noodig was, de *u* door eene *v*, of wederkeerig de *v* door eene *u* te vervangen.

By de uitgave van het eerste fragment in den *Anzeiger*, had ik geschreven dat de woorden *meistren* v. 71, *gemeet* v. 50, *overtogen* v. 40, enz., eenigzins een hoogduitsche bron verrieden. Ik beken zeer geerne dat het juist wel daeruit niet is dat men kan opmaken dat ons Nevelingen-lied slechts als eene vertaling te beschouwen zy, al is het dat ik met Willems niet kan instemmen, wanneer hy zegt dat die woorden « by onze beste schryvers gebruikt zijn, » ik onthoud my dit mael van alle gevolgtrekkingen, die men uit deze of gene spraekvormen zou kunnen maken (1).

---

(1) *Reinaert de Vos*, Inleiding bl. XVIII. In 1836, toen WILLEMS dit schreef, had men, denk ik, onder anderen het woord *gemeet* by onze oude schryvers nog niet opgemerkt. Eerst werd het aengetroffen in de *Borchgravinne van Vergi*, die

Sedert dat het nederlandsche Nevelingen-lied door my werd bekend gemaekt, heeft het de aendacht van talryke onzer geleerden opgewekt, en heeft men de vraeg geopperd of ons vaderland op dit epos, even als op den Reinaert, aenspraek mag maken. Willems, ter aengehaelde plaets, schreef in 1838 stout weg : « dat hoogst waerschynlyk het lied in de Nederlanden te huis hoort, en tot de twaelfde eeuw mag worden teruggebracht. » De heer Snellaert trad het al te gewaegd gevoelen van Willems niet geheel by. Hy schreef immers (1) « het is vermoedelyk dat wy het van de opperduitschers niet overnamen, maer dat nederlandsche en hoogduitsche texten beide in de dertiende eeuw naer een reeds bestaende gedicht bewerkt zyn. » In den zelfden zin lezen wy by Alberdingh Thijm (2). « Comme l'action principale du poème se passe sur les rives du Bas-Rhin, comme le héros de la première partie de cette composition grandiose est le fils du roi de la Néerlande, il est très probable que le texte néerlandais n'est pas une traduction de l'allemand, comme quelques-uns l'ont cru; mais que l'auteur néerlandais de l'an 1200, et son contemporain, le poète allemand, ont travaillé sur le même canevas, qu'ils ont tous les deux suivi un texte écrit dans un dialecte thiois antérieur à leur époque. » Professor Jonckbloet (3) heeft echter tegen de meening der geleerden, die ons Nevelingen-lied als oorspronkelyk beschouwen, zoo talryke bezwaren ingebracht, dat het my niet mogelyk schijnt deze uit den weg te ruimen. Nog onlangs is de heer

---

ten jare 1838 door Blommaert in de *Oudvlaemsche gedichten* verscheen. — Zie Jonckbloet, *geschiedenis*, II, bl. 292, in de noot. — Dr Brill, die in het *Archief voor Nederlandsche Taalkunde* van De Jager, D. IV, bl. 59, getracht heeft dit woord te verklaren, haelt het slechts aen uit ons *Nevelingen-lied.*

(1) *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.* Tweede uitg. Gent 1850, bl. 12.

(2) *Nos Histoires Littéraires*, bl. 31.

(3) *Geschiedenis*, II, bl. 290.

was gereet die spise · vele en̄ diere genoech
at men al wiltbraets · ter cokenen wert droech
: heer · hier doe rekenen · den iageren uit vercoren
hi ontbiten woude · doe wart lude een horen
sine teinte geblasen · dat was sine orconde
men dien seluen coninc · ter herbergen vonde
wijst iagere · seide ic hebbe uernomen
a sen van den horne · dat wi souden comen
en zegen seere · dat doe ic v verstaen
s met sinen horne · en̄ antwerdde dien
rac die here zegeuryt · wi selen rumen dwout
et haestelike · die here coene en̄ bout
de in sinen wege · een dier grimmelijc
as een starc bere · doe sprac die co . nc rijc
n goet spel hebben · nv tederre stont
enen bere · nv laet den spoerhont
s sal die bere · ter herbergen gaen
ne vaen en̄ binden · segghic v sonder waen
nt wart ontbonden · die bere voer e spranc
n soe reet zegeurijt · hine maket niet lanc
e liep in een livet · het moeste alsoe wesen
e voer den iagere · gerne doe genesen
l van sinen perde · die selue iagere goet
na wel sere · de bere waes onbehoedt
ntste niet gelopen · hi vingene metter hant
r enege wonde · hine wel vaste bant
dat hine conste · comen ter gere were
t hi op sin ors saen · en̄ leide voer hem dien bere
derne den coninc · duer sine ouer moet
ine blide te makene · sine gesellen goet ·
Sy hoe blidelike · die coene degen reet
groet soe was sijn gere · lanc en̄ daer toe breet
een diere swert s.. hadhi · gegort ane sine side
ren was van goude · dies was hi wel blide
erren iagededren · en hoerde noit man sagen
oc van ziden · mochte men hem sien dragen

Eñ enen hoet van sabele · gewaerliker dinc
Het was een die goutboert · daer die horen ane hinc
Eñ enen hoornen boge · hadde hi oec an heme
Met huden overtoge · alse iageren getame
Een consteñc gespanne · anders engeen man
Enne ware met gewerke · hi en waert selve dan
Boven alle sine clederre · hadde hi enen roc ane
Wel gemaect na heme · van swarten corduwane
Sint ic u die waerheit · al belieden moet
Soe voerde hi enen koker · al vol strale goet
Van harden stale gemaect · vier grote vingre breet
Waer hiere mede geraecte · dat bleef doet gereet
Recte alse een iagere · zegevirijc die helt reet
Hem sageme doe comen · des coninx helde gemeet
Si liepen iegen heme · eñ ontfingen doe
Wel den coenen here · daer was menech vroe
Hi beette van den orse · den bere hi ontbant
Enne honde liepen · na den bere te hant
Die bere woude ten woude · daer hijt wel hem sach
ie uten wege · elc al dat hi mach
Die bere van den lieden · duer die coken ran
Doe vloe van den bere · die coken menech man
Hi warp over rugge · wat dat hi daer vant
Scotelen eñ teilen · die spise daer in te hant
Doe spranc op met haesten · guntheer daer hi sat
Die bere liep doe sere · hoert wies hi doe bat
Darmen ontbonde die honde · daer si gebonden lage
Die iageren waren blide · doe si dat gesagen
Met bogen eñ met spieten · was daer menech doe
Die den bere volghden · daer hi henen vloe
Daer waren soe vele honde · dat niemen daer ne si
Die liede eñ die honde · maecten geruchte groet
Die bere vloe wel sere · wat hi geloepen can
Doe seide daer wel menech · het ware een [illegible]
Dine mochte niemen · ende weder vaen
Segewijc hi winch ene · eñ doeddene wel saen

Van Duyse in zyne bekroonde *Verhandeling* (1), hierop terug gekomen en zijn gevoelen stemt hoofdzakelyk met dat van Jonckbloet overeen. De uitgave van het tweede fragment zal, mijns dunkens, niet bydragen om het pleit ten voordeele van ons vaderland te doen beslissen.

Over het metrum, waerin het Nevelingen-lied geschreven is, verdienen vooral geraedpleegd te worden de werken van Jonckbloet (2) en Van Duyse, waertoe ik zeer geerne verwyze. Ook trek ik ten slotte de aendacht op een paer proeven van letterlyke navolging eeniger versen des hoogduitschen tekst, door den te vroeg gestorven Delcourt, waerin deze schryver de oorspronkelyke versmaet heeft behouden (3).

EERSTE FRAGMENT.

SIEGFRIEDS BEERENVANGST.

I. A. ***Daer*** was gereet die spise, vele ende diere genoech.
Ay, ***w***at men al wiltbraets ter cokenen wert droech!

Guntheer hiet doe tekenen den iageren uitvercoren;
dat hi ontbiten woude. Doe wart lude een horen
voer sine tente geblasen : dat was sine orconde,
dat men dien selven coninc ter herbergen vonde.

---

(1) *Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw, bekroond in den jare* 1851 *door de tweede klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut.* 's Gravenh. 1854, D. I, bl. 24.

(2) *Geschiedenis*, D. II, bl. 299. — *Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw*, bl. 19-28.

(3) In het Brusselsch tijdschrift *de Broederhand*, 1845, bl. 362-366.

*I Zege*vrijts iagere   seide : « Ic hebbe vernomen
*bi tbla*sen van den horne,   dat wi souden comen
*ter her*bergen sciere;   dat doe ic u verstaen. »
*Hi blie*s met sinen horne   ende antwerdde saen.

*Doe sp*rac die here Zegevrijt :   « Wi selen rumen dwout! »
ende hi reet haestelike.   Die here coene ende bout
*stoer*de in sinen wege   een dier gremmelijc.
*Het w*as een starc bere.   Doe sprac die coninc rijc :

« *Wi sel*en goet spel hebben   nu te derre stont;
ic sie enen bere.   Nu laet den spoerhont.
*Met on*s sal die bere   ter herbergen gaen,
*soe wi*ne vaen ende binden,   secghic u sonder waen. »

*Die ho*nt wart ontbonden,   die bere voert spranc,
*ende sae*n soe reet Zegevrijt;   hine maket niet lanc.
*Die be*re liep in een broec.   Het moeste alsoe wesen!
(*Hi wa*)re voer den iagere   gerne doe genesen.

(*Doe vi*)el van sinen perde   die selve iagere goet.
*Hi vlo*e na wel sere.   De bere waes onbehoedt;
hine conste niet geloepen.   Hi vinkene metter hant,
(*ane*) menege wonde,   hine wel vaste bant,

(*alsoe*) dat hine conste   comen ter gere were.
*Doe sa*t hi op sijn ors saen   ende leide voer hem dien bere.
[*Hi vo*]erdene den coninc   duer sine overmoet,
[*omm*]e blide te makene   sine gesellen goet.

*A*y, hoe blidelike   die coene degen reet!
Groet soe was sijn gere,   lanc ende daer toe breet;
een diere swert soe had hi   gegort ane sine side;
*die ho*ren was van goude,   dies was hi wel blide.

(*Van*) *betren* iagecledren   en hoerde noit man sagen,
Enen roc van ziden   mochte men hem sien dragen,
I. B. ende enen hoet van sabele,   gewaerliker dinc!
Het was een die goutboert   daer die horen ane hinc!

Ende enen hornen boge   hadde hi oec an heme,
met huden overtogen,   alse iageren geteme.
En constene gespannen   anders engeen man,
en ware met gewerke,   hi en waert selve dan.

Boven alle sine cledre   hadde hi enen roc ane,
wel gemaect na heme   van swarten cordewane.
Sint ic u die waerheit   al besceden moet,
soe voerde hi enen koker   al vol strale goet,

van harden stale gemaect,   vier groete vingre breet;
wat hiere mede geraecte,   dat bleef doet gereet.
Rechte alse een iagere   Zegevrijt, die helt, reet.
Het sagenne doe comen   des coninx helde gemeet.

Si liepen iegen heme,   ende outfingen doe
wel den coenen here: daer was menech vroe.
Hi beette van den orse,   den bere hi ontbant;
entie honden liepen   na den bere te hant.

Die bere woude ten woude,   daer hijt voer hem sach.
Doe vloe uten wege   elc al dat hi mach.
Die bere van den lieden   duer die cokene ran.
Doe vloe van den bere   die coc ende menech man.

Hi warp over rucge   wat dat hi daer vant,
scotelen ende teilen,   die spisen daerin te hant.
Doe spranc op met haesten   Guntheer, daer hi sat;
die bere liep doe sere.   Hoert, wies hi doe bat,

dat men ontbonde die honde, daer si gebonden lag*en*.
Die iageren waren blide, doe si dat gesagen.
Met bogen ende met spricten was daer menech doe,
die den bere volghden, daer hi henen vloe.

Daer waren soe vele honde, dat niemen daer ne sc*oet*.
Die liede ende die honde maecten geruchte groet.
Die bere vloe wel sere wat hi geloepen can.
Doe seide daer wel menech : « Het ware een crachtech m*an*,

dine mochte meistren, ende weder vaen. »
Zegevrijt hi vinckene ende doeddene wel saen.

TWEEDE FRAGMENT.

SIEGFRIEDS UITVAERT.

II. A. *Si clagede metten geeste*, *want hen was harde leit*,
daer en hadde hen niemen die rechte *mare geseit*,
doer wat die edel here verloren heft sijn lijf.
*Doe we*ende met Crimelden menechs porters wijf.

*Si da*de smede halen ende werken enen sare
*van z*elvre ende van goude, mekel ende stare;
*ende da*demenne spalken met hardden stale goet.
*Doe w*as daer wel menech die hadde droeven moet.

n hadde hen nemen · die rechte ...
t die edel here · verlozen heft sijn lijf
tende met crimelden · menech porters wijf
de smede halen · ende werken enen sarc
luve ende van goude · mekel ende starc
dememe spalken · met hardden stale goet
as daer wel menech · die hadde droeuen moet
icht was vergangen · ende het begonste dagen
iet die edele vrouwe · in die kerke dragen
inte den doeden · den here van nederland
it men al vrouwen · doe daer de[...]e vand
ien brachte ter kerken · zegeu[...] ien here
en alle die papen · vter maten [...]
uam die coninc gunther · daer [...]n hi ke geuaren
agene quam met heme · dat seggic v te waren
onninc seide suster · ic mach wel druuen sijn
c dus hebbe verlozen · den lieuen swager mijn
e doersteene riet clagen · sprac dat edel wijf
n gewilt broeder · hi hadde behouden dlijf
mijn wel waren · voc wert meer gedaen
bi sal men die waerheit · harde wel verstaen
es een groet wonder · doch eest dicke gesciet
men den barsculdegen · bi den doeden siet
bloedt hi harde sere · op den seluen dach
hagene wardt besculdecht · doe hi den here an sach
wonde bloedde doe · alsi dede eer
mochte men daer scouwen · een ongenoege seer
sprac die coninc gunther · ic wilt v doen verstaen
ver sloegene scachieren · hine heues niet gedaen
antwerdde crimelt · het es mi wel becant
d latene noch gewreken · siere vriende hant
untheer ende hagene · ghi hebbet beide gedaen
e mord seid si hen op · dat doe ic v verstaen
doeghde in herteherte · harde groete noet
oe quamen dese twee heren · daer sine vonden doet

... den here wel gemint
S i waren beide drueue · dat doe ic v verstaen
D oe begonstemen misse · voer die ziele saen
C eernoet ende ghiseleer · seiden suster mijn
N v getroest v seluen · edel vrouwe fijn
W i willen v sijn gehelpech · die wile dat wi leuen
H ere en conste niemen · troest genoech gegeuen
D es sake was gereet · doe omtrent middach
W en hieffene van der baren · daer hi doe op lach
I n enen dieren pellen · dat men den doeden want
D aer was menech drueue · doe ic v becant
O ec was harde drueue · vte die edele vrouwe
O m zegeuuite den here · hadsi groeten rouwe
A lsi dat vernamen · dat men misse sanc
E n men offren soude · wardt daer groet bedranc
S o wat men al offranden · doe ten outare droech
V oer des heren ziele · hi hadde eren genoech
C rimelt die vrouwe · tote ere mager sprac
I c moet duer sine siele · dogen groet ongemac
E n wille voer hem deilen · doen mijn roede goud
O ec willic siere zielen · altoes wesen hout
M eer dan hondert messen · men daer dies daeghs c
D oe was in die kerke · harde groet bedranc
D oe misse was gesongen · sprac ver Crimelt saen
T e zegeuuits vrienden · ghi ne selt niet henen ga
W aer helpen mi wachten · den lieuen here mijn
I n verblide nemmermeer · sprac die vrouwe fijn
D rie dage en drie nachte · selen wi wachten dit
E n ic saelt bescouwen · elker dagelijc
H ier binnen sal mi comen · ocht god wilt die doet
S oe ware verledecht · van wel groeter noet
D oe ghingen alle wege · die portren van der stat
P apen en moenke · si bleuen daer om dat
D at si lasen en songen · en baden onsen here
D at hi siele ontfinge · duer siere moeder ere

die

*Die na*cht was vergangen   ende het begonste dagen.
*Doe hi*et die edele vrouwe   in die kerke dragen
*Zegev*rite den doeden,   den here van Nederland.
*Ay, wa*t men al vrouwen   doe daer droeve vand!

*Doe m*en brachte ter kerken   Zegevr*ite d*ien here,
*songe*n alle die papen   uter maten *sere.*
*Doe q*uam die coninc Guntheer   daer *en*like gevaren
*ende H*agene quam met heme,   dat secgic u te waren.

Die coninc seide « Suster,   ic mach wel drueve sijn,
dat ic dus hebbe verloren   den lieven swager mijn. »
« *Du ne* doerstene niet clagen,   sprac dat edel wijf!
Haddi gewilt, broeder,   hi hadde behouden dlijf!

Soe is mijn welvaren   voerwert meer gedaen!
Daer bi sal men die waerheit   harde wel verstaen! »
Dat es een groet wonder,   doch eest dicke gesciet,
*dae*rmen den barsculdegen   bi den doeden siet,

soe bloedt hi harde sere.   Op den selven dach
dat Hagene wardt besculdecht,   doe hi den here an sach,
die wonde bloedde doe,   alsi dede eer.
Doe mochtemen daer scouwen   een ongenoege seer.

Doe sprac die coninc Guntheer,   ic wilt u doen verstaen:
« *Hem* versloegene scakeren;   hine heves niet gedaen. »
*Do*e antwerdde Crimelt: « Het es mi wel becant.
*Go*d latene noch gewreken   siere vriende hant!

*Gun*theer ende Hagene,   ghi hebbet beide gedaen! »
*Di*e mord seid si hen op,   dat doe ic u verstaen.
Si doeghde in here herte   harde groete noet.
*Do*e quamen dese twee heren,   daer sine vonden doet,

II. B. *Geernoet, haer broeder* *ende Ghiseleer, dat kint;*
om Zegevrite weenden, den here wel gemint.
Si waren beide drueve, dat doe ic u verstaen.
Doe begonste men misse voer die ziele saen.

Geernoet ende Ghiseleer seiden: « Suster mijn,
nu getroest u selven, edel vrouwe fijn!
Wi willen u sijn gehelpech, die wile dat wi leven. »
Here en conste niemen troest genoech gegeven!

Sijn sarc was gereet; doe omtrent middach,
men hieffene van der baren, daer hi doe op lach
in enen dieren pellen, dat men den doeden want;
daer was menech droeve, doe ic u becant.

Oec was harde drueve Ute, die edele vrouwe;
om Zegevrite, den here, hadsi groeten rouwe.
Alsi dat vernamen, dat men misse sanc
ende men offren soude, wardt daer groet bedranc.

Ay, wat men al offranden doe ten outare droech
voer des heren ziele! Hi hadde eren genoech!
Crimelt, die vrouwe, tote ere maget sprac:
« Ic moet duer sine siele dogen groet ongemac,

ende wille voer hem deilen doen mijn roede goud;
oec willic siere zielen altoes wesen hout. »
Meer dan hondert messen men daer dies daeghe *sanc*.
Doe was in die kerke harde groet bedranc.

Doe misse was gesongen, sprac ver Crimelt saen
te Zegevrijts vrienden: « Ghine selt niet henen *gaen*;
maer helpen mi wachten den lieven here mijn.
In verblide nemmermeer! » sprac die vrouwe fijn.

« Drie dage ende drie nachte selen wi wachten dlijc,
ende ic saelt bescouwen elker dagelijc.
Hier binnen sal mi comen, ocht God wilt, die doet!
Soe waric verledecht van wel groeter noet! »

Doe ghingen alle wege die portren van der stat.
Papen ende moenke, si bleven daer om dat,
dat si lasen ende songen ende baden onsen Here,
dat hi die siele ontfinge duer siere moeder ere.

SAGEN.

I. De Slag van Othée.

Jan-zonder-vrees, hertog van Burgondië en graef van Vlaenderen, besloten hebbende zynen bloedverwant, Jan van Beijeren, bisschop van Luik, te ondersteunen, trok te velde tegen de Luikenaers die eenen anderen bisschop hadden gekozen. De hertog ontmoette den vyand te Othée, een dorp, omtrent drie uren afstands van Luik gelegen, en viel hem met zulk geweld aen, dat er drie duizend Luikenaers gedood werden.

Voordat men handgemeen was geworden, had men op het slagveld eenige raven zien rondvliegen en eenen valk verjagen, die aldaer wilde nestelen; doch weldra vereenigde zich eene groote menigte valken, en deze kwamen den hunnen ter hulp. Alsdan onstond er in de lucht, tusschen al die vogelen, een allerbloedigst gevecht, en het was een wonderlyk ding die raven en die valken ondereen op de aerde te zien dood vallen.

(*R. Mohy du Rondchamp, le Cabinet historial.* Liége, 1610. in-4to. bl. 267).

NEDERLANDSCH TOONEEL.

—

Homulus.

—

Indien onze voorvaders, in de vroegere eeuwen, soms hunne letterprodukten aen naburige volkeren ontleenden, dan ook toch gebeurde meer dan eens dat vreemden, vooral de Duitschers, de vruchten op onzen bodem gegroeid, in hunne tael overbrachten. Daeruit volgt dat wy thands meermalen als ons eigendom het een en ander moeten terugeischen dat by ons oorspronkelyk opgesteld, slechts in Duitschland vertaeld werd. Zoo was het geval met de *Moraliteit* van Homulus, een onzer oudste tooneelstukken, die bewaerd zijn gebleven.

De geleerde Gervinus, in de vierde uitgave van zijn meesterlyk werk : *Geschichte der Deutschen Dichtung* (1), by het behandelen der geschiedenis van het tooneel in Duitschland, na gesproken te hebben over dat soort van middeleeuwsche stukken, waerin ten slotte het Geloof over de Zonde en het Kwaed zegeviert, stukken

---

(1) Leipzig, 1853. D. III, bl. 99. — In de drie vroegere drukken van het werk van Gervinus wordt er van Homulus geen gewag gemaekt.

die dus op Adams val en de verlossing van het menschdom door de geboorte en de dood van onzen Zaligmaker, terug zien, gaet voort en zegt : *besonders interessant ist ihr Gegensatz zu den vereinzelten ähnlichen Moralitäten katholischen Ursprungs, wie zu dem Homulus,* den Jasper von Gennep (1540, Cöln)... nach lateinischen Vorbildern übersetzten, *wo die üppigen Helden auf dem enge Wege zum Himmel ermüden und den ewigen Pein ünerlöst verfallen.*

Ik zal later wel eens op den Homulus terugkomen en myne lezers met den inhoud en den gang van dit stuk bekend maken : ditmael wil ik slechts bewyzen, door nauwkeurige aenhaling van de onderscheidene drukken, die my van dit stuk zijn voorgekomen, dat het oorspronkelyk niet tot de duitsche, maer wel tot de nederlandsche letterkunde behoort, als zijnde in onze moedertael door zekeren Jan Van Diest geschreven, en te Antwerpen ten tooneele gevoerd en bekroond. Vervolgends werd het in het latijn overgebracht door Christianus Ischyrius en eindelyk door Jan Van Gennep, van Keulen, of wat waerschijnlyker is, door iemand, wien die bekende boekdrukker daertoe aenspoorde, in het Hoogduitsch vertaeld.

Ter welker gelegenheid, en wanneer juist, het spel van Homulus te Antwerpen den prijs wegdroeg, is uit de my bekende narichten omtrent de rhetorijkkamer, van Antwerpen niet gebleken. Het was reeds eenen geruimen tijd vóór 1536, vermits men in de latijnsche uitgave van dit jaer zegt *quondam.* De uitdrukking *in publico civitatum Brabanticarum conventu,* zou my doen vermoeden dat het stuk in de maend September 1520, by de intrede van keizer Karel aldaer, gespeeld werd. In der daed, de kamer de Violier gaf alsdan een uitmuntend feest (1), en in het *Antwerpsch*

---

(1) Men zie hier over : *Geschiedenis der Rederijkkamer* de Violieren door J. B. Van der Straelen in het *Taelverbond* uitgeg. door de HH. P. Génard en J. F. J. Heremans, Antw. jaergang 1853. bl. 232.

Chronijkje (1) leest men dat « veele schoone triumphen bedreven werden; men thoonde die Personagien drie dagen lanck d'welck seer schoon waren, ende ***men hiel den raet van allen Landen tot Antwerpen*** om den keyser te bescincken met twee honderd duysent croone tot syn coronatie. »

Ik laet in allen gevalle aen de antwerpsche geleerden over te bepalen wanneer Homulus het eerst, binnen hunne stad, vertoond werd, want mijn doel is slechts dit tooneelstuk voor onze letterkunde terug te eischen.

De opgave en de vergelyking van de my bekende drukken in onze tael of van de latijnsche en duitsche vertalingen, zullen ten overvloede bewyzen dat Homulus een belgisch produkt is, hetwelk, vermits het zoo dikwyls ter pen gelegd werd, vry grooten opgang gemaekt moet hebben.

UITGAVEN IN HET NEDERLANDSCH.

1. *Van Homulus, Een schoene comedie daer in begrepen wort hoe inder tijt des doots der menschen alle geschapen dinghen verlaten dan alleene die duecht die blijft by hem vermeerdert ende ghebetert, eñ is seer schoon ende ghenuechlijck om lesen.*
   Ghedruckt in de keyserlycke Rycstadt Nimmeghen, by my Peeter Van Elzen. Anno M.D.LVI, in 12°, 52 niet gecyf. bl.

Het laetste blad is eene houtsnede. De titel is insgelyks met eene kleine houtsnede versierd.

2. *Homulus, Comedia ofte spel daar in vertoont werdt wat loon dat de Zonde geeft, namelyk de Dood, enz. Amsterd. Ott. Barentsz Smiendt,* 1656 (2), 8°.

Dezen druk, die my nimmer voorkwam, vond ik opgegeven

(1) Leyden, 1743. 4° bl. 14.
(2) 1656, misschien moet men hier voor 1556 lezen.

in de : *Naamlijst van een uitmuntende fraaije verzameling van gebonden tooneelspelen bestaande in ruim vierduizend stuks, verkocht te Rotterdam,* 1772, bl. 158 (1).

Er is voor my geen twyfel of die oude moraliteit werd hier te lande veel meer dan tweemalen, in den oorspronkelyken tekst gedrukt, en stellig ook wel vóór 1536, wanneer de latijnsche vertaling verscheen. Doch ik heb geene melding dan van de drukken van 1556 en 1656 gevonden. Men weet hoe moeijelyk het is heden nog exemplaren van onze oude boeken, in de moedertael geschreven, terug te vinden, waervan de meeste door het lezen geheel versleten zijn geworden, terwijl de latijnsche van eerst af in de Bibliotheken eene rustige schuilplaets vonden, dikwijls onaengeverd bleven staen, en daerdoor ook tot ons ongeschonden zijn overgekomen.

LATIJNSCHE VERTALING.

3. *Homulus Petri Diesthemii Comœdia in primis lepida ac pia, in rem Christiani hoīs adprime faciens, Antverpie quondam in publico civitatū Brabanticarū conventu vulgariter acta, palmamq. adepta.*
Homulus hæc inscribitur comœdia, q. in ea hoīs Christiani vita, et cuiuslibet voluptatis carnalis fugacitas graphice depingitur.
Coloniæ, ex officina Iasparis Gennepei, sub intersignio Viri Sylvestris in antiquo foro, ubi et pstant. M.D.XXXVI. 12°, 28 ongec. bladen.

Op den titel en op het laetste blad het wapen des drukkers,

(1) De titel : *Homulus* 8°, zonder iets meer, wordt insgelijks opgegeven in de *Naamrol van alle bekende zo oude, als hedendaagsche nederduitsche gedrukte tooneelspelen.* Amst. 1720, 12°, bl. 47.

achter den titel eene houtsnede verbeeldende een uitgestrekt liggend menschengeraemte.

Het boekjen begint met een voorwoord in proza ter aenbeveling van het stuk door Christianus Ischyrius (1), waerschijnlyk den vertaler, gedagteekend uit Maestricht 1536 (Trajecti Betasiorum). Hierop volgt een achtregelig vers van zekeren Eusebius Candidus insgelijks tot lof van Homulus.

Vermits de vermoedelyke vertaler Ischyrius te Maestricht woonde, begrijpt men licht waerom hy zijn werk eerder te Keulen, daer hy dicht by was, dan te Antwerpen heeft laten drukken. Die uitgave van Keulen 1536, zal dus wel de oorspronkelyke zijn van den latijnschen Homulus. Panzer in zyne *Annales Typographici*, D. VI, heeft ze niet gekend.

4. De titel als boven, doch met minder verkortingen. *Antverpiae in scuto Burgundiæ, per Ioannem Steelsium, anno a Christo nato, M.D.XXXVIII*, 12°, 35 blad.

Op de voorzyde van het laetste blad : *Typis Ioan. Graphei*, en op de keerzyde het vierkant vignet van Steelsius, met de spreuk : *Concordia, res parue crescunt*.

5. De titel als de voorgaende, maer zonder verkortingen. *Antverpiæ, in ædibus Ioan Steelsii, anno M.D.XLVI.* 12°, 32 ongecyf. bladen.

Op het laetste blad insgelijks : *Typis Ioan. Graphei*, en op de keerzyde het ronde vignet van Steelsius met de reeds opgegevene spreuk.

Deze twee antwerpsche drukken van 1538 en 1546 bevatten niets meer dan de keulsche van 1536.

Ik bezit een exemplaer van elk, zoo wel als van de nederduitsche uitgave van Nymegen 1556.

---

(1) Ischyrius, zeker van het grieksche ἰσχυρόσ, dat *sterk*, *machtig* beteekent ; zoo dat die man wel *Sterckx* of *De Stercke* kon heeten.

DUITSCHE VERTALING.

6. De vroegste waervan ik melding vond, is die van 1540, te Keulen by Van Gennep gedrukt, aengehaeld door Gervinus.

Deopsteller, (waerschijnlyk de kundige boekhandelaer A. Asher te Berlijn) van den kataloog van Heyse, dien ik verder aenhael, twyfelt aen het bestaen der uitgave van 1540, en houdt die van 1548 voor de oudste. Daer echter het oorspronkelyk stuk waerschijnlyk op 1520 mag teruggebracht worden, en de latijnsche vertaling stellig van 1536 dagteekent, bestaet er geene reden om aen eene hoogduitsche van 1540 te twyfelen.

7. *Homulus. Eyn schön Spyl, in wölchem menschlichs lebens unsicherheit, und der welt untrew erzeigt wirt, und wie dem menschen in Todt niemant dan seyn Dügd beystaht. Kurtzweilich und nütlich zu lesen.* Cöllen b. *Jaspar Von Gennep,* 1548, 8° met houtsned.

Een exemplaer van deze uitgave was voorhanden in de Bibliotheek van Professor Dr K. W. L. Heyse, die te Berlijn, den 7 December 1854, verkocht is geworden (1).

In dien kataloog zegt men : *nach dem Lateinischen des Petrus Dysthemius*, iets dat, zoo als het uit het boven medegedeelde reeds genoegzaem blijkt, niet juist is, vermits Pieter Van Diest het stuk, niet in het latijn, maer wel in het nederlandsch schreef.

Verder wordt dat duitsch boekjen als zeer zeldzaem opgegeven. Ik wil het zeer geerne gelooven en men zou dit insgelijks op al de drukken van den Homulus, zelfs op de latijnsche kunnen toepassen.

8. In den zelfden kataloog van Heyse staet er aengeteekend,

---

(1) *Thesaurus librorum Germanicorum sæc.* XV — XVIII. Katalog. der Bibliothek. des Herrn Professor Dr K. W. L. Heyse, bl. 48, N° 585.

dat Gottsched, I, bl. 116, slechts eenen Nurenbergschen druk van 1569 kende.

Ik was niet in de gelegenheid om na te gaen wat Gottsched van dit tooneelstuk zegt.

De Moraliteit uit de pen van eenen onzer landgenooten gevloeid en te Antwerpen bekroond, moet, zoo als ik reeds boven deed opmerken, in de zestiende eeuw eenen grooten byval hebben gevonden, vermits deze menigmael, zoo by ons als in Duitschland, herdrukt werd. In der daed, behalve de twee eenige drukken in onze landtael, waervan ik melding kon maken, gelukte het my drie uitgaven der latijnsche vertaling en even zoo veel van de duitsche te kunnen opnoemen. Thands dat ik de aendacht op dit tooneelstuk getrokken heb, zullen, ik twyfel er niet aen, hier omtrent andere letterkundigen, nog nadere berichten kunnen leveren.

De Foer.

De volgende versen, die my door den heer Van Varenbergh, greffier van het vredegerecht te Ninove, medegedeeld zijn, werden door hem uit een oud register, op het stedelyk archief aldaer berustende, afgeschreven :

Visrijcke Dendervloet, ghy stroom der Beverbeken,
wiens vloeden van cristael noyt hebben afgeweken
t'omvangen onse stadt, het Ninoofs cleen bevanc,
als in uwe armen swac, tot vesting sonder dwanck.

Men denkt dat deze regels uit de pen van eenen rhetoryker, met naem De Foer, die omtrent 1560—1570 leefde, gevloeid zijn. Kent men iets meer van dien dichter?

KLEINE GEDICHTEN

UIT DE

DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUWEN.

—

De twintig hier volgende gedichten zijn afgedrukt naer een papieren handschrift, in-quarto, van de veertiende eeuw, dat vroeger aen Van Hulthem toebehoorde, en dat thands op de koninklyke bibliotheek te Brussel berust. Het is de zelfde verzameling [1], waeruit Willems, Blommaert en Hoffmann van Fallersleben reeds talryke stukken getrokken hebben, maer die nog veel belangrijks bevat, waermede ik myne lezers nader zal bekend maken. In afwachting dat ik eene volledige opgave des inhouds van geheel den bundel mededeele, lasch ik hier een twintigtal kleine gedichten van verschillenden aerd, in.

Onze oude epossen, onze chronyken en de werken der didaktische school van Maerlant, trokken meest alle, in de laetste jaren, de aendacht der geleerden tot zich. Maer onze middeleeuwsche literatuer is niet alleen rijk aen werken van uitgebreiden omvang, de kleinere gedichten, die thands nog voor handen zijn, bewyzen genoegzaem wat er al ook vroeger van dien aerd moet bestaen

---

(1) In de *Bibliotheca Hulthemiana*, D. VI beschreven bl. 45, onder Nr 192.

hebben. Menig dier stukjens kan niet alleen gerust tegen dergelyke produkten van de fransche of duitsche letterkunde opwegen, maer zou zelfs nog heden door de pen van onze hedendaegsche schryvers verdienen op nieuw ingekleed te worden.

Ik bepael my tot het uitgeven der teksten en onthoude my van tael- en letterkundige aenmerkingen, waertoe elk stuk aenleiding kan geven. Later, wanneer ik meer dergelyke gedichten zal opgenomen hebben, kan ik op alle te samen beter terug komen. Myne hoofdzaek tot hiertoe is: ongeraedpleegde, en in handschrift begraven geblevene rijkdommen der middennederlandsche literatuer voor eenieder toegangbaer te maken.

Een paer der hier gedrukte stukken (Nr III en XV) wekten reeds vroeger de aendacht van Willems (1) op, omdat ze twee tot dan toe onbekende dichters deden kennen, namelyk Colpaert en Jan Dingelsche.

Colpaert was hoogstwaerschijnlyk een Vlaming van geboorte. Die geslachtsnaem, welke in andere gewesten van ons vaderland zoo niet voorkomt, was, van de vroegste tyden tot heden toe, algemeen in Vlaenderen verspreid. Reeds treft men te Everghem, by Gent, in 1360, eenen Arent Colpaert aen (2) en, tydens Jan Hyoens, eenen Simon Colpaert onder de aenvoerders der gentsche Witte Kaproenen. Race Colpaert is aldaer schepen in 1432 en volgende jaren (3). Te Brugge ontmoet men, in 1385, eenen Jan Colpaert, als *zorger* van de gilde van S. Joris (4). En, in 1806 zien wy nog eenen Colpaert van Lichtervelde, in West-Vlaenderen,

---

(1) *Belgisch Museum*, 1837, D. I. bl. 348—349.

(2) In een *Renteboekjen der Abdy van S. Baefs*, op het provinciael archief van Oost-Vlaenderen.

(3) C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde in het graefschap Vlaenderen, van de vroegste tyden af tot aen de dood van Maria van Burgondië.* bl. 236 en nalezingen.

(4) Van Praet, *Jaerboeken van S. Jorisgilde te Brugge*, bl. 23 en 182.

naer den prijskamp, door de Rhetorykers van Wacken uitgeloofd, mededingen.

Willems, die de eerste en laetste regels van Colpaerts gedicht opgaf, wees het bestaen van een fransch fabliau *le Chevalier au Barizel* aen (1), maer voegde er te recht by dat het onze er niet naer vertaeld is. Ik heb de twee teksten vergeleken en het is stellig dat beide dichters eene vroeger bestaende sage, elk volgends zyne manier van zien en denken, berijmden. Colpaert zegt : *van enen ridder in latijn ic scouwe*, dus dat hy eene latijnsche bron te rade ging; waeruit de fransche schryver zijn verhael putte blijkt nergens uit. Het nederlandsch stuk, zoo wel als het fransche, behoort tot de zoo genaemde *Contes dévots* en het onderwerp dat behandeld wordt is vry onbeduidend. De wyze van voordracht der twee schryvers is geheel verschillend. Alhoewel uitvoeriger dan de vlaemsche tekst, laet de fransche zich ook zeer goed lezen.

Colpaert schijnt my een vroom man, die het gekozene onderwerp met oprechte godvruchtigheid bearbeidde; zijn oogwit is de zedeleerende strekking van zijn verhael tot het hart zyner lezers te doen doordringen. De fransche dichter nam het wat min ernstig op; by hem was de hoofdzaek de vertelling op eene bevallige wyze voor te dragen en met treffende beschryvingen te versieren. Hy schept er behagen in om de handelwyze der persoonagien af te schilderen en ze tegen over elkander te stellen. Colpaert is langdradig in de godvruchtige redeneringen die hy in den mond van den heremiet legt. Hy stapt lichter over alles heen wat tot zijn stichtend besluit niet rechtstreeks leidt.

Willems, die insgelijks de eerste en laetste versen van het gedicht *vander taverne* door Jan Dingelsche mededeelde en die

(1) Barbazan, *Fabliaux et Contes des poëtes français des XIe, XIIe, XIIIe, XIVe et XVe siècles, édit. aug. par* Méon. Paris, 1808, t. 1, p. 208—242.

beloofde het later geheel op te nemen, giste dat Jan Dingelsche zoo veel beteekent als Jan d'Engelschman.

N^r V. *Ene exempel vanden raven*, is een onderwerp dat meer dan eens werd behandeld. Marie de France (1) heeft dergelyke fabel gedicht, welke men by Legrand d'Aussy zeer vry in proza overgebracht vindt (2). De onze is niet naer de fransche dichteresse vertaeld. Ook in de *Contes* van Desperriers leest men zoo iets ; maer aldaer is het geene raef, doch wel eene ekster.

N^r VIII. *Vanden esel*, is eene bevallige fabel, welke in den *Esopet* door Clignett uitgegeven, niet voorkomt. In de fransche literatuer van dien tijd kennen wy ze niet, ten minste in de verzameling van Robert (3) treft men ze niet aen, want het bekende *de ezel in een leeuwenvel* heeft met ons stukjen weinig gemeens. En onder die fransche fabels, door Robert in het licht gebracht, is er niet éène in gekruiste versmaet. Ook by Marie de France (4) heb ik ze niet gevonden. Ze schijnt dus oorspronkelyk aen onze letterkunde toe te behooren.

N^r XX. *Van mauwene* is een soort van lied op een reeds vroeger bestaende spreekwoord.

In hetzelfde handschrift (5) leest men tusschen talryke andere spreuken :

Wat ghi hoort ofte niet,
muust wel, maer en mauwet niet.

De dichter van ons stukjen, wanneer hy vers (24—25), zingt :

Trouwe ende gestadicheit
die sijn ghefondeert op helen.

(1) D. II, bl. 372.
(2) *Fabliaux ou Contes*. D. IV, bl. 366.
(3) *Fables inédites des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*. Paris, 1825, 2 vol. in-8°.
(4) *Poésies de Marie de France, poète Anglo-Normand du XIIIe siècle*. Paris, 1832, 2 vol. in-8°.
(5) Achter onder N° CXXVI, v. 72.

schijnt zich te beroepen op *van wel connen te helene*, een klein gedichtjen van den zelfden aerd als *van mauwene* en dat reeds in het *Belgisch Museum* (1) uit den zelfden Codex gedrukt werd. Waerschijnlyk heeft men beide aen éénen dichter te danken.

I.

Een bispel van ii Blinden.

God, ons here, es mechtich al.
Die Gode betrout goets geval
mach hi daer op hopende sijn.
Dat was herde wel in schijn
aen twee blinde, die menich werf
riepen, om haer bederf,
sere, vore eens conincs hof.
  Maer die een blinde gaf Gode den lof
ende riep altoes : « Dien God hulpt
hem es gheholpen, want God stulpt
sinen vrienden haren commer! »
  Die ander blinde die riep ummer :
« Wien dat die coninc hulpen wilt
hem es gheholpen! » Dit onthielt
die coninc op enen tijt
ende dede backen, int jolijt,
twe pasteiden. Deen was lecker
van vleesche, van crude. Sconincs becker

(1) 1846. D. X. bl. 343.

vulde dander broet met goude;
want die coninc hiet ende woude
dat mense gave dien twee blinden:
maer die gulden dede hi senden
hem, die vanden coninc sprac;
die ander, daer dat vleesch in stac,
dede hi den andren blinden gheven,
dien therte ane Gode was becleven.
Doen die bode was ghewent,
daer die coninc mede ghesent
hadde dese pasteiden beide,
sprac die ene blinde ende seide:
« Mijn pasteide es wel swaer,
ende oec soe en riect si nergent naer;
ic en weet hoe si smaken sal;
maer uwe pasteide hevet al
dien goeden roke van hem beiden!
Wildi wisselen pasteiden? »
sprac die blinde man metten goude.
— « Jaic, sprac die ander, want ic soude
u dit node weder spreken. »
Dese twee wisselden al stillekine,
elc daer hi thuus plach te sine.
De blinde man, die de florine
vant, dancte onsen here,
ende bleef thuus voert an mere,
want hi hadde doen goets ghenoech.
Dander blinde hadde sijn ghevoech,
want hi at lecker morsele
vander pasteiden tsinen dele,
ende ginc des anders daghes weder
voer sconincs hof. Doen sende neder
enen bode die coninc,
om te wetene die dinc,
hoe dese blinde man hadde ghevaren.
Die blinde man sprac, sonder sparen:

V. 33 *hem*, in het Hs. *hē*.

« Ic wisselde ende baerterde
mijn pasteide ende verterde
om die ander, die soe wale roec. »
Die bode quam ten coninc oec
ende vertrac hem sine tale.
Die coninc sprac : « Nu merkic wale
dat hi wijs es die Gode dient;
want ons here versiet sinen vrient
altoes in den besten inde.
Die gulden, die ic desen sinde,
wan dander metter hulpen Gods.
Ende was nie man hi en ghenoets
die Gode, onsen here betroude.
Waer occ iement die Gode scoude,
hi moester te cort in gaen.
Dat mach men merken ende verstaen
in dit bispel vanden blinden,
die Gode niet even sere en minden. »
Nota LXXII v.

In het Hs. onder Nr CXXXIV, bl. 114, v°, col. b.

II.

Dits een exempel vrayen betekent bi iii Papegayen.

Het was een goet man hier te voren
die in sijn herte hadde vercoren
drie voghelen, die heten papengayen.
En sach noit man gheen soe vrayen!

Dese man hadde sijn herte ghekeert
ten voghelen, ende heeft hem gheleert
te sprekene redelike wale,
eelken sonderlike tale.
Deen sprac provinciaeles, die ander latijn,
die derde fransoys. Neghenen wijn
dronckic voer, op selke sake,
dat elc voghel alsoe sprake!
  Dese man, die de voghele waren,
was tenen tide ghevaren
daer hi te doene hadde, in weet waer.
Mettien soe quam een clerc daer,
die de voghele wilde sien.
Die vrouwe quam jeghen hem mettien,
die den clerc feesterde sere.
Hi seide : « Vrouwe, God, ons here,
die moet u gheven goeden dach :
Hets lanc dat ic u niet en sach! »
Mettien helsdise, ende custe :
niet wel en wetic wat hem luste.
  Doen sprac deen voghel ende seide,
doen hi sach dese waerheide,
ende van hem beiden desen toer :
« *On fayt tort nostre singoer!*
  Die clerc loech, als hi dit horde,
ende sprac ter vrouwen dese worde :
« Vrouwe, dese voghel seit al slecht,
dat wi sinen here doen onrecht. »
— « Ay mi! seit si, soe benic gheonteert
leeft hi, als mijn here keert! »
Mettien tart si hem bat naer
ende doodden den voghel daer;
die hersene duwese hem in die kele.
Hi hadde bat ghesweghen vele!
  Alse die ander voghel dat sach
dat sijn gheselle aldus doot was,

V. 8. *Eelken*, voor *elken*. — V. 30. *vrouwen*, in het Hs. *wrouwen*. — V. 40. *doot was*, lees : *doot lach*.

sprac hi met sereecheden,
sonder enech langher beiden :
« *Pour dire la veritate*
est mort nostre frate! »
Die clerc, die dit wel verstont,
maket saen der vrouwen cont.
Hi seide : « Vrouwe, dese ander voghel seghet
dat sijn ghesellle aldus doot leghet,
dats om dat hi die waerheit seide. »
Doen ginc die vrouwe, sonder beide,
ende dooddene te selver stede,
ghelijc dat si den anderen dede.
Alse die derde voghel dit sach
dat die vrouwe, sonder verdrach,
beide sine ghesellen hadde doot,
sprac hi, dat dede die noet :
« *Audi, vide, tace,*
si tu vis vivere pace! »
Die clerc loech om dat hi horde,
ende sprac ter vrouwen dese worde :
— « Vrouwe, seit hi, dese derde
voghel moet hebben verde.
« Ay mi! seit si, wat seit hi dan? »
— « Ic segt u, vrouwe, als ic best can :
Die met ghemake leven wille,
hore, ende sie, ende swighe stille! »
Die vrouwe sprac : « Ghi segghet waer,
van mi verliest hi sijn lijf dit jaer! »
Hadden danderen aldus ghedaen,
die doot en hadden si niet ontfaen.
Dit was die vroetste van den driën;
hi conste wel volghen ende vliën.
Noch soe prijst men ane den man,
die wel volghen ende vliën can.
Diet al versegghen wilt dat hi siet,
hine machgher vort met comen niet.
Horen, swighen, ende siende blint,
dats dat nu die werelt mint;
ende die leven wilt met ghemake,

hore, ende si, ende huede sine sprake.
Dits exempel vanden vrayen
drie voghelen, ende heten papengayen.

Nota It. LXXXII v.

In het Hs. onder Nr XCIIII, bl. 77. v°.

III.

Van enen Ridder die God sine sonden vergaf.

Node beghevet te dichten Colpaert
van dinghen, daer wi bi mochten sijn verclaert
onse domme herten, ende in haer bekeren
ter doghet ende der quaetheit ontberen,
mids penitencie ende berouwe.
Van enen ridder in latijn ic scouwe,
die prinse van vele ridders was;
dondedechte daer ic noit af las;
want dese ridder, als men mi seide,
in sinen leven noit wel en dede,
noch tselfs en peinsde een goet ghepeins;
maer van alle dinc ontfinc hi seis
daer quaetheit ende arghelist in lach.
Sine grote overdaet sere ontsach
die meisniede, die hem diende.
Twe ridders, die hem plaghen tiende
van haren roven deen heelt te ghevene,
haddi onder hem, van quaden levene,

V. 2 *daer*, in het Hs. *d'*, zoo ook v. 95 en 194.

die te hem eens quamen ende spraken :
« Here, wi ontsien ons der wraken,
die ons mach bi verdienten comen,
want meneghen mensche hebben wi ghenomen
sijn goet ende vanden live gheroeft,
daer ons die viant in hadde verdoeft.
Wonder eest God en hadde ons gheschent,
ochte neder in de erde ghesent,
soe groten ondaet hebben wi ghedaen.
Nu es hier, an den bosch, ghestaen,
recht bi den cruusweghe, een dan,
ene cluse, daer een heilich man
in woent, ende dient met trouwen.
Here, wildi laten berouwen
uwe mesdaet, in des viants despite,
ende met ons tween gaen ten ermite
ons bichte spreken om aflaet ? »
— « Ghi heren, seit hi, dusdaneghen raet
en hordic u noit gheven mien ;
waer af maghic mi ontsien ?
Hine levet niet die mi soude deren !
Ja, en hebbic niet al mijn begheren
van goude, van selver ende van castelen,
van orssen, van wapenen ende van juwelen,
die prisens wert sijn ende diere ?
Maer segt mi in wat manieren
ghi u leven wilt veranderen ? »
Si seiden : « Wi merkent bi Alexanderen,
die grote coninc, dat hem en mochte
die daet ghehulpen, die hi wrochte,
no heerscapie, no tgrote goet,
hine moeste der doet doen een ghemoet.
Ende al dat was tote den daghe van heden
es metter doot dese werelt leden,
in state van pinen, ocht van glorien.
Here, nu segghen ons onse memorien

V. 45 *merkent,* in het Hs. *mer'kent.* — V. 47 *hem,* in het Hs. *hē.* — V. 54 *segghen,* in het Hs. *segg'hen.*

dat vanden werken ende van die daet
elcs mensche ziele loen ontfaet;
ende hier bi willen wi ons leven
beteren, ende ons quaetheit begheven;
van onser groter, swader sentensien
aflaet ontfaen ende penitencien,
ende onse bichte gaen spreken nu;
ende gaet met ons, dat raden wi u,
eer ons God stiere int thelsche zere »
— « Ghi heren, sprac al te hant die here,
met u soe gaic al te gherne,
maer dat es te spotte ende te scherne
met u, om dat ghi sijt soe sot
dat ghi tot enen ouden god,
die in sijn cluusken sit omberaden,
selt gaen smeken ende bidden ghenaden »
— « Hets ons lief, spraken si mettien.
Ten ermite ginghen si mettien,
die sijn dorken jeghen hen ontdede.
Elc van hem tween sine bichte sede,
met groten berouwenesse hertelike.
Die here sach ende loech lelike
van buten in, tenen vensterkine.
Hi spotte met hem, ende seide de broeder sine,
met quaden wille, te sinen ghesellen :
« Nu en mogdi nemmermeer ter hellen
comen vore u die duvelen halen! »
Die ermite began, met soeter talen,
te hem wert te sprekene, ende opsalverden
die twee. Ende mettien die here begherde
sine bichte te sprekene, oec in spele.
Int clusken tart hi, daer niet vele
die ermite bliscap af ontfinc,
want ute sinen ansichte enen schijn ginc.
die eiselike was, van quaden onste.
Die goede man te hem wert te spreken begonste

V. 57 *swader*, in het Hs. *swad'*. — V. 83 *opsalverden*, voor *absolveerde*.

van Jhc. Xpc. ghebornessen
ende van sire doot, ende van sire verrisenessen.
Daer na te hoerene began die rovere,
die in sijn anschijn dooder wert dan lovere
die vallen van den droghen boeme.
Doen ghinc hi, ghelijc enen drome,
sine bichte tellen den ermite,
die te hem sprac : « Hier af sidi quite
wildi werken na mijn ghebodt. »
Die rovere sprac : « Jaic; segghet, sot,
wat ghi beghert ende comes an!
Wonder selen hebben minen man
waer wi ghevaren sijn alle drie. »
Die ermite sprac : « Nu besie,
moghedi iet vasten ende draghen hare? »
— « Jaic, ic mach vele droever jare
omtrent u oren, her Corliaen!
sprac die ridder, mi soude afgaen
mijn lijf, droechicse enen halven dach!
Vasten ic oec niet en mach,
want mi te cranc die hersene sijn. »
— « Vrient, moghedi dan iet gaen vullijn
ochte bedinghen segghen metten mont? »
seide die ermite. — « Ay, hoert den hont!
sprac die ridder, ghi wilt mi dooden;
men mocht mi gheraden node,
ic soude u plucken uwen baert! »
Die ermite wert doen sere vervaert
dat hi wel waende laten dleven.
— « Ay, broeder, seit hi, in can u niet ghegheven
penitencie, die ghi wilt ontfanghen! »
Sijn oghen sloech hi op ende sach daer hanghen
een bariseel met enen snoere
aen enen naghel. Met droever voere
sprac hi ten ridder : « Wel lieve broeder,
doer die ere Gods ende siere moeder

V. 91 *Jhc. Xpc.*, voor *Jhesus Christus*. — V. 113, in het Hs. *wllijn*.

Maria, die vore den sondare taelt,
soe biddic u dat ghi mi haelt
dit bariseel vol van sconen watere. »
Die ridder sprac : « Ay hoert, metten catere !
wat hi mi al te doene ghebiet! »
Doch peinsde hi : dies en willic laten niet,
ic saelt hem halen vol waters claer.
Dbariseel nam hi ende ginc van daer
tot buten den bosch, ter riviere.
Als hi daer quam stac hijt sciere
int scoen water dbariseel,
daer hem af quam cranc riveel;
want, wat hi pulsde ofte sciep,
enen dropel datter niet in en liep,
maer binnen bleef droghe die cowarde.
Dies seide hi vele ondadcghe worden
van groten ede ende van swaren vloeken.
Doen peinsde hi dat hi wilde gaen soeken
een scone fonteine, een water staende,
daer hi doe sciere op quam gaende,
ende stacker in sijn level open,
daer niet en twint in en wilde lopen;
maer emmer bleef droghe die flessche binnen.
Verwoeden wildi ende ontsinnen.
Doen wert hi peinsende, ende dochte
dat dat wonder wel wesen mochte
bi sinen groten sonden ghesciet.
In hem selven quam doen soe swaer verdriet
van groten berouwenesse int herte
dat hi neder viel vander smerte,
ende bleef drie nachte ende drie daghe,
met jammerliken claghen,
in vresen der wraken sire quaetheden.
Ende als die drie daghen waren leden
spranc op sine voete die wigant,
sijn bariseel nam hi in sijn hant.

V. 149 *maer*. in het Hs. *m'*. — V. 154 *swaer*, in het Hs. *sw'*.

Met groten suchten ende met heten tranen,
ghinc hi dore haghen ende doer bramen,
dore bosschen ende doer woeste velde,
op berghe, in dale, daer hi hem quelde
ende pijnde vii jaer al dure,
soe dat hi die armste creature
worden was, binnen dien tiden,
die noit man sach; want hem die siden
van ermoede waren opghecloven,
ende al sijn lijf, beneden ende boven,
van clederen liep hi al ontdect.
Tallen wateren hi hem trect,
daer hi sijn bariseel stac in;
maer daer af quam hem cranc ghewin,
want al verloren was dat hi prueft.
Soe langhe liep dese sondare bedrueft
dat hi ter clusen es weder comen,
daer hijt bariseel hadde ghenomen
vanden ermite, vol waters te halen,
om sine sonden daer met te betalen.
Int cluusken ghinc hi tote den here :
— « Ghenade, riep hi, met groten sere,
« heilich vader, wilt mijns ontfarmen!
Ic ben die selve man, wach arme!
die tote u quam in quaden levene,
dies es meer dan jaren sevene :
mijn bichte spracic tot u in spotte,
ghelijc enen ombekinden sotte
als ic doe was; hets mi berouwen.
Dit bariseel, alse ghi moghet scouwen,
hietti mi halen vol waters doe,
daer ic noit sint en conste comen toe,
nochtan hebbict ghesteken met crachte
in diepen putten ende in vollen grachten,
in lopende water ende in staende fonteinen,
ghepruefť hebbict int nat ende int rinen,
ja, in den winter in see ende in haghel,
maer emmer bleef droghe dit laghel;

dies maghic segghen wel : Elaes!
ic wane mijn vader was Judaes
ende ic hem ben te volghene sculdech ! »
Die ermite sprac : « Broeder, wes verduldech,
hebt seker hope ende ontsiet u niet,
bliscap leghet in u verdriet :
de doot die God staerf om onsen sonden
ende dbloet dat liep uut sinen wonden
ende die v doergaende gaten
en selen u niet verloren laten. »
Met dat hi dit hoerde vermanen
ginc hi soe bitterlike tranen
wenen, om sine sonden fel,
dat ene trane die gheracte wel
int bariseel, dat hi droech,
dat al te hant vol waters sloech ;
ja soe vele, dat verstaet,
datter hi in wel hadde ghebaet.
Groet wonder hadde den ridder van dien.
Als dit die ermite heeft versien,
riep hi : hets recht *quod nos dicamus :*
omnipotentes Domine Deus et Jhesus,
almechtich sidi in dit miracle,
dat medecine ende triacle
penitencie es jeghen alle mesdoen
ende der berouwenessen occusoen.
Doen sprac hi voert tote den sondare :
« Vrient, alle sonden, dats openbare,
heeft u vergheven die here almechtich :
int rike sijn sidi deelechtech ;
als ghi daer sijt, sent mi u gracie »
Int herte ontfinc hi doen jubelacie
die ridder, soe groet dat hi beswalt
ende doot voer des ermiten voete valt.
Met desen dat dit was ghesciet
die ermite nederwert dalen siet

V. 222 *Jhesus*, in het Hs. *Jhs.*

den Gods bode, sente Michiele,
met x inglen, om die ziele
te voeren int themelsche paradijs.
Den dooden lichame, in heilegher wijs,
decten si met eenre scoender tommen.
  Hier in merct, ghi ombekinde ende ghi domme,
scoen exempelen, hets u profijt.
Laet hoeverde, ghierecheit ende nijt;
hebts vrese der wraken uwer mesdaden;
hebt sekeren hope op Gods ghenaden
ende en twivelt niet; sijt verduldech,
hoe groetelec ghi sijt bescudech;
want voer waer seghet Colpaert :
dat God en heeft gheen dinc soe waert
als die sondare die hem bekeert
ter doghet ende die quaetheit ontbeert.
Dat ons daer toe hulpen moete
Maria, die maghet soete.
Dies onne ons diet al verleest
vader, sone ende die heileghen gheest!
  Amen, amen, amen.

It. II^c. eñ LVI. v.

In het Hs. onder N^r LXVII, bl. 61, v^o col. b.

IV.

Vanden goeden Brueder.

—

Het woende, wilen in een lant,
een edelman, hoghe van gheslachte.

V. 248 *beschudech*, aldus.

Dore sine doghet was hi becant,
want edel was al sijn gheslachte.
Hi was soe reine van sinen seden
dat icken niet en can volprisen.
Ic hope dat hi, dore sine edelhede,
ghewijst was tot den paradise.
Hi hadde iii susters, dats was waer,
het waren die scoenste die men vant;
hieltse bi hem dach ende jaer.
Die outste die hadde borch ende lant
ghelijc haren broeder, dus waest ghemaect.
Haer vader hadt aldus bewant.
Si was scone ende wel gheraect;
het sochtse te wive menich int lant.
Si en woude huwen dore niemans bede;
ende sinder soe ghesciet nochtan,
dat si scamelijc mesdede
met enen alsoe cleinen man
hi en hadde haer knecht geweest niet wel;
ende haer mesdaed was nochtan
meerre dan keesdom oft overspel.
Dies si sint grote scaempte ghewan.
Alst haer aldus was ghesciet,
soe helement ende decket nauwe.
Haer brueder hadts groet verdriet,
ende bat haer, op gherechte trouwe,
dat sijs nemmermeer en dade.
Hi hoepte God soudt haer verghevén.
Dus es dese joncfrou, sonder scade
hier af, in hare ere bleven.
Het en leet neghenen langhen tijt
sine liet haer anderwerf ghescien.
Haer vriende haddens groten nijt,
diet horen moesten ende sien.

V. 4 *gheslachte*, beter ware : *ghedachte*. — V. 21 *haer*, in het Hs. *h'*, zoo ook v. 22, 25, 28, 30, 34, 40, 42, 43, 49, 64, 215, 216, 219. — V. 27 *groet*, in het Hs. $g^{o}t$, met eene o boven op, zoo ook v. 113. V. 35 $g^{o}ten$ en v. 41, en 47 $g^{o}te$, v. 50 $g^{o}ter$. — V. 29 *en*, in het Hs *eñ*. — V. 31 *joncfrou*, in het Hs. *joncfr*.

Ende die niemare ginc alsoe verre
alse men kinde den goeden man.
Si waren op hare gram ende erre
die haer van maechscape gingen an.
Doen quam dese grote here, haer brueder,
ende badt haer herde vriendelike
dat sijs haer voert ane woude hoeden
ende beterent Gode van hemelrike.
Si sprac : « Dat ic hebbe mesdaen
dat willic beteren in allen sinnen;
ic hebbe soe grote scande ontfaen
dat icse niet en mach verwinnen. »
Die brueder dede haer lief ende ere
ende hieltse in groter werdichede.
Dit vernoyde herde sere
den jonxsten sustren alle beide.
Si seiden : « Hare have die ware meerre
dan hare beider goedinghe waren;
ende hi bode haer lief ende ere
al of si niet en hadde mesvaren. »
Haer brueder antworde vriendelijc :
« Dat u niet en es mesciet
des danct Gode van hemelrijc.
Ghi en hebbes van u selven niet,
daerom sidi Gode meer sculdich
dat hi u wijsheit heeft ghegheven;
en maect uwer suster niet onverduldich,
si hevet quaet ghenoech in haer sneven.
Dat goet, dat haer mijn vader gaf,
dat es haer, ende niemans el.
Ic en wille, noch ic en mach
jeghen hare niet wesen fel.
Dat si haer selven heeft onteert
dat en heeft mi God niet heten wreken;
haer mesdaet heeftse ghenoech bescert.
Het sijn dorpers die quaet spreken

V. 40 *here*, in het Hs. *h'e* 133.

dat een ander meer mesdoet;
die hem selven heeft mesdaen
het verswaert hem meer den moet.
Men saelt om Gods wille laten staen.
Suster, sidi wijs en vroet
dat hebdi al van Gode ontfaen;
leefdi soe dat ghi niet en mesdoet,
die doeghet sal u in staden staen. »
Doen si saghen dat niet en bescoet,
si waren droeve die joncfrouwen.
Si droeghen ter suster onwerde groet
met hertheiden, als men mochte scouwen.
Si swoeren beide, bi hare trouwen,
dat sijt souden laten weten
eenre herder hogher vrouwen,
die niet verre en ware gheseten.
Si ware hen alsoe na, belanc
dat sijs haer aen nemen soude,
ende haren brueder weten ondanc
dat hi sijnre suster houden woude
ghelijc den ghenen, die niet en hadde mesdaen,
ende die suver bleven waren.
Dit daden si der vrouwen verstaen
die sustere, die therte hadden sware.
Die joncfrouwe peinsde in haren sinne :
« Ter quader tijt wasic gheboren
dat ic, dore die dulle minne,
minen sin dus hebbe verloren.
Wert mi mijn brueder nu ghehadt
wat sijns mijns gheworden dan?
Ic woude ic ware in vrimder stat
met hem, daer ics ierst met began. »
Si deden heimelijc ontbieden
dat hi tot hare comen soude;
waert dat hijs hem dorste genieden,
si voere met hem al daer woude.
Binnen desen quam die niemare

V. 77 *en*, lees *ēn* voor *ende*. — V. 103 *vrimder*, aldus.

dat die vrouwe quam ghereden.
Si ghingen alle jeghen hare
ende ontfinghense met groter werdicheden.
Si gruetese alle, groet ende cleine,
vriendelike, soe dat elc hoerde,
sonder doutster suster alleine,
diere en gaf si ghene antworde.
Hare brueder die sprac vriendelike :
« Suster, hier in sijt verduldich,
God was versmaet op ertrike,
ende wi sijn alle te doegene sculdich.
Die mach ghedoghen si sal verwinnen.
Gods doghen heeft ons allen verloest. »
Doen, leidden hise in eenre camere binnen
ende gaf sijnre suster goeden troest.
— « Suster, hier in seldi u sluten,
soe en seeght u niement dat u deert.
Ic wille weder gaen daer buten
ende sien wat mijn vrouwe begheert. »
Ieghen die vrouwe quam hi ghegaen
ende sprac : « Vrouwe, ghi selt gaen eten;
die taflen waren opghedaen,
doen ic u vanden perde sach beten. »
Si sprac : « Here, ic en wille niet eten.
Ic draghe op u evelen moet,
als ic u sciere sal doen weten
van den onghelike dat ghi doet. »
Hi sprac : « Des willic avestaen
es mi onghelijc ghesciet;
nu laet ons in die camere gaen
ende seght mi, vrouwe, wat ghi ghebiet? »
Ende alsi in die camere quamen,
sprac si hem herde fellike an.
Si sprac : « Here, ghi moghet u scamen,
alle u vriende sijn op u gram
om dat ghi uwer ouster suster doet
ghelijc den ghenen die niet en hebben mesvaren,
ende ghi laet hare haers vader goet,
ende ghi gheheert ofts niet en ware;

ende si heeft anderwerf mesdaen,
ende houtse in uwen casteel hier binnen.
Ghi hebbes selke scande ontfaen
dat ghise niet en moghet verwinnen.
Wi hebbens onnere ende scande
dat ghi se aldus hoghe treet
hier ende oec in elken lande,
ende ghise boven dandere steet,
die nye en deden el dan goet,
ende sijn daer toe van reinen seden.
Ghi seles ontberen, sidi vroet,
ic quammer om alhier ghereden.
Ic wille dat ghise van u doet
ende en sijt haer nemmer mede,
ende mindert hare haers grote goet,
want si ons allen scande dede »
Hi sprac : « Vrouwe, heeft dat God
gheordineert, soe willics volghen;
ende eest oec jeghen sijn ghebod,
soe trecke ics achter, wies hem bolghe.
Si en sijn soe heilich, noch soe vroet,
mine maghen, die mi bestaen,
dat si den ghenen die mesdoet,
moghen vonnessen, sonder waen.
Soe mochten si mi wel wesen fel,
want ic hebbe vele meer mesdaen
dan mijn suster, dat wetic wel,
als ic u nu sal doen verstaen.
Ic hebbe v kindre, sonder waen,
die ic in sonden hebben vercreghen,
daer ic aflaet af hebbe ontfaen.
Ic hope mi God al heeft vergheven.
Salic enen andren dan regeren
van dinghen, die ic selve hebbe bedreven,
soe mochtic Gode, onsen here, wel leren
wat ordeel hi mi soude gheven »
Si sprac : « Leghdi dat daer jeghen
van dinghen die een man mesdoet?

Het en es gheen scande, maer hets een pleghe,
men sal u houden over onvroet. »
Hi sprac : « Die manne selen hebben
voer Gode scande meer dusentfout,
want sijt den vrouwen tierst aen legghen,
ende het es al der mannen scout.
Men en vint neghene vrouwe die woude
dat si haer suverheit soude nemen
ende si mi kindre draghen soude,
want het en soude haer niet betemen.
Wi doent met onser bedriechghelijcheit,
die wi den vrouwen doen verstaen,
die met ontrouwen is beleit,
dat si met ons hebben mesdaen.
Mijn suster en baets neghenen man,
al eest dat haer es ghesciet;
ende salicse verworpen dan
soe en kindic mi selven niet.
Al waert dat si hondertwerf mesdade
ende seidse dat sijt haer hoeden soude,
ic en dade haer gheen onghenade;
maer seidse dat sire in bliven woude
ende sijs niet en woude begheven
dore Gode, noch dore niemans raet,
ic woudse scuwen al mijn leven;
ende ic en dade haer el gheen quaet.
Si en heeft ghenen man versleghen,
noch ontroeft, noch verraden.
Die mesdaet gheet haer selven jeghen;
si heeft haer selven meest verladen.
Ende, al eest dat die lieden weghen
haren mesval ende haer mesdaden,
ic hope dat haer God al sal vergheven
want hi es soe vol ghenaden.
Ghi seght, vrouwe, ghi en dort niet spreken,
swijgdi dore mijnre suster scande ?

V. 187 *maer,* in het Hs. *m'.* — V. 221 *noch dore,* in het Hs. *noch doore.*

Vrouwe, wildi die waerheit weten?
Het sijn alle Gods viande,
die van vrouwen spreken quaet
ende vernuwen haren mesval.
Dats hem elc hoede, dats mijn raet.
Die hoeghste God verghevet al.
Vrouwe, dadic uwen raet,
ic mochte mijnre suster noch doen sneven.
Haren mesval ende hare mesdaet
mach haer God noch al vergheven.
Het en mach oec nieman wreken
dan die ghene diet mach vergheven.
Die uut soe felder herten spreken,
selent ontmoeten na dit leven.
En soude ons God alhier ons sneven
niet bat vergheven ende onsen val,
soe mochten wi wel ten oordeel beven,
daer hi ons allen doemen sal.
Ende al hadde een selve mesdaen,
hi mochte alle doeght wel spreken;
maer sprake hi quaet, al sonder waen,
met rechte waert hem dan verweten
sine mesdaet ende sijnre vriende,
daer af comen ware die val.
Ic hope dat ic nye en verdiende
dat ment mi verwiten sal. »
Alse die vrouwe hoerde ende sach
die doghet van desen goeden man,
hare dochte dat sijs te quader was
dat sijs hem hadden ghesproken an.
Si sprac : « Here, ic wils avestaen;
mi es leet dat ic u hebbe ghemoyt.
Ic wils mi hoeden, sonder waen.
Ic bidde u dats u niet en vernoyt.
Ic saels mi hoeden, al mijn leven,
dat ic niemanne en sal beswaren.
Here, nu wilt mi dit vergheven,
ic wille weder thuuswert varen. »

Doen ghinghen si beide daer si vonden
die twee ghesustre, daer si saten.
Doen sprac die vrouwe, diet wel conde :
« Nichten, dit moetti varen laten
ende selt soe uwer suster saten,
dat seggic u, te deser stonden,
soe dat u comen mach ter baten.
U brueder seghet uut goeden gronde,
soe grote doghet; ic bens hem mede.
Ic saels te beter sijn, al mijn leven,
dat icken hebbe ghesproken heden.
Wi hebbent uwer suster al vergheven. »
Doen nam die grote vrouwe orlof
aen dien here, met groter minnen.
Doen keerde hi weder in sijn hof
ende quam te sijnre salen binnen.
Dit hadde die joncfrou al ghehoert,
teenre veinstren, daer si was ghestaen.
Si peinsde, weder ende voert,
wat goede haer God al hadde ghedaen.
Si ginc den ghenen weder bieden,
dien si hadde ontboden eer,
si peinsde, wat dat haers ghesciede,
sien woude spreken nemmermeer.
Si peinsde, waert dat si noch mesdade,
gheen argher wijf en mochte dan leven;
si soude, met haers brueder rade,
in enen cloester sijn begheven.
Haer goet woudsi den broeder laten,
si en wist aen wien bat besteden.
Si peinsde om hare zielen baten
ende baets hem ootmoedicheden.
Hi sprac : « Dat hijt gherne dade »
Dus offerde si haer jonghe lijf
in enen cloester, doer Gods ghenade,
daer si in steerf een heilich wijf.

V. 277 *joncfrou*, in het Hs. *joncfr.*

Hierom en sal men niemanne verdoemen.
Gods gracie en es niemanne ontseght,
noch nieman en sal hem sijnre doeght beroemen,
wantse nyeman van hem selven en heeft.
Nu bidden wi Gode, daert al ane leeght,
dat wi te sijnre gracien moeten comen
int rike, daer men ewelike leeft,
te sijnre eren ende tonser vromen.

Amen. CCC.IIII. v.

In het Hs. onder Nr CXII, bl. 96 v°, — col. 1, 98 r°, col. 2.

V.

Ene exempel vanden Raven.

Het was een raven wilen eer
die alre kinder en hade meer
dan enen sone, dien hi wel plach;
dien hielt hi al tot anden dach
dat hi volwassen was algader
ende alsoe groet als sijn vader.
Doen sprac doude raven tot ere tijt :
« Sint dat ghi, sone, volwassen sijt
soe vlieghet, ende vaert u gheneren
op dat velt, daer die dorplieden eren.
Daer valt bi hem in die vore
ende loepse mi dan al dore ende dore;
dat u best ghenoecht dat raept daer uut :
worelen, wormen, ende ander cruut,
ende ander dinc dat u ghemicket;

V. 2 *hade*, aldus in het Hs. — V. 13 *daer*, in het Hs. d'. — V. 14 *worelen*, aldus, voor *wortelen*.

maer siedi dat die dorpman nicket,
soe sijt op u hoe al in een;
masschien het es om enen steen,
daer hi u mede worpen wille;
sone, en hout dan niet stille
ghi en vlieghet henen uwer verde,
als die dorpman nicket ter erden. »
Doen sprac die jonghe raven : « Here,
ende of hi dan, ten ommekere,
enen steen in sinen boesem brochte,
daer hi mede mi wel mochte
toren doen ende verdriet :
daeromme soe en derric nicken niet.
Hi es sot die hem gheloeft soe verre! »
Doen was die oude raven erre
ende seide : « Sone, waer toe eest goet,
na dien dat ghi sijt soe vroet,
dat ghi dus langhe legghet in muten?
Nu port u ende vlieghet daer buten
ende vaert selve om u neringhe.
Godsat heefti dier u meer sal bringhen!
Noch vint men vele alselker sonen,
die scalcheit ende quaetheit connen
ende der doghet wel luttel achten,
die desen jonghen raven slachten,
die hars vaders goet verteren,
ende hem niet en willen gheneren,
vore dat sijt al hebben overbrocht
ende al verteert ende al vercocht.
Hieromme soe winnet in uwe joghet,
ende hoet u altoes soe, waer ghi moghet,
dat ghi te bloet niet en wert van haven.
Dit bispeel leert ons douden raven.

Explicit.
Item. XLVIII. v.

In het Hs. Nr LXXXIII, bl. 74 vo.

V. 48 *bispeel*, aldus.

VI.

Van enen Scutter.

In ere haghen dat ic quam,
daer ic enen scutter vernam,
die de voghel brochte in groter noet.
Wat hi gheraechte bleef al doot.
Mesti, soe verloes hi cleine,
want daer hi met scoet waren steine.
Dus haddijs wale sijn ghevoech,
om cleinen cost haddire ghenoech.
Maer, dat soe der ic wel melden :
had hi stenen moeten gelden,
het hadde hem te meer verdroten
dat hise om niet hadde weehgescoten.
Dus ginc hire vele ontliven.
Die op die stede wouden bliven,
dat moeste sijn lijf verzumen
echte het moeste die stede rumen.
Een marcolf wert sijns gheware,
hi riep lude ende oppenbare :
« Huedt u, voghele, vore den man
die metten steenen scieten can!
De steene costen hem soe lichte,
wi ontgeldent arme wichte! »
Doen die voghelen alle horden
dat mense aldus woude morden,
wordense malsch ende gheluut,
ende sijn behendecheit quam uut.
Doen en mochti metten boghe niet scaffen,
noch daer voghelen meer veraffen.
In sinen sin wert hi verert
ende int scieten soe verwert,
ende scoet hem selven op den dume

V. 11 *hem*, in het Hs. *hē*, zoo ook v. 21. — V. 17 *wert*, in het Hs. *w't*. — V. 28 *daer*, in het Hs. *d'*, zoo ook v. 39.

dat hijs mochte ghenesen cume.
Dus gingic vort, ende lieten gaen,
ende vant op enen borre staen
een edel wijf van hogher aert,
ende ic seide haer, metter vaert,
wat ic in drome hadde ghesien.
— « O wi, o wi! sprac si mettien,
wat vint men daer scutters al,
als ic met redene proeven sal!
Die scoene spreect, sonder menen,
die sciet leider metten steenen.
Scoene worden en costen niet,
dies hem den meneghen cleine ontsiet.
Menech spreect ende bringhet vort
scoene, beroemeghe, onstaende woort;
soudijdt volbringhen in eneger sake,
ic wane hi der worden niet en sprake.
Wat ghi spreect en vor wien,
ende wijt hoert, hoedt u van dien.
Dat raedt Aristoteles
die meester alder wijsheit es. »

Nota. LII. v.

In het Hs. Nr CLV, bl. 152. col. a.

VII.

Vanden Esel.

Een esel hadde aenghetoghen
eens herts huut, des was hi bout,
ende in hem selven soe bedroghen
dat hi den esel wert onhout.
Hi ghemoetten enen mul;
hi sprac: « Ghi en selt met mi niet gaen,
want u vader was een guul.

Sich, hoe ic ben ghedaen! »
Het gheviel dat jaghers quamen,
ende elkerlijc blies sinen horen,
also die der jacht wilden ramen.
Dat wilde dier spranc hem voren.
Alse die jagheren dat versien
dat elc dier vloe sire verde,
dat en mochte den esel niet ghescien,
om dat hi stedich was van arde.
Die honden spronghen den esel om
ende waenden dat ware een wilt.
God, here! hoe lude hi doe reren beghan,
die hem soe cranckelicke onthielt,
die te voren was soe cloc,
ende ghetorden uuter maten!
Men scoerde hem sinen nuwen roc,
ende oec moeste hire den ouden laten.
Sijn vel scoerdemen met allen
ende dedem daer sinen fijn.
Dit mochte den esels welghevallen,
die sotter vele dan esels sijn.
Wie es die esel die ic mene?
Dats die hem selven niet en kint,
die lettel maghe heeft of gheene
dan hi met enen here ghewint,
ende een paer clederen elc jaers
te draghene, met goeden lieden,
ende dan maect hi sijn wanewaers;
dit mach een esel wel bedieden;
ende dan wilti sijn van hoghen lieden sijn gheboren,
die des hoefts moghen ghenieten.
Ic segt u allen wel te voren:
deser eselen machmen verdrieten.
Maer alre vroetscap fondament,
dies sijt seker ende ghewes,
dats dat elc hem selven kint,
wanen hi comt ende wi hi es.

Nota. 44. v.

In het Hs. Nr LIII, bl. 55 ro. col. a.

VIII.

Dits vanden Anxt.

—

Die levet in anxte, hi levet in eren,
want anxt doet al mesdaet keren.
Wie anxt vore Gods toren haet,
huedt hem sondeliker daet
vele bat dan een ander man,
die nie anxt, no vrucht, ghewan.
Bi anxte behout menech wijf
haer rechte, tsucht, moet ende lijf,
dat si haer selven vervrouden mach
dat si des anxt ie gheplach,
diese alsoe van scanden sceeidt
ende bewaert haer wijfelijcheit.
Dat wijf mach wel sachte leven
die allen anxt heeft afghedreven,
alle onwijfeliken seden,
die si doer anxt hevet vermeden.
Es dan haer anxt volcomen,
dien si heet tot haer ghenomen,
dat si in anxte si telken spele.
Die anxt verweerft haer ere vele.
Es dan dien anxt niet wel te loven,
die wijfelijc ere dus brinct te boven
ende set in dus hoegher weerde,
ende hulpet in enen rechter gheverde?
Ridders, knechten, in striden, in storme,
mids anxt comt hem een manlijc vorme

V. 11 *sceeidt*, aldus in het Hs. — V. 12 *h'*, alzoo ook v. 17, 18, 20, 34, 35. — V. 26 *hē*, zoo ook v. 27, 28.

datse hem hoeden vore selc gherochte,
desse hem namaels scamen mochten.
Die anxt doet hem verwerven
eren vele ende daer in sterven.
Selc die vliet doer anxt van mans handen,
die si hevet, wilt verstanden,
ware si scamel van natueren,
die anxt soude haer al haer leven dueren,
dat ment haer verwiten soude
dicker dan sijt hooren woude.
Anxt van scempte es, dat ic meine,
die meneghe herte maket reine
ende meneghen doet gheloeften houden,
ende van onvertuughden scouden,
ende ghewarech te sine van worden.
Bi anxt hout menech sijn orden
die si billijc anders minghen,
als anxt, no scempte, niet en dwinghen.
Dus sal men anxt ende sceempte prisen
want si den lieden te besten wisen.

Nota. XLVI v.

In het Hs. Nr CLVI, bl. 152. col. b.

IX.

Van Eren.

Ere es een edel wort,
daer men menech docht af hort.
Hets recht, want si heeftse binnen.
Wie dat ere wilt ghewinnen

V. 40 *onvertuughden*, in het Hs. *onu' tuughden.*

ende der eren name draghen,
hi moet cost ende pine waghen,
want ane die twee, es belanc,
sal men hebben der eren danc.
Pine wint ere metter hant,
ende die cost breit die mere int lant.
Wie dat werct bi desen beiden
hi blijft met groter werdicheiden.
God verleent ghesonde ende goet
meneghen. Waeromme hijt doet,
es den ghenen wel verborghen,
die om dere niet en sorghen;
maer schemel, die poghen
hoe si in eren clemmen moghen,
want si gheen dinc sere minnen,
dat sijn die ghene diet bekinnen,
alse God daerin wilt verbaren,
want si cost, no pine, en sparen
omme te doene dat hem betaemt.
Maer donscamele, die hem niet en scaemt,
ende groet goet in sonden heeft,
ende recht alse ene beste leeft,
die noch ere, noch doecht, en plegt,
hets jammer datten derde drecht!
Alse iement goeders van hem hoert,
diene in dogden wilt setten voert
sal scuwen bi alselke te sine
ende hi sal cost ende pine,
na sijn vermoghen, volbringhen.
Soe doet hi recht al sine dinghen.

Nota It. XXXIIII. v.

In het Hs. Nr CVII, bl. 87. col. b.

V. 12 *groter*, in het Hs. *g°t'*.

X.

Dits van Solase.

Solaes, God gheve u goeden dach,
daer men di eert, met rechter trouwen!
Ic dies niet ontberen en mach
dies willic di in rime bouwen.
Hets jammer datsi di anscouwen,
die draghen enen loesen moet.
Mochtic vergheten allen rouwen!
Solaes prisic voer alle goet!
  Hoe mochtic solaes ontberen,
als ic sie ene beelde fijn?
In cans der liever niet ghewceren,
in moet dan haer eyghen sijn.
Si heeft soe vriendelijc anschijn.
Haer vlamme, die mi berren doet.
recht midden in die herte mijn!
Solaes prisic voer alle goet!
  Solaes verlene mi God, die goede,
die wile dat ic solaes begare.

In het Hs. onder Nr CXCVIII, bl. 195, vo. col. b. Het slot van dit stuk is verloren doordien er te dezer plaets een blad ontbreekt.

XI.

Dit sijn twee poenten daer ere ane leghet.

In vele manieren mach men merken
die scamel sijn, of daer na werken:

V 11 [illegible] Hs. [illegible] — V 12 [illegible] Hs. [illegible]

want scamelheit, des sijt ghewes,
toent haer selven waer si es;
soe edel es si ende soe fijn.
Waer dat scamel herten sijn
die sterven een doot, vorwaer gheseit,
wanneer si sien onscamelheit:
soe grote contrarie sijn si beide,
scaemte ende onscamelheide,
als ic u in twee manieren,
uut corten worden, sal visieren.
Soe, waer een hof es opgheleecht
ende ridderen ende knapen vortghesecht,
die alomme sijn dan gheseten,
comen si gherne, als sijt weten.
Als dan es vergadert al
thof, na dat het wesen sal,
van ridderen, knapen ende vrouwen,
soe eest een lieflijc aenscouwen
die soete werde rode monde.
Hi en was nie van goeden gronde
die daer archeit in verstoet;
maer nidecheit die stort haer bloet
als si bliscap ergheut weit,
want sijt al in quade versteit
dat goede liede te samen comen.
Alse dan water es ghenomen
ende men ghereit te sittene waert,
soe doet scamte haren aert,
want milde herten, die hem scamen,
selen altoes, na haer betamen,
verbeiden, eer si sitten gaen.
Ende selc, die es herde saen
gheseten, met haestecheden,
waer hi scamel, hi soude beiden
ende laten die ghene voren
sitten, dient es aneghebornen.

V. 7 *vor waer*, in het Hs. *vor w'*. — V. 24 *h'*. — V. 31 *hē*.

Hier mach men onderkinnen
scamelheit, na mijn versinnen.
  Dander poent es in den velde,
daer men viande met ghewelde
comen siet, daer mach men dan
den gherechten scamelen man
merken, uuter maten wale.
Selc can dansen in die zale,
daer hi vele af wilt weten,
hi soude herde saen vergheten
voer die viande, voorwaer,
den voet te hebbene, waer hi daer.
Dit en hoert niet toe der scamelheit.
Soe wie dat daer den dans voergheit
ende den vianden hout den voet,
dien lovic frisch ende wel ghemoet;
ende hem soe salmen scamel scriven
voer alle goeden reinen wiven
in goet gheselscape, waer hi comt.
Sint meer dat men scamelheit dus romt,
soe radic alle den vrienden mijn
dat si met herten scamel sijn.

Explicit. It. LX. v.

In het Hs. Nr XCVIII, bl. 79 vo. col. a.

- - - - -

XII.

Van dat die liede sijn gherne geheten joncfrou.[1]

Al dunct den lieden meest algader
dat die werelt nu es quader

---

(1) *joncfrou*, in het opschrift *joncfr*, zoo ook v. 8, 15 en 26.

dan si was wilen eer,
God danc! si es veredelt seer!
Want die wilen, in ouden dagen,
vrouwen te heten plagen,
Heile, Griete, Lise oft Calle,
heten nu joncfrou alle!
Al hadde haer moeder warmoes vercocht,
oft liede gebeden ter brulocht,
oft te like gebeden vrouwen,
oft ael oft bier gebrouwen,
natten geknocht oft huven,
hoenre vercocht ende duven,
si souden joncfrou willen sijn,
op dat haer manne tapten wijn
oft tot eneghen ambachte willen keren.
Daer ane leget een dropel eren!
Ic ontmoette ene vrouwe, in dese weke,
die ic gruette vriendeleke,
ic seide : « Vrouwe, God geve u goeden dach! »
Haddi gesien hoe si op mi sach
ende den hals keerde, soe fier
als ene hinne op enen pier!
Ende antworde mi een woert niet
om dat icse joncfrou niet en hiet!
Dies, Dieus! wanen quam dese edelheit groet?
Edelheit geet om haer broet,
want wie iet goets can ghewinnen,
wilt hem selven vore edel kinnen.
Goet, noch geboerte mede
en maken gheen edelhede.
Al ware een man een conincs kint,
ware hi op edelen seden blint,
hi en ware niet edel, des sijt gewes.
Ende wi edel van seden es,
hi es recht van edelre connen,
al hadden een dorper gewonnen.

V. 9 *warmoes*, in het Hs. *w'moes*.

Nieman ende hoert ter edelheden,
hi en si edel van herten ende van seden.
Nieman en si fel, noch stuer;
elc si sijns gebuers gebuer,
want wi sijn alle sterfelijc,
ende van vleesche ende van bloede gelijc;
ende hebben wi allegader
in den hemel enen vader,
ende op ertrike, als ghi hebdt vernomen,
si wi alle van Adame comen.
Tfoerdeel es cleine, diet wel besiet.
Onse rechte erve en es hier niet;
maer die ginder hemelrijc heeft,
heeft hier als een coninc geleeft!

Nota LII v.

In het Hs. onder Nr CXIX, bl. 103 v°, col. b.

XIII.

Een edel Wijf ende een hoghe gheboren.

Een edel wijf ende een hoghe gheboren
hordic claghen een claeghelijc leit.
Si sprac «: Het moet al sijn verloren,
gheselscap ende vromoedecheit.
Een wijf, die na gheselscap steit,
haer wert lichte beraden toren.

V. 39 *ende*, in het Hs. *ēn*, doch lees *en*.

Der niders niden soe es leit
ende hebben jeghen hare ghesworen.
Lichtelike soe werdt benijdt
een wijf die men vromoedech siet.
Dies wert vermindert, talder tijt,
die selve gheselscap, die men pliet.
O ridderen, knechten, edel diet,
hier jeghen kivet ende strijt!
Ende en laet aldus verderven niet
die vroude, die menech herte verblijt!
Sent nideren creghen die ghewelt
dat si loghene mochten bouden,
ende men die voer waerheit helt,
heeft menech goet wijf dat ontgouden.
Onverdient ende buten scouden,
werdt diewile wijfleec ere ghevelt.
Wie hem in boesheiden der verbouden,
hevet ene loghene schiere ghestelt!
Aen vrouwen doet men diewile quaet,
die men met worden roeft haer ere,
ende ontsculdech sijn boeser daet,
niet dan si vrolijc gheberen.
Maer niders, die dat willen weren,
viseren emmer selken raet
ende comen vort met selken meren,
die wijfleecheit niet wel en staet.
Te rechten mach men wel ontsien
der niders tonghen, dat evel blaet!
O wach! diese mochte ontvlien,
hoe groten raste soe ware dat!
want si begheren nemmer bat
dan allen dinc ten quaesten tien.
Met loghene maken si den pat
dat hem evel moet ghescien.
Een man, die hem wel bedochte,
die mochte node bringhen voert
daer hi mede in liden brochte
een wijfleec wijf, daer doghet toe hoert.
Soe wie, haer af leit dat edel wort,

bi lode! hi jaghet een evel jachte
ende hi weret ene quade mort!
Hem ware beter dat hijs niet en wrachte!
Tot allen tiden soe sal men eren
reine magheden ende goede wijf
ende haer vroude ten besten keren,
want si sijn mannes leits verdrijf.
Wapen over den leiden kijf!
die ons benemt vele blider meren
ende ghehouden wert soe stijf
dat hi hem in node moet verweren!
Dese vroude die moet verswinden
bider valscher nider loghen.
Cume soe der hem iement onderwinden
dat hi hem vrolijc der verhoghen.
God, die hevet een groet vermoghen
ende die mach binden ende ontbinden,
die moet hem corten haren vloghe,
die die quade vonde vinden!
Alse een nider vint den vont
daer hi vrouwen scande met doet,
soe wert vroe siere herten gront
ende hem verblijdt sinen fellen moet.
Het dunct hem wesen herde goet;
hi maket sinen gheselle cont.
Al ware hi lam, in hande in voet,
van vrouden wordi al ghesont!
Nochtan salmen te rechte prisen
die hoghe wijflike conne,
die, met hare doghet, doet risen
mannes moet in hogher wonne.
Soe wie dat hem dan prijs veronne,
dien willic voer niders wisen.
Wijfleecke doghet es ene bloeme
die therte doet in vrouden spisen!

V. 63 *hem*, in het Hs. *he*. — V. 74 *conne*, in het Hs. *cōne*. — V. 76 *wonne*, in het Hs. *wōne*. — V. 77 *veronne*, in het Hs. *verone*.

Balsemenroke horic loven,
want si sijn in sueter lucht,
nochtan willic daer prisen boven
een wijfleec wijf, in reinder tsucht.
Die haer hilt in reinder vrucht,
ende van scanden onbestoven,
ende diet vore niders berghen nucht,
daer waert ghenoechghelijc met te hoven!

Alle die vroude, die ye ghewaert,
die waert verclaert bi vrouwen goede.
Die godlijcheit, die sere was haert,
die waert daer bi saecht ghemoede.
Och! edel, wijflijc wijf, ghemoede,
en brect niet den hoghen aert,
soe moghedi gheven overvloede,
volmaecte vrouden, onghespaert!

Een wijf, die haer wijfleec helt
ende vromoedech es daer bi,
soe wie met moede aen hare verselt,
te rechte dat hi te beter si.
Hi mach wel wesen sorghen vri,
wien dat die aventure ghevelt.
Het ware onrecht droefde hi
want hi metten saleghen es ghetelt!

Roemers roemen ende niders niden,
dat es wel een evel plaghe,
die groten anxt doet vrouwen liden
ende benemt vele blider daghe.
Wapen over die felle laghen!
die gheleidt wert in menegher siden:
in velden, in wouden, in bosch, in haghen,
daer men vrouwen siet verbliden!

Nota It. CXII v.

In het Hs. onder Nr LXXV, bl. 67 v°, col. a. — 68 col. a.

V. 92 *daer*, in het Hs. *d'*.

XIV.

Vanden Covente.

Hoert na mi, in lieghe u twint :
eenrehande liede, dat men vint,
enen cloester hebben si ghesticht.
Wat men bedrieft, in haer covent,
hebbic wel een deel versent,
daeromme soe hebbicker af ghedicht;
want des cloesters wesen es wel licht.
Scade waert dat ment te scrivene liete.
Si hebben aen enen here gheplicht,
dats die bisscop van verdriete;
haer jonc wijf die heet droeve Magriete.
Of ghi wilt, verstaet mijn menen :
tcloester es tachter altenen!

Alse dese broeders broeders werden
ende si eerste in dordene terden,
gheraet wat gheet men hem bevelen :
nu siet wel die ons leven harden,
ghi moet u met eenre corden gorden
om dat wi daer toe comen selen.
Dierste jaer laet mense spelen,
na hare ghenoechte, met hareu renten,
ende alst jaer es uut dan gaen si quelen;
dan soe sijn si povers van largenten,
ende dan leven si vanden covente;
dan gaen si broeders sijn met allen.
Ach lasen! tcloester sal saen vallen!

Alst diaer uut es, des seker sijt,
ende si draghen gaen dabijt,

V. 11 *haer*, in het Hs. *h'*, zoo ook v. 29, v. 37, v. 40, v. 54.

dan gheet men stellen haer provanche.
Si draghen rocken met scoren wijt,
ende si eten selden enen goeden maeltijt;
met honghere gaen si dicke ten danse;
si wedden om een scuerken de canse,
verliesense, soe eest verdriet,
dan gaen si cloien haren cranse.
Bi lode! nochtan en hoect hem niet.
Ende haer prioer, als hi dit siet,
leent hi hem ·vi· om sevene
ende dan vallen si weder, saen ter banen
ende als hem haer prioer beghint te manen
om sine bate te hebben inne,
dese broeders seiden : « Stecti uut v granen,
bi lode! wi en gaven u niet ii sanen,
strijct den jersten die ic winne. »
Dan soe sprect hi, met grammen sinne :
« In anderweerf seldijs ghemessen;
dit sijn dese broeders lessen :
dat van viven ic hout van sessen. »
Alsoe gaen si daer sitten callen.
Ach lasen! tcloester sal saen vallen!
  Die in dit cloester sijn vercoren
hoe si heten seldi horen,
ende die penitencie die si doen.
Haer aederen die sijn na ghescoren,
van couden sijn hare aederen versworen;
si hebben moder in hare scoen;
sine draghen swert, no bastoen,
soe heilich sijn si, dat ghijt wet,
maer daer bi es een occosoen,
hets vore ghoet te pande gheset.
Die ledech es ende gherne wel et
dien cleden si ende el gheenen.
Tcloester es tachter altenen!

V. 40 *hem*, in het Hs. *hẽ*, aldus ook v. 66 en v. 128. — V. 54 *aederen*, aldus in het Hs.

Desen broeders hebben enen sede :
si hebben liever wijn dan mede,
alst men hem borghen wilt met vliete;
maer alse si drincken tenegher stede,
soe bidden si den weert ene bede :
scrijft anden want met enen crite :
« Wi hebbens x, her weert, telt quite. »
Dan sprect die weert : « Bi lode! ene mite
ende willic u niet langher borghen! »
Dan soe gheet daer aen een sorghen,
wanneer dat haer renten smallen.
Ach lasen! tcloester sal saen vallen!
Dan gheet die ene broeder ane de vrouwe,
hi smect ende maect haer die mouwe.
Hi swert : « Die moeder, die mi droech!
ic scaems mi ende ic hebts rouwe.
Gheloves mi, bi miere trouwen!
ic saelt u gheven marghen vroech! »
Dan sprect die weert : « Hets mi ghenoech
wildi vore hem allen bliven? »
Hi sprect : « Iaic. » Sijn herte loech.
Soe gheet ment dan op enen scriven.
Groet es die blisscap, die si driven,
als ment tghelach dus hout aen enen.
Ach lashen! tcloester es tachter altenen!
Dus lopen si weder ter taverne.
Den weert driven si te scerne,
si maken herde groet beraet.
Dan sprect daer een : « Ic ate wel gherne,
(die ander heves quaet tontberne),
en weet hier niemen ghenen raet? »
Dan sprect een ander : « Broeder, jaet,
ic wane ic thuus noch hebbe een swert,
ic saelt gaen halen, dat verstaet,
ende wi selent gheven onsen wert! »

V. 72 *ende*, lees *en*. — V. 88 *lashen*, aldus. — V. 91 *groet*, in het Hs. *g*[o]*t*. — V. 92 *daer*, in het Hs. *d'*, zoo ook v. 121. — V. 96 *swert*, in het Hs. *sw't*.

Dan sijn si stout ende onververt,
int cabaret gaen si dan callen.
Ach lasen! tcloester sal saen vallen!
Ic segghe u dat dese broeders leven
met Gode sere sal sijn verheven,
want si neghene sekerheit en weten;
sine en hebben savons niet beseven
wiet hem lonen sal oft gheven
dat si smorghens selen eten.
Theilicheit heeftse soe doerspleten
dat si en sorghen om gheen goet.
Haren roc die es dunne versleten
ende beroect es haren hoet.
Si sparen haer cousen, ende si sijn vroet,
ende gaen bloet met beiden benen.
Ach lasen! tcloester es tachter altenen!
Alse si soe langhe dese ordene hayen
ende haer clederen oec ontnayen
ende si ghene nuwe en moghen copen,
in Vranckerike gaen si dan drayen
ende leren daer goet walsch ter laeien.
Si leren daer haer hemde knopen.
Suete water halen si daer met stopen
ende ghevens om ene malie een pinte.
Aldus laten si verlopen
met ermoeden daer haer renten.
Si draghen thuuswert tenen prosente
een nieu juweel uter Hallen.
Ach lasen! tcloester sal saen vallen!
Elc die wachte hem van deser abdie,
want ghene eersam paertie
en pleghen in dit cloester te sine;
maer ledeghe, ledeghe loddernie
wert daer ghecleet, seit men mie.
Int leste werdent al cokine.
Si gaen ghegort met eenre linen;
sine hebbens gheens riems te doene.
Si hatent tghelt ghelijc den venine!
Dus scijnt die sonne doer hare caproene!

God, die starf ter rechter noenen,
moet goet gheselscap hier af renen;
want tcloester es tachter altenen!

It. desen sproke houdt C ende XL v.

In het Hs. onder Nr LXVI, bl. 61 r°, col. a. — 61 v°, col. a.

XV.

Vander Taverne.

O gheluc, vorspoet ende ere
comt van goeder gheselscap gherne,
maer dicwile valt hi in zere
die vele wandelt in taverne;
ende hieromme radics tontberne
hem allen, die mijn vriendeken sijn,
want, ic en segt in ghenen scerne:
taverne es argher dan venijn.
Mi verwondert boven alle saken,
na dat nu ter werelt steet,
dat iement hem soe sot laet maken
dat hi in de taverne geet;
want anders niet dan bloet ende sweet
hoert men daer jammerlike zweren
ende meneghe ontamelike eedt.
Het mocht elken goeden man deren.

V. 1 *o geluc*, aldus in het Hs. — V. 11 *hem*, in het Hs. *he*, zoo ook v. 37, 57, 60, 61, 72, 105, 112, 120 en 124. — V. 14 *daer*, in het Hs. *d'* zoo ook v. 23, 90, 124.

Die meneghe seit : « Laet ons gaen drincken
in die taverne, een goet ghelach! »
Ach leider! hoe lettel wilt hi dincken
wat van tavernen comen mach!
Anders niet, dan hantgheslach,
comt van taverne ende jammer groet;
want om een wort, daer niet an lach,
wort meneghen nu ghesteken doot!
Al waert dat men den wijn om niet
gave, ende mens niet en vercochte,
nochtan soude men tgroet verdriet
scuwen, datter af comen mochte.
Maer hodeleers, vechters, die haer ghedochte
setten op dobbelspel ende baten,
ende niet en soeken dan gherochte,
desen sal men die taverne laten.
Een mensche, die mercte ende besaghe
hoe dat dese vechters ende hodelaren,
als si gan drincken in ghelaghe,
ende si goedsmoets willen teren;
die mercte hoe si hem dan gheneren,
als si gaen dobbelen ende int soutvat maken,
een goet knapen mochtem wel ververen,
moesti in dat ghelach gheraken.
Hulpe God! hoe dese hodeleers merken
druncken liede, daer si na staen!
Enen voghelare, die na leewerken
leghet, ende hevet niet soe saen ghevaen
ene leewerke, noch alsoe saen
alsi dien steken uten plumen.
Sijn tessche vol gelts hevet sciere ghedaen,
al soude hi des anders dages Brusel rumen.

V. 22 *groet*, in het Hs. *gt* met de *o* daer boven. — V. 29 *haer*, in het Hs. *h'*, zoo ook v. 66. — V. 35 *gan*, aldus. — V. 47 *sciere*, in het Hs. *scie* met een verkorting. — V. 48 *Brusel*, dit vers zou kunnen doen vermoeden dat Jan Dingelsche, de schryver van dit stuk, een Brusselaer was. Nochtans, vindt men te Gent Jacop Dijngelsche, die in 1391 een der vijf meesters, en in 1395, een der twee gezworene van het vry ambacht der schilders was. Zie *Annales de la Société des Beaux-Arts*, D. IV, bl. 300—301.

Ach leider! hoe es hi dan ghescint
die aerme dwaes, die thuuswert geet,
daer hi wijf ende kinder vint
ende hi cruus no munt en weet!
Meneghe ontameliken eedt
sweert hi, ende doet hem allen onvrede,
maer des anders dages eest hem leet.
Siet, dits de taverne sede!

Alaes! als hi hem dan bedinct
hoe hi sijn geldeken hevet verloren,
een rouliedeken hi sinct:
hem rout dat hi es gheboren;
menech ghepeis comt hem te voren
dat de viant al toe brinct.
Des wert die ziele die verloren
wie gherne in taverne drinct!

Ach! een lettel wilt mi verstaen,
alst soe met desen kinderen steet
dat haer gelt sere hevet ghedaen
soe dat op die heffenen geet,
gaen si te samen, wel ghereet,
in die taverne roeren, scieten;
den meneghen doen si anxt ende leet.
Des den goeden mach verdrieten

Es hem dan te na gheseten
iement, ofte sprect een spellijc woort,
die man moet emmer sijn ghesmeten
ofte si worpent al over boort.
Ja, lodder, segghen si: « Sidi versmort?
Moeten wi van u verdraghen?
Soudi vermanen onser moeder, goort?
Bi den tanden! ghi wert gheslaghen! »

Alse dan ghemackelike knapen
merken dat mense dus wilt riden,
segghen si: « Ghi heren, wat wildi maken?
Wine willen jeghen u niet striden.

V. 50 *wert*, in het Hs. *w't*, zoo ook v. 79. — V. 78 *goort*, aldus.

Van deser saken wi ons vermiden ;
es u messeit ofte iet mesdaen
men saelt u beteren, latet liden;
op de ghesellen willen wijs gaen. »
Aldus hebben eersam lieden
liever dat si vordeel gheven
sonder verdiente, dan daer ghesciede
ongheval ofte enech sneven.
Siet, hier op eest datse leven,
op dit vordeel entese baten;
ende hieromme soudemen begheven
die taverne ende achterlaten.
Woudem oec een gheselle setten
hier jeghen, ende sijn onrecht weren,
stappans souden si, al sonder letten,
hem allegader willen deren.
Hieromme heefti qualec gheneren
die niet en can sijn achterdeel
verdraghen ende laten hem gheberen,
want si trecken al een zeel!
Worde oec een goet knape ghesteken
doot, die mids den drancke waer uten kere,
someghe liede souden spreken
seker, hi verhalet sere,
nochtan dat ·M· werven mere
den aermen dwaes ware mesdaen;
des moet ontfarmen onse here :
het moeste al over hem ute gaen!
Nu, hier af willic nemmeer dichten,
daer ic bidde onsen lieven here
dat hi mijn herte moet verlichten
ende bescermen van allen sere,
alsoe dat ic nemmermere
in ongheval come van taverne ;
want wise scuut het es sijn ere.
Jan Dingelsche micter vort tonberne.

V. 93 *entese*, aldus. — V. 105. *waer*, in het Hs. *w'*. — V. 119 *tonberne*, in het Hs. *tōberne*.

Nu, God onne hem ende elken man
die scamel es, dat hise laete,
want niemen goeders daer in en can,
daer in, ghehalen gheluc oft bate.
Des laet ons bidden hem, die de mate
draghet van gherechtecheden,
das hi ons bringhe in sine ghesate,
dat ewelijc duert sonder verscheiden!

Amen CXXVIII v.

In het Hs. onder N° CLIII, bl. 150, col. b. — 152 col. a.

XVI.

Hoe Miede, Valscheit ende Nijt die werelt verkeren.

Wat hulpen vele nuwer woert,
die wi den heren bringhen voert,
daer men lettel sijns ane leecht?
Die scrifture heeft mi gheseecht
woerde, consticse u ontbinden,
ghi mochter wetentheit in vinden.
In latine seechtmen ende leest
dat hier te voeren hebben gheweest
wise clerke, die vele conden;
die ons dus hebben ontbonden
in haren boeken, telker ure,
dat minne, wijsheit ende nature

V. 121 *laete*, aldus. — V. 126 *das*, aldus.

meester sijn van allen werken.
Het schijnt redene, maer ic merke
drie saken, die hem sere scaden
ende die werelt soe verladen
dat mens gheware wert alle tijt :
dats miede, valscheit ende nijt.
Dese drie sijn die onteren
alle die werelt ende verkeren.
Ende ic wille u segghen hoe dit comt,
ende es nu niement wijs ghenoemt,
hine can valscheit ende losie;
scoen baraet ende reinardie,
moet hi connen, sael wijsheit schinen;
ende alle die hem in doeghden pinen,
die heeten onwijs ende dom.
Aldus es goede wijsheit stom!

Men seecht dat wijsheit niet en si
daer en moet sijn valscheit bi.
Dit machmen wel sien ende hoeren
ane som edele liede, wel gheboren,
die van naturen soude sijn goet.
Wi sien dat, in haren edelen moet,
die lose nijt alsoe beclijft
ende hise, met crachte, daer toe drijft
dat si dicke, te meneghen ure,
werken jeghen hare nature,
daer elc mensche na volghen soude,
op dats hem nijt ghehinden woude,
die meneghe doet meswerken sere :
daer es nijt der naturen here,
dat al die werelt lettel vroemt.
Die minne, daer alle goet af coemt,
die es nu al te nieute bleven;
der mieden es al op ghegheven
dies minne plach te ghewouden.

V. 17 *wert*, in het Hs. *w't*. — V. 36 *daer*, in het Hs. *d'*, alzoo ook v. 44. — V. 42 *der*, in het Hs. *d'*, zoo ook v. 52 en 62.

Miede doet, hi haren scouden,
dat deen lief dander haedt,
ende dat tkint den vader laedt,
daer minne soude sijn ende trouwe.
Aldus es miede der minnen vrouwe.
  Dese drie voerghenoemde saken
doen de werelt sere mesraken,
want si die ander drie ontsetten.
Mocht mense in enegher wijs beletten,
daer soude die werelt al an winnen;
ende men van nieus woude beghinnen
der goeder ouder wijsheit pleghen,
ende men minne in allen weghen
liete sijn, daert haer bequame,
ende men der naturen name
hoghen wilde ende ghehinghen,
al haren wille si soude volbringhen,
dat die goede leefden in goede
ende die felle in fellen moede,
soe dat hen dleven worde te sure.
Dit ghebode al die nature.
Dus soudemen dese drie valsch propheten,
die nu aldus gheweldech heten,
daer ic u te hant af seide,
miede, nijt ende valscheide
uter werelt al verdriven;
ende altoos soude die doecht becliven
ende wassen, daert men toe saghe,
die noch waendelt alle daghe
al buten der naturen pas.
Dus beclaghic mi das
dat die nijt soe sere nu stijft
dat hi boven nature beclijft.

Nota. LXXX v.

In het Hs. onder Nr CLXXXI, bl. 183 v°, col. b.

V. 69 *valsch*, aldus.

XVII.

Enen Hontsbete.

—

Enen hontsbete heeft mi gheraect
heimelike ende soe mesmaect
dat si mi onghenoechte gheeft.
Wanen si quam? — Ic beent diese heeft!
In hoede mi niet voer den lac,
die mi dede dat onghemac.
Honde, die van achter biten
heimelike, die sijn wat te witen!
Nu hoet u vore den hont stoten,
haer sanc die es van selken noten
dat hi scalcheit inne brinct.
Hi danst mede ende voren sinct.
Mesdoet die bose in sijn behaghen,
hi moet boeten of beclaghen.
Doet hi iement sonder voerhoeden,
dies machic mijn selven wel vermoeden.
Si comen heimelike ghegaen,
die van achter soe bestaen
enen mensche, eer hijt weet.
Slupende honde, al sijn si wreet,
men machse met voerhoede keren;
maer, die enen man bezeren
heimelike, sonder hoede,
die sijn scalc ende fel van moede.
Die met listen willen voert,
viseren wonder ende mort.
Sachdi enen slupende hont
goet tonen, tenegher stont,
hine selt hem emmer niet betrouwen.

V. 29 *hine*, aldus.

Die mesdoet, het mach hem rouwen;
soe gherne pleghet hem aen te cleven
dwort dat hem die liede gheven.
Hem mach billic wel behaghen
die en darf berechten, no vraghen.
Ic woude dat si bellen droeghen
honde, die hem daer toe voeghen,
soe mocht mense hoeren comen;
haren wille ware hem lichte benomen,
die si volbringhen menech werven.
Sal wijsheit nu scalcheit erven?
Dat scalcheit wijsheit heten sal
dat dunct mi wesen ongheval.
Hi es wijs die hem voer scalcheit hoet,
ende salich diere niet en doet.
Dit bilikic voer waerheit daer :
wert men enen slupenden hont ghewaer,
eer hi volbrinct sinen wille,
soe blijft hi staende ende swighet stille,
ende laet sincken sinen staert,
ende trect weder achterwaert,
recht of hi onnosel ware.
Ic woude men scoere met eenre scaren,
alsoe dat men hem kinnen mochte,
die gherne wel met listen wrochte,
die die rechte straten scuwen.
Die sijn voerdeel suect hem soude gruwen.
Een sal ommesien in tijt,
eer men vore die honde lijt,
daer slupende honde woenen mochten.
Al wanen si vinden, dat si sochten,
men mochse lichte wederstaen
die metter scalcheit omme gaen;
ende merctse niement el dan si,
soe ware hare behaghen vri.
Die die scalcheit wijste allene

V. 31 *hem*, in het Hs. *hē*, zoo ook v, 36. — V. 38 *wille*, in het Hs. *wille, wille*.

hi bedorve een lant ghemene.
Sich omme, scalc, wat mach di baten?
Constu di vinde niet ghelaten,
daer dine scalcheit inne leit?
Waeromme en doetstu geen besceit?
Het en es salicheit, noch ere!
Die here den knechten, die knechten den here,
die vrouwen die maeght, die maeght de vrouwen,
hets alghemingher met ontrouwen!
Deen maech verslaet den anderen,
vriende die te gader wanderen,
ende deen brueder den anderen mede.
Beide, op dlant ende in die stede,
siet men hoverde ende nijt
ende scalcheit, nu ter tijt,
vaste minghen onder die liede.
Die metten wisen hem beriede
hi soude hem seker bat bewaren
soe wel. Dit latic varen.
Daer twee scalke te gader runen,
die sayen coren buten dunen.

Nota. It. LXXXVI v.

In het Hs. onder Nr 102, bl. 84 vo, col. b.

XVIII.

Vanden goeden Hope.

—

Goeden hope moet sijn ghebenedijt,
want si gheeft, in alder tijt,
raste van herten ende van sinne,
ende es goet telken beghinne.

Wanhope es een quaet dinc;
en es gheen soe hoghen coninc
op dat hi in wanhope sleet,
hem es bliscap onghereet.
Ende en es niement soe haveloes,
leeft hi in goeden hope altoes,
hem ghescieter af al goet
ende hi heefter al spoet.
Goeden hope en bleef noit onvergouden
den ghenen die hem ghestadich.

XIIII v.

In het Hs. Nr XCIII, bl. 77.

XIX.

Tgheluc vanden Hont.

Ic hebbe, weder ende voert,
herde menechwerf gheloert
wenschen : « Eens honts gheluc
es beter dan een stuc
broets of vleeschs, dat men hem gheeft. »
Ja! menech hont, die leeft,
heeft alsoe groet gheluc dat hi
es vrouwen ende joncfrouwen bi;
compt in cameren ende op bedden,
daer menne dect, ic bieds mijn wedden!
met bonten ende met sindale.
Voert ende weder, in die sale,

V. 14, het rijmwoord, ongetwyfeld *houden*, is in het Hs. vergeten. V. 8 *joncvrouwen*, in het Hs. *joncf'*.

wandelt hi waer hi wilt,
vroech ende spade, nochtan en scelt
men niet daerom den hont!
Daer toe custmenne aen den mont,
ende draghet mede opden arm.
Heeft hi coude, men decten warm.
Dit gheluc heeft een hont!
Mocht dat ghescien, tenegher stont,
meneghen man, hi soude leven
in vrouden; ende al woudemen gheven
hem daer vore ·M· pont,
hi core tgeluc van den hont
boven tgelt ende boven tgoet,
indien dat hi sinen voet
setten mochten in die camer.
Nu claeght sere ende maect jammer
menech man, die hogen moet dreght
tot eenre vrouwen, daer hi leght
aen hare, moet, herte ende sin,
want hi en mach niet in
comen, ghelijc den hont,
die men dect onder bont!

Nota 34 v.

In het Hs. Nr CXXXVII, bl. 116 ro, col. a.

XX.

Van Mauwene; dat es een edel poent.

Prijs van vrouwen boven al
dunct mi wesen sere goet.
Wie van vrouwen hebben sal
prijs, mi dunct dat hi moet

van worden wel sijn behoet,
ende hem hoeden, boven al,
van mauwene, want daer geen goet
af en compt, noch groet, noch smal;
maer diewile groet ongheval
ende daer toe groet swaer verdriet.
Muset wel, maer en mauwet niet!

Het en es, in dese werelt wijt,
neghene dinc alsoe quaet
als mauwen es; want daer al nijt
uut sprinct ende al overdaet.
Nu, soe doet minen raet
ende huet u, in alder tijt
van mauwene, dit wel verstaet;
soe seldi sijn sonder verwijt
van allen menschen wel bevrijt.
Des en seldi twivelen niet.
Muset wel, maer en mauwet niet!

Trouwe ende ghestadicheit
die sijn ghefondeert op helen.
Nu heeft ontrouwe haer nette gespreit
ende si geet met mauwene spelen.
Claes! Ic en weet wien bevelen!
Trouwe es doot en waerheit,
dus moet nu mijn herte quelen.
Huet u van den nette breit,
dat dese twee hebben geleit.
Des biddic u, ende el niet :
Muset wel, maer en mauwet niet!

Wildi wel met gemake sijn,
soe swijghet, siet ende hoert.
Van alder quactheit es venijn
mauwen, want daer meneghe moert
af es comen ende groet discoert.
Nu verstaet die woerde mijn,
ic sal u raden : nu verhoert

V. 27 *Claes*, aldus.

welc dat meest die baten sijn.
wel helen, verstaet den sin.
Noch soe singic altoes mijn liet :
Muset wel maer en mauwet niet!
Reinder dinc en wert nie vonden,
in desen werelt, op desen dach,
dan enen suveren mont, in allen stonden,
want ons die Bible doet gewach :
houdt uwen mont altoes gebonden,
dat hi geen quaet spreken en mach;
soe saeltu ten lesten worden vonden
los ende vri van allen sonden.
Hier met indic nu mijn liet :
Muset wel maer en mauwet niet!

Nota LIIII v.

In het Hs. Nr CXXVII, bl. 107 v°, col. a.

Gislein de Coninck.

Willems (1) heeft bekend dat de, te Gent in 1573 gedrukte hymnen, welke hy vroeger aen Karel Wynkius had toegeëigend, het werk zijn van Gislenus De Coninck, van Poperinghe. Dat die dichter nog andere werken geschreven heeft, blijkt uit Gramaye (2), die hem aenhaelt ter gelegenheid van de naemsafleiding der stad Veurne en zegt : *Gislenus Regius Poperinganus, rex sui aevi Rhetorum*, sic alibi inter vernas *canit :*

Voor en na is *Voorna*, soo als de cloucke,
vervolgende die klappers en snappers in alle houcke.

---

(1) *Belgisch Museum*, 1839. D. III, bl. 445, in de noot.
(2) *Antiquitates*, bl. 140.

OORKONDE IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1298.

Het is bewezen dat de oudste akte in het nederlandsch, waervan het oorspronkelyk stuk tot ons is gekomen, slechts tot het jaer 1249 opklimt [1]. De vroegere oorkonden, en zelfs nog de meeste van de dertiende eeuw, zijn in het latijn opgesteld. Wel ziet men, van 1280 tot 1300, het gebruik dier tael eenigszins verminderen; doch het was eerst met den aenvang der veertiende eeuw dat de landspraek algemeen, ten minste door de wereldlyken, ingevoerd werd. De woorden *nonogesimo* (aldus) *octavo*, in plaets van *acht-en-negentig*, in de akte, die ik hier mededeel, getuigen dat de schepenen nog de gewoonte niet hadden in hunne moedertael te schryven, alhoewel zy ook het latijn begonnen te vergeten.

De stukken in het nederlandsch, die van vóór het jaer 1300 dagteekenen, zijn in geen aenzienlyk getal, en al wat er van dien aerd nog is overgebleven, zou verdienen uitgegeven te worden, wanneer men in het bezit is der oorspronkelyke teksten. In der daed, de oorkonden uit de dertiende eeuw zijn kostbare overblijfsels van een tijdvak, waerin onze tael met groote zuiverheid werd geschreven, en waerin de akten meestal met veel meer zorge, dan in de volgende eeuwen, werden opgesteld.

---

(1) C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche letterkunde in het graefschap Vlaenderen*, bl. 89, en Nalezingen, bl. 356.

Uit dien hoofde ruim ik hier zeer geerne eene plaets in voor eenen schepenen-brief, van de maend mei 1298. Hy bevat de heffing eener rente van twintig schellingen, geschied te Essele-Sinte-Geertrui. Waer dat Essele, hetwelk van de oude abdy van Nyvel scheen af te hangen, gelegen is, heb ik niet gevonden.

Zie hier dat stuk :

Allen den ghenen die dese lettren selen lesen ochte horen, Schepenen van Essele Sente Gertruden van Nivele doen hen te wetene : Dat Reinere, die men heet van den Neuwen Hues, heft ghecoecht jegen Clause Stommele xx. s. erfleke alse selker penninghe alse in borse gaen ende dar men mede coept en vercoept. Ende dese voreghesegde penninghe heft hi hem bewist op sien hues ende op sien hoef in al de gheleghen dat gheleghen es tote Essele. Ende dese voregheseghede penninghe sal hi ghelden jaerlich te kersavonde. Ware oec dat sake dat dese voreghesegde Claus niet en goude dese gheseghede xx s., ten voreghesegheden daghe, den voreghesegden Reinere, soe soude hi slaen sine hant ane sinen pant, ende souden houden tote dijsmale dat hi ware verghouden. Dit was ghedaen bi maninghen Olivirs van Essele, alse meier, ende bi wisdome Rolanst van Heldringhen, Gylijs Clercs, Stevens van der Elst, Stevens de Spillemakere ende Jans Blideleven, alse scepene. Dit was ghedaen in de jare Ons Heren M°.CC°. *nonogesimo octavo*, in de maent van meie.

Het origineel parkementen chierograef, dat herkomstig is uit het archief van de kerk van Sinte Goedele, te Brussel, behoort my toe. Het werd my vóór een twaelftal jaren, met talryke andere, doch minder oude stukken, afgestaen door den brusselschen raedsheer De Roovere van Roosemersch, die in het bezit was van een groot gedeelte der charters van genoemde kerk.

KAMERS VAN RHETORIKA.

—

Tot hiertoe ontbreekt het ons aen eene eenigszins volledige geschiedenis van onze aloude Kamers van Rhetorika. Sedert dat Kops (1) en Gérard (2), hunne verhandelingen, die slechts als eerste poogingen moeten beschouwd worden, in het licht gaven, zijn er belangryke bydragen geleverd door Willems, Blommaert, Visschers, Snellaert, Vander Meersch, Van Duyse, Van der Straelen, Angillis en andere; doch, de tot hiertoe wijd en zijd verspreide bouwstoffen wachten nog op iemand, die dit alles bewerke en tot een geheel vorme.

De Klasse der letteren van onze koninklyke Akademie had, in hare zitting van 6 junij 1853, voor den wedstrijd van 1854, eene prijsvraeg uitgeschreven, waervan de beantwoording de tot hiertoe bestaende leemte moest aenvullen. Men verlangde immers :

« Eene geschiedenis van onze onderscheidene Kamers van Rhetorika, met aenduiding, zoo veel doenlijk, van derzelver oorsprong en byzondere grondwetten, met opgave, zoo van de werken door de Kamers in het licht gezonden, als van de beroemde mannen die er deel van gemaekt hebben, en eindelyk met aentooning van den invloed, dien zy uitgeoefend hebben (3). »

---

(1) *Schets eener Geschiedenisse der Rederykeren, in de Werken van de Maetschappy der Nederl. Letterkunde.* Leiden, 1774. D. II.

(2) Gérard, *Notice sur les Chambres de Rhétorique,* in De La Serna's *Mémoire historique sur la Bibliothèque de Bourgogne.* Brux., 1809.

(3) *Bulletin de l'Académie*, 1853. Tome XXe, IIe partie, bl. 286.

Jammer genoeg, deze, wel is waer voor den bepaelden tijd van één jaer, binnen welken de schryver zijn werk moest inzenden, te veel omvattende prijsvraeg, bleef onbeantwoord.

De Klasse echter, in zitting van 8 mei 1854, vroeg op nieuw, voor den wedstrijd van 1855, « welken invloed hebben de Kamers van Rhetorika van België, sedert hare eerste opkomst af, uitgeoefend? (1) » Zoo als de vraeg thands gewyzigd is, maekt zy slechts maer een gedeelte meer uit van die welke in 1853 uitgeschreven was. Wy hopen dus dat de Akademie dit mael in de gelegenheid zal zijn de uitgeloofde medalie toe te kennen.

Reeds zal het hoogstbelangrijk zijn den invloed, welken de Kamers van Rhetorika op de tael, op de letterkunde, op de verlichting des volks gehad hebben, aen te toonen, al is het dat ook de byzondere lotgevallen van die gezelschappen, in verband gebracht met de zeden en gewoonten onzer voorvaderen, eenige merkwaerdige bladzyden zouden opleveren.

In afwachting dat de een of andere onzer geleerden de taek op zich neme om iets volledigs te schryven, zal ik hier meer dan eens nog al gewigtige, tot hiertoe onbekend geblevene stukken, mededeelen of de aendacht trekken op vroeger gedrukte bronnen, doch die in latere tyden ongeraedpleegd zijn gebleven.

I. De Violieren, te Antwerpen.

De Violieren van Antwerpen bekleedden eene voorname plaets onder onze vroegere Kamers van Rhetorika en het door deze in 1561 gehouden landjuweel, is een der heerlykste feesten, die ooit hier te lande gevierd werden. De veertien Kamers, die er aen

(1) *Bulletin de l'Académie*, 1854, Tome XXIe, 1re partie, bl. 331.

deel namen, deden hunne intrede te Antwerpen met zoo veel leden en met zulke buitengewoone pracht dat men zich heden daervan moeijelyk een denkbeeld kan vormen (1).

Alhoewel er reeds veel over het Landjuweel van 1561 geschreven is, kan ik echter hier drie onuitgegeven stukken, die hetzelfde betreffen, mededeelen. Het eerste is het verzoekschrift door het Magistraet van Antwerpen aen Margaretha van Parma gezonden, ten einde voor de St. Lukasgilde of Violieren, het noodig oktrooi te bekomen om het Landjuweel te mogen vieren. Het tweede is de gunstige apostille of 't inwilligend antwoord van de Landvoogdes op den brief van het Magistraet van Antwerpen. Het derde is de opgave door de Violieren gedaen van vier-en-twintig onderwerpen, die voor de vertooningen zouden kunnen dienen en waeruit er door 's Lands bestuer slechts drie gekozen werden. Deze tot hiertoe ongedrukte oorkonden berusten op 's rijks archief te Brussel (2), en het is de heer Gachard, die my met hun bestaen bekend gemaekt heeft, waervoor ik hem hier mynen hartelyken dank betuig.

Zoo wel de brief van het Magistraet van Antwerpen, als het antwoord daerop, bevatten belangryke byzonderheden omtrent de voorzorgen waermede des tijds, van wege het bestuer de tooneelvertooningen omringd werden. Ook is het merkwaerdig dat de stad in den brief aen Margaretha gezonden, te kennen geeft dat zy verhoopt, door het vieren van dit Landjuweel, eenigszins vergoed te worden van de groote kosten, die zy vroeger voor het houden der zes vorige Landjuweelen, gedaen had. Waerschijnlyk had de S. Lukasgilde, telkenmale dat ze aen een elders in Braband gehouden tooneelfeest ging deel nemen, eene geldelyke toelage van wege het Magistraet genoten.

---

(1) Ik verwijs de lezers naer de *Spelen van Sinne van* 1561, alsook naer de zaekryke *Geschiedenis* (of liever Chronijk) *der antwerpsche rederijkkamers*, door J.-B. Van der Straelen, opgenomen in deel IX van het *Taelverbond*, uitgegeven door de HH. Heremans en Génard, en verder naer een fraei artikel van den heer Mertens, in het *Album der St. Lukasgilde*, Antw., 1854—1855, in-4°, bl. 16—23.

(2) In de kist getiteld : *Anvers, affaires de la ville*, N° 9.

Men weet dat, tydens het Landjuweel van 1561, de antwerpsche Violieren twee in onze vaderlandsche geschiedenis beroemde mannen, aen haer hoofd hadden, namelyk als hoofdman Antonis Van Stralen, heer van Merxem, buitenburgemeester der stad, den zelfden die met Willem den Zwyger bevriend was, en die op bevel van Alva, in 1566, eenigen tijd vóórdat Egmond en Hoorn een dergelyk lot ondergingen, te Vilvoorden onthalsd werd; de andere, die als *prins* van de gilde optrad, was Melchior Schetz, een man, die, met zyne twee broeders Gaspar en Balthazar, als een verlicht en mild begunstiger van kunsten en wetenschappen, bekend is.

---

1. VERZOEKSCHRIFT DOOR HET MAGISTRAET VAN ANTWERPEN AEN MARGARETHA VAN PARMA, IN FEBRUARY 1560 GEZONDEN, TEN EINDE VOOR DE GILDE VAN S. LUKAS OF DE VIOLIEREN, HET NOODIG OORLOF TE BEKOMEN OM HET LANDJUWEEL TE MOGEN VIEREN (1).

Madame,

Les Bourguemaistres, Échevins et Conseil de la ville d'Anvers requièrent que le bon plaisir de V. A. soit à eux et ceulx de la Confrérye et *Gulde* de St. Lucas, appelé la *Violiere*, accorder l'octroi par eulx demandé : Que, avec saulfconduit, chacun puisse venir en Anvers librement et franchement au jeu de la Rhétoricque, en Brabant appelé *Lantjuweel*, qu'ilz sont d'intention d'ériger pour le 3e jour d'aoust prouchain; car la dicte *Gulde* est obligé vers les autres confréryes et *Guldes* de la Rhétorique des autres Villes et Franchises en

(1) *Copie de la Requête du magistrat de la ville d'Anvers, tendante à obtenir un octroi pour la confrérie de St. Lucas, nommée* la Violiere, *afin qu'ils puissent donner le jeu de la Rhétorique, nommée* Landjuweel; *février* 1560.

Brabant et de Malines, d'ériger le septième, qui est le dernier *Lantjuweel* de la Rhétorique en Brabant, dont du sixième ils ont emporté le prix en la ville de Diest, en l'an 1541. Et puisque ceux de Vilvoirde, qui ont eu à Diest le second prix et ont l'année passé (sans estre tenu), prévenu ceulx d'Anvers, ne pouroiont les Remonstrans, sans blasme et grande obloquation, plus différer à satisfaire à leur obligation, attendu le temps de paix, et que plusieurs des aultres villes ou places sont desjà très-mal contents et murmurent, et reprochent aux Remonstrans que ceux de Vilvoirde, avecq leur second prix, les ont précédé. Et ne seroit aulcunement vers iceulx et vers le commun, excusable la dilation, de tant moins que les Remonstrans aiantz entendu que aulcuns autres en Brabant prétendoient d'ériger cette année le jeu de la Rhétorique particulier, par eulx aultresfois gaigné, ont d'iceulx requis le vouloir différer pour l'aultre année, afin que l'un ne domageroit à l'autre, et par ce ausi notifié, que on tiendra le dict jeu en Anvers ceste année. On requiert, comme on est accoustumé de demander le dict octroi, principalement au respect du saulfconduit pour ceulx qui viennent à telle feste, afin que l'assemblée soit tant plus solemnele et plus populeuse, à grand prouffit des Villes et Franchises où est le dict *Lantjuweel;* comme on espère que la ville d'Anvers en son revenu avancera beaucoup ceste année, par moyen du dict jeu; et par ainsi se remboursera de beaucoup et grandz coustz et fraix euz et soustenuz par cidevant à l'occasion de six premiers jeux précédens.

Par la charte est deffendu d'injurier et noter quelques Estatz, pour éviter tous inconvenients, et que chacun doibt suivre et soi régler, selon les commendements ou placcartz de S. M., et pour plus grande seureté de ce, les Remonstrans envoiant leurs lettres et la charte à chacun des Villes et Franchises, pour insinuer le jeu, les advertiront qu'ilz facent visiter et signer les jeux, qu'ils prétendent jouer, par celui qui est ordonné à visiter les livres et jeux en leur Ville et Franchise, saulf que le visitateur tiendra sécret le mesme jeu, et que, venant à la feste, ilz ne pouront présenter, ni jouer aultre jeu que le jeu visité et signé. Et poura V. A. par l'octroi charger les dits d'Anvers de ce que desus, à leur excuse vers les aultres.

Tellement que par ce moyen ne voient les Remonstrants que en tel endroict ne pouroit souldre aulcun inconvenient, mesmes attendu que chacun est tenu jouer de mot à aultre, les jeux présentez et visitez. Et par ce espèrent que le dit octroi leur ne sera réfusé.

2. APOSTILLE GEGEVEN OP HET VERZOEKSCHRIFT VAN HET MAGISTRAET VAN ANTWERPEN (1).

—

La Duchesse de Parme, etc., aiant oij le rapport de cette Requeste et, de l'advis de ceulx du conseil de Brabant, pour considération de ceulx de la ville d'Anvers, est contente que ceulx de la *Gulde* et Confrérie de St. Lucas, appellée la *Violiere,* au dit Anvers, puissent redresser et remettre sus le *Lantjuweel*, selon et pour le terme y mentionné; bien entendu que des thêmes par eulx advisez, ilz ne pouront prendre que l'une de celles suivantes assavoir : *Weder experientie oft geleertheyt meer wijsheyt bybrengt? — Hetwelck den menschen meest verwect tot cunsten? — Waerom een rijck gierich mensch meer rijckdoms begeert?* A condition ausi que de bonne heure ilz facent advertir toutes les Chambres et Confréries que y doibvent venir, afin que en leurs jeux et ballades ilz ne se advancent entremesler chose quelconque concernant la religion, ni ausi ce que aucunement pouroit tumber au desestime du Prince, ses Ministres, Gouverneurs des villes, et aultres subjectz et personnes particulières, ausi de l'Estat Ecclesiastieque ou Séculier, sur paine que si la Confrérie de quelque ville feit le contraire, de perdre non seulement le prix qu'elle pouroit gaigner, mais ausi d'estre chastiée arbitrairement, et la dite ville privée perpetuellement des privilèges de leurs dictes chambres et confrairies. Et davantaige, que ceulx de la dicte ville d'Anvers, durant la dicte assemblée regardent de donner ordre et mettre tel guet par la ville, qu'il soit obvyé à tous inconveniens et desordres que se pouroient mouvoir durant icelle. Ordonnant S. A. au Chancellier de Brabant de sur ce leur faire séeler lettres d'octroi pertinentes. Fait à Bruxelles, le 22e de Mars 1560.

---

(1) Copie de l'apostille mise sur la requeste de ceulx d'Anvers sur l'érection du *Lantjuweel.*

3. VIER-EN-TWINTIG ONDERWERPEN VAN SPELEN AEN 'S LANDS BESTUER TER KEUZE OPGEZONDEN.

—

I. Wat sake dat Roomen meest dede triumpheren ?
II. Wat dat Roomen meest dede declineren ?
III. Weder experientie oft geleertheyt meer wijsheyt bybrenght ?
IV. Hetwelck den mensche meer verweet tot cunsten ?
V. Dwelck 't voetsel der cunsten is ?
VI. Waeromme den mensche van tijdelijcke dinghen zoe begheerlijck is ?
VII. Waer deur des menschen dagen meest vercort worden ?
VIII. Waer deur des menschen dagen verlengt worden ?
IX. Waerom dat matige rijckdom 't meeste geluck der werelt genaemt wordt ?
X. Dwelck den meesten voerspoet in deser werelt is ?
XI. Dwelck den meesten tegenspoet in deser werelt is ?
XII. Hoe compt dat dagelix alle dingen verdieren ?
XIII. Oft een ghierich mensch can versaeyt worden ?
XIV. Waerom een rijck ghierich mensch meer rijckdoms begeert ?
XV. Waerom dat rijckdom egeen giericheyt en blust ?
XVI. Waerom dat d'eynde der blijsschappen onghenucht volcht ?
XVII. Waerom dat wellust berouw voorbrenght ?
XVIII. Waerom dat wellust haer straffinghe medebrengt ?
XIX. Waer deur dat Roomen tot zoe groote prosperiteyt quam ?
XX. Dwelck de Monarchie van Roomen in voorspoet hiel ?
XXI. Wat cunste aldernootelijckste in een stadt is ?
XXII. Wat ter werelt meer rust inbrenct ?
XXIII. Waer deur de mensche meest compt tot hoocheyt der werelt ?
XXIV. Waer deur men den woecker best zoude mogen extirperen ?

By deze stukken was er verder eene kopy gevoegd van de berijmde uitnoodigingskaert aen de Kamers rond te zenden ; doch daer deze, zoo wel in de *Spelen van Sinne van* 1561 , als in de *Geschiedenis* van den heer Van der Straelen, reeds voorkomt, heb ik onnoodig geacht ze hier op nieuw te laten drukken.

II. De Kamer van S. Rochus, te Dendermonde.

Niettegenstaende de strengheid der *plakkaerten*, viel het nog al voor dat onze Kamers van Rhetorika met het gerecht te doen hadden; in de zestiende eeuw gebeurde zulks echter veel meer dan in de zeventiende.

Het hier volgende stuk bewijst nochtans dat de leden van de Kamer van S. Rochus, te Dendermonde, in 1679, voor den Raed van Vlaenderen gedagvaerd werden, voor het vertoonen eener farce waerin zy met de Gentenaren den spot hadden gedreven, en dat wel uit oorzake eener gebeurtenis, die te Gent, tydens die stad door Lodewijk XIV belegerd werd, was voorgevallen. Wat het eigenlyk was dat den hekel der Dendermondenaren tegen de inwooners van Vlaenderens hoofdstad opgewekt had, kan ik niet zeggen, daer my de inhoud van die farce, die misschien nooit gedrukt werd, teenemael onbekend is.

Of er aen die zaek in den Raed van Vlaenderen verder gevolg werd gegeven, weet ik niet. Ik heb hieromtrent niets meerder, dan het volgende, tot hiertoe onuitgegevene stuk, ontdekt. Het origineel, op parkement geschreven, berust onder my.

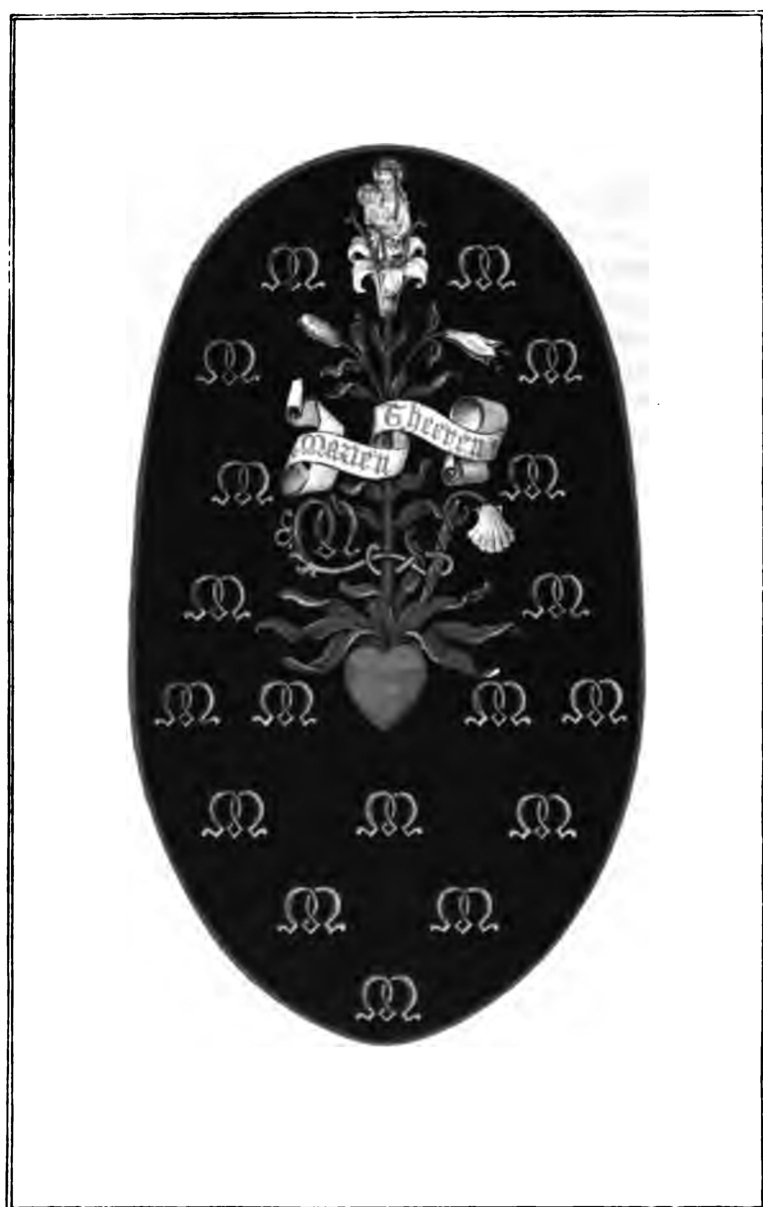
DE LEDEN VAN S. ROCHUS WORDEN GEDAGVAERD VOOR DEN RAED VAN VLAENDEREN.

De President ende Raedtslieden 's Conijncx van Castillien, van Leon, van Arragon etc., grave van Vlaenderen etc. Gheordonneert in Vlaenderen, den eersten deurwaerder van de Camer van den Raede hierop versocht, Salut. Van weghen de Raeden-Fiscaelen van desen Hove, is ons vertoont dat t'hemlieder kennisse ghecommen was, dat op den xxviiden van de maent van ougst, binnen der stede van Dendermonde was gherepresenteert seker farse ende tusschenspel by die van de

Camer van S[t] Rocus, binnen derselver stede, inhaudende deselve eene spottighe representatie van 't ghone presentelick soude gheschiet sijn binnen deser stede van Ghent, in het leste belech daervooren ghedaen by de Fransche Croone, dewelcke niet alleen en is gheweest tot achterdeel van de inwoonders der voorn. stede van Ghendt, maer oock teghen de waerheyt, seer schandaleus, ende ghemenghelt met seer vuyle dichten ofte discoursen, tot opspraecke van alle deghone die deselve anschaut hebbende, ende verweckende tot twisten ende tweedracht de insetenen van ander steden ende jeghens de nature van pasquillen, als van een recreatif tusschenspel ofte farsen, directelick jeghens de placcaeten van Sijne Maj[t], naementlick het ghone van den jaere 1601, staende in den *Tweeden Placcaetbouck* f[o] 28. Ende hoewel Balliu, Burchmeestere ende Schepenen der voorn. stede wel hadden behooren alle de voorseyde representatien ende ongheregeltheden te beletten, hadden de verthoonders opghestaen dat deselve Bailliu, Burchmeestere ende Scepenen, naer lecture, de voors. ongheregelde ende scandeleuse farse souden hebben gheapprobeert; t welck ghemerct, versochten sylieden verthoonders onse provisie, tot laste van de voornoemde representanten midtsg. alle andere, die wy souden oordeelen te behooren ende plichtich vinden; WAEROMME SOO IS 'T, dat wy, aenghesien de saecke voorschreven, u ontbieden ende bevelen van 's Conijnx weghe, daertoe committerende by desen dat ghy dachvaert Jacob van der Doot, Hillewaert de Clercq, Pieter van Melle, Jan Joos, Dominicus Lannoy, Charel Heyl ende Jacop van Hoorenbeke, te compareren in persoone hier in 't Hof, t'eenen competenten daeghe, omme by hemlieden te commen anhooren sulcken heesch, fynen ende conclusien als de voorn. Raeden-Fiscaelen t'haerlieder laste, ghesaemdelick ofte in het particulier, alhier sullen willen maecken, nemen ende kiesen ter causen voorschreven; hemlieden nietmin te kennen ghevende, dat indien sy ter voorseyde personnele dachvaert niet en compareren in persoone, wy sullen voorts procederen tot sulcke provisie t'hunnen laste, als in justitie sal bevonden worden te behooren, ons overschrijvende wies ghy hiertoe ghedaen sult hebben, want wy u dies gheven volle macht ende speciael bevel. Ghegheven te Ghendt, onder den seghel van de voors. Camer, den x[en] november XVI[c] neghen en seventich.

By mijn heeren van den Raede gheordonneert in Vlaenderen.

B. VAN OVERWAELE. D. Fiscalis.

MARIA TER EERE.

III. Maria ter eere, te Gent.

—

De heer Blommaert heeft in het eerste deel van het *Belgisch Museum* (1), eenige belangryke narichten rakende deze Kamer gegeven, waeruit het namelyk blijkt dat ze reeds vóór 1478 bestond.

Die geleerde verhaelt verder hoe er, ten jare 1509, twist was ontstaen tusschen de groote gilde van S. Joris en de Kamer van *Maria t' eere of ter eere*, waerdoor aen deze haer blazoen, of ten minste de wyze waerop zy het droeg, betwist werd.

Het stedelyk bestuer bemoeide zich met de zaek, en den tienden juny 1510 bepaelden de schepenen de vorm en de dracht van het blazoen in de volgende woorden : « De leden van 't gilde van *Maria t' eere* zullen moghen draghen eenen lelyentac up de mouwe van huerlieder kerels, staende ende sprutende met zijnen loveren uut eender herte; up d'een zijde van den tacke een M, ende an d'ander zijde een scelpe, met eene stocke van S. Jacop, hanghende an een loofkin, t' samen dweers ghecoppelt met eenen rollekene, daerinne gescreven staende *Maria t' eeren*, den zelven toe met zijnen loveren boven met twee lelyebotten. Tusschen den zelven twee botten eene opene lelye, daer uutsprutende 't beeld van Marien ; den zelven tac lanc metter beelden commende tot an den naet van der mouwe ende herte, t' samen een vierendeel van eender elle, ende dezelve huerlieder mouwe bezaeyende met letteren van der M. M. M, tot achtiene, niet min maer meer, op de panden van huerlieders kerels. »

Het blazoen bleef later zoo als het beschreven wordt in dit besluit der schepenen, al is het dat het stads bestuer, uit hoofde van overtreding van wege de Kamer, by ordonnantien van 1 december 1513 en 18 january 1517, hierop nogmaels moest terug komen.

---

(1) Bl. 434.

My is toevallig in handen gevallen eene zeer keurig op parkement, in kleuren geschilderde teekening van dit blazoen, welke ter gelegenheid van die moeijelijkheden vervaerdigd werd. Een facsimile, op halve grootte van het origineel, gaet hier by.

IV. Rhetorykers te Borch-Loon.

Slechts by éénen schryver, namelyk by De Ryckel, in zijn leven der heilige Gertrudis (1), vond ik eenig gewag gemaekt van eene Kamer van Rhetorika, die vroeger te Borch-Loon, de oude hoofdplaets van het graefschap Loon, thands een vervallen steedjen onzer provincie Limburg, bestond. Zie hier wat De Ryckel zegt. Wy vertalen zijn latijnsch verhael woordelyk : « Op omtrent eene halve myle afstands van Borch-Loon, de hoofdstad van het graefschap, ligt Hendrieken, een dorp door welks inwooners, de heilige Geertrui op eene byzondere wyze vereerd en gevierd wordt. Aldaer geschiedt immers jaerlyks op den dag der Heilige Drievuldigheid, den eersten zondag na Sinksen, eene processie langs de velden, waerin men het beeld der heilige ronddraegt. Vóórdat deze rampzalige oorlogen alle eerlyk en genoeglyk tijdverdrijf hadden verbannen, kwamen de liefhebbers van Loon (die men gewoonlyk de Rhetorykers noemt), door het vertoonen van een spel, uit het leven der heilige Geertrui getrokken, het feest te Hendrieken nog meer opluisteren. Ik heb met aendacht dergelyk tooneelstuk gelezen. »

« Ik verneem nochtans dat die Rhetorykers, ten jare 1631, moed hebben hernomen en den feestdag der heilige Geertrui, door het uitvoeren van dat zelfde spel, meer leven zijn komen byzetten. »

---

(1) *Vita S. Gertrudis*, Lov. 1637, in-4°, bl. 464.

V. De roode Roos, te Hasselt.

—

Tot hiertoe weet men zeer weinig omtrent deze Kamer. Kops (1) heeft wel haer bestaen aengewezen en hare spreuk : *Hitte vercoelt*, opgegeven, maer meer vindt men by dien schryver niet. Mantelius, in zyne Beschryving van Hasselt (2), zegt ons alleen dat de Roode Roos, onder bescherming der heilige Maegd, in de maend maert van het jaer 1515 tot stand kwam en hare inrichting alsdan door de goedkeuring van Herman Tyboul, drossaert van het land van Loon en door die van het Magistraet der stad bekrachtigd werd.

Al is het dat er tót hiertoe bykans niets over deze Kamer geboekt is en hare werkzaemheden ons onbekend zijn gebleven, dan toch is het zeker, zoo als ik dadelyk zal aentoonen, dat zy tot in de laetste helft der vorige eeuw is blyven voortbestaen.

De graef Van Renesse-Breidbach heeft, in zijn werk over de munten van het oude bisdom Luik (3), een koperen penningjen beschreven en afgebeeld, dat voor het gebruik van die Kamer geslagen werd. Op de voorzyde staet het beeld der heilige Maegd met het kindeken Jesus en daer rondom leest men : S. MARIA. HITTE VERCUELT. Op de keerzyde ziet men een doodshoofd, waeronder twee gekruiste doodsbeenderen ; het omschrift luidt : ANNIVER. CAM. RETHOR. HASS. Hieruit mag men opmaken dat het een zoo genaemd doods- of presentiepenningjen was, bestemd om aen de leden der Kamer, wanneer zy de kerkdiensten voor de afgestorvene broeders gevierd, bywoonden, uitgedeeld te worden.

Dat penningjen is zonder jaertal, maer blykends de gravuer, behoort het tot de zeventiende eeuw. De graef Van Renesse las

(1) Bl. 321.
(2) *Hasseletum, sive ejusdem Oppidi descriptio*. Lovan. 1663, in-4°. bl. 102.
(3) *Histoire numismatique de l'Évêché de Liége*. Brux. 1831, in-8°, bl. 202 en plaet 75.

in eens den naem der kamer : S. MARIA, met de spreuk : HITTE VERCUELT, en vertaelde het te samen zeer verkeerdelyk door *Sainte-Marie refroidit la chaleur!* Mantelius had de eenigszins duistere leus overgebracht door : *Impetus tandem subsidit* of ook door : *Calorem tempera*.

Van de lotgevallen der *Roode Roos* gedurende de zestiende en de zeventiende eeuw, heb ik niets meer gevonden, maer ik heb voor my liggen drie, te Maestricht by Jacob Lekens gedrukte, programmas van tooneelvertooningen, die bewyzen dat de Hasseltsche Kamer in de achttiende eeuw, en wel in 1751 en 1767, nog in vollen bloei was. Het een luidt als volgt : *De geweldige Troon- en Croon-sucht van Athalia, koninginne van Juda, met de doodt gestraft. Treurspel, sal ten tooneel gebracht worden, door de konst-genoten der Reden-rycke Kamer, genaemt de* Roode Roose, *sig schryvende :* Hitte verkoelt, *binnen de stadt Hasselt, op sondag den* 19 *september* (1751) [1], *ten* 3 *uren naer middag*. Het ander : *De Genade Gods zege-pralende over de ondankbaerheyd der Israëliten in de woestyn, ten tooneel gestelt door de Rede-ryke Kamer* de Roode Roos, *binnen de stad Hasselt, zig schryvende* Hitte verkoelt, *den* 21 *september* 1767, *ten* 2 *uren naer middag*, enz. Het derde : *Moord door eyge-moord gewroken, of Jeronimo, marschalk van Spanjen, treur-spel, ten tooneel gestelt door de Rede-ryke Kamer der* Roode Roos, enz., *den* 23 *september* 1767, *ten* 2 *uren naer middag. Opgedragen aen den konst-minnenden heer Joannes Nicolaus Speelmans, prins der Kamer voorz.*

Het ware te wenschen dat de eene of andere geleerde uit Limburg ons nader met de Roode Roos bekend maekte. Misschien is het archief dier Kamer nog geheel of gedeeltelyk voorhanden.

De heer Van Duyse bezit den oorspronkelyken instelbrief, van 17 augustus 1482, eener Kamer te Hasselt, onder de bescherming der heilige Katharina. Willems nam dit stuk in het Belgisch Museum [2] op; doch deze geleerde beschouwde het ten onrechte als

---

(1) Het jaertael 1751 is niet gedrukt, maer met de pen bygeschreven.
(2) 1840. D. IV, bl. 418—423.

zijnde van Hasselt in Limburg. Het is noch deze stad, noch Hasselt in Overijssel, die daerin bedoeld worden, maer wel Hasselt, of Op-Hasselt (1), in Oost-Vlaenderen, in de nabyheid van Geeraerdsbergen, een dorp dat vroeger eerst eene heerlykheid en later zelfs een graefschap was (2). De inhoud der charter zelve schijnt genoegzaem naer dat Hasselt terug te wyzen.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

I. Schoone les van keizer Karel aen zynen Zoon.

Eens, toen keizer Karel zyne intrede deed binnen Antwerpen, groetede hy zeer minzaem de magistraten van de stad; doch zijn zoon Philips (later koning Philips II), die alsdan tien of twaelf jaren oud was, kwam maer in het geheel niet aen zynen hoed. De keizer dit ziende, en ten hoogste verontwaerdigd, gaf aen zynen zoon, in het byzijn van de magistraten en van het volk, eene duchtige oorveeg, en beet hem toe: is het zoo dat gy uwe wereld hebt leeren kennen?

De beroemde latijnsche en ook nederlandsche dichter Van Baerle (Barlaeus), die, zoo als men weet, van Antwerpen geboortig was, verhaelt in eenen zyner brieven, dat zijn vader hem dit voorval meer dan eens vertelde.

Uit eene geschrevene verzameling anekdoten, gevonden onder de papieren van den bisschop van Antwerpen, De Nelis.

(1) In de nabyheid van Op-Hasselt is er insgelijks een Neder-Hasselt.

(2) Over dit Hasselt zie men, Van Gestel, *Historia archiepiscop. Mechliniensis*, II, bl. 221.

LATIJNSCHE VERTALING

VAN

JACOB VAN MAERLANTS WAPENE-MARTIJN,

DOOR JAN BUKELARE.

—

De latijnsche overzetting van den Wapene-Martijn is tot hiertoe slechts in één handschrift terug gevonden, namelyk in eenen Codex, die op de Stads-bibliotheek te Bergen-in-Henegouwen berust. Het was de geleerde, te vroeg afgestorvene baron De Reiffenberg, die, in den *Bulletin* der zitting van 4 february 1837, van onze *Commission royale d'histoire* (1), eene lijst mededeelende der handschriften welke te Bergen voor handen zijn, er een beschrijft waerin dit stuk te vinden is, en ons dus het bestaen van den latijnschen Wapene-Martijn leerde kennen. Volgends die opgave kon Dr Snellaert dezen in zyne *bekroonde Verhandeling* (2) (1838) aenhalen.

De benuttiging van dit handschrift werd my door de tusschenkomst der heeren Chalon, van Brussel, en Wins, van Bergen, vergemakkelykt. Ik betuig hun daervoor mynen welgemeenden dank.

De Codex is in-folio, op papier, telt 250 bladen, en is geheel, behalve hier en daer een enkel woord of een paer versen, door de zelfde hand geschreven.

Hy bevat de zeven eerste boeken van den bekenden, hene-

(1) D. I, bl. 195.
(2) Bl. 122.

gouwschen chronijkschryver Jacques de Guise, die van bl. 1 tot bl. 185 recto loopen, en dus ruim drie kwart van het boek beslaen. Dat eerste gedeelte eindigt met dit belangrijk slot : *Explicit prima pars historie illustrium principum Hanonie, edita a fratre Jacobo de Guisia, ordinis fratrum minorum conventus Valenchenensis*, scripta et completa per manus Johannis de Loe, sancti Jacobi de Gandavo clerici, Tornacensis diocesis, magistri in artibus, *die veneris que fuit xxviii° mensis aprilis anno Domini millesimo quadringentesimo* (1) *LIII. Deo gracias.*

Dan volgen verder, van bl. 185 recto tot bl. 237 verso, onderscheidene stukken in proza, welke in den *Bulletin* worden opgenoemd, doch waervan de meeste reeds gedrukt zijn, en die in allen gevalle niets met onze letterkunde gemeens hebben (2).

Eindelyk begint op bl. 238 recto de *Dyalogus Jacobi de Merland, flandrensis, ad Martinum, trajectensem, socium suum, translatus de flamingo in latinum*, die zich van daer tot aen bl. 250 recto, dat is tot aen het einde des handschrifts, uitstrekt. Dit gedeelte is op twee kolommen geschreven. Elke strofe heeft eene met rood doorhaelde voorletter, en onder de twee laetste regels van elke strofe zijn er roode streepjens, ongetwyfeld om hierop vooral de aendacht te trekken, vermits deze meestal het zakelykste van de voorgaende regels of iets doorslaende, bevatten.

Uit het boven aengehaelde blijkt het dat de Codex van Gent herkomstig is, en aldaer, ten jare 1453, door Jan van der Loe, geestelyke van St. Jacobskerk en meester in de vrye kunsten, geschreven werd (3).

---

(1) In den *Bulletin*, heeft men verkeerdelyk de verkorting *quadri'g.*^{mo} door *quadragesimo* overgebracht, en LIIII gelezen, terwyl er duidelyk LIII staet.

(2) Onder die stukken ziet men in den *Bulletin* met een vraegteeken : *Initium ordinis Chimacensis?* Men leze hiervoor : *Initium ordinis Cluniacensis.*

(3) Op het achterste schutblad las men vroeger de namen van twee der eerste bezitters van het boek, doch men heeft dat oude schrift gedeeltelyk door uitschrabbing, gedeeltelyk door overschryving, doen verdwynen, zoodanig dat die namen geheel onleesbaer zijn geworden. Uit de volgende regels, die overbleven, verneemt men dat de tweede bezitter dit handschrift, ten jare 1494, voor tien ponden parisis kocht : *Sed per presens pertinet..... presbytero, qui eum emit pro x libris par. et solvit anno Dni M°CCCC°XCIIII°, mense septembri, die quarta. Deo gracias.*

Het schrift van Jan Vander Loe is zeer regelmatig en heeft weinige doorhalingen of uitschrabbingen, maer met de talryke verkortingsteekenen destijds gebruikelyk, en daer het geheel met eene zeer doorloopende en vlugge hand schijnt afgewerkt te zijn, levert de lezing hier en daer meer moeijelykheden op, dan men by eene eerste inzage van den codex wel zou vermoeden. Er bestaet in der daed doorgaends byna geen onderscheid tusschen de *n* en de *u*, er zijn meestal geene stipjens op de *i*, enz. Daeruit volgt dat men slechts uit den zin kan opmaken of men *hinc* of *huic*, *cerno* of *cervo*, *vivo* of *unio*, enz. te lezen hebbe.

Het handschrift werd, voor dezen druk, getrouwelyk, ja slafelyk gevolgd. Alwie met het middeneeuwsch latijn eenigzins bekend is, zal zich door de schrijfwyzen : *cepere*, *percucientis*, *justicia*, *michi*, *heresis*, *es*, *ruine*, *divine*, *ny*, en dergelyke, voor *coepere*, *percutientis*, *justitia*, *mihi*, *haeresis*, *aes*, *ruinae*, *divinae*, *ni*, by het lezen niet hinderen. Aen anderen laten wy de zorg over eene kritische uitgave van dit stuk te bewerken. Want stellig heeft Jan Vander Loe niet altijd ons den tekst, zoo als hy uit de pen van den dichter gevloeid was, teruggegeven. In der daed, soms zijn er geheele versen weggelaten, en soms vindt men er te veel. Boek I, str. 32, heeft slechts 12 versen, zoo ook B. II, str. 18. — B. II, str. 24, heeft er 13. — B. I, str. 32, B. II, str. 12 en 19, B. III, str. 1, 8, 21, 23, 24 en 32, bestaen slechts uit 14 regels. — In B. III, str. 15, telt men er 16. — B. I, str. 38 en III, str. 28, hebben 17 versen. — Eindelyk in B. I, str. 37, en B. III, str. 4, leest men er tot 19 toe. Blijkbaer heeft dus de oorspronkelyke tekst meer dan eene verminking en interpollatie ondergaen.

De moeijelijkheid van het schrift en de slordigheid van den tekst leverden my meer dan eene zwarigheid op, die ik door de vergelyking met den oorspronkelyken Wapene-Martijn niet altijd uit den weg kon ruimen, alzoo de vertaler dikwijls zeer vry te werk gaet en zich soms geheel van het origineel verwydert. In hoe verre ik hierin geslaegd ben, zullen de lezers oordeelen, want ik vlei my niet alle onzekerheid te hebben doen verdwynen.

De uitgave dezer latijnsche overzetting van een der schoonste letterprodukten van onzen Jacob Van Maerlant, zal voor de geschiedenis onzer middeneeuwsche letterkunde niet onbelangrijk wezen. Wanneer men immers nagaet, dat nog in onze dagen, de hoogleeraer Clarisse (1) twyfelde of men de Wapene-Martijn, waerin de dichter zulke hooge vlucht neemt, wel aen denzelfden man kan toeschryven die de vertaling van den langdradigen en weinig dichterlyken *Spiegel historiael* en *Rijmbybel* geleverd had; ja dat de heer Halbertsma (2) zulks zelfs volstrekt loochende, dan toch, indien er na al de andere door professor Jonckbloet (3) bygebrachte bewyzen, nog geene genoegzame zekerheid bestond, zal de bekendmaking van dit stuk niet weinig bydragen om het pleit voor altijd te doen beslissen.

De dichter, die Maerlants werk in het latijn overbracht, hiet Jan Bukelare en was priester. Dat leeren wy uit Boek III, v. 59, waer hy zingt :

vel ubi fallit Bukelare,

alsook uit het slot dat luidt : *Explicit Martinus, latine translatus a Johanne Bukelare, presbytero.*

Jan Bukelare was hoogstwaerschijnlyk een Vlaming. De uitgang van zynen naem op *lare* (4), doet dit reeds vermoeden. Verder was hy met de aengelegenheden van Vlaenderen zeer wel bekend. Wanneer men immers in het oorspronkelyk leest :

Waert al dijn dat comt int Swin,
gout, selver, stael, loet, yser, tin,

dan vertaelt hy :

Licet tui fore(t) densus
Sluse thesaurus immensus.

---

(1) *Heimelicheit der Heimel.*, bl. 23.
(2) *Aanteekeningen op het IV Deel van den Spiegel Hist.*, bl. 420 en bl. 29.
(3) *Geschiedenis*, D. III, st. 1, bl. 112 en 125—132.
(4) In Braband had hy Bukelaer of Beukeleer geheeten. — De naem *Beukelaer*, *Beuckelaer*, *De Beuckelare*, komt heden nog veel voor.

om dat hy zeer wel wist dat de stad Sluis op het Zwijn, eenen inham van den Hont of Wester-Schelde, gelegen is.

Wanneer leefde Bukelare? Daer omtrent kan ik niets met zekerheid bepalen. Het handschrift dagteekent slechts van 1453; maer dat de vertaling meer dan eene eeuw ouder is, schijnt my stellig. Misschien werd ze korten tijd na de dood van Maerlant berijmd. Dat ze echter niet tydens zynen leeftijd verscheen, blijkt uit de volgende regelen, welke Bukelare aen Marten in den mond legt (1):

> In Dam fossa tui lecti
> sub campanis, et Trajecti
> moror, sic separamur.

waervoor men in het oorspronkelyk leest:

> Jacob, du woens in den Dam,
> ende ic tUtrecht; dies ben ic gram (2).

Mag men de versen van den latijnschen dichter, die zoo als men ziet, met Maerlants dood zeer wel bekend was, naer de letter nemen, wanneer hy Marten, die waerschijnlyk ook wel wezenlyk zal bestaen hebben, in den tegenwoordigen tijd doet zeggen *moror*, dan zou men daeruit mogen opmaken dat deze *goede compaen* van Jacob, nog in leven was, toen Bukelare schreef. Ik geef dit bloot als eene gissing.

De drie regels van Bukelare, die wy hier aenhalen, zijn de oudste getuigenis, waerby men weet dat Van Maerlant, te Damme, onder den toren (onder het klokkenhuis), begraven werd. Was het slechts toeval dat zijn lijk aen den ingang der kerk ter aerde besteld werd? Waerom heeft men voor zulk eenen man juist deze plaets, en niet eene deftigere, zoo als op het koor of in eenen der

(1) Boek II, Str. 2.

(2) De latijnsche vertaling is een nieuw bewijs tegen den tekst van het Komburgsch handschrift, die luidt:

> Jacop, du woens in den Dam
> ende ic te *Dordrecht*, dies ben ic gram.

Zie Kausler, *Denkmäler altniederl. Sprache und Litteratur*. D. II, bl. 648.

beuken, gekozen? Had men destijds aen den schryver, die zich in zynen langdurigen levensloop, door meer dan een zyner werken, den haet van eenige zyner tijdgenooten en vooral der geestelyken op het lijf had gehaeld, nog niet volkomen vergeven? Indien het vierde boek van den Wapene-Martijn, dat in 1299, dus slechts één jaer vóór 's mans dood, verscheen, en waerin zoo hevig als in het eerste boek, tegen de bestaende misbruiken uitgevaren wordt, wezenlyk uit zyne pen gevloeid is, dan zou ik eenigszins geneigd zijn te denken dat de misachting van sommigen hem tot aen het graf vergezelde. Slechts eenigen tijd later, denk ik, werd zyne nagedachtenis, door rechtschapene mannen, zoo als eenen Bukelare, gewroken, en eerst na eene halve eeuw zyne rustplaets met het bekende grafschrift versierd (1). Niettegenstaende dat alles werd zelfs nog, in de volgende eeuwen, de plaets waer Maerlants asch rust, niet altijd geëerbiedigd; men herinnere zich slechts hetgene door den brugschen rechtsgeleerde Van Belle en door den pastoor van Bovekerke, Van Male, verhaeld wordt, dat men den zark had moeten omkeeren, uit hoofde van den grooten toeloop des volks, dat beweerde dat Uilenspiegel daer onder begraven lag.

Bukelare vertaelde drie boeken van den Wapene-Martijn. Het derde (2) moet wel degelyk dien naem blyven behouden, al is het dat Dr Jonckbloet er afzonderlyk over handelt, als van een gedicht *vander Drievoudicheden*, zoo als het ook gekend is.

Men weet dat het eerste boek bestaet uit 75 dertienregelige strofen, waerin telkens slechts twee rijmklanken voorkomen. Het tweede boek telt 26 strofen, die in dezelfde versmaet als het eerste geschreven zijn. Het derde, *vander Drievoudicheden*, bevat 39 koepletten van gelijksoortigen vorm als die der twee vorige stukken, doch met dat onderscheid dat hier omgekeerd de lange regels op slepende, de korte op staende rymen uitgaen. Om dit klein verschil kon Jonckbloet het kwalyk beschouwen als met de twee

(1) C. A. Serrure, *Geschiedenis*, bl. 190.

(2) De twee handschriften van den Wapen-Martijn die ik bezit, bevatten beide dat derde boek. De eene codex houdt zelfs het vierde boek in

andere samenhangende. Moest men dit aennemen, dan zou dat insgelyks gelden omtrent het vierde boek, dat 49 strofen heeft, van 19 versen elk. Deze hebben ook niet meer dan twee rijmklanken. Die reden is voor my niet afdoende. Ik moet verder den heer Jonckbloet tegenspreken, wanneer hy zegt (1) : « In alle handschriften volgt op deze drie samenspraken een ander strofisch gedicht, dat ten titel voert : *Ene disputacie van onzer Vrouwen ende vanden heilighen Cruce.* » In de twee handschriften immers, waervan het eene aen Clignett (2) en het andere, dat vry oud is, aen Heber toebehoorde, en die thands deelmaken van myne bibliotheek, wordt die *Disputacie* niet gevonden. Ook heeft Bukelare dit stuk niet vertaeld. Men kan dus uit de handschriften geen gevolg trekken om het aen Van Maerlant toe te schryven. In allen gevalle heeft het met de Martijns slechts dit gemeen, dat het, zoo als de drie eerste, in dertienregelige strofen, met slechts twee rijmklanken voor elk, en ook als deze in samenspraken geschreven is, doch dit mael niet tusschen Jacob en Marten, maer wel tusschen de heilige Maegd en het kruis van Christus.

Vast gaet het dat de vier boeken die den naem van Wapene-Martijn dragen, niet ter zelfder tijd in het licht verschenen. Jonckbloet vermoedt dat het eerste omtrent het jaer 1247 uitkwam, en dat er tusschen dit en het tweede een vry aenzienlyk tijdsbestek ligt, al is het dat ook dit tweede nog tot den jeugdigen leeftijd van den dichter zou behooren. Het derde zou, volgends dien geleerde, even na 1270, aen den dag zijn gekomen. In het vierde luidt de aenvang van de laetste strofe :

In diaer ons heren, dats waer,
een min dan dertien hondert iaer,
wert dese rime vonden (3)

Dus dat het van 1299 dagteekent.

---

(1) D. III, st. 1, bl. 142.

(2) Dat handschrift, dat tevens die *Dietsche Doctrinael* bevat, heb ik vroeger ter beschikking van den heer Jonckbloet gesteld, die het voor de uitgave van dit werk benuttigde. — De verdere inhoud van dien codex schijnt uit zijn geheugen te zijn gegaen.

(3) C. A. Serrure, *Geschiedenis*, bl. 186.

Verder bestaet elk boek op zich zelve. De inhoud en strekking zijn verschillend. Het een moet dus niet als een noodzakelyk vervolg op het andere beschouwd worden. De opgang, dien de eerste Martijn maekte, was ongetwyfeld de beweegreden die Van Maerlant noopte, om later dien zelfden naem te geven aen dichtstukken waerin over eenigzins andere zaken gehandeld wordt.

Niet alleen by zyne tijdgenooten hadden de Martijns eene hooge beroemdheid bekomen. De vertaling door Bukelare is een nieuw bewijs hoe hoog men het, zelfs na Maerlants dood, met die stukken op had. En Bukelare zegt ons, in zijn voorwoord, dat reeds anderen, vóór hem, hunne krachten beproefd hadden om de Wapene-Martijn in leonijnsche versen over te brengen; maer dat zy het hadden laten steken :

Prosam metrum leoninum
quidam coepere,
sed opus non composuere.

Bekend werd het onlangs dat de yperling Jan De Weert, die omtrent het jaer 1345 leefde, eene *Disputacie van Rogier ende van Janne* schreef, geheel in den trant van Maerlant's Wapene-Martijn, aen hetwelk hy zelfs den aenhef van zijn gedicht ontleende (1) :

Wapene Rogier, hoe saelt gaen?
sal tfolc van sonden niet afstaen,
hoe saelt danne gheduren?

Ook onder de gedichten, die men aen den bruggeling Jan Van Hulst toeschrijft, wordt er een gevonden waerin men den versbouw zoo wel van de twee eerste als van het derde boek des Wapen-Martijns terug vindt (2). Het is namelyk in strofen van

(1) Jonckbloet. *Geschiedenis*, III, bl. 275.

(2) C. A. Serrure. *Geschiedenis*, bl. 319. — *Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten der XIVe en XVe eeuwen.* (Uitgegeven door de Bibliophilen), bl. 436. N° IX.

dertien versen, die slechts door twee rijmklanken zijn verbonden.

By de bekendmaking van het vierde boek, dat weldra zal volgen, zal ik nogmaels terug komen op den Wapen-Martijn. Intusschen druk ik den wensch uit dat de eene of andere geleerde al de boeken vereenigd, en met de vergelyking der talryke handschriften voorzien, op eene kritische wyze uitgeve. By die gelegenheid ware het ook de moeite waerd dat men, zoo veel mogelyk, de bronnen aenwees, die door den dichter geraedpleegd werden. Wy zullen hier slechts, in het voorbygaen, aenstippen dat Maerlant, onzes dunkens, voor het bewerken van zyn derde boek *van der Drieroudicheden*, veel denkbeelden of stellingen aen het *Monologion* en het *Proslogion* van den heiligen Anselmus van Canterbury (1) ontleende (2).

Over de waerde van de latijnsche vertaling zal ik hier niet uitweiden. De lezer oordeele zelf. Bukelare had eene zware taek op zich getrokken : het overbrengen van kernvolle dichtstukken, waerin meestal over de afgetrokkenste zaken gehandeld wordt. En niettegenstaende de moeijelykheden waertegen hy reeds, uit dien hoofde te worstelen had, aerzelde hy niet deze nog eenigszins te vermeerderen door het verkiezen van eene berijmde versmaet. Geen wonder dus dat hy zich niet altijd op de hoogste van het origineel heeft kunnen behouden : talryke strofen echter zijn zeer gelukkig uitgevallen en kunnen tegen die van Maerlant worden opgewogen. Bukelare in allen gevalle was het latijn meester en meer dan eene plaets verraedt dat hy met het grieksch bekend was, terwyl men uit eenige woorden of wendingen zou kunnen opmaken dat hy insgelyks de fransche tael bezat.

(1) De heilige Anselmus, te Aoste in Piemont, ten jare 1033 geboren, werd bisschop te Canterbury en stierf in 1109.

(2) Eene nieuwe uitgave van die werken verscheen onlangs door de zorgen van den eerw. heer Ubaghs : *De la connaissance de Dieu, ou Monologue et Proslogue avec ses appendices, de Saint Anselme, archevêque de Canterbury et docteur de l'église.* Louv. 1856, in-12°.

EERSTE BOEK.

Incipit dyalogus Jacobi de Merland, flandrensis, ad Martinum, trajectensem, socium suum, translatus de flamingo in latinum.

I.

Scribere Martinum
plerisque foret peregrinum;
en breve latinum!
Prosam metrum leoninum
quidam cepere,
sed opus non composuere;
det michi complere
Deus, et quod glisco tenere.
Verum ditamen
dictare Deus juvet! Amen.

II.

Prohemium breve.

Me delectat scribere
Martinum metro prosa,
cum Merlando libere
prolixitas exosa;
flagret hec rethorica,
spirans ut rubens rosa,
comite gramatica,
venustate formosa.

V. 8 *glisco*, in den zin van *cupio*. — V. 9 *ditamen*, voor *dictamen*.

III.

Aliud prohemium.

Stupor mundi, Merlandine,
qualis quantusque! Ruine
crebrescunt per secula;
nefas necat, fas supine;
non est legis hoc divine!
tenebrescunt specula,
jacent rose, surgunt spine,
cadit granum pressum sine
fruge; mundi gloria
frugi non est, repentine
transit, fallit falso fine;
juris flet memoria,
dolus in historia,
dormit justicia,
pereunt lex atque sophia.
Regnant ista tria :
demon, fraus et symonia!

IV.

Item, aliud.

Heu! Martine, vox dolentis,
vox clamantis, vox dicentis :
mundi crebret pravitas,
honor fugit sane mentis,
fastus intrat jam fallentis,
exulat jam probitas
mersa; falsitatem gentis,
non amantis sed amentis,
cerno; languet caritas;
justus fert percucientis
ictus, probra deludentis;
cecidit humilitas,
erigitur, heu! vilitas.
Te peto, nobilitas,
dic, ubi nunc habitas?

V.

Idem, aliud.

Heu dolentis! heu doloris!
Qualis mundus, talis horis
hiis plenus pravitate!
Decus fugit aulis, choris;
vacat lex exporis foris,
sopita probitate;
intrat vox adulatoris
fraudans felle mellis oris,
mellita qualitate;
jura silent intus, foris,
utrobique vincta loris,
magna calamitate,
cum taciturnitate!
Si vivo grate,
derisus sum miser a te.

VI.

Item, aliud.

Munde, fer inmunde,
cur tam nequam, furibunde,
stas, bonique sit raritas?
heu! michi responde :
quo? qua? vel ubi venit? unde
tanta tis cordis cecitas?
subdole, variabunde,
plumas tollens, es reconde,
fraus, fraudem dolis agitas
prope; procul et profunde
honor; virtus aliunde
fugit; intrat dolositas;
ovi lanam, pellem tonde,

V. 55, in het Hs. *ex poris*, waerschijnlyk voor *extorris*, verbannen. — V. 68. Dit vers is door eene andere, eenigszins latere hand, in het Hs. bygevoegd. — V. 71 *tis* voor *tui*, van *tu*, by de dichters, zoo als Plautus, gebruikelyk.

non vinum, sed fecem funde;
quid? sequitur voracitas,
multorum friget caritas;
rara fides, bonitas;
sapiens si cosmita vitas.

1.

ITEM, ALIUD SECUNDUM TEXTUM.

Heu! Martine, michi fare :
hic si mundus diu stare
queat, tam egra laude,
dominatrix honorare
mox indubie fugare
curiis, nec aude.
Cerno falsos honorare,
scientes effestucare
heros, ut ficta fraude;
atque justum vapulare,
derideri, mancipare;
te vilem rima claude,
nam vix est pluma caude!
Desine cum fraude
regnare. Per omnia gaude!

1*

ITEM, ALIUD ET MELIUS.

Quo? qua? ubi? dic, et unde?
ve ter tibi! nequam munde,
tis nephas increbruit?
Ruis, honor, quam profunde,
exul fugis; infecunde
fenum et flos aruit;
falsitatis, furibunde,
adulantis aliunde,

V. 83 *Cosmita,* voor *Cosmica, mundana,* van het grieksch κοσμικός. — V. 9 *heros,* van *herus.* — V. 12 *rima, fissura,* ook *locus cavus et quasi fissus* — *Die meese in die clove.*

fraus, non laus, apparuit;
tonsor ovis, pellem tonde,
ossa, carnem sibi funde
plus exactor voluit,
crisim nam precoluit,
veri cresim noluit.
Jam michi responde,
Martine, loquens perhabunde.

2.

JACOBUS.

Usquequo, fer, sufferetur
et quo totum possidetur
in tuo principatu?
Quamquam probus deprecetur,
parum prodesse videtur,
hoc minus uno flatu;
fodit, sed nil fodietur
et ad centrum nil centretur
in ullo dominatu;
in Cochito submergetur
omnis color qui miscetur;
fidelis incolatu
non est huic, fle, reatu.
Jus cadit omne statu;
surgit dolus absque meatu.

3.

JACOBUS CUM MARTINO.

O Martine! concorditer,
hinc femur uniformiter
dyalogo. Queratur
hic : unde flctus viliter,
tam vilis olim, qualiter

V. 14* *cresim*, van *cresis*, *secretum*. — V. 19 *tuo*, aldus.

in altum jam levatur?
Te precor precabiliter,
dic, sic, vel ne, nec aliter
de hoc quod demonstratur.
Trux ocio fit pigriter;
pir petra dat quam duriter
quo siccum concrematur.
Jam feris, et feratur.
Qui verum fatur
vix auditur, reprobatur.

4.

MARTINUS.

Fari quidem, michi care,
vacat sensus; enodare
non possem, sed habere
tuum reri declarare,
fluctuando dubitare,
est onus sustinere!
nolo tamen denegare
tuas preces acceptare,
quod a me peciere.
Pluat Deus ut plorare
queam sensus et lavare,
qui me redemit vere,
optantem hoc implere;
nam ceptum facere
medium, quasi fertur, habere.

5.

JACOBUS.

Mundi quando cepit, mirum!
preferendo viro virum,
trusit honor domina
rusticum tanquam delirum,
non dans eo putre pirum;

V. 42 *pir*, in het grieksch πῦρ, vuur.

probo : laudis famina
magni vagantur, ni mirum,
honor exulat per gyrum,
quo migrarunt omnia;
unde virus hoc? quam dirum!
preciosum hunc saphirum
frangi cerno crimina;
cujus, fer, munimina?
mundi regina;
subito ruat ista ruina!

6.

MARTINUS.

Jacob, clare michi claret :
postquam honor trepidaret
conari pro honore
et versutum attractaret,
qui hinc inde consultaret,
nec castigando more,
accidit quod se gravaret
et extolli non curaret,
sed in ruina fore;
hoc jam toti mundo paret
neque probamento caret;
honor exul dolore,
nec redit pre timore.
Hinc fugito more
pravii, sic vivis honore.

7.

JACOBUS.

Ecce Phebus quo lustratur
orbis visus, ministratur
per proprias naturas,
dum cum nube colluctatur
et sub nubilo velatur,

V. 91 *pravii*, of *pranii?*

per horas has obscuras
splendor ejus obfuscatur,
sic fuscare fraus conatur
nobiles creaturas,
hiis affixa solidatur,
quam nobilis amplexatur,
per nugas nocituras,
in evum duraturas;
tenet perjuras
per fictas sepe figuras.

8.

MARTINUS.

Postquam dolus ita crevit
quod falsum verum delevit,
nec sapiens sentiret,
inter saxa se cor sevit
nobile, seque replevit
undecumque veniret,
ac subridens acquievit
lucro, nam nichil deflevit
quam quod ir deliniret.
Pereat, quod Deus sprevit!
qui os rodere consuevit,
quod nobilis glutiret,
unde virus hauriret.
Qui bene sentiret,
mala non, sed justa sentiret.

9.

MARTINUS.

Ad quid cera vel sigillum?
scriba scribens codicillum,
paragraphos majorum
perumpendo dans pulvillum?

V. 110 *se cor*, in het Hs. *secor*. — V. 115 *ir*, voor *hir, concavitas manus*, palm van de hand.

Saxo, Friso scribat illum,
nam rara fides horum.
Fides errat ut girgillum,
vertitur in glomicillum,
dolo fracta pravorum;
non fuit vehens vexillum
unctus fraude, post pusillum
quin ruit propriorum
et exul terminorum.
Post sata pravorum
crescunt syzania florum!

10.

JACOBUS.

Pulcre michi respondisti :
atroces majores isti.
Sermonem variando,
fari : hinc nil plus novisti?
Fraus, ludum fraudem dyxisti,
moribus derogando.
Caym, Abel occidisti;
ducem trucem, fraus, fovisti
humo precipitando.
Juste judex, morte tristi
versipellem velis sisti
pro serculo nefando,
vel fine devorando!
Hunc moritur quando
cape, demon; quod tibi mando!

11.

JACOBUS.

Mea scire mens optavit :
Deus, qui se non imitavit,

V. 128 *girgillum*, het rad van eenen watermeulen. — V. 129 *glomicillum*, een kluwen. — V. 148 *serculo*, voor *circulo*.

si rector creature,
cur malignus sic regnavit
et nil bono secundavit?
Non est legis censure,
sensus hebes sic dictavit;
qui in Adam flatum flavit
imperator nature,
confitere, rem mandavit
hanc (si verum, quis negavit?),
fortune perobscure,
semper variature.
Punge, punge fureque,
feri sors nil tibi cure!

12.

MARTINUS.

Jacop, dic, infatuaris?
nil fortuna; more maris
videtur vacillare;
in heresim ne labaris?
cuncta Deus scit, rebaris;
in hoc barbarizare?
quid in corde mox temptaris
quod ad yma declinaris?
si clerus indagare
vult, extinctus suffocaris
et pulvillo compararis.
Non potes, dico clare,
sic Deo properare.
Scit fortuna dare,
scit tollere, scit variare.

13.

Non est Deus fatigatus:
sic nec saltus, silve latus,

V. 166, voor het woord *feri* stond de letter *q*, met de verkorting, *qz* voor *quod;* doch die letter is doorgehaeld als onnoodig zijnde.

quin ipso conservatur.
Omnis rerum principatus
sue ditioni datus,
divinitus credatur;
quamquam suffert mitigatus,
nequam sit locupletatus
et prudens vocitatur;
quanto magis exaltatus,
tanto plus precipitatus,
in cahos inflammatur,
ab hoste cruciatur.
Dum magis optatur
quam sufficit, approperatur.

14.

Rectum iter ad infernum
ducens vernat, quod nil vernum,
est omne per peccata.
Quando nephas per veternum,
mens gravatur in eternum
peccatis mancipata,
ac optatum sic modernum
luctum non curans fraternum
nec corda desolata,
tunc mors venit, cor internum
terrens, non pensans supernum,
auferre congregata,
injuste cumulata.
Tunc conturbata
sunt omnia morte parata.

15.

JACOBUS.

Martinus, tis sermo fatur
ita quod meus informatur

V. 200 *per veternum,* of in één woord *perveternum.* — V. 212 *Martinus,* aldus.

de hoc quod ignorabam.
Quamquam pravus honoratur,
hinc cor meum non tristatur
nec inde litigabam.
Si plus sumptibus ditatur
et, quodcumque vult lucratur
in dolis, ut dictabam,
hic, illic periclitatur
atque vinculis mancipatur;
suos, ut cassam fabam,
natos considerabam;
sed mea quando dabam
bona pauperibus, bene stabam.

16.

Ne, mi frater, esto ferus
ut res discam, quîs non merus
sum, sed ignarus harum.
Cur peccatis Deus verus,
sit peccanti tam severus
verberibus plagarum?
nam post mortem, ait clerus,
in peccando quisque serus,
cur miser est penarum?
semper merens est Homerus!
numquid non est justus herus,
conditor animarum,
in causa querularum?
Penituisse parum,
post mortem, gustat amarum.

17.

MARTINUS.

Cui cuncta sunt prescita,
Deus, juxta cordis sita,
peccatorem theorat;

V. 244 *theorat, contemplat, considerat,* is het grieksch θεωρέω, van θεός, omdat God alles ziet.

animalis sua vita
fore posset vellet ita;
et quia sic laborat
missus est ad infinita
tormentorum atonita;
nam meruit, deplorat.
Intellectu si perita
vide verba, sic polita,
que sensus evaporat
et stemate colorat.
Ridet, non plorat,
Dominum qui semper adorat.

18.

JACOBUS.

Martine, verificari
sermo potest et probari
quid capax reperire.
Deo cuncta revellari
certum est, ac numerari
quod polus quid ambire,
frondes, flores, dies clari,
gutta cum arena mari,
nec ipsi grave scire.
Ypocritas excecrari,
jubet illos cruciari
qui faciunt perire,
pias mentes sevire.
Hiis consentire
noli, debes sed abire.

19.

Martine, dicit Scriptura,
vitam darem, es et plura,
ac sufferrem algorem,
festuce non foret cura;

V. 249 *atonita*, ἄτονος, *non contentus*. — V. 258 en 261 *quid*, voor *quit*, van *queo*.

Nova Lex fert et Obscura :
mortis culpa laborem,
artam vitam, strictura ima
polo dantes et tam dura,
o fiat id, quod orem!
Cerberi sint in clausura,
luce verna caritura,
vi minuendo forem,
ne quis intret dolorem!
Inferni florem
lege non, celi cape rorem.

20.

Multi probant, attemptando
Verbum Scriptum, putando
abyssum reperire;
laycis confabulando,
nova novis garrulando,
que delectat audire;
sinistrorsum variando;
mors est illis sauciando
verbum, quod fingunt scire;
rumpunt, suunt reparando
dispactum rursus clamando;
hii canes! qui sevire
faciunt et perire;
plures sentire
valent, tormenta subire.

21.

Credunt ipsi contemplari
verba, rore salutari
in celo radicata;
frustra datur hiis venari :
impari par coequari,
proportio nec data.

V. 277 *artam* voor *arctam; strictura, via stricta, montium fauces.* — V. 282 *forem*, enkelvoud van *fores*, *deur.*

Absit hoc interrogari;
sileam, nec ausim fari;
re cedo dubitata.
Cedat manus dimicari
et cum pugile luctari,
sua vi conculcata,
isti nil comparata.
Est manus armata
mors debilis accelerata.

22.

Si Deus in juditio
gesta sciet, hoc sicio,
quîs unquam peccabamus,
fleret in precipitio
virtus equata vicio,
tunc fide careamus!
absit boni paritio,
nulla quin beneficio
donabitur; speramus!
Dei rerum conditio,
quem non latet initio,
hunc frustra flagitamus,
si spernit quod rogamus.
Ipsum laudamus,
si velle Dei faciamus.

23.

Fides inquit: est necesse
unum Deum idem esse,
hunc nec posse concludi.
Justus judex indefesse
et misericors expresse,
qui fecit, instar ludi,

V. 311 *manus*, volgens de vlaemsche teksten moet [illegible] doch het Hs. heeft duidelyk *manus*. — V. 323 *paritio* [illegible] 331. Deze twee versen zijn door eene latere hand bygevoegd.

aquam, vinum, obstupesce!
se dat nobis totum esse,
te stolidum erudi;
sis fidelis, fide cresce;
porci plures Christi messe
se crassant, mente rudi,
hii rasi, resi, nudi;
quos simul effudi,
quia fructus sunt michi crudi.

24.

Fides tua, fides bona,
certus sum: virtus corona
vite coronabitur.
Solvat solvens cuncta dona,
spe confirmans Symeona,
Sare mens plus labitur;
cuncta cingens sua zona,
pullos, ut gallina prona,
alis amplexabitur.
Vitam dedit hora nona,
dulcis cantat Antiphona,
vita, qua donabitur
nobis et salvabitur.
Gracia dat, scitur,
quod non inferius initur.

25.

Heret hemus. Si sit equus
Deus, et inquit: « amor cecus, »
quod quidem est vulgale;
qui sum imprudens pecus,
fac me nosce si, vel secus
novi modicum, hoc tale

V. 342 *crassant*, van *crasso*, vet maken. — V. 344 *resi*, in het oud-fransch *rez*, *reiz*, ons *effen*, *geschoren*. — V. 362 *heret hemus*, aldus in het Hs.; *haeret* is zoo veel als: *blijft steken*, maer wat beteeckent hier *hemus? hamus*, *hack?*

verum sit, est labor; decus
non secutus hunc, in specus
cadis deceptus male.
Ait Prudens atque Grecus :
amor Dei animequus
indutus est carnale,
corpus sumens mortale.
Credimus hoc quale
fore visum, non fore tale.

26.

Jacobus.

Questio tis onerosa.
Rationis probat glosa
trifarium amorem.
Primus caritas est : rosa
sine metu, nec exosa,
sed pluens celi rorem.
Alter mundi maculosa
trahit et ambiciosa :
Agar ducens sororem.
Tercius temporum jocosa,
ut natura generosa,
par legit per dulcorem;
hunc rari legunt florem,
sed mutant morem,
spernunt et amoris honorem.

27.

Primi tanta vis amoris,
quem laus nulla laudatorum
laudaret satis plene;
nom manna traxit dulcorum
in matris sinum honoris,
contemptum inamene?

V. 385 *nom*, voor *num;* er had eerst in het Hs. iets anders gestaen, dat men in *nom* heeft veranderd. Deze lezing is goed.

Indignam vilipendere
laudem ac reprehendere
vos decet, qui optatis
honorem probitatis;
laudibus ablatis
pravorum ne pereatis.

32.

Si possessor es bonorum,
justus usor collatorum,
est donum salutare.
Divus amor facit porum
satur nemo quo sanctorum,
si cuncta vellent dare.
Spretus amor avarorum,
in conspectu angelorum,
quem non cessant laudare
Dominum celi celorum.
Chorum scelus cupidorum
non poterit intrare;
nil pejus memorare;
eris amor quare
Christum non quivit amare.

33.

Tercius tempore colatur,
cum natura prestulatur
veris annos florentes.
Dulcis amor delectatur
quando rubor amplexatur
amantium fidas mentes.
Amor hic nobilitatur,
nam semper locupletatur,
replens esurientes;
ejus nunquam spes labatur,

V. 452 is door eene latere hand bygeschreven. — V. 460 *porum*, in den nederlandschen tekst *een gat;* zoo in het fransch *pore*, *luchtgat*, *zweetgat*. — V. 472 *prestulatur*, voor *praestolatur*.

tali vita quum fruatur;
sensus fovet merentes
susurro, nec ingentes.
Presens absentes
amor optat habere dolentes.

34.

Amor, ut canit Scriptura,
est qui duûm corda plura
ligat sinceritate.
Vis amoris perobscura,
ejus emanescunt jura
vili rusticitate.
Cecus amor, sine cura,
fallax, ut venti natura,
errat e meta late.
Fax amoris reditura,
fraude, fastu caritura
est, dum plume ablate
erunt cigni nigrate.
Christe, Dei grate,
nobis amor effluat a te!

35.

Martine, sum persolutus;
omnis philos est imbutus,
domicelle, domine,
rithmo, cantu sit consutus;
fraude tamen hinc sum tutus.
ut fallentis nomine.
Tenebris sol involutus,
estque mundus jam versutus,
fides caret homine.
Amans fraudis esto mutus,
ferre noli : « sum complutus
amoris roramine; »
retro vili famine!
Hoc ivit in fine,
fallunt amore sine.

36.

Martine, jam me petisti,
lamentum sustinuisti,
placet interrogare.
Credis, michi placuisti,
molestus quia fuisti?
non possem vindicare.
Conqueri quid juvat tristi?
ne formides; que dixisti
jam volo supportare;
cunctis esse, que dedisti,
valeam; me juves isti
grata reversa dari,
nec loqui formidare.
Verbis verba dare,
volo rem re vendere care.

37.

JACOBUS.

Edissere quid mistici:
si gens celestis medici
venit ab Adam primo,
numquid non omnes cosmici
nobiles atque rustici?
hii super, hii sub ymo?
Fy! rusticis solet dici:
cedite melancolici,
per ipsimaque fimo!
Si juris est juridici,
ferte, nil potest obici,
nam fecit nos de limo
omnes eque sublimo,
et nullum reprimo
si me vilem; bene rimo.

V. 517 *Martine*, de oorspronkelyke tekst heeft *Jacob*. — V. 539 *fy*, zoo ook in de nederl. tekst *fi*. — V. 543 *obici, objici*.

38.

MARTINUS.

Pluribus res occultatur,
per quam sensus innodatur,
ac petis graviora.
Si exactor fenizatur,
alienum depredatur,
hic miser, sine mora,
a nobilibus levatur;
licet miles fedatur,
es mundat hunc ab ora.
Multa gens hinc excitatur
et ad lucra provocatur
non Deo graciora,
sed animi pejora.
Pauper homo, plora
ditens, sed dives honora.

39.

Gens servilis, quidem fatur,
hec a Caym oriatur
qui Abel trucidavit,
in quis et maledicatur.
Non, Martine, quod probatur,
nam stirps, quam gravavit,
Ysrael persequebatur,
Biblia non mentiatur,
hanc rubrum mare stravit.
Dirum virus jam efflatur,
quod a Caym fovebatur,
quamplures suffocavit,
quos sibi sociavit.
Mundo manavit
fraus, laus sine fine meavit.

V. 555 *miles fedatur,* het Hs. geeft hier eene variante : *fece datur;* voor *miles* *ridder,* zou men, volgends den nederlandschen tekst, *millies*, *dusentvout,* kunnen lezen.

40.

Quidam : « a Chaym gens servilis
venit, ayunt, patri vilis
quem minus amitivit.
Maledixit hunc senilis
Noe justus ; Cham subtilis
in nephas pertransivit. »
Agnum vervex juvenilis
pravum gignit sepe solis,
hinc error introivit.
Senex Abraham gentilis,
gentis pater et herilis,
mandata custodivit,
que nunquam preterivit.
Quem Deus accivit
patrem, patrem redeimivit.

41.

MARTINUS.

Propter nephas injustorum,
canit lex Ytalicorum,
illiber reperitur.
Cum dux victor bellicorum,
campo fuit occisorum,
superstes custoditur,
vinctus ducitur ad forum,
precio denariorum
servilis hic sancitur.
Ductrix natura cunctorum ;
sors malorum ac bonorum,
crescens, decrescens, scitur,
hiis, illis sepelitur.
Prosperitas inoritur
fors quando sera moritur.

V. 578 *Chaym*, voor *Cham*. — V. 580 *amitivit*, voor *amicivit*, van *amicio*. — V. 585 *solis*, er stond eerst iets anders, zoo als *si lis*, dat uitgeschrabd is en door *solis* vervangen, dat goed is.

42.

Fert Deus, propter reatum,
stirpis deperire statum,
surgente quadam. Deficit
hoc scrutinium quis vatum?
Altum, profundum et latum,
cuncta cibarum hic respicit.
Dans se Deo mancipatum,
ejus heres atque satum,
penuriam plus allicit;
tunc, cum vulgus in peccatum
labitur prevaricatum,
plus se ruinis afficit,
laus reproborum sufficit.
Vincere qui vi scit
paciens, mundi mala vicit.

43.

Que vis? a quo gignebatur?
vel qua matre portabatur
ens, mente virtuosus?
vel quis plagis oriatur,
hic meretur, quis miratur?
quod nulli sit exosus.
Si hujusmodi vendatur,
non virtute spoliatur,
virtutis amorososus.
Puro corde radicatur
nobilitas et fundatur,
qua caret viciosus,
avarus, venenosus.
Esto morosus,
tu, nobilis et generosus.

V. 613 *cibarum,* in het Hs. *cibar'*. Misschien het werkwoord *cibare,* eten. — V. 616 *penuriam*, aldus; waerschijnlyk voor *pecuniam*.

44.

MARTINUS.

Volens te nobilitare,
duo debes observare,
que volo te docere.
Sis honestus, cumulare
nolis aurum, nec amare.
Hec monita tenere
debes : audax verum fare.
Tria cordi radicare
hec decet et complere.
Nemo vilem te vocare
jure potest, honorare
exceptis invidere
qui solent et nocere.
Nobilis es vere,
bonus est moribus, here.

45.

Jacob, intellexi sane,
verbum bonum nec inane
profers, sed equitatis.
Cave canis : o Alane!
sunt divitie mundane
causa nobilitatis.
Hec delentur sero, mane,
perdis has, tunc dico plane :
o miser! Paupertatis
nobilitas celi pane
saginatur; vage, vane,
indigni careatis
hoc dono largitatis.
Dat Deus hoc gratis
in signum nobilitatis.

46.

MARTINUS.

Verba dicunt jam prolata :
duxit creatura nata

ab Adam primordium.
Heu! carnatio turbata,
jam abiminice prostrata,
suffert inproperium.
Invidia toxicata
est ubique seminata;
perpessa naufragium.
Glossam querere parata,
nova novis innovata;
canizat gens per vicium;
finem peto; principium
equum juditium
vix dat atque pium.

47.

JACOBUS.

Horribilis superbia,
invidie primordia,
in celis inceperunt,
cum Lucifer et agmina
altissimo similia,
se fore presumpserunt.
Tunc ille, cum familia,
in Tartara flebilia
de celis corruerunt.
Jam mundi per confinia,
venenum et zizania
heu! proch dolor! creverunt,
que minus patuerunt.
Tempore messis erunt,
sequitur finis, perierunt.

48.

Verba duo sunt in mundo:
meum, tuum, vagabundo.

V. 673 *inproperium*, voor *improperium*, *dedecus*, *convitium*. — V. 679 *canizat*, *canisare*, beteekent *iter flectere*, maer is hier waerschijnlyk een werkwoord van *canis*, *hond*.

Si ista tollerentur
pax vigeret cordis fundo;
quisque diceret : « Habundo, »
omnesque ditarentur.
Vinum gratis sitibundo,
ac frumentum sine pondo,
communia darentur.
Cordis latens in profundo
cupiditas, quam pessundo,
facit ut immuttentur.
Lex, jus, heu! sic delentur!
Quando tollentur
mis, tis, *bona cuncta sequentur*.

49.

Dedit rector creatorum,
dator omnium bonorum,
comune discernendo;
dives, pauper, servus, horum
grex pascatur egenorum,
singulis dividendo.
Cum cupido frangit lorum
amens, talentum sonorum
cuncta degluciendo.
Hinc currit sanguis piorum,
edificia domorum
hinc struuntur, deflendo!
plerisque condolendo!
Casu portendo,
mea sompnia visa legendo.

50.

MARTINUS.

Nomquam non dubitari
prorsus debet tuum fari,
quod ante discussisti?

V. 709 *immuttentur,* voor *immutentur*. — V. 715 *comune,* voor *commune*.

Bona fluunt; sed avari
hiis non possunt saturari;
hinc pauper eguisti,
hinc conflictus sunt amari;
ergo non potest lavari
mens a peccato tristi;
large dudum dominari
solebas, jam depredari
cupide quesisti
et nummos collegisti.
Quod male trusisti,
male perdis, hinc doluisti!

51.

Doce, precor, peroptatum.
Quando cor sit sauciatum
aculeis amoris,
an ocellus cernens gratum?
an cor plagat se prostratum
per faculam ardoris?
Aurum darem ponderatum,
si novissem hujus statum;
edicito quid noris.
Meum cerno, jam afflatum
vi declares, obstucatum;
nam questio valoris
majoris et minoris.
Verbis dulcoris
michi da reversa prioris.

52.

Ut extraneus, ingratus,
rudis, de Frisia natus,
faris, qui non amavit.
Fructus dulcis atque gratus

V. 747 *plagat,* aldus in het Hs., voor *plăgat, plangat*, van *plango*.

venit ex amore latus,
qui rusticum non pavit.
Hoc amore vulneratus
nil hunc juvat ingustatus
amor, quem peroptavit;
cor et oculus gravatus
hinc est pluries cecatus,
solutio probavit.
Dulcis amor stravit
michi cor, mentemque gravavit.

53.

Sevissima discordia
ac perhennis invidia
est inter cor et visum.
Cor visui obprobria
infert : « Per te ad vitia
trahor et in derisum;
apertus es ad vilia
coram te transeuntia;
fallor in te confisum.
Te precor claudis hostia
ne captent hostes spolia.
Heu! per te sum divisum,
clamans ad paradisum.
Per te collisum
corpus, cor ad intima visum.

54.

COR AD OCULUM.

Proch! terribilis, severe,
mortis estum fero fere,
te propter, et algorem.
Tis me facti quid tedere!

V. 765 *hunc*, dit woord is uitgeschrabd en overschreven, zoo dat slechts de eerste letter *h* leesbaer is gebleven.

Exul fores opto vere,
nec tibi nego favorem;
vincula nulla prevalere
michi possunt, nec nocere;
liberrimum tunc forem.
Velli scribo te debere,
si fas foret; vis placere
mundanis, per fetorem,
cor ducens in errorem.
Ducor in errorem
cor, lucis propter amorem. »

55.

Cordi visus loquebatur :
« sensus tibi, cor, privatur,
o domina regina.
Quid michi calumpniatur?
per me tibi non inflatur
virus neque ruina.
Si oculus diruatur,
ad quid corpus inducatur,
num ruit in labina?
Frustra cor tumultuatur,
contra visum dominatur
sibi velut regina,
nam probat hoc doctrina :
cosmita, divina
cor sapit ut domina.

56.

O domina, considera,
michique prorsus impera
ut tis membris omnibus.
Nemo tibi dat perpera,
fer a te labis vellera

V. 810 *labina* of *lavina, lapsum inferens,* van daer *terra aquosa et mobilis in qua quis labitur.*

sic inpoluta vilibus;
sed cum per me nepharia
cupis, trahis illicita,
consenciendo visibus.
Tu es arundo tenera,
flans varie per aera,
flexa venti flatibus
nobis discordantibus. »
Inconstans animus,
lite cor ac oculus.

57.

Ista lis annichilatur,
quando sibi sic narratur,
censura rationis.
Hac utrique increpatur
et utrique suum datur,
non ea que de bonis;
reum cor ab hac culpatur
quod ut tutrix appellatur
ab hera visionis.
Hoc contingens, sepe datur
quod cor falso infirmatur
visu deceptionis.
En vim divisionis!
cordi culpa datur
oculusque sepe vagatur.
Sit ratio tecum
ne tibi faciat ita; te cum
munus et ordo precium,
ne jus suearis et equum.

58.

Ubi possunt hec discerni:
an cor visus hodierni
trahunt, an cor tuitum.
Cum cor velit nephas sperni,
frustra cernunt visus verni;

nichil est demeritum.
Moris constat non moderni
quod per visum solent sterni
cor petens illicitum.
A te visum fac secerni
dum vagatur. An inferni
tendis ad interitum?
Morem vites irritum.
Sit ratio tecum, etc. ut supra.

59.

MARTINUS AD JACOBUM.

Tua ratio clarescit,
licet multis tenebrescit
qui minus edocentur.
Doctus hoc negare nescit :
spiritus semper ardescit
ut homines salventur.
Virtuti dum cor assuescit,
spernens visum, non tabescit;
tunc mala non timentur.
Timor, tremor non accrescit
ubi vita juvenescit.
In chaos cruciemur
qui male moriemur.
Inferno dentur
Dominum qui non reverentur!

60.

JACOBUS.

Dic : si possunt plus prodesse,
seu salubriores esse,
gaze quam paupertates?

V. 864. Deze strofe heeft slechts 13 versen, doch alzoo de vier laetste van het vorig koeplet hierby herhaeld moeten worden, zal ze uit 17 bestaen.

Thezaurisat indefesse
omnis etas; sunt oppresse
jam cuncte largitates.
Ab agello sine messe,
messor, frugem non capesse,
nec ullas ubertates.
Porro gliscunt jam expresse
ut divitie penes se
sint, plures docti vates;
errant, per voluptates,
plebs, laos, abbates;
referunt pro munere grates.

61.

Supra cathedram Moysi
latitat, sub ypocrisi,
clerus universalis.
Imple jussa que tibi
jejuna dicunt saturi.
Quam foret felix talis
directo agens portui!
Te ducunt sunt peregrini;
es congregant sub alis
ut habundent denarii;
sunt clause manus pauperi.
Non fuit inaudialis
plus eris commensalis!
Fama repleta malis;
cupit es clerus furialis.

62.

Plures necat ista pestis;
saltem vos reperti estis,
sed numero quam rari,
qui voluptuosis festis,

V. 893 *laos*, λάος, populus, turba. — V. 906 *inaudialis*, of *inundialis*.

vanis, nunquam interestis
sed spernitis ditari.
Membris sectis, a celestis
satellitibus infestis
optastis cruciari ,
martires; sit munda vestis
animarum, ne cum mestis,
necesse sit dampnari,
sed Deum contemplari.
Si vis ditari,
fugas tu nomen avari.

63.

Filius Dei monstravit,
regnaturus et regnavit
cum patre perhenniter;
se nasci humiliavit
ex Maria, quam sacravit,
virgine humaniter,
quem nutrivit et lactavit;
judeus colaphizavit
vituperabiliter.
Paupertas, que se ditavit,
juste celum penetravit,
sustinens pacienter;
huic cede fideliter.
Si facias aliter,
non bene pergis iter.

64.

JACOBUS.

Putas : ganco, gulosus,
veste splendens, curiosus,
in celo colocatur,
cum Jhesus tam vulnerosus,

V. 916 *a celestis*, aldus in het Hs.

dextero latere corosus
ferro, cruce levatur?
Si Christus tam gloriosus,
capite fuit spinosus,
ut Scriptura testatur,
si vis foret generosus,
sobrius sic ac morosus;
voluptas relinquatur,
aut mens periclitatur.
Quando saginatur
corpus, mens sepe gravatur.

65.

JACOBUS.

Quid inquam de divitiis?
non vexant mentem viciis,
si spernitur abusus;
fugens a veneficiis,
fruens benefitiis,
ab hoste non illusus.
Dives, plenus spurticiis,
a Dei sodalitiis,
se mergitur confusus,
privatus amicitiis
virtutum, et supplitiis
eternis est intrusus,
demoniis incusus.
Permanet exclusus
paradiso, demone trusus.

66.

MARTINUS.

Fando, sic verum fateris.
Artum iter, grave seris

V. 950 *morosus*, dat is *exacte omnia fieri cupiens*. — V. 958 *fugens*, aldus, voor *fugiens*. — V. 961 *spurticiis*, voor *spurcitiis*, *spurcitia*, vuiligheid. — V. 971 *artum*, voor *arctum*.

fertur et incalcatum
scandere, si pauper queris,
ubi metum non vereris,
paradisum beatum.
Vesti nudos, ne moreris;
palam, clam, largus hiis eris;
da datum tibi datum.
Dei templo pie deris,
ut illorsum glorieris
quo semper floret pratum
et agmen est beatum.
Da, Deus, optatum,
corpus quoque glorificatum!

67.

Si sit via sublimata
per quam Jhesus algamata
scandit, est calamitas
si effluant bona data.
Fac, que Deo placent, grata;
pauperi det largitas:
cor et mens humiliata
sit egenis demonstrata
animique pietas.
Hujus verba sunt probata
semper vera, non frustrata,
nos ponat divinitas
hostis extra semitas.
Est bona prosperitas
bona vita tibi, mala vitas.

68.

Vulgi garrulat tumultus
quod, per dominarum vultus,
peccamus cotidie.

V. 979 *templo,* er stond eerst in het Hs. *templa; deris* voor *dederis.* — V. 986 *algamata, algammata, summitates coeli.*

Eva ruit per insultus;
hostis hinc jacet inultus
in lacu miserie.
Homo dicit adhuc multus :
quod per Evam Adam stultus
virus hausit invide,
per quem venit hic singultus
meroris. Dic, ut consultus,
cur in mortis acie
tollumur tis facie?
Christe, tua facie
sacies nos tis melodie.

69.

JACOBUS.

Imponens crimen alii
modum habet ut fatui,
insipiens vocatur.
Videtis mare, pueri
ponentes pedem flumini,
nec dum mare sedatur,
quis undam feret fluvii
in bytalassum pelagi
vehar, corpus mergatur?
Si norim, nephas seculi
et semam, arbitrii
liber non conqueratur,
si sic periclitatur.
Ignibus uratur
caro, si mens non dominatur.

70.

Quidam autem: « dominarum
visus et arrisus harum
virorum cor furantur. »

V. 1008 *invide,* aldus. — V. 1012 *tollumur,* aldus. — V. 1014 *sacies, saties.*

Peccant tales et non parum;
ni errant, visus earum
viris non dominantur.
Dulcis decor puellarum
plures inficit pulcrarum,
per quem intoxicantur
amatores; si suarum
telum fugerent cararum,
securi preservantur
ny deviis fallantur.
Hamis hamantur :
fatuiqueparumper amantur.

71.

JACOBUS.

Dominarum virtus grata,
igni, vino comparata
per quem mundus letatur.
Gula vino sauciata,
caro foco concremata,
vomit, et hec inflatur.
Amatoris mens prostrata,
sit constanter roborata,
breve circumcidatur,
amor harum prosperatur;
sed ignarus sic hamatur
face non extirpata
amoris, nec sedata.
Fronte capillata
nec ames, nec amoris amata.

72.

Hec est fatalis series :
muliebris maneries
quarumdam infidelis :

V. 1047 *per quem*, lees *per quae*. — V. 1061 *maneries*, manier.

nam rerum intemperies,
vilissima congeries,
in terris et in celis.
Virorum ficta facies
decipere quid facies
puella jacta telis?
Puellam non infities,
vir, falso, nec allicies,
vel inferorum velis
ageris nolis; ve lis!
Parce tuis telis,
deceptor, Amiis sic Amelis.

73.

Adam Eva nonne stravit
mala, malum dum gustavit
paradiso vetitum?
Reor lucrum hinc manavit,
nam se Deus humanavit,
redimendo perditum.
Patri reconciliavit
nos, et nobis demonstravit
liminis introitum.
Res miranda! nam creavit
Virginem, que se lactavit
pro populo traditum
mortis ad interitum.
Sanguine nos pavit
quem dedit explicitum.

74.

Detractricem se fuisse,
dominabus nocuisse
pudeat lingua vana!
Ens omne, quod creavisse
novit Deus, aut fecisse,

V. 1074 *Amiis sic Amelis*, is ons *Amijs en Amelijs* in het meervoud. — V. 1088 *pavit*, aldus, doch dit rijmt niet, misschien moet men *paravit* lezen.

divina vel humana
natura, benedixisse
Mariam, quam genuisse
Christum fides jam sana
credit; gaudet jam cepisse
animas que se ruisse
deflent; fertur vesana
destruxisse prophana.
Infirmum sana
miserum me, pulcra Dyana!

75.

MARTINUS.

Dominator, es amator
ac virorum terminator,
per verba jam prolata.
Dominarum venerator
ac ipsarum famulator,
sim pro te, Virgo grata;
ex te natus est Salvator;
suxit ubera Creator
noster tua beata;
in te fiam inchoator
dyalogique terminator.
O nimis exaltata,
me juves ad rogata,
ne mens orbata
mea sit tis munere, grata!

TWEEDE BOEK.

1.

JACOBUS.

Dormis? dormit tuus sensus?
fare, ne sis reprehensus?

Quid frustra conturbaris,
nil optas nisi census?
voluptatibus succensus,
inermis suffocaris?
Licet tui fore densus
Sluse thesaurus immensus
nil prodest; condempnaris,
in virtutibus accensus,
totus celo sis suspensus,
parumper jam loquaris,
dictare ny juraris.
Dic, cur non faris?
bene tamen dictare probaris.
Dic cur non faris?
me tradere nil meditaris?

2.

MARTINUS.

In Dam fossa tui lecti
sub campanis, et Trajecti
moror, sic seperamur.
Scis plus teduit amplecti
carmen, quo nos cerno plecti?
nam rithmo nil lucramur.
Hinc me sentio deflecti;
sensu, non rithmi recti,
pre tedio privamur.
Tuo cornu nolo pecti,
potero jam vagus flecti!
Dulciflue loquamur
ne forsan irascamur.
Si mutuo famur,
dulci sermone fruamur.

V. 7 *fore*, zeer duidelyk; doch lees *foret*. — V. 20 *seperamur*, lees *separamur*.

3.

Si jam male sum locutus,
ad emendam pergo tutus
volens satisfacere.
Esto, precor, persolutus,
non silebo sicut mutus,
sed paro describere
philosgamos, quis ablutus
sim et perpetim exutus;
rogo Deum propere,
nevo quarum involutus
eram dudum et insutus;
qui philos occidere
vult, mundum destruere.
Mortem diligere
nonne potes fugere?

4.

MARTINUS.

Tis consueti fuit moris
verbum laudis et honoris
ferre mulieribus.
O viri nivei pudoris!
tui dulce famen oris
prorumpens in actibus;
scire vellem quid coloris,
an odii, an amoris,
te traxit stematibus?
sic Martinum, cunctis horis,
agitando quid laboris,
evaderem non gressibus
nec ferri socularibus.
Quere loquor; *pauso;*
non fugio foribus.

V. 39, in het Hs. *philos gamos; φιλόγαμος, cui gratae sunt nuptiae.* — V. 39 *quis*, voor *queis, quibus.* — V. 56 *stematibus*, voor *stemmatibus.*

5.

En Martine, indagine,
que pulcrior ymagine
ne, vincit in amore,
quod firmamenti mergine
linquo chaos voragine,
me fui fruitore.
De hac miror viragine,
quod inquit textus pagine,
me sinit in ardore,
pro seculi gravamine,
non me suo solamine
salvaret pre languore;
sic crucior dolore
mentis in ardore,
moriens in amoris amore.

6.

Quedam amat, nec amatur,
super omne quod creatur
affectu me non parum!
Amor iste nil laudatur,
sed prior iste appreciatur
flos florum dominarum;
jam cor meum induratur
nec mansuescit, ut cernatur.
Hoc michi fit amarum
dulce verbum quod affatur,
dulcis visus avertatur;
hanc odi, claret clarum,
ut virus viperarum.
Carius est carum,
si pergustatur amarum.

V. 63. Het opschrift *Jacobus,* ontbreekt vóór deze strofe. — V. 66 *mergine,* voor *margine.*

7.

Jacobum me loqui sine :
harum altera ruine
succumbat in conflictu.
Si in me sors medicine
utriusque stet, Martine,
parcendo solo dictu,
una mortem ferat fine,
quam census aurifodine
non redimat ab ictu;
sed nec verum luto line
quam dimittens, mori sine
salute, sine fictu,
Martine, michi dic tu.
Dic michi, Martine,
quam salvat amor sine fine.

8.

MARTINUS.

Nec faris necesse,
Jacobe, cur tam varie
hec questio pulsatur.
Adhereo primarie
dulci, non secundarie.
Cor prima vulneratur,
quamvis cuncta contrarie
venirent, absque carie,
amica redimatur,
dilecta multifarie,
venustaque manerie.
Sed altera tollatur,
ut vilis habeatur.
Questio solvatur :
hec plus, tamen hec adamatur.

V. 102 *line*, aldus.

9

Glosa fallit
cor, sed ipsi
velle perficie
Quid Marchi
vultum cerne
limphe se non
Os et manus a
illuc lamentum
nichil proficie
hic errore sic
nec pro nugis r
historiam legen
se morti expon do.
vitam perdendo
sit stultus amor lo.

10.

Item Medea ost
hoc, thesaurum
ac fratrem interfi
pro Jazone. Sic o
parentes et flocci
regnum, censum
Tamen, sibi cum i
ratione se defendit
itinere deficit;
vires, vitam cor ex
cavat amor quod ac
hoc malum velle fe
quod ratione presci
Velle meum ratione
neco, dampnabile n

V. 123 *glosa*, *glossa*, *de tong*. — V. 126 *Marchisu*
In den tekst van Kaussler *Naersins*.

15.

Vir Sarre fuit Abraham;
Abra cum, per superbiam,
vult heram superare,
ipse dimisit ancillam ;
nec amplius cupit illam,
or eris adamare.
ecepti per inertiam
juntur carnem lubricam,
formidant peccare.
io peritus eciam
, ny per prudentiam.
possum indagare:
nec hinc tristare!
eccare;
udicus amare.

16.

ret ingenium,
desiderium
im consequendo;
Glicerium,
s mortalium,
avendo,
premium,
t nimium,
stendo;
ravium,
ntulum
ie nendo,
lo.
;
michi tendo.

---

ksch γλυκέρον, *dulce, suave;* een *oelken.* — V. 235 *capat,* aldus. —

13.

Credis verba roborare
ac per nugas inchoare,
sic mecum fabulando.
Si velimus explorare :
Medeam fratrem necare
scimus; se suffocando
Marchisus perit amare;
non est amor violare
verus, nec defraudando;
amor purus se mundare
debet, necnon exstirpare
illecebras plorando,
per clerum approperando.
Hoc sociis mando :
amor est fallax aliquando.

14.

Vetus lege Testamentum,
quid in Novo sit contentum,
Vitam quoque Sanctorum,
quis amoris fert tormentum?
horum per deliramentum,
amans regem celorum,
per amoris supplementum,
dominarum hii conventum
dilexerunt decorum;
hiis doloris incrementum
velox crescit et non lentum;
sed nichil vitiorum
cor pensat epheborum.
Corda serenorum
nil proponunt viciorum.

V. 188 *Marchisus*, zoo als v. 126 voor *Narcissus*; dit mael is het by Kaussler *Naersus*.

15.

Vir Sarre fuit Abraham;
Abra cum, per superbiam,
vult heram superare,
ipse dimisit ancillam ;
nec amplius cupit illam,
cor eris adamare.
Decepti per inertiam
sequntur carnem lubricam,
nec formidant peccare.
Nemo peritus eciam
amat, ny per prudentiam.
Hoc possum indagare:
ama, nec hinc tristare!
Noli peccare;
disce pudicus amare.

16.

Si laboret ingenium,
frustra sic desiderium
ny dampnum consequendo;
ac me cara Glicerium,
pre omnibus mortalium,
amet, bene favendo,
ipsi debetur premium,
que me dilexit nimium,
constanter assistendo;
nec illa capat bravium,
amoris levas mentulum
sursum, philaque nendo,
sic me decipiendo.
Hinc me defendo;
dolus est, arcum michi tendo.

V. 229 *Glicerium*, *Glycerium*, van het grieksch γλυκέρον, *dulce*, *suave;* een naem of liever voornaem, in onze tael *Zoete*, *Zoetken*. — V. 235 *capat*, aldus. — V. 235 *levas*, aldus.

13.

Credis verba roborare
ac per nugas inchoare,
sic mecum fabulando.
Si velimus explorare :
Medeam fratrem necare
scimus; se suffocando
Marchisus perit amare;
non est amor violare
verus, nec defraudando;
amor purus se mundare
debet, necnon exstirpare
illecebras plorando,
per clerum approperando.
Hoc sociis mando :
amor est fallax aliquando.

14.

Vetus lege Testamentum,
quid in Novo sit contentum,
Vitam quoque Sanctorum,
quis amoris fert tormentum?
horum per deliramentum,
amans regem celorum,
per amoris supplementum,
dominarum hii conventum
dilexerunt decorum ;
hiis doloris incrementum
velox crescit et non lentum;
sed nichil vitiorum
cor pensat epheborum.
Corda serenorum
nil proponunt viciorum.

V. 188 *Marchisus*, zoo als v. 126 voor *Narcissus*; dit mael is het by Kaussler *Naersus*.

15.

Vir Sarre fuit Abraham;
Abra cum, per superbiam,
vult heram superare,
ipse dimisit ancillam ;
nec amplius cupit illam,
cor eris adamare.
Decepti per inertiam
sequntur carnem lubricam,
nec formidant peccare.
Nemo peritus eciam
amat, ny per prudentiam.
Hoc possum indagare:
ama, nec hinc tristare!
Noli peccare;
disce pudicus amare.

16.

Si laboret ingenium,
frustra sic desiderium
ny dampnum consequendo;
ac me cara Glicerium,
pre omnibus mortalium,
amet, bene favendo,
ipsi debetur premium,
que me dilexit nimium,
constanter assistendo;
nec illa capat bravium,
amoris levas mentulum
sursum, philaque nendo,
sic me decipiendo.
Hinc me defendo;
dolus est, arcum michi tendo.

V. 229 *Glicerium*, *Glycerium*, van het grieksch γλυκέρον, *dulce*, *suave;* een naem of liever voornaem, in onze tael *Zoete*, *Zoetken*. — V. 235 *capat*, aldus. — V. 235 *levas*, aldus.

caritati herere.
Juro tibi, o Martine,
cedes michi justo fine,
vel es paganus vere,
aut heresi adherere.
Cede michi propere;
possent tua verba nocere.

22.

Jam perpende quis amorem,
quis invenit ejus florem
prius, ny Deus, amor?
Quidquid fecit per decorem,
hoc dilexit per ardorem,
quem laudat cordis clamor.
Luciferum, vel priorem,
non habeo odio pejorem,
ergo sic malus amor
sedet cahos in fetorem,
per superbie furorem,
hac humilis non hamor
superbus ac insanior.
Non amor extat amor;
rarissimus est amor hamor.

23.

Probat verbum quod legisti:
nichil horum, que fecisti,
odisti, altissime.
Tu, qui cuncta previdisti,
ab eterno prescinisti,
regum potentissime,
misereri decrevisti,
creaturam condidisti
parce benignissime.
Lucifer, qui cecidisti,

V. 331 *prescinisti,* voor *praecinisti.*

ymo flebis, fles, flevisti,
Sathan superbissime,
ablata spe venie;
penetrasse nequis,
ergo cares facie.

24.

Si quis prudens hoc explodit
ipse Deus nullum odit,
quîs ergo datur vita?
vel amore qui se rodit
vel furore qui se fodit,
aut subditur? dic ita.
Dico : Deus hunc custodit
qui fidelis et non prodit;
qui ad centrum cor transfodit
dilecti, per merita,
mercede redimita.
Tucior est vita,
si non sit morte sopita.

25.

Dat cuncta Deus largius,
largissimus ut dominus,
quîs egerit, creaturis.
Pro nobis, nichilominus,
cruorem Dei filius
fudit, patet Scripturis.
Amat, ametur dulcius;
nos pascit manna celitus,
e montibus securis.
Nullis adversitatibus
succumbere nos possumus,
si corte, mente puris
vivamus, ut est juris.

V. 340 *nequis*, gebrekkig rijm. — V. 366 *corte*, lees *corde*.

Que sine, telluris
si vivere vis sine curis.

26.

Vere, Jacop; patet clare
quod dixisti; me gravare
novi te interprete;
victum volo me clamare.
Permolestum mis amare,
deturpatum scelere.
In dictis verificare:
rationis egens quare
videor, me judice.
Regnum suum nobis dare
dignetur qui terminare
nequit, mundos crimine
collocet in requie,
eternaque pie
detque frui facie.

DERDE BOEK.

1.

Moneo vos inspecturos
presens scriptum vel lecturos,
sub penis anathematis,
huic nichil addituros;
volo rithmos permansuros;
sin alias vos faciatis,
scitote vos incursuros
iram meam, ac perjuros;
ac me offensum redditis
istud opus derisuros;

scribo sensu carituros
qui me redarguitis.
Discite, vel ruitis
in foveam meritis!

2.

JACOBUS.

Mutuo disputavimus,
res varias tractavimus,
responde questioni :
doce, nam hoc optavimus,
cor, stringere clamavimus,
agnoscere rabboni.
Nos legimus, cantavimus,
Deum nosce spectavimus
summum tocius boni;
hoc verum estimavimus.
Subtiles hoc aravimus
qui experiri proni
hanc musam, cujus toni,
creditur, unisoni
primi, summi quoque doni.

3.

Martin, queris de profundis.
Habitarem maris undis,
volatibus cherubitis,
non valerem verba, fundis
que tu, solvere facundis,
ny pollerem celicis,
cunctis sensibus habundis,
intellectibus fecundis,
nitentibus clericis;
nulla, laus, condigna condis,
cuncta tibi mundans mundis;
servabis hoc, ni desipis,

V. 20 *rabboni; rabo, arrabo*, beteekent pand. — V. 30 *Martin*, aldus.

tis cordis in precordiis.
Afficitur studiis
mens mea nuda tuis.

4.

Moysen audi loquentem :
bestiam montem tangentem
oportet lapidare.
Bestia cunctipotentem
indagans, per cecam mentem,
hec debet vapulare.
Undique queris latentem
me, per rithmum excellentem,
si bonum perscrutare?
scribis me intelligentem
velut virum sapientem,
te puto blasphemare
me velle? quero fare,
musa, refer quare,
vel ubi fallit Bukelare;
bestia que tangit
montem, lapidem, ruit ictu.
Hoc quid sit dictu,
Presul sanctissime, dic tu.

5.

Jacob nolo conturbari,
vellem me verecundari
si nunquam meminissem.
Tecum volo contemplari,
altum nomen perscrutari
nimis abhorruissem,
propter nostrum ammirari.
Deus nequit indagari,

V. 57 *quero*, aldus. — V. 63 *Presul sanctissime*. Hieruit zou men kunnen opmaken dat Maerlant en Bukelare tot den bisschop van Utrecht, onder den naem van Marten schuilende, deze samenspraek richten. — V. 70 *ammirari*, voor *admirari*.

hoc utique scivissem;
opto sensu doctrinari
quem peccato sauciari
fleo, si potuissem
hoc a te percepissem.
Si mala flevissem,
bene fecisse reperissem.

6.

Ecce, quam admirabile
est et interminabile,
nos Deum confitemur;
nec cepit esse nobile,
super omne laudabile,
hoc merito veremur,
creans omne creabile,
est fari ineffabile
de Deo, sicut remur;
scientie fons, gratie
thesaurus manans facie.
Quid plura? non scrutemur
quid Deus, ut jubemur,
laudes effemur,
servire Deo meditemur.

7.

Celum, thronum considera :
Deus est super omnia,
inter sua creata;
excelsus super sydera,
ac humilis Verbigena;
hoc crede, fide rata,
nam clericorum dogmata
ayunt : nam pharesusya

V. 98 *Verbigena, Verbum, het Woord.* — V. 101 *pharesusya*, in het Hs. in twee woorden : *phares usya. Pharizeare* komt van het hebreeuwsch *phares, divisio* van daer *pharizeus, divisus.*

integritas sed lata;
regnat sua potencia
celo, terra, per maria,
semper immensurata,
nostra fide firmata.
Tis manus armata
det nobis celica prata.

8.

Ultra cuncta dominatur,
possessor rerum credatur,
vigor permanentium;
quidquid est, aut cogitatur,
tenet illud, hoc scrutatur
ens per suum varium;
regens omne quod plasmatur,
nam per ipsum conservatur,
ob suum contrarium,
donec sic perficiatur
et quo tendit largiatur
suum desiderium.
Sic jubet imperium
salvificare pium.

9.

Immensus, ineffabilis
est Deus, inmutabilis,
nulli rey molestus.
Perfectus est et stabilis,
nec pondo ponderabilis,
nec frigus fert, nec estus,
semper infatigabilis;
hospes, nec hospes labilis;
hic ubi dies festus;
hic nunquam irascibilis,
qui semper mirabilis;
de hoc non sum conquestus

qui cunctis dat comestus.
Festus et infestus
. *viget, et non frigus et estus.*

10.

In unum Deum credimus,
quem et tibi, idem colimus
patrem, natum ac flamen;
majus et minus spernimus;
in trinitate cernimus
equalitatis amen.
O perduc nos, quo tendimus!
trinitas, te agnovimus
per fidei juvamen;
si secus intelligimus
et fidem hinc avertimus,
meruimus ploramen
et cahos cruciamen;
illius intramen
Deus obstruat atque foramen.

11.

Increatum patrem damus,
quem ingenitum credamus,
nunquam natum fuisse;
unigenitum clamamus;
natum flamen non negamus
ex istis processisse.
Discamus et doceamus
unum trinum, quem probamus
fide tenus; hoc disce;
firmissime teneamus
fidem, quam nos astruamus,
scrutari contremisce;
ne deris superbisse

V. **139.** *tibi,* misschien *ubi.* — V. 151 *intramen,* voor *ingang.*

plurima scivisse.
Prodest medium tenuisse.

12.

Audi verba oris mei :
permanentis veri Dei
nil prius aut posterius.
Fons origo detur ei
omnis existensis rey,
quo bono nichil melius.
Ratus finis nostre spei
atque clavis est fidei;
qui trinitatis medius,
amor est mundiciei,
saciei, requiei;
patris natique spiritus
cum istis individuus.
Septenum munus
das; *hii tres sunt Deus unus.*

13.

Quicumque velit facere
quid, in se debet sapere
tripharium respectum.
Rem adeat quam capere
velit, sive contingere,
vel ceptum est neglectum;
velle debet, insistere
scire, posseque poscere
an opus indirectum.
Radicitus qui tangere
scit nucem, hanc vel frangere
novit per intellectum;
unum trinum perfectum;

V. 174 *Ratus*, lees Natus, zooals het eerst in het Hs. stond, doch de *n* is uitgeschrabd, en daer voor eene *r*. gesteld. — V. 178 *saciei*, voor *satiei*, van *saties*, *satietas*.

hinc intellectum
tribus hiis, tu, collige rectum!

14.

Hic Deus, de quo scribimus,
celum movet, ut legimus,
ac omne quod movetur.
In quo semper quiescimus,
immobilem hunc credimus,
a motu non ledetur;
est ubi fuit dominus;
in Deo majus, nec minus,
sui juris habetur.
Per istum omnes vivimus,
habundat quid consumimus,
omnis locus impletur
per hunc, qui dominetur.
Omnis ditetur
qui querit eum, sacietur!

15.

Locus Deum non concludit,
neque tempus hunc contrudit
in sua deitate.
Locum tempus hic effudit,
annos, dies sic erudit
in circularitate.
Fabricator cuncta cudit,
omnis ars coram se ludit
in sua facultate.
Violentum hunc non trudit
tusus ipse, quid tutudit,
sua benignitate,
vel profunditate,
manens eternitate.
Ergo deitate
variabile vel variare.

16.

Est vita nostra hodie
ac heri, cui mergere
oportet terminatum;
sed de Deo astruere,
eterne permanentie;
vult clerus, per effatum,
hunc sine fine vivere,
audemus firme dicere :
per ejus interminatum,
intuitu presentie
ac ejus prescientie;
stat omne, quod creatum.
Per donum gratum,
regit omnia per dominatum

Hic Deus, de quo scribimus,
celum movet, ut legimus,
ac omne quod movetur. — Ut supra.
Nunc semper detur
sibi vivere, non morietur.

17.

MARTINUS.

Noli queri tuis tonis :
unus est tribus personis,
unde filogisamus.
Par, partans cunctis bonis,
regnans, regnat celsis thronis,
quem trinum predicamus.
Fidei, non rationis
argumentis crede pronis.
De quis non dubitamus,
qua mercede? quibus donis?

V. 250 *filogisamus*, aldus, van het grieksch afgeleid; zoo zegt men in die tael φιλογυμναστέω, *cupidus sum exercitationum; studiose exerceor.*

digni sumus aut coronis,
quod cernimus credamus?
Responsum expectamus.
Sepe quod optamus,
spesque fidesque, damus.

18.

Jam tuor ab initio:
subtilius ingenio
hoc verbum non audivi.
Saltem credendo sapio,
scirem fidere scrutinio,
abyssum sed nequivi,
nam fidei probatio
est amoris attractatio,
quam corde sepelivi;
in celi viridario
omnes letemur premio.
Responsum concupivi,
si placet quod petivi.
Desine quod divi
sensus scrutamine privi.

19.

In patre, nato, flamine
stat fides mis firmissime,
radicitus fundata.
Unus Deus cognomine
extat, hinc nolo cedere,
morte non formidata;
cedo, michi carissime,
qualiter est humilime
Deitas incarnata;
post natus est ex Virgine
Deus homo, verissime,
deitate servata

V. 263 *tuor*, aldus; zoo zegt men ook *tuo*, voor *tueor*.

sub carne fibulata.
Virgo, Dei grata
genitrix, est inviolata.

20.

Ad impetrandum gratiam
efflagitemus Mariam,
concepit et peperit
celestem alimoniam
cuncta pascentem, quoniam
Ysaias prescivit.
Hinc laudamus hanc dominam;
expurget cordis aream
qui magna sibi fecit,
exstirpet et sysaniam
ex cordis agro variam,
quam Sathanas conscevit
in tritico, quod crevit.
In cosmos flevit,
hoc sprevit, quod redolevit.

21.

MARTINUS.

Semper malorum principis
fuit ita horribilis
ruina Luciferi;
nam ex choris angelicis
ruerunt in tartareis
portis mortis inferi.
Dignitas magna plasmatis
extat humani generis.
Serves jussa Domini
fruitione luminis,
eterni fruens muneris,

V. 304 *conscevit*, voor *consevit*, *conserere*, zaeijen. — V. 306 *cosmos*, κόσμος, *mundus*.

para Jhesu nomini.
Gratia sit Domini
nobiscum, tempore in omni.

22.

Dolens de sua ruina,
pelle tectus serpentina,
multiformis prodator;
Adam fallit ars lupina
pomo; mox lege divina
plasma dampnat conditor;
fraus suggescit feminina,
Adam labit in labina,
hinc se jactat proditor;
sic nos privat medicina
celesti, pro culpe spina,
animarum perditor,
infernorum janitor.
Esto, quesitor,
gregis errantis redemitor.

23.

Filio Dei vidente
nos deceptor carne, mente,
Sathane dementia,
sinu matris prodiente,
in Mariam descendente,
salvavit clementia;
ejus alvo tumescente,
absque pondere premente,
gestat plena gratia;
Jhesum lactans de torrente,
bibit uber, quo regente
celum, terram, maria.

V. 324 *prodator,* aldus, misschien moet het insgelyks *proditor* zijn, zoo als v. 330. — V. 328 *suggescit* voor *suggessit.* — V. 338 *deceptor*, waerschijnlyk *deceptos* te lezen.

Munera dans varia
natus fuit ille Maria.

24.

In cujus aula dominus,
Verbum patris et filius,
totus inhabitavit.
Cum patre, nichilominus,
semper mansisse credimus,
quo mens non hesitavit;
hunc filium agnovimus
ac Christum intelligimus,
quem Virgo gravavit;
assumpsit hic servulius
nostrum corpus humilius
qui omnia creavit.
Sponte sua lavit
nos sanguine, quos reparavit.

25.

O dominator, Domine,
rex regum potentissime,
pater in deitate!
fili, assumpto homine,
es patre minor nomine,
tua nativitate.
Athanatos es, agye
in usya, uranice
cleos; sic credo late.
Tuum corpus passibile,
palpabile, visibile
fuit humanitate
mortis acerbitate.
Huic, pater et nate,
tibi, flamen, gloria late.

V. 360 *servulius*, aldus, voor *servilius*. — V. 371-373 zijn grieksch : *athanatos*, ἀθάνατος, onsterflyk; — ἅγιος, *sanctus*; — in *usya*, οὐσία, *essentia*, *natura*, *substantia*; — *uranice*, — οὐρανόθε, *in excelsis*; — κλέος en κλεῖος, *gloria*.

26.

Circumcisus, baptisatus,
et a Zathana temptatus
es, Jhesus, humanitus;
captus, vinctus, flagellatus,
consputus et perforatus,
crucifixus, mortuus,
ad inferna mox delatus;
quo fulgente sit letatus
lymbo; sacer cuneus!
evax! ny mirum laudatus
ab hiis, cum triumphus datus,
vincit pravos spiritus,
pandens suis exitus.
Non est oblitus
justos, justis bene scitus.

27.

Hunc suscitavit deytas
ex mortuis humanitas,
quam sumpsit de Virgine;
surrexit, Deo gratias!
consolari miserias
quas vidit in homine.
Sic Deus homo, veritas,
patris divina claritas,
latet carius onere;
cujus si sit rigiditas
aut sensus contrarietas,
sacrosancte pagine
peribit gravamine.
Firmiter ista tene:
vives spe, mente fideque.

28.

Ascendit hinc ad superos,
quid ammiramini, o vos!
ad sui patris dexteram;

unde celi dulcis ros,
semper rorans super nos
servantes disciplinam.
Venturus est ad populos,
judicans vivos, mortuos,
ac Sathane ruinam;
solem, lunam clarifluos
suos linquentes radios,
lustrans aurifodinam,
fece purgans et scoriam,
flans igne limpham aridam,
vindictam per divinam.
Valde repentinam
queramus ob hinc medicinam.

29.

Licet celos hinc conscendit,
caris suis hic rependit
carnem, quoque sanguinem;
hoc sacerdos apprehendit
libando, tunc non offendit,
si digne per seriem.
Solvat vincula que tetendit,
arcum sibi, non descendit
in terram fuliginem;
gustem corpus quod pependit,
hostem trudat qui succendit
nos luxu per rabiem,
indulgens malitiem.
Luminis et saciem,
pande michi faciem.

30.

Jhesu Christi lateribus
ac ipsius vulneribus,
emanare ceperunt
sacramenta, humilibus
passionis temporibus,

quos crimine laverunt.
Jam fidem racionibus
discussi, mis pro viribus.
Sancti qui crediderunt;
hiis fidem perhibentibus
et nunquam hesitantibus,
merces quam meruerunt;
nam fine salvi erunt.
Qui bona fecerunt,
gaudia multa ferunt.

31.

JACOBUS.

Pulcre faris et decenter;
responde jam expedienter
de persona spiritus,
mea fides ut ferventer
ad ipsum scandat libenter
qui donorum dominus;
nam de patre reverenter,
ac de filio prudenter
modulum percepimus;
hinc laudant indesinenter
omnes sancti congruenter,
qui det tibi largius
frui dono celitus.
Summus adest alitus,
sis dono mente potitus.

32.

Martine, docet Scriptura :
unus Deus ac natura
constant hii tres utique
equemagni; mente pura,
crede, fares, nec sit cura,
constant sine tempore ;
patris natique figura
hinc procedit ignitura,

septiformis gracie.
Pura deitas, quid plura?
pauca fari res secura
nam satis est hodie.
Contemplando pie
verissima dona sophye.

33.

Qui dicitur paraclitus,
hiis spiritu pauperibus
quos docet jocumdari.
Hic fertur cordis jubilus,
in tribulationibus
dignatur consolari.
O quam felicem credimus
hujus qui rore spiritus
posset inebriari!
tunc foret Deo proximus,
nec tempestas, nec gladius
hunc ledit, intoxicari
nequit, nec mens gravari.
Flamen adorari,
vult mundo corde vocari.

34.

Donum patris et filii,
thesaurus roris celici,
fons vite perpetue.
Hinc gustans hausti modici
nollet gazas periculi;
pungentes has metue.
Cuncta que dantur homini,
possident reges domini,
non valent comparamine
hujus. Jhesu, sub lapide
pausans, nos dono refove
qui sumus famelici,
gementes valde lugubri.

Fac simus pleni;
Spiritus alme, veni.

35.

Tu, patris es dilectio,
caritas ac refectio,
quo pausat sancta trinitas;
prophetarum instructio
ac verbi incarnatio,
te palam fit, o caritas!
Non fuit a principio
mundi, natus in gyrrulo;
quis salvus, ny tu facias?
O spiritales unctio!
languet, tabescit bonitas,
tibi laudes et gracias.
Hoc qui nos sacias,
munere perficias.

36.

Tu, instinctu docuisti
apostolos, quos imbuisti,
effari linguis variis;
martires confortavisti,
quorum solamen fuisti,
tormentis et exiliis.
Funde lumen mundo tristi,
cecos corde quos vidisti
illustrans beneficiis;
frigus, calidum, fecisti,
tua veste nos vestisti.
In celi fastagiis
fruamur plenis gaudiis.
Donis almifluis
auxiliare tuis.

V. 523 *spiritales,* aldus. — V. 528 *sacias,* voor *satias.* — V. 541 *fastagiis,* voor *fastigiis.*

37.

Silent, vilentque omnes
verba, vires et sermones,
scrutando per ingenium.
Quamlibet personam pones
Deum esse, Deum sones,
in qualibet harum trium.
Unus trinus, nobis dones
graciam, nosque corones
post hujus vite terminum.
Tibi sint confusiones
non credenti; passiones
te trahent in interitum
tis anime post exitum.
Hic vite speculum
bene cernitur atque periculum.

38.

Si qui forent, inter gentes,
fidei contradicentes,
digni confusione,
inter faces comburentes,
cum dyabolo lugentes,
pereant talione.
Purga nostras, Jhesu, mentes
leti tenebris sedentes;
ac perfruitione
Deitatis concernentes,
ne tormentis simus flentes;
nos salva, Jhesu bone,
participes corone.
O Deus altissime,
prope te nos ethere pone!

V. 545 *vilent*, een werkwoord, zoo veel als *niet bekwaem zijn*. — V. 567 *leti*, de voorlaetste letter van dit woord is met rooden inkt eenigszins onleesbaer gemaeckt. Misschien moet het *leva*, voor *laeva*, *ter linker hand*, of wel *Lethe*, voor *de hel* zijn.

39.

Amen, Jacob, Merlandinus
diceris, ego Martinus
te nimis molestavi;
hoc legendo sum divinus,
non a fide peregrinus,
indulge si erravi;
supplex oro tis vicinus,
ne condempner jam supinus,
hoc qui translatavi,
ex quo rithmus fit latinus;
sed suscipiat nos sinus
Abrahe, quod rogavi.
Amen do, suavi
modulo prestante sua vi.

Explicit Martinus, latine translatus a Johanne Bukelare, presbytero.

Terwijl dit werk van Jan Bukelare ter pers lag, werd ik indachtig dat Mone (1838) (1), reeds had doen opmerken dat Sanderus, in zyne *Bibliotheca Belgica manuscripta*, gewag maekt van eene latijnsche vertaling van den Wapene-Martijn, als ten tyde van dien geleerde (1641), bestaende onder de handschriften, welke de kanonik Denis de Villers, ten jare 1620 gestorven, by testament aen het Kapittel der Hoofdkerk van Doornijk bezettede.

Ik sla het beroepen boek van Sanderus open (2) en vind daerin, op de lijst der handschriften door de Villers nagelaten, het volgende, dat ik met de schrijf- of drukfouten hier overneem :

(1) *Uebersicht*, bl. 346.
(2) I, bl. 222.

Annales Hannoniae magistri Jacobi de Guisia. Prima pars.

Declaratio Proprietatum quarundam regionum in diversis locis ultra mare situatarum, per Ludolphum parochialis ecclesiae in Syrchem (lees *Suchen*) rectorem.

Dialogus inter Jacobum de Nierland (aldus), *flandrensem, et Martinum, trajectensem, translatus de flamingo in latinum per Joannem Putselaere* (aldus), *presbyterum.* Sunt rhythmi, materia moralis.

Statuta papalia in Officiis Divinis, et chronographica quaedam.

Deze stukken worden, zoo als men ziet, door Sanderus afzonderlyk opgegeven, en uit dien hoofde zou men wellicht hebben kunnen vermoeden dat die traktaten vier verschillende handschriften uitmackten; doch daer juist dit alles te samen, en omtrent in de zelfde volgorde voorkomt in den Codex van Bergen, blijkt het genoegzaem dat het handschrift hetwelk ik ter myner beschikking had, het zelfde is als dat hetwelk vroeger aen den kanonik de Villers (1) en, na dezen, aen het Kapittel te Doornijk toebehoorde. In der daed men leest daerin, achter de chronijk van Jacques de Guise, en onder de stukken waervan ik boven niet meende te moeten spreken : *Incipit declaratio proprietatum quarumdam regionum in diversis locis situatarum ultra mare* (2), en nog een weinig verder : *Sequuntur statuta papalia in Officiis Divinis, et quedam alia utilia.* Hier achter volgt de Wapene-Martijn.

---

(1) Behalve de namen van twee der vroegste eigenaers dezes handschrift, welke uitgeschrabd zijn, ziet men nog op het eerste blad het handteeken van zekeren Jan Posteau (*Jois Posteau*), die blykends het schrift, in de zestiende eeuw leefde.

(2) Hiervoren bl. 117, heb ik van deze *Declaratio*, als voor ons zonder belang zijnde, niet gesproken. By eene nadere inzage van het handschrift is het my gebleken dat de chronijk van Jacques De Guise op bl. 185 recto eindigt en daer bl. 185 verso, en bl. 186 en 187 recto en verso, onbeschreven zijn gebleven, begint deze *Declaratio* slechts op bl. 188 recto.

Verder moet alle twyfel hier omtrent verdwynen, wanneer men nagaet dat ook wezenlyk de handschriften der Hoofdkerk van Doornijk naer Bergen werden overgebracht. Het Kapittel van eerstgenoemde stad bleef in het ongestoord bezit zyner bibliotheek tot aen den inval der Franschen. Doch alsdan hadden de kanonikken het een en ander gevlucht of weggestoken, maer al het overige werd in beslag genomen, en toen men in 1794, te Bergen, eene *École centrale* stichtte, naer die stad, de hoofdplaets van het voormalig *Département de Jemmapes*, overgevoerd (2).

Uit dit alles volgt dat de Codex, die te Gent in 1453 geschreven werd, zich reeds in 1620 te Doornijk bevond, en aldaer bewaerd bleef tot in 1794, wanneer hy naer Bergen overkwam, alwaer hy thands nog berustende is.

Eer ik van deze latijnsche vertaling van onzen Wapene-Martijn afscheide, denk ik hier ten slotte nog te moeten aenstippen, dat in het handschrift, noch het begin van het tweede, noch dat van het derde boek worden aengewezen. De eerste strofe van elk dezer volgt dadelyk op de laetste van het vorige, zonder dat er eenig grooter opschrift, zelfs niet eene aenvangsletter voorkomt, of eenige tusschenruimte bestaet. Ik heb dus de verdeeling naer den nederlandschen tekst gemaekt.

---

(2) Men zie Deplinne, *Notice historique sur la Bibliothèque publique de Tournay*. Brux., 1828. in-12, bl. 15.

NUMISMATIEK.

I. De Munt te Aelst, in 1162.

Allen die zich met de penningkunde bezig houden, weten dat er oudtijds te Aelst eene Munt bestaen heeft, waerin tydens de regering van Margaretha van Constantinopelen, van Gui van Dampierre, van Robrecht van Bethune en van Lodewijk van Nevers veel geld geslagen werd. In de laetste jaren heeft men nog kleine deniers ontdekt, waervan de voorzyde het borstbeeld van eenen gewapenden man, met den naem ARNOT draegt en op de keerzyde het woord A.L.O.S.T. te lezen staet. Dat deze laetste tot eene hooge oudheid opklimmen, is men het eens (1). De heer Gaillard brengt ze tot de twaelfde eeuw terug, en, hy is van gevoelen, zonder daerop echter te drukken, dat die kleine stukjens van vóór den tijd van Philips van den Elzas (1168-1191) dagteekenen. Volgens andere muntkenners zouden ze slechts tot de regering van Johanna van Constantinopelen behooren (2). In allen gevalle is het stellig dat ze te Aelst geslagen werden.

---

(1) Men zie GAILLARD, *Recherches sur les monnaies des Comtes de Flandre*. Gand, 1852, in-4°, bl. 40 en 60.

(2) *Jaarboekskeu voor* 1854, *uitgegeven door het* Taalminnend Genootschap. Gent, bl. 31.

Het is slechts ten jare 1166, toen de graef van Vlaenderen, Dierk van den Elzas, nog leefde, dat door de dood van den laetsten heer van Aelst, insgelyks Dierk genaemd, dat land aen het graefschap verviel (1). De zoon en opvolger van graef Dierk, Philips van den Elzas, stelde zich in het volle bezit van die nieuwe landstreek, welke sedert dien, altijd met de vorstelyke kroon vereenigd bleef.

Uit bovengemelde gissing van den heer Gaillard zou volgen dat er te Aelst, reeds onder de vroegere heeren, en vóór dat deze stad aen Vlaenderen kwam, geld gemunt werd. Tot staving hiervan kan ik aenhalen de melding van zekeren Walter, zoon van Dierk van Rothen, munter of liever muntmeester van Aelst, die men als getuigen ziet optreden in eene charter der oude abdy van St.-Pieters, te Gent, in het jaer 1162. Het luidt immers aldaer : *Theoderico de Rothen, Waltero filio ejusdem..... monetario de Alst* (2).

Nadere opzoekingen zullen hier omtrent waerschijnlyk nog wel iets meerder doen ontdekken.

II. De Munt te Waelhem, in 1521.

Waelhem is een nog al aenzienlyk dorp der provincie Antwerpen, dat heden eene bevolking van ruim duizend zielen

(1) Duchesne, *Hist. généalog. des Maisons de Guines, d'Ardres, de Gand, etc.* Paris, 1631, in-folio. Preuves, bl. 225-229. — Warnkoenig, *Hist. de Flandre,* I, bl. 202.

(2) Vande Putte, *Annales abbatiae Sancti-Petri Blandiniensis.* Gand, 1842, in-4°, bl. 133.

heeft. Het ligt op eene uer afstands van Mechelen, op den weg naer Antwerpen, en wordt door de Nethe bespoeld. Waelhem was in vroege eeuwen het eigendom der Berthouden, heeren van Mechelen. Dit edel geslacht stierf uit in Catharina, dochter van Hendrik Berthout, verwekt by Margaretha van Wesemael, welke laetste afstammelinge de heerlykheid Waelhem, in 1353, ten huwelyk bracht aen haren echtgenoot Dierk van Hoorn, heer van Perwez. Deze had insgelyks slechts eene dochter met name Maria, die met Jan Stuart, graef van Marr en Yerniac, huwde. Maria weduwe geworden zijnde, verpandde Waelhem aen Anthonis, hertog van Braband, wiens zoon, Jan IV, die heerlykheid, benevens die van Gaesbeeck, Duffel, Assche, enz., aen zynen broeder Philips, graef van St-Pol afstond, die, schijnt het, tot aen zyne dood in dit bezit bleef. De gravin van Marr bekwam later op nieuw Waelhem terug, en eindelyk verviel het aen het geslacht van Merode, aen welk het nog in de vorige eeuw toebehoorde (1).

Het schijnt dat Waelhem reeds sedert de eerste helft der dertiende eeuw als gemeente of als vryheid met eigen schependom bestond, en dat het in de vijftiende eeuw meer dan twee duizend inwooners telde; doch het werd ten jare 1458 (volgends anderen in 1463), door eenen verschrikkelyken brand, die twee honderd huizen verslond, geteisterd. Ook, by den inval in Braband, in 1543, van den geduchten gelderschen veldheer Marten van Rossem, werd het grootendeels uitgeplunderd en verwoest.

Zie daer het voornaemste, dat men over Waelhem aengeteekend vindt. Voor de geschiedenis echter van het muntwezen in het aloude hertogdom Braband, levert ook dit dorp eenig belang. Er

(1) Van Ghestel, *Historia sacra et profana archiepiscopatus Mechlinin.* I, 133. — Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, bl. 659.

werd immers aldaer gedurende een of twee jaren geld geslagen. Zie hier hoe dit toekwam. Jan de Vierde leefde niet alleen in onvrede met zyne gemalin, Jacoba van Beijeren, maer hy was ook met zyne onderzaten in twist geraekt, zoodanig dat de Staten van Braband weigerden aen hem te gehoorzamen en in eene byeenkomst te Vilvoorden, op den 28en november 1420 gehouden, het ruwaertschap van het hertogdôm aen Philips, graef van St-Pol, broeder van Jan IV, opdroegen. Gedurende eenen geruimen tijd ontkende men alle gezag aen den hertog en de ruwaert oefende het hooge staetsbestuer uit; doch in de eerste maenden van 1422 werd er tusschen Jan IV, Philips van St-Pol en de Staten een verzoeningsverdrag gesloten, waerby deze van zijn ruwaertschap, mids een pensioen van twintig duizend gouden kroonen, afzag, en gene in zyne vorige macht hersteld werd (1).

Het is tydens den korten tijd dat Philips van St-Pol het ruwaertschap bekleedde (2), dat hy in de heerlykheid Waelhem, die hem, zoo als wy boven zagen, door zynen broeder Jan IV was afgestaen, geld deed slagen, hetwelk bestemd was om in Braband in omloop gebracht te worden.

Sedert ettelyke jaren ben ik in het bezit van een stuk, gedagteekend 4 january 1423, dat het bestaen eener Munt te Waelhem, korten tijd te voren, ten volle bevestigt. Het is namelyk eene akte waerby de schepenen dier gemeente getuigen dat zekere Jan Uter Helecht, anders gezeid Vander Borch, aen Hendrik Droegbosch, wardein der Munt, die de hertog Philips van St-Pol aldaer had, eene som betaelde, welke hy Jan Uter Helecht gewaerborgd had voor zekeren Jan d'Arras, en die deze by het sluiten dier Munt schuldig was gebleven.

---

(1) Divaei, *Rerum Brabantic.* libri XX. Antv., 1610, in-4°, bl. 228 en 232.

(2) In de *Revue de la numismatique Belge*, 2e série, Tome IV bl. 195, wordt zeer verkeerdelyk gezegd : *Philippe de Saint Pol a frappé monnaie à Waelhem* pendant les sept années *qu'il fut ruwart ou gouverneur du duché de Brabant-Limbourg.*

Die schepenenbrief luidt als volgt :

Wij Scepenen vander Vryheyt van Walem ghemeynlic saluyt, met kennessen der waerheyt. Wij doen te wetene allen lieden hoe dat wij versocht sijn van enen Janne Uter Helecht, anders gheheeten Vander Borch, omme der wittegher waerheyt gherecht ghetughe te ghevene, midsgaders eenen sommen van sessentachentich pont groeten, drie scellinghe ende eenen penninc, die de voers. Jan Vander Borch overgheleegt heeft ende betaelt Heynrich Droegbosch, waerdeyn ons Ghenadichs Heeren van Sympol, van siinder Munten toet Walem, als van borchtochten daer de voers. Jan Vander Borch vore bleven was voer Janne d'Arras, den muntmeester vander selver munten ons Ghenadichs Heeren voergh., ende de voers. Jan d'Arras den coeplieden sculdich bleve was, doen de Munte ghesloten wert, met meer anderen costen daer toe dienende. Ende wat wij scepenen voergh. aldus versocht sijn vanden voers. Janne Vander Borch, ende daer by ende mede ghestaen hebben ende de voers. somme hebben syen betalen, als voreghenoemt staet. Soe hebben wij Scepenen voergh. t' oirconden, dese lettere bezeghelt met onsen ghemeynen zegle in ghetughenessen der waerheit. Ghedaen int jaer Ons Heeren, doen men screef M°CCCC° ende drie en twijntich, den vierden dach in Januario, na costume sHoefs van Camerike.

Origineel op parkement. De zegel die aen dubbelen staert hing, is verloren gegaen.

Uit deze akte blijkt het dat men den 4en january 1423 (1424) in de Munt van Waelhem, reeds sedert eenen geruimen tijd niet meer werkte. Men spreekt immers van het voorledene : *doen de Munte ghesloten wert*. Ongetwyfeld had Philips van St-Pol, by het afleggen zijns ruwaertschaps, in de eerste maenden van 1422, ook opgehouden geld in Braband in omloop te brengen.

De verzamelaers onzer vaderlandsche munten kennen of bezitten vier onderscheidene zilveren stukken van Philips van St-Pol, die men met zekerheid mag beschouwen als te Waelhem geslagen zijnde. Alle deze, alhoewel genoegzaem bekend, treft men toch zeer weinig aen, en dat laet zich licht verklaren wanneer men in aenmerking neemt dat de toestand van zaken, tydens welken

ze vervaerdigd werden, slechts één of anderhalf jaer geduerd heeft.

Deze vier zilveren stukken van Philips van St-Pol komen in het belangrijk werk van professor Vander Chijs over de munten van Braband (1), niet voor, maer men vindt ze beschreven en afgebeeld in de *Revue de la Numismatique Belge* (2), alwaer men tevens eenige andere byzonderheden omtrent het bestaen der Munt te Waelhem kan lezen.

Willem Van Haecht.

In eenen kataloog van oude en nieuwe boeken, die in de maend Mei 1853, by den boekhandelaer Fidelis Butsch, te Augsburg, voor handen waren, leest men bl. 125 : *Die vijf claechliederen Jeremie over Jerusalem ende dlandt Juda* (*pr Haecht?*) *tHantwerpen*, 1578, *in*-8°. — Willem Van Haecht, die factor was van de antwerpsche Kamer van Rhetorika *de Violieren*, wordt door Willems (3) en door Witsen Geysbeek (4), onder de nederlandsche dichters opgenoemd. Deze schryvers hebben echter van dit werk geen gewag gemaekt. De opsteller van beroepen kataloog stelt een vraegteeken by zyne toeëigening dezer *Claechliederen* aen Van Haecht, waerschijnlyk omdat de dichter, zoo als hy insgelyks deed voor zyne by Willems opgegevene *Dry lamentatien oft beclaghinghen*, slechts met de eerste letteren van zynen naem W. V. H., teekende. Dit laetste werk, dat in 1567 gedrukt werd, schijnt van den zelfden aerd te zijn als het andere.

(1) *De Munten der voormalige hertogdommen Braband en Limburg*. Haarlem, 1851, in-4°.

(2) 2me série, tome IV, (1854) bl. 182-199 en plaet XII.

(3) *Verhandeling*, D. I, bl. 256.

(4) *Woordenboek*, D. III, bl. 1.

NEDERLANDSCHE VOORNAMEN.

Willems, wiens *Belgisch Museum* eene allerrijkste bron is voor alwie zich ernstig op de studie onzer tael en letterkunde wil toeleggen, nam in het vijfde deel (1), twee nog al uitgebreide lijsten op van oude voornamen, de eene in het nederlandsch, de andere in het friesch. Hy ontleende beide aen een verkort *Rituale Romanum*, te Amsterdam in 1726 gedrukt, en hy trok verder de aendacht op het *Colophon propria hominum... nomina explicans*, voorkomende achter de derde uitgave van Kiliaens kostbaer *Etymologicum*, die te Antwerpen, by Plantijn, in 1599, verscheen (2).

De bekende geschiedschryver en taelkundige Pontus de Heuiter, in zijn werk de *Veterum ac sui saeculi Belgio*, dat hy ten jare 1599 (3) voltooide, had zich insgelyks met onze oude duitsche namen en voornamen bezig gehouden. Hy geeft er meer dan vijf honderd op, waervan hy de beteekenis of de afleiding aenwijst.

(1) 1841, bl. 388-423.

(2) Achter den eersten druk van Kiliaens woordenboek, die te Antwerpen, in 1574, by de weduwe en erfgenamen van Jan Steelsius, van de pers kwam, bestaet dat *colophon* of aenhangsel van voornamen, niet. Of het in de tweede uitgave te vinden is, weet ik niet; deze heb ik immers nooit gezien en ik kan zelfs niet eens opgeven wanneer, noch by wien ze in het licht kwam. Ook de eerste druk van 1574, is als eene hooge zeldzaemheid te beschouwen, waervan het eenig my bekende exemplaer, in mijn bezit is.

(3) zie Ponti Heuteri, *Opera historica omnia* Lov., 1649, in-fol.

Willems maekt hier geen gewag van. Ook bleef aen dezen geleerde onbekend, schijnt het, eene opgave van *Vercorte nederlandtsche namen met de latijnsche in 't geheel, om daer uyt sijnen patroon te vinden*, opgenomen in de vertaling van de *Generale Legende der Heylighen* van Ribadineira, door pater Rosweydus (1). Waerschijnlyk mag men dit als het werk van laetstgenoemden geleerden jesuiet beschouwen. Alhoewel deze lijst niet zoo groot is als die welke door Willems werd medegedeeld, heb ik gedacht ze hier te mogen laten herdrukken, omdat ze talryke voornamen bevat, die op de andere niet worden opgegeven of omdat deze soms anders verklaerd worden.

Het ware wenschelyk dat iemand zich de moeite gave al wat er reeds over onze voornamen byeengebracht is, samen te trekken, aen een kritisch onderzoek te onderwerpen, en naging in hoeverre deze of gene voornaem als van oudduitschen, voorchristenen tijd, te houden zy, of wel als uit latijnsche namen van heiligen in het nederlandsch overgebracht, moet beschouwd worden. Zulke studie zou, zoo voor de wetenschap onzer geschiedenis, in het algemeen, als voor die der tael, in het byzonder, van groot belang zijn.

Kende iemand de voornamen niet, die in het gedicht *Van dat die liede sijn gherne geheten joncfrou*, dat wy hier boven medədeelen (2), voorkomen :

Heile, Griete, Lise oft Calle.

---

(1) *Generale Legende der Heylighen met het leven Jesu Christi ende Marie.* Antw. Hieron. Verdussen, 1619, één deel in-fol. — of Antw. Hend. en Cornel. Verdussen, 1711. *den sevensten druck*, twee deelen in-fol. In de eerste dezer uitgave staen deze namen vooraen in het boek, in de andere zijn ze aen het einde van het tweede deel te vinden. — By vergelyking der lijsten in de twee uitgaven der *Legende*, die ik te myner beschikking had, is het my gebleken, dat ze hier en daer eenigszins verschillen. De eene heeft soms eenen naem meer, soms eenen naem minder dan de andere; ik heb hier dit alles te samen gesmolten.

(2) Bl. 76.

dan zou hy daervoor op de lijst, die wy hier inlasschen, kunnen zien dat deze als verkortingen gehouden worden van Helena of Heilwigis, Margaretha, Elizabeth en Catharina.

In een ander door ons medegedeeld stuk *Vander Taverne* (1), is er een vers dat zich moeijelyk laet verklaren :

Soudi vermanen onser moeder, goort?

Is dat *goort* een schimpwoord of is het de verder opgegeven voornaem *Guert, Godefridus?* Op eene der lijsten door Willems herdrukt is *Geurt, Gaugericus,* en op de andere, de friesche, is *Goert, Gordianus.*

Ook onze eigen- of geslachtsnamen zouden verdienen breedvoerig behandeld te worden. De Heeren Mone (2) en De Saint-Genois (3) hebben hier omtrent reeds belangryke wenken gegeven, doch de door hun geleverde bydragen zouden op eene aenzienlyke wyze kunnen vermeerderd worden.

A.

ADELKEN, Aldegundis.
AECHTJEN, Agatha.
AEFKEN, AVE, Euphemia, *vel* Ava.
AELTGE *vel* EELTJE, Aleydis.
AENKE *et* NAENKE, Adriana.
ARENT, AERT, Arnoldus, Atturus.
AMEEL, Amelius.
AMEL, AMELKEN, Amelberga.
ANSEM, ANXT, Anselmus.
ARIEN, Adriana.
AUCKEN, Adaucta.

B.

BABEKEN, BABBEKEN, Barbara.
BAELKE, Balbina.
BAEF, Bavo.
BALTEN, Balthazar.
BARTELT, Bartholomaeus.
BAETE, BAETKEN, BATE, Beata, Beatrix,
BAYEN, Balduinus.
BAYKEN, BEYKEN, Barbara.
BEEL, BEELKEN, Elizabeth, Isabella.
BEELIGHE, BEELIGHEN, Sibilla.

(1) Bl. 86.
(2) *Anzeiger,* 1836.
(3) *Taelverbond* van 1846, bl. 157. — Minder verdienstelyk is : *Bydrage tot de kennis van den oorsprong en de beduidenis der geslacht- of familienamen, door* P. LANSSENS. Brugge, C. De Moor, 1852, in-8°, VIII en 48 blz., dat slechts op vijf-en-twintig exemplaren gedrukt werd.

Beert, Berntken, Bernardus.
Bernken, Gerebernus.
Beeske, Amelberga.
Bert, Robertus.
Berte, Bertken, Berta, Philiberta.
Bessel, Basilius.
Besselken, Basilissa, Blaesilla.
Betge, Betken, Elizabeth.
Boord, Willebrordus.
Boschard, Burchardus.
Bossaert, Silvanus.
Bouwen, Boudewijn, Balduinus, Baudelius.
Braem, Bram, Abraham.
Brecht, Lambertus.
Brandt, Brandanus, Brandulphus.
Brechtge, Brechtighe, Lamberta.
Breye, Brye, Brigitta.
Broos, Ambrosius.
Bucho, Burcho, Burchardus.
Burrichje, Fideburga, Walburgis.
Byghe, Delbora, Begga.

C.

Carel, Carolus.
Caeseken, Casen, Nicasius.
Caetje, Catje, Catharina.
Calle, Calleken, Catharina.
Carijn, Quirinus.
Ceel, Marcellus.
Celie, Ceelken, Celiken, Cecilia, *vel* Marcella.
Ceuntge, Cunera, *vel* Cunegundis.
Christiaen, Christiana.
Cijeken, Cyken, Lucia.
Cijntjen, Cijntje, Cijne, Francisca.
Cisken, Franciscus.
Claes, Nicolaus.
Cobi, Jacobus.
Coen, Coenen, Coenraet, Conrardus.
Colaert, Nicolaus.
Colijne, Nicolaa.
Comerijne, Commerken, Ontcommera, *seu* Wilgefortis.
Cooren, Cornelius.
Coppen, Jacobus.
Crees, Lucretia.
Crijntghe, Quirina.
Cuner, Cuniere, Cunera.

D.

Daem, Adam, Damianus, Damasus.
Daen, Daneel, Danieel, Deen, Daniel.
Danckaert, Gratianus.
Delie, Dellaen, Odilia.
Dickt, Diekt, Digghe, Benedictus.
Dielis, Dieles, AEgidius.
Dierick, Dierck, Theodorus.
Dinghene, Dinghentjen, Digna, *vel* Dympna.
Divertge, Divera, *fuit ancilla S. Ursulae, seu* Eduarda.
Dijne, Dympna, *alias vel ab* Anoldina, Amandina, Bernardina, Gerardina. *Consulendus patrinus.*
Do, Doken, Guido.
Domis, Doen, Dou, Dominicus.
Doom, Domis, Thomas.
Doorike, Dortken, Dorothea.
Douwe, David, *vel* Dominicus.
Dries, Driesken, Andreas.
Droon, Hieronymus.

Duyfken, Columba.

E.

Eerken, Honoria.
Eertken, Arnolda.
Eeltge, *id est*, Aeltge, Aleydis.
Elen, Elken, *i.* Heylen, Heylken, Helena.
Elis, Elias.
Else, Elsge, Elsken, Elizabeth.
Embrecht, Emma, Emmen, Embertus.
Emmeken, Emerents, Emerentiana.
Emmerick, Aymericus.
Emmen, Edmundus.
Eppen, Absalon, Eppo.
Enghel, Enghelbertus.
Ernien, Ernin, Arnolda.
Ernst, Ernestus.
Eselinne, Asella.
Evert, Everardus.

F.

Faes, *i.* Vaes, Servatius, *vel* Gervasius.
Feken, Phocas, *vel* Fredericus.
Felten, *i.* Velten, Valentinus.
Femergen, Euphemia.
Fij, Fijge, Fijfken, *seu* Vijfken, Sophia, *vel* Euphemia.
Floorken, Florentia.
Floris, Florentius.
Freken, Frederica.
Frerijn, Freryne, Frederica.
Frer, Frits, Fredericus.
Franck, Liberius, Eleutherius, Franco.

G.

Geen, Eugenius, Gerardus.
Geertge, Gertge, Gertrudis, Gerarda.
Gheleyn, Gelijn, Gislenus.
Gerrit, Gerardus.
Geurick, Gaugericus.
Ghijs, Gisbertus.
Gielis, AEgidius.
Goede, Agatha.
Goele, Gudula.
Gommar, Gummarus.
Goolke, Godoleva.
Gooris, Gregorius.
Goossen, Goswinus.
Govaert, Goar, *vel* Godwaldus, Godefridus.
Griete, Grietken, Margareta.
Guert, Godefridus.
Guyleken, Gultje, Gudula.

H.

Haesghe, Hascka. *Sancta Daniae.*
Hans, Joannes, Ansegisus.
Hanten, Henssen, Hannen, Joannes.
Helper, Adjutor.
Hermen, Hermanus.
Herrent, Herrenius.
Heyle, Heyltghe, Heylken, Helena, Heilwigis.
Heylzoete, Zoë, Soter.
Hilde, Luithildis.
Hille, Hilleken, Helena, *vel* Hildegardis, *vel* Hilvaris, Hildetrudis.
Heynen, Henricus.
Huyben, Huybeken, Houwen, Hubertus.

HUYGEN, Hugo.

I en J.

JACOMIJNE, JACOMIJNKEN, JAQUEMIJNE, Jacoba.
JAMMEN, Guilielmus.
JAPPEN, Gaspar.
IDE, IE, IR, IKEN, Ida.
JENNEVIVE, Genovefa.
JEUNTGE, ILLIGE, Juliana.
JEURICK, Gaugericus.
IFKEN, IVE, Eva.
JHINTIS, Jonathas.
ILSINGH, Ulysses.
JODER, Theodorus. JOORDEN, Jordanus.
JORIAEN, JORIC, JORICH, JORIS, Georgius.
JOOST, Justius, *Epis. vel* Judocus, *Presb.*
JOOSIJNE, Justa, Judoca, Justina.
ISEBEEUKEN, ISABEAU, Elizabeth.
ISENHOUDT, Isidorus.
IVEN, Ivo. JURRIEN, Georgius.
IVETKEN, Ivetta.
JUTTE, JUTGE, Jutta.
JUYT, JUYTKEN, Judith.

K.

KEES, KEESKEN, Cornelius.
KERST, KERSTIAEN, Christianus.
KEUNTGE, KEUTGE, Cunera, Cunegondis.
KIEL, KIL, Kilianus, *seu* Chilianus.
KNEUR, Cunera.
KOLETTE, Coleta, *vel* Nicolaa.
KORST, Christianus.
KOST, KOSTEN, Cosmas, Costinus.

L.

LANCELLOT, Ladislaus.
LAU, LAUKE, LAURIJNE, LAURIJNSE, Laurentius.
LAEM, LAEMKE, Guilielmus.
LAMMEN, Guilielmus, Lambertus.
LEENE, LEENKEN, Magdalena, *vel* Helena.
LEENKEN, Liduwina.
LEMMEN, Lambertus.
LENDERT, Leonardus.
LENS, LINS, LEYS, Laurentius.
LEORN, LENOR, Leonora.
LETTE, LETTEN, Laurentius, vel Coleta.
LEUNIS, Laurentius, *vel* Laevinus.
LEUNTJE, Apollonia.
LIBBEKEN, LIEBITKE, LIBITKEN, Elizabeth.
LIEBRECHT, Libertus.
LIEVEN, Livinus.
LIJN, Gislenus.
LIJNE, LIJNTJEN, Catharina.
LIPPEKEN, Philippus.
LIJSE, LISSE, LISKEN, LIJSKEN, Elizabeth.
LIOEN, LION, LOENTKEN, Leo.
LOESKEN, Elizabeth.
LONER, Leonorus.
LOONTJE, Apollonia.
LOYS, Eligius.
LOY, LOYS, Ludovicus, Aloysius, Clodoveus.
LOOTJE, Lancelotus.
LUMKEN, Columba, Columbana.
LUTGEN, Lutrudis.

Luyte, Luytken, Lutgardis, Lutildis.

M.

Machuyt, Machutus.
Maes, Maxentius, Thomas.
Magerhan, Mageran, Maierhan, Macrianus.
Manten, Amandus.
Mas, Maes, Thomas.
Matthe, Matthias.
Mauris, Moris, Mauritius.
Max, Maxken, Maximilianus *vel* a.
Maye, Maria.
Melcye, Meleyne, Melchiades, Melchior.
Melsen, Melen, Melchior.
Melis, Aemilius, Milo.
Merrigen, Maria.
Metken, Mertken, Martina.
Mette, Metteken, Metghe, Mechtildis.
Meus, Meeus, Mievis, Bartholomeus.
Mey, Meyke, Remigius.
Meyne, Meynke, Meynken, Jacoba.
Meyne, Meynke, Meynken, *seu* Mijne, Mijnke, Mijnken, *consulendus patrinus an sit* Jacobus, Guilelmus, Hieronymus, *etc.*
Mijnen, Dominicus.
Meynsghe, Clementia.
Meeus, Mijs, Mijsken, Remigius.
Moor, Mauritius.
Minten, Dominicus.
Moenen, Simeon.

N.

Naleken, Adelheydis.
Nandes, Ferdinandus.
Nane, Naenken, Adriana.
Nelde, Neldeken, Relindis.
Neel, Neles, Neelis, Cornelis.
Neese, Neesken, Agnes.
Neete, Neetken, Agnes.
Nelle, Nelleken, Petronilla.
Netteken, Antonette, Antonia.
Nieske, Agnes.
Nijs, Nijsken, Dionysius.
Noee, Noë, *vel* Natalis.
Noorden, Norden, Noor, Noordeken, Norbertus.
Noorke, Noorken, Leonora, *seu* Leonarda.
Nout, Arnoldus.

O.

Obrecht, Aubertus, Obertus.
Ode, Odeken, Oken, Oda.
Oele, Adolphus.
Oeltjen, Aldegundis.
Oncommera, Wilgefortis.
Olif, Odulphus.
Oole, Oolken, Odilie, Odilia.
Oomer, Audomarus.
Oor, Oorken, Leonora.
Oort, Horatius.
Ouburgen, Onburgen, Walburgis.
Osken, Ursmarus, Usmarus.

P.

Paeschen, Paeschier, Paschier, Paschasius. *Eo nomine plerum-*

que vocantur Paschali die nati: sicuti KERSTEN, KERSTIAEN, *nati die Natalis, quos Galli* Noë *vocant, renatos in festo omnium Sanctorum* Toussaints *i.* Tossanus.

PANCK, Pancratius.

PAUKE, Paulus.

PELLE, PELLEKEN, Paulus, Peregrinus.

PERSEVAEL, PERCENAEL, Perseveranda.

PHILPS, PHILIPS, Philippus, *vel* Philibertus.

PIERINKEN, PIERIJNKEN, Petronilla.

PLEUNE, PLEUNTJE, PLOYNIE, Apollonia.

PLIS, PLISSIS, Sulpitius.

POP, Poppo.

POTJEN, Philippa.

Q.

QUELDRICK, *servus apud Gregorium Magnum, a* Quelen, *aegrescere.*

QUINTJEN, Quintina.

R.

RAECEN, RAES, Erasmus, Raso.

RAGONDE, Radegundis.

REMEEUS, Remigius.

RENGER, REYN, REYNKEN, Reinerus.

RENNEN, Laurentius.

ROBRECHT, RUBBEN, ROBBEN, Robertus.

ROEL, Rolandus. ROELOF, Rodolphus.

ROGIER, RONGE, Rogatianus, Robertus, Rogerius Franciscanus.

ROMBOUT, ROMMEN, Rumoldus.

ROSEKEN, ROSELE, *vel a rosis* Dorotheae, *vel a* Rosulo, *Martyre.*

RIJCHAERT, Rijck, Richardus.

RIJCH, Richardus.

S.

SANDER, SER, Alexander.

SANNE, SANNEKEN, Susanna.

SCHALCK, Godschalcus.

SEGER, Segerus, Victor. SEGE, Victoria.

SEGERTGHE, Sigeberta.

SOETE, SOETKEN, Zoë, Judith, Soten, Glycerium.

STAES, Eustachius, *vel* Anastasius.

STEEFKEN, STEFKEN, STEVEN, Stephanus.

STIJNE, Augustina, Christina.

SIJBORCH, SYBUCH, Sigeberta.

SYGE, SIGE, Victoria, *vel* Lucia.

STOFFEL, Christophorus.

SU, Susanna.

SYNE, SYNKEN, Justa, Judoca, Regina.

T.

TADT, Thadeus.

TETARD, Theodardus.

TEUNTJEN, Antonius, *et* Antonia.

TEUS, Matthaeus.

TIBAULT, Theobaldus.

TORIE, TORIKEN, Dorothea, Victoria.

TRINE, TRIJN, TRIJNE, Catharina.

TRUYGEN, Gertrudis.
TYMEN, THYMEN, Thimotheus, Timo.
TIJS, Matthias.

V en U.

VAES, Servatius, Gervasius.
VAST, Vedastus.
VELTEN, FELTEN, Valentinus.
VERELE, VERLE, Pharahildis.
UKEN, Oda, *nisi sit ab* Udalrica.
ULRIC, Udalricus.
VIJNE, Laevina.
VIJNE, VIJFKEN, Genovefa.
VIJNE, VIJFKEN *i.* FIJSKEN, Sophia.
VOLPART, VOLPHARI, Volpardus, Fulbertus.
VRES, VREYS, Laurentius.
VRINDT, VRIENDT, Amor. *Confessor Belisiae.*
VROEDE, VRODA, Prudentia.
VROUKE, Veronica.
VYGEL, Vigilius.

W.

WALLEKEN, Walburga.
WALRAVEN, Walterus.
WENTSEL, Wencelaus.
WAEYKEN, Waldetrudis.
WESSEL, Basilius.
WEYN, Wenceslaus.
WEYNTGHE, WEYDELMONDE, WEYNDELMONDE, Wivina, *seu* Winefrida.
WINANT, Venantius, Winandus.
WIMAR, WISIMAR, WISMAR, Vimarus, Wisimarus,
WOLF, Wolfgangus.
WOUTER, WOLTER, Walterus.
WUL, Wolmarus.
WIJSKEN, Prudentia.
WYNDEL, Vendelinus.
WYEN, WEYEN, WAYEN, Guido.

SPREEKWOORDEN.

I. De Pauwen komen in het Land met de Waels, op Thourouts feeste.

Dit gezegde, hetwelk eigen is aen West-Vlaenderen, beteekent zoo veel als : *De dazen* (1) *komen in het Land met de Walen*, *op Thourouts kermis*. — De *feest* of jaermerkt van Thourout, ten halve van Hooimaend, was oudtijds zeer beroemd.

(1) *Daes*, *peerdenvlieg*, in het latijn *tabanus*, in Braband en in Oost-Vlaenderen gebruikelyk, komt voor by Kiliaen, maer niet by Weiland. — *Pauw*, heb ik in dien zin, niet gevonden.

HET NEDERLANDSCH IN FRANKRIJK.

Men is ten allen tyde in andere landen, en ook zelfs in Frankrijk, veel min vreemd aen onze moedertael geweest dan men zich zulks gewoonlyk voorstelt. Alwie iets van onze geschiedenis heeft gelezen, weet dat ten gevolge der oorlogen, welke Lodewijk XIV tegen Spanje voerde, het oude grondgebied van ons vaderland merkelyk ingesnoeid werd. Er ging onder anderen een geheele hoek van het graefschap Vlaenderen verloren, waervan het grootste gedeelte, dát namelyk hetwelk aen de tegenwoordige arrondissementen van Duinkerken en Hasebroeck beantwoordt, eene dietsche bevolking had en nog heeft, die tot heden toe in het bezit onzer moedertael is gebleven. Hiervan zal ik zoo aenstonds nader spreken. Doch in het overige van Frankrijk was men toch ook niet geheel met het nederlandsch onbekend. Dat in de zeventiende eeuw, de fransche letterkundigen onze moedertael als eene beschaefde en veel beoefende spraek beschouwden, blijkt ten volle uit de volgende woorden, ten jare 1638, door den grooten Corneille in de voorrede van den *Cid*, geschreven... *les traductions qu'on en a faites* (de la tragédie du Cid) *en toutes les*

langues qui servent aujourd'hui à la scène, et chez tous les peuples où l'on voit des théâtres, je veux dire en italien, FLAMAND *et anglois, sont d'assez glorieuses apologies contre tout ce qu'on en a dit.* Des tijds bekende men dus in Frankrijk dat onze tael voor het tooneel geschikt was. Corneille noemt ze onmiddelyk achter de fransche en de italiaensche, omdat hy haer na deze den eersten rang toekent. Wat meer is, hy rekent het zich tot eer dat de Cid in het nederduitsch overgebracht werd. Zulke woorden in den mond van dien beroemden treurspeldichter, zijn eene heerlyke lofspraek voor ons nederlandsch, hetwelk reeds dan by de vreemden in aenzien was, terwijl het hoogduitsch nog in geene aenmerking kwam.

In vroegere eeuwen werd, misschien meer dan heden, onze tael door buitenlanders aengeleerd. Ook zonden de Franschen en de Walen veelal hunne kinderen in het vlaemschsprekend gedeelte van ons vaderland om het nederlandsch machtig te worden. De beroemde missionaris Hennepin, die den tot dan toe weinig bekenden val der Niagara nauwkeurig beschreef en de eerste den Mississipi of Meschasebe ontdekte, getuigt dit ook van zich zelven. Hy was te Aeth, in Henegouwen, omstreeks 1640 geboren, en kwam in zyne jeugd naer Vlaenderen om onze tael aen te leeren. *A Gand*, zegt hy, *où je m'étais transporté pour y apprendre la langue flamande* (1). Dit gebeurde niet alleen onder de waelsche geestelyken, maer insgelyks onder de wereldlyke persoonen. Ongetwyfeld was het ten gebruike van deze dat er te Bergen, in Henegouwen, ten jare 1781, een fransch en vlaemsch woordenboekjen gedrukt werd.

---

(1) *Voyage ou Nouvelle Découverte d'un très-grand pays dans l'Amérique, entre le nouveau Mexique et la Mer glaciale*, par le R. P. HENNEPIN. Amst., *1704, bl. 10.* — Zie over dezen reiziger DE SAINT-GENOIS, *les Voyageurs belges*, I, bl. 70–76.

In het voorbygaen zal ik hier aenstippen dat twee onzer nederduitsche dichters te Doornijk geboren werden, namelyk Jordanus van den Bempde, in 1634, en Jan van Meerbeeck. Deze laetste leefde omtrent 1716.

Over vlaemsche boeken, in den beginne der XVIe eeuw te Parijs gedrukt, zal ik by eene nadere gelegenheid handelen. Ten allen tyde ook heeft men zich binnen gemelde hoofdstad boeken in onze tael kunnen aenschaffen. De boekhandelaer Barrois, was over vijftig jaren, voor de slyting van werken in de nederlandsche en andere uitheemsche spraken bekend, en hy heeft eenen kataloog der by hem verkrijgbare boeken uitgegeven. Voor onze tael gebruikte hy de verdeeling in *livres Hollandais* en *livres Flamands*. Onder deze laetste treft men onder anderen het *Woordenboek* en de *Spraekkonst* van Des Roches aen, die alsdan algemeen in gebruik waren. De voorraed van den parijsschen boekhandelaer was juist niet groot, doch wie het nederlandsch wilde aenleeren, kon zich met het aldaer voor handen zijnde behelpen.

Te dezer gelegenheid moet ik gewag maken van de keizerlyke boekery te Parijs, die zoo veel belangrijks voor onze letterkunde bevat. Behalve eenige kostbare handschriften, eenige hoogst zeldzame *Vlaemsche Romans* uit de XVIe eeuw, en een groot aental der eerste drukken in onze tael, bewaert men aldaer de uitgebreidste verzameling van nederlandsche tooneelstukken die misschien ooit bestaen heeft. Een letterkundige in Holland had er zich op toegelegd om al wat zijn vaderland, als ook België, in dit vak hebben voortgebracht, byeen te brengen. Na 's mans overlyden is de parijssche bibliotheek van dit alles, door aenkoop in bezit gekomen, en later nog spaerde de kundige heer Van Praet, een Bruggeling van geboorte, en die zich, zoo als men weet, gedurende lange jaren aen het hoofd van die boekery bevond, geene

moeite om dezen voor zyne moedertael zoo belangryken schat, nog te vermeerderen.

Meermalen ook heeft men te Parijs, zoo wel in voorledene eeuwen als in de onze, boekwerken of stukken in onze tael ter pers gelegd. Zoo heeft men aldaer, kort na de vereeniging van ons vaderland met Frankrijk, de afgekondigde wetten met eene nederlandsche vertaling ten gebruike voor België uitgegeven. By gelegenheid der geboorte van den Koning van Rome, in 1811, noodigde men de dichters van al de landen, welke tot het fransche keizerrijk behoorden, uit, om deze gebeurtenis te bezingen. Dienvolgends kwam eene verzameling van de beste der ingekomene stukken in twee deelen in-8°, aen het licht, en deze bevat ook eenige dichten door onze landgenooten in de moedertael vervaerdigd.

De geleerde bibliothekaris Van Praet, van wien ik daer even sprak, heeft in twee voor ons vaderland zeer belangryke werken: *Notice sur Colard Mansion* en *Recherches sur Louis de la Gruthuyse*, beide door hem te Parijs in 1829 en 1831 uitgegeven, blyken geleverd dat hy, ofschoon des tijds sedert omtrent vijftig jaren in Frankrijks hoofdstad met der woon gevestigd, zyne moedertael nochtans niet vergeten was. Een groot deel immers der bewijsstukken, waerop de schryver zich beroept in deze twee werken, of welke hy heeft opgenomen, zijn in onze tael geschreven.

In 1829 heeft de heer Pardessus, beroemd rechtsgeleerde en alsdan professor aen de hoogeschool te Parijs, eene verzameling van Zeerechten, onder den titel van *Lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle*, in genoemde stad uitgegeven. Het eerste deel bevat, onder den naem van *Vonnesse van de zee*, eenen zeer getrouwen en tot de XIVe eeuw behoorenden tekst van de Zeewetten van Damme.

Vóór een twintigtal jaren heeft men te Parijs eenen bundel

proeven der verschillende dialekten van Frankrijk aen het licht gebracht. Onder deze bevinden zich ook stukken opgesteld in de tongvallen van Duinkerken, St.-Winoksbergen en andere vlaemschsprekende steden. De heer A. Le Glay, vroeger bibliothekaris van Kamerijk, en thands opper-archivaris te Rijssel, een zeer kundig man, die zich op onze tael toelegde, was vooral werkzaem om deze stukken te bezorgen (1).

By eene nadere gelegenheid zal ik eene lijst mededeelen van nederlandsche boeken te Lyons, te Parijs, te Rouaen en elders gedrukt. Voor dit mael wil ik my vooral tot het noordelyk gedeelte van Frankrijk bepalen.

Meer dan eens wekte die uithoek van het tegenwoordig fransche keizerrijk, en vooral dat gewest, alwaer het nederlandsch de moedertael is, de aendacht onzer geleerden of letterkundigen op. De heer Jottrand, onder anderen, schreef eenige allerbelangrijkste bladzyden over den toestand van deze onze oude landgenooten, in het algemeen, en over dien onzer moedertael aldaer, in het byzonder (2). En, alwie zich eenigszins op onze letterkundige geschiedenis heeft toegelegd, is min of meer bekend met het aendeel dat daervan, in vroegere dagen, aen Duinkerken, Cassel, St.-Winoksbergen, Belle, Steenvoorde, Hondschote, enz., toekwam. Willems heeft, zoo wel in zyne *Verhandeling* als in het *Belgisch Museum*, de verdiensten van De Swaen, eenen man, aen wien Bilderdijk zelf hulde deed, naer waerde doen schatten. Ook reeds ten jare 1836 had de geleerde heer Blommaert een lezenswaerdig stuk geschreven *Over de Vlaemsche Tael in het Noorden van Vrankryk* (3).

(1) Tot hiertoe herhael ik hier grootendeels een opstel dat ik reeds vroeger in de *Nederduitsche Letteroefeningen*, Gent, Snoeck, 1834, bl. 104—107, geplaetst had.

(2) *Notre frontière du Nord-Ouest*. Brux., 1843.

(3) In de *Bydragen der Gazette van Gend voor letteren, kunsten en wetenschappen*, eerste jaergang. Gent, in-4°, bl. 77.

Maer een verschijnsel, dat allen beoefenaren onzer tael- en letterkunde hartelyk welkom moet zijn, is het tot stand komen te Duinkerken, in 1853, van een *Comité flamand de France*, eene maetschappy welke, behalve een groot getal eere- en briefwisselende, ook in Frankrijk zelf vier-en-veertig gewoone leden telt, en aen wier bestuer zich drie mannen bevinden die in de letterkundige wereld gunstig bekend zijn, namelyk de heeren De Coussemaker en De Bertrand, beide te Duinkerken, de eerste als voorzitter, de ander als sekretaris, en de heer De Baecker, van St.-Winoksbergen (1), als ondervoorzitter.

Dat *Comité* heeft tot hoofdoel de beoefening der nederlandsche tael en ook het opsporen der historische en letterkundige gedenkstukken, die voor dat gedeelte van het keizerrijk belang opleveren. Het werd den 10^den^ april 1853 gesticht en heeft dus slechts tot hiertoe een tweejarig bestaen. Reeds in voorleden jaer zond dat genootschap eenen bundel *Annales du Comité flamand de France* (2) in het licht, die alleszins onze aendacht verdient en voor de geschiedenis onzer moedertaël talryke bouwstoffen oplevert. Alles echter wat het boek bevat, is niet even goed, alles zou ook niet den toets eener scherpe kritiek kunnen onderstaen (3),

---

(3) De heer De Baecker schreef in deze laetste jaren een aental werken, waervan de volgende het meest met de studie onzer tael- en letterkunde in verband staen. 1° *Les Flamands de France, étude sur leur langue*, enz. Gand, 1851. Overgedrukt uit den *Messager des Sciences*. 2° *Des Nibelungen. Saga mérovingienne de la Néerlande*. Paris, 1853. 3° *De la Religion du Nord de la France avant le Christianisme*. Lille, 1854, in-8°.

(2) Van 330 blz.

(3) Zoo ontmoet men bl. 244, in de fransche vertaling eener vlaemsche Charter van 1286, meer dan eenen misslag. Men zou immers aldaer moeten lezen : *Wi Karstiaen ser Boidekins soene, Jan die Cosere*, en dat in het fransch overbrengen door *Chrétien fils du sieur Boidekin, Jean de Cosere;* en verder, voor *ter kerke boef van Vaucheles*, leest men *pour le fonds de l'église de Vaucelles*, in plaets van *au profit* (behoef) *de l'église de Vaucelles*. Ik onthoude my andere feilen van dien aerd aen te wyzen.

maer toch is er reeds in dat eerste deel dier *Annales* veel wetenswaerdigs voor handen.

Als eene der belangrijkste bydragen van dien bundel beschouw ik eenen brief gedagteekend uit Parijs, van het corresponderend lid Carlier. Die heer treedt als een warm, edelmoedig en kundig voorstander der nederlandsche tael in Frankrijk op. Hy is met haren vroegeren toestand zeer wel bekend en pleit krachtdadig voor hare beoefening. De brief van den heer Carlier is onder alle opzichten lezenswaerdig. Behalve een kerslied met muziek *Het Kribbetje*, een dichstuk van J. F. Ricour van Godewaersvelde, eene vlaemsche Charter van 1286, enz., bevatten de *Annales*, nog eene *Bibliographie des Flamands de France*. Dit uitvoerig stuk is in tweeën verdeeld. Eerst komt eene opgave van negen-en-dertig werken, zoo in proza als in dichtmaet, welke tot hiertoe in handschrift zijn blyven berusten, dan volgen de titels van niet min dan zeven-en-negentig werken, zoo te St.-Omaers als te St.-Winoksbergen, te Duinkerken, te Hazebroeck en te Belle gedrukt. Alhoewel men het bestaen van een zoo groot aental dergelyke boeken niet zou vermoeden, zal het toch, denk ik, met eenige opsporing, op meer dan het dubbelde kunnen gebracht worden.

By deze lijsten heeft men ten slotte gevoegd de titels van een twintigtal werken buiten Frankrijk gedrukt, maer die door Vlamingen uit die landstreek zijn opgesteld of wel tot de tael- en letterkunde in dat noordelyk gedeelte van Frankrijk betrekking hebben.

De heer De Coussemaecker is de voornaemste opsteller van die *Bibliographie*, maer hy ontving daertoe bydragen van de heeren De Bertrand, Carlier en andere. Hoe verdienstelyk en uitgebreid dit gedeelte der *Annales* reeds zy, zal ik hier nog al het een en ander opgeven, dat aen hen onbekend bleef. Ook heeft de heer De Coussemaecker het mis, wanneer hy meent dat niemand vóór het

Comité de gedachte opvattede om eene bibliographie van vlaemsche werken in Frankrijk gedrukt, byeen te brengen (1). Reeds in 1834, en dus over meer dan twintig jaren, heb ik in de *Nederduitsche Letteroefeningen* (2) die te Gent verschenen, eene eerste proeve van dien aerd geleverd en de titels opgegeven van eenige vlaemsche boeken te Bergen in Henegouwen, te Luik, te Douai, te Lyons, te St.-Omaers, te Parijs, te Rouaen, te Rijssel, en verder ook te Londen en te Norwich gedrukt. Ik had my des tijds bepaeld tot de opsomming van steden waer het nederlandsch nooit de landspraek was, of ten minste niet meer is. Uit dien hoofde maekte ik geen gewag noch van Duinkerken, noch van St.-Winoksbergen, met een woord, van niet eene stad uit geheel die dietsche streek van Frankrijk.

Ik ben het volkomen eens met den heer De Coussemaecker, dat men, in onze dagen, de bibliographie niet meer mag beschouwen als iets dat slechts voor het bevorderen van het vertier der boeken of ten nutte der handelaren noodzakelyk is; zy is wel degelyk eene wetenschap die voor de kennis der geschiedenis of die der tael- en letterkunde als onontbeerlyk moet beschouwd worden. In Duitschland is men daervan zoodanig overtuigd dat men, behalve de algemeene werken in dat vak, er ook dagelyks afzonderlyke bibliographiën, byna voor elke wetenschap, of voor de onderscheidene tijdvakken, ziet verschynen. Men herinnere zich slechts de verdienstelyke werken van Panzer en van Heine voor de eerste voortbrengselen der drukkunst, die van Lipsius en Leitzmann voor de numismatiek, die van Nopitz voor de spreekwoorden, en dergelyke. De algemeene bibliographiën van Brunet, van Barbier, van Quérard

(1) Bl. 258, zegt hy : *Personne jusqu'ici n'avait songé à former une bibliographie des livres flamands publiés en France; cette idée a été conçue par le Comité flamand de France qui présente aujourd'hui le résultat de ses premières recherches.*

(2) Bl. 104—115.

en andere, welke in Frankrijk verschenen, zijn kostbare werken, die voor alle geleerden, om zoo te zeggen, onmisbaer zijn. By ons echter is er tot hiertoe weinig voor handen. Behalve het verdienstelyk werkjen van den heer du Puy de Montbrun (1), bestaet er in Noord-Nederland niets, meen ik, dat eenige melding verdient. By ons vestigde de geleerde baron De Reiffenberg, door de uitgave van zynen *Bulletin du Bibliophile Belge*, de eerste de aendacht op die wetenschap, en de heer Polyd. Vandermeersch, die met onvermoeiden arbeid opspoort al wat er vroeger door Nederlanders in vreemde landen gedrukt werd, zal daerdoor eenen nieuwen lauwerkroon voor den roem onzer voorvaders vlechten. Doch iets wat ik vooral zou willen zien verschynen, is eene met zorg opgemaekte bibliographie der nederlandsche boeken. Zoo lang zulk een werk niet bestaet zal de geschiedenis onzer literatuer, voornamelyk tydens de vijftiende, zestiende en zelfs zeventiende eeuwen, veel te wenschen over laten (2). Later kom ik daerop nog wel eens nader terug.

Zie hier wat ik voor de geschiedenis onzer tael in het Noorden van Frankrijk in 't algemeen, en voor de bibliographie in 't byzonder, heb byeenverzameld. Het kan dienen om by hetgene, dat er reeds in de *Annales* van het *Comité flamand de France* voorkomt, gevoegd te worden.

---

(1) *Recherches bibliographiques sur quelques impressions Néerlandaises du quinzième et du seizième siècles*, Leide 1836, in-8°. — Visser's *Naamlyst*, die in de vorige eeuw verscheen, is onbruikbaer geworden.

(2) De *vlaemsche Bibliographie of Lyst der nederduitsche boeken, in Belgie sedert 1830 uitgegeven.* Gent, 1851, in-12°, door het Willems-fonds in het licht gebracht en die men grootendeels aen den heer Snellaert te danken heeft, is een boekjen waervan het nut door niemand zal betwist worden, al is het dat het by eene tweede uitgave nog talryke vermeerderingen en verbeteringen zou kunnen ondergaen.

Douai.

—

In deze stad, waervan de bevolking fransch is, ten minste sedert onheugelyke tyden, werden vroeger talryke boeken in onze tael gedrukt, al is het dat men heden daervan bezwaerlyk exemplaren kan terug vinden. Ja, deze zijn in het algemeen zoo zeldzaem geworden dat de heer Duthilloeul, bibliothekaris van Douai, die in 1835, eene *Bibliographie Douaisienne* uitgaf, waervan in 1842, eene veel verbeterde en aenzienlyk vermeerderde druk verscheen, er slechts twee heeft kunnen aenwyzen, en nog had ik op eenen dezer zyne aendacht getrokken en hem daervan den titel medegedeeld.

Het is my gelukt twee-en-twintig, zoo boeken als plakkaerten, te kunnen beschryven, die te Douai van de pers zijn gekomen.

Men weet dat, terwijl de drukkunst reeds in de vijftiende eeuw in onze vlaemsche steden, zooals Aelst, Leuven, Antwerpen, Brugge, Brussel, Oudenaerde en Gent was ingevoerd, die edele kunst eerst ettelyke jaren later in het waelsche gedeelte van België beoefend werd. Te Luik verscheen het eerste boek in 1556, te Bergen in 1580, te Namen in 1617, enz. Ook in de steden van het Noorden van Frankrijk, welke vroeger deel van ons land maekten, was men hierin zeer ten achter. Het oudste boek van Douai dagteekent slechts van 1563, en behelst het voorgevallene ter gelegenheid der instelling van de hoogeschool aldaer. Het is door het tot stand komen eener Universiteit te Douai, dat drukkers uit andere steden derwaerts aengelokt werden.

De eerste die zich aldaer met der woon vestigde, en van 1563 tot 1578 werkte, was Jan Boscard of Bosschaert, die van Leuven kwam, alwaer hy reeds vroeger het zelfde bedrijf had uitgeoefend. Ter zelfder tijd, en wel van 1564 tot 1576, treft men te Douai Lodewijk van Winde aen, insgelyks eenen Vlaming, zoo als zijn naem het genoegzaem aenduidt. Opmerking verdient het dat de vier eerste drukkers alle in het dietsche gedeelte van ons vaderland geboren werden. Want na Jan Bosschaert en Lodewijk van Winde ontmoet men, van 1574 tot 1634, wederom eenen Leuvenaer, Jan Bogaerdt, Boogaerdt of Bogaerts, die zich in het fransch Jean Bogard, in het latijn Joannes Bogardus noemde. Eindelyk volgt Balthazar Bellerus (1590-1684) (1), van Antwerpen, die tot een geslacht behoorde waeruit talryke drukkers zijn gesproten. Al deze mannen moest het dus niet moeijelyk vallen ook nederlandsche boeken in de wereld te zenden.

Verder had het inrichten van eene Universiteit te Douai aldaer een groot aental studenten uit Vlaenderen vereenigd. De Vlamingen immers gingen by voorkeur de lessen dier hoogeschool volgen, als zijnde die stad voor hun minder vreemd en minder afgelegen dan Leuven. Geen wonder dus dat aldaer boeken in onze tael gedrukt en gelezen werden.

Eene andere omstandigheid hield insgelyks te Douai, gedurende eenige jaren de vlaemsche drukpers zeer gaende. By koninklyk bevel, in naem van Philips II, te Maestricht, den 16en December 1579 gegeven, werd de Raed van Vlaenderen, die tot dan toe te Gent was gevestigd, naer Douai overgebracht en hy hield aldaer zyne eerste zitting op den 8en January 1580. Deze bleef echter slechts vier jaren binnen die stad, nadat Gent immers onder het gezag van den koning van Spanje was teruggekomen, schreef de

(1) De heer Duthillœul merkt te recht op dat stellig twee onderscheidene drukkers, vader en zoon, den naem Balthazar Bellerus voerden.

hertog van Parma, en reeds op den 20sten November 1584, aen den Raed om dezen binnen Vlaenderens hoofdstad te doen terugkomen. Dit gebeurde dan ook, alhoewel de eerste heropeningszitting te Gent, slechts op den 18en Maert 1585 plaets had (1).

De Raed van Vlaenderen hield ten allen tyde dat hy te Gent gevestigd was, zyne beraedslagingen in de volkstael, en ongetwyfeld geschiedde zulks insgelyks gedurende de vier jaren dat hy te Douai verbleef. Stellig is het in allen gevalle dat de besluiten van wege 's Lands bestuer, welke voor Vlaenderen, door dien Raed werden afgekondigd, in het nederlandsch opgesteld waren. Het is een nieuw bewijs hoe men in vroegere eeuwen er stiptelyk aen hield 's Lands wetten in de tael des volks bekend te maken. Des tijds vooral, toen de meeste der vlaemschsprekende gewesten het spaensch juk hadden afgeschud, wendde het bestuer van Philips II alles aen om onze voorvaderen onder zijn gezag te doen terugkeeren, en het wilde zich wel wachten, om, door het gebruik eener vreemde spraek, eenigszins inbreuk op de oude privilegiën te doen.

Het is my gelukt twee verzamelingen vlaemsche plakkaerten, alle des tijds (1581-1583) te Douai gedrukt, ter hand te bekomen. De eene is in mijn bezit, de andere berust op onze akademische bibliotheek (2). Ik schrijf hier, in hun geheel, de titels van de daerin

---

(1) Eenige dezer byzonderheden ben ik verschuldigd aen mynen vriend, den heer advokaet V. Gaillard, die met het in orde brengen des archiefs van den voormaligen Raed in Vlaenderen belast is; eene taek waervan hy zich op de allerverdienstelijkste wyze kwijt.

(2) Het was de heer Ferd. Vander Haeghen, een yverig boekminnaer en boekkenner dezer stad, die myne aendacht op deze laetste trok. Ik druk hem hier mynen hartelyken dank uit. Men heeft weldra van dien heer eene *Gentsche Bibliographie* te wachten, dat is de opsomming en beschryving van al wat de gentsche drukpers van de vroegste tyden tot op onze eeuw heeft voortgebracht. Zulk een werk, dat de vrucht is van een onvermoeid opzoeken, zal eenigszins tot maetstaf kunnen dienen om over den toestand der wetenschappen en letteren in de hoofdstad van Vlaenderen te oordeelen, en om te doen kennen wat deszelfs inwooners, in het een of ander vak, hebben opgeleverd.

voorkomende stukken over, (alhoewel zy in 't algemeen vry uitvoerig zijn), niet alleen omdat het eene gewichtige bydrage voor onze vlaemsche bibliographie in Frankrijk is, maer omdat men daerdoor bekend wordt met den inhoud dier plakkaerten, waervan de meeste niet elders herdrukt werden; want van de zestien, die ik hier opgeef, heb ik er slechts vier in de *Placcaert-boecken van Vlaenderen* teruggevonden. Ik heb zulks telkens aengewezen.

Zie hier wat onderscheidene drukkers van Douai in onze tael in het licht hebben gezonden.

I. LODEWIJK VAN WINDE, 1567.

1. Theorien ende Gheestelijcke contemplatien, Ofte bediedtselen ende den sin van den Goddelijckē dienst : te weten, der Missen, Vesperen, Completen, Vigilien ofte Wtvaerden, etc. Der Leecken Breuier ghenaemt. Alle Christen menschen seer van noode, ende behoeffelijcken.

Ghemaect door den welgheleerden ende vermaerden H. ende M. Matthæus Galenus van Westcappel, der Theologien Doctoor, ende der Koninckliјcker Vniuersiteyt van Douay Professeur.

Met Coninclijcke Gratie ende Priuilegie.

Gheprent inder Koninclijcker Vniversiteyt van Dovay, by my Loys van Winde, ghesworen boeckprentere synre Maiesteyt.

Anno 1567.

In-8° van 4 en 240 blz. De titel gedrukt in rood en zwart (1).

Matheus Galenus was te Westkapel, in Zeeland, ten jare 1528, geboren en deed zyne eerste studiën te Gent. By de inrichting der hoogeschool te Douai, in 1562, werd hy aldaer professor der godsgeleerdheid, in 1563 proost der kollegiale kerk van St.-Pieter, in 1569 der kerk van den H. Amatus, en stierf den 15den September 1573, toen hy slechts den ouderdom van 45 jaren bereikt had.

---

(1) Deze titel had ik reeds aen den heer DUTHILLOEUL, opgegeven Zie eerste uitgave van 1835, bl. 14. en de tweede van 1842, bl.

Paquot, die uitvoerig over Galenus handelt (1), noemt, onder zyne talryke werken, ook de *Theoriae Liturgicae* op, en zegt dat de schryver dit boek in het latijn en in het vlaemsch schreef, terwijl het door eenen anderen in het fransch werd vertaeld. Volgens Paquot bestaen er verschillende drukken van de vlaemsche uitgave.

Galenus draegt zyne *Theorien ende Gheestelijcke contemplatien* op aen Antonia van Burgondië, vrouwe van Habencourt, zuster van wylen den Markies van Vere, en alsdan met der woon te Douai gevestigd : « Op, zegt hy, dat het sy tot een eeuwighe memorie, ende getuyghenisse van danckbarighen herten, voor alle die weldaden, die ghy my dese twee jaren ghedaen hebt, de welcke ic u hier te Douay hebbe begonnen te kennen, ende ghy my. Want als dit boec inde Vlaemsche tale yemanden moeste toe gheschreven worden : so en mochtet niemanden met meerder recht, ende bequamer gheboren, dan uwer devotien. Want ghelijc het eerstmael is geschreven van my ten versuecke, ende doer begheerte van eene myn lieve nichte, ende weldoenstre S. G. Antonia Simons dochter : also dunct het my te betamen dat het een Antonia gheheel hebbe, de welce niet alleene den selven name en hebbe, maer ooc met devotien, ende Kersten wetenschap, jae met gonste te mywaerts, dandere verre te boven gaet. Ic late varen dat ghy my so dicmael ghebeden ende vermaent hebt om dit selve boec int openbaer te brengen doer de prente allen Christenen Vlaemschen menschen ende principalic onsen lanslieden van Walcher, ende gheheel Zeelandt. Ic swijghe dat het niemant meer geacht, ende badt ghebesicht, ende te werc ghestelt, syn besten ghedaen en heeft, om een yeghelic te leeren dese salighe leeringhen die in dit boec begrepen syn, dan uwe edele innicheyt :

(1) *Mémoires*, XV, bl. 523-541.

also dat ghijse niet alleene metten monde vele menschen gheleert en hebt, maer ooc hebt doen inden Walsche oversetten door andere persoonen, ja dat selve hebt bestaen te doene, op dat het gene dat ic int Vlaemsche selve gheschreven hadde, soude perfectelic ende ghetrouwelic over int Walsch ghestelt, ende ghetranslateert worden. Want in het oversetten gheschieden dicmaels groote veranderingen, ende fauten, als ic uut die Latijnsche oversettinghe van desen selven dinghen door u vermaen wel bevonden hebbe. Ende om wille dat dit ghedicht eerst ghemaect is om die stadt van Westcappel, ende ander steden van den Eylande van Walcher, daer wy uut gheboren syn, ende ghy ooc mede daer af het naeste natuerlic oor sijt nae u ouders, ende uwen laetst overleden broeder, Marchise van der Veren, ende ooc daer alder eerst ghepleecht, ende ghebruyct gheweest es : so laet ic my geheel duncken, dat het van noode is, dat het toegeschreven soude worden die aldernaeste natuerlic oor, ende Vrouwe van desen landen..... Want ghy ooc in dese vremde landen met u exempel veel goede edele, ende onedele herten tot dierghelijcken dienst Gods getoghen hebt. Waeromme ist meer te hopen van onsen Eylanden, ende andere contreyen, daer die Duytsche ofte vlaemsche sprake ghebruyct wordt, dat uven doorluchtighen name veel goets sal doen door dit boec, bisonder als die onse sullen hooren ofte mercken het selve van eenen Zeelander, in uwen name, uutghegheven te syne... »

Ik geef eene groote brok dezer opdracht omdat zy hier en daer nog al belangryke byzonderheden bevat, en omdat zy ons over den schrijftrant van Galenus laet oordeelen. Hy gebruikt hier onverschillig de uitdrukking *duytsche of vlaemsche sprake*.

Verder echter in het boek wordt het woord *duytsch* by voorkeur gebruikt. Zoo leest men bl. 47 « Tot den Paternoster, voer die gheen Latijn en connen, ofte *int duytsche* niet en verstaen. »

Bl. 92 « Singhen in zijn herte *int duysche* (aldus), so verre hy gheen Latijn oft Griecx en can. »

Bl. 96 « Als men *nunc dimittis* singt; so leset mede so verre ghyt verstaet, ofte *int duytsche* cond »

II. JAN BOGAERDT (1574—1634).

2. Die verclaringhe ende verworpinghe van het valsch verstant ende tquaet misbruycken van sommige sententiē der heyligher schrifturē...
Door Mattheeus van Launoy, ende Hēderick Pēnetier, de welcke gheweest hebben ministers der nieuwe religie, diemē noēpt die ghereformeerde... Nu corts overgheset in onse nederlandsche tale...
Tot Douway.
By my Jan Boogarts, gheswqren drukker der C. M. woonende inden gulden Bijbel. Int iaer.
M D.LXXVIII.

In-8° van 24 niet gecyf. blz. en 154 blz., die slechts aen eenen kant get. zijn.

Ik schrijf hier slechts het derde, en wel het zakelykste van den uitvoerigen titel af. Wie de vertaler van dit boek is weet ik niet. Slechts de voorletters van zynen naem : F. J. V. S. T. D., worden in de goedkeuring opgegeven. Het was dus een doctor in de Heilige Godgeleerdheid; doch de drie overige letters : F. J. V. blyven een raedsel.

3. Gebeden ende onderwysingen van dat waerachtigh Catholisch gheloove 1580.

Deze titel wordt aldus, zonder iets meer, opgegeven by Duthilloeul, (2den druk bl. 368, onder n° 1580), met talryke andere boeken van Douai, waervan de drukkers aen den yverigen bibliothekaris onbekend bleven. Waerschijnlyk zag dit boek het licht by Jan Bogaerdt.

4. Translaet, Placaert ēde ordinantie Sconincx ons gheduchs heeren, annegaende tsaysissement vanden goedinghen vanden genen, die tot zijne Maiesteyt niet en zijn ghekeert oft ghereconcilieert. Metgaders de briefuen vā mijn Heere den Prince van Parme, Gouverneur generael etc.

Daerby verclaert wordt dat tvoorschreuen saysissement gheschiedt om daermede te recompenseren de goede ondersaeten van zijne voorseyde Maiesteyt van huerlieder verlies etc.

Te Douay,

By my Jan Boogaert, gheswooren bouckprenter der Co. M.

D.M.LXXX. (aldus).

Met privilegie.

In-8° van 4 ongecyf. bladen of 8 bladzyden. De titel is voorzien met des drukkers vignette in houtsnede, verbeeldende een gevleugeld hart, waerop een open boek rust; rondom de spreuk COR RECTVM INQVIRIT SCIENTIAM.

Het koninklyk plakkaert is gegeven te Maestricht, den 4[den] van Sporkel (February) 1580. Het werd afgekondigd in het openbaer Consistorie van den Raed in Vlaenderen, den 8[sten] van Hooimaend (July) 1580.

De daerby gevoegde brief van Alexander van Parma aen den graef van Reux, des tijds gouverneur van Waelsch-Vlaenderen, en aen den Raed van Vlaenderen, is gedagteekend den 20[sten] van Wedemaend (Juny), en te Douai afgekondigd den 8[ste] van Hooimaend 1580.

5. Ban, ende edict bij vorme van proscriptie, vuytgegaen ende gedecreteert bij onsen alregenadichsten Heere de Coninck, tegens Wilhem van Nassau, Prince van Oraignyen, als hooft, beruerder ende bederuer van tgeheel Christenrijck, ende namentlijck van dese Nederlanden : Waerby eenyegelijck geaucthoriseert wordt van hem te beschadigen, offenderen ende vuyter weerelt te helpen, mit loon ende prys voorden ghenen die des doen, oft daertoe assisteren sullen.

Gedruct door ordinantie ende expres beuel der Coninckl. M[t]. Int iaer M.D.LXXX.

Tot Douay, by Jan Boogaerdt gheswoven bouckprenter der seluer Maiesteyt.

In-8° van 47 blz.

De omzendbrief van Parma, die dat berucht stuk vergezelt, is gedagteekend uit Bergen, in Henegouwen, den 15den juny 1580.

6. Placcaert ende ordinantie s'Coninex geduchts Heeren, nopende tvoeren vanden vruchten in beslotene steden ende bewaerder handt in daten vanden XIIIIen. Augusti, XVcLXXX.

Tot Douay,

By my Jan Boogaerdt, ghesworen bouckprenter der C. M.

M.D.LXXX.

In-8° van 7 blz.

Gegeven te Bergen, den 14den Augustus 1580, afgekondigd te Douai den 26sten der zelfder maend.

7. Ordonnantie ende eeuwich ghebodt daerby de Co. Maiesteyt verclaert dat alle de Magistraten ende officiers ghemaect in steden van Vlaenderen rebelle zyne voirschreue Maiesteyt, duer de factien van den Prince van Orangien, negeensins en zyn Magistraten noch en hebben wettighe macht noch autoriteyt, ende dat de zelue by ghewelde gheintrudeert zynde, niet en vermoghen te maecken legittime vergaderinge, vande viere leden slandtz van Vlaenderen, noch eenighe actien obligatoire ende van weerden, verclaerende de zelue voer nul, hemliede interdicerende ende verbiedende, op peyne te vallen in crym van lese Maiesteyt te doen alsulcke noch eenighe andere conuocatien, vergaderingen communicatien, oft resolutien, zoe wel in zaecken van beden, impositien oft ander contributien, als oock van alle andere materien ende affairen van date den eersten in Februario XVC.LXXXI.

Tot Douay.

By my Jan Boogaerdt, ghesworen Boeckprenter der C. M.

M.D.LXXXI.

In-8° van 16 blz.

Deze ordonnantie is gegeven te Bergen, den 1sten February 1581, en afgekondigd in het Consistorie van den Raed van Vlaenderen den 17den Maert 1581.

8. Placcaert ende ordonnancie daerby zijne Maiesteyt ordre stelt opde foullen ende ongheregheltheden die daghelijcx byde soldaten

ende andere onder tdexele van crychslieden ten platten lande ghecommitteert worden, metgaeders opt faict vande landtsbouwinghe, vande xxv^{en} Martii XV^{c}LXXXI.

Tot Douay,

By my Jan Boogaerdt, gheswooren bouckprenter, inden gulden Bijbel.

M.D.LXXXI.

12 Blz.

Het plakkaert is gegeven te Bergen, den 25sten Maert 1581, en afgekondigd te Douai, den 21sten april.

9. Placcaert ende ordonnancie Sconyncx ons gheduchts heere, innehoudende verbodt van gheene ghevanghenen te slaecken ofte ranchonerene, Ne zy by cōsente van myn Heere dē Prince vā Parme Gouverneur ende Capiteyn generael indc naeme van zyne Maiesteyt, van dese nederlanden, ende naer den regle ende ordre byden voorscreve placate daerop ghestelt, tē hende de quaetdoenders niet en blyven onghepuniert. In daten tself placaet vanden xx^{en} van XV^{c} een-entachentich.

Tot Douay,

By my Jan Bogardt, gheesworen boeckprenter der C. M.

M.D.LXXXI.

8 Blz. Op den titel is het woord *Juny* vergeten.

Het plakkaert is gegeven te Bergen, den 20^{en} Juny 1581, en afgekondigd te Douai, den 17^{en} July.

10. Placcaet daerby zyne maiesteyt verbiedt wel expresselick alle magistraten van steden, landen, ende andere subalterne ende inferieure Richteren hen te onderwinden ofte eenighe kennesse te nemen in wat vueghen ende manieren dat tzy opde angeslaghē cñ ghesaisierde goedijnghen, oft die alnoch angheslaghen soude moghen wordē noch vāde pretēsien vp diere. Nemaer dat alle de ghene die op de selue zullen willen pretēderen eenige Renten, iaerlicxsche prestatien, pensien, Douairen, ofte andere reelen oft personnele schulden ghehouden sullen wesen tselfde te doene ende intenteren voor de provinciale Raeden van zyne voorss. maiesteyt ofte andere gherichten

ende hooghe insticiē daerde selue zyne Maiesteyt Fiscaelen heeft.
Tot Douay,
By my Jan Bogaerdt ghesworen boeckprenter der C. M.
M.D.LXXXI.

In-8° van 11 bladz.

Het plakkaert is gegeven te Bergen, den 1sten Augustus 1581, en afgekondigd te Douai den 19en der zelfde maend.

11. Placcaert ende Ordinantie daerby zijne Maiesteyt transfereert by provisie den stapel vande alluynen, binnen der stadt van St. Omers, in plaetse vander stadt van Antwerpen, houdende tegenpartij van zijne voorseyder Maiesteyt.
Tot Douay,
By my Jan Boogaerdt, ghesworen boeckprenter der C. M.
M.D.LXXXI.

14 Bladzyden; op de laetste een versiersel in houtsnede.

Het plakkaert is gegeven te Bergen, den 20sten Augustus 1580, en afgekondigd te Douai, den 17den February 1581.

12. Placcaet Sconyncx teghens t'absenteren van lieden van oirloge vuyten leghere oft garnisoenen sonder zulcke pasporten verleēdt byde gene eñ soo daerin verhaelt staet. Insghelijcx teghens de brantsschatten, rouen ende ouerlasten op peijne vande galghe, ende vande ghene zulcx doende by alle officieren te moghen apprehenderen ende punieren sonder die te moeten renvoijeren an huerlieder Capiteynen oft andere, datmen omme d'apprehensie vande zelue eñ oock te wederstaene de gene die willen logieren sonder behoirlijcke patiente, zal vermogen te ghebruijcken dē clopslach onder orden van Officiers ende Magistraten ende andere diuerssche poincten breeder ghedeclareert int zelue placcaet.
Tot Douay,
Bij mij Jan Bogaerdt, etc.
M.D.LXXXII.

In-8° van 18 blz.

Gegeven te Doornijk, den 22sten February 1582, afgekondigd den 24sten Maert. Gedrukt in den *Tweeden Placcaert-boeck van Vlaenderen*, bl. 679.

13. Placcaert Sconijncx ons gheduchs heeren by vorme vā interpretatie ende wtlegghinghe van zeker voorgaende placcaert daerinne gheroet, nopende den ontfanck ende administratie van de ghesaiseerde goeden vande rebellie van zijne maiesteijt, midtsgaeders bekennisse vande pretensien opde zelue goeden respectiuelijck te nemen bijde provinciaele Raeden oft andere hooghe Justicien, ducr (*aldus*) zijne voorscreuen Maiesteijt, heeft zijne fiscalen ende de ontfanghers daer toe ghestelt.

Tot Douay,

Bij mij Jan Bogaerdt, ghesworen Boeckprenter int Jaer M.D.LXXXII.

In-8°, 11 blz.

Gegeven te Doornijk, den 27sten January 1582, afgekondigd in den Raed den 10den Maert 1582.

14. Placcaert Sconincx, dat alle vercopijnghen, alienatien, deterioratien, lossynghen ende ander veranderyngen ghedaen ofte te doen byde rebellen, al waert by solemniteyt van wetten oft anderssins aengaende eenige leenen, erfuen, renten, actien, boomen, ende andere roerende ende onroerende goeden, toebehoorende eenighe kercken, cloisteren, collegien ende gemeēten, metgaeders de goede ondersaeten volghende de zyde ende partie van zyne Maiesteyt, twaere onder tdecsele van Cōfiscatien, omstellynghen, betaelynghen van renten oft andere schulden, als ghedaen byde ghene di es gheen auctoriteyt hebbende vāde selue Maiesteyt, zyn nul ēde als nyet gheschiet, ende dat de proprietarysen als ghebleuen inde possessien daer toe sullen weder commē metten vruchten, incommen ende beteryghe zōder vergelt te moeten doene. Ende d'Officieren, Magistraten, Raden, Greffiers, Ontfangers, eñ andere hem dies ghemoeyt hebbende, zullen ghehouden wesen den seluen in te staene alle schaede elck in solidum in hueren eygen name, ende zonder garrant opde steden oft ādere, daerof zy zouden pretenderen last ghehadt thebbene, met derogatie ende renunciatie vā zyne Maiesteyt met eenige tractaeten naemaels contrarie te doene, insghelycx nul te zyne, ende als niet gheschiet de testamenten ende andere dispositien ghedaen oft te doene in preiudicie vāde zelve goede ondersaeten.

Tot Douay.

By my Jan Bogaerdt etc.

M.D LXXXII.

In-8°, 13 en 2 witte blz.

15. Placcaert Sconincx inhoudende interdictie vā hem te hauden inde ghepretendeerde Universiteyt van Leyden in Hollādt, ofte hem te stellen in andere studien ofte scholen contrarie wesende onser heyligher Catholycxsche Roomsche ghelooue ende dat de vaders, moeders, voochden ende momboirs huere kinderen ofte weesen aldaer noch in landen haudende teghenparty van zyne Maiesteyt niet en souden stellen ōder wat dexele dat zy metgaeders beuel dat zylieden de kinderen ofte weesen alreyde tot Leyden oft inde voorss. scholen, studien oft landen zynde, metten eersten zouden wederroupen, op peyne van lyfstraf eñ andere daer inne begrepen.
Tot Douay, etc. M.D.LXXXII.

In-8° van 11 blz.

Dit plakkaert is gegeven te Doornijk, den 26sten Maert 1582, en afgekondigd den 23sten April. Gedrukt in den *Tweeden Placcaert-boeck van Vlaenderen*, bl. 3.

16. Placcaet ende ordōnantie Sconincx ons geduchs heeren daerby zijne Maiesteyt trāsfereert zijn Leenhof eertijden ghenoempt de wettachteghe camere, vuijtter stadt van Gendt binnen der stadt van Douaij, neffens die President ende luijden van zijnen Raede in Vlaenderen, midts dat zij metten Bailliu ende mannen vanden voorss. wettachtege camere constitueren ende maecken tvoorss. Leenhof, met expresse verclaringhe van te wesen negheen ende van ontweerde zo wel tghene datmen voortaen zal attenteren in preiudicie vander voorss. ordonnancie, als dat alreede ghedaen, ghedecreteert oft ghewesen es binnen der voorss. stadt vā Gendt tzedert de translatie vanden voors. Raedt binnen der voors. stede van Douaij, van daeten den lesten dach in April XVc tweenentachentich.
Tot Douay, enz., M.D.LXXXII.

In-8° van 11 blz.

Gegeven te Doornijk, den laetsten April 1582, afgekondigd den 28sten Mei.

17. Placcart ende eeuwich edict Sconincx ons gheduchs heeren nopende de reformatie van den Calendrier ende vercortinghe van

thien daeghen in de maendt van Februario in dit iegenwoordich Jaer, doende eenen sprōck vāden x^en totten xxi^en dach der seluer maendt.

Tot Douay,

By my Jan Bogaerdt ghesworen Boeckprenter der C. M.

M.D.LXXXIII.

In-8°, 11 blz., gegeven te Doornijk, den 10^en January 1583, en afgekondigd te Douai den 21^en January. Gedrukt in den *Tweeden Placcaert-boeck*, bl. 729.

18. Placcart sConincx ons gheduchs heeren, daerby verboden wordt eenich graen in specien, in mele oft in broot, oft eenighe peerden, coyen, schapen oft ādere beesten te transporteren ofte veruoeren vuten lande van de onderdanicheyt van zyne Maiesteyt, met beuel, dat de tarwe, coren, ende gheerste ten platten lande zynde, ghebracht zouden worden in eenighe besloten steden vande zelue onderdanichede, verbiedende oock eenighe granen ten zeluen platten lande, noch oock in steden te coopen omme voorts te vercoopen, nochte byde brauwers hert graen als tarwe eñ coren te ghebruycken in brouwen : Insgelycx eenighe peerden oft andere beesten te moghen vercoopen ten zy int openbare, met interdictie van alle ouerlasten by crychlieden oft andere te doene iegens de landtslieden, dewelcke zyne Maiesteyt nempt in zyne sauluegarde eñ behoudinghe, hemlieden beuelende terstont heurliedē landen te gaen bouwen sonder dit ieghenwoordich saisoen oft eenich andere verloren te laeten ghaene, op peyne van by andere anveert eñ ghecultiueert te moghen worden : metsgaders ooc heurliedē peerden eñ coyen te doen teeckenen omme het te kennen wie die toebehooren eñ achterhaelt te worden oft die ghestolen zullen zijn oft niet. Ende meer andere poincten tot verzekerde gherusthede vande selue landtslieden eñ heurlieden familie dienende.

Tot Douay,

By my Jan Bogaerdt, gheswo ren boeckprenter der C. M.

M.D.LXII (sic).

In-8°, 15 blz.

Gegeven te Doornijk, den 19^den January 1583, afgekondigd in den Raed den 19^den Maert.

19. Placcaet Sconyncx daerby verboden wort te scroyen ende wasschen eenighe gaude ofte seluere penninghen, ghescroyde oft andere verboden munte wt te geuen, presenteren ofte bieden, de goede specien van goude ende zeluere te coopen oft vercoopen, oft ghewin daerop te gheuen, de zelue oft oock ghescroyde ende verboden penningen oft andere stoffe dienende tot tverwercken oft slaen van munte te vervoeren vuten lande ofte in vremde munten, ende meer andere abuysen breeder int zelue placcaet gheroert al opde penen daerinne begrepen.

Tot Douay, enz.

M.D.LXXXIII.

In-8°, 13 blz. Achter den titel, de brief, in 't fransch, van Alexander van Parma aen den Raed gericht, den 2den April.

Gegeven te Doornijk, den 1sten Maert 1583, afgekondigd den 15sten April.

20. Placcart Sconincx ons gheduchs Heeren ghemaect opt lichten ende redresseren vande rechte vande Alluynen zijne Maiesteit toebehoorende, metgaders den amenden zoo van confiscatien als andere daeranne cleuende, eñ wien de kennesse vāde questien ofte processen die ter dier causen zouden moghen rysen, escompeterēde, met meer andere poincten breedere daerinne verhaelt.

Tot Douay,
Bij mij Jan Boogaerdt, enz.

M.D.LXXXIII.

In-8° van 16 blz.

Gegeven te Doornijk, den 10den January 1583, afgekondigd den 18den Juny, gedrukt in den *Tweeden Placcaert-boeck*, bl. 548.

GEERAERT PINCHON, (1609-1630).

21. Den reghel van den heylighen vaeder Benedictus met achtenvichtich leeringhen tot oprechter Ootmoedicheyt Beschreven door

eenen verlichten Religieux van der Order van Cisteaux. *Regulam*, etc.
Te Douay,
Gedruckt door Geeraert Pinchon, int teecken van Ceulen, 1629.

In-12°, 222 bl. en de tafel van 12 ongecyf. blz.; op den titel een vignet met den Heiligen Naem en de spreuk : LAUDABILE NOMEN DOMINI.

Wie dezen regel van den Heiligen Benedictus in het nederlandsch overbracht, is my onbekend. Uit de goedkeuring, die te Brugge gegeven werd, zoo wel als uit de tael, zou men kunnen opmaken dat de vertaler een West-Vlaming was.

WEDUWE VAN MARCUS WYON, 1630-1659.

22. **Flores latinæ locutionis; ex probatissimis lingvæ latinæ avctoribus Selecti et Flandricè redditi. Opera et studio patrvm societatis iesu.**
Duaci,
Ex officina viduæ Marci Wyon, sub signo Phoenicis, anno M.D.C.XXXV.
Cum gratia et privilegio.

In-8°. van 8 ongecyf. en 477 blz. op den titel het gewoon vignet.

Het koninklyk privilegie voor twaelf jaren te Brussel, in 1630, vergund zijnde, zoo is het waerschijnlyk dat er vóór den druk van 1635, dien ik hier beschrijf, talryke andere verschenen. Ook wordt er in dat privilegie gezeid : *Un livre contenant deux volumes en deux parties, intitulé* Flores Latinæ locutionis,... *ès trois langues Latine, Françoise, et Thioise ensemble, et conjointement, ou bien en deux seulement, ainsi que bon leur semblera.* Of zulk een boek insgelyks in het latijn en fransch verschenen is, weet ik niet. De heer Duthilloeul geeft (bl. 221, N° 729) op : *Flores latinæ locutionis, ex probatissimis auctoribus*, in-4° 1630, en voegt er by : herdrukt in 1635; dat is de uitgave die ik bezit. Of echter de vroegere

van 1630, ook latijn en vlaemsch is, kan ik niet verzekeren.

Deze *Flores*, alphabetisch gerangschikt, zijn latijnsche zinsneden of spreekwyzen in het nederlandsch vertaeld. Er komen weinige of geene eigenlyke spreekwoorden in voor. Toch bevat het boek nog al veel belangrijks, en het zou verdienen door onze taelkundigen geraedpleegd te worden.

St.-Omaers.

De leden van het *Comité flamand* zijn voornemens eene taelkaert op te maken om de afscheidsgrenzen van het fransch en het vlaemsch nauwkeurig aen te wyzen. Ik uit den wensch dat deze zoodra mogelyk in het licht kome. Gewichtig zal vooral zulke onderneming zijn, wanneer men ter zelfder tijd nagaet in hoeverre de eene spraek voor de andere hebbe moeten wyken, in hoeverre het nederlandsch door het fransch verdrongen zy, of wederkeerig. In het algemeen, denk ik, zal men tot die gevolgtrekking komen dat de tegenwoordige toestand der twee talen, door alle eeuwen heen, omtrent de zelfde is gebleven. Dat is te zeggen, dat waer men in de dertiende eeuw vlaemsch sprak, daer ook die tael nog heden is blyven voortleven. Voor eene stad echter bestaet er eenig twyfel, namelyk voor St.-Omaers.

De vroegere bibliothekaris van St.-Omaers, Piers, die veel, alhoewel meestal niet grondig, over zyne moederstad heeft geschreven (1), verzekert dat het slechts sedert 1593 is, dat de magistraten van die stad hunne vonnissen of besluiten in het

(1) *Histoire des Flamands du Haut-Pont et de Lyzel.* Saint-Omer 1836, in-8°.

fransch uitbrengen. Vóór dien tijd, gaet hy voort, werden deze in het vlaemsch ter puije afgeroepen. (1) Wat er ook van zy, de volgende getuigenis door den Meyer en Schepenen van St.-Omaers, gegeven ten voordeele van zekeren meester Lodewijk van Hole, die in het klooster der Minderbroeders aldaer was getreden, bewijst, dat ten jare 1437, het Magistraet wel degelyk het nederlandsch by het opstellen zyner akten gebruikte.

Allen den ghonen die desen presente lettre zullen zien of horen lesen, Meyere ende Schepenen van der steide van Sint Omaers. Mids dat recht wilt ende redene bewiist waerachtege saken te orcondene en te hoepenbacrene, Doen weten ende maken kenlic, dat ghemeerct ende ghehoort taenbringen ende verclaers vanden Gardiaen ende meer andre oude vaders religieuse vanden convente vanden Minderbroeders vandeser stede, ende oec andersiins waerachtelic ende deuchdelic te vullen gheinformeert zijn, Dat elc wie hij es, commende of wesende int vors. religioen omme Gode te dienenne, ende thabijt vander vornoemd. ordene ontfanghende, zijn prouftijd gheduerende een jaer of meer, naer dat hem gheordeneert ende bescheeden zal zijn, niet verbonden, ghehouden, noch belast en es int vors. religioen ende ordene met reghele staende, tvors. habijt ontfanghen hebbende, hij en blijft in zijnen voren ende eyghen wille ende moghenteide hem te voughene ende te betreckene te wat state, gheestelic of werelic, naer dat hem God in gheven zal; ende oec moeghende zijn tijdelic goed te ordonerene ende te disponerene, bij testamente, ghiiften, vercoepinghe of andersijns, ghelijc ende in manieren dat hij moeghende ende machtich was te doene voor tontfaen vanden voers. habijte, toeter tijd ende der stond dat hij profez ende beloeften ghedaen zal hebben, die ten vors. ordene ende religioene behoeven gedaen te zijne. Ende van gheliiken saken hebben wij zien useeren ende gheschien. Ende van gheliiker condicie es meester Lodewijc vanden Hole, die omme Gode te dienenne, 't habijt van der vors. ordene ende

(1) *Blz.* 15. *Les sentences de nos Magistrats se prononçaient encore dans le* 16me *siècle* (en flamand) *sur le doxal, et ce ne fut qu'à partir de* 1593 *qu'elles se publièrent en français.* — Ik waeg het de woorden *sur le doxal,* door ter puije te vertalen, om dat ik niet denk dat hier het *doksael,* uit de kerk, bedoeld wordt.

religioene gheandvert heeft, in zijn prouf jaer ende tijd wesende, moeghende ende machtich es hem te voughene ende te stellene te wat state, gheestelic of weerelic, naer dat hem God ingheven zal, ende oec zijn tijdelic goed te disponerene ende te ordonerene ghelijc dat hij was voor tontfaen vanden voors. habijte ende in 't vors. religioen niet verbonden noch ghehouden, toeter stond ende tiid dat hij profez ende de beloeften ghedaen zal hebben, die men gheuseert ende gheploghen heeft te doene. Gheliic dat ons de vors. Gardiaen ende andere vaders vander vors. religioene ghecertifiert ende versekert hebben, wien wij willen gheloefsamegheide ende gheloeve gheven. Orconde den seghele van saken vander vors. stede hier anghestelt den xii[sten] dach van April naer Paeschen. Int jaer dusentich vierhondert ende zevenendartich.

SUSSAMTIEGRON (1).

N.

Originele akte op perkament, met den eenigzins beschadigden stedelyken *zegel van Zaken* (*Sigillum ad causas*) der stad S. Omaers, in groenen was. De voorzyde verbeeldt den H. Audomarus ten voeten uit, in bisschoppelyk gewaed, op een veld met lelien doorzaeid; hy houdt in de rechter hand een schild met een dubbel kruis en in de linker den staf. Van het omschrift zijn er slechts eenige weinige letters overgebleven. . . . . ILLE : SANC. . . . . AD CAUSAS. De keerzyde, of *tegenzegel*, draegt het schild van Artois, de negen lelien met den dwarsbalk, en boven het schild een dubbel kruis. Het opschrift, dat hier geheel behouden is, luidt : CONTRASIGILLV̄ VILLE SANCTI AVDOMARI AD CAVSAS (1).

Het fransch is tegenwoordig de moedertael der bevolking van St.-Omaers. Of echter in vroegeren tijd, en wel in de middelceuwen, deze stad uitsluitelyk door Vlamingen bewoond werd, komt my vry onzeker voor. Misschien werd des tijds het nederlandsch in het eene gedeelte, het fransch in het andere, gesproken; misschien ook

(1) Het handteeken van den stadsklerk, of notaris, is met talryke krullen versierd waerdoor het bezwaerlyk te lezen valt.

(2) Over de onderscheidene zegels en het wapen der stad St.-Omaers, kan men nazien eene verhandeling van den heer Hermand, in de *Mémoires des Antiquaires de la Morinie*, 1836. D. III. bl. 343.

werd die stad, door het oprechten van versterkingen en het delven van vestingen, eenigszins verkleind, zoodanig dat de vlaemsche bevolking, op die wyze, zich buiten de stadsmuren gesloten vond. Ik laet de oplossing van dat vraegstuk aen de leden van het *Comité*. De berichten, die men in het werkjen van den heer Piers aentreft, zijn in het geheel niet voldoende. Wat er ook van zy, tot heden toe wordt het nederlandsch in de voorgeborchten, ten noord-oosten der stad gelegen gesproken. De *Lyzelaers*, aldus genaemd omdat ze op de boorden van de Lyzel gevestigd zijn, blyven niet alleen de tael der Vlamingen behouden, maer verschillen ook door hunne zeden en gebruiken met de daeraen grenzende Walen.

Ik twyfel er niet aen, of de geschiedenis der Vlamingen in Frankrijk zal weldra op eene meer kritische wyze, dan dit tot hiertoe geschiedde, geschreven worden. Mijn hoofdoel was het bekendmaken van een origineel stuk, dat als eene gewichtige bydrage ter oplossing der aengelegenheden onzer tael in dat gewest, mag beschouwd worden.

Eer ik eindig van St.-Omaers te spreken, geef ik hier een vlaemsch boek op, dat aldaer gedrukt werd. Het is namelyk :

Den geestelyke Helicon, of christelyke bemerkingen op alle de Evangelien der Zondagen van het geheel jaer, in verzen door G. de Dons. Tweeden druk, Sint-Omaers, 1719, in-8° (1).

Zie Cat. Hye-Schoutheer, N° 558.

In de *Annales* (2) komt slechts de titel van de eerste uitgave dezes werks, ten jare 1718 verschenen, voor.

Ik voeg hier ten slotte nog by dat ik reeds vroeger de vraeg deed of men eenige nadere inlichtingen kon inwinnen omtrent de kanselredenen van zekeren monik der abdy van St. Ber-

---

(1) Ik heb er van gewag gemaekt in de *Nederduitsche Letteroefeningen* bl. 111.
(2) Bl. 271.

tijn te St. Omaers, met name Johannes, die aldaer, in 1124, abt werd, en zeven jaren later ontsliep [1]. Ik trek hierop nogmaels de aendacht der leden van het *Comité*. Indien 's mans sermoenen geboekt werden, zooals het wel waerschijnlyk is, dan zou hiervan misschien nog iets in het een of ander handschrift der bibliotheek van St.-Omaers of van deze of gene stad, in het Noorden van Frankrijk, te vinden zijn. De getuigenis waerop ik my beriep, is de volgende : *quendam Johannem, persona honorabilem*, LINGUA THEUTONICA DISERTUM, *nuper de canonico regulari monachum effectum..... communiter eligunt..... qui in vigilia assumptionis sancte Marie, anno Dominice incarnationis* 1124 *consecratus, vix septennio abbatisavit* [2]. Het ware der moeite waerd iets nader te ontdekken omtrent den letterkundigen arbeid van eenen man, die in zoo vroege tyden, om zyne welsprekendheid in onze moedertael beroemd was.

St.-Winoksbergen.

Voor de bibliographie van deze stad diene het volgende :

I. P. VAN OUWEN. 1657.

Spiegel van d'eenvoudige Godtheydt der natuere, ende d'alderheylichste Dryvuldicheyt der Persoonen.

Glorie aenden Vader, aenden Soon, aenden H. Gheest, nu ende altyts ende in d'eeuwen der eeuwen.

---

(1) *De Middelaer*, 1841-1842, Leuven, D. II, bl. 156. Zie ook C. A. SERRURE, *Geschiedenis*, bl. 12.

(2) *Cartularium Folquini*, in de *Collection des Cartulaires de France*, t. III, bl. 290.

Gemaeckt door I. Ketelaer, Licentiaet inde H. Godtheyt, Pastoor van S. Martens ende Deken der Christenheyt van S.-Winoxberg.
Tot Bergen. S.-Winnox,
Gedruckt by P. Van Ouwen, gesworen Stadtsboeck-drucker, 1657.

In-12°, 167 blz.

Isaac Ketelaer, de schryver van dit boekjen, was waerschijnlyk een bloedverwant van Jacob Ketelaer, die, eenige weinige jaren later (1), te St.-Winoksbergen het bedrijf van boekdrukker uitoefende. De opdracht is aen Joannes Franciscus De Robles, bisschop van Yperen.

Ketelaer heeft in zijn werkjen een paer geestelyke liederen ingelascht, waervan de godsdienstige gevoelens wel de grootste verdienste zijn. Zie er hier eenige regelen van :

Gy vindt anders niet als den wint,
die inde locht wayt,
seer strenge is Godts oordeel,
enge is den wech die omdraeyt.
Den wech is breet, ter hellen leet,
ende inder eeuwicheyt verveelt.
In suchten en te hersuchten,
soo wort Sion gebout,
in trueren syn 's Hemelsch muren,
met swaricheyt geblauwt.
In traenen lauw, in 's hertens dauw
zijt aen den Heer getrauw.
Verswackt in u sonden, ontwackt
van d'ijdel ijdelheyt.
U ziele in corten wiele,
in seecker onseeckerheyt,
sal daelen door des doots paelen,
in d'eeuwige eeuwicheyt.

Verder bevat het boekjen nog eene latijnsche *Threnus seu*

---

(1) In de *Annales*, bl. 274, geeft men twee boeken op by hem in 1664 en 1665 gedrukt.

hymnus lamentabilis animae Poenitentis, ad vocem Divini illius cantici, Beata immaculata Virgo puerpera, *etc.*

Dat stuk telt niet min dan drie-en-tachentig zes regelige strofen. Zie hier de drie eerste :

Hoc threno lamentis pleno
fleo excidium.
Injustae mentis exustae
triste deliquium.
Ut flentium, lugentium,
sit salus Poenitentium.

Plangentis vox est dolentis
commissa crimina.
Gementis vox est lugentis
scelera plurima.
Multiplica, ingemina
suspiriorum flumina.

Languentis, emorientis
vox filiae Sion,
cruentis solvit lamentis
culpae dispendium.
Refugium, solatium,
fit Sanguis Christi pretium.

Ik hield my met voordacht eenigszins lang met Ketelaer op, omdat of Foppens, Paquot, of onze overige biographen zynen naem niet eens hebben opgenoemd.

II. WEDUWE VAN JAN OBERT. Z. J.

Een gulden Tractatjen tracterende Vande Scheydinghe der Zielen ende des Geest. OFTE vanden verborghen opganck van de Gheestelijcke Bruydt, de welcke al-vooren ghenoot zijnde, haer is verheffende tot den kus van haeren Bruydegom, door de tra

ende suyvere Liefde. Uytter maten profijtich voor alle deghene die het leven des Gheests beminnen, ende betrachten.

Ghemaeckt door den Eerw. P. JOANNES EVANGELIST, van 's Hertogenbosch, Capucyn, eertijts Deffiniteur, ende Guardiaen tot Loven.

Tot Berghen S.-Winox,
By de Weduwe van Jan Obert.

In-12° van 24 ongecyf. en 156 blz.; zonder jaer.

Daer men tot hier toe Jan Obert onder de bergsche drukkers niet opgenoemd vindt, valt het my niet wel mogelyk te bepalen wanneer juist dit boekjen van de pers kwam. De goedkeuring, van den 12den Augustus 1677, door Antonius Hoefslach, eenen bekenden antwerpschen boekkeurder gegeven, slaet, meen ik, op de latijnsche uitgave van dit *Gulden tractaetjen*, want uit de opdracht van die, welke ik hier beschrijf, blijkt het dat de capucijn Joannes-Evangelist het oorspronkelyke in het latijn schreef. De vertaler, die J. V. D. B. teekent, draegt *dese nederlantsche vertaelinghe* op aen Anna Francisca Nonnius, abdisse van het klooster van St.-Victor, gezeid O. L. V. ten Roosenberg, by Waesmunster. Of de bergsche druk de eerste zy van de vlaemsche uitgave, valt te betwyfelen.

Eindelyk moet ik hier nog een tooneelstuk doen kennen dat, alhoewel te Gent gedrukt, voor de geschiedenis onzer kamers van Rhetorika, in het algemeen, en voor die van het Noorden van Frankrijk, in het byzonder, niet zonder belang is. Het is namelyk:

Tancrede, treurspel in Rym ende in vyv Bedryven. Vertaald uit het Fransch door eenen der litmaaten der Rédenryke *Baptisten Rooiaars* Gulde, gezeid Rhétorica, met kenspreuk : *Onrust in genoegt*, schuilende onder de Bescherming ende den Eernaem van *Maria Hemelvaard*, binnen Bergen St.-Winnoks.

Te Gend,
By J. F. Vander Schueren, in de Brydelstege, by d'appelbrugge.
M.D.CC.LXXXV.

In-8° van 48 blz.

Opmerking verdient het dat dit stuk in de dubbele vokaelspelling gedrukt is. Het is met de geestelyke goedkeuring van H. W. Gerbidon, pastoor van St.-Marten te Winoksbergen, voorsien en verder met de wereldlyke van zekeren L. Huard, die zegt : *Ik en belette niet voor den Koning dat de Gulde van Rhétorica dézer Stéde het zelve doe drukken ende vertoonen.*

Deze vertaling van Voltaires treurspel is men, zoo als de titel luidt, verschuldigd aen een der leden van de alsdan nog bloeijende Kamer van Rhetorika van St.-Winoksbergen. Dat ze verdienstelyk mag heeten, durf ik niet zeggen.

Vooral belangrijk is dit boekjen omdat het ter perse werd gelegd ten einde voor eenen wedstrijd te dienen, die in 1786, te St.-Winoksbergen plaets had, en dat het de speelbeurten der onderscheidene maetschappyen, die er aen deelnamen, opgeeft. Zie hier den rooster, dien wy woordelyk afschryven.

Looting, gehouden den 23 van Wynmaand 1785, in de gewoonelykke Zaal van vergaadering der Gulde van Rhétorica binnen Bergen St. Winnoks om achtervolgt te worden in het volgende jaar.

1786.

VERBLYVPLAATZEN DER GULDEN.	KENSPREUKEN.	VERTOONDAGEN.
		Bloeimaand.
Rousbrugge.	Troostverwagters en ligtdragers van het H. Sacrament.	Sondaag 21.
Belle.	Geldzenders.	Maandaag 22.
Gend.	De Fonteynisten.	Donderdaag 25.
Cortryk.	Minnelyk van herten.	Sondaag 28.
Hondschoote.	Pertsetreders, Fonteynisten.	Maandaag 29.
		Zomermaand.
Steenvoorde.	Ontsluiten van vreugden.	Donderdaag 1.
Meenen.	Wy zwieren door 's heilig Geest bestieren.	Maandaag 5.
Houtkercke.	Twistbevegters.	Dynsdaag 6.
Veurne.	Harm in de beurze ende van zinnen jong.	Donderdag 8.
Poperinge.	Spiritus ubi vult spirat.	Sondag 11.
Belle.	Spaderyken.	Maandaag 12.
Isenberge.	Geen milder in 't vloeien.	Dynsdaag 13.

Dat in Frankrijk des tijds dergelyke tooneelvertooningen nog

door het Magistraet werden aengemoedigd, en by het publiek byval vonden, blijkt uit het volgende, dat ik hier wederom met al de feilen en ongelijkheden van tael en spelling overneem :

« Pryzen voorgehouden aen de Gulden, dewelke dit Treurbedryv sullen vertoonen op het Tooneel der Gulde van Rhétorica binnen Bergen St. Winnoks op de daagen hier vooren aangeteekent. »

« Den eersten geschonken door de Edele Heeren van het Magistraat deser Stéde ende Kasselrye, sal bestaan in eenen Standaard verciert met de Waapens der gezeide Stede ende Kasselrye ende de gonne dézer Gulde, met aenwyzspreuken, beduidende waer ende op welke wyze dit Eerteeken gewonnen is gewézt; weirdig 300 fransche guldens, ofte in dezelve somme in geld, naer de keuze der Gulde dewelke den zelven pryz sal bekómen, géopenbaard ter looting.

« Den tweeden in 150 — Den derden in 100 — Den vierden in 75 — Den vyvden in 50. »

« Den eersten van het blyspel in 90 — Den tweeden in 60. — »

« Den pryz der afgelégenste Gulde, sal bestaan in eenen gouden pronkpenning weirdig 72 gelyke guldens. »

De heer Blommaert, die maer met een enkel woord van dezen wedstrijd gewag maekt (1), spreekt nog van eenen anderen, welke te Poperinge, in 1782, plaets greep, en waerop achttien Kamers van Rhetorika, zoo uit België als uit Frankrijk, verschenen : Lichtervelde, Magdalena-Capelle, Belle, Rousselare, Houtkerke, Moorsele, Loo, Hondschote, Kortrijk, Eeke, Steenvoorde, Westoutre, Isemberge, Thorout, Meenen, Strazeele, Polinchove en Hazebroeck.

Uit dit alles blijkt, dat nog in het laetste kwaert der vorige eeuw, onderscheidene Kamers van Rhetorika in het Noorden van Frankrijk bloeiden.

---

(1) *Belgisch Museum*, 1846. D. X. bl. 428, in de noot.

SPREEKWOORDEN.

II. Het laken in de beste vouw slaen.

Yperen was in de middeleeuwen door zyne uitgestrekte nyverheid, door zyne talryke lakenweveryen geheel Europa door beroemd. Geen wonder dus dat men vroeger by het spreekwoord : *Het laken in de beste vouw slaen,* den naem dier stad voegde. Zoo leest men immers in de *Minne-poppen* (1) van Roemer Visscher : « Het waer wel goet dat alle menschen haer selven oock soo troosten, *slachtende die van Yperen, die slaen* (soo men seydt) *het Laecken in de beste vou.* » En by eenen anderen schryver, namelyk by Jan De Grieck, luidt het : « 't Is eygen aen onse Brabanders, schoon hun naebueren oock al wat mede doen, dat sy malkander soo met vremde kluchten als andere malle grillen somwijlen bejegenen, *slachtende de kinders van Ypere, die slaen* (soo men seyt) *het laecken in de beste vou* (2). »

Den oorsprong van den spotnaem *kinderen,* dien men aen de Yperlingen gaf, heeft Lambin getracht uit te leggen (3). Hy doet dien slechts tot de regering van Margaretha van Constantinopelen,

(1) Achter Roemer Visschers *Zinne-poppen, alle verciert met Rijmen, en sommige met Prose: door zijn dochter* Anna Roemers. Amst. Johan. van Ravesteyn, 1669, of Amsterd. Sander Wybrands en Andries Vink, 1678, in-12° bl. 193.

(2) *De Sotte Wereldt ofte den waeren afdruck der wereldtsche sottigheden*, door J. D. G. Den tweeden druck. Brugghe, Pieter Vande Cappelle, in-12°, bl. 46.

(3) *Belgisch Museum*, 1837, I, bl. 270. — Men leze ook De Saint-Genois, in den *Messager des Sciences et des Arts* van 1838, bl. 13, alwaer een gedicht van Eduard De Dene, over de spotnamen aen onderscheidene steden en dorpen van Vlaenderen gegeven, voorkomt. Daerin heet het :

Adieu kinderen van Ypren, wijdt verre bekendt.

tot het midden der dertiende eeuw, opklimmen; doch de door hem bygebrachte historische feiten bewyzen zulks niet genoegzaem. In den latijnschen *Reinardus Vulpes*, die in allen gevalle veel ouder is dan de gebeurtenissen, welke Lambin beschouwt als aenleiding tot dit spreekwoord gegeven te hebben, leest men reeds een vers, hetwelk met den spotnaem *kinderen* eenigszins in verband schijnt te staen :

Non mea me mater calatho incunavit Iprensi,

dat professor Bormans vertaelt : *Myne moeder heeft my in geenen yperschen korf gewiegd* (1).

Over andere spreekwoorden, die te Antwerpen in gebruik zijn : *Zoo bleek als de dood van Yperen*, of *Hy ziet er uit gelijk de dood van Yperen*, handel ik wel eens nader.

DIERENSAGE.

Dat niet alleen de fabel van Reinaert de Vos, maer ook de middeneeuwsche dierensage, in 't algemeen, in ons vaderland en wel waerschijnlyk in Vlaenderen, te huis behoort, is door de geleerden Grimm, Gervinus en Jonckbloet aengetoond. By al de bewyzen, door die schryvers aengehaeld, kan men nog voegen dat by ons, veel meer dan elders, ten allen tyde, onder het volk sprookjens aen den Reinaert, of, aen de dierenwereld ontleend, in omloop waren. Talryke dezer zijn tot heden toe blyven voort-

(1) Mone, *Reinardus Vulpes*, bl. 214. Lib, III, Fab. IV. — Bormans, *Notae in Reinardum*, bl. 284.

leven. Reeds vroeger heb ik dergelijk een sprookjen in de *Nederduitsche Letteroefeningen* (1) medegedeeld, en Willems nam het daeruit op in zijn *Belgisch Museum* (2). Sedert vond ik er twee andere by eenen onzer geestrijkste schryvers der zeventiende eeuw, den brusselschen boekverkooper Jan De Grieck. Ik schrijf ze hier woordelyk over :

I.

« Den Vos vraeghde eens aen den Muylesel wat hy voor eenen was? Hy antwoorde dat hy was een schepsel Godts : dat weet ick wel sonder vraeghen, schoot den Vos daer weder op; want wy sijn altemael Godts creaturen : maer van wat gheslacht, en partyen zyt ghy? Hy schaemde zich te segghen dat sijnen vader eenen Ezel was, maer indachtigh dat syn moeder in het Hof gheveulent en gheworpen was, seyd' hy : ick ben cousyn van het sadelpeert van Sijne Majesteyt. »

Den Wysen Gheck, door J. D. G. Brus. 1672, in-12° bl. 55.

II.

« Den Wolf om sijn dieveryen tot de galghe veroordeelt, was verbeden, op sulck bespreeck, dat hy soude hangen d'eerste keer als hy noch vleesch soud' stelen : zynde dan in 't veldt, siet hy een schaep op de kandt van de riviere weyen : het backhuys begost hem te waeteren, maer de galghe dede hem den lust vergaen : edoch ghelijck d'occasie den dief maeckt, soo grypt hy 't by den hals, ende sleypende dat door de riviere, seyd' hy : kom Caubeliauken.

Dierghelycks gheschiet alle daeghen, wy weten ongheorloofde saecken soo te doopen, en eenen anderen naem te gheven, en wy gaen daer mede deur sonder daer beenderen in te vinden. »

Den Wysen Gheck, bl. 59.

---

(1) Gent, 1834, bl. 166.
(2) Deel II, bl. 426.

J. Vandendaelen f.

NUMISMATIEK.

III. De medailleur Michiel Mercator, van Venloo.

—

Naer aenleiding van het verdienstelyk werk van den heer Bolzenthal (1), trok ik ten jare 1840 de aendacht op de belgische medaliën-graveurs van vroegere eeuwen (2). Kort daerna leverde de heer A. D. Schinkel eene belangryke bydrage *over eenige nederlandsche, of in Nederland werkzaam geweest zijnde medailleurs, gedurende de XVIIe eeuw* (3). Sedert dien tijd heeft de vlytige heer Pinchart, in de *Revue de la numismatique belge*, eene reeks artikels geschreven over onze oude stempelsnyders of dryvers, en eenen schat van bouwstoffen byeengebracht, waer uit men weldra eene eenigszins volledige geschiedenis der graveerkunst van medaliën hier te lande zal kunnen opmaken.

Het gelukte my ook by de namen der reeds bekende kunstenaers er eenen te voegen, die tot dan toe aen de navorschingen zoo van Bolzenthal, als van anderen, ontsnapt was,

---

(1) *Skissen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillen-Arbeit* (1429-1840). Berlijn, 1840; in-8° met dertig platen.

(2) In het *Kunst- en Letterblad* van dit jaer. Gent in-4°. bl. 78 en 82.

(3) In de *Bydragen voor de Penningkunde* (door de HH. A. D. Schinkel en G. van Orden). 's Hage 1841, A. D. Schinkel, *niet in den handel*, bl. 17.

namelyk dien van Michael Mercator, (die waerschijnlyk in onze moedertael Cremer of Cremers hiet) van Venloo [1]. Toen ik echter den naem van dien gelderschen kunstenaer aen de vergetelheid onttrok, kon ik slechts drie gedenkpenningen, welke men aen hem met vastheid mag toeëigenen, beschryven en doen afbeelden. Sedert is my een vierde voorgekomen, die, mijns dunkens, aen niemand anders dan aen Mercator toegekend kan worden. Deze laetste is wel niet onuitgegeven; maer hy is slechts te vinden in een werk, in de voorledene eeuw, in Duitschland verschenen, dat in het algemeen en in het byzonder hier te lande, zeer weinig verspreid is, namelyk in de *Verhandeling over medaliën ter eere van beroemde artsen*, door den geneesheer Moehsen geschreven. [2] En dan nog heeft deze geleerde wel dien penning opgenomen; doch hy heeft niets kunnen bepalen omtrent den kunstenaer, aen wien men hem verschuldigd is. Het is juist dit laetste, dat voor ons het meeste belang oplevert.

Zie hier hoe Moehsen, die medalie beschrijft, en welke gissingen hy in het midden brengt omtrent den man, wiens afbeeldsel zy ons voorstelt. Ik vertael hier letterlyk :

« De voorzyde draegt het borstbeeld van Hendrik Andrius of van Sittard, met eenen zoogenaemden doktorshoed en eenen pelsmantel; op zyne borst hangt een kruis aen eene dubbele ketting van peerlen. Het omschrift luidt: ·HENRICVS ANDRIVS SITTARDVS ARTIVM ET MEDCNE DOCTOR· ANNO ÆTATIS LXXI. Op de keerzyde leest men : OMNIBVS ADDE MODVM. ANNO M.D.XXXXI, dat is te zeggen *houdt maet in alle dingen*. Vermoedelyk was dit 's mans zinspreuk. »

« Men treft omtrent den geleerde, wiens gelaetstrekken op deze

---

(1) *Revue de la Numismatique Belge*. T. V. Brux. 1850. bl. 113.

(2) J. C. W. Moehsen, *Beschreibung einer Berlinischen Medaillen-Sammlung, die vorzüglich aus Gedächtenis-Münzen berühmter Aertze bestehet*. Berlin und Leipzig. 1773 (in twee deelen), Th. I. bl. 33.

medalie zijn bewaerd gebleven, geene de minste inlichtingen aen, noch in biographische, noch in andere werken. »

» In de beroemde verzameling van Ulrich en Büttner te Wolfenbuttel, bestond er vroeger een looden afgietsel van dien penning, dat later in mijn bezit is gekomen. In het derde deel der *Beiträge zur Historie der Gelehrten* van Rothscholz, bl. 232, wordt er, in de *Verzeichnis einiger Medaillen und Schau-Munzen*, van deze medalie gewag gemaekt; doch tot hiertoe werd ze nog nergens in het koper afgebeeld. Het exemplaer, waervan ik hier eene teekening mededeel, is in zilver, zeer zuiver gegoten en daerna door eene zeer bekwame hand opgewerkt. Dit kunststuk schijnt uit de school van Albrecht Durer te komen en weegt byna drie *loth*.»

» Of Andrius of Andri, ofwel Sittard 's mans rechte naem zy is my onbekend. Destijds was het gebruikelyk, dat zy die zich in een ander land vestigden, soms van hunne geboorte-plaets, soms van de streek van waer zy kwamen eenen toenaem ontvingen, die hun dan bybleef en tot geslachtsnaem overging. Op zulke wyze zijn in Duitschland de namen Pohle, Preusse, Dähne, Lützelburg, Cölln, Cleve, Bielefeld, enz. familienamen geworden. Sittard is een steedjen in het hertogdom Gulik, en het kan zijn dat of Andrius of wel zyne voorvaders aldaer geboren waren en sedert van daer alzoo bygenaemd bleven. In de Nederlanden leefde een geslacht Van Sittard, waervan zich zelfs eenige leden in Engeland bekend maekten. Tot de eerste behoorde Hendrik Van Sittard, uit Dordrecht, die ten jare 1705 den titel van Doktor in de artsenymengkunde te Leiden bekwam, en aldaer eene dissertatie de *Hydrope ascite* verdedigde. Onder de geleerden der zestiende eeuw bevinden zich er eenige, die insgelyks dien naem voerden, en die dan eens met eene C, dan eens met eene S, dan wederom met eene Z schreven, zooals Matthias Sittardus, keizer Ferdinands I biechtvader en hofprediker, die in 1562, te Frank-

fort, by de verheffing van Maximiliaen II tot keizer aenwezig was. Koenraed, Herman en Jakob Sittard waren drie predikheeren in de Nederlanden geboren, waervan de beide eerste gelijktydig met onzen Sittard leefden. Cornelius Sittard of Zittard, van Keulen, over wien de heer professor Wille in de *Nürenbergischen Gelehrten-Lexicon* het een en ander opgeeft, was een geneesheer te Nurnberg, alwaer hy in 1550 stierf. In hoeverre echter onze Hendrik Andrius Sittardus met deze in verwantschap stond, waer hy leefde en wat zijn prelatenkruis beteekent, is my niet bekend. Waerschijnlyk had hy den geestelyken stand aengenomen en eene aenzienlyke waerdigheid bekomen. Tot deze moest hy des te gemakkelyker geraekt zijn, indien hy wezenlyk de broeder of een bloedverwant was van den hierboven opgenoemden biechtvader des keizers. Het zal my aengenaem zijn, zoo de een of ander goedwillige geleerde my iets naders omtrent dien man wilde mededeelen. »

Tot dusverre Moehsen. Uit het aengehaelde blijkt het, dat die ervaren schryver ons niets omtrent den vervaerdiger dier fraeije medalie wist op te geven. Hy zegt slechts dat ze tot de school van Albrecht Durer te huis behoort. Ik stem geerne in dat dit kunststuk wel iets heeft, dat aen den grooten duitschen schilder, die insgelyks als medailleur werkzaem was, doet denken. Het is in der daed stellig dat Durer eenen grooten invloed op zyne tijdgenooten uitgeoefend heeft, en niets belet, dat men Michiel Mercator van Venloo, aen wien ik niet aerzel den penning van Andrius toe te kennen, als leerling beschouwe van eerstgenoemde, of ten minste als iemand, die zich de groote vorderingen, welke Durer aen de kunst had toegebracht, ten nutte had weten te maken.

Voor my gaet het vast, dat men de medalie van Andrius aen niemand anders kan toeschryven dan aen onzen gelderschen kun-

stenaer. Wanneer men immers de schikking, de teekening en de uitvoering vergelijkt met die der drie andere penningen, welke ik bereids als gewrochten van Mercator heb doen kennen, dan loopt de groote overeenkomst in ieders oog, en wanneer men verder het weinige, dat ons van het leven van Mercator gekend is, in verband brengt met het opschrift van de medalie ter eere van Andrius gemaekt, dan zal alle verdere twyfel moeten verdwynen.

Michiel Mercator (of Cremer) van Venloo, was aldaer ten jare 1491 geboren. Hy bracht een groot deel van zijn leven door in Engeland, alwaer hy zich door zijn uitstekend talent eene aenzienlyke fortuin verwierf, en van koning Hendrik VIII tot de ridderlyke waerdigheid verheven wierd. Omstreeks het jaer 1539, wanneer hy slechts den ouderdom van acht-en-veertig jaer bereikt had, kwam hy naer Venloo terug, en sleet daer, zoo het schijnt, het overige zyner dagen.

Ten jare 1540 werd de penning ter eere van Andrius, destijds een-en-zeventig jaer oud, vervaerdigd. Mercator was juist alsdan sedert een jaer in zijn vaderland terug en nog altijd in den vollen bloei van zijn talent. Twee der medaliën, die ik vroeger beschreef, dragen het jaertal 1539, geen wonder dus dat er tusschen deze en die van Andrius eene groote gelykenis van uitvoering bestaet.

Het opschrift des gedenkpennings ter eere van Andrius luidt : *Henricvs Andrivs Sittardvs artivm et medcne doctor,* dat stellig niets anders wil zeggen dan *Hendrik Andrius*, van Sittard, *doctor in de vrye kunsten en in de geneeskunde.* Het woord *Sittardus* moet hier niet als een geslachtsnaem beschouwd worden, maer beteekent eenvoudiglyk dat Andrius, een sittardenaer was, dat hy te Sittard was geboren, of ten minste aldaer woonde. Moehsen heeft zich, mijns dunkens, onnoodige moeite gegeven

om onzen Andrius, *Sittardus*, aen andere mannen die den naem of toenaem van Sittard voerden, te verwanten.

Sittard, in het latijn *Sittardia*, is eene kleine nederlandsche stad van 3000 zielen, in de provincie Limburg, arrondissement Maestricht, op acht uren afstands, ten noord-oosten van Aken, gelegen : vroeger behoorde zy tot het hertogdom Gulik en was in het bezit eens kapittels van edele kanonikersen. Venloo is niet verre van Sittard, hoogstens zeven uren, verwyderd. Mercator en Andrius waren dus niet alleen tijd-, maer als het ware, insgelyks landgenooten. Zie daer hoe het kwam dat de geldersche kunstenaer het op zich nam, de gelaetstrekken van dien sittardenaer door eenen gedenkpenning te vereeuwigen.

Van de drie vragen door Moehsen gedaen, waer Andrius leefde? wie hy was? en waerom zyne borst met een prelatenkruis versierd is? kan ik slechts de eerste beantwoorden met Andrius stellig als eenen inboorling van Sittard te beschouwen. Zoo min als de duitsche geleerde heb ik iets over 's mans leven of bedrijf kunnen vinden. In de biographiën van beroemde geneesheeren, zoo als die van vander Linden en Mercklin (1), Eloy (2), Dezeimeris (3), Broeckx (4), enz., of in andere boeken staet zijn naem niet eens vermeld. Thands echter dat ik zijn vaderland heb aengewezen, zal er in de plaetselyke beschryvingen of oorkonden wel iets meerder te ontdekken zijn, en dan zal men waerschijnlyk kunnen uitleggen, wat hem het recht gaf dat sierlyk kruis en dien

---

(1) G. A. Mercklini *Lindenius renovatus sive Johannis Antonidae van der Linden de scriptis medicis libri duo*. Norimb. 1686 in-4°.

(2) *Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne ou mémoires disposés en ordre alphabétique pour servir à l'histoire de cette science*. Mons, 1778, 4 vol. in-4°.

(3) *Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne*, par MM. Dezeimeris, Ollivier (d'Angers) et Raige-De Lorme. Paris, 1828-1839, 7 vol. in-8°.

(4) *Essai sur l'histoire de la Médecine Belge*. Gand, 1837, in-8°.

pelsmantel te dragen. Was misschien het toezicht over het adellyk vrouwengesticht zyner moederstad aen hem toevertrouwd? of bekleedde hy eene waerdigheid in de destijds nog bloeijende hoogeschool van Keulen?

Doch hoe hiet deze doctor Andrius in zyne moedertael? Dat valt niet gemakkelyk te raden. Den naem Mercator heb ik vroeger door dien van Cremers vertaeld, welken men slechts in het latijn had overgebracht; doch voor Andrius zal men waerschijnlyk wel zynen toevlucht tot het grieksch moeten nemen en aen ἀνδρεῖος, *virilis*, denken. Hoe dat dan vertalen? door *de Man* of *'s Mans?* Ik laet aen anderen over hier omtrent iets naders te bepalen. Het is hoogst te bejammeren, dat men in de vijftiende, zestiende en zelfs zeventiende eeuw, alles heeft willen in het latijn of het grieksch inkleeden. Onze vroegere benamingen zoo wel van plaetsen en persoonen, als van ambten en gewoonten, zijn daerdoor dikwijls geheel onverstaenbaer geworden. Zijn wy, in zekeren zin, aen de geleerden uit die tijdvakken onzen dank verschuldigd, omdat zy ons met de meesterstukken der oude letterkunden hebben ingewijd, dan toch mag men hen met recht verwyten dat zy meestal de geschiedenis der jongere tyden zoodanig in verwarring hebben gebracht, dat wy ons, in ons eigen vaderland, dikwijls niet meer herkennen. Met een deel der verachting, die zy voor de middeleeuwsche letteren en voor de voorvaderlyke volksbeschaving, in 't algemeen koesterden, moeten wy op onze beurt die waenwyze geleerden bejegenen, die uitsluitelyk in en voor de oude wereld leefden. Zy immers, die al wat in de moedertael geschreven was verachteden, waren de schuld dat zoo menig meesterstuk uit de middeleeuwen verloren ging, en dat by meer dan een der hedendaegsche volkeren de ware beschaving en verlichting zich niet vroeg konden ontwikkelen.

Ten slotte voeg ik hier by, dat my van de medalie van Andrius

nooit iets meer is voorgekomen dan de afbeelding by Moehsen, die daervan slechts een looden afgietsel had kunnen bekomen. De beroemde penningverzamelaer Rudolphi (1829), in zijn werk over de medaliën ter eere van vermaerde artsen geslagen (1), bericht ons, dat er by hem een exemplaer in. brons berustte, maer tevens ook dat er in het koninklyk kabinet te Berlijn een zilveren bewaerd werd. Dit laetste is waerschijnlyk wel het zelfde als dat waervan reeds vroeger, in 1773, het bestaen door Moehsen werd aengekondigd.

IV. Vredius als beoefenaer der Penningkunde.

—

Ik kon reeds vroeger den bruggeling Olivier de Wree of Vredius, wiens onderscheidene werken over de geschiedenis en oudheden van Vlaenderen nog dagelyks moeten geraedpleegd worden, onder de geleerden, die zich by ons, in vroegere dagen, met de numismatiek bezig hielden, eene eervolle plaets toekennen (2). Marc Laurin, heer van Watervliet, de voorname begunstiger van Goltzius, en die dezen oudheidskenner aenspoorde om zich met der woon te Brugge te vestigen, had eene verzameling van penningen aengelegd, welke niet geheel verstrooid werd, want Vredius kwam in het bezit, zoo niet van alles, dan toch van een gedeelte daervan. De met veel zorg opgemaekte, keurig geschre-

(1) *Recentioris aevi numismata virorum de rebus medicis et physicis meritorum memoriam servantia*. Berolini 1829, in-8° bl. 148, onder N° CCCLXVI, op het woord *Sittardus*.

(2) *Notice sur le Cabinet monétaire de S. A. le Prince de Ligne*. Gand 1847, in-12, bl. 29.

vene en met belangryke aenteekeningen voorziene kataloog, die aen Vredius toebehoorde, bestaet nog en is sedert een paer jaren mijn eigendom geworden. Dat handschrift voert ten titel : *Numismata Consulum et Imperatorum Rom. e reliquiis Laurinorum coacervata ab Olivario Vredio J. C. Brugensi, quæque hodie exstant in ejus bibliotheca. Anno* 1648. Het is een 4°-band van 227 bladen of 454 bladzyden (1).

Toen ik myne *Notice* schreef kon ik niet zeggen, wat er van dit kabinet geworden was. Ook de heer De Mersseman die een levensbericht van Vredius vervaerdigde (2), wist daeromtrent niets bepaelds, en hy verklaert alleenlyk, dat de oudheden door Vredius verzameld, verstrooid werden. Sedert echter heb ik eenigs zins de overtuiging bekomen, dat het meeste, en misschien wel alles, tot op onze dagen by de afstammelingen van Jan-Baptist Bonaert, behuwden zoon van Vredius, is blyven berusten, en eindelyk door eene achterkleindochter in huwelyk met den baron De Bonstetten, te Brussel in dezes bezit was gekomen.

Behalve antieke penningen, waervan ik dadelyk zal spreken, waren er in de verzameling van den brugschen geleerde ook talryke middeleeuwsche munten, vooral van Vlaenderen, voor handen. Deze gingen, omtrent het jaer 1832, aen andere liefhebbers over. Van daer kwamen ook de twee eenig by ons bekende exemplaren der looden noodmunt van veertig stuivers, tydens het

---

(1) Toen ik van Vredius in myne *Notice* gewag maekte, verkeerde ik in de meening, volgends de opgave van den *Catalogue des accroissements de la Bibliothèque royale, 4e partie*, bl. 113, dat de oorspronkelyke kataloog van Vredius op onze koninklyke bibliotheek berustende was; doch toen ik mijn handschrift bekwam, bleek het my ten volle dat dit wel degelyk het origineel is, waervan men te Brussel slechts eene kopy heeft.

(2) *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*. Bruges 1844. D. II. bl. 283.

beleg van Oudenaerde, in 1582, in omloop gebracht (1), welke stukken gedurende een twintigtal jaren by den heer generael Trumper bleven berusten, en waervan sedert het eene exemplaer de uitmuntende verzameling van den heer Eug. Herry, te Gent, het andere de myne zijn komen verryken.

Het origineel handschrift van den kataloog van Vredius komt insgelyks van de afstammelingen der Bonaerts. Het werd, zooals het boven blijkt, in 1648 geschreven, dus drie jaren vóór het overlyden van Vredius, die den 21sten maert 1652, slechts den ouderdom van vijf-en-vijftig jaren bereikt hebbende, stierf.

In dien kataloog worden, zooals de titel reeds aenduidt, slechts de romeinsche penningen uit de tyden der republiek of uit die des keizerrijks opgegeven. Van de middeleeuwsche of andere munten of medaliën wordt er geen gewag gemaekt. Het boek is niet door Vredius zelven, maer wel onder zijn toezicht geschreven. Hier en daer nochtans, zijn er aenmerkingen, verbeteringen of, voor de nagekomene stukken, byvoegsels van de hand des brugschen geleerde. De kataloog is algemeen chronologisch ingericht met volgorde van goud, zilver en koper, doch zonder dat men afzonderlyke reeksen voor elk metael heeft waergenomen. De voor- en keerzyden van al de penningen worden in het breede beschreven, de afbeeldingen uitgelegd en de omschriften voluit opgegeven. Meermalen verwijst men naer den schryver, by wien de stukken afgebeeld zijn, of by wien er over gehandeld wordt, zooals Goltzius, Occo, enz. Eerst komen de familiepenningen of *Nummi Consulares*, dan volgen die van het westersch keizerrijk,

---

(1) Die munt is met de andere van hetzelfde beleg zeer nauwkeurig beschreven in eene hoogstverdienstelyke verhandeling van den heer Dr van der Meersch, in de *Revue de la numismatique Belge* van 1850, D. V. bl. 283-327, alwaer dat stuk op plaet X afgebeeld is. De geleerde schryver spreekt slechts van één exemplaer by generael Trumper aenwezig; doch die heer bezat er twee, beide goed en echt.

waeronder ook eenige in de koloniën geslagen of met grieksche opschriften, eindelyk wordt de lijst door die van het oostersch keizerrijk besloten. Geheel de verzameling kan zoo wat uit 2,500 stuks bestaen; onder deze vindt men slechts een twintigtal gouden, meest zeer gekende, doch onder de zilveren zijn er talryke die men te recht als zeer weinig voorkomende mag beschouwen. Ook zijn er veel zeldzame koperen. Hier en daer ontmoet men wel eenige valsche of verdachte stukken, zoo als de Otho in 't koper, van eerste grootte. Maer men weet, dat men destijds de onechtheid van dien penning zoo min als van sommige anderen, nog niet op eene voldoende wyze had bewezen. Het cyfer 2,500, waerop ik de verzameling van Vredius bereken, en dat ons heden voor eene verzameling van antieke penningen niet hoog toeschijnt, moet voor die tyden als vry aenzienlyk beschouwd worden. In der daed men verzamelde alsdan, als het ware uitsluitelyk, medaliën der oudheid, en daer het getal liefhebbers wel zoo groot was als heden, moest het moeijelyk en kostbaer zijn voor eenen liefhebber om eene eenigs zins beduidende reeks by een te krygen. Verder is het stellig, dat er sedert twee honderd jaer, in alle landen, talryke ontgravingen plaets gehad hebben, waerdoor de voorraed meer dan verdubbeld is, terwijl er weinig of niets van het reeds vroeger bestaende is verloren gegaen. Ook worden de grieksche en romeinsche penningen slechts door enkele persoonen verzameld, omdat de kennis der munten en medaliën uit de middeleeuwen of uit de jongere tyden grooten deels de aendacht van veel liefhebbers tot zich heeft getrokken. In mijn exemplaer des kataloogs dezer verzameling ligt er een los blaedjen, dat ik houde als van de hand van Vredius geschreven, en waerop men de pryzen leest, waertegen men des tijds te Parijs sommige romeinsche penningen kon bekomen. Dat lijstjen draegt het jaertal 1651 en is dus maer eenige maenden vóór de dood van den brugschen

liefhebber opgemaekt; misschien teekende hy het zelf op gedurende een verblijf te Parijs, of schreef hy het over uit eenen brief aen hem door den eenen of anderen toegezonden. Waerschijnlyk waren die stukken by eenen handelaer te bekomen, want reeds in die eeuw trof men in Frankrijks hoofstad, zoo wel als heden, eenen voorraed aen van oudheden en penningen.

Zie hier deze lijst :

COPIE DU PRIX DES MÉDAILLES SUIVANTES A PARIS, ANNO 1631.

	flor.	solz.
Lepidus, d'argent.	10	»
Sext. Pompeius, d'argent.	20	»
Livia, petit cuivre.	3	»
Cai et Julii (1), argent.	20	»
— Moyen cuivre.	60	»
Uterque Drusus, argent et cuivre.	30	»
Antonia, argent.	20	»
Agrippina Claudii.	10	»
Messalina.	10	»
Britannicus, qu'on estime seul à Paris.	300	»
Popea au reuvers Néron.	10	»
Messalina au reuvers Néron, grec.	20	»
Julia Sabina, argent.	—	20
Plotina, grand cuivre.	30	»
Mariniana, argent	20	»
Matidia.	20	»
Antinous (2), grand medaillon.	100	»
Didia Clara, cuivre.	20	»
Tranquillina, grand cuivre latin.	60	»
— Grec, grand cuivre.	40	»
Gordianus Africanus, argent.	60	»
— Grand cuivre.	30	»
Valerianus, grec.	30	»
Nepotianus.	20	»
Nicianus (3).	40	»
Alexander Tyrannus.	20	»
Delmatius.	20	»
Carausius.	20	»
Domicius Domicianus.	30	»
Quietus.	20	»
Hannibalianus.	60	»
Romulus.	3	»
Julia Titi, d'argent.	10	»
Jovianus, cuivre.	10	»
Jovinus, argent.	3	»
Victor.	3	»
Jule César, grand cuivre.	20	»
Trebonianus Gallus.	3	»

(1) Waerschijnlyk Caïus en Lucius.
(2) Van dezen keizer zijn slechts griek'sche penningen bekend.
(3) Wellicht Nigrinianus.

	flor.	solz.
Trebonianus, moyen bronze, avec colonne.	20	»
Quintus Herennius.	10	»
Galba.	3	»
Vitellius, grand cuivre.	50	»
Pupienus, grand cuivre.	6	»
— Moyen cuivre.	20	»
Pescennius, argent.	100	»
— dito cuivre, grand.	(1) 300	»
Maximus, d'argent.	15	»
— Grand cuivre.	—	40
— Moyen cuivre.	3	»
Diadumenianus, grand cuivre.	30	»
— Moien cuivre.	10	»
Diadumenianus, argent.	5	»
Trajanus Decius.	—	40
Pertinax, grand cuivre, beau à merveille.	80	»
— Moien cuivre.	30	»
— Argent.	50	»
Didius Julianus, grand cuivre.	10	»
— Moyen cuivre.	30	»
— D'argent.	60	»
Balbinus.	6	»
— Moyen cuivre.	100	»
Valerianus, grand cuivre.	3	»
Gallienus.	3	»

Deze lijst verdient alles zins onze aendacht : zy levert immers een bewijs op, dat in den tijd van Vredius de antieke penningen in het algemeen, ruim zoo duer betaeld werden als heden. In der daed wanneer men het werk van Mionnet (2), dat zooals men weet, de veilbare waerde der romeinsche munten aenwijst en hedendaegs door de meeste verzamelaers tot maetstaf gebruikt wordt, dan ziet men, dat doorgaends onze pryzen min hoog zijn dan die welke men in vroegere tyden besteedde. Ten einde dit gezegde te staven wil ik hier eenige der stukken op deze oude lijst voorkomende vergelyken met Mionnets handleiding. Voor allen zou ik zulks niet kunnen doen, omdat de geschrevene nota te onbepaeld is, of omdat het metael of de grootte niet wordt aengeduid. Ik weet verders wel, dat sedert

(1) By Mionnet wordt geen Pescennius van eerste grootte aengehaeld, zoodat men mag veronderstellen dat de hier opgegevene valsch was of met grieksch opschrift.

(2) *De la Rareté et du Prix des médailles romaines ou recueil contenant les types rares et inédits des médailles d'or, d'argent et de bronze, frappés pendant la durée de la république et de l'empire romain.* Paris, 1827. Seconde édit. 2 vol. in-8°.

het verschynen van Mionnets handboek, sommige stukken, vooral de zeldzame, nog merkelyk in prijs zijn gerezen; doch eene in alles nauwkeurige vergelyking kan ik hier noch bedoelen, noch betrachten.

Men verlieze niet uit het oog, dat de opgave van Vredius in gulden is, en die van Mionnet in franken.

Antonia,	Z.	Gul.	20	Fr.	40.		
Livia,	K^2. (1)	»	3	»	3.		
Julia Titi,	Z.	»	10	»	24	tot	60.
Vitellius,	K^1.	»	30	»	48	»	120.
Pertinax,	Z.	»	60	»	50	»	150.
—	K^1.	»	80	»	100	»	200.
—	K^2.	»	30	»	4	»	100.
Didia Clara,	K^1.	»	20	»	20.		
Pescennius Niger,	Z.	»	100	»	120	»	225.
Diadumenianus,	Z.	»	5	»	15	»	60.
—	K^1.	»	30	»	40	»	50.
—	K^2.	»	10	»	6	»	7.
Maximus,	Z.	»	15	»	20.		
Balbinus,	K^2.	»	100	»	60	»	70.
Pupienus,	K^1.	»	6	»	8	»	40.
—	K^2.	»	20	»	50	»	60.
Mariniana,	Z.	»	20	»	3	»	6.
Quietus,	*Bil*	»	20	»	12	»	15.
Carausius,	K^3.	»	20	»	10	»	24.
Domitius Domitianus,		»	30	»	15	»	24.
Alexander,	K^3.	»	20	»	72.		
Delmatius,	K^3.	»	20	»	2	»	6.
Hannibalianus,	K^3.	»	60	»	60.		
Nepotianus,	K^3.	»	20	»	100.		
Jovianus,	K^3.	»	10	»	6	»	12.
Victor,	K^3.	»	3	»	3.		
Jovinus,	Z.	»	3	»	9	»	15.

(1) Ik heb door K^1 de koperen van de eerste grootte, door K^2 die van de tweede en door K^3 die van de derde of laetste grootte aengeduid.

DESPAUTERIUS.

—

De werken van twee zuid-nederlanders werden, te rekenen van de eerste helft der zestiende eeuw, waerin zy van de pers kwamen, tot in de vorige toe, niet alleen in ons vaderland, maer ook in Duitschland, in Frankrijk, in Engeland, en elders algemeen als schoolboeken voor het aenleeren der oude talen gebruikt. Ik bedoel namelyk de grieksche spraekkunst van Cleynaerts of Clenardus, van Diest, en de latijnsche van Despauterius, van Ninove. De namen van die mannen waren zoo beroemd, dat iedereen ze in den mond had. La Fontaine zelf verhaelt van :

> Un écolier qui ne s'amusait guère
> à feuilleter Clénard et Despautère.

In welk jaer Despauterius ter wereld kwam schijnt onbekend; doch men leest (1), dat hy te Leuven in de pedagogie de Borcht of het Castrum, studeerde, aldaer Jan Custos of De Coster, van Brecht, tot leermeester had, en in 1501, als vierde in den wedstrijd der wijsbegeerte werd uitgeroepen. Daerna werd hy professor, eerst in de pedagogie de Lelie, te Leuven, vervolgends te 's Hertogenbosch en te St.-Winoksbergen (2), eindelyk opende hy eene school te Comene, in Vlaenderen, en vormde aldaer talryke

(1) Foppens, *Bibliotheca Belgica*, II. bl. 628.
(2) Millin, Antiquités Nation., T. IV. — XLIV, bl. 16.

leerlingen, welke later door hunne schriften beroemd werden. Hy stierf binnen deze stad ten jare 1520. Zijn graf werd met het volgende distichon versierd, waeruit men verneemt dat hy slechts een oog had :

Hic jacet unoculus, visu praestantior Argo,
nomen Joannes cui Ninivita fuit (1).

By Foppens vindt men verder de lijst der werken, welke men aen Despauterius verschuldigd is, terwijl men aldaer, zoowel als by De Reiffenberg (2), eenige inlichtingen over 's mans leven en schriften aentreft.

Indien hy wezenlyk ten jare 1520 (3) stierf, dan kon hy geenen hoogen ouderdom bereikt hebben. Uit het boven gezegde blijkt, dat hy zyne studiën slechts ten jare 1501 eindigde. Men zou dus mogen veronderstellen, dat hy rond het jaer 1480 geboren werd.

Te Ninove zelf schijnt er heden omtrent Despauterius niet veel meer te ontdekken. Alleen vond men op het archief dier stad een stuk, dat wel waerschijnlyk op de ouders van dien geleerde betrekking heeft. Het is eene verzoening ten jare 1487, bewerkt en uitgesproken door den bailliu en schepenen van

---

(1) Dit grafschrift werd ten jare 1615, schijnt het, vernieuwd, toen men de kerk herbouwde. Het bestaet nog heden, maer eenigs zins gewyzigd. Men leest thands aldaer :

Epitaphium doctissimi viri Joannis Despauterii hujus oppidi ludimagisti qui obiit anno 1520.
Hic jacet unoculus visu praestantior Argo
Flandrica quem Ninive protulit et caruit.
Requiescat in pace.

Men zie dit in *Bulletin de la Commission historique du Département du Nord*. Lille. 1843. D. I, bl. 63.

(2) *Troisième mémoire sur les deux premiers siècles de l'Université de Louvain*. In de *Mémoires de l'Académie*.

(3) Dit jaer wordt insgelyks opgegeven door Millin, *Antiquités Nation*. T. V. LVIII, p. 2, die zich op Ladvocat, *Dictionn. Hist*. D. I, bl. 484 beroept.

Ninove, tusschen zekeren Jan Hoobosch en Lijsbet tSagers, zijn wijf, van eene zyde, en Jan de Espouter en Margriet sVoghels, zyne huisvrouw, ter andere zyde. Uit die akte zou volgen, dat Joannes Despauterius, eigenlyk in onze moedertael Jan Espouter of de Espouter moet heeten.

De heer greffier Van Varenbergh, van Ninove, maekte my met dit stuk bekend en zond my er eene kopy van af. Ik betuig hem hiervoor mynen dank.

Het luidt als volgt :

Ten verzoucke van Joosse Hoobosch ende van Lisbetten tSagers, zynen wive, zo es de bailliu met scepenen ghegaen ten huyse van Janne de Espouter, ende heeft daer gehaelt eenen heerlijcken vrede tusschen den voors. partyen, ende heeft ghelast ende bevolen Margarieten sVoghels, tvoors. Jans Espouters wijf, mits dat hy Janne, haren man, niet thuys en vant, dat hy, noch zy, Joosse Hoobosch, noch Lijsbette, zynen wive voors., niet misdoen en zouden, doen misdoen, noch laten misdoen, op de verbuerte van live ende goede ende op zoennisbrake; ende dat zijt Janne, haren man, zeggen zoude, daeraf zy den last an nam. Ghedaen by Pieter van Tortelboome, als bailliu, Janne Cabbiliau, Joos Vanden Hecke, Jan XXhooghe (1) ende Adriaen Vander Vekene, als scepen, op den VIII^en^ dach van Octobere, anno LXXXVII (2).

Dit stuk is getrokken uit het *Registrum novum Scabinorum Nieneven.*, *inscriptum XV^to^ Septembris anno Domini M°.CCCC°LXXV^to^* etc.

Jammer is het dat men ook op gemeld archief niet gevonden heeft waerom die veete tusschen Joos Hoobosch, en Jan Espouter bestond, en die aenleiding gaf tot deze verzoening.

---

(1) *XXhooghe*, voor *Twintichhooghe* of *Twintigoogen*, een eigennaem.

(2) Over onze oude rechtsgebruiken, in het algemeen, en ook over de *wettelyke verzoening*, raedplege men het verdienstelyk werk van Dr M. J. NOORDEWIER, *Nederduitsche Regtsoudheden*. Utrecht, 1853. in-8°.

CHRISTIAEN, KONING VAN DENEMARKEN IN BELGIE.

Over het verblijf hier te lande van koning Christiaen II van Denemarken, en het overlyden zyner gemalin op het slot van Zwijnaerde, by Gent, is er sedert een vijf-en-twintigtal jaren nog al geschreven. Ik verwijs de lezers naer hetgene ik zelf vroeger aenteekende (1), maer wel vooral naer de belangryke verhandelingen van Willems (2), Altmeyer (3) en Allen (4).

De deensche koning uit zijn land gevlucht, hield zich, zoo als men weet, eenen geruimen tijd te Lier op, en bevond zich aldaer, by gebrek aen geld, meer dan eens in zeer bekrompenen toestand, waeruit, zonderling genoeg! de Landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, die namens haren neef, den machtigen keizer Karel, de Nederlanden bestuerde, hem niet altijd redden kon.

De brief, dien ik hier opneem, bevestigt nogmaels het vroeger bekende, vermits by dezen de hofmeester des keizers door koning Christiaen aenzocht wordt, zoo voor dezes beambten en bedien-

---

(1) *Messager des Sciences et des Arts* 1833, bl. 180.

(2) *Belgisch Museum*, D. II, bl. 196-236.

(3) *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe*. Brux. 1840. in-8°. en *Trésor National*. Brux. 1842. D. I, bl. 286.

(4) *De rebus Christiani secundi Daniæ, Norvegiæ, Sueciæ regis exsulis commentatio*. Pars I. Hafniæ 1844. in-12°. Ik denk niet, dat er hiervan een tweede stukjen het licht zag.

den, als voor die van wylen de koningin, de noodige rouwkleederen te doen vervaerdigen.

Het stuk luidt als volgt :

Très-chiers et bien aymés, Nous avons rescript à nostre très-chier et bien aymé, le compte de Gavers, comment les filles, officiers, serviteurs et servantes, tant de nous comme de feu la Royne, nostre bonne compaigne, que Dieu absolve ! lesquelz ont tousjours esté à Lière, durant le tamps que avons esté absent, ne sont encore vestu en doeul, dont nous nos esmerveillons, car il nous avoit esté dit à Zwynaerde que chascun d'iceulx seroyent rabilliés seloing leur estat, comme ceulx qui présentement lors estoyent à Gand, comme ousi raison le veult et assez le scavez. Ce consideré, vocilliés tant ferre pour nous que yceulx desureditz soyent revestu. Et en ce faisant nous ferez chose agréable; ceque recognoitrons en tamps advenir. Nous vous envoyons le nombre d'iceulx par escript, chascun selong son estat. A tant, très-chers et bien aymés, Dieu vous doint ce que desirés. De Lière, ce xixme jour de Février XV^c^.XXV.

CHRISTIERN.

Op den rug leest men :

A nos très-chiers et bien aymés, les mestres dhostelz et commys de l'Empereur, le seigneur de Moucron et le seigneur de Sonastre (1).

De originele brief is het eigendom van Z. H. den Prins van Ligne, en berust op het kasteel van Belœil.

---

(1) *Sonastre* of *Souastre*. Omtrent dien tijd leefden Karel van Sonastre, heer van Auzy, edelman aen het Hof der Landvoogdes Maria van Hongarië gehecht — Hugo van Sonastre kapitein der schutters van Maria van Hongarië — Philips van Sonastre, ridder, raedsheer en hofmeester der zelfde Landvoogdes. Het is ongetwyfeld aen dezen laetsten dat de brief gericht was. — Ik ben deze inlichtingen verschuldigd aen den heer Pinchart, van Brussel.

DE PASTOOR VAN VELTHEMS SPIEGEL HISTORIAEL.

Van de berijmde chronijk, die algemeen bekend is onder den naem van *Spiegel Historiael* van Lodewijk van Velthem, maer die, zoo als prof^r. Jonckbloet het eerst deed opmerken (1), waerschijnlyk het werk is van eenen ongenoemden schryver, die pastoor te Velthem was, bestaet er heden slechts één enkel volledig handschrift. Het berust op de akademische bibliotheek te Leiden en werd, in 1727, door Lelong voor zyne uitgave gebruikt. De druk echter door dien geleerde bezorgd, is slordig wat den tekst betreft, en met talryke onbruikbare aenteekeningen en verklaringen voorzien. Te recht zegt Dr Jonckbloet, dat eene kritische uitgave van dit werk hoogst nuttig zou zijn.

Vóór eenige jaren heeft de heer Lorsch, te Bonn, twee fragmenten (te samen 322 versen bevattende), van een tweede hand-

(1) *Inleiding op den Roman van Lancelot*, I D. bl. XXXVI en volg. — *Geschied. der middennederlandsche dichtkunst*, III D. bl. 188-209. — Dr Jonckbloet heeft vroeger het derde boek dezes *Spiegel Historiaels* nauwkeurig naer het leidsch handschrift uitgegeven. Zie zijn *Specimen e literis Neerlandicis, exhibens Ludovici de Velthem chronici, quod inscribitur* Speculum Historiale, *librum III*. Hagae-Comitis. 1840. in-4°.

schrift ontdekt. De varianten van beide deze bladen zijn door Jonckbloet opgegeven (1).

Doch, behalve het volledig handschrift van Leiden, en de twee fragmenten van Bonn, zijn er van die rijmchronijk geene andere *Codices* overgebleven.

Dat er echter, ten jare 1631, nog een ander handschrift, ten minste van een gedeelte, bestond, blijkt hieruit : Wichmans, in zyne *Brabantia Mariana* (2), verhaelt, dat de bisschop van 's Hertogenbosch, Michiel Ophovius, hem eenen perkamenten *Codex*, vóór drie honderd jaer, door eenen geestelyke, die kapellaen te Sichem was, geschreven, en welk boek ten titel voerde : *Quinta pars Speculi Historialis*, ter hand stelde. Wichmans, die uit de tael had meenen te mogen opmaken dat de schryver een Zeeuw of een Vlaming was, voegt er by dat deze, zoo als hy zelf getuigt, in 1303, kapellaen was van O. L. Vrouw te Sichem, en dat hy aldaer recht tegen over zekeren Arnold Pickel woonde. Verder haelt hy de volgende versen aen :

Daer dede menigh sijn bedevaerde
tote eene heecke, zy u kondt,
die als een cruys ghewasschen stondt,
met twee raeyen gaende uyt,
daer menigh toegingh overluyt,
dier aen hinck scherp en staf
en seyde hy waer ghenesen daer af......
Soo dat wiert ghehanghen daer
menigh scherpe en staf aen den boom.

Deze regelen treft men in de uitgave van Lelong, IV boek, cap.

(1) *Verslagen en berigten uitgegeven voor de Vereeniging ter bevordering der oude nederl. letterkunde*. Derde jaarg., Leiden. 1846. bl. 72-76.
(2) *Brabantia Mariana tripartita*. Antw. 1632, in-4° bl. 310.

57 aen (1), doch tusschen het hier opgegeven zevende en achtste vers, leest men er in den druk nog zeven andere, die Wichmans uit het handschrift niet heeft opgegeven, als niet gunstig zijnde voor hetgene hy wilde beweeren.

Alhoewel de tekst van Wichmans grooten deels met dien van Lelong overeenstemt, (want op de vernieuwde schrijfwyze van sommige woorden neem ik geen acht), schijnt het my dat eenige varianten, die daerin voorkomen, genoegzaem zijn om te bewyzen, dat het handschrift, te 's Hertogenbosch, in 1631 voor handen, niet hetzelfde is, als dat hetwelk zich thands te Leiden bevindt.

Lelong schreef in zyne voorrede dat hy, zoo veel het hem mogelyk was na te gaen, niet had konnen ontdekken, dat er meer dan een exemplaer van dit werk overig was; hetwelk, omtrent den jare 1620, Mr Adriaen van Meusenbroek, advokaet te Dordrecht, had toebehoord, en door W. van Gouthoeven (2), als ook waerschijnlyk tot het uitgeven van de *Rijmchronijk* in 't zelfde jaer, ter leen werd gebruikt. Vervolgends, gaet hy voort, schijnt het, in handen van P. Scriverius (3), verder in die van Fred. Arn. van Westphaalen en eindelyk in die van professor Ant. Matthaeus gekomen te zijn; diens bibliotheek in den jare 1717 te Leiden geveild zijnde, is hetzelve door Mathias Ooster gekocht, die het op verzoek van Lelong door dezen liet uitgeven.

Uit dit alles, zoo wel als uit de weinige versen by Wichmans te lezen, mag men veronderstellen, dat het handschrift van bisschop Ophovius wel degelyk een ander, dan het gekende, was. Misschien wordt het nog eens terug gevonden. Ik trek hierop de aendacht der noord-brabandsche geleerden.

---

(1) Bl. 287-288.
(2) Zie deszelfs *Chronijk*, bl. 321. (3) Zie zynen *Toetsteen*, bl. 251.

MAERLANTS GEDICHT,

« Der kerken claghe. »

—

Dr Jonckbloet (1) heeft, naer aenleiding van Maerlants eigene woorden, dezen naem gegeven, aen een klein gedicht van achttien dertienregelige strofen, hetwelk voor het eerst door Willems werd uitgegeven (2). Het eenige handschrift waerin het te vinden is, en waeruit deze geleerde het trok, behoorde des tijds aen Lord R. Heber, en kwam, na diens dood, in mijn bezit (3).

By eene nauwkeurige vergelyking van den oorspronkelyken tekst met dien door Willems geleverd, heb ik de volgende kleine onnauwkeurigheden opgemerkt : vers 18 staet *iongren*, het handschrift heeft *iongeren*, — v. 59 *swarde*, l. *swaerde* — v. 63 *cleedre*, l. *cleedere*, — v. 82 *waerheit*, l. *warheit*, — v. 101 *jae ic*, l. *jaeic*, — v. 103 *in den*, l. *inden*, — v. 158 *cleedre*, l. *cleedere* — v. 174 *ware*, l. *waerre ;* doch het volgende is gewichtiger : v. 202 moet gelezen worden :

Nu siet of hi niet val ē minde
die Gods scape noyt en kinde?

waervoor by Willems :

Nu siet of hi niet val, ēn minde,
die Godsscape noyt en kinde.

---

(1) *Geschiedenis* III, stuk I, bl. 150.

(2) *Mengelingen van Vaderlandschen inhoud*. 1827. bl. 45.

(3) Over dit handschrift schreef ik reeds vroeger in het *Kunst- en Letterblad* van 1840. Gent, in-4° bl. 46.

Iets dat geenen goeden zin oplevert en Willems het woord *minde* deed verklaren door *verminderen*. Terwijl die twee versen eenvoudig beteekenen : *Nu ziet of hy, die Gods schapen nooit kende, den val niet bemint?* (1).

By eene kritische uitgave van Maerlants strofische gedichten kunnen deze terechtwyzingen van pas komen.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

II. Hertog Arnold van Gelderland.

Hertog Arnold van Gelderland, Karel van Egmonts grootvader, was een vyand van alle hoofsche pracht. Nooit ging hy in de zyde gekleed, maer altijd in de londensche wol. Het gebeurde eens dat Philips de Goede hem een kostbaer met vilt afgelegd gewaed ten geschenke zond, doch Arnold bewonderde het in het geheel niet, en wanneer hy het te elken jare eens of twee malen aentrok, dan bezag hy het niet, verre van er trotsch op te zijn. Hy had zelfs de gewoonte er den spot mede te dryven, als met iets dat voor zyne leden niet geschikt was.

Melandri *Iocorum atque Seriorum Centuriae aliquot.* Francf. 1617, in-12° I. 268, die zich op Hadamarius *de Instit.* bl. 109, beroept.

---

(1) Toen Willems dit stuk liet afdrukken had hy waerschijnlyk het handschrift niet meer onder het oog, vermits hy voor het door hem gedrukte *Godsscape*, zelf voorstelt *Gods scape* te lezen. Deze gissing was onnoodig, want het staet wel degelyk zoo in den oorspronkelyken tekst.

OORKONDEN IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1278, 1279 EN 1280.

— —

Vinders.

—

Hiervoren (1) ruimde ik eene plaets in voor eene dietsche charter van 1298, herkomstig uit Sinter-Goedelen-kerk te Brussel. Dit mael neem ik hier vier oorkonden op van de jaren 1278, 1279 en 1280, die vroeger tot het archief behoorden der abdy van Sint-Bertijn, te Sint-Omaers, of om beter te zeggen tot dat der proostdy van Poperinghe, welke aen dit beroemd klooster onderhoorig was. Thands berusten die stukken, met de twee latijnsche, die ik hier insgelyks bygevoegd heb, op het archief der provincie Oost-Vlaenderen, te Gent.

De vier dietsche stukken (I, II, III en V), zijn alle door eene en de zelfde, eenigs zins zonderlinge, maer toch fraeije en zeer leesbare hand, en byna zonder verkortingen geschreven. Zy zijn in zeer goeden staet, behalve dat de zegels, die vroeger daeraen hingen, door redenen, welke ik zoo even zal aenduiden, daervan afgerukt en verdwenen zijn.

---

(1) Bl. 100.

De abdy van Sint-Bertijn was eene der oudste, der rijkste en der vermaerdste van de Nederlanden. Zy leverde tydens de middeleeuwen, een aental geleerde of beroemde mannen op, aen wier hoofd de abt Sugerius, de groote staetsman van Frankrijk, onder koning Lodewijk den zevensten, eene eerste plaets verdient.

Het is jammer, dat het archief van zulk aenzienlyk gesticht, by deszelfs vernietiging ten gevolge der groote fransche omwenteling, meerendeels verloren ging. De talryke charters, die aldaer berusteden, had men reeds in de vorige eeuw van zulk belang voor de geschiedenis geacht, dat men er ernstig aen gedacht had om ze te laten drukken. Zekere monik Charles de Whitte had, tusschen de jaren 1746 en 1775, de oorkonden, en daeronder ook die van Poperinghe, met veel zorg, in elf deelen in-folio overgeschreven en de uitgave moest onder het toezicht van ervaren mannen, zoo als Bréquigny en Chérin, geschieden. By gebrek echter aen geldmiddelen, werd dit eerst voor eenigen tijd verschoven en later maekten de staetkundige gebeurtenissen de uitvoering van dit plan onmogelyk(1).

Die afschriften door Dom de Whitte vervaerdigd, worden tot heden toe te Sint-Omaers bewaerd; doch, behalve een zestiental pauselyke bullen (2), denk ik niet, dat er aldaer nog andere originele charters voor handen zijn.

Ten jare 1840 heeft de heer Guérard, te Parijs, het *Chartularium Sithiense* aen het licht gebracht, maer dat is eerder eene chronijk, dan wel een charterboek. En dan nog heeft men de daerin oudtijds opgenomene oorkonden niet tegen de oorspronkelyke stukken kunnen vergelyken, vermits deze grootendeels verloren zijn en waerschijnlyk zullen blyven.

---

(1) Piers, *Biographie de la ville de Saint-Omer*, bl. 256.
(2) *Mémoires de la société des Antiquaires de la Morinie*, D. I, bl. 232.
(3) In de *Collection des Cartulaires de France*, Tom. III, in-4°.

De originele stukken in de proostdy van Poperinghe berustende, waren aen zonderlinge lotgevallen onderworpen. Na de vernietiging van dit gesticht kwam de prioor naer Gent gevlucht met geheel of ten minste met de belangrijkste stukken uit zijn archief. Hy nam zynen intrek by eenen broodbakker, by wien hy eenige jaren later stierf. Na 's mans dood werden de originele charters voor oud perkament aen eenen drukker verkocht, die het voor omslagen van almanakken en cathechismussen wilde verbruiken, en dadelyk ten dien einde, de ruggen van al de stukken geel verwde. Ook had hy al de zegels afgerukt en als voor hem van geen nut weehgesmeten, zoodanig dat er heden niet een enkel aengebleven is !

Doch gelukkig wekten die charters, waervan de meeste als toonbeelden der middeleeuwsche schrijfkunst mogen doorgaen, eer ze versneden werden, de aendacht op van eenige geleerden en liefhebbers dezer stad. Wat er nog voorhanden was, bleef behouden, doch werd op nieuw verstrooid, want de heeren Hye-Schoutheer, Lammens, graef De Thiennes, L. De Bast, Parmentier, Versturme, De Laval en misschien nog andere, kochten elk, de eene min de andere meer, eenige dier kostbare oudheden.

Tydens de jaren (1832-1835), dat ik met het toezicht over het archief dezer provincie belast was, had ik het genoegen de meeste van die wijd en zijd verspreidde stukken byeen te krygen. Mevr. de W^{e}. De Bast liet aen het archief over dien merkwaerdigen giftbrief van 745, waervan een fac-simile achter het eerste deel der fransche uitgave van Warnkœnigs geschiedenis van Vlaenderen gevoegd is (1). De graef De Thiennes, die een paer stukken, welke tot de heerlijkheid Rumbeke betrekking hebben, bezat,

(1) In den oorspronkelyken duitschen druk is het niet te vinden.

gaf ze te geschenke. Toen op 21 january 1833, de bibliotheek van Hye-Schoutheer, welke alleen honderd-zeven-en-veertig dier charters bevatte, geveild werd, kon ik deze alle voor rekening der provincie aenkoopen (1). De overige, die aen de hierboven genoemde heeren toebehoorden, werden insgelyks, het zy door my, het zy door mynen opvolger, den heer baron De Saint-Genois, door aenkoop voor het archief bekomen, zoodanig dat er aldaer byna twee honderd stukken verzameld zijn.

Omtrent al deze oorkonden waren des tijds onuitgegeven; doch sedert heeft de heer Warnkœnig er eenige in de bylagen van zyne zoo verdienstelyke geschiedenis van Vlaenderen opgenomen, en thands mag men hopen, dat de heer advokaet P. C. Van der Meersch, de tegenwoordige archivaris der provincie, het plan dat hy gevormd heeft, om geheel de verzameling te laten drukken, weldra zal ten uitvoer brengen.

Intusschen maek ik hier zes dier charters voor het eerst bekend, waervan vier als belangryke proeven onzer oudste proza moeten beschouwd worden, terwijl de twee latijnsche hier slechts gedrukt worden als tot de zelfde zaek, waervan gehandeld wordt, betrekking hebbende.

Men ziet uit deze stukken, dat de schepenen van het Vrye van Brugge, reeds ten jare 1278-1280, hunne akten en beraedslagingen in de moetertael opstelden, terwijl de deken der Christenheid van Brugge in het latijn schreef, dat stellig door eene der partyen niet verstaen werd. Wel is waer, zyne brieven waren gericht aen den officiael van het bisdom van Doornijk, doch deze was waerschijnlyk wel een Vlaming of ten minste was hy het dietsch

(1) Al die stukken zijn tamelyk wel beschreven in den *Catalogue d'une grande collection de Livres curieux et singuliers, parmi lesquels nombre de Manuscrits, suivie de chartres, diplômes, etc. provenant de la bibliothèque de feu Mr. Fr. J. P. Hye-Schoutheer, dont la vente se fera à Gand, le* 21 *janvier* 1833, bl. 143-153 en 157-159.

meester. Ik deed reeds opmerken (1), dat de landtael veel vroeger door de wereldlyken in de akten werd ingevoerd dan door de geestelyken, welke laetste nog lang het gebruik van het latijn behielden, dat zy zelfs nooit geheel lieten varen.

Deze vier dietsche charters leveren een doorslaende bewijs op hoe sedert de dertiende eeuw de gesprokene tael dezelfde is gebleven. In der daed men treft hier eenige woorden en spraekvormen aen die tot heden toe in West-Vlaenderen zijn blyven voortbestaen. Als zoodanig kan men beschouwen : *idaen, iof, up, ambocht tusschier*, *vinderschip* of *schep*, *of* eene zide ... *of* ander zide, daer si *of* bleven waren, enz. Het is alleen door de bekendmaking van dergelyke originele oorkonden, dat wy iets met vastheid zullen kunnen bepalen omtrent den vroegeren toestand der onderscheidene tongvallen van het nederlandsch; want de teksten onzer oude dichters en prozaschryvers zijn in het algemeen zoodanig door de afschryvers veranderd, dat meestal het eigenaerdige daeruit verdwenen is.

De onverschillige schrijfwyzen van *soene* en *zoene, secghen* en *zegghen, Spierinc, Spiering* en *Spieringh, die Iserine* en *d'Yserine*, enz., en de onregelmatigheid in de verbuiging der woorden, toonen aen, dat zulke ongelijkheden door onze vroege schryvers zelven begaen werden. Wy moeten dus heden, by de herstelling der oude teksten, de regelmatigheid in de spelling niet te verre dryven.

Voor degene die zich met geslachtkundige studiën bezig houden, treft men in deze stukken een treffend voorbeeld aen van de wyze waerop oudtijds onze eigennamen verbogen werden. Meestal heeft men op deze, nochtans vaste regels, niet genoegzaem acht genomen, en de namen, die men verbogen aentrof,

(1) Bl. 100.

niet tot den eersten naemval teruggebracht, waerdoor er in de genealogische werken zoo veel verwarring heerscht.

De eigennaem is hier in den eersten naemval (*nominativus*), *Spierinc* (III), of *Spiering* (I), of *Spieringh* (IV); in den tweeden (*genitivus*), wordt hy *Spierincx* (VI); en in den derden (*dativus*), *Spieringhe* (I en II).

By middel dezer stukken kan de bestaende lijst der schepenen van het brugsche Vrye, eenigs zins verbeterd en aengevuld worden. De lijst dier ambtenaren van 1228 tot 1745, door den heer Priem uitgegeven [1], is, schijnt het, omtrent het midden der vorige eeuw, uit alle slach van oorkonden, zoo latijnsche, dietsche als fransche, zonder genoegzame zorg of kritisch onderzoek, zoo als dat des tijds meestal gebeurde, byeengebracht. Geen wonder dus dat *Boudene die Iserine*, die in onze charters van 1278 en 1280 genoemd wordt, by Priem, op die jaren, niet eens vermeld staet, doch het zal wel de zelfde zijn als die welke op 1277, *Boudewijn den Yserman, rudder* heet, wiens naem blijkbaer aldus gebrekkig uit het latijn vertaeld is, of wel als *Baudewijn d'Isenne*, op 1283, welke laetste naem men voor slecht gelezen mag houden. Ten slotte voeg ik hier nog by, dat Reinvert Porin der charter van 1279, wel één persoon zou kunnen zijn met Reinvert Verghodelieven zoene, dien men in de stukken van 1280 (III en V) ontmoet.

Voor de kennis der middeleeuwsche rechtsgebruiken en vooral der eigenschappen van de *vinders*, zijn de zes hierachter volgende stukken van geen gering belang.

Zie hier waerover er gehandeld wordt :

De abdy van Sint-Bertijn was in het bezit van tienden in

---

(1) In de *Documents extraits du dépôt des Archives de la Flandre Occidentale*. Bruges, 1850. D. VII à VIII.

het kerspel Lisseweghe, een dorp op eene uer afstands, ten noorden van Brugge gelegen, maer zeker geslacht, Spierinc of Spiering geheeten, beweerde in die tienden gerechtigd te zijn. Daeruit ontstond een geschil tusschen het klooster van Sinte Bertijn, ter eener zyden, en Wilzoete en Hanne Spiering, met de hunnen, ter anderer zyden. Om dien twist te vereffenen, kwam men voor schepenen van den Vryen overeen, dat men de zaek door een *vinderschap* zou vereffenen en op de uitspraek zou afgaen, hetzy van den abt van Sinte Bertijn, het zy van den prioor van Coekelare, Gillis van Cochove. Deze laetste trad als *vinder* op. Hy had op zich genomen zyne uitspraek te doen vóór Sinte-Baefsdag van het jaer 1278, en in der daed op den zaterdag vóór gemelden dag verscheen gemelde prioor te wette, voor schepenen van het Vrye, en hy kende aldaer de bedoelde tienden aen de abdy van Sinte-Baefs toe; doch tevens legde hy aen den abt den last op om aen Wilzoete en Hanne Spiering met de hunnen, dertig ponden vlaemsch te betalen.

De eerste der hier volgende charters bevat de getuigenis dezer uitspraek door de schepenen van het Vrye.

Wilzoete en Hanne Spiering en dezes laetsten moeder, Heilzoete, waren echter met het vonnis van den prioor van Coekelare niet te vreden en weigerden zich daeraen te onderwerpen. Zy werden diensvolgends door dezen beroepen *op enen wettelicken dinghedach, te steghere* (1), voor schepenen van het Vrye, om aldaer gedwongen te worden zich volgends het te vellen

(1) By Kiliaen *stegher, steegher*. Fland. *trap*, *gradus*, *scala*. In *Reinaert de Vos* (v. 2735) spreekt Nobel, de Leeuw, recht op eene stage van steene :

Doe deze rede was gedaen,
doe ginc Nobel, die coninc staen
op ene *hoge stage van steene*,
daer hi op plach te stane alleene.
als hi sat in sijn hof te dinge.

stendig gericht of *vindery* uitmaekten. In den zelfden zin zag men ten jare 1286, de bailliu van Brugge, Simon Lauwaert, als *vinder* of *vriendelicke effenaer*, optreden in een geschil tusschen den heer Van Boenhem en de Negen-en-dertig van Gent, handelende in den naem dezer Gemeente (1).

Reeds vroeger, en wel in 1252, vereffenen drie persoonen, namelyk Willem van Maldeghem, Hugo van Steenlant en Volcour, meijer van Sinte-Baefs, eenen twist als *vinders* tusschen deze abdy en haren schout, Gielis (2).

Van zeer oude tyden nochtans bestonden er, onder den naem van *vinderyen* of *smalle wetten*, bestendige gerichten voor het beoordeelen van geringere zaken.

Talryke kleine geschillen, die anders voor schepenen hadden moeten komen, werden door die *vinders* beslist. Deze inrichting was een overblijfsel der honderdmannen uit het vroeger tijdvak. Er bestaet eene verordening van 1284, waerby de macht der *vinders* bepaeld wordt (3). In de *Costumen* van Gent wordt er ook van de *vinderyen* of *smalle wetten* gesproken, en daer ziet men, dat ze in *kosteryen* en *onderkosteryen* verdeeld werden. Iets waervan Raepsaet getracht heeft de reden te ontdekken (4). De vonnissen echter door de *vinderyen* uitgesproken, waren uit zich zelven niet uitvoerbaer, maer moesten eerst door de schepenen bekrachtigd worden. Soortgelyke kleine gerechtshoven bleven te Gent, tot op het jaer 1793 toe, voort bestaen. In het groot Vleeschhuis aldaer bewaert men nog heden den boek der Neering, van de voorledene eeuw, waerin men al de namen der bestuerders, en onder deze ook die der *vinders* opgeteekend heeft. —

(1) Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*. D. I, bl. 231. (2) Diericx, *Gendsche Charterboekje*. Bl. 3.
(3) Diericx, *Mémoires sur les Lois, les Coutumes etc. des Gantois*. II. bl. 111.
(4) Raepsaet, *OEuvres Complètes*. D. V, bl. 329.

Te Brugge hadden, in de zeventiende eeuw, talryke ambachten hunne *vinders* (1). — In Noord-Nederland bestonden insgelyks *vinderyen*. In het land van Voorn had men twee *vinders, die mee* (meekrap) *sien sullen ende loven of laken*. — Te Amersfoort *vinders* van visch en vleesch; *korenvinders; vinders* van de vogelen (2). Volgends deze laetste aenhalingen schynen de vinders hier voor te komen als *keurders* of *experten* van visch, vleesch enz.

Ik hield my met voordacht eenigs zins lang op met de *vinders* om dat men dit woord sedert de laetste jaren, in eenen zin gebruikt, in welken ik het by niet éénen onzer middeleeuwsche schryvers heb aengetroffen, namelyk in dien van *dichters* (3). Dr Snellaert in zijn *Kort begrip eener Geschiedenis der Nederduitsche Letterkunde* (4) zegt: de dichter uit den riddertijd heette Spreker, Zegger of *Vinder*. » By professor Hofdijk (5) leest men: « de vervaardigers en voordragers van de middeleeuwsche gedichten werden in Holland ook *Vinders* of Sprekers genoemd, » en Jonckbloet geeft aen Maerlant den naem van *Vinder* (6).

Even als men in het fransch het woord *trouvère* van *trouver* afleidt, omdat de *trouvères* als de *uitvinders* van verhalen, van fabelen, enz. te houden waren, zou oudtijds aen onze dichters in onze tael dergelyke naem, om de zelfde reden zijn toegekomen: iets dat my niet gebleken is.

Ik weet wel dat Kiliaen, behalve de rechterlyke beteekenis, waerover ik gehandeld heb, het woord *vinder* nog vertaelt door

(1) *Van de Grootdadigheyt der Breedtvermaerde Regeringhe van de stadt Brugghe*. Amsterd. 1684. in-4° bl. 529.

(2) Noordewier, *Nederduitsche Regtsoudheden*. Utrecht, 1853. Bl. 342.

(3) Dit werd reeds opgemerkt door C. A. Serrure, *Geschiedenis*. Bl. 33.

(4) In de eerste uitgave van 1849, bl. 28, en in de tweede van 1850, bl. 33.

(5) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Amsterd., 1853. Bl. 75.

(6) *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst*. D. III, 1ste stuk, bl. 138.

inventor, dat is *uitvinder*. Ik ken ook het eerste vers van het vierde boek des Wapen-Martijns :

Jacop die van Mertene *vant*,

doch dat alles bewijst niet, dat men by ons, tydens de middeleeuwen het woord *vinder* voor synoniem van dichter hield, even weinig als men uit het vers :

Willem, die Madoc *maecte*,

zou mogen besluiten, dat de dichters ook *makers* genoemd werden.

- - -

I.

1278.

Tot allen den ghoenen, die dese lettren sullen zien ende horen lesen, doen te wetene Roger van Ghistele, Woutre van Cockelare, Boudene die Broekere, Boudene die Iserinc, rudders, Reinvert Porin, Jhan die Wevel ende Diederic van Score, scepenen van den Vrihen Brugschen ambochte, Dat van den contente, dat was tusschen den abt ende tcovent van der kerke van Sinte Baertins, of ene side, ende Wilsoete Spieringhe ende Hanne Spieringhe ende hare partie, of ander zide, van dat si calengierden te hebbene recht in die tiende van Lisseweghe, die es der kerken van Sinte Baertins, was ghesprocken een vinderscip tusschen die voerseide partien ende ghevast te wetten, voer scepenen van den Vrihen, in deser manieren : Dat die Wilsoete Spiering ende Hanne Spiering ende hare partie voerseit, bleven te wetten voer scepenen van den Vrihen, van allen calaengen, die si hadden an die tiende van Lisseweghe voerseit, up den abts van Sinte Baertins seeghen of up sprioren van Cockelare zegghen, die tien tiden prioer was ende noch es, bi namen die here Gillis van Cochove, Dat die abt van Sinte Baertins voerseit, of dere Gillis van Cochove, prioer voerseit, of so welc dat ware van desen tveen, zegghen soude up sine ziele ende wisen, of die voerseide Wilsoete Spiering ende Hanne Spiering ende hare

partie recht hadden an dese voerseide calaenge of ne hadden; ende dit zegghen te zegghene ende te seedene vore Sinte Baves dach, die vallet int jaer Ons Heren als men scrivet sine incarnatie M.CC ende acht ende tseventich. Ende ware dat sake dat men dit zegghen, also alst voerseit es, niet ne zeide ende sciede vore den voerseiden dach, so souden Wilsoete Spiering ende Hanne Spiering ende hare partie voerseit, bliven in die saisine van deser voerseider calaengen voertwaert an. Ende dit vinderscep was ghemaect ende ghesproken wel ende te wetten, ende daer toe ghedaen al dat te wettelicken vinderscepe behoert te doene. Dat bekenneden die partien voer ons. Ende van den voerseiden vinderscepe cam voer ons, up den zaterdach voer den voerseiden Sinte Baves dach, die here Gillis van Cochove, prioer van Coekelare voorseit, vindere, te wetten, van den voerseiden sticken, ende wisede sijn vinderscep ende zeide sijn zegghen voer ons in deser maniere, bi raden van goeden ende van vroeden lieden ende in sine ziele; ende wisede quite voer ons den abt ende tcovent ende die kerke van sinte Baertins voerseit, van der calaengen die die Wilsoete Spiering ende Hanne Spiering ende hare partie hadden idaen an die voerseide tiende van Lisseweghe. Ende dat die voerseide Wilsoete ende Hanne ende die partie negheen recht ne hadden, ne sculdich sijn te hebbene, an die voerseide tiende, ne an die voerseide calaenge voertwaert an, ne si ne hare oyir. Ende wisede hemlieden hant of te doene ewelicke hem ende haren oyren ende nemmerme te calengierne recht in die voerseide tiende. Ende omme, die minne van Gode, ende omme dat si dienst hebben ghedaen der kerken van Sinte Baertins, ende omme ghoeden pais, so wisede die voerseide here Gillis van Cochove den voerseiden Wilsoeten Spieringhe ende Hanne Spieringhe ende haerre partien dartich pont vlaemsche te hebbene van den·abt ende van den convente voerseit ende te gheldene te Sinte Marienlichtemesse, die naest comen sal. Ende omme dat wie scepenen voerseit willen dat dese voerseide sticken bliven vast ende ghestade, also als sie alle voerseit sijn ende ghedaen te wetten, so hebben wie dese lettren ghezeghelt met onsen zeglen in kennessen. Dit was ghedaen int jaer Ons Heren als men screef sine incarnatie tvelef hondert ende achte ende tseventich, up den voerseiden saterdach voer Sinte Baves daghe.

Dit stuk was vroeger voorzien van zeven zegels hangende aen dubbele strooken van perkament.

III.

1280.

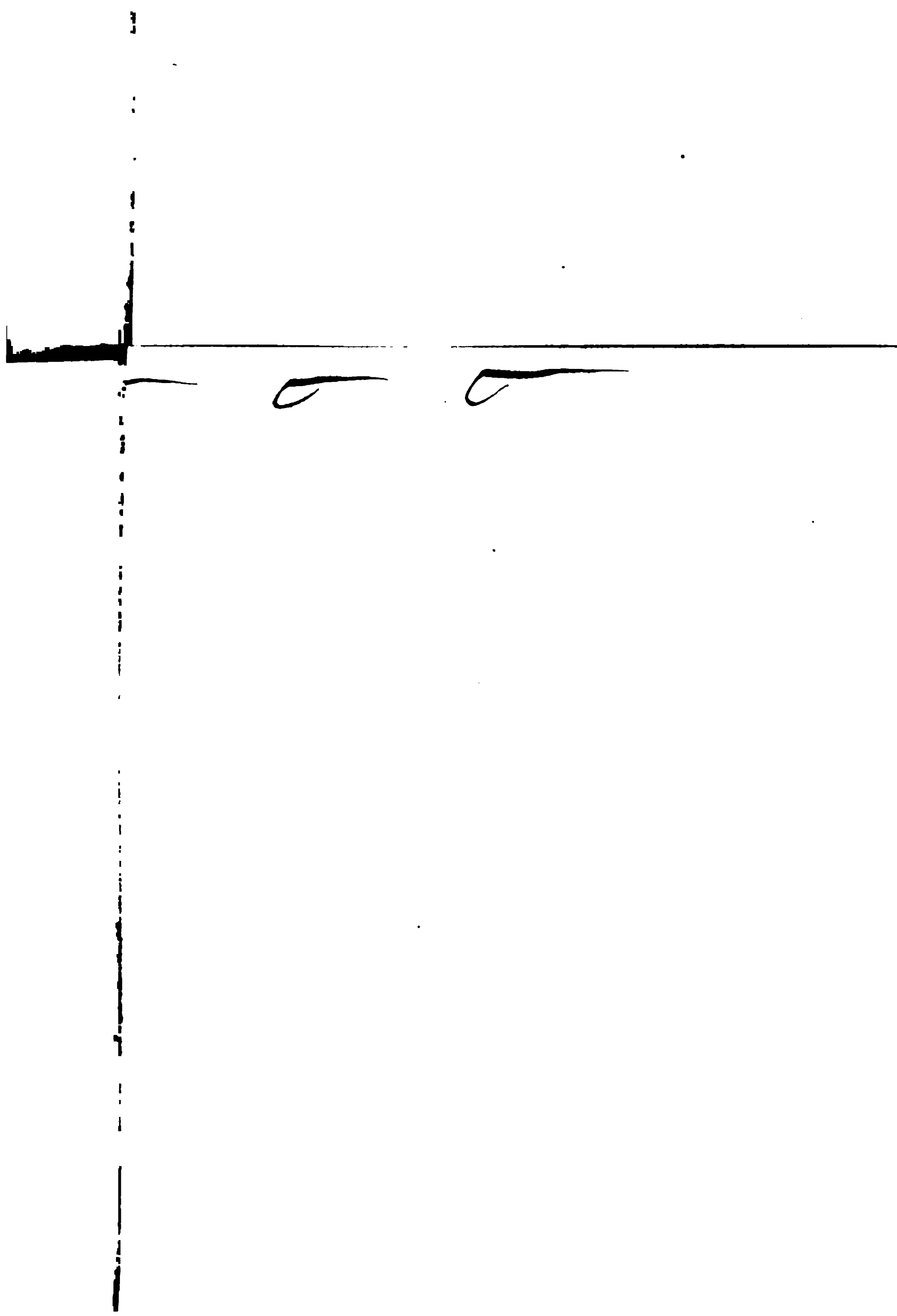
Reinvert Verghodelieven zoene, Boudene dYserinc, rudders, Diederic die Vos, Domaes die Hont, Willem die Corte, Weinin van Varsenare, Jhan die Boye ende Gillis Wouters zoene, Wie scepenen van den Vrihen doen te verstane allen den ghoenen die dese lettren zullen zien of horen lesen : Dat camen voer ons, te Brugghe, te steghere, up enen vriendach, dat wettelic dinghedach was, daer men wet handelde ten Vrihen, Wilsoete Spierinc ende Lucie, sijn wijf, ende sie scouden daer quite voer ons te wetten, al die macht ende alt recht dat sie hadden, of hebben mochten, in die tiende van Lisseweghe, ter kerken boef van Sinte Bertins. Ende in orcondscepen van deser quitesceldinghe, omme dat wie willen dat soe vast blive ende ghestade, so hebben wie dese lettren ghezeghelt met onsen zeghelen in kennessen. Dit was ghedaen int jaer ons Heren als men screef sine incarnatie tvelef hondert ende tachentich, tsvriendaghes na Sinte Domaes daghe, in den zoemer, in die maent die men heet hoymaent.

Aen dit stuk hingen vroeger acht zegels aen dubbele strooken van perkament.

IV.

1280.

Viro venerabili et discreto, officiali Tornacensi, decanus Christianitatis Brugensis salutem in Domino. Noveritis quod coram nobis, propter hoc personaliter constituti, Wilsoete dictus Spieringh et Suffia, ejus uxor, recognoverunt et confessi fuerunt, sua sponte et non coacti, se bene et legitime quitasse et quitumclamasse, ad plenam legem patrie, ad opus ecclesie sancti Bertini in sancto Audomaro, omne jus, quod se hactenus habere contendebant, quocumque titulo sive modo, in decima de Lisseweghe spectante ad ecclesiam supradictam, ipsamque coram

nobis iterato quitarunt et quitumclamaverunt, in presentia religiosi viri prioris de Coukelare, monachi videlicet ecclesie memorate, predictam quitationem et quiticlamationem, nomine et ad opus ejusdem ecclesie, recipientis. Et renuntiaverunt dicti conjuges, quantum ad premissa, exceptioni vis, metus, doli mali, fori, consuetudinis et statuti, omnibus exceptionibus juris et facti, scripti et non scripti, omni legis auxilio omnique privilegio crucis indulto et indulgendo, omnibus cavillationibus, cautelis et subterfugiis, que contra presentes litteras et contenta in eis possent in posterum obici vel proponi. Dicta quoque Suffia renunciavit expresse, quantum ad premissa, exceptioni dotis, dotalicii, donationis propter nuptias, ususfructus et omni legis auxilio pro mulieribus introducto, super hoc certiorata a nobis. Et constituerunt Willelmum dictum Dam, latorem presentium, suum coram nobis procuratorem, quoad confitendum, recognoscendum, innovandum et iterandum, pro ipsis et eorum nominibus, omnia et singula predicta coram vobis. Ratum et firmum habituri quicquid idem procurator suus pro ipsis, quantum ad premissa, omnia et singula dixerit vel fecerit coram vobis; promittentes, fide media et juramento ab ipsis et utroque ipsorum super hoc corporaliter prestitis, coram nobis et sub pena excommunicationis a vobis in ipsos et utrumque eorum ferende, ubicumque eos in posterum contigerit commorari, quod in dicta decima aut ipsius fructibus nullum jus de cetero reclamabunt, nec contra premissa vel premissorum aliqua, per se vel per alium, venient in futurum, ulla occasione vel fraude. Quod vobis et omnibus quorum interest tenore presentium significamus. Datum anno Domini M° CC° octuagesimo, sabbato ante Divisionem apostolorum.

AMBO SICUT (1).

Aen dit stuk heeft slechts één zegel gehangen.

---

(1) Dit wil ongetwyfeld zeggen, dat beide partyen een afschrift van dezen akt hebben ontvangen.

V.

1280.

Reinvert Verghodelieven soene, Boudene die Broekere, Boudene dYserine, rudders, Diederic die Vos, Hughe van den Hove, Jhan van den Zande, Lambrecht Diederics soene, Arnoud Heinemans soene ende Olivier Boudens Noes soene, Wie scepenen van den Vrien, doen te wetene allen den ghoenen die dese lettren sullen zien of horen lesen, Dat camen voer ons Hanne Spiering ende Heilsoete, sijn zuster, ende Adelise, sijn zuster, ende Hanneken die Caermere, dier Adelisen wettelic man, bi der wet van der helegher kerken tien tiden; Ende scouden quite voer ons, te wetten, al die macht ende alt recht dat sie hadden of hebben mochten in die tiende van Lisseweghe, ter kerken boef van sinte Bertins, behouden der voerseider Heilsoeten haer deel van haers vaders doet. Ende in orcondscepen van deser quitesceldinghe, omme dat wie willen dat soe vast blive ende ghestade, so hebben wie dese lettren ghezeghelt met onsen zeghelen in kennessen. Dit was ghedaen int jaer ons heren als men screef sine incarnatie tvelef hondert ende tachentich, tsvriendaghes voor sinte Marien Magdalenen daghe.

Het onderste gedeelte der charter schijnt afgesneden, zoodat er geen spoor meer overblijft van het zegel, waermede het vroeger bekrachtigd werd.

VI.

1280.

Viro venerabili et discreto, officiali Tornacensi, decanus Christianitatis Brugensis salutem in Domino. Noverit Discretio vestra quod coram nobis, propter hoc personaliter constitutio, Adelisa filia Heilste, relicte Johannis Spierinx, de consensu et auctoritate Johannis Carmers, ejus mariti, ac ipse Johannes, sua sponte et non coacti, recognoverunt et confessi fuerunt se bene et legitime, omni illicita conventione et pac-

tione cessante, quitasse et quiticlamasse, ad plenam legem patrie, omne jus quod se habere contendebant et dicebant in decima de Lisseweghe, spectante ad ecclesiam sancti Bertini in sancto Audomaro, ad opus ejusdem ecclesie. Dictamque quitationem et quiticlamationem coram nobis iteraverunt et innovarunt, in presentia domini Egidii prioris de Coukelare et monachi ecclesie memorate. Promittentes eidem, nomine dicte ecclesie stipulanti, fide media et juramento, ac sub pena excommunicationis, a vobis in ipsos et utrumque eorum ferende, ubicumque ipsos contigerit commorari, que contra predictas quitationem et quiticlamationem, per se vel per alium, non venient in futurum ulla occasione vel fraude, nec in dicta decima de cetero jus aliquid reclamabunt. Et renuntiaverunt, quantum ad premissa, sub eisdem fide et juramento, omnibus exceptionibus vis, metus, fori, doli, consuetudinis et statuti, et omnibus aliis juris et facti, scripti et non scripti, omni legis auxilio omnique privilegio crucis indulto et indulgendo, et omnibus aliis exceptionibus, cautelis et subterfugiis, que contra presentes litteras et contenta in eis possent, in posterum obici vel proponi, et per quas, vel que, presentes littere robur possent amittere firmitatis. Constituentes insuper Willelmum dictum Dam, latorem presentium, suum coram nobis procuratorem, et conferentes eidem potestatem ac speciale mandatum iterandi et innovandi, pro ipsis et eorum nominibus, omnia et singula coram vobis. Dicta quoque Adelisa contulit eidem procuratori suo potestatem et speciale mandatum, de consensu et auctoritate dicti sui mariti, renunciandi pro ipsa et ejus nomine, coram vobis, exceptioni dotis, dotalicii, ususfructus et donationis propter nuptias et omni juris beneficio pro mulieribus introducto. Quibus, sub suis fide et juramento, coram nobis similiter renunciavit super hiis certificata, a nobis ratum et firmum habituri quicquam dictum eorum procurator pro ipsis et utroque ipsorum, quantum ad premissa, omnia et singula dixerit vel fecerit, coram vobis. Quod vobis et omnibus quorum interest, tenore presentium volumus esse notum. Datum anno M.CC.LXXX, sabbato post beati Petri ad vincula, in capite Augusti.

AMBO SICUT.

Dit stuk was vroeger slechts van éénen zegel voorzien.

KLEINE GEDICHTEN

UIT DE

DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Al de volgende stukken zijn nogmaels uit het groot Hulthemsche handschrift Nr 192, op de koninklyke bibliotheek, te Brussel, berustende, getrokken. Die Codex mag, zoo als men weet, om den veelvuldigen en verschillenden inhoud, als eene bloemlezing onzer middeleeuwsche dichtkunst beschouwd worden. Weldra zal echter alles wat daerin bevat is, het licht zien, want de heer Angillis heeft thands eene keus der geestelyke gedichten ter perse, en in het tweede deel van dit Museum hoop ik al wat er nog overblijft op te nemen, en dan eene volledige beschryving van geheel den bundel te laten volgen.

De veertig gedichten, die ik hier laet drukken, zijn van zeer verschillenden aerd. Dan eens behooren zy tot de lyrische, dan eens tot de leerende of verhalende poëzy. Dan eens zijn het vertellingen, zedelessen of hekeldichten, dan eens liederen of minnedichten. De meeste dezer stukken zijn uit de veertiende eeuw, eenige nochtans kan men tot de dertiende doen opklimmen. Al is het niet wel mogelyk den juisten tijd hunner vervaerdiging te bepalen, dan toch, wanneer men *die Claghe van*

den grave van Vlaenderen, door Jan Knibbe, die ongetwyfeld op het oogenblik zelf van het overlyden van Lodewijk van Male (1384) geschreven werd, met de overige stukken vergelijkt, loopt de hoogere oudheid van de meeste dezer dadelyk in het oog.

In slechts drie stukken treft men de namen der dichters aen. Aen wie men de andere hoeft toe te schryven, blijft vry onzeker, en meer dan gissingen kan men daeromtrent niet maken. Eenige dezer, meen ik, bestonden eerst niet op zich zelven, maer zijn slechts brokken, aen gedichten van uitgebreiden omvang ontleend. Als zoodanig beschouw ik *dBedieden van den VII eeuwen* (XXX) en *Ene exsempel noch* (XXXI), al is het dat ik niet kan aenwyzen waeruit ze getrokken zijn. In *Boendales Lekenspieghel* (B. I. C. 38) leest men ook iets over de *Zeven Eeuwen*, doch het is aldaer geheel anders bewerkt. In de *Maria-mirakelen* van Maerlant heb ik het verhael van den predikheer, waervan in dit *Exsempel* gehandeld wordt, niet aengetroffen. Doctor Snellaert heeft vroeger, na Willems dood, en uit 's mans nagelatene papieren, in het *Belgisch Museum* (1), een verhaeltjen medegedeeld, namelyk : *Ene mirakele van Onser Vrouwen*, hetwelk uit dit zelfde handschrift getrokken is, alwaer het afzonderlyk voorkomt, doch dat stuk maekt in Maerlants *Spieghel historiael* een kapitel (P. I. B. VII. C. 70.) *Van den Jodinnen die soe verloste*, uit (2).

Van de drie eerste dezer stukken zijn de dichters bekend. Jan Knibbe, van Brussel, schreef behalve *die clage van den grave van Vlaenderen* (XXI), ook nog een lied van dergelyken aerd : *die Claghe van den hertoghe Wenselijn van Brabant*, dat door Willems gedrukt werd (3). Van het eerste echter zagen

(1) D. X. bl. 340-341.
(2) D. II. bl. 248-249 der uitgave van Clignett en Steenwinkel.
(3) *Oude vlaemsche liederen*, bl. 44.

slechts tot hiertoe de aenvangstrofe en de twee slotversen het licht (1). Deze twee allegorische lijkzangen of wapendichten, hebben aen den schryver eene verdienstelyke plaets onder onze oude dichters doen toekennen (2). Hertog Wencelijn van Brabant stierf den 7den december 1383, en Lodewijk van Male den 9den january 1384. Men kent dus den tijd waerin Knibbe bloeide; en daer hy zelf ons zegt dat hy een Brusselaer was, zal het mogelyk zijn iets naders omtrent 's mans leven of toestand in de maetschappy te ontdekken.

Venus boem met VII Coninghinnen (XXII), van Jan Dille, doet ons insgelyks aen eenen dichter uit Braband, alwaer de naem Dille en Dillen heden nog algemeen is, denken. Willems heeft de eerste en laetste regels van dit stuk opgegeven (3).

De schryver van de fabel of allegorie *Vanden Eenhoren* (XXIII), noemt zich Lodewike (4), meer zegt hy niet. Het rijm *pit*, een paer malen voor *put*, en *gemein* voor *gemeen*, doet wederom aen eenen brabander, misschien aen eenen Leuvenaer, denken. De heer Angillis deed my opmerken, dat een dergelyk verhael te lezen is in de *Histoires et paraboles du père Bonaventure Giraudeau* (5), alwaer het *Le voyageur imprudent* heet. Het luidt daer als volgt :

« Een reiziger trok door een bosch en werd ontwaerd door eene woedende leeuwin, die dadelyk toesnelde om den ongelukkige te verslinden. Haer vervaerlyk gebriesch weergalmde yselyk

(1) Willems, *Belgisch Museum*. I, bl. 347.

(2) Men zie Hofdijk, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Amst. 18.3. bl. 103.

(3) *Museum*, I, bl. 350.

(4) Ook komen de eerste en laetste versen van dit stuk voor in het *Belgisch Museum*, I, bl. 357.

(5) *Roulers*, *D. Van Hee*, 1823, in-12 bl. 100. Dit is slechts een nadruk. Blykends de goedkeuring, gedagteekend uit Parijs den 18den september 1765, verscheen dit werkjen reeds in de achttiende eeuw.

door de bosschen en de gebergten. De schrik, die den man had bevangen zette hem de noodige krachten by om hem met eene groote gezwindheid te doen vluchten, en om tusschen hem en het dier eenen ruimen afstand te laten. Doch terwijl hy dus, door de vrees gejaegd, het dreigend gevaer ontweek, viel hy in een ander, want hy had geene aendacht gegeven op eenen kuil, die op zynen weg lag en waerin hy neèr ging vallen. Wanneer hy gewaer werd, dat de grond hem ontweek, stak hy, door dit nieuw onheil verschrikt, den arm uit, om zich aen het een of ander voorwerp vast te grypen. Hy was gelukkig genoeg, in zynen val, zich aen den tak eens booms vast te klissen, waeraen hy bleef hangen, zoodat hy niet tot in het diepste van den kuil, waer hy eenen wissen dood zou gevonden hebben, nederplofte. Terwijl hy zich aldus in dezen toestand, hoe moeijelyk dan ook, bevond, achtte hy zich gelukkig den dood, al was het maer voor eenige oogenblikken, te ontwyken. Doch de rampzalige kende al de ongelukken die hem bedreigden nog niet! Toen hy immers naer den boom keek, wiens tak hem tot reddingsmiddel diende, zag hy twee groote ratten, de eene wit en de andere zwart, aen het onderste van den stam knagen, zoodanig dat hy byna geheel afgebeten was. En als hy zyn oog naer het diepste van den kuil liet gaen, ontdekte hy aldaer eenen verschrikkelyken drake, met glinsterende oogen en opgesparden muil, die slechts het oogenblik afwachtte dat de boom, geheel afgeknaegd, zou nederploffen, om alsdan de prooi, die zich aenbood, te verslinden. Dan keek hy naer den kant des kuils alwaer de boom zyne wortelen had; doch vandaer grijnsden hem de hoofden van vier afschuwelyke slangen toe, gereed om hem doodelyk te wonden. Ach Heer! riep hy al zuchtende uit, aen welke gevaren laet gy my over! Aen welke gedrochten moet ik ten prooi verstrekken? Blijft my dan niet één middel meer over, om my hieruit te redden, en om aen deze wreede

dieren te ontkomen? Nauwelyks had hy deze woorden gesproken, of hy ontwaerde dat er. uit eenige der bladeren van den boom honig vloeide. Hy raepte er eenige droppels van op, en na dat hy ze aen den mond gebracht had, vond hy ze wonderlyk zoet, en hy werd daerdoor geheel verkwikt. Het was eene versterking die de hemel hem zond, waervan hy had moeten gebruik maken om al zyne krachten te verzamelen, en dan, by middel van dien tak, of van iets anders, dat zich opdeed, uit den kuil te geraken, des te meer daer vermoedelyk de leeuwin, wier gebriesch hy niet meer hoorde, zich had verwyderd en diep in het bosch was geloopen. Doch, wie zou het kunnen gelooven? In stede dat hy zich trachtte te redden, klom hy op den boom, zette zich daer gemakkelyk op, en zocht alleen om den honig byeen te krygen en dezes noodlottige zoetheid te smaken. Hy wilde zelfs daervan eenen voorraed voor langen tijd opdoen; hy nam verder, volgends hem goede maetregelen, om later meer van dien honig te kunnen inoogsten. Maer zie, terwijl hy zich dus met deze hersenschimmen bezig hield, brak in eens de afgeknaegde boom en stortte, met dien welke er op zat, in den afgrond van den kuil neèr, alwaer de draek, zyne klauwen uiteen spreidde, zynen muil opende, en dadelyk voor eeuwig den ongelukkigen reiziger inzwolg. »

Zie hier thands welke zedeles uit dit verhael getrokken wordt. « O dwaze menschen, luidt het, herkent ten minste u zelven in dit tafereel; gaet uwe dwaling af, zoo lang het nog tijd is, en ziet er de nadeelige gevolgen van in. Zult gy u altijd laten misleiden en, voor eenen oogenblik genots, uw eeuwig welzijn opofferen? Van uwe geboorte af vervolgt u de dood als eene woedende leeuwin. Gy hebt haer gebriesch gehoord, en meer dan eens heeft u het peinzen aen het sterven verschrikt. Deze aerde, waerop gy een reiziger zijt, is een afgrond, die alles verzwelgt, en in wiens diepte de hel en de eeuwigheid gelegen zijn. De eenige steun die

uwen val tegenhoudt is het leven van uw lichaem; maer dat lichaem zelf wordt door zyne eigene bestanddeelen bedreigd, en terwijl zich deze vermengen en bestryden, veranderen ze in een gift voor hetzelve, en werken krachtdadig tot zynen ondergang of verdelging. Dat lichaem kan slechts eenen bepaelden tijd duren, dien gy niet kunt verlengen, en die tijd wordt, als het ware, nacht en dag afgeknaegd, totdat eindelyk de zwakke boom ter neêr stort, en door zynen val u zelven in den afgrond der eeuwigheid medesleept.

Is er dan geen middel om een zoo groot ongeluk te vermyden? Stellig is er een; en de eenige zorg, die gy gedurende uw leven moet hebben, is dat dit middel u niet ontsnappe. De Zaligmaker biedt u zijn kruis aen als den boom des levens, die alleen u kan redden; klampt er u aen vast en gy zult aen al uwe vyanden ontsnappen. Vrees den honig, dien de wereld u aenbiedt. Het is, wel is waer, een geschenk des hemels; maer let op dat zyne zoetigheid u niet dronken make en u het gevaer, dat u bedreigt, niet doe vergeten. Gebruik er niet meer van dan gy noodig hebt om u te versterken, en om u de krachten te bezorgen om boetveerdigheid te doen, aelmoezen te geven, goede werken te verrichten, de hel te schuwen en het eeuwig leven te verdienen. »

Ik ruimde geerne een plaetsjen in voor die parabel en zedeles van pater Giraudeau, omdat ze geheel eene middeleeuwsche kleur hebben behouden. Het is tevens een bewijs hoe zulke godvruchtige verdichtselen, tot op onze tyden toe, zijn blyven voort leven.

Ons gedicht is eenvoudiger, min ingewikkeld dan het fransch verhael. Men begrijpt licht waerom Giraudeau den eenhoorn door eene leeuwin heeft vervangen. Het wezenlyk bestaen immers van dat dier, waervan in de middeleeuwen algemeen gesproken wordt, werd door de latere schryvers, alsook door de meeste van onze

tyden, in twyfel getrokken. Nochtans zijn er heden in Duitschland uitstekende geleerden, die beweeren, dat men den eenhoorn ten onrechte onder de fabelachtige dieren heeft verwezen (1). Zonderling genoeg, dat men, na de wechlating van den eenhoorn, den draek, die insgelyks tot de middeleeuwen te huis behoort, behouden heeft.

De twee kleine stukjens : *Ene questie* en *De antwoorde hier af*, (XXIV en XXV), zal men wel aen eenen leuvenschen dichter mogen toeëigenen. De Loe of Loo, immers, waervan daerin gewag wordt gemaekt, is zulke onbeduidende beek of waterloop, dat zy slechts aen eenen inboorling van Leuven, of aen iemand die aldaer lang gewoond heeft, kon bekend zijn. Van die Loo bekwamen de Loobergen, het Loobroek, en waerschijnlyk ook de stad Leuven, hunnen naem.

Dit sijn voghel Sproexkene (XXVI). Een dergelyk gedicht, in het platduitsch of nedersaksisch, komt voor in de verzameling van Bruns (2), die het de *Rathsversammlung der Thiere* geheeten heeft. In der daed de dieren worden ten hove toegelaten om aldaer den koning, dat is den leeuw, goeden raed te geven. In het gedicht door Bruns gedrukt, neemt de koning eerst het woord en het geheel wordt besloten door het volgende van den vos :

Wultu hebben vrede,
lat Reyncken lopen mede.

In ons stuk treedt op het einde *Profeta* op, en verschijnt de vos niet. Het nedersaksische gedicht, zoo als men uit de namen van zekere dieren, als ook uit eenige woorden en vormen zou kunnen opmaken, werd waerschijnlyk in dien tongval uit het nederlandsch

(1) *Navorscher's byblad*. Amst. 1854. CXII.

(2) *Romantische und andere Gedichte in Altplatdeutscher Sprache aus einer Handschrift der Akademischen Bibliothek in Helmstädt*. Berlin und Stettin. 1798. in-12. bl. 135.

overgebracht, al is het dat de tekst, dien ik hier mededeel, niet tot grondlage van den platduitschen heeft gediend. Deze laetste heeft iets ouders, iets frisschers, dat naerder met de oude dierensage in verband staet, terwijl de nederlandsche veel meer aen de zedeleerende school, die Maerlant opvolgde, doet denken.

Sommige der hekeldichten, en vooral *Vanden Plaesteres* (XXVIII), schynen uit de zelfde pen gevloeid als *Vander Taverne* van Jan Dingelsche, dat ik vroeger mededeelde.

Een drietal stukjens, namelyk : *Van enen armen Pilgrijn* (XLII), *Ene boerde* (XLVII), en *Noch een liedeken* (LIII), zijn misschien op onzen bodem niet gegroeid, of althands behooren zy tot de uiterste grenzen van Nederland. De tael zweemt immers naer het hoogduitsch.

Ik onthoude my hier iets meer omtrent deze kleine gedichten te schryven. In het vervolg zal ik nogmaels de gelegenheid hebben, zoo wel op het eene of andere van deze, als van de reeds vroeger opgenomene terug te komen.

XXI.

Die claghe vanden Grave van Vlaendren.

(DOOR JAN KNIBBE, VAN BRUSSEL.)

Dėr leider meren! o Wi, o wach!
Onder enen liliengaert,
daer hoerdic jammer ende hantgheslach
driven enen swerten libaert.
Hi sprac : « Nu es hi te Gode waert
mijn vader, die mi heeft ghedraghen.
Sijn goede volc dies sere mesbaert.
Ach! riddren, knechten selenne claghen. »

Mettien sagic twee edele vrouwen
staende omtrent den bomebaren.
dEne was gecleedt met rouwen,
dander was met roeder varen.
Vele guldenden liliën sagic verclaren
in enen blauwen hemel ghesait.
Daer hoerdic gheluut der inglen snaren;
ene suete locht quam daer gewayt
vanden inglen, die den libaert vertroeste
ende sine goede lieden altemale;
maer onghetroest liet hi die boeste.
Dus sprac die ingel, met sueter tale :
« Des heren ziele die es wale,
daer om soe laet u claghen staen.
Dese vrouwen selen u segghen wale
hoet metten here mach sijn vergaen. »
Mettien soe voer die inghel eweghe.
Dat was den libaert alte leit;
hi badt Gode om victorie en zeghe.
Doen sach hi op dat roede cleeit,
dat deen vrouwe hadde om haer geleit,
ende sprac : « Vrouwe al sonder niet,
doer God hadt mi dat waer gheseit,
wanen ghi compt ende wie ghi sijt?
Die vrouwe sprac, met sueter figure :
« Ic ben u werdinne, ende gi sijt mijn gast.
Ic hete die werelt; ter aventuren
met desen here wasic belast.
Ter werelt soe haddi crancken rast,
wat hi in sine levene dede;
dit roede cleedt heeft hi doer past;
mijn aventuren die volgede hem mede. »
— « Ach! edel vrouwe, doet u ghenade,
sprac die libaert! Mochtic u vraghen,
dor God wilt mi dbeste raden,
wat heren dat mi van rechten sal draghen?

V. 16 *daer,* in het Hs. *d'*, zoo ook v. 30, 109, 113 en 151. — V. 27 *en*, aldus. — V. 28 *cleeit*, aldus. — V. 29 *haer,* in het Hs. *h'*, zoo ook v. 141.

Verleent hem zeghe tallen daghen,
goede aventure uut alre noet.
Och! Vlaendren lant, ghi mocht wel clagen,
want ghi sijt wese, u vader es doot!
« — Dat lant, daer ghi van ierst sijt comen,
sprac die vrouwe, wilt daer bi duren :
dat sijn die gulden liliën bloemen;
ende houdt te vriende u na geburen.
Oec soe en latet quade venijn niet ruren,
noch uwen gerechten here verdriven,
ende spaert vus selfs steden ende muren.
Oec hulp u volc eendrachtich bliven. »
— « Ach! vrouwe, dat dadic gerne utermaten,
boven al clagic mijns heren doot;
hi en conste die Vleminghen niet gesaten,
si en brachten elc andren in groter noet;
nochtan verleende hem God wijn ende broet,
al waende si haren here doen dolen,
sijn heerscapie wert noch soe groet.
Ach lasen! nu es hi Gode bevolen.
Dat heeft ghedaen die grote tentacie,
want alle heren sijn ondersceiden,
ende vander werelt die regutacie
mijn aventure moet al beleiden. »
— « Merct die vrouwe metten swerten cleide,
sprac die vrouwe metten roeden,
dat ie geleefde dede si verscheiden,
ende al dat leeft dat sal si doden. »
Die libaert sprac : « Soe willic waghen
mijn lijf, mijn lant, mijn volc algader.
Wie maghic gerechter vede draghen
dan die gestolen heeft minen vader?
dat es die doot, der werelt verrader,
ghi hebdt mi minen heren benomen.
Vliet wech, eer ic mijn volc vergader,
hoe dorstu onder mijn oghen comen? »

V. 65 *tetacie*. — V. 67 *regutacie*, aldus in het Hs.

- - « Het es die overste coninc scout,
sprac die doot soe vreselike,
want in sal sparen cleine noch groet,
sijn si aerm of sijn si rike.
Maer docht bedwanct hoeghlike
dat ic uwen here hebbe ghespaert;
al es sijn leven worden slike,
die ziele es met Gode bewaert. »
Die libaer sprac met wenenden oghen,
ende trac sijn haer soe menichfout :
« Och doot! doer dat ic dat moet gedogen
dat ghi dus roeft mijn edel wout.
Met al dat silver, noch dat gout,
en mochti mi gebetren nemmermere;
ghi hebdt gepant van ouder scout
Lodewijc, minen here. »
— « Libaert, ghi sprect jeghen tgebod,
sprac die doot, wilt al vergheven.
Waendi mechteger sijn dan God?
want ewelijc en mach niemen leven.
Die lichame es uter erden gheheven,
ende toter erden moet hi weder,
al es die ziele in hem begheven,
die wille compt uut Gode hier neder. »
— « Ach doot! al hebdi mi verbeten,
ic moets in u twee vrouwen bliven,
minen here en maghic niet vergheten;
God bescerme die ziele voer alle keitiven!
Och! wat jammer sach men daer driven,
tSent Thomaes, ende soe groet ellende
van heren, vrouwen, mannen ende wiven,
ende boven al des heren gesende;
want daer dese here lach in sine doot,
— « Vergheeft, riep hi, met menegen traen,
want ic vergheeft u, cleine ende groet,
dat jeghen mi mach sijn ghedaen. »
Al sijn ghesinde dat ghifti saen.

V. 89 *libaer*, aldus. — V. 110. *tSent Thomaes*, lees *tSent Omaers.*

— « Mijn vrouwe ende mijn getroude wijf,
sprac die here, ic ben ghevaen,
die leght mi neven mijns selfs lijf. »
Oec dede hi alle sine vriende groete.
Hi sprac : « Mijn Vlamenghe, houdt u vromen,
ghi selet elc andren vergeven moeten,
ende houdt den peis die was genomen.
Mijnre dochter kint sal u toecomen;
aenden libaert sal hijt verwerven.
Nu bidt voer mi, Maria, der bloemen,
ende blijft te Gode, want ic moet sterven. »
Desc twe vrouwen neven den libaert,
als dese edel lanshere was doot,
doen voerdensine te Risele waert,
deen swert gecleedt ende dander roet;
met riddren, knechtèn, clein ende groet;
haer cledren waren meest deel swart.
— « Och! droever uut vaert men nie en geboet,
sprac die libaert, als nu wech vaert! »
Die roede vrouwe offerde vore
IIII orssen met IIII banieren,
dat was die werelt ierst vercoren.
Doen quam die vrouwe metten stieren,
swert soe was al haer bestieren,
orssen, banieren, riddren ende knapen,
ende maeghden, vrouwen, soe menegertieren,
dus offerden si des heren wapen.
Enen yeraut van consten rijc
hoerdic des heren titel uut geven.
Hi sprac : « Van Male Lodewijc
ende grave van Vlanderen was in sijn leven;
Artoys, Saluus was hem bleven,
ende in Borgoenginen palatijn;
Ritkiers, Nivers, Masiers daer neven,
Betuenen, ende here van Mechlein. »
Ach heren! vrouwen die doet ontsiet

V. 127 *der*, in het Hs. *d'*, — V. 149 *Saluus*, aldus. — V. 150 *Borgoenginen*, aldus.

ende hebdts des langhens varen vaer.
Ende leefde nie soe coene ghediet
sine sijn alle vore, wi en weten waer;
nochtan moeten wi alle volgen naer
dat al ter werelt lijf ontfinc.
Jan Knibbe, van Brusel, bidt dat wi claer
worden vonden voer den hemelsche coninc.
Amen. C.LX v.

In het Hs. onder Nr CXXX, bl. 111 vo.

XXII.

Venus Boem met vii Coninghinnen.

(DOOR JAN DILLE.)

Eens meyes daghes, inder dagheradc,
alse loef, gras, boem ende blade
springhen uut, elc na hare wesen,
ende die bloemen staen gheresen
uter erden, doer dat gras,
quamic daert soe rikelijc was
van menegher sueter vrocht;
die voghelen songhen in die locht,
daer si vloghen over al.
Doen sagic neder, in een dal,
ene den scoensten boem staen :
sine bloemen waren wit ghedaen
over al, ende soe ontploken
dat si stonden ende roken
dat mi haelp int herte binnen.
Ic sach Venus, der godinnen,
op dien boem sitten boven
met seven coninghinnen hoven,
die edel waren ende scone.
Elc droech daer van doechden crone
ende oec noch heden op den dach;

maer Venus, die ic boven sach,
soe rikeleec sitten op dien boem,
te hare wert namic nauwe goem,
want si hadde in die rechte hant,
dochte mi, enen viereghen brant.
In dander hant, verstaet mi wale,
sachic hare met enen strale,
daer icse sach onledech met houden.
Ic wane wel dat niet en souden
alle dichteren vol prisen
hare scoenheit, na hare wisen.
Mi wonderde sere daer ic stoet;
mettien saghic ende wert vroet,
maer twee voghelen quamen neder,
al omme vlieghende wey ende weder,
ende hielden hem emmer daer omtrent.
Maer Venus die was onbekent
wat die voghelen daer bevloghen;
alsoe wert menech noch bedroghen
om dat verraderen laten vlieghen
loghenen, daer si met bedrieghen
goet gheselscap, die des niet en vermoeden;
daer soe sal hem billic elc voer hoeden,
want si den twee voghelen slachten,
die Venus daer quamen wachten,
daer si sijn waende ombegrepen.
Venus sprac: « Mi es verscepen
ter werelt dat ic mach doen dolen
den ghenen die mi gaen ter scolen;
want en es coninc, noch hertoghe,
noch ander here negheen, soe hoghe,
wilti mi ter scolen gangen,
hi moet bliven mijn ghevanghen.
Ochte neen! hi set sijn lijf te pande:
want ic soude met desen brande
sijn herte verbranden doen alte male,
ochte doer scieten met desen strale,
dies hebbic ter werelt macht;
ende dicwile tonic oec mine cracht

onder tfolc, ter menegher uren;
maer die meester der naturen
die heves boven al ghewout;
maer die hebbic in mijn behout
van hem, die boven al es here,
Scaemte, Trouwe ende ghi, Ere,
Ghestade, Hope, Miltheit, Moet,
onder u sevene, maect mi vroet
hoe men ter werelt u ontfaet
daer ghi van minen halven gaet,
want ghi sijt mine coninghinnen.
Wie dat met gherechter minnen
beladen es, int therte binnen,
hi moet u sevenen leren kinnen,
sal hi loen van mi ghewinnen.
Doen hoerdic Scaemte vore beghinnen:
« Venus, ic lie wel dat ic ben
u vri eyghen, talre tijt,
maer tfolc en acht mi, meer no min,
op mi, in die werelt wijt.
Al mach mer van twentich vive
vinden die mi gherne sien,
men vint C man ende vive
die mi liever souden vlien.
Hier bi, Venus, sijt op u hoede;
het esser vele die op u liden
ende bederven onscalke bloede,
die ghi met rechte sout castiden. »
Doen sprac dander coninghinne:
« Venus, mijn gherechte vrouwe,
in can nerghent vinden minne
daer men mi in besecht trouwe.
Nochtan soe werdic gheset
vanden meneghen te pande
die int quiten mijns verghet,
als of hi mi niet en cande.
Hier bi, Venus, moetic liden
want ic werde nu onbekint,
hier voermaels, bi ouden tiden,

wasic ter werelt bat bekint. »
Die derde coninghinne sprac
Venus toe met groten sere :
« Ach lasen! men heeft nu ghemac
liever vele dan mi doet ere.
Men vint luttel iement nu
die met mi heeft te doene,
maer doer die minne, Venus, van u
es noch selc te mi wert coene.
U ghevanghene staen mi bi;
die ghi doer wont ende doer brant
hebt, die quiten hem in mi
waer icse vinde in enech lant. »
Doen sprac, vrouwe Stedecheit hier naer :
« Mijns verghet men alte male;
in can nerghent comen daer
men mijns pleghen wilt wale.
dJonghe volc van ertrike
slacht den weder hane op der kerken;
recht alsoe ghestadelike
leven si, diet wel wilt merken.
Mine vriende hebbic meest verloren
die mi gherne plaghen tsiene
van C, die nu sijn gheboren,
sone kinnicker nerghent tiene.
Die vijfste coninghinne, Hope,
sprac al dus met droeven sinne :
« Als ic ter werelt iement nope,
Venus, soe comter Twivel inne
ende besit die selve stat
daer si weet dat ic ben comen.
Venus, hoe ghedoechdi dat,
dat mi die stede wert ghenomen?
Dus hout mi Twivel soe bedwonghen
dat ic en weet te welken tien;
noch van ouden, noch van jonghen,
soe en laet si mi goet ghescien. »
Die seste coninghinne van
desen es gheheten Milde.

Si sprac : « In vant, in langhen, man,
Venus, die mi anticren wilde.
Dat clagic u, ende niement el,
dat men mijns aldus verghet;
inne vinde nerghent hof, no spel,
daer men mi in voerwaert set,
gelijc dat men hier voermaels plach;
doen wasic een liefghetal ende wert;
maer nu es comen, dunct mi, die dach
dat luttel iemens mi beghert.
Die sevende coninghinne Moet
die sprac Venus aldus toe :
« Ic ben gheworpen onder voet
ter werelt, dunct mi, in weet hoe.
Onverdient ende buten scouden
hebben mi die ghene ghelaten
dies met rechten niet doen en souden,
wilden si hem ter doghet saten;
maer die doghet es soe besneden
dat ic luttel nu can vinden
iement, op den dach van heden,
die hem mijns wilt onderwinden. »
Doen andworde vrouwe Venijs :
« Hi, die hemel ende paradijs
ghescepen heeft, es alles wijs,
wanneer hem tijt dunct dan sal hijs,
na verdiente, gheven tsijs. »
Doen sachic onder aen een rijs
waer Twivel hinc met beiden handen;
doent Venus sach, ghinc si dat anden
ende vraghede Twivel, op die stede,
wat si te hare feesten dede,
ende hoe dat si soe coene waer
dat si alsoe dorste comen daer.
Twivel die andworde dit :
« Venus, waer ghi u hof besit,
ocht waer ghi soe machtich sijt,
daer moetic emmer, tenegher tijt,
comen oec ende bi u wesen. »

Vrouwe Venus sprac na desen :
« Twivel, ghi waert mi liever henen,
want waer ghi wet dat mi verscenen,
ter werelt wert, een jonghe joghet,
ghine en laetter mi ere, no doghet
af ghescien, ghine comter inne
ende verwert alsoe die sinne
met uwen twifel, als ghire in comt,
dat mi en baet, noch en vroemt,
alsoe alst soude en quaemdire niet. »
Binnen desen dit hof daer sciet.
Venus heeft haren wech ghenomen;
om dat Twivel daer was comen,
sone woudsire niet langher dueren.
Doen dachtic, ter selver uren,
daer ic inder valeyen stont
ende in den sin te male wert cont
van dat die coninghinnen spraken,
dat ic iet daer op soude maken.
Ic ginc voert in die valeye
ende sach rikeleec die meye
ghebloeit met haren soeten aerde.
Die dach ginc op, die sonne verbaerde,
dat mi te rechte verwonderen mochte.
Mettien alsic onder sochte
minen sin, vandic ter waerheiden
al dat die coninghinnen seiden
met vrouwe Venus op dien boem.
Nu elc neme deser redene goem,
want bi ghelikcn hebbic vertrect
mire vrouwe Venus hof, om dat verweet.
Die ghene, die daer bi worden souden
ende dese poente niet en houden
alle sevene voerseit,
sijn eens deel nu af gheleit;
vanden meneghen, die nu leven,
sijn si ter werelt sere verdreven
dat der edelheit niet en voecht;
maer elc die doet dat hem ghenoecht,

ende daer met leit hi sinen tijt.
Twivel maect oec meneghen strijt;
si doet den mensche dicwile laten
dat hem comen soude te baten;
ende dicwile doet si oec bestaen
daer scande ende verlies leghet aen.
Aldus maect Twivel menech wonder.
Nu biddic hem diet al heeft onder,
dat ie ghewas of wesen mach,
dat hi ons, op den lesten dach,
gheve gans ghelove met goeden wille,
sonder twivel, bidt Jan Dille,
in ons herte al moet sinden
dat wi sine eweghe bliscap vinden.
Amen. It. II°. XXX. v.

In het Hs. onder N° XCIX, bl. 80 r°, 81 r°.

XXIII.

Vanden Eenhoren, een edel poent.

(DOOR LODEWIKE.)

Ic hebbe ghelesen, hier te voren,
hoe dat een eenhoren
enen man brachte ghejaghet,
die soe sere was versaghet
vanden vreseliken diere
dat hi quam gheronnen sciere
boven enen diepen pit.
Die man duchte soe sere dit
dier, dat hem volgde naer,
dat hi, over mids den vaer
vanden diere, neder spranc
ende bleef clevende aen een cranc
boemkijn, dat daer binnen stont.
Daer sach hi ligghen, op den gront,

vanden putte, vele serpente
die, met ghemeinen consente,
alle gaepten naden man.
Oec sach hi aen die wortel van
desen boem twee diere cnaghen,
daer die lettren af ghewaghen,
over seker waerheit, dit :
dat deen was swert ende dander wit.
Ende dese cnagheden, nacht ende dach,
om dat si hadden gheacht
desen boem te velene neder.
Dese man sach voert ende weder,
ende sach aen den boem een gat
vol van hoeneghe; ende dat
smaecte desen man soe soete
dat hem van alle sorghen boete
gaf, ende maecten sorghen vri;
want die man vergat dat hi
ghejaghet wert vanden eenhorne,
die boven sijns wachte met torne.
Der serpenten hi oec vergat
ende die diere mede, die dat
boemken neder wouden vellen.
dEenhoren es die hellen
viant, hebbic ghelesen.
Hi jaeght den mensche in desen
putte, daer ic bi gome
dese werelt. Ende biden bome
meinic des menschen leven,
daer ons God aen heeft ghegheven.
Ende als merken mach,
want die nacht ende die dach
corten tallen tiden dit :
die nacht es swert, die dach es wit.
tHonech, metten sueten smake,
bediedic in een ander sake.

V. 45 hier ontbreekt het woord *men*.

Ic merker bi sekerlike
die ghenuechte van ertrike :
gout, selver, cleder ende scat,
vette morsele. Want in dat
nemtmen die ghenoechte soe groet
dat men die viant, noch die doot,
in die werelt niet en vreest,
ende als dan ontvaert ons gheest;
dan valt die boem metten man,
die die serpenten dan
al verteren ende die worme;
ende maken dan een ander vorme
dan die mensche hadde te voren.
Huedt u voor desen eenhoren
in desen cule, in desen pit,
want dat swert dier ende dat wit
cnaghen altoes anden boem.
Dit leven en es maer een droem.
In drome es men dicwile vroe
ende oec droeve. Recht al soe
es dit leven in ertrike;
want en es arm man, noch rike,
die over sinen tijt mach gaen;
want die boem moet vallen saen
als hi over es ghecnaghen.
God late ons, in onsen daghen,
al soe scuwen desen eenhoren
ende thonech, daer ic te voren
in mijn ghedichte af hebbe gesproken,
dat in dinde niet ghewroken
en moet werden aen onse ziele;
maer dat wi, met sente Michiele,
varen moeten in dat suete hemelrike.
Dit es die bede van Lodewike.
Amen. LXXXIIII. v.

In het Hs. Nr CXXXV. bl. 115 ro – 115 vo.

XXIV.

Ene Questie.

—

Een man hebbe een wijf ende een scaep :
herde gherne soudic bedieden
een vraghe te recht horen van lieden,
die hem daer op verstonden wale.
Een man hebbe ene cuusche smale,
suver wijf ende een scone,
ende een lam, dat si ghewoene
hem te bringhen, alle daghe,
IIII gulden florine, ende draghe
heme, altoes als hi sit
ten iersten maeltijt ende et.
Het ghevalle, daer na, alsoe
dat te Loeven, in die Loe,
dit lammekijn ga weiden,
ende dese man si, bider heiden,
op enen hoghen boem ghetreden,
ende sijn goet wijf sitte beneden
daer bi, in een scoen foreest,
ende dit lammekijn worde ghevreest
van enen fellen wolve, ende hi
sie enen man comen bi
sinen goeden suveren wijf :
weder hi sal behouden dlijf
den lammekine, of sinen wive
hulpen, dat si suver blive?

Nota XXV v.

XXV.

De antworde hier af.

—

Men vint mans in ertrike,
die den wolf ghenendelike
vanden lamme souden weren,
ende laten den man gheberen
metten goeden sconen wive,
op dat si tot haren live
tgoet wonnen alle daghe;
maer ic, die dese questie vraghe,
segghe dat groet jammer ware
dat een goet wijf al soe hare
ere, met crachte ende met ghewoude,
emmermeer verliesen soude;
want een goet riene wijf,
die met scemelheit haer lijf
deet, es beter vele dan tgout.
Parijs hadde in sijn ghewout
gout, selver, ende scat,
nochtan waghede hi al dat
voer ene scone wel gheminde.
Achilles, die ridder, minde
ene maghet van hoghe gheslechte,
ende waghede sijn lijf bi nachte,
doer haren wille, inden tempel
Junonis. Dit exempel
vendic hier ende menich een.
Alsoe dat ic gout, perlen, steen
niet en prisen jeghen reine vrouwen;
want wat manne, die met trouwen
ende met gestadicheiden mint
een goet wijf, want hi wint
sonder hare dan dunct hem niet,
vintmen dan ter werelt niet
dat men gheliken macht daer jeghen.
Eenre vrouwen wert doch ane gheteghen

dat si Gods toren, met oetmoet,
met hare dueghet sachten doet,
alst die mensche heeft te doene.
Die selve vrouwe maect die soene
tusschen Gode ende den mensche.
Hier bi en steet, in minen wensche,
gheen dinc op ertrike boven vrouwen,
die wi goet ende scemel scouwen.

Nota XLII v.

Deze twee stukjens komen in het HS. voor onder N° CXLI en CXLII, bl. 117° v° 118.

XXVI.

Dit sijn Voghel Sproekene.

DEN AER.

Here, gheeft eren riken gave,
soe stadi in eren alle dage.

DEN GIER.

Here, ghi moghet soe vele gheven
dat u namaels quame oneven.

DEN HAVIC.

Here, wildi in eren leven,
soe moeste ghi ondoghet begheven.

DEN RAVEN.

Die ere salmen achter laten
ende salse ane die spise saten.

SPOREWARE.

Uwen vianden sijt wreet,
u coninclijc wort houdt ende u eedt.

DIE CRAIE.

Ghebrect des bi wilen iet,
here, des en seldi roeken niet.

V. 41 *boven*, in het Hs. *buē*.

DEN VALKE.

Here, her coninc, dats mijn raet,
valschen lieden die sijt quaet.

DE CAUWE.

Salmen die valsche al verdriven,
soe souder hier weinech bliven.

DE PAPEGAI.

Besceidenheiden hulpet vort,
soe gheeft men u een heren wort.

DEXTERE.

Die besceidenheit lief heeft
hets wonder dat hi langhe leeft.

DIE LIJSTERE.

Here, wildi te prisen sijn van seden,
soe hout u lant in goeden vreden.

DE ROETAERT.

Here, blijft u lant in vreden staen,
soe sal u u rente ontgaen.

DE MEERLE.

Here, wilde lijf ende ere bewaren,
soe laet hoverde van u varen.

DE KOCKOC.

Oetmoedecheit salmen miden,
want hoverde geet vore tallen tiden.

DIE TORTELDUVE.

Here, seldi coninghen gheliken,
soe recht den aermen als den riken.

DIE ULE.

Die aerme, here, altoes scant,
want de rike smeert de hant.

De Spreeuwe.

Here, houdt u wort in allen stonden,
soe werdi inder wijsheit vonden.

De Hoppe.

Here, wildi uwen wille volbringhen,
sone segt niemen u meininghen.

Die Nachtegale.

Here, keert te doeghden uwen moet,
dat sal u bringhen ere ende goet.

Die Meeuwe.

Here, wildi doghet ende ere ane sien,
soe sal u al u scat ontvlien.

De Leewerke.

Here, oetmoet ende goede lere
houdt den prince in sijn ere.

De Zwaluwe.

Men sal oetmoet begheven,
dat doet altoes in eren leven.

De Zwane.

Here, ondoghet seldi scuwen,
soe mach men u al goets betrouwen.

Den Paeu.

Hout vaste metter rechter hant,
soe blijft u slinc hant niet ghescant.

Profeta.

Here, her coninc, here,
volghet altoes der wiser leere.

Profeta.

Der loeser leere, der valscher raet
die es tallen dinghen quaet [1].

In het Hs. onder Nr CLVII, bl. 152 vo.

(1) Het getal der versen staet achter dit stuk in het Hs. niet opgegeven.

XXVII.

Vander Wandelinghen.

—

Die vrouwen sijn alselc van seden,
alse die vespertijt een wile es leden
dan gaen si sitten voer haer dore,
om dat si van losteeheden
willen hebbe haren vreden,
soeten locht ende soeten gore.
Dan soe lijt haer kinnesse daer vore,
selc te perde ende selc te voet,
si biet hem hovesheit ende hi hare,
si lichten beide cappruun ende hoet.
Dit dunct mi wesen alte goet
datse manlijc anderen bieden ere;
maer dese hovescheit moeit te sere!

Een man die gherne sijn liefken saghe,
in ghenen tide van alden daghe
en sal hijs bat ghespreken connen
dan dat hi daer legghe sijn laghe
savens inder vrouwen vlaghe,
eer die maeltijt es begonnen.
Een op sien heeft hi doch ghewonnen
ende daer toe een groeten mede;
soe en heeft hi niet om niet gheronnen,
want onbegrepen es die sede.
Ic biddu, minners, telker stede,
dat ghi wel onthout dese lere;
maer dopstaen moit de vrouwen tsere!

Die savens gheet ter laveien,
voer die vrouwen hem vermeien
als si ter rusten sijn ghesetcn,
dan gheet men gherne dansen reien.

V. 3, 7, 32 *h'*. — V. 7, 17, 47 en 48 *d'*. — V. 13, *moeit*. — V. 26 *m'*.

Deeu! hoe wel mach hem ghereien
die daer haer lief te venden weten!
Eer men dat aventmael gheet eten,
soe gheet dat volc op ende neder;
die vrouwen soudent node vergheten;
si staen op ende sitten weder;
die dan in haer benen sijn teder
die werden dan buten kere,
want dopstaen moit hem te sere!
Hoe mocht men beter dinc ghevinden
dan dat keren ende dat winden,
na vespertijt, van straten te straten;
want dan gheet dat vroudelec ghesinde
ter locht waert sitten, tallen inden,
om dat si coelheit selen vaten.
Ende oec soe en selen sijs niet laten,
comt daer haer kinnesse vore ghegaen,
si selen hem daer toe ghesaten
dat si jeghen hem opstaen.
Die meneghe soude sijn oghen opslaen
op die vrouwen vele mere,
en moide dopstaen niet soe sere!
Die wandelinghe dunct mi craes
ende oec eest een vriendelijc solaes;
maer mi ghebrecter een dinc an.
Biedt men hovescheit enen dwaes,
hi peinst die vrouwe groet mi, jaes!
Die sot verheft hem selven dan
ende hi peinst: « Ic ben een eerlec man,
want die vrouwen groeten mi; »
maer luttel goet soe weet hi dan
dat men met hem sot daer bi.
Maer vele te noder wandelen si,
sijn si vrouwen ofte heren,
om dat die hovescheit moit te sere!

Nota. LXV. v.

In het Hs. Nr LV, bl. 55 vo b.

V. 31 *Deeu*, aldus, voor *Dieu* of *Deus!* — V. 31, 39 *hē*.

XXVIII.

Vanden Plaesteres [1].

Mi quam te voren in minen moet
dat men menech amboch doet,
dat men heet herde groet.
Salic u segghen die redene bloet?
Mi en dunct negheen soe mechtich
van allen lieden, noch soe crachtich,
wevers, volders, sceres no backers,
maer die meste heren sijn die plackers!
Al en trecken si niet een seel,
si plaesteren wel sonder truwel.
Dit sijn al die meste heren,
daer omme soe willic plaesteren leren!
Plaesteren sijn van twee manieren,
al soe ic u sal visieren :
selc die draghen grau ende bont
ende winnen menich groet pont,
al en plaesteren si gheen muren,
si winnen grote dachuren;
al en stoppen si gheen gaten,
si gaen baleren achter straten

---

(1) *Plaesteres, plaesteraers.* Het woord wordt nog heden in dien zin, voor *plafonneerders* gebruikt. — Te Brugge vindt men vroeger onder de vier-en-zeventig dekens der ambachten opgenoemd : « Den deken van de Plaesteraers oft Muerkorsters », en men gaf daervan de volgende uitlegging : « De Plaesteraers worden noch hedendaeghs (1684) gevonden, maer in minder getal. Deze vervulden, ende leyden als eene korste (met leem oft moortel), langhs de balcken (tot een meerder verçiersel), daer in perssende en uytbeeldende verscheyde figueren van engels, menschen, dieren, vogels, visschen, vruchten en andersins. » De Plaesteraers behoorden aldaer tot de kleine broederschappen of gilden. Zie *Van de Grootdadigheyt der breedvermaerde Regeringhe van de stadt Brugghe,* bl. 529 en 539. — Damhouder, die in het latijn schreef, spreekt van den « *Decanus* Plasterorum *vel incrustatorum.* » De *Magnificentia Politiæ amplissimæ civitatis Brugarum*, bl. 138, achter zyn *Pupillorum Patrocinium.* Antv. 1564. in-4°.

V. 8 *m'.* — V. 10 *truwel,* aldus. — V. 12, 101 *d'.* — V. 16 *g°t.* v. 69 *g°ten.* — V. 20 *baleren*, aldus.

ende houden metten lieden haer scheren.
Ic moet emmer plaesteren leren!
  Alle die plaesteren metten truwele
sijn van clene voerdele.
Om twee groete of om drie,
staen si beslabt tote den cnie,
in den mortre, al den dach.
Hebben si daer in goet verdrach,
soe besteden si wel haren tijt;
ende doen si den lieden haer profijt,
blidelec moghen sijt verteren.
Ic moet emmer plaesteren leren!
  Sclc can plaesteren herde scone
van buten, maer binnen soe es hi hone.
Wat si spreken ofte callen,
ende hoe scone haer worden vallen,
met haren smekenden sermone,
hebdi hare hulpe te doene,
hebdi gheet, mogdi wel gheven,
soe seldi sijn lieve neve,
ende « : Alsoe hulpe mi theilich graf!
ic sal u hulpen, al dat ic mach,
alsoe langhe als ic sal leven. »
Hebdi gheen gheelt, mogdi niet gheven,
dan soe sal hi segghen, die selve man,
dat hi u niet ghehulpen en can,
nemmermeer met ghenen kere.
Ic moet emmer plaesteren leren!
  Plaesteren connen dats die man;
soe, wel hem die wel plaesteren can!
Si sijn lief ende weert,
ende elc doet dat hi beghert,
waer si comen in elken lande.
Plaesteren connen en es ghene scande.
Ic segghe u waer, in goeder trouwen,
het pleghen heren ende vrouwen,

V. 30 *h'*. — V. 39 *gheet*, aldus voor *gheelt*, zooals verder.

ende oec soe en willics niet ontberen.
Ic moet emmer plaesteren leren!
Placsteren es dmeste ambacht,
daer die meneghe cleine op acht,
dat men in de werelt doet.
Wie van plaesteren es vroet
hi blijft gheert ewelike;
es hi arm, hi wert noch rike.
Sal yewers enech vordeel vallen,
het moet in haren ketel wallen.
Dus sijn si die meste heren!
Ic moet emmer plaesteren leren!
Die plaesteren connen sijn van groten love,
ende oec voersprekers telken hove.
Altoes moeten si voren gaen
daer ander lieden achter staen.
Elken soe maken si samblant:
tſier draghen si in die ene hant
ende dander hant es selden sonder
water, hier ende gonder;
si smeken ende si trufferen.
Ic moet emmer plaesteren leren!
tFolc van ertrike ghemene
plaestert, groet ende clene:
smede, coepers ende fruteniers,
perpointstickers ende permentiers,
scoenmakers ende smeden
plaesteren, met allen leden,
dic cunnen spinnen ende noppen;
soe doen si oec die cleders stoppen;
scipliede, molders ende waghenērs,
alle soe sijn si placsterers,
waer si gaen of waer si keren.
Ic moet emmer plaesteren leren!
Ay mi! ic hadde wel na verghcten
die alder meest van plaesteren weten:

V. 84 *leden*, voor *lieden*. — V. 85 *dic*, voor *die*. — V. 89 *w'*, *si*.

dat sijn meesters liberael,
die kieken inden orinael;
si connen plaesteren wel ter cure
sonder eneghe grote labure.
In haren morter beslabben si hem selden,
nochtan moet ment hem diere gelden;
hoe die plaesteringhe vaert
ende hoe die liede meer pipen ende screien,
hoe si meer daer omme pleien.
Biden stronte! ic moeter om sweren!
Ic moet emmer plaesteren leren!
  Plaesteren connen al ghemeine:
baeliu, scepene ende casteleinen
plaesteren, groet ende cleine,
om te hebben dit sughebeen,
daer si op moghen, al in een,
in taverne gaen ende in caberetten,
eten ende drincken van den besten.
Hier omme eest dat si fineren.
Ic moet emmer plaesteren leren!
  Die van plaesteren seide quaet,
swige daer af, dats mijn raet.
Vander werelt dmeste deel
sijn plaestereren al gheheel.
Oec soe sijn si lief int ghetal
dese plaesterers over al.
Die wille gheloefs, die wille ontbaers!
Ic blijfts metten plaesteraes!

Not. CXX v.

Onder N° LVI, bl. 56 r° a — 56 v° b.

V. 94 *kieken*, aldus. — V. 97 en 98 *hē*. — V. 120 *plaesteraes*, aldus.

XXIX.

Van onder Windene.

Die van cleinen onder winden
es, die leeft met groten vrede;
alsoe ict nu in de werelt vinde,
es gheheten groten wijshede
ende het behout die ziele mede.
Vele onderwindens bringt meneghen in verdriet.
Wiltu doen der wiser sede,
te vele onderwindi niet!
Ic segghe u, die hem onderwint
der werelt, dan hem ane gaet,
al clemt hi hoghe in sinen staet,
ende als hem die werelt weder laet
dalen ende hi vallen moet,
dan es hi vele meer versmaet.
Vele onderwinden en was noit goet.
Die vroede die lachterent soe sere
onderwinden dat die sotte prisen,
daer si mede, in lanc soe mere,
dalen, al dunct hem dat si risen,
metten vinghere si achter wisen,
den ghenen die hem te vele onderwint,
ic segghe die sal spade risen.
Hier bi onderwintdi twint!
Onderweint di van u selven,
du hebter ane ghenoch te doene.
Peinst dat men di sal delven,
want ghi en hebt gheen achter noene;
gaet te messen ende te sermoene,
ende gherechtelike om dijn broet;

V. 9, 10, 42 en 67 *hē*. — V. 24 *onderweint*, aldus.

op dijns selves recht sijt coene,
anders en onderwintdi clene no groet.
Die sijn ziele ende sijn leven
behoet, bewaert II goede borghen.
Hier noch elder en sal hi sneven;
dies mach hi leven sonder sorghen.
Maer si hem selven soe verworghen,
die hem onderwint buten maten.
Hout u met vrede verborghen,
dat en sal u niet onderwinden laten.
Onderwinden es van manieren
die enen vremden persoen saghe ontstelt,
mocht men hem vriendelike paisieren
met sinen rouwe worde ghevelt.
Al selc onderwinden en es niet ghetelt,
want hets werc van ontfermecheden.
Met vele onderwinden di niet en verselt,
ocht ghi leven wilt met vreden.
Nemt exempel ane u gheburen,
hoe sire hebben ghevaren mede
met vele onderwindens, te selker uren,
ochte hem ruste gheeft oft vrede
oft der zielen salicheden.
Nu merct die dinc, soe ghise vint,
rust u sinnen ende rust u leden,
ende niet te vele u onderwint.
Dits gesproken op vele onderwinden.
Dies hem wacht hets sijn profijt,
want wi exempel daer af vinden
dat die meneghe es swaerlijc ghecastijt.
Ic rade u, die mijn vriende sijt,
beide in nerste of in spele,
wat u es vremde ende ghi voer u siet,
onderwindes u niet te vele!
Om dat den dichtere duncket pijn,
soe gheeft hi dat castiement
den onderwinders, waer si sijn;
ende dat elkerlijc op hem selven kint,
want menech mensche es ghescent,

bi vele onderwindens, int swaer verdriet,
horende doef ende siende blent.
Hier omme soe en onderwintdi niet!

Nota LXXXI v.

In het HS. N° LVII, bl. 56 v° b.

XXX.

dBedieden vanden vii eeuwen.

—

Ghelijc die dach, sijts ghewes,
in sevene ghetiden gheset es,
alsoe es oec den tijt al,
die comen es ende comen sal,
in sevene euwen gheset.
dIerste euwe, dat ghijt wet,
was van Adame tote Noë,
doen over ertrike ghinc die zee,
ende nieman en bleef te live
dan iiii mannen ende iiii wive.
Dese ierste euwe hielt in
twelef hondert jaer een min.
dAnder euwe, als ic vernam,
stoet van Noë tote Abraham,
daer ene nuwe volc af quam,
dat besnidenesse an nam,
alsoe hem God ons here hiet.
Dese euwe stoet, alsmen siet,
omtrent dusentech jaer.
Die derde euwe stoet hier naer,
alsoe men bescreven vint wel,

tote dat die kindere van Israël
over die zee trocken scoene,
ten lande weert van promissione,
mids Gods, ons heren, gratie.
Dit heet men die transmigratie.
Selke liede maken ons cont
dat si tote Moysese stont.
Hoe dat es, dat latic daer.
Dese euwe stoet oec dusentech jaer.
Die vierde euwe hielt haren tijt
tote op den coninc Davijt,
die dierste coninc was van machte
onder dat joedsche gheslachte;
een heilich prophete ende vroet.
Dusentech jaer dese euwe oec stoet.
Die vifste euwe duerde voert
tote op Jhesus Cristus gheboert,
die, mids sijnre godliker crachte,
onse salicheit met hem brachte,
ende met sijnre heilegher doot
ons allen halp uter helscher noet.
Dusentech jaer, seeghtmen mede,
dat dese euwe hielt hare stede.
Die seste euwe sal staen
na XPC gheboerte, sonder waen,
tote dat hi weder comen sal
dese werelt doemen al,
ende gherechten loen sal gheven
van dat hi hier heeft bedreven.
Die sevenste euwe volghet hier na;
dats die euwe, als ic versta,
die altoes duert in ewechede
ende sonder inde houdt haer stede,
beide int scoene hemelrike
ende in die helle dier ghelike.

Not. LVI. v.

Onder N° CLXXXII, bl. 184 v°.

XXXI.

Ene Exsempel noch.

—

Een goet man, een predecare,
lach langhe te bedde, meneghe jare,
slapeloes, te femmerien.
Op enen nacht sach hi Marien,
der moeder Gods, onser vrouwen,
dien hi diende met goeder trouwen,
met groten lichte, vore hem staen,
ende seide : « Broeder, hier sal saen
comen die viant vander hellen,
in die ghelike van uwen ghesellen.
Ic ben hier om u waerne comen.
tIerst dat ghine hebt vernomen,
ende vervaert u niet, maer sechent u
ende segt dat ic u lere nu :
« Die vader, die alle creaturen
sciep, huede mi, in deser uren,
ende die sone, die ons met sinen bloede
verloeste, sende te mi sine hoede;
die heileghen gheest moet mi vertroesten
ende van allen vianden verloesten. »
Mettien voer onse vrouwe van daer
ende die broeder, die menich jaer,
nacht no dach, gheslapen en conste,
doen te slapen ierst begonste,
ende sliep bi na alsoe langhe
als die tijt vander vesper sanghe,
nochtan waest inden metten sanc;
ende doen hi ontspranc,
sach hi den duvel als een broeder
comen, als hem seide Gods moeder.

V. 7 en 44 *hem*, in het Hs. *hē*. — V. 13 *ende*, in het HS. *ēn*.

Alse die duvel was ghestaen,
wies hi soe sere dat hi saen
tote inden urst sloech metten hoede.
Die sieken broeder sachen node,
ende sechende hem ende seide die worde,
daer hi den duvel soe met storde,
daer hi hem soe mede werde
dat hi neder sanc te male dore derde
ende voer wech sijnder verde.
Nu proeft, in allen dese saken,
hoe goet dat es een teken maken
des cruce, daer ons Here ane starf,
daer hi den duvel mede bedarf
dat hi met scanden van hem vliet
daer hijt met trouwen maken siet.

Explicit.

It. desen sproke : *Een goet man*, *een predecure*, hout XLV. verse.

In het Hs. onder N° IX, bl. 24 r°. — Dit stukjen volgt in het Hs. onmiddelyk op *Een edel exsempel*, zijnde insgelyks een verhael van geestelyken inhoud.

XXXII.

Vander Borch heet Vaste Hoede.

—

Op enen tijt mijn wech ghelach
ane ene borch, daer ic op sach
ene werde wijfelike figure.
Ane hare hadde die nature
bejaecht, als mi dochte,

V. 37—39. Te dezer plaetse, waer driemael hetzelfde rijm herhaeld wordt, ontbreekt misschien één vers. De afschryver telde er ook maer vijf-en veertig.

dat haers ghelijc niet wesen en mochte,
want hare werken ende haer wesen
quam uut soe hogher art gheresen
dat ic nemmermeer en conste
hare doghet gheliken, noch haer onste,
diese te haren minnere droch ;
maer eens deels hare onghenoch
dochte si mi ter werelt liden.
Ende ic nam minen wech besiden,
alse die gherne gheweten
hadde waeromme si ware ghesetcn
daer op die borch, uten lieden,
want met cleinder meysenieden
dochte si mi hebben, na hare betamen.
Doen sagic waer si twee quamen
vore die porte ende clopten inne.
Wel gherust, met sueten sinne,
sprac dat wijf uut hogher art,
vander borch, dus neder wart:
« Wies begherdi onder u beiden ? »
Si andworden dus ende seiden :
« Vrouwe, dat wi u gherne spraken.
— « Blijeſt daer, ic weet wel die saken,
vele meer dan ghi bevroedt.
Die hem jeghen contrarie hoedt,
die bewaert sijn ere,
ende hi volghet wel der wiser lere;
dies en dadi niet ghi twee;
bi mi en condi nemmermere,
alsoe verre als ic ben mechtich,
ghine en wert mine sinne crechtich
dat icker ongheweldech ware. »
Binnen desen tartic bat nare
ende boet der vrouwen goeden dach,
op die borch, al daer si lach.
— « God dancke u, sprac dat hoghe wijſ,

V. 28 *blijeſt*, aldus. — V. 30. *hē*. —

stant al luttel ende swijch,
du saelt wonder moghen scouwen. »
Doen badic der werder vrouwen,
dochte hare goet ende sijt gherde,
want ic met dichtene mi ghenerde,
dat si mi materie gave
daer ic mochte maken ave
dat ghenoechlike waer te horne.
Doen sprac aldus die wel gheborne :
« Vrient, dat selve sal di ghescien.
Hier quamen si twee, hebdijt ghesien ?
die mi herde gherne souden
dit huus af winnen ende onthouden,
mochten si, met eneghen dinghen,
soe subtileec toe ghebringhen
dat si mi vanden huse ghecreghen.
Maer neen si niet! hier sijn gheleghen
si twee, daer ic mi op verblide.
In tornoye, in storme ende in stride
hebben si meneghen, dat ghijt wet,
met mijnre hulpen voert gheset
ende oec bracht in groter eren.
Siet, vrient, nu willic di leren :
dit selve huus heet Vaste Hoede,
daer elc wijf van goeden bloede
in wesen sal, na hare betaemt;
ende ic ben gheheten Scaemt,
die dit huus verwaren moet.
Nu willic u maken vroet
uut wat arde si sijn gheresen
die selve twee, die bi mi wesen.
Hope es deen ende dander Troest,
die, nort, west, zuut ende oest,
met allen lieden sijn bekint;
ende wie minen name mint,
hen staen si herde gherne bi;
maer ghene twee, die hier tote mi
comen waren, alsoe ghi saecht,
die ic van hier hebbe ghejaecht,

sijn twee bose evele gaste,
die dicwile herde grote onraste
hebben ghemaect ende noch pleghen,
want alle vroude es hem jeghen;
ende menech minnere, die leeft,
wetic wel dat dicwile heeft
groet vernoy mids desen tween.
Twivel es gheheten deen,
Wanhope es des anders name.
Ic woude nemmermeer en quame
goeden minneren desen tween te voren.
Soe vele vrouden wert verloren
mids dat dese tween bedriven.
Nu biddic allen goeden wiven
dat si die borch alsoe bewaren
dat desen twee niet daer op en varen.
ende dat hen gheen scande en blive ten inde.
God huede ons allen vore meswende!

Amen. It. XCVIII. v.

In het Hs. onder Nr LXXX, bl. 69, v°.

XXXIII.

Van Castidemente.

Die jonc ende kintsch es van naturen
het en helpt niet dat men seer castijt;
gheen wijsheit soe en mach hem dueren
voer dat comen es sijn tijt.
Mijn vriende heten mi wesen vroet.
Ic segghe : « Ic sal », maer ic en kan;
ter rijsheit hebbic betren spoet;
hi es mijn vrient dies mi veran.
In der goeder ghesellen ghespan

altoes te wesen es mijn jolijt;
al haddic gelts vol enen wan,
ic soudts varinghe wesen quijt!
Als die corre sit biden viere
ende waent dat hem der erden sal gebreken,
soe benic te wine, ocht te biere,
ende hoer daer singen ende boerden spreken.
Het sijn mijn vriende, die mi verspreken,
mijn vianden hebbens groten nijt.
Int jaer sijn LII weken,
ic sal noch vroeden tot eneger tijt!
Als ic anc sie die rode monde,
met haren lachende vlinckenden oghen,
soe gheven si mi int therte ene wonde;
tot hare vrienscap moet ic boghen.
Maer dicwile ben ic beloghen
als men mi eneghe vroescap aen tijt,
ende int ende ben ic bedroghen
als ic mijns gelts ben worden quijt!

Nota XXVIII v.

Nr CXXIII, bl. 105, a.

XXXIV.

Drie Poente, die de Vrouwe haren Sone leerde.

—

Scaemte, wijsheit ende trouwe,
dese drie poenten sal elc ane sien,
weder hi man si ochte vrouwe,
want daer vele dochden ane ghescien.
Dese drie sijn fondament
daer alle doghet sijn uut ghesproten;
soe wie dese drie met herten mint,

heeft edelheit in hem besloten.
Scaemte die heet meneghen ridder
ende oec meneghen goeden stam
dranc doen drincken soer ende bitter,
die hem herdelike ane quam.
dAnder poent es wijsheit,
daer den lande ende den here
herde vele ane gheleit,
ende oec eest een poent van groter eren.
Trouwe dat es dalder leste
van desen drien ende oec slot;
ic rade elken dat hise veste,
wantse selve ghemaect heeft God.
Nu gaic uut mier prologhen
ende trecke ter materien waert.
Een tijts soe was mi vertoghen
hoe dat een vrouwe, uut goeder aert,
haren sone te voren leide,
dat hi drie poenten van haer hilde.
Hi antwerde ende seide :
waert moghelijc, dat hijt doen wilde.
Die vrouwe sprac : « Lieve kint, verstaet,
het sijn drie poente sonder blame;
hier bi willic dat ghise ontfaet,
si moghen meeren uwen name.
Dits dierste poent, hoert na mi :
als ghi ghewapent sijt om striden,
daer meerder heren sijn dan ghi,
en seldi ierst niet achter tiden,
maer altoes biden hoeefde bliven,
daer ghi met sijt comen daer;
soe mach men uwen name scriven
in scamelheiden, wet vor waer;
want het es ene jammerlike vraghen
dat men enen ridder vracht:
« Waer lietti uwen here verslaghen? »
die scaemte al in sijn herte dracht.

V. 37 *hoeefde*, aldus.

Hier bi, lieve kint, soe radic u
dat ghi dit poent hebt voer oghen,
van desen daghe vorwaert nu,
waer ghi sijt, na u vermoghen.
dAnder poent, dat ic u rade,
soe waer ghi uwen zeghel sent
dat ghijt met herten hout ghestade,
want daer u trouwe in es bekent.
Maer eer ghi zeghelt soe ane siet
hoe ghi zeghelt ende watte,
soe misselike eest wat na ghesciet;
met herten soe radic u datte.
En es here op erterike,
wat hi zeghelt hi en moet houden,
sal hi leven ghetrouwelike,
ochte oec edel sijn ghescouden.
Hier bi, lieve kint, waer ghi sijt,
gheeft emmer uwen worden macht,
ocht wat ghi zeghelt tenegher tijt,
soe weert al docht in u gheacht.
Nu verstaet mine derde lere :
ridderen, knechten, die u lijf
achter waren, dien doet ere,
ende en staet niet na haer lijf,
noch na hare kinderen, wats ghesciet;
ghi mochter u bederven met;
lieve kint, daer es groet verdriet
dicke af comen, dat ghijt wet.
Hier bi soe seldi met trouwen
u ghesende altoes minnen,
noch aen maeghden, no aen vrouwen,
die hem toe hoert, gheen arch beghinnen;
soe staen si u ghetrouwelike bi,
oec soe blijfdire met gheert.
Dese drie poente hout van mi,
lieve kint, soe waer ghi u bekeert. »

V. 68 *lijf*, voor *wijf*.

Nu, elc here van hogher machte,
die in eren wilt volstaen,
nemt dese drie poente in sinen ghedachte,
want der doghet vele leghet aen.
dIerste, na mijns sijns viseren,
van deser werder vrouwen leren
mach men billijc compareren
scamelheden, min no mere;
want menech verf edelman
bleven es bi groten heren,
om dat hi niet wech en ran,
want scamte en woden niet laten keren.
dAnder poente es woenachtech
inder wijsheit, groet ende smal,
want een here moet sijn vordachtech
sijns sijns, wanneer hi zeghelen sal.
Oec ende eest ghene clene sake
eens heren zeghel, verstaet den sin;
hets seker, na der wiser spraken,
sijns selfs trouwe, meer no min.
dLeste poent van desen drien,
na der leringhe vander vrouwen,
sone weetic bat gheliken wien
dan ict gheliken mach ter trouwen.
Oec willic u dit verclaren:
sijn si hoghe, sijn si neder,
die eens heren ere verwaren
sal een here verwaren weder.
Soe verwaert hi, des sijt vroet,
trouwe, lijf, goet ende ere.
Soe wie dese drie poente doet
heeft verstaen der vrouwen lere.
Nota It. CXII v.

Onder N° XCVI, bl. 78 a.

V. 90 *menech verf*, aldus. — V. 92 *woden*, voor *wouden*. — V. 97 *ende*, lees *en*.

XXXV.

Van Miltheiden.

—

Dat alder edelste, dat men vint,
dat es miltheit ende gheven.
God, ons Here, den ghenen mint
daer miltheit in es becleven,
want si hevet al verdreven,
die die werelt wel versint :
goet, ziele, lijf ende leven.
Dat en es gelogen twint!
Noch soe geeft God altoes
goet, lijf ende oec gesonde,
ende ere, die nieman en verloes,
die te pointe geven conde.
God gaf sijn lijf, dore die sonde
die Adam dede, der jode boes,
ende quijcte uut der hellen gronde
die ziele, die hi daer vercoes.
Daer na gaf hem God sijn rike;
dese gifte en was niet smal.
Wie gaf ye soe mildelike
als God, ons here? Hi geeft al
daer men bi leeft opt ertsche dal!
Hets recht dat hem elc gerne wike;
hi gaf ende geeft ende gheven sal,
sonder inde, ewelike.
Oec soe hebbic gelesen,
dat miltheit ende vromichede
emmer altoes willen wesen
beide te samen, in ene stede.
Waer deen es, es dander mede,

V. 15 *quijcte*, voor *quylte*.

dat moghen wi merken, ende aen desen
die hier voermaels lijf ende lede
aventuerde sonder vrese.
Hector ende Machedo,
Julius ende Josuë,
David, Machabeus also,
Karle, Artur nemic mede,
ende Godefroete, die over zee
coninc was nemicker toe;
vrecheit was met hem gewee,
maer geven dat makese vroe;
alsoe doet oec elken vromen.
Noit en was coene man vrec;
ic neemt hier voer in mijn goemen,
die voermaels waren sonder gebrec.
Waer du wilts proef ende merc,
van Parijs tot hoghen Rome,
du en haest niegerinc, inden strec,
ghenen vrecken coenen vernomen.
Maer wie vrec es, hi es blode;
het es sijn wesen ende sijn aert;
hi geeft van naturen noede,
wie dat bloede es ende vervaert.
Oec es hi gierich, ende begaert
altoes winninge in sijn loede;
den ghenen heeft hi onwaert
die tsijns hebben wille een scroede.
Aldus merkic geene doeght
in vrecheit, noch in giericheit,
maer geven maect die ziele verhoeght
met Gode. Dit es rechte waerheit.
Geven altoes wederstcit
den viant, den helschen voeght;
daer hi om pijnt ende aerbeit
verliest hi, ende daer hi om poeght.
Gheven es dat hoeghste ghewin
daer nye mensche omg edachte;
gheven coelde des vaders sin
ende deden wesen sachte.

Gheven ontsloet met crachte
den toren ende brachte Gode in
ertrike, te middernachte.
Dit was ons een scoen beghin.
Gheven dede Gode sterven
op ertrike ene doot;
gheven dede bederven
die helle ende haer conroet,
ende dede die sware scout uut kerven
in Abrahams scone scoet;
dede ons gheven erven.
Gheven doet den cropel springen
ende doet die blinde effen gaen;
gheven doet die papen singhen
als si ghevens sijn in waen.
Gheven es een edel traen;
het can die zielen te hemele bringen
ende enen van doot sonden dwaen,
butens des duvels rekeninge.
Gheven doet den persemaert
in dat kerkehof graven;
gheven doet, als hijs begaert,
den zielen gherne laven.
Gheven doet die quenen draven;
die geen die rijc ende vermaert,
beide hertogen ende graven,
hebben alle gheven waert.
Waeromme soudict haten dan
ic en soudt oec minnen mede?
gheven becompt oec elken man,
hi en si vol van vrecheden.
Gheven maect pais ende vrede,
het can verdriven den ban;
met Gode kan het maken stede
hem, dies te gheven an.

V. 79. Hier ontbreekt een vers; waerschijnlyk was het reeds te kort in het Hs. dat door onzen afschryver werd gevolgd, alzoo hy aen het einde slechts 119 versen voor dit stuk opgeeft.

Hier bi ghevet uwen scat,
dien u God heeft gegeven,
dat ghi na cont vinden dat
in dat ewelike leven;
want doet u die doot eer sneven,
eer ghi maect den pat,
soe blijft u ziele verdreven,
over midts Gods scat.
Die vrecke haette hi sere,
ende gheven heeft hi lief,
want hi gaf, die here,
hem selven int meskief.
Noch moghen wi den brief
aenscouwen, tonser leeren,
hoe dat God gheven verhief.
Hier bi leert gheven emmermere!
Nota C.XIX v.

Onder Nr CXXVIII, bl. 107 vo b — 108 vo.

XXXVI.

Wat dat Trouwe es.

Ter ere van hare, dies mi met wille
bat, ende ics oec haer wel an,
salic u segghen, in worden stille,
wat trouwe es, na dat ic kan.
Om dat ic kinne ende seker weet
dat si ghenoechte heeft in trouwen,
benic te doene altoes bereet

V. 4 *kan*, aldus.

daer si ghenoechte in moge scouwen.
Trouwe es dat fondament
van allen doeghden, soe ic ghevroede;
si dede den here omnipotent
hier neder dalen, in die armoede,
want uut der trouwen, die in hem was,
ende hise oec betrouwede wel,
vercoes hi dat suveren palas,
biden ynghel Gabriël.
Oec soe haddi trouwe groet
tot allen ertschen creaturen;
want uut trouwen nam hi die doot,
die sijnre mensheit wart te suere.
Om dat was sijn godlijc meenen
dat hem elc soude houden trouwe,
soe wilde hi hem met hen verenen;
die daer omme niet en dinct, saels hebben rouwe.
Ende die hem niet ghetrouwe en sijn,
alsoe hi vore exempel gaf,
selen weten, inden fijn,
dat si daer doghen selen hebben af.
Nu willic ter werelt keren,
daer die trouwe sere es dunne;
trouwe, na dat seeghet mijn lere,
es beghinsel van alder minne.
Het en quame nemmermeer
trouwe, in mannen of in wiven,
sonder dat si bewanen eer
dat men hen soude ghetrouwe bliven,
ende hebben oec dat meynen vast
trouwe te houdene elc andren voert,
sijn si met rechter minnen gelast
ende niet en hebben aen tlegger boert.
Sonder trouwe, onder al dat leeft,
es gene doeght in enegen state,
al eest dat si niet ieerste sneeft,

V. 13 en 85 *hē*. — V. 31 *seeghet*, aldus.

int inde leghet al die bate.

Men en mach trouwe niet volprisen,
dunct mi seker, in mijn avijs;
als alle dinct daelt, soe sal si risen,
boven in dat paradijs.

Neghene dinc en mach volstaen
daer trouwe niet en es gheoppenbaert;
het moet cort te nieute gaen
waer dat si daer jegen es ghespaert.

Die trouwe sayde, hi heeft gemist,
te vergheefs heeft hi ghem gemoyt;
sijn goede saet heeft hi ghequist,
want luttel soe eest uut gegroyt.

Smekers, verraders, niders tonghen
hebben die wortel soe dore nayt,
ende houden tsaet soe sere bedwonghen
dat niet en mach blicken, al eest gesayt;

hier omme soude men niet wanhopen
dat nu niet opcomen en moet;
het sal comen uut ghecropen
als ontrouwe sal liggen onder voet.

Trouwe es dat edelste cruut
daer die werelt met begonste;
gheen man en soude sijn virtuut
ghegronderen met sijnre conste.

Soe wie hi si, eest man oft wijf,
die ontrouwe heeft in sinen seden,
nemmermeer en sal hi in sijn lijf
ere comen tot enegher steden.

Oec en salmen hem niet gheloeven,
soe wat dat hi heeft te doene,
in wette, noch in heren hoven,
die trouwe leghet in bandoene.

Ende hi en mach, na mijn gevroeden,
gheen kersten mensche sijn gescouwen,
soe wie ontrouwe in hem laet broeden

V. 54 *ghem*, in het Hs. *ghē*.

ende oec in hem laet verbouden.
Hier bi radic elken persoen
trouwe te houdene, na sijn vermoghen;
hem sal daer af comen goeden loen,
want bi hare en was noit man bedrogen.
God gheve ons gratie dat wi hem moeten
trouwe houden, want hise ons helt,
ende dese werelt soe dore wroeten
dat wi ghetrouwe sijn ghetelt.
Amen. LXXXVIII v.

Nr CXXV bl. 106 v° b.

XXXVII.

Vander hogher Salen.

Ic quam van hier, in weet van waer,
al in een herberghe hoech van prise;
in kinde, weder lich no swaer,
edelen dranc, noch goede spise.
Ic was daer meer dan VII jaer,
ic sach daer dranc ende spise voert halen,
eer ic vernam eneghe mare
dat men tghelach soude betalen.
Scoenre sale en sach noit mensche,
al was hi van daghen out;
si was, boven alle wensche,
ghetemmert sonder stene ende hout.
Een wert heves al sijn ghewout,
dat noit mensch gheweten en conde,
die van leringhe was soe stout
waer die sale inde of begonde.

Meneghe woenighe es daer binnen
ende al overdect metter salen.
Daer na begonstic mi te versinnen
dat men tghelach soude betalen.
Sinen metselier dede hi voert halen
die mechteghe wert, met ghewelt,
hine gheert ghesteinte, no scat, te male
dan elc daer metten live ghelt.
Het dunct mi wesen een mechtech wert;
men moet al prisen dat hi doet,
want hi pant, noch gheelt en gheert
dan dlijf, wat hulpet dat behoet?
het moet wesen, want wi sijns vroet.
Mochment met cleinder haven betalen,
hier es selc die mede moet,
hi bleve ewelike woenen inder salen.
Maer emmer duncket mi sijn bedwanc,
dus heeft die wert tghelach gheset,
want hi en gheeft om niemens danc,
noch om ghene coke vet;
maer hi sceedt lijf en let
vander zielen, in corter stont,
waer die ziele vaert, die daer na met
die mate, die es al sonder gront.
Nu heeft mi die wert ghedaecht,
dat ic betalen moet tghelach,
dat es dat mi te sere versaecht;
doch moet wesen op enen dach,
ic bidde den wert oft wesen mach
dat hi mi al luttel beit;
ic doe hem cont, soe ic best mach,
dat ic niet wel en ben bereit.
Wi moeten rekenen, die wert ende ic,
van scoude, die hi mi heeft gheborcht;
dies es leden een groet stic.
Om hem te betalen benic besorcht;

V. 17, 24, 39 en 75 *d'*. — V. 25, 34, 45, 49 en 78 in het Hs. *w't*. — V. 37 *en*, aldus.

eer dat mi die doot verworcht,
soudics gherne comen toe
ende ghelden dat ic hebbe gheborcht,
als ic noch sal, in weet niet hoe.
Dus heeft mi die wert doen manen,
dat ic mijn rekeinghe moet maken.
Het gheet al buten minen wanen,
in wijste niet eer van deser saken.
Mijn spise, mijn dranc, mijn edele smake,
mijn goede juwelen die moeten hier bliven.
Waer ic den iersten nacht sal gheraken,
dan can mi pape, no clerc bescriven.
Met groten armoede quamic hier.
Onraste soe es al mijn leven;
om ertsche have wasic ghier;
ter werelt wasic gherne verheven;
met rouwe soe moetic hier beven,
ende besuerent metter doot swaer.
Vader, moeder, suster, neven,
die sijn vore, in weet waer.
Al dus hebbic hier gheweest,
wanen ic quam dan wetic niet,
waer ic sal varen. Die daer na leeft,
het waer beter dat hijt liet,
want hi vindes een cranc bediet;
die wert, hi eest diet allene,
wat ie ghewas oft ie ghesciet
of wesen sal, dat es hem clene.
Ic wils al al bliven biden wert,
ende hi en seits mi ghenen danc
eenen ghelden, dat ic hebbe verteert,
als hijt ghebiet, eest cort of lanc,
want hi heeft mi in sijn bedwanc.
Nu biddic hem, doer sinen oetmoet,
dat hi mi bringhe inder inglen sanc
ende hoeden vore der helscher gloet.
Amen. Item. LXXXVIII v.
Onder Nr LXXI, bl. 65.

V. 58 *rekeinghe*, aldus — V. 80 *hē*. — V. 81 *al al,* aldus.

XXXVIII.

Van suveren Cledren te dragen alle vrouwen.

—

Als ic aensie den edelen aert,
die alder ieerst uut vonden waert,
minne, die men soe edel scrijft,
al ware mi therte een deel beswaert,
si worde alles leits verlaet,
soe suver eest daer si uut clijft;
want XPC in Marien toende,
doen hi daer IX maent in woende,
dat hem minne daer toe dwanc.
Ane siet hoe wel hijt haer loonde,
want hise boven hem selven croende.
Hets nauwe ghenoech, al heeft hijs danc,
sinder dat hi in rechter trouwen
met hare, die moeder es der vrouwen,
heeft ghesiert sijn edel rike;
soe laet ons lieflijc ane scouwen
al dat nature can behouden,
ene beelde na haer ghelike.
Ghi, werde wijflike figuren,
hoert na mi, ic sal u roeren
cledre, die ghi dragen selt,
die sonder smetten selen duren,
in hert weder ende in sturen.
Men maghse hebben sonder gelt.
Dat ieerste cleedt, verstaet mi dit,
dats Suverheit, ene hemde wit,
dat elc goet wijf sal doen ane,
in wat gheselscape daer si sit.
Het es een cleet dat niet en besmit,
het houdt altoes sine ghedane.
Hier omme radic di, salich wijf,
soe wanneer datstu over dijn lijf

een hemde treest, soe saltu sien
ende scriven in dijn herte enen brief
datstu emmer suver blijf.
Di sal seker goet ghescien.
Enen roc, die men hier ouver doet,
hi es roet ende oec soe goet,
dat ics niet en can volloven
ende es gheheten, des sijt vroet,
Scamelheit, die billic moet
ghedragen sijn tot allen hoven.
Nu hoert hier toe een blau sorcoet,
dat van doeghden es soe goet,
ende dat soe rikeliken steit
dat elc goet wijf over hoet
draghen sal, verstaet mi bloet;
gheheten eest Ghestedicheit,
daer elc goet wijf, die leeft,
die wijsheit oft verstannesse heeft,
sculdic es te cledene mede.
Soe wie hem tot desen cledren geeft,
ic wane wel dat hi niet en sneeft;
si staen soe wel in sekere stede.
Enen swart mantel, ende die bedect,
als ic hier hebbe te voren vertrect,
hoert hier toe, alst wel betaemt;
soe wie hi es, dien hi ghebrect,
hi en es ter wijsheit niet verwect;
Oetmoet es hi ghenaemt,
daer alle die wijsheit ieerst in
begonste te nemenne haer beghin,
die God ter werelt heeft gemaect.
Hier bi sal elc natuerlijc sin
verstaen wat ic hier seggende bin,
die na doeght ende wijsheit haect.
Nu sijn, bider Gods ghenaden,
hier vertrocken dese ghewaden,

V. 37 *ouver*, aldus.

allen goeden wiven teren.
Constic hem beters yet geraden,
daer si ter werelt bat bi daden,
ic hadt geset in mijnre leren.

Nota. LXXII v.

Onder Nr CXVII, bl. 102 vo b — 103 ro a.

XXXIX.

Vii letteren daer men mede Wapene spelt.

—

In een pricel quam ic ghegaen,
daer ic locht in woude rapen;
doen vandic daer ghewapent staen
een deel ridderen ende cnapen.
Ene frissche joncfrou, wel ghedaen,
sat daer in suverheden ghescapen.
Om haren name vraegdic saen;
men seide : « Si hiet Minne van wapen »
Enen scilt lach op haren scoet,
daer VII letteren binnen stonden;
uut elke lettere ·I· bloeme sproet
van groter dogheden, na mijn bevroeden.
Haren ridderen si ontboet
dat si den scilt namen in hoeden,
soe dat sijs alle sloeghen bloet,
dies scilts vertuut in hem niet en loeden.
Eerst werf gruetic de coninghinne,
ende daer na al dat bi haer stoet.
Ic sprac : « Edel vrouwe, op minne

V. 5 *Joncfr.* — V. 6, 18. 29, 59, 88, 140, 143, 148 *d'*. — V. 12 *g°ter*. — V. 16 *v'tuıt in hē.*

soe biddic u ende op oetmoet
dat ghi mi hulpt dat ic versinne
des scilts vertuut, van dogheden goet;
ende wat die letteren hebben inne
diere in staen, maect mi des vroet.
Vriendelike antworde zi mi :
« Cnape, ic saelts u maken cont :
die scilt heet Doghet ende hi es vri.
Die letteren, diere staen inden gront,
sijn VII, ende daer spelt men bi,
dit woert Wapene ; elken vont
die rechte wapenture zi
met VII bloemen, talre stont,
die uten letteren sijn ghesproten,
ende die moet elkerlijc draghen
in sijn herte vaste besloten,
die wapenture es tallen daghen.
In wien dese niet en sijn ghegoten
dien salic uut minen hove jaghen;
ruerde hi den scilt, hi worde gescoten
van minen cnapen ofte verslaghen. »
Ic viel voer haer op mine knien
— « Och! edel vrouwe, waer ic des wert,
seidic, ic wilt mi mochte ghescien
dat mi desen bloemen worden verclaert. »
Ende si antworde mi mettien :
« Si selen u werden gheopenbaert;
wie deser bloemen willen plien
set hem dat hi den scilt an vaert.
Dierste es een V, die bringt ons voert
een bloeme die heet Waerhede;
die dunct mi wel dat toe behoert
ten wapenture, in elker stede,
want die met wapene acoert,
sal houden eendrachtechede;
hi moet vaste houden sijn woert

V. 22 en 131 *v'twt.* — V. 41, 111, 125, 131, 135 *h'.* — V. 42 en 96 *w't.* — V. 46 *w'den.*

ende al omme sijn getrouwe mede.
Sekert hi in eneghen strijt
ende hi stridende wert ghevaen,
ende op sijn trouwe van daer rijt,
in sekerhede moet hi volstaen.
Eest dat hi sijn trouwe niet en quijt
ende hi die laet te quiste gaen,
soe en mach hi dat edel abijt
vanden scilde niet ontfaen.
dAnder V, voerwaer gheseit,
bringhet een scone bloeme groene,
si es gheheten Vromicheit.
Een man moet sijn van herten coene;
op Gods vianden moet hi doen feit
met wapene gelijc den lioene;
hi moet oec altoes sijn ghereit
daers sijn lantshere heeft te doene.
Wilt hi mesdoen eneghen man,
doe hem weten ure ende tijt
ende sprekene of doe hem spreken an,
dien dan cranct, dan es gheen verwijt.
Macct hi dan meer op hem ghespan,
soe es hi ere van wapene quijt,
ende men saels hem mesprisen dan,
waer hi gaet ofte rijt.
Die derde bloeme spruut uter A.
Die es edel van manieren;
si es gheheten, als ic versta,
een woert dat men heet Antieren.
Die den wapene wilt volghen na,
hi moet antieren ende bestieren
hem selven soe dat hi prijs ontfa
daer men halsberghe doet faelgieren.
Die dese bloemen wilt draghen,
die men dus antieren heet,
in assaute versaghen,

V. 75, 77, 87, 109, 116, 118, 125 tweemael, 124, 144, 150 *hē*. — V. 78 *quijt*, aldus.

moet hi ten wapene sijn ghereet.
Sinen vrienden ende sinen maghen
moet hi bi staen, hoe soe dat gheet,
en donrechte van hem hulpen jagheu,
soe wert hi van den bloemen ghecleet.
Die vierde bloeme gheeft die P.
Sal doghet in den man verscinen,
soe moet hi, snellijc alse een ree,
dese bloeme antieren die heet Pinen.
Met wapene moet hi in lanc soe mee,
ofte sijn name die sal dwinen.
Op dlant moet hi ende op die zee
antieren, sal hi grinen,
dese scilde, te menegher stonden,
soe moet hi, in allen hoeken,
tornoye, feesten ende tafelronden,
orloghen ende striden besoeken.
Die deser bloemen hem laet wonden,
hi es vermaect met sueten doeken;
bi haer mach hi wel orconden
dat men te hove sijns sal roeken.
Die vijfste bloeme, die E gheeft;
si es ghcheten Edelheit.
Soe wie van deser bloemen sneeft
die scilt es hem te male ontseit;
maer die soe na die wapene leeft
dat dese bloemen es in hem ghespreit,
soe waer dat zi an hem cleeft,
die behoert tes scilts eerlijcheit.
Die dese bloemen willen laden,
soe wat manne verwonnen lijt,
voer hem die hem bidt ghenaden,
die moet van hem sijn ghevrijt.
Die vrouwen an haer ere scaden
oft reine wijf, des seker sijt,
die moet hi cranken, tallen paden,
van live ende van goede, talre tijt.

V. 95 *en*, aldus.

Die seste bloeme van wapen spruut
uter N, als men mach scouwen,
want si heet, mids haer vertuut,
naden vrouwen ende joncfrouwe.
Als die wapene sijn ghedaen uut,
sal men dat vrouscap, al in trouwen,
te hove bidden, dats haer cruut,
die metter wapene sijn dor houwen.
Dan sal men hoven blidelike
metten reinen vrouwen beelden,
ende houden enen maeltijt rike,
ende daerna reyen ende dansen in weelden.
Dan sal dat vrouscap, al ghemenelike,
hem verbliden metten heelden,
die daer metten wapenen vromelike,
met frisschen moede, voer hem speelden.
Dese sevene bloemen, sonder honc,
spruut uter E, met dogden sere.
Diese hebben wilt te lone
hi sta daer na, want zi heet Ere.
Si es soe goet ende soe scone,
dat recht es dat hem elc kere
te desen scilde, die ic u tone. »
Nu merct wel deser vrouwen lere.
Die dese ere wilt ontfaen
ende die voer ghenoemde bloemen,
hi moet den scilde sijn onderdaen,
salmen wapenture noemen.
Oec moet hi helen sonder waen
ende lieghen lieghen laten ende beroemen,
sal hi in suverheden volstaen.
Wie anders doet willic doemen.
Ghi, heren, ridderen ende cnechte,
aen siet dese bloemen nu ter tijt,
ende houtse soe wel te rechte
dat ghijs en hebt gheen verwijt,

V. 129 *wapē*. — V. 145 *sevene*, aldus. — V. 158 *lieghen lieghen*, aldus.

soe wordi alre scalcheit slecht
ende in die wapene wel ghequijt.
God die alle dinc berecht
laet u verdienen des scilts abijt.
Nota.
It. desen sproke hout, C ende LXVIII v.

Onder Nr XLIIII, bl. 48 a — 48 b.

XL.

Vanden Fondamente.

—

Een salich wijf, van jonghen daghen,
hoerdic wilen, in eenre stat,
eenre wel liever gheselscap vraghen,
die daer in groter vroude sat.
Haer vraghen ic aldus verstoet :
ocht een man uut goeder aert,
die legghen woude lijf ende goet
aen enen casteel, onghespaert,
soe moeste hi dan een fondament
sueken, dat hem niet en begave;
want menech man dicke ghescent
es om om dat hem dat ghinc ave;
ende als hi dan hevet vonden
ene stat, die noit en was ghebout,
ende hi dan, in corten stonden,
calc doet bringhen, steen ende hout,
ende hi soe rikeliken ende soe sconc
toe dade legghen dien casteel,
soe dat men, onders shemels trone,
niet en mochte gheliken dat juweel;

V. 4. 34 *d'*. — V. 12 *om om dat*.

ende als hi dan, na sinen vermoghen,
hadde ghemaect scone ende sterc,
soe mochte hi wel in Goden hoghen
leven, als hi dat scone werc
te sinen vreden mochte aen scouwen
en besitten met ghemake.
Nu vraghic heren ende vrouwen
ofte die casteel viele ende brake,
wat men hem best raden soude :
een nuwe fondament te legghen?
soe dat men weder wrachte op doude?
Wie sal hier sijn best af segghen?
Doen si si haer vraghen hadde ghevracht,
elc sprac daer dat hem goet dochte,
doen badic der soeter maght
ochte ic dit absolveren mochte.
— « Jaghi, vrient, hets wel mijn wille,
sprac haer soete mondelijn,
men sal u maken een ghestille
van alle die ghenen die hier sijn.
Soe willic u dan met redene toghen :
men vint op den dach van heden
casteel, soe neder noch soe hoghe,
hine mochte wel noch worden bestreden.
Met voer rade, gheloeft mi dat,
heeft men dicke borghe ende huse,
ende oec meneger goeder stat,
ghedaen herde grote confuse.
Maer alst van selven, dat verstaet,
een scoen casteel vallet neder,
soe es dat fondament wel quaet,
men salder niet op metssen weder.
Dicke hebbic hoeren spreken
wisen lieden, des sijt vroet :
men mach enen boem wel breken,
nochtan soe blijft die wortel goet.

V. 33 *si si*, aldus. — V. 34 *hē*. — V. 35 *maght*. — V. 38 *h'*.

Daer omme en salmen laten niet
men sal ter wortel nemen goem,
al ware hare een mesval gheschiet,
si mochte noch wel werden een boem,
ende met sueter vrocht becliven
dan si te voren hadde ghedaen.
Allen goeden reinen wiven
ghevic hier exempel aen.

Nota. LXIIII v.

Onder Nr LI, bl. 54 a. — In het Hs. heeft men niet aengewezen, dat dit stuk in vierregelige strofen moet afgedeeld worden.

XLI.

Staet vaste het Waeyt sere, ghemaect op Ghestadecheit.

—

Boven al soe dunct mi goet
Ghestadecheit, daer mense dreecht;
maer ic en can ghewerden vroet
waer si nu es ende wiere pleecht.
Mi dunct si es nu af gheleecht
ende al gheworpen onder voet,
want nieman anderen toe en seecht
dat hi peinst in sinen moet.
Ay! wacht u dies wie soe doet;
hi wert verdoemt van onsen Here.
Staet vaste het wayt sere!
Een wint es nu op gheheven,
in corten tide, na mijn verstaen,
bi welken winde nu es verdreven

V. 2, 28, 39 en 61 d'.

Ghestadecheit ende wech ghedaen.
Maer alle die sijn onderdaen
desen winde, die moeten sneven,
met alre loesheit in dit leven;
daer omme es ons dit ghegheven
tenen exemple ende tere lere.
Staet vaste het wayt sere!
In desen winde, daer ghi af hoert,
soe merkic Onghestadechede,
daer af es comen menech moert
ende noch doet ter meneger stede.
Daer raste es, maect hi onvrede,
ende tusschen vriende groet discoert.
Hijs sot die hem gheselt daer mede
ende van sinne sere verdoert.
Set dit in uwe herte voert,
of ghi wilt bliven in u ere.
Staet vaste het wayt sere!
tHerte van joncfrouwen dunct mi al
te desen winde sijn gheboghen,
daer si haer doghet mede maken smal,
want si anders niet en poghen
dan hoese die manne bedrieghen moghen.
Sine duchten niet haers selfs mesval,
daer si mede bliven doch bedroghen,
alse God die werelt doemen sal.
Ach! hoedt u vore den swaren val,
doer God, dat hi u niet en dere!
Staet vaste het wayt sere!
Reinder dinc en es neghene
in ertrike, diet wel versint,
dan scoene joncfrouwen, daer si rene
van herten sijn ende sonder wint;
maer luttel dunct mi dat mer vint
int therte gestadich ofte neghene.
Hier vore wacht u, ghi die mint,
want in joncfrouwen es trouwe clene,

V. 35 *h'*. — V. 46, 51 en 67 *joncfr*.

maer wayen es in hen ghemene,
daer hem af comt wel grote onnere.
Staet vaste het wayt sere!
Jolijs waert wesen met joncfrouwen,
wouden si haer wayen laten
ende ghestadech ane scouwen,
ende die in haer herte vaten;
anders eest te cleinder baten
dat si minnen, in goeden trouwen,
ende sijn van Gode daer omme verwaten,
dat hem boven al mach rouwen
Hier omme peinst dat ghi met trouwen
minnen wilt voertane nu mere.
Staet vaste het wayt sere!
In wille des wayens nemmere gewagen,
joncfrouwen mochtens hem vermiden,
maer hoeden hem die wayens plagen;
soe doen si wale in allen siden
ende selen voert altoes verbliden;
maer die ghestadeghe herte draghen
sijn sonder blame, dit overliden,
want si sijn vri van allen plaghen.
Nu peinst hier omme, tallen daghen,
ende sedt dit voert in uwen ghere.
Staet vaste het wayt sere!
Nu sedt voert ane in uwen sin
Ghestadecheit, ende sijt ghestade,
want u van wayene gheen gewin
comen en mach, vroech no spade,
maer swaer verdriet ende grote scade,
des sijt soe seker als ics ben;
daer omme biddic u ende rade,
dat ghi en wayet, meer no min,
maer houdt u herte vaste hier in
dat u dese wint niet omme en kere.
Staet vaste het wayt sere!

Nota. LXXXVII v.

Onder Nr CLXXXIIII, bl. 184 vo b -- 185 b.

V. 53 en 81 *gote*. — V. 62, 67 en 68 *hē*.

XLII.

Van enen armen Pilgrijn.

Eynen armen pelgrijn, jonc van dagen,
of ongherechten weghe ich vant;
hi saez aen eynder wilder hagen
ende sprac mit suchteliker claghen :
« Ach God! wie is myr dus bewant,
ellendich man, mijn sinne doven!
den rechten wech haen ich ghemist,
doch willic ummer Gode loven;
hee weys wael wie goet pilgrijn is!
Ich leve in wunderliker maesen,
o wee, o wee! oncundich man!
Al benich ofter rechter straesen,
in mach soe rechte nicht wael ghelasen
daz ich den wech behalden can;
dus dole ich ute der rechten pade;
dies claghe ich Gode, den milden Krist,
ende set al in sijnre ghenade;
hee weys wael wye goet pelgrijn is!
Helf, heer God, dijn helf ich gheer,
ende wijs mir of eyn guet ghewerde;
conde ich tse heym ghebringhen mir,
mijn heym steet woest, dat claghe ich dir,
ende nieman en achtes die leeft of erden,
daer waer ich gherne, wie come ich daer?
Ich vrucht ich haen dies langhe vrist,
al dole ich voert dus al mijn jaer.
God weys wael wye guet pelgrijn is!
Plach ende was is voer ghesciet,
ich haen mich wael tse laet besonnen.
o Wee! in kanz ghekeren niet!

V. 15 *ute*, in het hs. *wte*.

Ich ben tse verre af weghe ghetsiet,
mich selven maghich evel gheonnen.
Ich was in lidene ye den tzijt,
ich waenz mich noch eyn weynich ghebrist.
God si gheloeft, ghebenedijt!
Hee weys wael wye goet pelgrijn is!
Ach leider! muetz ich dus verdrerven,
ben ich ummer hier tsoe gheboren,
doch soldich gherne, voer mijn sterven,
den saleghen sanc sijn hulde verwerven,
daer ich den wech um haen ercoren.
Wolde hee mich selve noch onnen daz,
soe salich is sijn heileghe list,
ich queem noch daer ich nye en was.
God weys wael wye guet pelgrijn is!
Sent ich eyn pelgrijn wesen solde
soe en weys och gheen soe heileghen sanc,
dien ich voer him versueghen wolde,
hee is mijn troost, dae ich um doelde.
Sijn heylegher name ist wide bekant. »
Dus sprach die pelgrijn ende ghinc voert,
die menich leit verborghen wist,
maer ummer was ten lest sijn woert:
« God weys wael wye guet pelgrijn is! »
Nota LIIII v.

In het Hs. onder Nr CXXI, bl. 104 r° — 104 v°.

XLIII.

Van verlorenen dienste.

Constic ghegheven minen tijt
haer te lieve, dien ic blive

V. 37 *verdrerven*, aldus. — V. 41 *ercoren* of *erloren*.

cyghen vri, soe wiet benidt,
soe waer mijn lief te minen live;
si ghelievet mi vore alle wive,
want ic hebse uut vercoren;
doch hebbic anxt, wat ic bedrive,
dat mijn dienst noch wert verloren!

Troest brinct mi in selken waen
bi wilen, dat Beschedenheit
haer dat al sal doen verstaen
hoe dat mi int herte steit.
Dan comt Mestroest ende seit:
ic ben wel ghelijc den doren.
Al weet si wel hoet met mi gheit,
mijn dienst die es te male verloren!

Aen hare, die ic met trouwe minne,
die mi vroude ende droefheit bringt an,
ach! si weet selve herde cleine
dat ic nooit liever wijf en ghewan.
In woude niet dat wijste enech man
hoe mijn sinne daer om verstoren
dat ic haer ghesegghen niet en can.
Ic duchte mijn dienst die es verloren!

Riden, lopen ende gaen,
ende wat ic metten live mach beghinnen,
willic doer haren wille bestaen.
Al en maghic haer niet doen bekinnen;
doch hopic dat sijt sal versinnen,
want si vol dogheden es gheboren.
Ghevalt mi van haer gheen ghewinnen,
soe blijft mijn dienst te male verloren!

Eer ic wijste wat liefde was,
wardic ghevaen in haren stricke;
nu doen mi bliven in den pas
haer over suete oghen blicke.
Och! Troest, woudi mi selken raet gescricken
dat mi bat ware dan te voren!

V. 4 *benidt*, aldus. -- V. 22 *d'*.

nu es mijn sorghe, wat ic micke,
dat mijn dienst blijft al verloren!
Niders, roemers ende claffen,
dese drie mi vander liever scheiden.
Ic siet ter werelt soe ghescaffen,
niemen en can hem ontriden,
ende die noch alles mocht verbeiden,
want si can merken sien ende horen,
ende dat mi wise meesters seiden.
Mijn dienst die es te male verloren!
Ic wille, ic moet ende oec salic
haer dienere sijn, tot in minen ende.
Soe wien dat oec dunct onmoghelijc,
mijn herte ic van hare niet en wende.
Ach! troest, woudi mi hulpe senden,
als mi van rechte soude gheboren,
hulpt si mi niet uut sorghen benden,
soe es mijn dienst te male verloren!
Eren, werden ende loven
willic dat hoghe wijflec wijf,
want si in mijn herte es boven
alle, die op erde hebben lijf.
Nu moetic sijn in dit bedrijf:
ghesciet mi van hare lief no toren,
ende wilt si jeghen mi houden kijf,
soe es mijn dienst te male verloren!

Item dit hout LXIIII v.

Nr XLVIII bl. 51 vo.

XLIIII.

Van Minnen. - Ene vriendelike groete van enen lieve ten anderen.

—

Alsoe meneghen goeden dach
als God, ons here, gheleisten mach,
moetti hebben, scone joncfrouwe!
Wet dat ic u op rechte trouwe
minne, ende sende desen brief
om dat ic u, wel suete lief,
niet en mach spreken te deser tijt,
omme der quader wroeghers nijt,
die ic overal nu duchte.
Mi ware leet haddi gheruchte
ochte sprake, om minen wille;
hier omme gruetic u al stille
om te houdene in u ere.
Joncvrouwe, ic peinse vele mere
om u, lief, nacht ende dach,
hoe ic u ghespreken mach,
ochte comen tenegher tijt,
suete lief, al daer ghi sijt,
want aen u allene staet
mijn hope, mijn troest, mijn toeverlaet.
Daer omme biddic u, joncfrouwe,
op ghenade ende op trouwe,
dat ghi mi troest, suete lief,
ende sent mi weder enen brief
ochte eene tafele heimelike,
al uwen wille, in die ghelikè
dat ghi selve tote mi sout segghen.
o Werde lief, wouddi mi legghen
dach te sprekenne jeghen mi,
ic blive altoes u eyghen vri,

ende wille tote uwen dienste staen,
want ghi hebt mi te male ghevaen
met uwer minnen stillekine,
dat ic, werde, joncfrouwe fine,
voert, in negheenre manieren,
ane uwen dienste en wille falgieren.
Nu peinst om mi als ic om u,
als lief om lief. God si met u!

Nota XXXVIII v°.

Nr LXXVII. bl. 69.

XLV.

Noch een vriendelike saluut van Minnen.

Scone joncfrouwe, wel gheraect,
in allen doghden vol maect,
edel, oetmoedech van manieren,
hovessche, cusche ende goedertieren,
u doghet en canic niet vol prisen.
Licht draech di vore alle wiven;
men mach oec wel ane u scouwen
grote goedertierenheit, in trouwen,
goet ghelaet ende hovesscheide,
scone sprake ende wetentheide,
sempel in alder doghet beseten.
Ane u en heeft God niet vergheten.
Ic gruete u, lief, in bens niet werdech;
tuwen dienste ende verdech
willic wesen emmermere.
God gheve u gheluc ende ere,

V. 6 *wiven*, is een gebrekkig rijm op *vol prisen*.

met trouwen ende met ghestaden sinne.
Boven alle, die ic kinne,
sendic u saluut, joncfrouwe.
Ic minne u met goeder trouwen,
mijn herte es altoes daer ghi sijt.
Met swaren ghepeinse leidic den tijt.
Ic anne u goets vor alle die leven,
ende nemmermeer moet mi God gheven
ander herte noch anderen sijn.
Eest mijn verlies, eest mijn ghewijn,
ic wille bliven u eyghen vri.
Ay! doer ghenade, lief, troest mi,
want ghi blijft mechtech mijnre sinne,
ende van miere herten coninghinne.
Ay! lief, ic bevele u Gode;
peinst om mi, ic ben in node!

Item. XXXII v.

Onder Nr LXXVIII bl. 69.

XLVI.

Van Minnen.

Goeden dach gheve u God, scone,
op rechte minne, sonder hone,
op rechte minne ende op ghenade.
Yement die sere es gheladen
met uwer minnen ende u heeft lief,
heeft u ghesent desen brief,
ende mint u vore alle die leven,
ende minnen sal, sonder begheven,

V. 8 *begheven*, in het Hs. *bgheven*.

ende heeft u minne langhe begherdt.
Hi bemaent u sere ende beswerdt
bi vrouwe Venus, der godinnen,
die vrouwe es van fine minnen,
ende bider cracht ende bider macht
die u minne heeft, nacht ende dach,
ende elker minnere, waer hi si,
wel over scone lief, dat ghi
dese rose, die staet in desen brieve,
gheeft uwen alderliefsten lieve,
ochte heimelike met boden sent,
binnen drie daghen, ende ghehint
daer u herte best toe draghet
ende u te minnenne meest behaghet,
ja, van vremden creaturen.
Vergomes niet ter goeder uren.
Nu blijft ghesont, sonder mesvaren.
U lief en wilt jeghen u gheen dinc sparen,
want hijs u wel an, die u dit sende.
Maer niemen soe en willic noemen;
dus es die brief ane u comen.
Gode soe bevelic u,
tallen tiden ende oec nu.
Nu blijft met Gode, scone joncfrouwe,
ende sijt met herten uwen lieve ghetrouwe.
Nota. Item. XXXIII. v.

Nr LXXXIIII, bl. 67.

XLVII.

Ene Boerde.

Ic minne een wijf die scande geert
nemmermeer, si pijnt na ere;
wijflijcheit haet hare onweert

nicht, haren prijs kan si meerren.
Quade, ongheraecte werken si doet
nergens, haer lijf ich minne;
aen valscheit keert si haren moet
selden, voer scande si haer behoet,
haer hertse ende oec haer sinne.
Al haer seden prijstmen nicht
weinich, goet sijn haer dade;
ontrouwe heeft si in haer geplicht
negeine stont, si blijft gestadé.
Aen haer oncuesche werken sijn
nergeens, si haer wael prueft;
alle doeght in haer verswijnt
cleine, doghet si haer onderwint;
haer en roect nicht wien dat bedrueft.
Hier om soe muotsich laen van ir
nicht, lief es mir die saerte;
si sal ummer leiden mir
weinich, op haren troest ich waerte.
Ich wilse scuwen, of minen eit,
luttel, mich helpt haer gruetsen;
men vintse sonder bescheidenheit
nemmermeer, mijn dienst bereit
sal sijn der saleger suetsen!
Nota XXVII v.

Nr CXX, bl. 104.

XLVIII.

Vanden Minnere.

—

Die loen was alte menech fulde,
die men doer goede wiven hulde
wilen eer verwerven conste.

V. 4 *kan,* aldus. — V. 15 *nergeens,* aldus.

Doer alle goede wiven onste
willic u redene segghen hoe
hem die loen mochte comen toe.
Doen plach men scamelheit taensiene
ende alle onghedoecht te vliene,
altoes waer mense vlien mochte.
Die mi nu enen minnere sochte
die recht scamel ware van gronde,
dancte Gode, als hine vonde.
Het esser vele meer dan bedeerf,
die gherne alle op Venus keerf
rekennen soude, mocht hem ghescien.
Ghi, goede wiven, die seldi vlien,
want si en doghen niet te verre betrout.
Hets saen ghesciet dat langhe rout.
Hier vormaels, bi ouden daghen,
vinden wi dat minners plaghen
diewile, sesse jaer of sevene,
sonder loen, op hope te levene,
die nu soe langhe beiden woude
het es te moedene dat men soude
segghen dat hi niet en conste
dienen na der vrouwen onste.
Dits een jammer, dat verstaet,
dat goede minne al dus gaet
nu te nieute metten goeden.
Hier bi soe seldi u billic hoeden
eelc goet edel vrouwe name,
want het ware jammer dat si quame
in verliese van hare eren.
Seggic waer, volcht mi der leren,
maeghden ende goede wiven,
want ic u allen dit ane scrive.

Item XXXVI. v.

Nr XCV, bl. 78.

XLIX.

Van tien Poenten van Minnen.

—

In tien poenten machmen bekinnen
die ghene die hem onderminnen.
dIerste es dat si hem ondersien
vriendelijc, alst hem mach gheschien.
dAndre es dat si die tale
gherne hielden, mochten si wale.
Terde es dat elc sinen lieve
sende boeden ofte brieve.
tFierde es dat men wel ontfeet
den bode, die van lieve te lieve gheet.
tFifte datmen occ dies pleghe
dat elc andere gherne gheve.
tSeste datmen houdt langhe
ende node gheven, en si bi bedwanghe.
tSevende es datmen verwite
elc anderen ende begripe,
niet in felheden, maer in spele,
daer doet die minne herde vele.
dAchtende es datmen verdraghe
liefs begrijp, ende niet en claghe.
dNeghende poent, dat mach wel mede,
het es recht ende oec die sede,
dat elc doer den anderen doghe die pine,
die hi ghedoghen mach in die sine.
Tiende es dat si sijn ghereit,
in alrehande hovescheit,
te doene elc anders wille,
openbaer lude ende stille.
Nota XXVIII v.

N° CLXXXII, bl. 184 r°.

V. 3 *ondersien*, in het Hs. *ondesien* — V, 4 *gheschien*, in het Hs. *cheschien*.

L.

Ene aensprake ende een wedertale van minnen.

Her mey, ghine moghet mi niet verbliden,
noch gheen voghel inden woude,
in moet droeven in allen tiden,
want therte mijn es soe coude.
Dat heeft ghedaen ene scone figure,
die in mijn herte es vercoren,
dat kint, die here der nature;
want seker die soe hebbic verloren,
om hare soe hebbic altoes toren.
— « Bi lode! jonchere, het mach ghescien,
na mi en doerfdi nemmermeer sien. »
— « Ic mach wel claghen, al mijn leven,
ende droeven tote in mijn inde,
want mijn troest heeft mi al begheven.
Die liefste, die ic noit bekinde,
si heeft alte male doer vloghen
beide mijn herte ende minen sin;
seker si heeft mi nu bedroghen,
die clagic Gode mijn ghewin
ende Onser Vrouwen, meer no min. »
— « Het mach ghescien, en es gheen saghe;
Onse Vrouwe en hoert niet uwe claghe. »
— « Vele peinsen ende mede swighen,
dat sal wesen dleven mijn.
Blisscap, ghine dorst u niet minghen
met mi, ic wille uves quite sijn,
want ic leve in selken sorghen.
Die blisscap es met mi ghedaen;
ic hebbe meneghen swaren morghen;
mi dunct mijn leven sal vergaen!
Als icse ane sie soe biddic ghenade. »
— « Het mach ghescien, in bids u niet
dat ghi mi soe gherne ane siet. »

In het Hs. *aen sprake ende een weder tale.*

— « Sint dat mi die werde reine ontseide
alte male* hare sprake,
hebbic gheleeft in groten leide
ende in groten onghemake,
want het es ene grote pine
vander herten te schedene dbloet,
soe eest oec vander vrouwen mine
dat ic van hare scheden moet,
die mi dicke droeven doet. »
— « Het mach ghescien ende es ghesciet;
dat ghi droevet es al om niet. »
— « Noch peinsic vele hoe sijt can vinden
te mi wert mach, al in haer herte,
dat si mi hout in desen allende
ende in soe jammerliker smerten,
want icse noit en woude spreken
daert quaden tonghen mochten scouwen,
ende si mi soe sere heeft versteken,
des valt mijn herte van groter ontrouwen,
als icse ane sie, in groten rouwe. »
— « Het mach ghescien. Van uwen rouwe
es die droefheit van mi nauwe. »
— « Menech suchten ende beven,
dat hebbic alte male vercoren,
om dat ic haer mijn herte hebbe ghegheven,
want si mi niet en wilt horen.
Nochtan en hebbics niet verdient,
noch in werken, noch in spraken,
dat si mi wesen soude onvrient,
want ic haer niet en wilde ghenaken
daer si scaemte mochte gheraken. »
— « Seker, jonchere, het mach ghescien;
ghine hadt mi noit daer ghijs moch plien! »
— « Venus, vrouwe, ghi sijt ghemaect
over rechter vander minnen;
ic claghe u dat ic ben mesmaect,
want troest en machic niet ghewinnen
van minen herten nemmermeer,
sekerlijc in gheenre stont,

want therte mijn dat es soe seer;
dat heeft ghedaen haren roden mont,
die mi altoes hout ghewont. »
— « Het mach ghescien, in wonde u niet;
waer toe claechdi u verdriet? »
— « tHerte mijn dat es gheset
in minen lichame ende gheplant,
ende daer toe mijn oghen met
die hebben mi te male ghescant,
want ic hebbe verloren ene
die mi alte male ontgheet,
daer ic om bliven moet in weene,
want si es mi wel onghereet,
daer bi es blisscap mi ontseet. »
— « Dat ghi blisscap hebdt verloren
het mach ghescien, dies hebdi toren! »
— « Joncfrouwe, nu hebdi verstaen
hoe ic doer u ben ghequelt,
want u minne heeft mi ghevaen
ende si mi oec dat herte steelt.
Nu biddic Gode, onsen lieven here,
ende Onser Vrouwen, sonder hone,
dat si u hueden moet van allen sere
ende bringhen u inden hoghen trone,
daer die inghelen singhen scone. »
— « Jonchere, seker u bevelen
dunct mi wesen herde goet,
maer quaden tonghen, die ons doen quelen
ende tormenten, dies sijt vroet,
dit es dat ons scheden doet. »
Van hare schedic, bi Onser Vrouwen,
jammerlike ende met groten rouwen,
want ic en spreker nemmermere
van minnen ane, bi mijnre trouwen!
ende si dat ic noch mocht ghelouwen
troest, daer mi therte af es soe sere!

Nota. It. CVIII v.

In het Hs. onder Nr LXXXI, bl. 70 vo.

V. 107 *ende*, lees *en*.

LI.

Hier verstaet van hovesscher nyaelder Minnen.

Daer lief tote lief hem verbint
ende lief ane lief trouwe vint,
die moghen wel in vrouden leven;
want elc lief mach den anderen gheven
gherechte vroude ende hoghen moet.
Sijn lijf, sijn herte ende daer toe sijn goet
en sal men niet vore lieve sparen,
want het can droeve sinne verclaren.
Al ware eens tsmannes moet in werre
ende hi ware droeve ende erre,
woude sine herte keyserinne,
si brachte hem weder in sinen sinne,
dat hi sijns droevens soude begheven
ende oec daer toe in vrouden leven.
Nochtan soe comt van minnen toren,
die bi dommen rade wert verloren
vroude, die si gheven can.
Dies soe huede hem wijf ende man,
ende en late hem niet alsoe verwinnen
dat si werden ghevelt in minnen,
want daer comt toren af ende scade;
maer wie minnen can met rade,
soe dat hi onghemelt si,
leefter in groter ghenuchten bi,
op dat men hem dan weder mint,
ende si beide sijn wel ghesint,
ghestadich verbeidende, ende vroet,
dat emmer toter minnen moet
op dat men wilt in eren bliven.
Hier bi radic mannen ende wiven,
die met minnen sijn beseten,
dat si niet en laten soe verre weten

dat si hare ere iet over gheven,
want menech man es in sijn leven
dat hi hem wel beroemen can
van minnen, dies hi noit scout ghewan;
ende als een ander hoert die woert,
seit hise, sonder redene, voert
daer wijfleec ere wert bevelt,
om dat men loghene voer waerheit telt.
Maer wie in minnen es gherecht,
es hi here of es hi cnecht,
hi en sal niet daer na staen
daer wijflijc ere bi mach vergaen.
Nota. Item XLIIII v.

Nr LXXIIII, v. bl. 69 vo.

LII.

Ene claghe tot ver Venus, der godinnen.

—

« o Venus, vrouwe, coninginne,
sint u, met herten ende met sinne,
weten wel der minnen cracht,
hoe es mi dus te male ontsacht
hulpe ende troest van eenre minnen,
die ic met ghestaden sinnen
eyghen was ende altoes si?
Des, lieve vrouwe, berecht mi
ocht dat es der minnen recht,
die in trouwen es haer cnecht
ende te haren dienste wille altoes staen,
ocht hijs eneghen loen sal ontfaen? »
— « Gheselle, vernemt wel mine wort,
ic wille u segghen wat behoert

LI.

Hier verstaet van hovesscher nyae

Daer lief tote lief her
ende lief ane lief tro
die moghen wel ir
want elc lief m
gherechte vr
Sijn lijf, s
en sal m
want
Al
c ... aen.
... ontfaen
... reine.
... ieme
... ghewaert.
... togher aert
... iat wetic wale;
... alte male,
... e rechte versinnen ,
... uiet en mach ghewinnen ,
... borghe ende steine.
... sartse reine
... haer behoet
... die es soe goet.
... gheselle, hebdt goeden moet.
... vint men geen soe goet ,
... mede ghemuert,
... stede voer duert ,
... ane haren danc.
... wile lanc,

... het Hs. *te te.* — V. 42 *minclike sartse,*

men sal der stonden niet verdrieten.
Iets recht dat mens hem siet ghenieten
ghestedelike verbeit.
me dat, vrient, op minen cyt
n die borch niet prisen en mach
wint op den iersten dach. »
uwe, ghi hebdt mi waer ghesacht.
van cleinder macht
ten iersten male;
he ende vaste sale
nghe stont,
te es cont.
ste gheleghen,
dunct alleweghen
wael behoet,
n werpet, sciet of doet,
der borch en can men niet ghescaden,
soe wel es si behoet met staden,
beide van buten ende van binnen,
salen, porten, mueren ende tinnen
sijn wale bewaert, na haer behoren;
doch willic daer bliven voren,
ligghende met ghestaden sinne.
Sint ghi, vrouwe ende coninghinne,
mi dicke vore hebdt gheseit:
soe wie in steden wel verbeidt
dat hijt in trouwen seker vint,
des willic haghel, snee ende wint,
ende soemers hitte daer vore dueren.
Het mochte soe comen teneger uren
dat mi God soude daer over wreken,
soe dat haer spise mocht ghebreken,
van node si dan moest op gheven
die goede borch, die mi doet leven,
dicke in anxten ende in vare. »
Och! here God, hoe blide ic ware,

V. 52 *hē*. — V. 71 *h'*. — V. 79 en 81 *d'*.

ter minnen ordene, talder stont.
Soe wie dat dreghet int hertsen gront
liefde tot reynen vrouwen fijn,
tote allen tiden sal hi sijn
in haren dienste altoes bereet.
Lijdt hi doer hare pine of leet,
hi sal des sijn in goeden moede
ende emmer hopen dat die goede
hare te rechte bedincken sal,
goeden dienst en blef nie verloren al;
al valt die beide som wile lanc,
int leste moet sijs hem weten danc. »
— « Och! vrouwe, mochtic in hopen leven,
ic woude seker dan begheven
drueven, liden ende smerte,
dat ic langhen tijt int herte
heimelike verborghen haen,
sint ic niet en wanc ontfaen
troest van die werde reine,
die mi liever es alleine
dan allet tgoet, dat ye ghewaert.
Si es een wijf van hogher aert
ende mi te groet, dat wetic wale;
ic ben haer eyghen alte male,
maer, als ic mi te rechte versinnen,
soe peinsic dat men niet en mach ghewinnen,
ten iersten vaste borghe ende steine.
Die minclike sartse reine
es vaster vele in haer behoet
dan eneghe borch, die es soe goet. »
— « Nu, lieve gheselle, hebdt goeden moet.
Der borghen en vint men geen soe goet,
noch soe vaste mede ghemuert,
daer men in rechte stede voer duert,
men wintse wale ane haren danc.
Al vallet thouden som wile lanc,

V. 35. *allet tgoet*, aldus. — V. 39 *te*, in het Hs. *te te*. — V. 42 *minclike sartse*, aldus.

men sal der stonden niet verdrieten.
Hets recht dat mens hem siet ghenieten
die ghestedelike verbeit.
Ic neme dat, vrient, op minen eyt
dat men die borch niet prisen en mach
die men wint op den iersten dach. »
— « Vrouwe, ghi hebdt mi waer ghesacht.
Die borch es van cleinder macht
die men wint ten iersten male;
maer goede borghe ende vaste sale
hout men dicke langhe stont,
dat mi wel van rechte es cont.
Ic hebbe in steden vaste gheleghen,
voer ene borch die mi dunct alleweghen
voer alle engiene wael behoet,
wes men werpet, sciet of doet,
der borch en can men niet ghescaden,
soe wel es si behoet met staden,
beide van buten ende van binnen,
salen, porten, mueren ende tinnen
sijn wale bewaert, na haer behoren;
doch willic daer bliven voren,
ligghende met ghestaden sinne.
Sint ghi, vrouwe ende coninghinne,
mi dicke vore hebdt gheseit:
soe wie in steden wel verbeidt
dat hijt in trouwen seker vint,
des willic haghel, snee ende wint,
ende soemers hitte daer vore dueren.
Het mochte soe comen teneger uren
dat mi God soude daer over wreken,
soe dat haer spise mocht ghebreken,
van node si dan moest op gheven
die goede borch, die mi doet leven,
dicke in anxten ende in vare. »
Och! here God, hoe blide ic ware,

V. 52 *hē*. — V. 71 *h'*. — V. 79 en 81 *d'*.

stonde mi des huus een poertier te sine!
Drueven, liden ende alle pine
ware van mi dan verseten,
des ic noch niet en can vergheten,
nochtan en twifelt mi niet den moet;
hoe starc die borch es ende hoe goet,
in salsc int leste hebben wel,
sint ic met steden verbeiden wil.
Ic hebbe ghenomen in mijn ghemerc
dat vrouwen herte es gheen steenwerc.

XCVI.

Onder Nr CIX, bl. 94.

LIII.

Noch een liedeken.

Mi vroud daer si al mijn begheer
ende oech mijn troest hebbich zu deer
met mijnlecheit : in trouwen gheer
serst vrou gheleic : want wes voer waer
dat liever vrou mi nie : en waert : op ghene vaert
dat doet dijn lieflijch eer ende weerde
want dijn ghebeerde : die es soe minlech ende soe goet
in minen moet : dijn lieflijch aensien mir oec dat doet
Al en hebbic niet des goet te wil
ich doe ghelijc in trouwen sal
als bloemekijn kersoude ghenant : hoves suver ende fijn
ende wael bekant : si es wit suver ende rein
in weet meer ghein : bloemen van natueren haer
ghelijch op ertrijc mir vroud daer
Natuer dat die kersoude haet
smorghens als die sonne op gaet

ontpluct si scoen al sonder wanc
ende volcht den troen der sonnen ganc
al tijt soe waer si haer bekeert
daer omme mich meert : dijn vorst ich bidde di
lijeflijch vrou : want ich met trou : die vol nacht
ende dach ende emmer sal : ghelt mir dat wael
soe werdich alder vrouden vol

Nota.

Onder Nr CLXI, bl. 157 v°. — Dit liedjen volgt in het Hs. onmiddelyk op een ander : *Het viel op sente Peters nacht*, dat tweemael door Willems is uitgegeven (1). — Ons liedjen moest insgelyks met muziek vergezeld zijn. In het Hs. had men reeds de liniën getrokken, maer men heeft er de noten niet in geschreven. Ik heb dit stukjen laten drukken zonder andere afstipping dan die welke in het Hs. voorkomt. De twee punten duidden waerschijnlyk eene rust aen, die by het zingen moest in acht genomen worden.

Het getal der versen van dit liedjen staet in het Hs. niet opgegeven.

LIIII.

Van Minnen.

—

Herte ende sijn ende mijn vermoghen
settic, lief, in uwer ghenaden.
Ic mach nemmermeer verhoghen,
in moet sijn bi uwen rade.
Werde lief, ic blive u ghestade;
tot uwen dienste willic mi poghen,
in allen saken, vroech ende spade,

V. 21 *vol*, aldus. — (1) In de *Mengelingen van Vaderlandschen inhoud*, bl. 300, en in de *Oude vlaemsche Liederen*, bl. 341.

die u teren comen moghen.
Och! lieflijc lief, ic hebbe verloren
al mijn herte ende u ghegheven.
Sint ic u ierst hadde vercoren,
heeft mi mijn herte te male begheven,
ende heeft u soe in mi verheven
dat ic en weet wat mi gheboren
sal te doene, moetic dus leven,
ende si dat ghijt mi wilt verstoren.
Wel pijnlec eest dus eyghen sijn,
daer omme soe benic sere onghestelt,
doch hopic, edel maghet fijn,
dat ghi mijns ontfermen selt,
dat ic doer u dus ben ghequelt,
soe dat verswijnt die herte mijn,
ende dit soe wert voer niet ghetelt,
loendijt mi nader hulden dijn.
o Edel figuere, hovesche joeght,
ic bidde u dat ghi mi versiet
op hovescheit ende doer uwe doght;
niet dat icx verdient hebbe iet,
want, wat ic mach doen es al niet
jeghen dat ghi mi gheven moght
te lone. Lief, als ghijt ghebiet,
in u soe steec, salic sijn verhoght.
Mijn herte die sal haer te male verteren
in doghene ende in aerbeit,
dies ic niet en can verweren,
al soet mi nu ghescepen steit,
want si mi doet, noch boesheit,
die mi mach hulpen ende deren,
soe verkeert mijn heil in leit,
dies ic mi emmer moet verweren.
Ic hebbe begonnen in weet wat,
want ic en hebbe ghevoelen in;
sent ic u ierst om die minne bat,

V. 16 *ende*, in het Hs. *en̄*, lees *en*. — V. 32 *steec*, aldus.

en ghecregic noit daer toe ghewin.
Dat verdroeft soe minen sin,
dat ic al ben van vrouden mat.
Ach leider! dits al mijn beghin!
Al dus gheet der aventueren rat!
Nochtan en willic twifelen niet
sine sal mijns hebben ghenade,
als si mijn doghen selve ane siet,
want ic soe blive haer ghestade.
En si dat kere bi valschen rade
der niders, die noit doght beriet,
si en sal niet lonen goet met quade,
want alle aercheit van haer vliet.
Nemmermeer en magicse haten,
wat mi van hare mach ghescien;
nochtan heef si mi soe belaten
dat mi alle vrouden vlien.
Maer dat doet haer groet ontsien,
dat eneghe vroeghers mochten vaten,
die altoes om clappen spien.
Die duvel moetse noch verwaten!
Och! here God, woudi vermincken
clappers tonghen ende wroeghers met,
die op alle doeghden stincken,
ic ware sciere van hare ontset!
Si es soe hovesch ende soe beset:
si soude mi onst van herten scincken
ende trecken mi van onder dnet,
daer ic onder moet versincken!
Nota LXXII v.

Nr CLXVIII, bl. 170 b — 171 a.

V. 61 *groet*, in het Hs. *g^ot*.

LV.

Den Hoet van Minnen.

—

Het woende te Bruesel, in die stat,
ene joncfrouwe, die mi bat
in dietsche te maken een ghedichte.
En dadics niet, het mochte mi lichte
scaden! Si es soe goedertieren!
In al die werelt sijn niet si viere
hoefscher, noch oec bat gheracht!
Al hebbicker een deel omme ghewaect
dore haren wille, en rouwet mi niet.
Een vroet man, die mi riet
dat ic altoes ghedienstech ware
hoefschen joncfrouwen, hare ende tare.
In worder nemmermeer bi ghehoent;
goeden dienst en bleef noyt ongheloent!
Ic hebbe dicke horen ghewaghen,
dat joncfrouwen souden draghen
den hoet, der bloemen vander minnen
daer ane staen souden, si prijs ghewinnen.
dIerste dat es die Violette.
Si es sonder lac ende sonder smette,
ende rieket soete, al es si clene.
Daer omme souden joncfrouwen rene
suver van allen smetten wesen,
selen sise te rechte lesen.
dAnder es die Corsouwe,
die ic node vergheten soude.
In hare blader hebbic ghelesen
dat joncfrouwen souden wesen
simpel ende van hoefscher woerden.
Al waert dat sake dat si hoerden
die dinc, die hem niet goet en dochten,

V. 12, 22, 60 en 76 *joncfrouwen*, in het Hs. *joncfr.*

ghebaerden of sijs niet en rochten.
Dat derde, dat es die Goutbloeme,
die ic met groten rechte noeme,
want si es van der manieren,
dat joncfrouwen goedertieren
van allen manieren wesen moeten
jeghen hem allen diese groeten.
Die vierde bloeme staet int coren.
Van hare varwen moghedi horen:
si es blau ghelijc den lasuere.
Vander bloemen die natuere
dats goede maniere ende scoen ghelact,
dat joncfrouwen wale staet;
ende pleghen sijs, si hebbens ere;
men saelt hen prisen herde sere.
Nu hoert vander vijfste bloemen.
Ghi hebt dicke horen noemen
Acoleye, hier te voren.
Die poente, diere toe behoren,
dats oetmoedecheit van joncfrouwen.
Men mach ane dacoleye scouwen
dat si bughen daer si staen.
Joncfrouwen, die dit wel verstaen,
si moghen daer doghet an bekinnen,
want het sijn bloemen vander minnen.
Die seste, dats die Lylye wit.
tAlre ierst alsi wert besmit,
laet si hare blader sincken.
Hier omme souden joncfrouwen dincken,
ende souden altoes scamel sijn.
Nu es der minnen hoedekijn
al volmaect tote ere bloemen,
ende en mochte niet volcomen,
die selve bloeme en waer daer ane.
Hare varwe ende hare ghedane
es soe scone, ende men seghet
dat vele doghet ane hare leghet,

V. 34 *groten*, in het Hs *g°tē*. — V. 38 *wert,* in het Hs. *w't*.

ende es gheheten ene Rose.
Die roke, die en es niet bose,
die van haer comt; bedi eest recht
dat mense prise, nu ende echt.
Die rose draghet soe menich man,
dat ic proeven wille daer an
hopende herten ende milde.
Ende wat joncfrouwe die wilde
prijs ontfaen, si moesten wesen
onderdanich van al desen.
Nu es den hoet volmaect
met sconen bloemen, ende gheraect.
Die minnen sonder loes baraet
ende sonder dorperliker daet,
si moghen draghen desen hoet,
die soe scone es ende soe goet.
Ende die onghestadegher minnen plien
en moghen op desen hoet niet sien.
Saghen si daer op, si bleven doot;
der bloemen cracht die es soe groot,
dien roke dootse eer iet lanc.
Nu wetec alle den ghenen danc
die desen hoet te maken began,
daer selke doghet leghet an,
maer si die goeder minnen plien,
al eest dat sise niet en sien
hare soete lief metten oghen,
daer si pine omme doghen,
ane scouwet met herten.
Al doghen si daer omme smerte,
het wert hem menichfout gheloent,
want noyt minnere was ghehoent,
die met herten minde fijn
sijn soete lief, sijn minnekijn.
Explicit.

Item desen sproke : *Het woende te Bruesel in de stat,* houdt C verse ende II.

In het Hs. Nr XIII, bl. 25, v°.

V. 90 *wetec,* aldus. — *ghenen,* in het Hs. *ghē.* — V. 99 *hem,* in het Hs. *hē.*

LVI.

Van Minnen.

—

Ay! in wiste noyt van minnen
sonder nu! Ic moets beghinnen.
Grote vernoy ende sware smerte,
die ic draghe al in mijn herte,
in allen tiden, om uwen minne,
si rovet mi van minen sinne.
Ghi sijt vaste in minen sinne,
vore alle die ghene die ic kinne
ende die ic noit met oghen sach.
U minne doet mi, nacht ende dach,
groet vernoy ende sware smerte,
verholenlike al in mijn herte.
Ic ben int herte soe bevaen
met uwer minnen, ende ontdaen
dat ic gherusten niet en mach
ghenen tijt, nacht no dach.
Ic ware gherne, in alder tijt,
soete lief, al daer ghi sijt,
om te ontladene mijn herte
vander rouwen ende vander smerten
ende vander pinen, die ic al stille
ghedoghe, lief, dore uwen wille;
maer en mach mi niet ghescien,
dore quade tonghen, die ons spien.
Soete lief, ic ben bedwonghen
metten quaden valschen tonghen,
dat ic niet en der gaen
daer ghi sijt, noch bi u staen,
noch bi u sijn, soete lief, daer ment siet,

V. 18, 29, 36 en 63 *daer*, in het Hs. *d'*. — V. 20 *vander*, tweemael *vand'*.

noch bi u sitten ofte spreken iet.
Ic woudse de duvel moeste halen,
die dit, met haren talen,
beletten dat onse wandelinghe
niet moghen bringhen onderlinghe!
Soete lief, in mach u spreken niet;
daer omme es mijn rouwe ende mijn verdriet
niet te minder, noch mine pine,
in mijn herte, al stillekine.
Mine pine die es vele te mere
ende mijn herte vele te sere
oft ic u mochte, vroch ende spade,
spreken ende mijn herte ontladen.
Ic peinse om u in alder tijt,
soete lief, waer ghi sijt!
Soe waric, lief, van u ben,
ghi hebt mijn herte ende minen sen
ende mijn ghepeins ende mijn herte!
Ic lide daer in grote smerte,
dies moghedi wel gheloven.
Alsidi verre van minen oghen,
ghi sijt altoes mijnre herten bi,
want ic ben u eyghen vri.
Al sijn ons die wroeghers fel
onse wandelinghe, ic weet dat wel,
sine moghen die herten van ons beiden,
in ghere manieren, niet ghesceiden,
al doen si ons dicke toren;
want mijn herte heeft u vercoren
vore alle die leven op ertrike.
Bi onsen here van hemelrike!
soete lief, in sal u nemmermeer begheven
alsoe langhe als ic sal leven!
Ghi sijt daer al mijn herte an staet:
mijn sin, mijn troest, mijn toeverlaet!
In dien dat ghi mine minne
ghestade draghet in uwen sinne,
ende ghi mi goede trouwe hout,
ic gheve mi op in uwer ghewout,

herte ende sin, lijf ende lede;
lief, doeter uwen wille mede!
Ic bevele u, lief, der minnen,
die alle herten mach verwinnen.
Een corte antworde mi ontbiet,
dies biddic u, uut vercoren lief!

Explicit.

Item dese sproke : *Ay mi ! in wiste noyt van minnen*, hout LXXIIII v.

N° XI, bl. 24 v°.

LVII.

Van Minnen.

—

Ane u, reyne creature,
die alder liefste boven allen wiven,
scrivic saluut te deser ueren,
ende wille tuwen dienste bliven,
met ziele, met live, nacht ende dach,
tallen tide, vroech ende spade,
met al dat ic verleisten mach.
Wel suete lief, hebt mijns ghenade!
Miere herten troest, miere herten spieghel!
soe sidi in mi gheprent,
in mijn herte, als een seghel!
Ic moet leiden groet torment,
dat ic u niet en mach comen te spraken
ende u claghen minen noet.
Wel scone lief, dit sijn die saken
daer ic om quele toter doot.
Mochtic u dicke comen bi,

Ay mi! in wiste, aldus. — V. 16, 34, 43, *d'*.

sonder begrijp van niders fel,
soe waric alder sorghen vri,
ende hebben in mijn herte spel.
o Wi! ach lasen! nenic niet!
Ic moet u scuwen ende vlien,
doer quaden tonghen, die men ontsiet!
Al ongheluc moet hem ghescien!
Dit doet mi doghen grote pine
ende groet torment, int herte binnen,
dat ic van groter smerte verdwine,
sonder troest. Dat wilt bekinnen!
Op hope eest dat ic gheduere,
dat noch beter werden sal.
Al eest dat ic nu drincke tsuere,
ic hebbe hope op goet gheval.
Wildi bekinnen mine quale,
ende daer omme in u herte dincken,
dat wetic wel, overcuusche smale,
ic soude te bliderlike drincken
mijn rouwe ende mijn bitter zeer,
dat ic om uwen wille moet doghen.
Scone joncfrou, in bidde u nemmeer
dan ghi mijn pine hebt voer oghen,
om dat ic u niet comen en mach te spraken
als ic beghere, na minen kies,
daer om ghinc ic desen brief maken,
want ic hope u soude dies
mijns ghedincken, als ghine saghet
ende ontfermen minen noet,
die mijn herte swaerlike draghet
ende torment toter doot.
In wille niet noemen uwen name,
noch den minen, dat verstaet,
op avontuere waer die brief quame.
Het mochte ons lichte wesen quaet,
want selken mochte comen den brief

V. 27 *g°ter.* — V. 39 *joncfr.* — V. 51 *w'.*

toe, hi mochter af spreken blame.
Dat waer mire herten groet meskief,
diere nemmermeer ut en quame,
want ic wille behouden u ere,
tallen tiden, na minen macht.
Altoes ic ane u beghere
dat ghi u van blamen wacht,
want niders tonghen sijn soe fel
ende quaet te clappen alsoe ghereet,
dat ic ontsie ne gheen dinc el.
Den meneghen esser af comen leet.
Nu doet mi weten in enen brief,
ocht segghet mi met uwen monde,
ocht ic verliese, suete lief,
dat ic u minne, tijt ende stonde.
Ic bidde u, in rechter beden,
dat ghi mi tware doet verstaen.
Ic soudt besterven, wet over waerheden,
wildijs mi ter noet afgaen!
Ic sende u alsoe vele goeder jare
als dropel waters sijn indie zee
ende op u hoet staen inckelre hare,
ja, ende dusent werven meer!
God si met u, in alder stont,
ende peinst om mi, wel scone joncfrouwe,
want binnen in miere herten gront
sidi ghewortelt, in goeder trouwen!

Nota.

It. desen sproke houdt LXXX verse.

Nr XXIX, bl. 39 *a* — 39 *b*.

V. 55 *g°t.* — V. 56 *ut en*, aldus. — V. 58 *macht*, in het Hs. *miacht*. — V. 78 *joncfr.*

LVIII.

Van Minnen.

Moeder ende maghet, reine vrouwe,
ic moet u claghen minen noet;
ic hebbe den jammerlijcsten rouwe
ende mesbaren alsoe groet.
Ic ben een valchs verader bloet,
dies moetic doghen vernoy ende pine;
ic saelt besterven metter doot.
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
o Venus, valsche verradinne,
dese claghe doe ic over mi!
Ghi sout bewaren gherechte minne,
ende ghi ontrefse. o Wach! o wi!
Ghi laet dese valsche sijn soe vri
dat si verdriven die minne fine;
des seggic uwen heerscape *fi!*
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
Met miere valscheit hebbic verloren
die ghene die was mijn toeverlaet.
Dat salic metter doot becoren!
Ay! mi behoeft wel goeden raet!
Mijn doghen es groet ende mijn mesbaer,
daer mi langhe in staet te sine,
ic hebbe verloren raet ende daet.
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
Ic vant trouwe, daer icse sochte,
die hebbic alte male verloren.
Ic was dierste diese verwrochte,
dies moetic draghen alden toren,
want ic weet oec wel, te voren
die mijn liefken plach te sine,

V. 21 *got.*

si heeft enen anderen nu vercoren.
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
o Venus, quade valsche vrouwe!
waer omme en nemdi van mi niet wrake?
ende ic selve, met groten rouwe,
der valscheit lide doer mine kaken.
Men soude mi die doot doen smaken,
braden, sieden met venine,
ic hebbe verdient wel alder saken!
Ay lacen! die sonden die sijn mine!
Och, God here! of ic sochte
ane hare hovesche ghenade,
malichte haers mijns ontfermen mochte?
Ontfermen en soudse, het ware te spade,
ende ware nochtan met goeden rade
mochsi mi troesten stillekine.
Sijn soude, si es dies niet en dade!
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
Ende of ic troest sochte an hare,
ende sijt ontseide, wat lagher an?
Ic sal haer claghen mijn mesvaren;
in sal, ic sal, in sal nochtan!
Ic ware een verloren man,
ghelijc den snee in sonne schine;
hope ende troest dies benic van!
Ay lacen! die scouden die sijn mine!
Latic nochtan, sekerlike
ic saelt besterven, vroech of spade,
nochtan, bi Gode van hemelrike!
om al die werelt ics niet en dade.
Sonder hope, troest ende ghenade,
duchtic, soe steet mi langhe te sine.
Nu soe moet mi God beraden,
want die scouden die sijn mine!
Ay God! ontfaet die ziele mijn,
als ic sterve die bitter doot!

V. 31, *got.*

Mochtic noch eens mijn minnekijn
sien met minen oghen, in vrouden groet,
soe waric een die blijte man
die nu levet in eertrike
ende die van moeder nie lijf ghewan.
God here, ontfaet mine ziele in u rike!

Amen LXXII v.

Onder Nr CCVIII, bl. 231.

LIX.

Den Prijs van Vrouwe, op drie Stene.

—

Drie steene sijn hier op der erden,
die men hout van groter werden,
boven anderen steene diere.
Hare natuere ende hare maniere
ende haer viertuut es soe goet
dat mense emmer prisen moet.
dIerste dat es een Dyamant,
die es brun ende viercant.
Men seghet hi heeft selken sede,
men gheeftere enen gheluuc mede,
daer mennen gheeft doer vriendelecheit;
ende oec es hi soe hert van arde
dat men en can, met ghenen warde,
aen hem ghewinnen, dat wetic wale,
noch met ysere, noch met stale,
noch met neghen steen soe hart,
noch met dinghe dat ye ghewart,

V. 11 te dezer plaetse ontbreekt een vers; vandaer dat het stuk slechts 113 regels heeft. — V. 16 *neghen*, in het Hs. *neghē*.

sonder allene met box bloede,
daer brectmen mede, alsic bevroede.
dAnder dats een Myraude claer;
die can men vermourwen, dats waer,
des menschen herte ende sinen sijn,
ende brinct hem ere ende blisscappijn.
Die myraude heeft enen sede :
waert dat men onreinleecheden
met hare beseghede, min of mee,
si splete ende brake te hans ontwee,
ende haer viertuut waer al verloren,
dat haer natuere gaf te voren.
Terde dats een Robijn.
Jeghen dat edel sonne schijn
verlicht hi recht, in der maniere
als of hi ware ghelijc den viere.
Sijn natuere es, als men ons leert,
dat hi sterct ende conforteert
des smenschen herte ende sinen sinnen,
ende macctene starc ende mechtich van binnen.
o Reine, werdech, salich wijf,
dijnct dat dijn reine werde lijf
meer viertuut heeft allene
dan moghen hebben al die steene,
dan enech goet, ochte oec eneghen scat.
Ende en es te prisene niet voer dat
dan een wijf in eren leeft,
ende haer selven daer toe gheeft,
na des dyamants sede,
dats dat si met reinecheden,
met herden moede ende met starken sinnen,
haer selven hoeden, soe hert van binnen,
dat si aen ghenen man en legghe
doer ghene scoenheit, die men haer segghe,
noch doer des mans behaghelheit,
noch doer des goets ghierecheit,

V. 23 *hē*. — V. 28 *w'*. — V. 29, 45, 51, 59, 60, 61 *h'*.

sonder aen enen, die si, tallen stonden,
trouwe ende ere in heeft vonden.
Ghelijc dat die myraude gheeft
vroude hem die in sorghen leeft,
al dus ghelike soe sal een wijf
in vrouden houden haer reine lijf,
ende in scanden haer lijf niet wenden;
want waert dat ment aen haer bekenden
dat si doer een vroylijc begheren
uute ghinghe hare eren,
soe ware hare viertuut verloren,
als der myrauden daer te voren.
Maer die wile dat si leeft in eren,
ende in scanden en heeft gheen begheren,
ende reyn gheselscap hout openbaer,
soe es si ene myraude claer,
ende verblijdt herte ende sin,
ende si bringhet meer vrouden in
dan alle die myrauden ghemene.
Moeder der vrouden es si allene.
Gheliker wijs dat die robijn
verclaert jeghen dat sonneschijn,
recht of hi van viere ware,
al dies ghelike sal binnen clare
dijn herte ende tfier der scamelheit
jeghen die sonne der hertleecheit;
want scamelheit sal di leren
ende herte ende sin daer toe conforteren,
soe dattu sels in eren bliven
ende becoringhen van di driven;
soe bestu dan een troest op der erden
ende een spieghel van groter weerden
ende een exempel van groter leren
ende een overste licht van groter eren.
Wijf, nu bewaert u, in elc lant,
dijn selven, na den diamant
die brun es, na der simpelhede,

V. 63 *uute*, lees *ute*. — V. 86 en 87 *g°ter*.

staerc, mechtich nader herthede,
viercant na dat vierlement,
die God in di heeft ghesent.
Dinct altoes na den box bloede,
soe dat neghen man in dinen moede
meester en werde dijnre sinnen,
dan enen allene, dijn saltu minnen,
daer trouwe ende ere in es becant.
Ende, ghelijc dat die dyamant
vermorwen doet dat box bloet,
alsoe sal mourwen hem die moet
die di tenen gheselle wert gheset,
na der heilegher kerken wet.
Dijn sinne ontpluuct ende wilt ontdoen
in vrouden, na der myrauden doen,
soe bestu een troest inden oghen ;
ende hoet di ende laet di niet bedroghen,
voert meer soe en werct buten pade,
soe seltu wesen, vroech ende spade,
ene myraude die vroude gheeft
den goeden die in eren leeft.
Ende wiltu sijn een robijn,
soe bewaert al dus den lichame dijn.
Nota CXIIII v.

In het Hs. onder Nr LII, bl. 54 b — bl. 55 a.

LX.

Den boem van Minnen.

Ic ben ane ene minne comen
die mine herte sere verteert.
God gheve dat mi moet vromen,

V.95 in het Hs· *neghē*. — V. 97 *dijn*, aldus. — V. 98 *d'*. — 101 *mourwen*, aldus. — V. 103 en 105 *der*, in het Hs. *d'*.

want si es vele eren weert!
Noit en wistic, te gheenre uren,
wat noiale minne was,
sonder vander reinder figuren
die mi leert gaen der minnen pas.
Si es hovesch ende goedertieren,
wetende vroet ende wel gheraect.
Hare vriendelike manieren
hebben in mine herte ene wonde ghemaect.
Ic ben ghescoten met enen strale
dat ic gherusten niet en mach.
Scone, ontfermt mire quale,
die ic doghe nacht ende dach.
Scone, ic biddu ghenade;
ghi wet wel hoet met mi staet,
u minne hevet mi soe verladen!
Mijns selfs en wetic ghenen raet!
Ic ben ghescoten, ic moet verdraghen;
doet met mi dat ghi beghert.
Ic en wets els wien claghen
dan u, joncfrouwe; ghi sijts wel wert!
Ghi hadt mi cortelike ghevaen,
doen ic u ierst met oghen sach,
ende ic ghemerct hadde ende verstaen
die grote doghet die ane u lach.
Daer om soe biddic u, joncfrouwe,
dore trouwe ende dore edelhede,
want ic mi op u doghet vertrouwe,
ende werp op mi ghene onvrede.
Dat ic u claghe minen noet,
daer toe dwinct mi gherechte minne.
Ic legghe mijn hoet in uwen scoet,
want ghi staet vaste in minen sinne.
Boven alle die nu leven,
moetic u wesen onderdaen;
peinsen, carmen, suchten, beven

V. 24, 29, 40, 80 en 110 *joncfr*. — V. 28 *g°te*. — V. 54, 63, 72 *d'*.

hebbic, joncfrouwe, van u ontfaen.
Penster omme, soe doedi wale,
ende verblidt die herte mijn;
van mijnre over groter quale
u dienstman willic altoes sijn.
Joncfrouwe, nu willic u visieren
ende maken enen boem
van vii telgen, in goeder manieren;
penster omme ende nemens goem.
Hi es nuttelijc allen vrouwen;
ic rade hem dat sire werken na,
want si horen ende scouwen
dat men na elken telch versta.
Dierste telch dat es Trouwe,
die elc minnere hebben moet,
es hi man of es hi vrouwe,
of die minne en es niet goet.
Die ander telch es Wijsheit,
die elken mensche wel staet,
soe wat men totem seit,
dat hi hem wachte van dulre daet.
Die derde es Oemoedicheit
die den minnere wale sit,
daer ute spruut al edelheit,
hadse ontrouwe niet besmit.
Die vierde telch es Miltheit,
die den minneren toe bestaet,
die sere doet minnen ende ghereit,
of het es al loes baraet.
Die v telch dat es Doghet,
die dene vrient den anderen doet,
die en scuwet niet, waer ghi moghet,
daer ghi trouwe vint inden moet.
Die vi telch es Duchten,
daer bedriech in wesen mach;
die meneghe claghet sijn versuchten,

V. 43 *g°ter*. — V. 71 *w'. ghi mog'*. — V. 75 *clag'*.

dat hi doer minne lijt nacht ende dach.
Die vii telch es Vor pensen
wat van dinghen mach ghescien.
Die meneghe can hem sere wel vensen.
Joncfrouwe, dit moetti al vorsien.
En ghelovet niet lichtelike
yemende die u bedrieghen mach;
mint u yemen, sprect hoveschelike,
maer en legt hem ghenen dach.
Niemen en seidi dachvaert houden,
noch u herte ane hem keren
die vele worde spreken souden,
met loghenen souden si u onderen.
Ende oec mede biddic u nu
ende hout met ghenen man u sceren.
Al suect hi sine minne ane u,
wildi, ghi moghes wel ontberen,
want meneghe joncfrou van groten state
hevet dicke swaerlijc besuert;
daer bi salmense liden laten
met payse, al hebbent sijt verbuert.
Oec en suldijt niet versegghen,
al leghet u yemen van minnen an,
ghi souter u mede in talen legghen,
sonder verdiente na den man.
Wachtu oec van achterspraken;
ende en segt van niemen quaet;
hordi oec spreken quade saken
iemen, dat van monde slaet.
Op desen bome suldi merken
die dese vii telgher draghet,
want si sijn goet in hare werken;
penster omme, lief edel maghet.
Noch biddic u, met goeder trouwen,
scone joncfrouwe, oft wesen mach;
hebt vore oghen minen rouwen,

V. 85 *sprect*, in het Hs. *speret*. — V. 90 *ende*, lees *en*. — V. 93 *joncfr.* van *groten*.

die ic dore u doghe, nacht ende dach.
Nu blijft met Gode, onsen here,
ende penst om mi op ghenade ;
ende en losti mi niet ute minen zere,
minen noet salic verwinnen spade.
Ghebiet te mi, edel maghet;
te uwen dienste benic ghetrouwe,
want mi u minne wel behaghet.
God beware u, ende Onse Vrouwe!
Amen.

It. desen sproke hout C ende XXV v.

In het Hs. Nr XXXIV, bl. 42 a — 42 b. Het stuk heeft slechts 120 versen, al is het dat er onderaen staet *C ende XXV*. Dit is waerschijnlyk een misslag van den afschryver.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

III. Boudewijn, Godfried van Bouillons broeder.

Boudewijn, broeder van Godfried van Bouillon, was een man van uitstekende dapperheid en buitengewoone voorzichtigheid. Hy was het, zoo als men weet, die na Godfrieds dood, den troon van Jerusalem beklom.

Deze Boudewijn had eens aen eenen ongeloovige, uit Arabië geboren, de vryheid geschonken. Hy had den man laten heèn gaen, en zyne vrouw, en al wat hy bezat, medevoeren. Veel jaren later gebeurde het dat Boudewijn, eenen slag verloren hebbende, zekere stad binnen trok om aldaer eene schuilplaets te vinden. Toen kwam die zelfde Arabier, die alsdan een overste der ongeloovigen geworden was, den koning des nachts aldaer vinden, en alzoo hy voornemens was, die stad stormender hand in te nemen, bracht hy Boudewijn er uit, en leidde hem zoo verre dat hy geheel buiten alle gevaer was.

R. Mohy du Rondchamp, *le Cabinet historial*, bl. 240.

GRAFSCHRIFTEN TE HAL.

—

Tot de graf- of opschriften toe uit onze kerken hebben ten allen tyde, doch vooral in onze dagen, de aendacht der geschiedkundige navorschers opgewekt. De sedert lang bestaende verzamelingen van Sweertius (1), Christijn (2), Le Roy (3), Timareten (4), Cuypers (5) en dergelyke, worden dikwijls met vrucht geraedpleegd, en de *Graf- en Gedenkschriften der provincie Antwerpen*, die thands aldaer, met zooveel zorg als smaek, worden uitgegeven, zullen eene ryke bron worden, waeruit er in het vervolg meer te putten zal zijn dan men wellicht zou denken. Dergelyke werken zijn immers niet alleen nuttig voor diegenen, die zich met geslachtkundige opsporingen bezig houden, (iets, het zy in het voorbygaen gezegd, waerop men zich, in deze laetste jaren, wat al te ernstig en al te dapper toelegt, en dat meestal uitsluitelyk om de eigenliefde van deze of gene familie, van dezen of genen persoon te

(1) *Monumenta sepulchralia et Inscriptiones publicæ privatæque ducatus Brabantiæ*. Antv., 1613. in-12°.

(2) *Basilica Bruxellensis sive monumenta antiqua, Inscriptiones et cænotaphia insignis Ecclesiæ collegiatæ SS. Michaëli et Gudilæ sacræ*. Mechlin., 1743. in-12°.

(3) *Le grand Théâtre sacré du duché de Brabant*. La Haye, 1729. 4 dn in-fol.

(4) *Collectio Monumentorum fœderati Belgii*. Amst., 1684. in-12°, of de vertaling van dit werk : *Verzameling van Gedenkstukken in Nederland, uit geestelyke, wereldlyke en andere voorname gestichten*. 's Hage, 1777-78. 2 dn in-8°.

(5) *Provincie, stad ende district van Mechelen opgehelderd*. Brussel, 1770. 2 dn in-4°.

voldoen, zonder dat de geschiedkundige wetenschappen daerby te winnen hebben), maer voor allen die zich met het vervaerdigen van nauwkeurige biographiën van onze staets- of krijgsmannen, van onze kunstenaers, van onzė geleerden of letterkundigen, of van andere verdienstelyke voorzaten, willen onledig houden. Soms ook zijn zulke opschriften niet zonder belang voor de geschiedenis onzer tael, en meer dan eens mogen de zerksteenen als oprechte meesterstukken van steenhouwery beschouwd worden. By onze voorvaders immers was het gevoel van kunst zoo diep ingeworteld, dat men het, in meest alles wat zy ons hebben nagelaten, ziet doorstralen.

Van tijd tot tijd ben ik voornemens onuitgegegevene grafschriften mede te deelen, die, onder het een of ander oogpunt, verdienen bekend gemaekt te worden. Dit mael ruim ik eene plaets in voor een zevental dergelyke gedenkstukken, die nog heden voor handen zijn in de Minderbroederskerk te Hal, in Braband.

Hal of Halle, vroeger in het fransch *Haulx* genoemd, is eene kleine stad van de huidige provincie Braband. Zy ligt op de Senne, drie uren van Brussel en zeven van Bergen, en heeft eene bevolking van ruim 6,000 zielen. Oudtijds, en tot aen den inval der Franschen, behoorde Hal tot Henegouw en maekte eenen uithoek van dit graefschap uit. Doch, na de inlyving van ons vaderland met Frankrijk, en door de wet van 28 Pluviôse, jaer VII der Republiek, werd dit steedjen de hoofdplaets eens kantons van het eerste arrondissement van het departement der Dyle (1), waeraen onze hedendaegsche provincie Braband beantwoordt.

Hoe echter Hal, alwaer het dietsch de landtael is, in aloude tyden aen het waelsche graefschap Henegouw onderhoorig

---

(1) Oudiette, *Description géographique et topographique du Département de la Dyle.* Brux., an VIII, in-8°, bl. 73.

geworden is, valt uit de geschiedenis bezwaerlyk op te maken.

Het steedjen klimt op tot eene hooge oudheid en is vooral bekend door eene beroemde bedevaert tot een O.-L.-Vrouwenbeeld, dat aldaer, sedert het jaer 1267, bewaerd wordt (1).

Het was te Hal dat Philips de Stoute, hertog van Burgondië en graef van Vlaenderen, in de afspanning den Hert, schijnt het, op den 27sten April van het jaer 1404, stierf. Zijn ingewand werd aldaer in de groote kerk begraven, terwijl zijn hart naer de abdy van Sint-Denijs, by Parijs, en zijn lijk naer den grafkelder van zijn geslacht, te Dijon, werden overgebracht.

In 1489 poogde Philips van Cleef, des tijds in oorlog tegen Maximiliaen, en, in 1580, Olivier van den Tympel, Hal stormender hand in te nemen. Doch beiden mislukten en werden, met groot verlies, terug gedreven (3). In vroegere eeuwen was het steedjen bemuerd en versterkt, maer ten jare 1677, tydens de oorlogen tegen Frankrijk, werden de vestingen en poorten gesloopt. De Franschen plunderden Hal op eene deerlyke wyze, in 1691.

De groote kerk, waerin het wonderbeeld der heilige Maegd berust, is een fraei gothisch gebouw van de vijftiende eeuw. Zy bevat eenen schat van rijkdommen en kunstzaken, zooals eenen

---

(1) Justus Lipsius heeft daerover breedvoerig gehandeld in zyne : *Diva Virgo Hallensis. Beneficia eius et miracula fide atque ordine descripta.* Antv., 1616. in-4°.

(2) Lipsius, sprekende van de dood van Philips den Stoute, zegt : *Philippus Audax, is qui Flandriam cum Brabantia junxit! Philips de Stoute, hy die Vlaenderen met Braband vereenigde!* Is dat van wege den leuvenschen professor diepe onwetendheid? of wel eene overdrachtelyke uitdrukking, omdat de twee zonen van Philips den Stoute, de eene, Jan de Onbevreesde, den troon van Vlaenderen, de andere, Anthonis, dien van Braband bestegen, waerdoor later de twee takken van het Burgondisch huis in één smolten, en Philips de Goede de beide landen bezat?

(3) Op eene plaet in het werk van Lipsius voorkomende, heeft men den eenen en den anderen aenval, zoo dien van Philips van Cleef, als dien van Olivier van den Tympel, afgebeeld.

uitmuntenden antieken autaer (1), een heerlyk koperen deksel eener doopvont (2), enz. In de kapel van O. L. V. ziet men in den muer een klein gedenkstuk opgericht ter nagedachtenis van een kind van Lodewijk XI, koning van Frankrijk, dat op het kasteel van Genepiën, alwaer zijn vader, des tijds nog maer dolphijn zijnde, van onzen hertog, Philips den Goeden, eene schuilplaets had ontvangen, ter wereld kwam en stierf.

Behalve deze groote kerk, is er nog eene tweede, die namelyk van het voormalig klooster der Minderbroeders. Deze laetste, een onbeduidend gebouw van het midden der zeventiende eeuw, bestaet slechts uit eenen grooten en éénen enkelen zybeuk, aen den rechten kant, en levert in het algemeen weinig of niets voor eenen kunstkenner of oudheidminnaer op. By een bezoek in deze kerk vestigde ik myne aendacht op de aldaer nog voor handen zijnde grafschriften. En het verdient opmerking, dat alle deze, een enkel uitgezonderd, in de landtael werden opgesteld. Het is des te meer merkweerdig, omdat, zoo als ik boven zegde, Hal eene henegouwsche stad was, en die bovendien op zeer geringen afstand van de grenslinie der talen, dat is te zeggen van de streek waer men waelsch spreekt, gelegen is (3). Het is een treffend bewijs, hoe men ten allen tyde, zoo verre zich het gebied van het dietsch uitstrekt, die tael heeft beoefend.

Het eerste dier opschriften levert deze byzonderheid op, dat het berijmd is. Mijn vriend, de heer baron de Saint-Genois, heeft reeds vroeger eenige voorbeelden van dien aerd in het *Belgisch*

---

(1) Die autaer is in onderscheidene albums afgebeeld als tot de belangrijkste kunststukken van België behoorende.

(2) Men zie die doopvont in het hoogstbelangrijk werk van mynen vriend, den heer SCHAYES, *Histoire de l'Architecture en Belgique*, D. II, bl. 130.

(3) Men zie de Taelkaert in het belangrijk werkjen van den te vroeg gestorven *Van den Hoven* (*Delecourt*), *la Langue Flamande, son passé et son avenir*. Brux., 1844 in-8°.

Museum (1) laten drukken. Uit dat zelfde grafschrift blijkt het, dat die Minderbroederskerk eerst in 1645 voltooid was, alzoo van Jan Willems, te dien jare overleden, gezegd wordt: *Eerst begraven in dese nieu kerck.*

De andere vijf dietsche grafschriften, al is het dat zy tot persoonen behooren, die waerschijnlyk nooit buiten hun steedjen bekend waren, heb ik gedacht hier te mogen laten volgen, eens deels omdat ze mijn gezegde omtrent het gebruik der moedertael bevestigen, eens deels omdat aldus al de opschriften van gemelde kerk te samen zullen gedrukt zijn. Het geheel getal der grafzerken beloopt slechts op een negental, waervan een paer, die insgelyks in het dietsch waren, zoodanig zijn uitgesleten, dat er schier geene volledige woorden meer leesbaer zijn.

De naem Tilmannus Goddin, van het vijfde grafschrift, doet ons eenigs zins aen dien van den brusselaer Francies Godin, die aldaer, ten jare 1661, eenen dichtbundel uitgaf, denken (2). Misschien was Tilmannus een afstammeling van eerstgenoemde.

De zevende grafzerk eindelyk, die van Guillaume baron de Giey, is de eenige, die als een sierlyk werk van steenhouwery, dat echter zeer veel geleden heeft, mag doorgaen. Waerom dit grafschrift by uitzondering in het fransch is, laet zich licht begrypen. Die baron de Giey, alhoewel een Gentenaer van geboorte, behoorde tot een oud adellyk geslacht uit Frankrijk herkomstig (3); bovendien was hy langen tijd, als kapitein in het leger van Lodewijk XIV, in franschen dienst. Later werd hy tot luitenant-generael der provin-

---

(1) D. II, bl. 375.

(2) In WILLEMS *Verhandeling* wordt niet eens van dien dichter gewag gemaekt. WITSEN GEYSBEEK, die hem GODIEN noemt, kende insgelyks dezes dichtbundel niet. Hy geeft slechts den titel op van een door hem geschreven tooneelstuk.

(3) Men zie over dezen Guillaume de Giey en het geslacht van dien naem, dat nog heden te Gent bestaet, VAN HOOREBEKE, *le Nobiliaire de Gand*. Gand (1850), in-8°, bl. 55.

cie Henegouw en der stad Bergen benoemd, zoodat hy veel jaren buiten het vlaemsch gedeelte van zijn vaderland doorbracht, en ook waerschijnlyk niet te Hal, maer wel in het waelsche gedeelte van België stierf.

I.

In den zybeuk voor den autaer van O. L. V.

Blauwe Steen. Boven op den zerk is, in eene versiering, een ossenkop tusschen twee gekruiste bylen, gebeeldhouwd :

Hier leyt begraven in dit
graf beqvaem IAN WILLEMS
vader ende soene van
eenen naem
waer af den soene soe
ick wel bemerck
eerst is begraven in dese
niev kerck a° 1645
20 Octobris
den vader weldoender
van dit convent
is oock overleden
kort daer ontrent
a° 1646 25 January
ende syne huys vrauwe
CATELYNE MAERI a° (1)

bidt voor de sielen.

De steenhouwer heeft verwaerloosd dit grafschrift naer het rijm af te deelen, ongetwyfeld om geene te lange regels te maken.

(1) Het jaer van het overlyden is niet ingevuld.

II.

Naest den voorgaenden zerk, leest men insgelyks op eenen blauwen steen :

hier light begraven
den eersaemen GVILLAM
WILLEMS die sterf den
28 Febrvary anno 1648.

Bidt voor de siele.

III.

In den grooten beuk, by de communiebank. — Blauwe steen.

hier ligt begraven
NICOLAUS VANDEN BERGHEN
in syn leven geestelyken
vader van dit convent die
sterft den 23 Feb. a.° 1731
en MARIA LUDOVICA VAN DALEM
syne huysvrouwe die sterft
den 4 9.ber A° 1720.

Bidt voor de zielen.

IV.

Blauwe steen, by den voorgaenden.

hier ligghen begraven
joffroue IOANNA VAN
SLABEECK sterft den 9
Oct. 1701.
JACOB VAN SLABEECK
sterft 29 Meert 1709
ende
jof. ANNA VAN SLABEECK
geestelycke dochter en
moeder van de eerw. paters
minderbr. recoll. binnen dese
stadt Halle heeft gheleyt
desen steen sterft den 1
Meert 1723.

bidt voor de zielen.

V.

Naest den voorgaenden — Blauwe steen.

hier licht beghraven
den eersaemen
TILMANNUS GODDIN
sterft den 25 Meert
in 't iaer 1720
ende
JOANNA DU PONT
syne wettighe huys
vrouwe sterft den
29 November in 't jaer 1726

requiescant in pace.

VI.

Nog in de nabyheid van de vorige.

hier leyt begraven
den eersamen PIETER
TASSELON die overleden
is den 22 Sebtember
1646.
ende de eersame
MARIA COMANS syne
wettighe vrauwe
die sterft den
eersten December
1651.

bidt voor de sielen.

VII.

D. O. M.
sépulture
de messire GUILLIAUME baron
DE GIEY
seigneur de Hondschot etc. maréchal
de camp et lieutenant gouverneur
de la province d'Hainaut et ville
de Mons au service de sa maiesté
catholique qui trépassa le 14 du
mois de février l'an 1733 âgé de
84 ans passé
et dame ELEONORE HENRIETTE
LE MIRE
sa compagne dame dudit Hondschot etc.
laquelle décéda le 8 mars 1745.
R. I. P. (1)

Aen den onderkant van dezen grafzerk ligt nog een andere blauwe steen, die den ingang tot den grafkelder bedekt. Op dien laetsten leest men :

Louverture
de ce tombeau.

(1) Dit grafschrift kan men reeds lezen by VAN HOOREBEKE, *le Nobiliaire de Gand*, bl. 61. Doch voor de heerlykheid *Hondschot* heeft men aldaer tweemael geschreven : *Hontsocht*. Het schijnt in der daed, dat het zoo moet wezen, alzoo een leen, onder Lembeek gelegen, en dat aen de familie de Giey toebehoorde, wezenlyk dien naem droeg, maer op den grafzerk staet zeer duidelyk : *Hondschot*.

10 20 30 40 50 60 70 80 90 mètre.

UTRECHTSCHE CHRONIJK,

VAN 1138.

In 1832 was er by den boekhandelaer B. De Bruyne, te Mechelen, te koop een fraei en zwaer perkamenten handschrift in-folio, dat, ten jare 1138, voor de kerk van Sinte-Maria, te Utrecht, geschreven werd. Het bevat hoofdzakelyk het gekende *Martyrologium* van Usuardus, en Isidorus de *Regimine Canonicorum*. (Dit laetste te vinden in de *Concilia* van *Binius*, ap. *Concilium Aquisgranense*) (1); doch, behalve dat, ook nog vooraen eene korte Chronijk van 539 tot 1138, eene aenteekening op het eerste blad en een vijftal andere op onderscheidene plaetsen van het *Martyrologium*. Dit alles is van eene en de zelfde hand, en van bovengemelden jare. Verder zijn er door onderscheidene latere handen, op sommige bladen, die wit gebleven waren, eenige charters der dertiende eeuw, rakende de kerk van Utrecht, geschreven. Eene dezer vond ik by Bondam (2); de overige zijn waerschijnlyk onuitgegeven.

Die Codex werd, ten gemelden jare 1832, aengekocht voor rekening van den Noord-Nederlandschen baron van Westreenen van Tiellandt, eenen man, die eene ryke verzameling boeken en oudheden byeenbracht en zich ook in de letterkundige wereld

---

(1) Colon. 1618. *Tomi tertii pars prima*, bl. 209—254.
(2) *Charterboek van Gelderland*, bl. 311.

[illegible]

In 1852 [illegible] de Bruyne, te Mechelen, te koop [illegible] handschrift in-folio, dat, [illegible] Maria, te Utrecht, geschreven [illegible] het gekende *Martyrologium* [illegible] *Canonicorum.* (Dit [illegible] van *Binius*, ap. *Concilium* [illegible] dat, ook nog vooraen eene [illegible], eene aenteekening op het [illegible] verscheidene plaetsen van het [illegible] en de zelfde hand, en van [illegible] er door onderscheidene latere [illegible] uit gebleven waren, eenige [illegible] de kerk van Utrecht, geschreven [illegible] Bondam (2); de overige zijn [illegible].

Die Codex werd [illegible], aengekocht voor rekening van den [illegible] baron van Westreenen van Tiellandt [illegible] verzameling boeken en oudheden [illegible] in de letterkundige wereld

(1) Codex [illegible]
(2) *Charterboek* [illegible]

gunstig bekend maekte door onderscheidene belangryke verhandelingen, zooals, onder anderen, door zyne *Recherches sur la Langue Nationale de la majeure partie du royaume des Pays-Bas*, in 1830 verschenen. Deze geleerde overleed den 22sten November 1848, doch hy heeft gewild dat al wat hy verzameld had, in zijn geheel, als *Museum-Westreenianum*, in zijn hotel, te 's Gravenhage, zou vereenigd blyven, tot sieraed zyner woonplaets en van zijn vaderland. Het utrechtsche handschrift van 1138 moet dus heden aldaer berusten (1).

Vóór dat het echter het eigendom werd van den baron van Westreenen, had ik het ter myner beschikking, en ik schreef daer uit af, zoo niet de charters, dan toch al het overige, dat voor de geschiedenis van eenig belang is.

Hoe en wanneer die Codex naer België kwam, heb ik niet kunnen gissen. Waerschijnlyk reeds vóór den tijd van Matthaeus, aen wien het niet blijkt, dat deze korte Chronijk bekend was, anders zou deze vlytige geleerde ze stellig in zyne *Analecta* hebben opgenomen.

De aenteekening, die op de voorzyde van het eerste blad te lezen staet, geeft ons de verdeeling van het utrechtsche bisdom in 1138. Uit dien hoofde, en ook voor de spelling der plaetselyke benamingen in zoo vroegen tijd, is ze niet zonder belang. Zy luidt als volgt :

Circatus episcopi : Anno bissextili post ipsum bissextum, in Flandern, in Walechron, in Scalde, in Hollande.

Secundo anno, in Hemelande, in Batue, in Velue, in Testrebant, in Maselant, in Westflinge.

Tertio anno, in Ostrege et Westrege.

Quarto anno, in Tuenta et prepositura Daventrensi.

---

(1) Over Van Westreenen zie men de *Handelingen der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, van 1849, bl. 148.

De Chronijk begint op bladzyde 1 v° en strekt zich uit tot bladzyde 2 v°. Zy loopt, zoo als ik reeds boven aenstipte, van het jaer 539 tot op het jaer 1138, wanneer het handschrift voltooid werd. Ik zeg voltooid, want uit de aenteekening voorkomende in het *Martyrologium* van Usuardus, op den VI[den] der Kalenden van Januarius (27 December), blijkt het, dat dit boek opgeofferd werd aen de nagedachtenis van Otto, den derden deken der utrechtsche kerk, die reeds op 27 December van het jaer 1130 overleed. De afschryver schijnt dus verscheidene jaren aen dien Codex gearbeid te hebben.

Het is jammer, dat de chronijkschryver ons zulke beknopte aenteekeningen heeft nagelaten, en dat hy, vooral over de gebeurtenissen van zynen tijd, niet wat breedvoeriger heeft gehandeld. Doch men weet dat zulks het geval is met talryke andere gedenkstukken van den zelfden aerd, uit die vroege tyden. Hetgeen hy ons heeft nagelaten verdient toch, mijns dunkens, alles zins onze aendacht. Want al is het, dat de voornaemste gebeurtenissen, waervan hier gewag gemaekt wordt, ons reeds uit andere bronnen, en soms beter, bekend zijn, dan toch wordt hierdoor het verhael, dat men elders aentreft, bekrachtigd, en voor de kerkelyke geschiedenis van het bisdom Utrecht komt er wel het een en ander voor, dat tot hier toe nergens geboekt was.

Aen deze Chronijk zijn later hier en daer eenige woorden bygevoegd door eene andere hand dan die van het jaer 1138. Dat weinige heb ik hier tusschen haekjens, en in cursief laten drukken.

Zie hier het stuk :

DXXXIX. Obiit Gregorius magnus papa.
DCXXXIX. Pippinus primus regnare cepit.
DCXCVI. Clodoveus obit et Hildebertus, frater ejus, rex fit.
DCXCVII. Ordinatio sancti Willibrordi episcopi (*Trajectensis*).
DCCXV. Karolus filius Pippini regnare cepit.
DCCXVI. Hilpricus effectus est rex.

DCCXXXVI. Dormicio sancti Willibrordi archiepiscopi.
DCCXLI. Karolus obit. — Pippinus et Karolomannus in regnum successerunt.
DCCL. Pippinus est electus et a sancto Bonifacio unctus.
DCCLIV. Sanctus Bonifacius martirizatus est.
DCCLXVIII. Pippinus obit. — Karolus et Karolomanus reges constituuntur.
DCCLXXI. Karolomanus obit.
DCCLXXXI. Pippinus et Luodouuicus uncti sunt in reges, unus in Italia, alter in Armenia (1).
DCCLXXXIII. Hildegardis regina obit, uxor Karoli, et Berta regina, uxor Pippini, patris ejus.
DCCLXXXV. Uuidechinus baptizatus est.
DCCXCII. Conjuratio Pippini detecta est.
DCCXCVI. Barcinona reddita est.
DCCXCIX. Leo papa cecatus est.
DCCCI. Karolus imperator efficitur.
DCCCIV. Leo papa hyemavit Aquis.
DCCCVI. Divisio regni per Karolum in filios Karolum, Lu°douuicum, Pippinum.
DCCCIX. Pippinus, filius Karoli, obit.
DCCCXIV. Karolus magnus et primus imperator, obit, et filius ejus Lu°douuicus imperium accepit.
DCCCXXVIII. Temporibus Frederici episcopi dedit Geruuardus miles Heses Mart. (2)
DCCCXXXV. Dorest primum vastatus est.
DCCCXLVI. Rome oppidum a Sarracenis vastatur.
DCCCLXVI. Hungerus episcopus obit.
DCCCLXXXI. Karolomannus obit.
DCCCLXXXIII. Luodouuicus obit.
DCCCLXXXIV. Luodouuicus, filius ejus, obit.
DCCCLXXXV. Karolomanus, frater Luodouuici, obit.
DCCCLXXXVI. Godefridus rex Danorum interficitur.
DCCCLXXXVIII. Karolus imperator obit. — Otto levatur.

---

(1) In *Armenia*, aldus.

(2) *Mart.*, met een verkortingsteeken; dit schijnt de naem van een landgoed. — Deze Geruuardus zal wel de zelfde zijn als Gerowaldus, die by Heda, bl. 50, voorkomt.

DCCCXCIII. Karolus in regem elevatur.

DCCCXCVIII. Otto rex obit.

DCCCCIV. Radbodus Trajectensi ecclesie adtitulatus est episcopus. — Visum est signum, lapsus stellarum; quod prodigium secuta nimia inundatio fluminum et immanissima preda Ungarorum.

DCCCCXVII. Radbodus episcopus obit. — Eodem anno ordinatur Baldricus episcopus, K. Mr.

DCCCCLXIII. Adventus reliquiarum sancte Agnetis et sancti Benigni martyr.

DCCCCLXVI. Adventus reliquiarum sancti Pontiani martyr.

DCCCCLXXIII. Otto imperator obit.

DCCCCLXXVI. Baldricus episcopus obit. — Folcmarus episcopus ordinatus est.

DCCCCXC. Folmarus episcopus obiit. — Balduinus episcopus successit.

DCCCCXCIV. Balduinus episcopus obiit.—Ansfridus episcopus successit.

Millesimo I. Otto imperator obiit; cui juvenis Heinricus successit. — Ansfridus oculos amisit.

Mill. IX. Ansfridus episcopus obiit; cui Adelboldus successit.

Mill. XIV. Heinricus imperator efficitur.

Mill. XXIII. Ecclesia S. Martini constructa est et presente Heinrico, imperatore, dedicata est a XII episcopis. — Adelboldus episcopus acquisivit Drenta.

Mill. XXIV. Heinricus imperator obit; cui Cu°nradus imperator successit. — Apparuit quoddam prodigium.

Mill. XXVII. Adelboldus episcopus obit; cui Bernoldus episcopus successit.

Mill. XXXIX. Cu°nradus imperator Trajecti obit. — Heinricus, filius ejus, ibidem electus est.

Mill. XLVII. Heinricus imperator efficitur.

Mill. LIV. Bernoldus episcopus obit; cui succedit Willelmus episcopus (1).

Mill. LV. Obiit Heinricus tertius, et regnavit filius ejus IV Heinricus.

Mill. LXIIII. Willelmus episcopus acquisivit comitatum in Hollant.

Mill. LXXV. Primum bellum Heinrici regis cum Saxonibus.

---

(1) Hierop volgde nog in het Hs.: *Obit Heinricus tertius imperator et regnavit filius ejus quartus Heinricus*, *dies XXIV;* doch de schryver ziende, dat hy zich vergist had, schrabde alles uit, behalve *dies XXIV*, dat hy liet staen.

Mill. LXXVI. Willelmus episcopus obiit, cui Cu°nradus episcopus successit.

Mill. LXXXV. Cu°nradus ordinatus est episcopus.

Mill. LXXXVI. Rex Heinricus fugatus est ab Egberto comite.

Mill. XC. Egbertus comes interfectus est.

Mill. XCV. Hoc anno maxima mortalitas fuit.

Mill. XCVIIII. Cu°nradus episcopus interfectus est (*a quodam plebeio cultello miserabiliter, eodem momento postquam missam cantaverat et ad Dominum vix venerat*). — Heinricus V rex Aquis coronatus est.

Altare primum et precipuum beate Marie, quod postea ad occidentem translatum est, consecravit dominus episcopus Cu°nradus. In quo edite sunt reliquie apostolorum V : Johannis, Pauli, Andreae, Philippi, Bartholomaei; martyr.: XII Stephani prothom., Sebastiani, Pantaleonis, Vitalis, Alexandri, Quintini, Valeriani, Marcellini, Cesarii, Secundini, Quiriaci, Innocentii pap.; confess. VI.: Martini, Benedicti, Fortunati, Pamphilii, Mariani diac., Willehadi; Agnetis et Lucie virg. II (1).

Mill. C. Burchardus episcopus effectus est III. K. Iun.

Mill. CI. Heinricus crassus, comes Fresie, interfectus apud Nagel et submersus in aquis, non comparuit per VII ebd.

Mill. CV. Cometa clare visa est III Id. Feb., in initio noctis, diebus XVIII.

Mill. CVI. Heinricus IIII imperator obiit.

Mill. CXII. Burchardus episcopus obiit, (*qui contulit ecclesiam de Erinchem, cum omnibus juribus suis et decimis, thesaurarie ecclesie beate Marie Trajectensis*).

Mill. CXIIII. Godeboldus episcopus successit.

Mill. CXXVII. Obiit Godeboldus episcopus.

Mill. CXXVIII. Andreas prepositus Leodiensis electus est.

Mill. CXXXI. Hoc anno, II Id. Maii, combusta est major domus cum toto palatio, ecclesia sancte Marie, sancti Bonifacii pridie dedicata, ecclesiaque parrochiana cum magna parte civitatis.

Mill. CXXXII. Hoc sequenti anno reconsecrata est a domino Brunone, archiepiscopo Coloniensi, cum IIII episcopis.

---

(1) Geheel de zinsnede *Altare primum*... tot en met *Lucie virg. II*, staet in het Hs. *in margine*, doch op de hoogte van het jaer 1098.

Mill. CXXXIII. Factum est deliquium solis, mense Augusto., IIII Non, Luna XXVII. — Florentius occisus est,

Mill. CXXXIIII. et tribus dehinc mensibus, incastellata ecclesia nostra, ejectis de loco

Mill. CXXXV. et domibus canonicis, primum a Florentio et ministerialibus episcopi, eo autem occiso, eisdem statim fautoribus, a fratre Theodorico, comite de Hollant, seu volente seu permittente Luidgero, imperatore, ipsorum avunculo, clerus, cum antistite suo, antichristiane crudelitatis rabiem omnimoda persecutione sustinuit.

Mill. CXXXVI. Hoc anno Luidgerus imperator, coadjunato forti et unanimi exercitu Kal. Aug. in Italiam iter direxit, domino pape Innocentio heresiarche Petri Leonis et suorum violentia de sede sua ejecto presidium collaturus. Rebus pro voto succedentibus, divertit Appuliam, ubi eque omnibus subactis et Rogerio duce, pro imposito sibi contra imperium diademate et pertinaci scismatice hereseos Petri Leonis patrocinio, tota fere terra civitatibus, castris, omni denique virtute militie infirmato, ducem ibi dono pari cum domino papa constituit. Ibi fracto exercitu, consumptis omnibus, regressus cum papa, tertio ab urbe miliario consedit, rebusque diffusus et viribus, simulque intuens tam esse consumptam jam olim Rome fidem quam apud se pecuniam, nec se, nec militem residuum Romanis credidit;

Mill. CXXXVII. sed facto, pro re et tempore, consilio, et dimisso in fortuna sua et statu veteri papa, osculis datis et acceptis, Alpes fere transmiserat. Ibi dimisit et remisit singulos in sua, fidemque habens regioni ut indulgentius se haberet, eger et lassus ad privata se contulit, ubi contra spem vitam morte, regnoque feliciori mutavit imperium. — Obiit Luidgerus imperator.

Mill. CXXXVIII. Cu°nradus electus est, Henrici V sororis filius, et Aquis coronatus.

Zie hier thands het vijftal aenteekeningen, welke in het *Martyrologium*, en wel op de volgende dagen, door de hand van 1138, zijn bygeschreven.

Op XVIII Kal. Mai. (14 *April*).

Anno dominice incarnationis MXCVIIII, obiit Cuonradus episco-

pus memoria dignus, qui fecit ecclesiam nostram et constituit fratum prebendam.

Op XVII Kal. Jun. (16 *Mei*).

Obiit Burchardus episcopus qui dedit Erenkeim, liberam a circatu et oblatis, ad custodiam nostram, Limben ad prebendam.

Op V Idus Julii. (11 *July*).

Obiit Herimannus, primus decanus noster.

Op VII Id. Augusti. (7 *Aug*.).

Anno dominice incarnationis MCVI, obiit Heinricus IIII imperator, benefactor noster, qui precepit dedicari ecclesiam et confirmavit prebendam nostram.

Op VI Kal. Jan. (27 *Decemb*.).

Anno dominice incarnationis millesimo CXXX, obiit Otto decanus, III[us] ecclesie et sacerdos, pro cujus memoria scriptus est et oblatus liber iste.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

IV. Treffend antwoord van eenen Aertsbisschop.

Willem, graef van Holland, de zelfde die Roomsch keizer was, noopte Christiaen II, aertsbisschop van Mentz aen, om met hem ten oorlog te trekken. Doch deze antwoordde : « Een bisschop moet het woord Gods verkondigen, niet met de wapens stryden; Christus heeft immers aen Petrus bevolen het zwaerd in de scheede terug te steken. Indien gy my gebood het woord Gods te prediken, dan zoudet gy my bereid vinden, want ik weet dat zulks myne plicht is. »

Ens, *Epidorpidum*, lib. IV. Colon. 1648, in-12°, bl. 48.

BRIEVEN VAN GELEERDE MANNEN.

Terwijl de brieven van koningen, vorsten of hooge beambten eene der gewigtigste bronnen uitmaken voor de staetkundige gebeurtenissen, zijn ook die van geleerden of letterkundigen dikwijls van groot belang voor de geschiedenis der wetenschappen en letteren. Uit zulke gedenkschriften immers, die meestal vertrouwelyk geschreven zijn, leert men gewoonlyk een aental byzonderheden kennen, die men elders te vergeefs zou zoeken. Uit dien hoofde zal ik hier, van tijd tot tijd, brieven van beroemde of geleerde mannen inlasschen, wanneer ze het een of ander bevatten, dat eenig licht kan werpen, het zy op het leven, het zy op de geschriften, het zy zelfs op de betrekkingen van degenen, die de brieven schreven of aen wien ze gericht zijn.

I. Brief van Vredius.

De eerste brief, die hier volgt, is van Olivier de Wree of Vredius, dien ik hier voren (1) als beoefenaer der penningkunde heb

---

(1) Bl. 360.

doen kennen. Al is het, dat het niet aengeduid wordt aen wien dit schryven gericht is, zou men, uit den inhoud en uit de titelatuer kunnen veronderstellen, dat het aen Pieter Roose, voorzitter van den geheimen Raed, te Brussel, gezonden werd (1). Die man bezat immers alsdan het algemeen vertrouwen van het hooge Bestuer en kon eenen grooten invloed uitoefenen. Hy was ook een alles zins bevoegd rechter om over de diensten, welke de brugsche geleerde aen onze vaderlandsche geschiedenis bewezen had, te oordeelen.

Vredius was nog zeer jong, wanneer hy geroepen werd om deel te maken van het Magistraet zyner geboortestad. Opvolgends bekleedde hy de ambten van raedslid, schepen of thesaurier. Uit dezen brief blijkt het, dat hy, reeds ten jare 1641, by de verandering van het Magistraet van Brugge, gevraegd had om tot de waerdigheid van burgemeester der Gemeente (2) te worden verheven. Dit werd hem alsdan niet ingewilligd; maer twee jaer later slaegde hy in zijn verlangen, en bekwam het ambt, dat hy betrachtte.

Bereids vóór 1643, had Vredius, behalve zyne veel vroeger verschenen gedichten, de *Sigilla* en ook de *Genealogia Comitum Flandriae* in het licht gezonden. Hy beroept zich in zynen brief op de groote diensten, die hy door de uitgave dier historische werken aen het vaderland heeft bewezen en op de aenzienlyke kosten, die zy hem hadden veroorzaekt. Hy verzoekt dus, dat men hem het burgermeesterschap opdrage als eene belooning voor zynen letterkundigen arbeid en als eene vergoeding voor de geldelyke opofferingen, welke hy reeds gedurende acht jaren

(1) Over Pieter Roose kan men lezen Van Loon, *Nederlandsche Historipenningen* D. II. bl. 263.

(2) Er waren des tijds te Brugge twee burgermeesters, de *Burgermeester van Schepenen* en de *Burgermeester der Gemeente*. Men zie daerover *Van de Grootdadigheyt der Regeringh van de stadt Brugghe*. Amst. 1684. in-4° bl. 482.

gedaen heeft en in het vervolg nog zal te doen hebben. Want, voegt hy er by, ik heb tot hiertoe nooit eenigen onderstand ontvangen, en het is my ook nooit te binnen gekomen er eenen te vragen.

Het is genoegelyk te zien, dat zelfs in die tyden, wanneer ons vaderland, niets meer was dan een wingewest van Spanje, het hooge Bestuer toch hulde deed aen de loffelyke poogingen van eenen geleerde, die er zich op toelegde om zyne landgenooten met de oudheden en de geschiedenis zijns vaderlands bekend te maken. Want, zooals ik zeide, zyne vraeg werd ingewilligd, en hy bekwam het burgermeesterschap.

Zie hier den brief :

PERILLUSTRIS ET AMPLISSIME DOMINE,

A duobus annis, instantibus Kalendis Septembribus, renovando magistratui Brugensi ab antiquo statutis, ad A. V. D. literas dedi, quibus eidem supplicabam ut, in considerationem ac nonnullam remunerationem laboris ac sumptuum a me, jam per octo annos, in elucubranda edendaque genuina Comitum Flandriae successione, genealogia et historia, impensorum hactenus et porro deinceps impendendorum, ex hujus urbis consulatibus alterum, qui Communitatis nuncupatur, mihi conferre dignaretur, certa spe fretus sancire meam petitionem, ideo quoque facilius locum habituram, quia nunquam in animum induxi ab aerario publico in publicam rem, summam subsidiarum petere aut expectare; neque dubito quin voto meo apud A.V.D. suus respondisset successus, si autem R^mus^ D^nus^ aut D. Praetor hujus urbis in scedula sua, qua quotannis novum magistratum Concilio Statuum suggerunt, me Consulem statuisset. Pro nunc, cum ita factum esse existimem, ac praeterea R^mus^ D. Gandensis, aliique eam in rem etiam scripserint D. Comiti d'Assumar, Belgicae Gubernatori, fiduciam sumpsi A. V. D. interpellandi, rogandique ut pro illo, quo viros omnes literatos complectitur favore, dictum michi Consulatus honorem hac vice suo calculo velit conferre, ideo quoque quod ea ratione, citra clementissimi Regis ejusque aerarii dispendium, et mihi, pro meo tam sumptuoso labore in rem Regis et publicam suscepto, non omnino nullum erit praemium, et populus intelliget apud maximum illum monarcharum literis earumque

cultoribus suum constare et honorem et mercedem. Qua in re si A.V.D. mihi auxilio fuerit, equidem non committam ut unquam ipsa in animum inducat Vredii promoti poenitere. Vale, Vir Amplissime, et Belgio nostro diu feliciter vive. Scripsi Brugis Flandrorum, 9 Aug. M.DC.XLIII.

A. V. humillimus Cliens
OLIVARIUS VREDIUS.

De originele brief behoort my toe.

II. Brief van den baron Jakob Le Roy.

—

De antwerpsche baron Jacob Le Roy is door zyne *Notitia Marchionatus S. R. I.*, zynen *Grand Théâtre sacré et profane du Duché de Brabant*, en andere verdienstelyke boeken zeer gunstig in de geleerde wereld bekend.

Het valt niet te raden aen welken pater de hier volgende brief geschreven werd; doch deze regelen leveren een bewijs op, hoe vlytig Le Roy alle handschriften opspoorde, waeruit hy het een of ander, dat voor de door hem ondernomene werken nuttig was, kon putten. Het blijkt dat men hem dit mael een *Obituarium* ter leen had gezonden, hetwelk men beschouwde als zijnde dat van de Kapelle-kerk te Brussel; de vlytige geleerde erkende echter dat het voortskwam van het Karthuizer-klooster in de nabyheid van Edinghen (Enghien) gelegen. Hy toont zulks op de allervoldoenste wijs aen. Hy liet verder het handschrift niet ongeraedpleegd, maer trok er uit al wat hem kon te pas komen.

Reverende Pater,

Vix continebam me gaudio, perlectis litteris vestris; promittebant prospectum in antiquum obituarium ecclesiae Capellae S. Mariae Bruxellensis, in qua complures Brabantiae nobiles tumulatos esse constat : siquidem est Praepositura vetus, Ordinis S. Benedicti, a S. Sepulchro Cameracensi dependens, quam Godefridus Barbatus fundavit, olim juxta, nunc intra muros urbis.

Certiora enim documenta, ad stabilienda nobilium stemmata, coenobiorumque principia, vel ad noscendum eorum benefactores non est facile reperire, quam illa ecclesiarum obituaria; ideoque ea studiose undique conquiro, passimque utor in scriptis meis : praedictum avide perlegi; verum, cum saepius occurrerent verba haec, *qui dedit domui annuatim* etc., dubitare cepi, an non esset Carthusianorum, hi enim monasteria sua, *Domos* vocant, nec fefellit me conjectura, nam deprehendi obituarium illud, esse *Carthusiae Capellae Beatae Mariae*, prope Angianum Hannoniae opidum, idque clare demonstrant, ad diem 16 Octobris, verba ista, *Anniversarium Domini Walteri de Angia, primi fundatoris domus nostrae.* Hoc R. V. indicandum putavi, ut titulo, operi praefixo, addatur, ne quis eo seducatur. Caeterum, decerpsi quae mihi usui esse possunt, codicemque remitto cum gratiarum actione. Hac 31 Aug. 1694.

Reverentiae vestrae
servus humillimus

J. Baro Le Roy.

De originele brief is in mijn bezit.

III. Brief van H. Van Wijn aen den bisschop De Nelis.

Henrik Van Wijn, de schryver des derden briefs, was, zoo als men weet, een yverig en grondig noord-nederlandsch geleerde.

Hy werd te 's Gravenhage in 1740 geboren en overleed aldaer in 1831, gevolgentlyk den ouderdom van een-en-negentig jaer bereikt hebbende. In zyne eerste jeugd beoefende hy min of meer de dichtkunst; doch weldra legde hy zich byna uitsluitelyk toe op de studie onzer vaderlandsche rechten, oudheden, letteren en geschiedenis, en deed zich door eenige verhandelingen, die hy in het licht zond, op eene zeer gunstige wyze kennen. Ten jare 1766 was hy een der medestichters van de beroemde Maetschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, aen welke onze vaderlandsche letteren zoo veel verschuldigd zijn, en die tot heden toe eene eerste plaets bekleedt onder alle dergelyke inrichtingen, die in Noord-Nederland bestaen.

Door zyne verhandelingen *over de Bellen*, over *Nikolaes heer van Putten en Stryen* en andere, voorkomende in de werken der Leidsche Maetschappy of in die van het *Zeeuwsch Genootschap van wetenschappen*, bekwam Van Wijn reeds vroeg eene groote beroemdheid als oudheidkenner. Ook bleef hy niet vreemd aen de studie onzer tael : hy leverde immers talryke bydragen voor een Nederduitsch woordenboek, tot welks uitgave de Maetschappy van Leiden, te dien tyde, de bouwstoffen begon te vergaderen (1).

Van Wijn had zeer groote plannen gevormd tot het in het licht brengen van in handschrift geblevene chronyken, charters en andere oorkonden, die voor de vaderlandsche geschiedenis van belang konden zijn, en onder den naem van *Analecta* moesten verschynen. Hy was ook voornemens de *Rijmchronijk van Jan van Heelu*, de *Chronijk van Adriaen Teerling*, enz., te laten

(1) Ten jare 1787, gaf Clignett, namens de Leidsche Maetschappy, eene alphabetische lijst van verouderde woorden in druk, die moest dienen tot de opmaking van het algemeen Woordenboek. Die lijst, in-folio-formaet, bevat slechts 120 bladzyden en eindigt met het woord : *Hits*.

drukken, hy arbeidde verder aen eene nieuwe en, met ophelderingen te voorziene, uitgave van den *Saksenspieghel*, van *het oude Vlaemsche Leenrecht*, enz. Doch van al het opgenoemde verscheen er niets, alleen heeft men onder 's mans nagelatene papieren eenen schat van aenteekeningen, betrekkelyk al die werken, gevonden.

Van Wijn stond in betrekking niet alleen met de voornaemste der geleerden uit zijn vaderland, zoo als Cannegieter, Bondam, Kluit, Te Water, Van de Wall, Saxe, enz., maer hy onderhield ook by ons eene briefwisseling met Des Roches, Mann, Gérard, Ghesquière, Vander Vynckt, Verdussen, Raepsaet, enz.; met welke zeven laetste hy voornamelyk bekend was geworden sedert hy, op 14 October 1774, tot buitenlid van onze brusselsche Akademie werd verkoren, en het volgend jaer, eene letterkundige reis door ons vaderland, des tijds de Oostenrijksche Nederlanden genaemd, gedaen had. Van Wijn schreef een paer verhandelingen voor gemelde Akademie, waer van de eene, in het latijn, *over de oude koopstad, welke de chronijkschryvers met den naem van* Witlam *bestempelden*, slechts by uittreksel het licht zag, en de andere, in het fransch, *over het gevangen houden van Floris V, graef van Holland, te Biervliet, in Vlaenderen, gelyk mede over zyne verlossing door Jan I, hertog van Braband*, die uit hoofde der onlusten, welke ten jare 1789, by ons uitborsten, nooit van de pers kwam.

Voor al zyne tydgenooten, aen wie het een of ander punt der geschiedenis duister voorkwam, was Van Wijn eene vraegbaek geworden; want hy werd onder de geleerdste mannen van zynen leeftijd gerangschikt. Kluit, in zyne *Historia critica*, en Te Water, in zijn *Verbond der Edelen*, getuigen, onder anderen, dat zy veel aen hem verschuldigd zijn.

Alwie zich met de geschiedenis onzer oude letterkunde bezig

houdt, weet dat Van Wijn als de ijsbreker in dat vak mag beschouwd worden. Zyne *Historische Avondstonden* zijn immers in ieders handen. Al is dit boek in eenen vorm ingekleed, die men wansmakig mag heeten, en al heeft de wetenschap, sedert dien tijd oneindige vorderingen gemaekt, dan toch moet dit werk nog dagelyks geraedpleegd worden. Ook zijn *Huiszittend Leeven*, dat later verscheen, is de vrucht van onvermoeide vlijt en bevat eenen schat van opzoekingen en ontdekkingen. Het is bykans onnoodig te doen opmerken hoe veel tijd en moeite Van Wijn aen de samenstelling van vermelde werken moet hebben te koste gelegd. Elk die weet, wat tot het schryven van boeken, voornamelyk uit oude en ongekende bronnen geput, vereischt wordt, kan zich een denkbeeld vormen van den yver, waermede deze geleerde heeft gearbeid.

Van Wijn vervulde als staetsman nog al eene aenzienlyke rol in de gebeurtenissen zijns vaderlands. In de laetste jaren van zijn leven bekleedde hy het ambt van 's Ryks archivaris, waertoe niemand beter dan hy geschikt was (1).

Geen wonder, dat Van Wijn, die buitenlid was der brusselsche Akademie, ook in betrekking stond met een der verdienstelykste leden van dat genootschap, den antwerpschen bisschop De Nelis. Te Mechelen, in 1736, geboren, ging deze, nog zeer jong, naer de leuvensche Universiteit, alwaer hy zich eerst in de wijsbegeerte, na der hand in de godgeleerdheid en ook in het burgerlyk en kerkelyk recht oefende, en, in 1753, tot *Primus* in de wijsbegeerte werd uitgeroepen. Het kon nauwelyks anders zijn, of zyne schitterende studiën moesten hem spoedig den weg banen, om aenzienelyke waerdigheden te

(1) Over Van Wijn leze men J. C. De Jonge, *Henrik Van Wijn als geleerde en staatsman geschetst.* 's Gravenh. 1832, in-8°.

bekomen. Nadat hy ettelyke geestelyke ambten had bekleed, werd hy eindelyk, ten jare 1785, tot bisschop van Antwerpen verheven. « Het is zeer vermoedelijk, zegt Te Water(1), dat niemand der antwerpsche bisschoppen, sedert Laevinus Torrentius, vóór meer dan twee eeuwen overleden, door Lipsius en soortgelijke letterhelden in den rang der grootste mannen geplaatst, onzen Nelis in uitgebreide kundigheden overtroffen heeft, maar dat de meesten, zoo niet allen, die de bisschoppelijke waardigheid aldaar bekleedden, op een' zeer verren afstand van hem, in 't stuk van bondige geleerdheid, gebleven zijn. » Geerne zal men instemmen met dat gunstig oordeel door eenen leeraer van den hervormden godsdienst over onzen kerkvoogd geveld.

Ik onthoude my in nadere byzonderheden te treden omtrent het leven of de letterkundige verdiensten van De Nelis. Het zy genoeg hier aen te stippen, dat hy, na den inval der Franschen in ons vaderland, uit zynen bisschoppelyken zetel verdreven werd en genoodzaekt zijn vaderland te verlaten. Hy vluchtte eerst naer Holland en trok van daer, door Duitschland en Zwitserland, naer Italië, alwaer hy, op den 21sten Augustus 1798, in het klooster der Camaldulen, tusschen Florentië en Parma gelegen, stierf. Wie meer over hem wil weten verzend ik naer het beroepen levensbericht door Te Water of naer dat door De Stassart (2). Ik wil hier slechts eenige woorden byvoegen ter verklaring van den brief en over de twee werken, de *Chartae Lovanienses* en de *Brieven van Hopper* door De Nelis uitgegeven

(1) Men zie een allerbelangrijkst levensbericht van De Nelis, in het *Voorberigt* van de *Verhandelingen van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*. Leid. 1806, in-8°, D. I, bl. VI–XXXI.

(2) In zyne *OEuvres diverses*, uitgave van Brussel 1834, bl. 474-479. — Men zie ook Marshall et Bogaerts, *Bibliothèque des Antiquités Belgiques*, D. I, bl. 58-62 en Goethals, *Lectures*, D. III, bl. 240-268.

en waerover het schryven van Van Wijn hoofdzakelyk loopt. De antwerpsche bisschop had, zoo wel als de noord-nederlandsche geleerde, reuzenplannen gevormd tot het in het licht brengen der oude stukken, welke ter opheldering onzer vaderlandsche geschiedenis konden strekken. Doch ook hem gelukte het niet al, wat hy voornemens was, ten uitvoer te brengen. Meer dan eene verhandeling bleef onafgewerkt, meer dan een boek onafgedrukt. Dit laetste was het geval met de beide werken, die hier aengehaeld worden.

De Nelis legde, omtrent het jaer 1765, op de drukkery van de Universiteit te Leuven, twee deelen *Analecta* in-8° ter pers. Het tweede stuk van dat werk, waervan slechts enkele exemplaren meer bestaen, bevat de oudste privilegiën en verordeningen der stad Leuven. Het boek heeft geenen titel, maer op blad 1 heet het : *Tabulæ publicæ Lovaniensium, sive veteres Chartæ quibus concessa Lovaniensibus Privilegia, et alia plurima continentur. Ab anno MCCXXXIII ad annum usque MCCCLXVIII.* Het eindigt met bl. 175 (1); doch het bevat enkel den tekst der charters, zonder een woord tot inleiding of zonder eene enkele aenteekening tot verklaring. De stukken werden overgedrukt uit een *Cartularium*, in de laetste helft der veertiende eeuw door zekeren *Lambertus de Insula* geschreven, en dat nog heden op het archief der stad Leuven berust, en aldaer onder den naem van *Cleyn Charterboek* bekend is (2).

De *Brieven van Hopper* of *Joachimi Hopperi, Frisii, Epistolæ ad Viglium ab Aytta Zuichemum sanctioris consilii præsidem,*

---

(1) Volgends Goethals, *Lectures*, D. III, bl. 266 gaet de druk in sommige exemplaren tot bl. 176, en eindigt alsdan met een stuk, dat niet volledig gedrukt is.

(2) Men raedplege over die *Analecta*, enz., De Reiffenberg, *Archives Historiques*, D. VI, bl. 340. — Gachard, *Documents inédits*, D. III, bl. 185 en 186. — Goethals, *Lectures*, D. III, bl. 268.

bleven ook een onvoltrokken werk, dat De Nelis insgelyks te Leuven, in het jaer 1765, had laten drukken; doch waervan hy den tekst zonder eenige opheldering liet en nimmer voorzag met den *Prologus galeatus*, dien hy beloofd had, en waer Van Wijn zoo veel prijs in stelde.

De geleerde Hoynck van Papendrecht had, in zyne *Analecta*, de brieven van Viglius aen Hopper medegedeeld; doch die geleerde was in de meening, dat de antwoorden daerop, door Hopper aen Viglius geschreven, verloren waren gegaen. De Nelis ontdekte echter het handschrift, die brieven, ten getalle van honderd en een-en-zestig bevattende, en de door hem bezorgde druk maekt een deel van 395 bladzyden uit.

Slechts weinige exemplaren van dit boek dragen den titel van Leuven 1765 (1), byna geheel het fonds ging, toen de Nelis in Holland gevlucht was, over aen de boekhandelaren Wild en Altheer te Utrecht, die in 1802, na des bisschops dood, een nieuw titelblad en eene voorrede van twee bladzyden vooraen het werk plaetsten en het alzoo lieten uitgaen. Het zijn deze laetste exemplaren, die meestal voorkomen; de vroegere immers moeten slechts als aen eenige vrienden ten geschenke gegeven beschouwd worden.

De brief luidt als volgt :

Doorlugtige, Hoogwaardigste Heer,

Uwe beterschap zal mijn welvaart zijn. — Sedert drie dagen ben ik geplaagd met mijne gewone hoofdpijn, doch zij mindert allengskens, en morgen hoop ik uit te gaan, na mij een poos opgesloten te hebben. *De Chartae Lovanienses* heb ik doorleezen, de *Brieven van Hopper* doorloopen. Wat de eersten betreffe, 't smert mij zij niet geeindigd zijn, en was er kans dit nog te doen, zij waren het dubbeld waard.

---

(1) Zie *Bibliotheca Hulthemiana*, D. IV, bl. 306.

Ik worde ook door die Charteren bevestigd dat de Brabandsche Lantsaaten, van ouds verpligt waren, ter verdeediging van hun land, den souverain volk, of bij foute van dien, geld tot aanschaffing van volk te leeveren. Ik agte dit een *jus universale Europaeum*, 't geen reeds op de *Capitularia Regum Francorum* steunende, bij alle volkeren in de middeleeuwen niet alleen, heeft plaats gehad, maar nog heeft, zo men geen duidlijke wetten kan allegueeren bij welken het, *totis verbis*, is afgeschaft.

Wat aangaa de *Epistolae Hoperi*, — de Republiek der letteren ligt er, ten hoogste aan gelegen, dat dit stuk ('t geen ik voorneem om, t'huis zijnde, met de brieven van Viglius te vergelijken, waarom ik het, nu, maar heb doorgeloopen) de open lucht zie, en, kan het zijn, hoe eer hoe liever, versierd met een *prologus galeatus* van uwe meesterlijke hand. De friesche woorden zijn mij hier en daar, zeer verstaanbaar, doch ik zal, misschien nog van deeze week, en anders binnen een week of drie, gelegenheid hebben Uwe Doorl. Hoogw. daar van eene goede overzetting te bezorgen.

Ik zal tragten morgen ogtend, tusschen twaalf en één uur, bij leeven en welzijn, Uwe Doorl. Hoogw. in persoon te koomen verzekeren, van de onderscheidenste hoogagting, met welke ik d'eere heb, bestendiglijk te zijn,

Doorlugtige, Hoogwaardige Heer,
Uwer Doorl. Hoogw. ootmoedige
gehoorsaame Dienaar,

19 Aug. 1794. H. V. Wijn.

Het adres luidt als volgt :

Au très-illustre Seigneur,
Monseigneur l'Evêque d'Anvers,
etc. etc. etc.
Au Heerenlogement,
La Haye.

Volgends den originelen brief gevonden onder de papieren van den bisschop De Nelis.

FRAGMENT VAN EENEN RIDDERROMAN.

—

Pinnaert.

—

In den band eens exemplaers van een boekjen in-16° : ***Breve directorium ad Confessariorum munus per J. Polancum,*** te Leuven, in 1554 gedrukt, vond ik een strookjen perkaments, dat uit een handschrift van de laetste helft der veertiende eeuw versneden was. Al is het dat ik uit de weinige regels, die overgebleven zijn, met geene zekerheid kan opmaken tot welk dichtwerk zy behoorden, dan toch mag men veronderstellen, dat het tot een stuk van uitgebreiden omvang was, en waerschijnlyk wel tot die reeks van ridderromans, waerin de twisten tusschen de Christenen en Mahomedanen bezongen worden, en waervan de meeste tot den karolinger kring kunnen terug gebracht worden.

Mone, in zijn *Uebersicht* (1), heeft reeds het bestaen van dit fragment aengekondigd en er den naem van Pinnaert, die er in voorkomt, aen gegeven.

(1) Bl. 60, onder Nr 17.

De drie-en-twintig regels van de voorzyde, zijn omtrent in hun geheel bewaerd gebleven. Het ontbrekende zou licht kunnen aengevuld worden. Ik heb bereids eenige woorden, die het gemakkelykst te raden zijn, in cursief laten bydrukken. De herstelling echter van de keerzyde zou moeijelyker vallen, alzoo aldaer de versen juist ten halve zijn doorgesneden.

R° Dat wett*i* herde wel. . . .
soe vele te meer es. . . .
waendic niet de vrouwe. . .
in souder niet vele me. . .
nemaer morgen mette*n dage*
soudic, met vrienden ende *magen*,
weder keren in mijn lant.
Bi onsen god, Tervogant!
te hulpen en quam ic *niemere*,
no om vrouwe, no om here,
al hadden si u altemale. . .
die nu sijn in kerstenh*eit*.
Doen seide Pinnaert, die *coninc*,
hen aldien, in ware dinc :
« Ic was qualike bedo*cht*
dat ict voert hebbe b*rocht*,
dies wasic qualike ber*ader*.
Nu hoert mi spreken all*egader* :
bi Mamette, minen here!
moegdi mi lovere den. . .
gaen bringen, bringen of. . .
. . . .ve u bi namen. . . .
. . . .i Sumaglore. . . .

V° . . . . verslaen
. . . . sonder waen

V. 21 *bringen, bringen of*, aldus.

. . . . *die* mi geboet!
. . . . hen .a.e groet
. . . . alle dede
. . . . seker te groeten lede
. . . . soe vele volcs geslegen
. . . . chten bi waerheden
. . . . ghe ende sijn vervaert
. . . . es Malaert
. . . . n meester le . er
. . . . niet alsoe fier
. . . . van Vranckelant
. . . . scone maget faliant
. . . . soe sede
. . . . u es lede
. . . . r die groete here
. . . . stine alsoe sere
. . . . *e*del baroen
. . . . en rade doen
. . . . tauont wel gecrigen
. . . . beden ons on . . .
. . . . st en. . . aet

Tot hiertoe waren slechts de acht eerste regels van dit fragment door Mone gedrukt. Thands dat al, wat er van overblijft, het licht ziet, zal misschien de een of ander kunnen aenwyzen tot welk dichtstuk het behoord heeft. De eigennamen Pinnaert, Sumaglore, en Malaert zullen eenigs zins op het spoor brengen.

V. 26 was misschien : *bi den here die* mi geboet.

OVER DE WIJNAKKERS IN ZUID-NEDERLAND,

IN VROEGERE EEUWEN.

De heer Schayes heeft een paer verhandelingen geschreven om te bewyzen dat oudtijds, hier te lande, de wijngaerd veel algemeener geplant werd dan in onze dagen (1). Die geleerde heeft er zich vooral op toegelegd om aen te toonen, dat er, in vroegere eeuwen, te Leuven en in de omstreken van die stad, zooals te Rotselaer, Cumptich, Werchter, Aerschot, Hoegaerden, Hoxem en elders talryke wijnbergen bestonden. Deze zijn, de eene voor, de andere na verdwenen, zoodanig dat het hedendaegs te Wesemael alleen is, dat er nog wijn gewonnen wordt. Ten minste had aldaer de heer Audoor, van Brussel, tydens koning Willem I, op nieuw ernstige poogingen aengewend, om dien tak van nyverheid te doen herleven en eenige heuvels met druivelaers beplant. Wat er van deze sedert 1830 geworden is, weet ik niet.

Een aental der bewyzen door den heer Schayes aengevoerd had hy uit het, thands gedeeltelyk te Brussel berustende archief, der voormalige abtdy Vrouwen-Park getrokken. Dat gesticht tusschen Leuven en Aerschot, onder Wesemael gelegen, en dat tot op de

---

(1) *Sur la Culture de la Vigne en Belgique.* In den *Messager des Sciences et des Arts* van 1833, bl. 285-294, en in dien van 1843, bl. 390-414.

eerste jaren der dertiende eeuw opklimt, was in het bezit van talryke wijnakkers. By toeval bekwam ik dezer dagen uit Duitschland eene charter herkomstig uit dat zelfde vrouwenklooster, en welke aen den heer Schayes onbekend bleef. Het stuk dagteekent van 1264 en behoort dus tot de oudste bescheeden, waerin gewag gemaekt wordt van het inoogsten van wijn in de omstreken van Leuven. Arnold, heer van Rotselaer en erfachtig hofmeester des hertogen van Braband, staet daerby af aen de abdy van Vrouwen-Park, tegen het opbrengen van eenen jaerlijkschen cijns van éénen denier leuvensche munt, een halfbunder van een veld dat onlangs met wijngaerden beplant was, op voorwaerde nochtans dat de abdis en het klooster jaerlyks voor het onderhoud van dien akker slechts in wijn tot het beloop van honderd leuvensche stuivers, mochten ontvangen.

Deze Arnold, heer van Rotselaer, in wiens geslacht de waerdigheid van hofmeester of drossaert des hertogen van Braband erflyk was, had reeds vóór dien tijd, en wel in 1233, gezamentlyk met zyne vrouw, Beatrix, en zynen zoon, Arnold, de abdy Vrouwen-Park begiftigd (1).

De *Roidebergh*, (waerschijnlyk *Roodenberg*), zal te Rotselaer zelf gelegen zijn, vermits de schepenen van dit dorp zich met deze in bezitstelling bemoeijen (2).

Opmerking verdient het, dat in deze charter de schepenen van Rotselaer als getuigen optreden, vermits, in die tyden, het meestal de edelen waren, die de oorkonden bekrachtigden. Het dorp Rot-

(1) De Vadderé, *Origine des Ducs de Brabant*. D. II. bl. 464. — Deze schryver noemt de vrouw *Beatrix van Fourvie*. De zoon Arnold, waervan in 1233 gewag wordt gemaekt, stierf waerschijnlyk vóór zynen vader, vermits deze door zynen zoon Geeraerd in het hofmeesterschap werd opgevolgd. Uit de aengehaelde stukken blijkt het, dat Arnold, de vader, en Beatrix eenen hoogen ouderdom bereikt hebben. Over andere giftbrieven zie men Miræus, *Diplomata*, IV. bl. 719.

(2) Ook heeft eene hand der veertiende eeuw op den rug der charter geschreven : *Rotselaer, van Wijngaerden*.

selaer had dus reeds zijn schependom in 1264, dat door den heer zelven in sommige gevallen werd geraedpleegd.

Het stuk is van den volgenden inhoud :

Universis presentes litteras inspecturis Arnoldus, dominus de Rodchelar et dapifer Brabantie, salutem in omnium Salvatore. Quum ea que in scriptis rediguntur, memorie firmius commendantur, ad universorum noticiam nunc et semper in posterum, per nostras litteras presentes volumus pervenire, quod nos, divine pietatis intuitu, ob remedium anime nostre nostrorumque predecessorum, de consensu etiam et voluntate nobilis mulieris Beatricis, uxoris nostre, dimidium bunnarium terre, paulo plus vel minus, jacentis prope montem, qui vulgo *Roidebergh* dicitur, nuper cum vinea plantate, monasterio dominarum de Parco, cystersiensis ordinis, Leodiensis diocesis, sub annuo censu, videlicet unius denarii Lovaniensis monete, in die beati Stephani prothomartyris, nobis et nostris heredibus solvendi, liberaliter contulimus in elemosinam jure hereditario possidendum, ac presentibus scabinis ville nostre de Rodchelar, abbatissam dicti monasterii, juxta ritum curie et secundum sentenciam scabinorum supradictorum, in eandem terram investivimus, ita tamen quod predicti abbatissa et conventus singulis annis solummodo pro cultura vinee centum solidos lovanienses, et non amplius, recipere poterint de vino vinee supradicte. Testes : Walterus dictus de Trivio, Willelmus dictus de Pantgatha, Gerardus dictus de Ophem, Arnoldus Pistor, Walterus dictus Utenhelegtha, Gerardus dictus de Cuckelberga et Gerardus filius Noë de Kelleffa, scabini ville nostre supradicte. In quarum rerum testimonium litteras nostras patentes contulimus abbatisse et conventui monasterii supradicti sigillo nostro roboratas. Nos autem abbatissa et conventus monasterii memorati omnia supradicta, cum suis conditionibus et articulis, rata habentes, sigillum nostrum presentibus duximus apponendum. Actum apud Rodchelar, in Ramis Palmarum, anno Domini M°. CC° LX° quarto. Datum vero eodem anno incarnationis dominice mense martio proximo subsequente.

Originele charter met den grooten ronden zegel, van den heer van Rotselaer, hangende aen eene roode zyden koorde, en met den kleinen, langwerpig-ronden zegel van de abdis van Park, aen eene witte zyden koorde. Beide zijn in groen was en meer dan de helft gebroken.

NEDERLANDSCH TOONEEL.

Homulus.

—

Toen ik hiervoren, bl. 34, de *Moraliteit* van Homulus, als een stuk, dat oorspronkelyk tot onze oude nederlandsche letterkunde, en niet tot de duitsche toebehoort, deed beschouwen, en tevens de onderscheidene drukken van dat tooneelstuk opgaf, had ik eenigen twyfel, of de amsterdamsche druk van Otto Barentsz. Smient in 1656 of wel in 1556 verscheen. Ik kon dan moeijelyk gelooven, dat die *Moraliteit*, welke van de laetste jaren der vijftiende eeuw of van de eerste der zestiende eeuw jaren dagteekent, nogmaels in het midden der zeventiende op nieuw ter perse werd gelegd. Doch reeds by het opslaen van het eerste nummer der *Dietsche Warande* (2) was het my gebleken, dat gemelde amsterdamsche boekdrukker Otto Barentsz. Smient, wezenlyk in het midden der zeventiende eeuw leefde en alsdan eenige andere

---

(1) Bl. 54.

(2) *Tijdschrift voor Nederlandsche Oudheden en nieuwere kunst- en Letteren*, door J. A. Alberdingk Thijm, Amst. 1855, bl. 11.

letterprodukten onzer middeleeuwsche letterkunde, zoo als : *de Historie van Partinoples* (aldus), *grave van Bleys*, *de Historie van Huyge van Bourdeus, en de Historie van de Borgh-Gravinne van Vergi* herdrukte, waerdoor het voor my zeer aennemelyk werd dat hy ook eene nieuwe uitgave van den Homulus had bezorgd. En sedert had de heer W. Eekhoff, van Leeuwarden, de vriendelykheid my een exemplaer van dien druk des jaers 1656 ten geschenke te zenden, waervoor ik hem hier openlyk mynen hartelyken dank betuig. Ik word dus in staet gesteld dat boekjen nader te beschryven.

Verder, by het opslaen van den *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappy van Nederlandsche, te Leiden* (1), trof ik de opgave aen van twee exemplaren van Homulus, die aldaer voor handen zijn. Ik kan dus de *bibliographie* van dit oud tooneelstuk eenigs zins vollediger maken en nog, ten minste éénen nederlandschen druk, meer opgeven, dan ik vroeger had aengewezen.

Zie hier den titel, in zijn geheel der uitgave van 1656 :

Een Comedia ofte spel van Homulus, daer in betoont werdt, wat loon dat de Sonde geeft, namelijck de Doot, ende hoe den Mensch van alle creatueren verlaten werdt, alleene sijne deucht staet hem daer by.
Seer ghenoechelijck ende kortswyligh voor allen Menschen, ende seer nuttelijck om te weten.
Der Sonden loon is de doot. Rom 5.
t' Amstelredam,
Ghedruckt by Otto Barentsz-Smient, Boeckdrucker, woonende op de Reguliers Brede-straet, in de nieuwe druckery, 1656. In-12°. 32 ongecyf. bladen.

Op het titelblad eene houtsnede verbeeldende talryke mannen en vrouwen, die bezig zijn eenen doode in de kist te leggen. Op het achterplan eene stadspoort en een tempel.

(1) D. I, bl. 226.

Het boekjen is in oude duitsche letter herdrukt. Op het laetste blad onderaen wordt nog eens herhaeld, juist zooals op den titel, *t' Amstelredam, ghedruckt by Otto Barentsz. Smient*, enz.

De twee exemplaren van de Leidsche Maetschappy, zijn op de volgende wyze beschreven :

Een Comedia ofte spel van Homulus, daer in betoont werdt, wat loon dat de sonde gheeft, enz. t'Amstelredam. O. B. Smient, 1661. Van achter de zelfde drukker, maer het jaertal 1656. Kl. 8vo.

Blykends deze laetste opgave werd slechts ten jare 1661 de titel vernieuwd voor de exemplaren, die des tijds nog in den winkel des drukkers overbleven van de uitgave, welke vijf jaer vroeger was verschenen.

In den *Catalogus* van Leiden heeft men daerby de volgende aenteekening gemaekt : « Naar het latijn van Petr. Diesthemius (van Diest) Colon. 1536. — Vroegere nederd. druk, te Nimmeghen, 1556. Zie Mone *Uebersicht.* u. s. w. bl. 357. » Ik heb genoegzaem aengetoond, dat de latijnsche tekst uit het nederlandsch en niet de nederlandsche uit het latijn vertaeld is. Uit de by Mone opgegevene titel : *quondam in publico civitatum Brabanticarum conventu vulgariter acta, palmamque adepta*, alsook uit de woorden van dien geleerde : *Die erste niederländische Ausgabe ist mir nicht zu Gesicht gekommen,* hadden de heeren redakteuren van den, anders met zoo veel zorg opgemaekten *Catalogus*, der Leidsche Maatschappy genoegzaem kunnen zien, dat Homulus oorspronklyk in onze moedertael geschreven werd.

Van het ander exemplaer, dat te Leiden voor handen is, wordt de titel opgegeven als volgt :

Een Comedie of Spel van Homulus, enz. t' Amst., Jacobus Konynenburg. Z. j. kl. 8vo.

Dit zal wel eene geheel andere uitgave zijn dan de twee tot hier

toe bekende, die van Nymegen van 1556 en die van Amsterdam, van 1656. Latere opzoekingen zullen stellig nog meer drukken doen ontdekken van dit tooneelstuk, dat zoo veel byval vond zoo hier te lande, als in Duitschland.

Toen ik hier boven over Homulus handelde had ik moeten aenwyzen, dat Mone, in zijn *Uebersicht* (1), ten jare 1838 verschenen, volgends de eenige des tijds by my berustende exemplaren, de titels der latijnsche keulsche uitgave van 1536 en der dietsche van Nymegen van 1556 heeft opgegeven. De twee andere latijnsche drukken (2) bekwam ik later, alsook de berichten omtrent de hoogduitsche vertaling.

Ik had insgelyks kunnen aenstippen, dat reeds Dr Snellaert, wiens aendacht ik op Homulus getrokken had en aen wien ik de twee hier laetst vermelde drukken had geleend, in zijne bekroonde *Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in België* (3), over deze Moraliteit handelt, er de eerste regels van mededeelt, en te recht doet aenmerken dat het oorspronkelyk in het nederlandsch door Pieter van Diest (4) opgesteld werd, en in eenen wedstrijd te Antwerpen den prijs wegdroeg.

Ten slotte zal ik hier nog byvoegen, dat waerschijnlyk de gentsche *Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen* eerstdaegs eene nieuwe uitgave van dit alles zins merkweerdig tooneelstuk zal ter pers leggen.

---

(1) *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit.* Tübingen, in-8° bl. 337.

(2) Zie boven, bl. 38.

(3) Brussel 1838, in-4to bl. 174.

(4) Door eenen *lapsus calami* schreef ik verkeerdelyk hier boven, bl. 35 regel 14, Jan van Diest, in plaets van Pieter van Diest, zooals het uit de verder aengevoerde latijnsche titels genoegzaem blijkt.

KAMERS VAN RHETORIKA.

VI. De Kamer van S. Rochus, te Dendermonde.

Hier voren, bl. 109, maekte ik een stuk bekend, waerby de leden van Sint-Rochus kamer, te Dendermonde, voor den Raed van Vlaenderen gedagvaerd werden, uit hoofde van een spel of farce, waerin zy met de Gentenaren den spot hadden gedreven. Sedert had mijn vriend, de heer advokaet Gaillard, die met het rangschikken van het belangrijk en uitgebreid archief van dat voormalig Hoog Gerechtshof belast is, de goedheid eenige opzoekingen te doen. Doch hy vond niet anders dan de volgende aenteekening geschreven in eenen kladboek gehouden door de Fiskalen, waeruit blijkt, dat er aen de zaek geen verder gevolg werd gegeven. Waerschijnlyk gebeurde zulks omdat niet alleen de leden van de kamer van Sint-Rochus, maer tevens ook de burgemeester en schepenen van Dendermonde daerin betrokken waren.

Zie hier wat men in dien kladboek leest :

Den Raet ende Procureur-generael van Vlaenderen, heesschere *causa officii.*

Burghmeester ende Schepenen der Stede van Dendermonde, mitsgaders Jacob van der Doot, Hillewaert de Clercq, Pieter van Melle, Jan Joos, Dominicus Lannoy, Charel Heyl ende Jacob van Hoorenbeke, alle tot Dendermonde, verwerders,

ter cause van farse oft spel gespeelt tot Dendermonde,

den x 9bre 1679 gheordonneert personelyck te compareren.

Den........ (1) hebben de verweerders op de requeste by hemlieden ghepresenteirt in Syne Majesteits grooten Raede, becomen staet van proceduren, daerby tenderende tot revocatie van saecke, *ende gheordonneert daer te laeten.*

Deze laetste woorden, die ik hier in cursief heb doen drukken, zijn door eene andere hand bygeschreven.

Of men nog ooit op het spoor van dat hekelachtig tooneelstuk zal komen valt te twyfelen.

VII. Maria ter eere, te Gent.

Toen ik hiervoren (2), schreef over het geschil, hetwelk, ten jare 1509, oprees omtrent het dragen der Leliebloem op de mouwen der leden van deze gilde, haelde ik slechts de verhandeling aen, welke door den heer Blommaert, in het eerste deel van het *Belgisch Museum* verscheen. Over de kamer van *Marie t'eere* of *Maria ter eere* moet vooral geraedpleegd worden de, in 1838, verschenen *Beknopte geschiedenis der Kamers van Rhetorica, te*

(1) Aldus in den kladboek, men heeft den dag niet ingevuld.
(2) Bl. 111.

Gent, van gemelden geleerde (1), alwaer men (2) eene opgave aentreft van oorkonden betreffende *Maria ter eere*, welke nog in de eerste jaren dezer eeuw, in het archief van St-Jacobskerk, alhier, voor handen waren (3).

Het schijnt echter, dat er van die talryke bescheeden thands in gemelde kerk weinig meer te vinden is (4). De meeste originele akten zijn sedert van daer verdwenen en wijd en zijd versukkeld. Zoo berust een der door den heer Blommaert aengegevene stukken op het *Historisch Museum* dezer stad, hetwelk ten stadhuize door de *Commissie voor de bewaring der historische Gedenkstukken* aengelegd is.

In afwachting dat de overige teruggevonden worden, neem ik het hier zeer geerne op.

Allen denghonen die dese presente letteren zullen sien oft hooren lesen, Scepenen ende Raed vander stede van Ghendt saluut met kennessen der waerbede. Doen te wetene dat naer de questie, different ende gheschil voor ons upstaende ende gheroert in Cameren, tusschen Jan de Mets, dekin in desen tijt vanden gheselscepe ende gulde van *Marien theeren*, in sente Jacops kercke, metgaders den meesten deel vanden supposten ende guldebroeders vanden zelven gulde, als eene vande vier Cameren vander edelder aerte ende conste van Rethorijcken binnen deser stede, ter eender zijde, Ende Jan de Rouck, Jacob Boelins ende huere complicen, totten ghetale van achte ofte neghene ghuldebroeders ende nu ter tijt proviserers vander voorn. ghulde, ter andere, Spruutende ende toecommende 'uut causen dat de voorn.

(1) Willems heeft in zijn *Museum*, om welke rede weet ik niet, slechts de verhandeling des heeren Blommaert, en niet de belangryke bylagen die daer toe behooren, opgenomen. Deze laetste komen slechts voor in de afzonderlyk gedrukte exemplaren der *Beknopte geschiedenis*.

(2) Bl. 44.

(3) De heer Blommaert heeft deze opgave getrokken uit handschriftelyke aenteekeningen van Hye-Schoutheer, op het stedelyk archief berustende.

(4) Kervyn de Volkaersbeke, *Rapport sur l'état des Monuments historiques et artistiques de la ville de Gand. Église de Saint-Jacques*, in den *Messager des Sciences historiques* van 1851, bl. 444.

dekin met zijnen adherenten versochte den voors. Jan de Rouck, Jacop Boelins ende huere complicen bedwonghen ende ghecondempneert te werdene, als proviserers dese jaerschare, up huerlieder mauwe te draghene de blomme van borduere ofte lelyetack, besayt met achtiene letteren M. M., zo tselve uut crachte van zekere letteren van ordonnancie van Scepenen den voorsaten, in daten vanden tiensten in Wedemaendt xv° ende tiene, alhier te wette gheexhibeert, oynt zindert wel gheuseert ende onderhouden hadde gheweest, ende boven dien ooc dat zij vulcommen ende onderhouden zouden de broederlicke jonste, conversacie, minne ende eendrachtichede metten anderen drie cameren van Rethorijcke binnen deser stede, ende volghende dien te presenterene den wijn, te lovene, ende andere solempniteyten te onderhoudene ter eeren van elc vanden voorn. drie Cameren van Rethorijcken, up huerlieder dach vander kuere, zoomen ooc tzelve zekeren termijn van jaren gheobserveert hadde ende ghelijc elc vanden zelven drie cameren hemlieden ende huerlieder gulde jaerlicx deden; Daer jeghens de zelve Jan de Rouck, Jacop Boelins, met huere complicen hemlieden opposerende, zeyden dat zij dies onghehouden zijn moesten, emmers nopende den draghene vanden lelietack upde mauwe, ghemerct dat zij de meeste menichte waren vanden proviserers ende eedt vander voorn. gulde, die thuerlieder incommene int voorn. gulde niet voerdere verbonden en waren dan naer dinhouden vande ouden confirmacien, dewelcke bij expresse verclaersde dat men tselve draghen zoude onder anden naet vander sleppe van huerlieder keerels, daer buten zij niet gaen en wilden als in de andere naervolghende contrarie ordonnancie niet gheaccordeert hebbende, noch ooc van ghelijcken in dandere costen ofte boeten diemen useerde te doene ende stellene ten daghe vander kuere van elc vanden voorn. drie anderen cameren van Rethorijcken int loven ende anderssins, hoewel zij in de presentacie vanden wijne wel te vreden waren naer doude costume, ende hendelic zo dat elc vanden voorn. partien met meer redenen daer toe allegierende, bleven ende persisteerden in huerlieder voorgaende conclusien. Ghesien ooc de letteren ende ordonnancien bijden voorn. dekin ter verifficacie van zijnen voortstelle overghelevt ende anmeerckende dat de voorn. vier cameren van Rethorijcken ter eeren van deser stede onderhouden ende gheinstitueert zijn, dat die ooc elcanderen eere ende bijstant bij presentacien ende anderssins behoeren te doene, dwelcke niet en behoert vermindert te zijne. Ende boven dien dat de andere voorn. drie cameren useren ende gheeostu-

meert zijn huerlieder borduere te draghene boven up huerlieder mauwe, ende niet ondere ande sleppen. Wij, over ende inden name vander voors. stede, up al dies in dese sake behoort gheconsidereert te zijne, ghelet hebbende, bij rijphede van rade, Hebben ghewijst ende ghecondempneerdt, wijsen ende condempneren bij desen den voorn. Jan De Rouck, Jacop Boelins ende huere complicen, proviserers nu ter tijt vander voorn. gulde van *Marien theeren*, nietjeghenstaende huerlieder opposicie, te draghene up huerlieder mauwe den lelyetack ende blomme van borduere, zulc alst inde voorn. ordonnancie vanden jare xv^c^ tiene verclaerst staet; Ende boven dien, ooc te onderhoudene ter feeste ende ghecostumeerde daghen van elc vanden voorn. anderen drie Cameren, de presentacie vanden wijne, de maniere van lovene ende andere solempniteyten, zulc ende in alder manieren alst int leste voorledene jaer ghedaen ende gheuseert es ghewcest, zonder eeneghe veranderinghe. Behoudens ende welverstaende dat van alle andere pointen ende articlen van laste, ofte anderssins, indien daer eeneghe zijn bij die vand. voorn. ghulde van nieux upghestelt, buten huerlieder confirmacien ende ordonnancien, alzo verre als die bij ons of onse voorsaten in Wette niet gheoctroyeert ende gheconfirmeert en zijn, De voorn. ghuldebroeders van *Marien theeren* daerin niet verbonden en zijn ofte bliven die te moeten onderhoudene, ten zij bij huerlieder goeden wille ende consente ofte alzo langhe alst hemlieden goedt dijncken zal. Ghegheven in kennessen der waerheden, onder den seghele van saken der voors. stede van Ghendt, den xviii^en^ dach van Lauwe, int jaer duust vijf hondert ende zeventiene.

Het stuk is op de plooi geteekend :

VUTENDALE.

Het origineel op perkament is voorzien met den, gedeeltelyk gebroken, stedelyken zegel, in groen was, hangende aen eene dubbele strook van perkament.

V. Dreeselyke dood van acht struikroovers.

Alwie eenigs zins met het voormalig West-Vlaenderen, waervan thands een gedeelte aen Frankrijk toebehoort, bekend is, weet min of meer, wat men aldaer door de Moeren verstaet. Het zijn namelyk twee uitgestrekte meeren of veenen, in onze dagen op nieuw, geheel of gedeeltelyk, in polders en beploegbare landen herschapen. Zy liggen tusschen Duinkerken en Sint-Winoksbergen, ten oosten naer Veurne op. De groote Moer bevat niet min dan acht honderd morgen lands, terwijl de kleine Moer eene oppervlakte heeft van drie honderd. Men heeft de gissing geopperd, dat de oude Morienen aen die Moeren hunnen naem zouden hebben ontleend.

Het schijnt dat in aloude tyden de zee te Wulpen, tusschen Veurne en Nieupoort doorbrak, geheel dat gewest overstroomde en in eene uitgestrekte zee veranderde.

Een onzer landgenooten, aen wiens gedachtenis geene genoegzame hulde gedaen wordt, de antwerpenaer Wenceslaus Cobergher, de zelfde die zich als schilder, doch voornamelyk als inrichter der Bergen van Barmhartigheid hier te lande, verdienstelyk maekte, bekwam van de Aertshertogen Albert en Isabella een oktrooi voor het droogmaken van die Moeren. Hy besteedde drie jaren aen dit

werk, en het gelukte hem zoo wel dat hy reeds het vierde jaer het ingedijkte land met rapen en koolen kon bezaeijen. De uitslag ging zyne verwachting verre te boven. Om het land, dat hy aldus aen het water had ontwoekerd, bewoond te krygen, lokte CoberghER, door het toestaen van vrydom, er alle slach van menschen naer toe, zelfs lieden, die elders om hunne schulden vervolgd werden. Weldra was geheel dat nieuw gewest bevolkt. Al die zich aldaer hadden neêrgezet werden zeer strengelyk bewaekt; maer zy leefden toch volkomen op hun gemak; zy waren immers vry van tienden, schattingen, hoofdgelden, twintigsten, rechten op den drank, huisvesting van krijgslieden, enz., en zy hadden geene andere belasting te betalen dan een klein jaergeld voor het bouwen eener kerk.

Alles ging voorspoedig in die nieuwe volksplanting; de kerk was voltrokken, en een dorp was aldaer als hoofdplaets tot stand gekomen. Reeds was er eene wekelyksche markt ingericht, toen, in 1646, de Markies van Lede, die binnen Duinkerken voor den koning van Spanje het bevel voerde, uit vrees voor de aennadering van het fransch leger, hetwelk onder het gebied van den hertog van Orleans stond, en Duinkerken bedreigde, met de wreedste koelbloedigheid de dyken deed doorsteken en de sluizen openen. Terstond hernam de woedende zee het land dat men haer met zoo veel arbeids, met zoo veel zweets, had onttrokken. In éénen nacht was alles wederom onder water, en de meeste inwooners kwamen daerin om.

Alles werd in de Moeren verwoest tot de huizen toe, want deze stortteden in; de kerk alleen, die steviger gebouwd was dan het overige, bleef recht staen.

Sedert dien rampzaligen 4den september 1646, die tot heden toe de nagedachtenis van den Markies van Lede, in dat gewest, doet vervloeken, bleven de Moeren onder water, en het is eerst in onze

eeuw, dat men de indyking heeft hernomen en tot stand gebracht.

Men verhaelt dat tydens dat alles wederom in een uitgebreid meer was veranderd, en wel ten jare 1647, eerst drie overgeloopene spaensche soldaten en, het volgende jaer, nog vijf andere, den toren der overgeblevene kerk tot schuilplaets hadden verkozen. By dage hielden zy zich aldaer verborgen, en des nachts kwamen zy met een bootjen aen land en verrichtten in de omliggende dorpen alle slach van dieveryen en euveldaden. Het vee werd uit de weiden en uit de stallen, het koren uit de schuren, het linnen op de bleeken gestolen. Het viel eens voor, dat een arme visscher van Ghyvelde, met name Jozef Lew, het verblijf der booswichten ontdekte; doch hy werd door hen zoo verschrikkelyk bedreigd, dat hy ze niet dorst aen het gerechtshof aenklagen. Intusschen had het hooge bestuer, onderricht van al de gruweldaden, die dagelyks, geheel die streek door, plaets grepen, nachtwakers aengesteld; doch de roovers, in het riet verdoken, overvielen eene dezer wachten, vermoordden de manschappen, namen dezer wapens mede, en werden daerdoor al stouter en stouter. Men wist niet waeraen men al die onheilen had toe te schryven. Menig treffelyk man kwam in verdenking; men ging zoo verre dat men dacht dat er toovery mede gemengd was. Drie jaer lang begingen zy straffeloos alle slach van misdaden, en drie jaer ook bleef hunne schuilplaets onbekend, wanneer het eindelyk, in 1650, gebeurde dat eene windbui de koorde, waermede het bootjen aen den muer der kerk was gehecht, losrukte. Het vaertuig dreef snellyk weg; en als de roovers zulks gewaer werden dan was het reeds te verre om het nog te kunnen terug bekomen. Weldra ontbraken hun de levensmiddelen; dan losten zy hunne geweeren af om het noodsein te geven; doch niemand kwam hun ter hulp. Eindelyk hield het schieten op.

Eenige dagen daerna zag de visscher, die de verblijfplaets der struikroovers vroeger ontdekt had, het bootjen heen en weêr over

het meer dobberen; hy ried byna wat er gebeurd was. Vergezeld door eenige zyner geburen naderde hy schroomvallig tot aen de kerk; doch men hoorde er niet het minste gerucht, dat het aenwezen van menschen kon doen vermoeden. Hy kwam in den toren, en vond aldaer de lyken der acht booswichten uitgestrekt op den grond liggen.

Dante, zegt de schryver aen wien ik het grootste gedeelte van dit verhael ontleen, heeft ons een verschrikkelyk tafereel opgehangen van Ugolino, die, met zyne zonen, van honger stierf; doch stellig waren de omstandigheden, die de laetste oogenblikken van deze acht booswichten vergezelden, nog akeliger en moesten hun de dood nog vreeselyker maken. In der daed men verbeelde zich die ellendige, welke, als door den vloek des hemels getroffen, van langer hand hun einde zien genaken, en het zelfde lot in de oogen van hunne medeplichtigen moeten lezen. Men verbeelde zich hoe hun het geweten moet knagen, hoe de vrees en de wroeving hen moet ter neêr drukken, terwijl hun geene hoop van redding of hulp meer overblijft; hoe zy elkander onderling hunne euveldaden verwyten; hoe zy inwendig aengehitst worden om zich met het vleesch hunner snoode makkers te voeden en aldus hun rampzalig leven eenigs zins te verlengen; hunne oogen vlammen om elkander te verslinden, hunne tanden knarsen, en de nagels hunner handen zijn reeds door stuiptrekkingen gekromd en bereid om hunne prooi aen te grypen....

Zie daer eene flauwe schets van dat yselyk tafereel!

Jouy, *l'Hermite en Province*. Paris, 1826. D. IX bl, 398-403 — De Bertrand, *Notice historique sur Zuydcoote*. Dunk. 1853. in-8° bl. 13,61. — Men zie ook over Cobbergher en de *Moeren*, onder anderen na, De Decker, *Études historiques sur les Monts de Piété*. Brux. 1844. bl. 58-136, Jottrand, *Notre Frontière du Nord-Ouest*. Brux. 1843. bl. 21 en 62. — en De Bertrand, *Histoire de Mardick*. Dunk. 1852. bl. 4, 6, 8, 48 en 60.

VI. Een priester door eenen gauwdief bedrogen.

—

In de eerste jaren der zestiende eeuw gebeurde het eens te Antwerpen, dat een geestelyke eene som had ontvangen, welke juist niet groot was, maer die hem geheel in zilveren geld betaeld werd. Een gauwdief, die het gezien had, en die wist dat de priester, onder zynen gordel, eene opgepropte beurs droeg, ging er by, groette hem beleefdelyk en maekte hem wijs, dat hy zich belast bevond eene nieuwe koorkap voor den pastoor van zijn dorp te gaen koopen. De deugniet beweerde zelf weinig kennis te hebben in zaken van dien aerd; uit dien hoofde, en daer het toch zulk een gewichtig stuk gold, verzocht hy den geestelyke hem te willen vergezellen in eenen winkel, waer men dergelyk kerkgewaed verkocht, om hem aldaer de koorkap eens te mogen aenpassen; want, vermits het hem toescheen, dat de gestalte des geestelyken zeer wel overeenkwam met die van den pastoor zijns dorps, zou hy des te beter over de maet en de grootte kunnen oordeelen. De gevraegde dienst scheen zoo gering, dat de priester er willig in toestemde. Diensvolgends begeven zy zich te samen naer eenen winkel van kerkgewaed; men toont hun aldaer eene koorkap; de geestelyke legt ze zich op; de koopman beweert dat ze wonder goed staet. De gauwdief, die den priester van voren en van achter beziet, vindt de kap nog al wel; nochtans wist hy er aen af te wyzen dat ze langs voren te kort was. De winkelier, die den koop geerne had zien toesluiten, verzekerde dat het niet kwam van de koorkap, maer dat deze door de opgepropte beurs van den geestelyke, eenigs zins naer omhoog getrokken was. De priester, om allen

twyfel te doen verdwynen, legt zynen met geld gevulden gordel af. Men beziet alsdan op nieuw de kap van alle kanten; maer, terwijl de geestelyke zich omgekeerd heeft, grijpt de dief de beurs op en zet er zich mede op den loop. De priester, met de koorkap op het lijf, snelt hem achter na, en de winkelier vliegt ook den geestelyke op de hielen. Deze roept : *houdt den dief*, de koopman : *houdt dien priester*, en de gauwdief schreeuwt insgelyks : *houdt dien priester, die dol gek geworden is*. Het volk gelooft, dat het in der daed zoo is, vermits men hem met eene koorkap op het lijf over straet zag loopen. Terwijl aldus de een den anderen deed aenhouden, gelukte het aen den gauwdief, midden in al die verwarring, te ontsnappen.

Erasmus, *in Convivio fabuloso*. — Melandri, *Iocorum atque seriorum centuriae aliquot*. Francf. 1617. T. I, bl. 48.

VII. De beursesnyder te Antwerpen.

Omtrent het midden der zeventiende eeuw gebeurde het te Antwerpen, dat zekere burgersvrouw, die naer de markt gegaen was, om aldaer haren voorraed van boter voor den winter te koopen, door eenen beursesnyder honderd en vijftig gulden werden ontstolen. Toen de koop gesloten was en de vrouw naer haer geld tastte, voelt zy dat het weg was; zy valt van schrik in onmacht, en als zy tot zichzelve gekomen was, laet zy en de gekochte boter en de daerby zijnde boeren staen, loopt straet op straet nèer, als eene dubbende vrouw, die niet durft naer huis keeren. Terwijl zy aldus geheel verwilderd voortsukkelt, komt zy tot aen de stadsvest. Aldaer ziet zy in een arm huisjen, een kind in eene wieg liggen

schreijen, zonder dat er iemand by of omtrent is. Zy vergeet een oogenblik het ongeval, dat haer was overgekomen; uit medelyden gaet zy daer binnen en geeft, uit moederlyke beweging, de borst aen het verlaten wicht. Terwijl zy aldus by de wieg zit, komt de dief, die haer het geld ontstolen had, het huisjen binnen geloopen, smijt een pakjen in het bedstrooi en snauwt haer toe : *zijt gy nog hier? Zie daer een proefstuk van mijn tegenwoordig dagwerk!* Hiermede snelde hy voort, meenende dat het zyne vrouw was, die het kind zoogde.

Toen hy weg was, staet de vrouw van de wieg op, tast onder het bedstrooi en vindt aldaer hare beurs met de honderd en vijftig gulden weder. Dadelyk ijlt zy naer hare wooning en vertelt aen haren man, al wat haer voorgevallen was. Deze, over zulken gelukkigen uitslag verheugd, ging het huis aen de rechters aenklagen; maer eer die aenkwamen, waren man en vrouw verdwenen.

De Grieck, *Den wysen gheck*. Brussel 1672. in-12° bl. 227.

EINDE.

INHOUD.

DRUKFEILEN.

Bl. 21,	regel 6,	*parkementen* (ook elders)	lees	*perkamenten*.
35,	» 14,	*Jan van Diest*	»	*Pieter van Diest*.
44,	» 9,	VIII	»	VII.
77,	» 9,	*te like*	»	*ten like*.
80,	» 37,	*verone*	»	*verōne*.
116,	» 7,	*Henegouwen*	»	*Henegouw*.
207,	» 22,	*wy.... mededeelen*	»	*ik.... mededeel*.
208,	» 1,	*wy.... inlasschen*	»	*ik.... inlasch*.
248,	» 4,	*voorsien*	»	*voorzien*.
282,	» 5,	*Spierincx*	»	*Spierinx*.
422,	» 8,	*Jakob*	»	*Jacob*.

VADERLANDSCH MUSEUM.

2 7.

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BY DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL TE GENT.

TWEEDE DEEL.

GENT,

DRUKKERY VAN C. ANNOOT-BRAECKMAN, KOORNMARKT.

1858.

Het Roelants-lied.

—

Te recht wordt het Roelants-lied onder de schoonste voortbrengsels van de epische dichtkunst der middeleeuwen gerekend. Het is ook tevens een stuk, dat, zoo door den aerd als door de beroemdheid der helden die er in optreden, en waeronder Karel de Groote, Roelant, Olivier, Turpijn en eenige anderen hoofdrollen spelen, eenen overgrooten byval vond by al de volkeren, waerover zich de heerschappy van Karel uitstrekte, en dat uit dien hoofde in onderscheidene talen overgebracht en behandeld werd.

Met de Nevelingen, den Walewein en den Grimbergsche oorlog, is het Roelants-lied een dier weinige middeleeuwsche stukken, waerin een uitmuntend plan wordt aengetroffen, terwijl in meestal de overige epopen er in 't algemeen weinig orde heerscht. Dikwijls immers gaet de dichter geheel in 't wilde voort, zonder dat men kan raden waer hy voornemens is te landen. Het plan van het Roelants-lied is duidelyk aengewezen, en al de onderdeelen van het stuk zijn te voren berekend en met veel kunst afgemeten.

Vier voorname helden, zoo als ik boven zegde, treden er in op : Roelant, die al de andere verre overtreft; Olivier, die een weinig minder is; de aertsbisschop Turpijn, en eindelyk Karel de Groote. By deze kan men nog Gueloen (1) voegen, wiens rol zoo belangrijk is, en wiens karakter met zulke vaste en tevens fyne kleuren geschilderd wordt. In het vyandlyk kamp treft men slechts koning Marcelijs (2) aen, by welken men nog den enkelen emier Baligant kan voegen. Deze echter komen eerst in het tweede gedeelte des dichtstuks op. De knoop van allen is de slag te Roncevaux.

Een weinig bekend feit uit het leven van Karel den Groote, de nederlaeg van de achterhoede zijns legers by de terugkomst uit Spanje in 778, heeft tot eerste grondlage van het dichtstuk gediend. De beroemde Einhard of Eginhard is de eenige geschiedschryver, die daervan, zoo in het leven van Karel den Groote als in zyne *Annales*, met korte woorden gewag maekt. In het Roelants-lied echter wordt alles in het breede verhaeld en op eene dichterlyke wyze ingekleed. Zie hier den korten inhoud.

Karel, de machtige keizer, verbleef zeven jaren in Spanje, gedurende welken tijd hy geheel dat edel land, tot aen de zee toe, aen zyne macht onderwierp. Er is geen slot of het wordt ingenomen; geene stad, geene vesting die aen zyne wapenen kan wederstaen, uitgenomen het eenige Saragossa op de helling van eenen berg gelegen. Deze stad behoort toe aen koning Marcelijs, die God niet aenbidt, maer Mahomet dient, en Apollo aenroept. Onheilen hangen dezen noodwendig over het hoofd.

Koning Marcelijs bevond zich te Saragosse in zynen boomgaerd, waer hy meer dan twintig duizend mannen rond zich geschaerd

---

(1) In 't fransch Guenelun of Ganelon.
(2) In 't fransch Marsilie of Marsile.

had. Aldaer nam hy het woord en sprak zyne hertogen en graven op deze wyze aen : « Heeren, verneemt de moeilykheden waerin wy ons bevinden ; keizer Karel uit het zoete land van Frankrijk is ons in het onze komen bespringen. Mijn leger is niet groot genoeg om hem slag te leveren, en ik heb geen volk genoeg om het zyne te overtreffen. » Geen zyner Sarazynen, Blancardin van het kasteel van *Val-Funde* uitgenomen, antwoordde hem een enkel woord. Deze was een der wijste heidenen; een ridder vol moed en een bekwaem raedsman om zynen meester wel ter hulp te komen.

Hy sprak tot den koning, om hem moed in te boezemen: « Zend boden aen Karel, aen dien stouten en trotschen vorst; zend hem ryke geschenken, en doe hem verstaen dat hy naer Aken zou terug trekken, beloof hem dat gy hem aldaer zult komen vinden om de christene wet aen te nemen, en om hem manschap te doen. Vergt hy gyzelaers, zend er hem dan tien of twintig, ja zelfs onze vrouwen en kinderen, om hem op die wyze dus beter in slaep te wiegen. »

Deze raed wordt goed gevonden. Koning Marcelijs zendt eenige zyner voornaemste heidenen als gezanten naer Karel, aen wien zy beeren en leeuwen met hazewinden, zeven honderd kemels en duizend valken, vier honderd muilezels met goud en zilver geladen, vijftig wagens vol met bezanten van fijn goud aenbieden. Zy raden hem aen Spanje te verlaten en naer Aken terug te keeren. Karel raedpleegt zyne baroenen, Roelant, Olivier, Turpijn, Ogier en anderen. Hy verhaelt welke geschenken koning Marcelijs gezonden heeft, en tevens welke beloften deze hem doet van christen te worden, indien hy met zijn leger Spanje wil verlaten en naer Aken terug keeren.

Nadat de keizer zyne redevoering geëindigd had, stond Roelant op om hem tegen te spreken. Hy haelt vroegere voorbeelden van de trouwloosheid van koning Marcelijs aen, en besluit, dat vermits men thands zeven jaren in Spanje heeft doorgebracht,

men den oorlog met meer kracht dan ooit moet voortzetten en zich over de vroeger begane trouwloosheden wreken.

De keizer, by het hooren dezer redevoering, streelt zynen baerd en antwoordt niet. Gueloen alléen nadert tot den troon en spreekt tot Karel : « Vermits koning Marcelijs u laet weten dat hy uwe dienstman wil worden, van u Spanje te leenhouden, en zich aen onze christene wet onderwerpen, waerom zouden wy tegen hem nog geweld gebruiken? Aen den hoogmoed moet men den teugel niet vieren. De wijsheid gebiedt dat men het voorstel aenneme. »

De hertog Naimes, de voorzichtigste kryger van Karels hof, trad op en sprak in den zelfden zin als Gueloen. Geheel de vergadering juichte zyne redevoering toe.

« Wie zullen wy dan, riep Karel uit, als gezant naer koning Marcelijs zenden? » Eindelyk, op het aenraden van Roelant, draegt hy dezen last aen Gueloen op. Deze neemt, tegen zynen dank, die moeilyke taek op zich, en bezweert met duren eede zich op Roelant te zullen wreeken; doch hy kan niet weigeren aen Karel te gehoorzamen. « Gerechtig heer, zegt hy, wat gy my gebiedt zal ik vervullen; ik zal my naer Sarragossa begeven; doch ik weet wel dat wie daer naer toe trekt, niet terug komt. » — « Treed nader, sprak Karel, aenvaerd den gaenstok en den handschoen; gy ziet, het zijn de Franschen die u deze zending opdragen. » — « Ik begrijp, grimde Gueloen, dat het Roelant is die my dit heeft berokkend. » Toen hy den handschoen wilde aennemen, viel deze ter aerde. « God, riepen de Franschen uit, wat voorspelt ons dit? die boodschap naer Saragossa zal ons groote onheilen baren! » — « Heeren, riep Gueloen, gy zult het later vernemen! Alzoo ik moet vertrekken, wil ik niet langer vertoeven! » — Karel hief zyne rechter hand op, zegende Gueloen en overhandigde hem den reisstok en den brief.

Gueloen maekt zich reisvaerdig, doet zyne gulden sporen aen,

en vertrekt naer Saragossa. Vóór koning Marcelijs gekomen, spreekt hy stout : « God, dien wy allen moeten aenbidden, houde u in zyne hoede! De machtige Karel doet u kond : vooreerst dat gy de christene wet zoudt zweren ; op die voorwaerde zal hy u de helft van Spanje in leen geven. Weigert gy dit aenbod, dan zult gy met geweld genomen worden en in banden geslagen. Aldus zult gy naer den zetel van het keizerrijk, naer Aken gevoerd worden, alwaer een vonnis uw lot zal beslissen, en gy eenen smadelyken dood zult sterven. » Koning Marcelijs wordt bleek van woede ; de speer, die hy in de hand houdt, is gereed om Gueloen te doorbooren. Doch men weërhield hem. Gueloen dit bemerkt hebbende, had naer zijn zweerd gegrepen. Maer de Sarrazynen vallen tusschen de twee in, en beletten hen handgemeen te worden. Gueloen maekt aen den koning wijs, dat Karel aen hem de eene helft van Spanje zou laten op de reeds gekende voorwaerde van het heidendom af te zweren, en dat de andere helft aen Roelant zou worden afgestaen.

Koning Marcelijs begaf zich naer zynen tuin. Aldaer tot bedaerdheid gekomen, verzoent hy zich met Gueloen, aen wien hy eenen vilten mantel aenbiedt, die meer dan vijf honderd ponden gouds waerd is. Gueloen aenvaerdt dit rijk geschenk. Thands wordt het verraed gesmeden. Men komt overeen dat Marcelijs het voorstel van Karel zou aennemen, en hem gyzelaers en geschenken zenden. Deze zal dan naer zijn land terug trekken en een klein gedeelte van zijn leger, twintig duizend mannen, onder het bevel van Roelant en Olivier achterlaten. « Zend dan honderd duizend uwer heidenen om de Franschen te overvallen. Ongetwyfeld zullen deze de nederlaeg hebben, en Roelant en Olivier eens gesneuveld zijnde, dan is Karels macht gefnuikt! »

De valsche Gueloen zweert zijn verraed op het heiligdom dat in het gevest van zijn zwaerd Murglein bevat is, en koning Marcelijs legt den zelfden eed af op den boek, waerin de wet van Ma-

hom en Tervogant geschreven is en die hy op eenen elpenbeenen troon, welke vóór hem stond, deed openleggen.

Gueloen vertrekt overladen met geschenken.

By het leger van Karel teruggekomen, verklaert hy dat Marcelijs het heidendom zal afzweren, en zich voor het overige zal onderwerpen, en van hem Spanje in leen zal houden.

« De hemel zy geloofd, » riep Karel uit, « gy hebt u voortreffelyk van uwe zending gekweten! Het zal u rykelyk beloond worden. »

De aftocht wordt in het leger door duizend klaroenen geblazen. De peerden worden geladen, en men brengt alles in gereedheid om naer Frankrijk terug te keeren. Karel, die in Spanje de kasteelen verwoest heeft, verklaert zelf dat er aen den oorlog een einde is, en zyne legerbenden keeren den rug naer dit land.

De dag gaet onder, de nacht is donker; en Karel heeft onheilspellende droomen.

Als het morgenlicht doorbreekt, stijgt hy te peerd. « Zie hier de engten, heeren, beslis wie de achterhoede daer door zal brengen! » — Gueloen antwoordt : « Mijn schoonzoon Roelant. » — De keizer, aen wien hy wantrouwen inboezemt, beziet hem links. — « En wie zal de voorhoede tot geleider verstrekken? » « Ogier van Denemarken. Gy hebt immers geenen ridder, die daer toe bekwamer is. »

Roelant verbitterd omdat men hem aen de achterhoede stelt, breekt tegen zynen schoonvader in scheldwoorden los, en zich tot den keizer wendende, vraegt hy dat hy hem den boog, welken hy in zyne hand houdt, toevertrouwe. — « Ik zal, » roept hy, « hem beter vasthouden, dan Gueloen deed, toen gy hem den reisstok behandigde! »

Een traen blonk in het oog des keizers. Hy wil aen Roelant de helft van geheel zijn leger toevertrouwen; 'doch deze vraegt slechts twintig duizend mannen. « Dat is voor my genoeg, roept hy uit, trekt gy gerust de engten door. Zoo lang ik leef hebt gy voor niemand te vreezen! »

Met Roelant blyven de twaelf genooten, zijn boezemvriend Olivier en de bisschop Turpijn, en verder graef Gerer, met Joos en Berenger; en Jastor en de oude Anseïs; de koene Gerard van Roussillon met den ryken Gaifier en andere meer.

Roelant laet de engpassen met duizend mannen bezetten, om den doortocht van Karel te beveiligen.

Karel altijd vol wantrouwen trok voort met de tranen in het oog. En toen de oude hertog Naimes hem naer de reden van zijn verdriet vraegt, dan antwoordt hy dat hy verraed vreest van wege Gueloen. « Hy zal, » zucht hy, « Frankrijk in den rouw dompelen. Dezen nacht heb ik in eenen droom, de speer in myne hand zien breken. Door zynen raed heb ik Roelant in de achterhoede geplaetst. Indien ik, o hemel! hem verlies, dan zal niemand my zijn gemis kunnen vergoeden! » Honderd duizend Franschen deelen in de droefheid van hunnen vorst. Allen zijn in diepe onrust voor Roelant.

In tusschentijd had Marcelijs al de baroenen van Spanje, hertogen, graven, burggraven, emieren, en almacoren byeen geroepen (1). In min dan twee dagen tijds vergadert hy er twee mael honderd duizend. De trom slaet in Saragossa. De koning doet het beeld van Mahomet, dat door elken Sarazijn aengebeden wordt, ten toon stellen. Dan snelt hy in aller ijl met geheel zijn leger, tot dat hy eindelijk de wimpels en de vaendels des franschen legers, waerin de twaelf genooten van Frankrijk zich bevinden, in het gezicht krijgt.

De neef van Marcelijs vraegt hun de eer om Roelant te mogen bekampen. De koning staet hem dit toe. Elf andere genooten scharen zich rondom hen; zy pochen dat zy Karels paladynen zullen verslaen en rusten zich tot den strijd uit (2).

---

(1) Hier beginnen de fragmenten uit het volksboek.
(2) Hier valt het brusselsch fragment in.

De Sarazynen laten hunne bazuinen kletteren. De klank treft de ooren der Franschen.

« Blaes uwen hoorn, vriend, » roept Olivier tot Roelant (1). « Karel, die het zal hooren, zal zijn leger doen terug keeren en ons met zyne edelen ter hulp komen. » — « God beware my daervan, antwoordt hem Roelant: het zoete Frankrijk mocht er zyne eer door verliezen. Niemand zal kunnen zeggen dat ik ooit uit vrees van heidenen den horen heb gesteken. Als ik my in het gevecht zal bevinden, zullen de Sarazynen mijn zwaerd beproeven.

Roelant is dapper; maer Olivier is voorzichtig; beiden zijn wonderen van moed. Olivier verwijt nogmaels met zachtheid aen zynen vriend dat hy te roekeloos is, maer Roelant roept hem toe dat niets hem zal doen terug deinżen. « Welaen! » schreeuwt hy tot de Franschen, « wilt gy stryden? » En het heele leger zweert liever dood te blyven dan voor den vyand te wyken. Turpijn, de aertsbisschop van Rheims, zegent de stryders, en schenkt hen in den naem des Heeren vergiffenis voor hunne zonden; maer kloek moesten zy slaen, wilden zy den hemel verdienen! Roelant, op zijn ros Veillantif gezeten, met zyne schitterende wapenen toegerust, trekt aen het hoofd zyner makkers de vyanden te gemoet. Een bode kwam de twaelf genooten uitdagen om tegen twaelf sarazijnsche koningen te stryden. Het voorstel werd aenvaerd.

Den eersten ziet men den neef van koning Marcelijs (2) bedreigend toerennen; doch Roelant gaet hem te gemoet, en geeft hem eenen slag, die zynen schild en zijn lijf doorsteekt, en hem ontzield ter aerde doet zinken. Een broeder des konings met name Franceroen (3) wil zynen neef wreeken; hy beschimpt de Franschen

---

(1) Hier begint het eerste blad van het haegsche fragment.

(2) De fransche tekst van Génin noemt hem Aelroth.

(3) Falsaron zegt het fransch.

en daegt ze uit; maer Olivier rijdt tot den spotter; Franceroen steekt den held een wijd gat door het harnas nevens den halsberg (1); maer hy moet dien aenval boeten, want Olivier ontneemt hem de spraek met het leven. De aertsbisschop Turpijn velt Corsabel, eenen koning van Barbaryën neêr; ridder Eggherijn (2) doodt Malprise van Brigale (3); hertog Sampsoen (4) den fellen Sarazijn Ancryle; kortom de twaelf genooten verslagen elk eenen heidenschen vorst, en niet een hunner bekomt eenig leed (5).

Maer Marcelijs nadert met zijn ontzaggelyk leger, dat door zyne buitengewoone talrijkheid de Christenen moet verpletten. Hy is woedend over de dood zyner bloedverwanten en bondgenooten, en zweert ze te wreeken. Het gevecht wordt algemeen. De Franschen doen wonderen van dapperheid; maer redden kan het hen niet. Zy verschrikken over hun eigen klein getal en de ontelbare menigte der vyanden. Wanhopen doen zy echter ook niet; want Turpijn moedigt ze aen, en belooft hun, indien zy sneven, de martelkroon in hemelrijk.

De eerste genoot die door het zwaerd eens Sarazijns omkomt is Ingelen van Aschoengie (6). Het was een hard verlies voor de Christenen; wel is waer werd hy onmiddellyk door Olivier gewroken, die zynen moorder Boorijn en dezes ros met eenen slag in tweeën hieuw.

Zeven dergelyke slagen bracht Olivier nog toe op eenen stond, en de Christenen riepen : *Montjoye!* Maer het zwaerd des helden brak door; hy zelf had het niet gezien; zoo vervoerde hem zijn

(1) In de fragmenten van het volksboek wordt Oliviers halsberg door Franceroen niet doorsteken.

(2) In 't fransch Gerer.

(3) In 't fransch Mauprismes de Brigaut.

(4) In 't fransch Sanche.

(5) Hier eindigt het eerste blad van het haegsche fragment.

(6) In 't fransch Engelier le Gascon.

moed, dat hy er bleef met voortvechten, tot dat Roelant hem dit deed bemerken.

Ondertusschen was het heel Frankrijk dóór een zoo schrikkelyk onweder, dat eenieder dacht dat het 's werelds laetste dag was. Het heele aerdrijk beefde!...

De slag wordt woeliger voortgezet. Nieuwe sarazijnsche drommen komen toe, en door den dood van Ingelen aengemoedigd, vallen zy de Franschen aen. Hertog Sampsoen en de heidene prins Walbruinen (1) rukken tegen elkander op. By de eerste ontmoeting ontgleden beider zwaerden; maer de tweede reis was 't voor den moedigen genoot noodlottig. Hy viel onder den slag des Sarazijns. Roelant wreekte op Walbruinen zynen vriend; hy stak hem het lijf door.

« Blijft Roelant ongehinderd op zijn ros zitten, » riepen de Sarazijnen, « zoo is de strijd verloren; vellen wy hem neêr, aen ons de zegen! » En duizende zwaerden, schichten en speeren richtten zich tegen hem. Olivier dit ziende, zegde: « O God almachtig, welk ridder is toch Roelant! Hoe spytig dat wy na dezen dag met hem op het slagveld niet meer zullen stryden! O Roelant! kloeke held, uw dood zal voor Karel en voor het christendom een eeuwige rouw zijn! » En hy gaf zijn paerd de spoor om zynen vriend by te staen (2).

Roelant en Olivier beloofden elkander nu niet te scheiden; maer samen de Sarazynen aen te randen. Ook in de nabyheid vocht met hoogen moed de edele aertsbisschop Turpijn. Vijf duizend heidenen versloegen zy. Maer toch was het getal der vyanden zoo groot dat ook in der Christenen gelederen de lyken opgetast lagen. Eindelyk bleven er slechts zestig meer over om Marcelijs heir te bestryden.

---

(1) In 't fransch VALDABRON.
(2) Hier begint het ryselsche fragment.

Wat al wonderen van dapperheid zijn intusschen geschied! doch ook wat al helden liggen er gesneuveld! Slechts zestig Franschen blyven er nog over; maer deze zullen hun leven duer doen betalen.

Roelant, die zag hoe de zynen deerlyk verslagen waren, riep tot Olivier zynen vriend: « Helaes! het zoete Frankrijk mogen wy wel beklagen, omdat het zulke dappere baroenen verliest! Helaes! waerom is onze goede koning niet hier! hoe zullen wy hem onzen toestand doen kennen? » — « Hiertoe weet ik geen middel,» antwoordt Olivier, « maer de dood is beter dan de schande.»

« Ik zal den hoorn blazen, » zegt Roelant. « Karel zal het hooren en door de engpassen terug komen. » — « Dat ware schande voor al uwe bloedverwanten! Toen ik er van sprak, dan wildet gy het niet doen, en thands zal dit, ten minste op mijn aenraden, niet meer gebeuren. »

Roelant wil toch blazen; doch Olivier blijft het hem afraden. Hieruit ontstaet er twist tusschen die twee goede vrienden. Eindelyk zegt Olivier tot zynen genoot dat, zoo zy het geluk hebben in Frankrijk terug te keeren, hy hem nooit de hand zyner zuster zal toestaen.

« Waerom, » zegt Roelant, « deze wrok op my? » — Wel, « antwoordt Olivier, » het is uwe schuld. 't Is door uwe onvoorzichtigheid dat onze Franschen gesneuveld zijn, en dat wy Karel den Groote geene diensten meer zullen kunnen bewyzen. Maer hadt gy my vroeger geloofd, dan ware de keizer teruggesneld en wy waren zegevierend in dezen slag gebleven, of koning Marcelijs was levend of dood in onze handen gevallen.»

De aertsbisschop Turpijn verneemt hunnen twist: « In den naem van God, heer Roelant en gy heer Olivier maekt een einde aen dit geschil! Het blazen van den hoorn kan ons niet meer baten; maer toch zal het beter zijn dat de keizer komt; hy zal ons kunnen wreeken. De Franschen zullen onze in stukken gehakte lyken

ontmoeten; zy zullen ze in kisten leggen, en door hunne lastdieren doen vervoeren naer Frankrijk, om aldaer op gewyden grond te worden begraven en aldus aen de tanden der evers, wolven en honden te worden onttrokken. »

Roelant brengt den hoorn aen zynen mond en blaest met groote macht. Men hoort het geluid meer dan dertig uren ver! Het klonk tot in de ooren van Karel en de zynen. « Onze krygers, zegt hy, » zijn slaegs geworden. » Maer de verrader Gueloen, antwoordde, « dat een ander zoo sprak, dan zou ik het eene groote leugen heeten. »

Roelant gaet voort, en blaest met zulk geweld dat het bloed hem uit den mond springt en dat de aders van zijn voorhoofd openbarsten. De klank des hoorns vloog zeer verre door de lucht heen, en trof Karels ooren aen het einde der engpassen. De Franschen hooren het insgelyks. De koning spreekt : « Het is de hoorn van Roelant! hy heeft hem nooit geblazen dan te midden van een gevecht. » -- « Het is geen gevecht, » antwoordde Gueloen, « gy zijt oud en al geheel grijs geworden; zulke tael doet u aen een kind gelyken! »

Derderwerf blies Roelant den hoorn en met zulk geweld

dat hem die tempe scorren dochte.

De keizer doet het sein geven. De Franschen blyven stil zonder verder te gaen. Al de baroenen keeren hunne peerden om, en geven hun de spoor. Naer Spanje keeren zy terug.

« Och, « roepen zy, » mochten wy Roelant nog levend zien, wat zouden wy met hem geduchte slagen toebrengen! » – Doch vruchtelooze wenschen; zy zullen te laet komen!

Karel doet Gueloen gevangen nemen; later zal hy zijn verraed met den dood bekoopen.

Roelant heft zyne oogen naer de bergen op; wat al lyken van Franschen liggen er op de heide! « O Frankrijk! wat zijt gy een

zoet land! Hoeveel kloeke helden hebt gy door myne schuld verloren! dat God, die nooit iemand heeft bedrogen, u helpe, u Olivier, u mijn vriend; u mag ik in dit gevaer niet te kort blyven. Vallen wy op nieuw de heidenen aen (1). »

Met Durandal in de hand, brengt hy menigen vyand geduchte slagen toe. Hy houwt koning Marcelijs, de rechter vuist af, en klieft het hoofd aen 's konings zoon.

Maer Gelifer, neef van Marcelijs, aen het hoofd van dertig duizend Mooren, komt vol van moed en gramschap aengereden. « Thands is ons einde nakend, » riep Roelant uit; « ik weet wel dat ik niet lang meer te leven heb; maer het is een lafaerd, die zijn leven niet duer verkoopt! »

Gelifer drijft zijn peerd naer Olivier toe, en steekt dezen van achter zijn speer in het lijf. « Die slag, grijnst hy, » is wat hard voor u; het is voor uw ongeluk, dat Karel u met de achterhoede heeft gelaten! » Maer terwijl Olivier die doodelyke wond ontvangt, laet hy zijn ontzaggelyk zwaerd Halteclere op het hoofd van Gelifer nedervallen met zulke kracht dat het den gouden helm verbryzelt en het hoofd in tweeën klieft. « Verwaten heiden, « grimt Olivier hem toe, » gy zult u, noch by uwe vrouw, noch by eene schoone van uw land, gaen beroemen over het leed dat gy my hebt toegebracht! » Daerna wendde hy zich om hulp naer Roelant. Deze ziet verschrikt zynen doodelyk gewonden vriend aen, en valt van smart in onmacht. Olivier, wiens oogen door het groot verlies van bloed verduisterd zijn, kan niemand meer herkennen; hy brengt aen Roelant eenen yselyken slag op zynen helm toe, waerdoor deze tot aen den neus werd gespleten, doch die gelukkig tot op het hoofd niet doorging! Roelant sprak hem met zachtheid: « Mijn goede vriend, hebt gy

---

(1) Hier heb ik de fragmenten uit het volksboek en den franschen tekst gevolgd daer het ryselsche brokstuk te dezer plaetse stellig verminkt is.

het met voordacht gedaen? Ik ben Roelant uw boezemvriend! » —Olivier antwoordde : « Ik hoor u, maer ik zie u niet? vriend, God behoede u! Ik heb u geslagen, vergeef het my! » — « Ik heb geen het minste leed. Ik vergeef het u geerne, zoo hier als voor God! »

Olivier voelt de huivering des doods : zyne oogen draeijen in zijn hoofd; hy heeft het gezicht en het gehoor verloren; hy stijgt van zijn peerd, en legt zich op den grond; hy bekent zyne schulden, richt zyne twee handen naer den hemel, smeekt God opdat hy hem het paradijs verleene, en Karel, het zoete Frankrijk, en Roelant boven alle menschen zegene. Zijn hart verbreekt, zijn helm valt over zyne borst: de held is dood!

Roelant, die zynen vriend ziet liggen, barst in zuchten los. — «Helaes! mijn goede makker, wy waren zoo vele dagen, zoo vele jaren te samen en nooit had ik van u te klagen, noch gy van my! Thands, dat gy dood zijt, is my het leven een last geworden. »

Van den rouwe die hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant,
maer saen hi bequam,

en dan zag hy dat al de Franschen gedood waren, uitgenomen alleen de aertsbisschop Turpijn en Gautier.

De drie helden vallen te samen op de vyanden (1). Roelant velt twintig spaensche Sarazynen neèr, Gautier zeven en de aertsbisschop vijf. Doch duizend vyanden te voet en veertig duizend te peerd werpen uit de verte eenen regen van schichten, pylen en speeren, waerdoor de reeds zwaer gekwetste Gautier afgemaekt wordt, en Turpijn's peerd onder hem gedood. O wat onheil als de aertsbisschop neèrvalt!

Roelant vecht als een dappere, maer geheel zijn lichaem wordt als door eenen brand verteerd en hy lijdt aen eene verschrikkelyke hoofdpijn. Zyne slapen zijn geborsten, maer des niet te min

---

(1) Hier eindigt het ryselsche fragment.

vat hy op nieuw zynen hoorn op eenen zoo droeven toon! De keizer blijft ylings stil staen. « Geloof my, heeren, onze zaken gaen slecht, zeer slecht! Mijn neef Roelant zal nog heden ons verlaten: ik hoor aen zijn geblaes, dat hy niet lang meer zal leven! Doe al de bazuinen klinken om hem te antwoorden. » Dadelyk worden zestig duizend bazuinen geblazen, zoodanig dat de dalen en de bergen in de verte weërgalmen[1].

Zoodra de heidenen dit hooren, vallen omtrent vier honderd hunner te samen op Roelant met een yselyk geweld. Doch de held gelukt er in om hen op de vlucht te dryven. Zijn ros Veillantif, door twintig wonden afgemat, was onder zynen meester dood gebleven. Hy vliegt Turpijn, die doodelyk gewond en zieltogend is, ter hulp, klemt hem tegen zyne borst, en nadat hy hem op de groene zode heeft doen nederzitten, zegt hy hem : « Ik doe u eene bede : onze makkers, die ons zoo lief waren, zijn dood, maer wy moeten ze niet verlaten. Ik zal hunne lyken gaen opzoeken, en ze hier brengen. »

Roelant zocht ze op, en bracht ze voor den aertsbischop. Turpijn hief al weenende zyne hand op en zegende de gesneuvelde Franschen.

Naer het slagveld teruggekeerd, vond Roelant het lijk van zynen vriend Olivier; hy prangde het tegen zynen boezem, en bracht het, zoo hy best kon, voor Turpijn. Dan viel een droevig tooneel voor. Het vaerwel van Roelant aen zynen dooden vriend : dit scheiden was zoo pynelijk, dat de held in onmacht viel.

In het Roncevaller dal is er eene bron van zoet water: Turpijn wilde er naer toe, om er Roelant mede te laven; doch de macht ontbrak hem om terug te komen : hy zelf viel ter aerde neêr met de dood op het lijf.

---

(1) Hier eindigt het tweede blad van het haegsche fragment. Voor het overige volgde ik den franschen tekst, by voorkeur aen de proza van het volksboek, die te veel afwijkt van het oude gedicht.

Als Roelant uit zyne bezwyming terug komt, ziet hy den aertsbisschop uitgestrekt ter aerde liggen; met gevouwen handen en de oogen naer den hemel gericht, smeekt hy God, dat hy aen Turpijn het paradijs verleene. Hy ook voelt wel dat zijn einde nadert. Hy bidt voor zyne genooten opdat God ze tot zich roepe, en hy zelf beveelt zich den engel Gabriël aen. In de eene hand houdt hy den elpenbeenen hoorn, in de andere Durandal. Op eene hoogte geklommen, met het gezicht naer Spanje gekeerd, zit hy by een koornveld; onder eenen schoonen boom, by vier marmeren blokken, viel Roelant op de groene zode in bezwyming neder, want de dood was hem nakende.

Een Sarazijn wil Roelant zijn zwaerd ontrukken; maer deze die het bewustzijn terug bekomt, vat zynen hoorn, en geeft er aen den heiden zulken verschrikkelyken slag mede, dat hy dood ter aerde valt.

Roelant wordt gewaer dat het gezicht hem verlaet; hy richt zich op zyne voeten, maer zijn gelaet is bleek. Hy poogt Durandal tegen eene rots in stukken te slagen; doch het blijft ongedeerd; hy somt al de heldendaden op, die hy met dit zwaerd bedreven heeft. Nu zet hy zich onder eenen hoogen pijnboom neder, het aengezicht naer Spanje gekeerd; zijn zwaerd en zijn hoorn liggen onder hem. Dan bekent hy zyne schuld, en smeekt God om vergiffenis voor al de zonden, die hy sedert zijne geboorte heeft bedreven. Met het hoofd op den arm gebogen en de handen te samen gevouwen is hy de eeuwigheid ingetreden. Sint Michiel en sint Gabriël voeren zyne ziel naer den hemel!

De keizer komt in het Roncevaller dal terug. Hy roept Roelant, hy roept den aertsbisschop; hy roept Olivier; hy roep de twaelf genooten, die hy alle daer had gelaten; maer geen hunner antwoordt. « Ik mag my wel beklagen, » zegt hy, dat ik in dezen bloedigen strijd niet tegenwoordig was. » Wanhopig trekt hy zich de haren uit den baerd.

Men besluit de Sarazynen te vervolgen; maer als Karel den avond ziet aenkomen, dan valt hy op zyne knieën en smeekt God opdat de zon niet zoude ondergaen, ten einde hy de vyanden kunne inhalen. De Sarazynen worden overvallen, naer Saragossa opgedreven en over de kling gejaegd. Ontelbare vluchtelingen worden in den Eber gedreven, waerin zy deerlyk omkomen.

Wanneer Karel geheel het leger der Sarazynen vernietigd ziet, stapt hy van zijn peerd, en valt op zyne knieën om God te danken. Als hy zijn gebed geëindigd heeft en opstaet, dan is de zon onder. — « Thands is het tijd ter rust te gaen, » zegt de keizer.

De krygers afgemat leggen zich ter aerde, en vallen in eenen diepen slaep. Men had vergeten eenen schildwacht te plaetsen; doch de engel Gabriël waekte aen de sponde van Karel. In zynen slaep had deze twee visioenen, waerin hem het toekomende voorspeld werd.

Koning Marcelijs, die naer Saragossa gevlucht was, had eenen brief geschreven aen Baligant, emier van Babylonië, om van hem hulp te vragen, hem tevens waerschuwende dat hy, indien hy geenen bystand ontvangt, gedwongen zal zijn de afgoden af te zweren, en de christene wet aen te nemen, en zich met Karel te verstaen. Doch Babylonië is ver afgelegen! Veertig zyner bevelhebbers worden door den emier byeengeroepen. Een ontzettend heir is te samen gebracht en komt Karel te gemoet. Het trekt te Saragossa binnen, alwaer koning Marcelijs zich bereid verklaert om Spanje aen den emier van Babylonië af te staen.

Karel, die zich naer het slagveld van Roncevaux had begeven, ontwaert het lijk van Roelant; hy berst in tranen en in klachten uit over dit verlies, en doet Roelant, Olivier, en Turpijn met de meeste zorg in marmeren grafsteden bestellen.

De strijd tusschen de heidenen en de Christenen begint. Dan eens schijnt de overwinning naer den eenen kant, maer dan naer

den anderen kant over te hellen. Karel heeft besloten de dood zyner krygers te zullen wreeken; doch de emier Baligant, die zich aen het hoofd van zulk een talrijk leger bevindt, maekt zich ook bereid om over de Christenen te zegevieren. De slachting wordt verschrikkelyk.

Karel en de emier ontmoeten elkander. De keizer wil dat Baligant de christene leer zou aennemen; de heiden gebiedt aen Karel het christendom af te zweren. Er ontstaet tusschen hen twee een schrikkelyk gevecht. De emier geeft met zijn zwaerd zulken geweldigen slag op den helm van Karel, dat de helm in tweeën geplitst wordt, en het stael door het haer tot in het vleesch doordringt; Karel zwymelt en is vallens gereed; doch de engel Gabriël is tot hem gekomen, en zegt hem : « O machtige koning, wat doet gy? » Op het hooren van deze stem denkt hy aen geen sterven meer; moed en krachten komen by hem terug. Met zijn zwaerd verbryzelt hy Baligants kostbaren helm geheel met fyne steenen bezet, doorklieft het hoofd, zoo dat de hersenen op den grond neèrspatten.

Het heidensch leger, dat den emier had zien neèrvallen neemt de vlucht. Koning Marcelijs sterft van rouw als hy dit onheil verneemt.

Karel neemt Saragossa in; de koningin Bramidonie geeft zich over. De keizer laet duizend mannen om de stad te bewaken. Hy trekt naer Frankrijk terug, en neemt de lyken van Roelant, van Olivier en van Turpijn mede, die te Blaye, in Sint-Romeins kerk, begraven worden.

Karel heeft geene rust vóór dat hy te Aken, den zetel van het keizerrijk, terug is. Aldaer worden de baroenen byeen geroepen om over Gueloen vonnis te spreken.

De schoone Alde komt vóór Karel, en vraegt hem naer Roelant, die gezworen heeft haer tot echtgenoote te nemen. Doch Karel barst in tranen los, en rukt de haren uit zynen baerd. « Helaes!

vriendin, » nokt hy, « gy vraegt my naer eenen doode; maer ik beloof u eenen dapperen man in zyne plaets te geven, mynen zoon Lodewijk. » — « Die tael, antwoordt Alde, klinkt my zonderling in de ooren; Roelant kan ik niet overleven! » en zy valt dood ter aerde voor de voeten van Karel neder.

Gueloen wordt geketend naer Aken gebracht; aen eenen pael vastgebonden, geven de dienstlieden hem slagen met stokken en lederen riemen. Aldaer verwacht hy zyn vonnis. Hy wordt beschuldigd de dood van Roelant, van Olivier en van dertig duizend Franschen berokkend te hebben. Gueloen bekent dat hy op Roelants leven uit was, omdat deze hem haette, maer hy beweert niet plichtig te zijn aen verraed. Een der bloedverwanten van Gueloen, Pinabel van Sorence, trekt het voor hem aen. De twaelf genooten, vermits Roelant toch dood is en in het leven niet meer kan worden geroepen, uit vrees van de vrienden van Gueloen, bidden den koning dat hy hem loslate, om hem in het vervolg met trouw en met liefde te dienen. Doch een jonge ridder, Diederik, is niet te vrede : hy wil tegen Pinabel vechten om den eisch van Karel te ondersteunen.

Alhoewel Pinabel een kloek en dapper man is, wordt hy door Diederik overwonnen en gedood. De gyzelaers die door Pinabel gesteld waren, worden opgehangen, en Gueloen met vier peerden van een gescheurd. Hy stierf als een plichtige verrader. Wie zynen evennaeste verraedt, het is recht dat hy zich er niet over beroeme.

Na dat Karel zyne wraek volbracht had, liet de weduwe van koning Marcelijs zich doopen; zy kreeg den naem van Juliane.

De dag gaet onder, de nacht overdekt het aerdrijk; Karel slaept in zyne gewelfde kamer. De engel Gabriël verschijnt hem, en wakkert hem aen om nieuwe overwinningen te behalen. Doch de keizer rukt zich de haren uit zynen baerd en zucht : « Och God! hoe vermoeijend is mijn leven! »

Deze schets heb ik opgemaekt naer hetgene van het Roelants-lied in onze tael is overgebleven, zoowel naer de fragmenten der drie verschillende handschriften als naer die, welke in een volksboek der zestiende eeuw voorkomen. Waer deze te kort schoten, kwam my de oude fransche tekst door Génin uitgegeven[1] ter hulp. Voor het begin en voor het einde had deze laetste bron voornamelyk te raedplegen. Voor het midden van het dichtstuk, dat is den eigenlyken Roncevaller slag, kon ik de vlaemsche brokstukken volgen.

Dat het dichtstuk het eerst in het fransch geschreven werd, is hoogst waerschijnlyk. In deze tael is de oudste bekende tekst, die van zekeren Theroulde. Zijn werk, met eene vertaling van het *Boek der Koningen*, worden als de vroegste voortbrengsels van grooten omvang in de fransche tael geschreven, beschouwd. La *Chanson de Roland* van Theroulde bestaet uit vijf zangen, die te samen slechts ongeveer vier duizend verzen bevatten[2]. Het is dus veel minder uitgebreid dan de meeste andere middeleeuwsche epossen.

Men is het niet volkomen eens, wie die Theroulde of Turold was. Hy noemt zich op het einde van het epos :

Ci falt la geste que Turoldus declinet.

De naem Turold was zeer gemeen by de Noormannen, sedert het tijdstip dat zy zich, onder Karel den Eenvoudige, op franschen bodem vestigden tot na dat zy Engeland veroverden. In Normandië komt hy veel voor in oorkonden uit die eeuwen; maer elders in Frankrijk vindt men hem niet. De heer Génin denkt dat de dichter van het Roelants-lied wel zekeren Turold zou

(1) Het is de laetste uitgave van het fransche Roelants-lied. Parijs, 1850, in zeer gr. octaef.

(2) Het eerste boek heeft 659 verzen; het tweede 777; het derde 958; het vierde 867 en het vijfde 736. Te samen 3997.

kunnen wezen, die eerst monik van Fécamp, in Normandië, later met Willem den Veroveraer naer Engeland zeilde en in dat land, de abdy van Peterborough, alwaer hy in 1098 stierf, tot belooning zyner bewezene diensten ontving. De beweegredenen van den franschen schryver om zulks te vermoeden, zijn echter niet zeer afdoende. Een andere Turold was leermeester van genoemden Willem; ware deze laetste de vervaerdiger van het gedicht, dan zou het wel tot het midden der elfde eeuw moeten opklimmen.

Wat er ook van zy, by Robert Wace en by andere schryvers leest men dat, vóór den slag van Hastings (1066), waerdoor Engeland onder het beheer van den noormanschen vorst kwam, zich zekere *jongleur* Taillefer, aen het hoofd der krijgsbenden van Willem bevond, en ze ten stryde aenmoedigde, al zingende :

De Carlemagne et de Rolant
et d'Olivier et des vassaux
qui moururent en Rainscevaux.

Het fransche Roelants-lied is, zooals meest al de oudste ridderromans, uit de volkszangen ontstaen. Ten onrechte heeft men het lang aengezien als gesproten uit de chronijk, welke tydens de middeleeuwen doorging als het werk van Turpijn of Tulpijn, aertsbisschop van Rheims. In het epos, zooals wy het zagen, treedt deze Turpijn op; doch hy sneeft op het slagveld. In de latijnsche chronijk echter, sterft Turpijn niet met de overigen; maer hy overleeft ze, en wordt zelfs als schryver van het stuk genoemd.

Turpijn, aertsbisschop van Rheims, heeft wezenlyk bestaen; maer de hedendaegsche kritiek heeft bewezen dat de chronijk, die men hem toeschreef, zijn werk niet is, maer wel dat van eenen schryver uit het laetste der XIIe eeuw. Zonderling genoeg dat zulk apocrief stuk in de middeleeuwen voor echt werd aengenomen, zelfs door de uitmuntendste geleerden, waeronder Vincentius Bellovacensis, Jacob van Maerlant, enz., terwijl zy de zangen

der *jongleurs,* waerin nochtans in 't algemeen meer waerheid besloten lag, met verachting verstieten.

Het was op het gezag van eenen gewaenden brief (1) des pauses Calixtus II, van 1122 gedagteekend en in de prologue der chronijk ingelascht (2), dat de pseudo-Turpijn zulken opgang maekte, want by dezen brief verklaerde de paus dat dit schrift als eene alles zins geloofwaerdige bron moest gehouden worden. De opsteller van het *Magnum chronicon Belgicum* (3) is de eenige oude schryver, die van dezen brief van Calixtus II gewag maekt, en nog beroept hy zich op de chronyken, dat is hoogstwaerschijnlyk op den pseudo-Turpijn zelven. Er zijn geleerden geweest die de Turpijn-chronijk als de hoofdbron van al de ridder-romans van den Karelkring hebben aengezien; maer heden is men het eens dat zy in tegendeel uit deze getrokken is. Dat de pseudo-Turpijn slechts in de twaelfde eeuw schreef, blijkt uit geheel zyne wyze van vertellen, uit menigvuldige begrippen en toespelingen die aentoonen dat er reeds destijds kruisvaerten hadden plaets gehad. Zoo begint hy zijn werk met eenen tocht van Karel den Groote naer Jerusalem en eene reis naer Constantinopelen. Rond 1160, zoo men verhaelt, vond een aertspriester van Toledo, genoemd Juliaen, onder de boeken der abtdy van St. Denijs, by Parijs, een handschrift van den valschen Turpijn. Dit is, wat er Génin (4)

---

(1) Zonderling is het dat meestal de hedendaegsche geleerden, zoo als Warton, Guingenée, enz., elkander naschryvende, aen de echtheid dezes briefs niet schynen te twyfelen, terwijl Bayle, die in zijn *Dictionnaire* de zaek breedvoerig behandelt, geens zins zulke overtuiging had. En in der daed, hoe zou men meer trouw hebben in dien brief, die in de voorrede der Chronijk ingelascht is, dan in den pseudo-Turpijn zelven?

(2) Demarquette, *Récit historique sur la Maison de Harnes, suivi d'une version romane de la Chronique du faux Turpin.* Douai, 1856, bl. 101.

(3) Te vinden in de *Rerum Germanicarum scriptores,* uitgegeven door Pistorius. Franc., 1654. D. III, bl. 150.

(4) Ware het niet dat ik vreesde my hier te breedvoerig uit te laten over een onderwerp dat eigentlyk het myne niet is, zoo zou ik bewyzen dat al de redenen

ook van zegge, de vroegste zekere melding van de beroemde Chronijk, wier ouderdom men in allen gevalle niet veel hooger kan doen opklimmen. De Chronijk van Turpijn werd meer dan eens in het fransch vertaeld, onder anderen in 1207, op last van Michel de Harnes, een zeer beroemd edelman, die aen het hof van Johanna van Constantinopelen, gravin van Vlaenderen, zeer in achting stond.

Het Roelants-lied ging in vele talen over. In Duitschland vertaelde zekere *Pape Coenraed* het eerst in 't latijn, volgends zyne eigene getuigenis en dan later in het hoogduitsch. Deze tekst is alleen hervonden en werd door W. Grimm uitgegeven (1).

Coenraed was in dienst van eenen hertog Hendrik, aen welken hy zijn gedicht opdroeg. Grimm denkt dat die hertog Hendrik de Leeuw, van Saksen, (1139-1180) is, en hy meent te mogen veronderstellen dat de vertaling van *Pape Coenraed* tusschen de jaren 1173-1177 gemaekt werd.

Later wrocht zekere Stricker het Roelants-lied in het hoogduitsch om. De hoofdinhoud bleef de zelfde, doch hy verwyderde zich van Pape Coenraed « *durch vielfache Veränderungen des Ausdrucks, noch mehr durch Ausslassungen und Erweiterungen, und wirkliche Zusätze.* » De byvoegsels van Stricker werden niet meer uit den franschen Roelant geput, maer wel uit andere bronnen.

Het Roelants-lied ging verder nog over in het italiaensch, het spaensch, het ijslandsch, het latijn en zelfs in het grieksch.

Het vroegtydig bestaen in onze tael van dit beroemd dichtstuk kan bewezen worden niet alleen door de menigvuldige toespelingen op hetzelve, die men in de schriften der dertiende en der

---

die Génin bybrengt om paus Calixtus II te doen aenzien als zelf de schryver van den pseudo-Turpijn te zijn geweest, ten volle ongegrond zijn.

(1) *Ruolandes Liet.* Göttingen, 1838 in-8°.

veertiende eeuw, zoo als Van Maerlant, Van Heelu, in het rijmde leven van Jezus, de chronijk van Velthem en de Doctrinael aentreft, maer zelfs ook door de overgeblevene fragmenten, want onder anderen de dorre toon, de onregelmatigheid der verzen, en de veelvuldige drievoetige regels, teekens zijn van eenen hoogen ouderdom (1) en de beryming van het dichtstuk tot misschien het laetst der twaelfde eeuw kunnen doen opklimmen.

Jammer is het dat er tot hier toe geen volledige dietsche tekst is teruggevonden. Al wat er van bekend is, heb ik byeengebracht en zal ik hier laten volgen.

Of men uit de overgeblevene brokken mag besluiten dat ons lied naer den tekst van Turold vertaeld zy, kan ik in het geheel niet verzekeren. Hierby schiet het in allen gevalle te kort. Het is niet zoo rijk aen beelden en aen kleuren, en veel der belangrijkste plaetsen zijn in het onze weggelaten. Waerschijnlyker komt het my dus voor dat er in het fransch nog eene of meerdere andere lezingen hebben bestaen, waernaer het onze zoude bewerkt zijn. Want zoo niet dan zou men moeten veronderstellen dat de vertaler aen het oorspronkelyk stuk veel meer veranderingen, vermeerderingen of inkortingen heeft doen ondergaen, dan zulks gewoonlyk het geval was, wanneer een dichtstuk in onze tael overgebracht werd.

Wat er ook van zy, het ons overgeblevene bestaet uit :

1° Tachtig verzen op een snippertjen perkaments geschreven, dat vroeger tot eenen codex van rond het midden der veertiende eeuw, behoorde. Het werd in den rug van een vóór eenige eeuwen gebonden boek, ontdekt door den heer K. Ruelens, beambte by de koninklyke bibliotheek te Brussel, en het wordt thands aldaer in de afdeeling der handschriften bewaerd. De heer professor Stallaert heeft dit fragment in den *Algemeene Konst- en*

(1) Jonckbloet, *Geschiedenis*. D. I, bl, 258.

tterbode, voor het jaer 1851 (1), met eene voorrede en eenige helderende aenmerkingen laten drukken. Later heeft de heer Baecker hetzelve in zyne *Chants historiques de la Flandre* 00-1650), ingelascht, en daerby eene fransche vertaling geegd (2). Daer dit lapjen perkament slechts een klein getal rzen bevat, heb ik het hier, ten einde men al wat er van ns Roelants-lied overgebleven is, byeen hebbe, nogmaels opgeomen. Het gaf my de gelegenheid om by de aenvullingen, reeds loor den heer Stallaert gedaen, er eenige nieuwe te voegen, oodat men omtrent alles wat door de schaer weggesneden, of door gaten in het perkament verdwenen is, hier terug vindt. Het aldus bygevoegde heb ik in cursief laten drukken. By eene nauwkeurige inzage van het fragment, heb ik eenige betere lezingen kunnen geven.

Het stukjen perkament behoorde tot een handschrift in kwartoformaet, op twee kolommen geschreven, elke van veertig regels. De tachtig verzen, die overgebleven zijn, maekten de eerste kolom der voorzyde en de tweede der keerzyde uit, zoodat er twee andere kolommen, die men op veertig verzen elk mag berekenen, tusschen de twee andere ontbreken.

2. Een fragment van 336 verzen, hetwelk door den heer J. W. Holtrop in 1840, op de koninglyke bibliotheek te 's Gravenhage ontdekt werd (3). Ik deel het hier mede onder Nr II, volgends een afschrift, hetwelk ik verschuldigd ben aen de vriendelykheid van den hoogleeraer Jonckbloet, aen wien ik hier openlyk mynen dank betuig.

Het handschrift, waertoe dat brokstuk behoort, heeft men gezegd nog uit de twaelfde eeuw te zijn (4). Waerschijnlyk is het slechts uit de dertiende.

(1) D. II. Bl. 406-410.
(2) Rysel, 1855. Bl. 95-101.
(3) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar* 1840. Haarlem. Bl. 180.
(4) Jonckbloet, *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst*. D. I, bl. 258.

veertiende eeuw, zoo als Van Maerlant, Van Heelu, in het berijmde leven van Jezus, de chronijk van Velthem en de Doctrinale aentreft, maer zelfs ook door de overgeblevene fragmenten, waerin onder anderen de dorre toon, de onregelmatigheid der verzen, en de veelvuldige drievoetige regels, teekens zijn van eenen hoogen ouderdom (1) en de beryming van het dichtstuk tot misschien het laetst der twaelfde eeuw kunnen doen opklimmen.

Jammer is het dat er tot hier toe geen volledige dietsche tekst is teruggevonden. Al wat er van bekend is, heb ik byeengebracht en zal ik hier laten volgen.

Of men uit de overgeblevene brokken mag besluiten dat ons lied naer den tekst van Turold vertaeld zy, kan ik in het geheel niet verzekeren. Hierby schiet het in allen gevalle te kort. Het is niet zoo rijk aen beelden en aen kleuren, en veel der belangrijkste plaetsen zijn in het onze weggelaten. Waerschijnlyker komt het my dus voor dat er in het fransch nog eene of meerdere andere lezingen hebben bestaen, waernaer het onze zoude bewerkt zijn. Want zoo niet dan zou men moeten veronderstellen dat de vertaler aen het oorspronkelyk stuk veel meer veranderingen, vermeerderingen of inkortingen heeft doen ondergaen, dan zulks gewoonlyk het geval was, wanneer een dichtstuk in onze tael overgebracht werd.

Wat er ook van zy, het ons overgeblevene bestaet uit :

1° Tachtig verzen op een snippertjen perkaments geschreven, dat vroeger tot eenen codex van rond het midden der veertiende eeuw, behoorde. Het werd in den rug van een vóór eenige eeuwen gebonden boek, ontdekt door den heer K. Ruelens, beambte by de koninklyke bibliotheek te Brussel, en het wordt thands aldaer in de afdeeling der handschriften bewaerd. De heer professor Stallaert heeft dit fragment in den *Algemeene Konst- en*

(1) Jonckbloet, *Geschiedenis*. D. I, bl, 258.

Letterbode, voor het jaer 1851 (1), met eene voorrede en eenige ophelderende aenmerkingen laten drukken. Later heeft de heer De Baecker hetzelve in zyne *Chants historiques de la Flandre* (400-1650), ingelascht, en daerby eene fransche vertaling gevoegd (2). Daer dit lapjen perkament slechts een klein getal verzen bevat, heb ik het hier, ten einde men al wat er van ons Roelants-lied overgebleven is, byeen hebbe, nogmaels opgenomen. Het gaf my de gelegenheid om by de aenvullingen, reeds door den heer Stallaert gedaen, er eenige nieuwe te voegen, zoodat men omtrent alles wat door de schaer weggesneden, of door gaten in het perkament verdwenen is, hier terug vindt. Het aldus bygevoegde heb ik in cursief laten drukken. By eene nauwkeurige inzage van het fragment, heb ik eenige betere lezingen kunnen geven.

Het stukjen perkament behoorde tot een handschrift in kwarto-formaet, op twee kolommen geschreven, elke van veertig regels. De tachtig verzen, die overgebleven zijn, maekten de eerste kolom der voorzyde en de tweede der keerzyde uit, zoodat er twee andere kolommen, die men op veertig verzen elk mag berekenen, tusschen de twee andere ontbreken.

2. Een fragment van 336 verzen, hetwelk door den heer J.W. Holtrop in 1840, op de koninglyke bibliotheek te 's Gravenhage ontdekt werd (3). Ik deel het hier mede onder Nr II, volgends een afschrift, hetwelk ik verschuldigd ben aen de vriendelykheid van den hoogleeraer Jonckbloet, aen wien ik hier openlyk mynen dank betuig.

Het handschrift, waertoe dat brokstuk behoort, heeft men gezegd nog uit de twaelfde eeuw te zijn (4). Waerschijnlyk is het slechts uit de dertiende.

---

(1) D. II. Bl. 406-410.
(2) Rysel, 1855. Bl. 95-101.
(3) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar* 1840. Haarlem. Bl. 180.
(4) JONCKBLOET, *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst*. D. I, bl. 258.

Het blijkt uit den tekst, dat er te midden in het bewaerd gebleven vel vroeger een ander was, dat verloren is gegaen. Daeruit volgt dat er tusschen den laetsten regel van het eerste gedeelte :

Ghi heren met cleinder pinen,

en het begin van het tweede :

Sulc mort was nie gewrocht,

eene nog al groote gaping is.

3. Een fragment van 382 verzen door my op de bibliotheek te Rysel, ten jare 1835, ontdekt. Het maekte ongeveer een dubbel vel uit van een perkamenten handschrift van rond het midden der veertiende eeuw, en had tot schutblad gediend. Hierdoor was het nog al sterk beschadigd, zoodat er hier en daer woorden geheel of gedeeltelyk verdwenen waren of bezwaerlyk te lezen vielen. Uit hetgene ons van dezen Codex is overgebleven, ziet men, zoo door de herhaling van onnoodige verzen als door talryke schrijffouten, dat hy met slordigheid was geschreven. De handschriften, waertoe de andere fragmenten behoorden, waren veel zuiverder.

Toen ik myne ontdekking deed, schreef ik dadelyk zoo zorgvuldig mogelyk het fragment af, en ik beval het verder aen den heer Lafuite, destijds bibliothekaris, aen. Doch die heer is sedert overleden, en helaes! toen ik in 1855 nog eens wilde de door my in den tijd genomene kopy, met het origineel gaen vergelyken, schreef my de heer Ch. Paeile, aen wiens zorgen thands de ryselsche bibliotheek toevertrouwd is, dat het aldaer niet meer te vinden was, en dat het vóór zyne benoeming tot bibliothekaris moest verdwenen zijn, vermits hy het nooit gezien had. Waerschijnlyk heeft men het als een oud stuk perkament van geener waerde weggesmeten.

Dat fragment, hetwelk eenige verzen meer dan het haegsche telt, valt gedeeltelyk met hetzelve in. Zoodat de verzen 1 tot 123

van het eerste overeenstemmen met v. 255 tot v. 380 van het andere; alhoewel de lezing der beide teksten zeer verschilt.

Doordien een gedeelte van het dichtstuk ons door de fragmenten van twee verschillende *Codices* is bewaerd gebleven, beloopt het getal der behouden verzen gezamenlyk slechts op ongeveer 560. Het is dus maer een klein gedeelte van het Roelantslied dat tot ons in handschriftelyke bronnen is gekomen.

Doch er bestaet nog:

4° Het volgende volksboek, waervan het eenig bekende exemplaer onder my berust:

Hier beghint dē droeflijcken strijt opten Berch vandē Roncevale in Spaengien geschiet daer Roelant eñ Olivier metten fleur van kerstenrijck verslaghen waren.

Eene groote plaet in houtsnede volt byna geheel het titelblad. Hierop is afgebeeld Karel de Groote op eenen troon zittende, omringd van zyne twaelf genooten. Boven den keizer hangt een wapen, half het keizerrijk (de dubbele arend), en half het koningrijk van Frankrijk (de drie leliën).

Onderaen leest men:

Gheprint Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, in den witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen.

Deze titel is in rood en zwart, en verder in Sinte-Pietersletteren, zoo als geheel het boekjen, gedrukt.

Het is een in-4° van 36 ongecijf. bladen, of 72 bladzyden.

Op het laetste blad ziet men het in hout gesneden vignet van den drukker. Het verbeeldt twee rechtstaende hazewindhonden die een monogramma vasthouden. Rondom de spreuk: FIDE—NVN—QVAM—POLLVTA.

Naest dit vignet leest men:

c. *Dit boecxkē is geuisiteert by meester Adam Swingedau Officiael vā Brugge. Eñ is toegelaten bi consente vāden houe den* ·XX· *Novembris. Int iaer* ·LII· *Gheteekent by den Secretarius de*

Langhe. Gheprint Thantwerpen, op dye Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen. Anno. M.D.LXXVI.

Uit deze goedkeuring blijkt dat dit boek reeds vroeger, en wel ten jare 1552, gedrukt werd. In welke stad echter is my niet gebleken.

Mijn eenig exemplaer werd vroeger door mynen geachten professor en vriend Mone beschreven (1). Dat volksboek is gedeeltelyk in verzen en gedeeltelyk in proza. Genoemde geleerde was van gevoelen dat de opsteller het oude dichtstuk voor hem had liggen, doch niet in zijn geheel, en dat dit de reden was waerom hy er proza byvoegde. Zulks komt my insgelyks als waerschijnlyk voor; maer Mone heeft niet in acht genomen, dat wanneer men de onderscheidene plaetsen in onrijm te samen voegt, zonder aendacht te nemen op de ingelaschte verzen, men toch een volledig en onafgebroken verhael heeft dat op het volgende uitkomt:

Sint Jacob van Compostelle verschijnt 's nachts aen Karel den Groote, wanneer hy te Aken in 't bed ligt. De heilige beklaegt zich aen hem, omdat de Sarazynen in het bezit zijn van zijn graf. De keizer laet zich bewegen, en besluit Spanje aen de heidenen te betwisten. Roelant, Olivier en de andere genooten zullen hem, benevens de bloem van Frankrijks adel, op dien tocht vergezellen. Maer Gueloen, de schoonbroeder van Karel, heeft in zyne jeugd de weduwe van den soudaen Synagoen verleid, en by haer twee kinderen verwekt, Marcelijs en Baligant, die thands aen het hoofd der Sarazynen in Spanje staen.

Hy verstaet zich heimelyk met zyne twee onechte zonen, en, zonder dat het iemand weet, heeft hy reeds de christene leer afgezworen, want hy wil keizer zijn in de plaets van Karel.

Gueloens dochter Irena, die met den griekschen keizer in

(1) *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur.* Tübingen. 1838. bl. 36. — Ook aengehaeld by Jonckbloet, *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst.* Amsterdam, 1851. D. I, bl. 264.

huwelyk was, vermoordt haren echtgenoot, die besloten had zich by Karel te voegen om te samen de vyanden des geloofs te bestryden.

De Franschen trekken in Spanje. Op het aenraden van den verrader Gueloen, wordt het bevel over de voorhoede (*avantghaerden*), welke slechts uit twintig duizend man bestaet, aen Roelant toevertrouwd. Deze trekt de bergengten door, en verslaet eene felle reuzin. Ook dooden de overige ridders reuzen en heidensche koningen.

Hier begint een onbeduidend en zeer ingewikkeld verhael van den Roncevallerslag, dat in geener wyze aen dat van het oude epos mag vergeleken worden, en dat met byzonderheden, welke aen de Amadissen ontleend schynen, overladen is. In den strijd is het niet meer Roelant, maer wel Ogier van Denemarken, die de hoofdrol speelt. Het prozaverhael, dat hier byna geheel en al van de oude verzen afwijkt, komt voor den grondinhoud, later, dat is te beginnen van het oogenblik dat Roelant den hoorn blaest, weder overeen. Maer dan verder wordt het gedrag van Gueloen eenigs zins anders afgeschilderd en ten slotte wordt deze te Montfaucon opgehangen, terwijl zyne dochter Irena, die de Christenen heeft willen verraden, en hare twee kinderen de oogen heeft doen uitsteken, op bevel van Karel den Groote, door vier peerden aen stukken wordt getrokken (1).

Tot de beschryving van den slag terugkomende, verhaelt de omwerker thands het afscheid van Roelant en Olivier en de wyze hoe zy den dood vonden. Dat alles is, voor de hoofdpunten zooals in het epos. Roelant zieltogende verslaet met zynen hoorn nog eenen Sarazijn die hem zynen Durandal wil afnemen, en als hy sterft, dragen engelen zyne ziel in den hemel. Karel te laet in de

---

(1) Maerlant spreeckt van deze keizerin Irena in den *Spieghel historiael, IIIe partie*, *VIIIe boek*. Leiden, 1857. bl. 160.

valei teruggekomen om de helden te redden, wreekt hunne dood op de heidenen.

Tot het samenbrengen van dit verhael heeft de vervaerdiger van het volksboek niet alleen het oude epos, maer ook andere bronnen geraedpleegd. Zoo was hem de Chronijk van Turpijn, hetzy rechtstreeks, hetzy uit andere schryvers, bekend. Hieruit trok hy immers het verschynen van sint Jacob aen Karel den Groote, en ook de veronderstelling dat Turpijn niet by den Roncevallerslag tegenwoordig, maer met Karel gebleven was.

Zonderling genoeg is het dat de opsteller van het volksboek, nadat hy de verzen van het oud dichtstuk heeft opgenomen, waerin men Turpijn onder de stryders geteld ziet, en zyne heldendaden bezongen worden, zulks geheel schijnt vergeten te hebben, wanneer hy zegt (1) : « Onder alle zijn volck soo wasser een seer overmoedich heydens prince, wtermaten boven alle dander groot ende sterck, dye welcke gheheeten was Albuna, ende droech eenen standaert vanden Coninck Marcelijs om zijnder grooter stercheydt wil, als hem die edel fransche bisschop soo hooveerdelyck boven alle dander groot comen sach, soo dochte hy in hem selven als dat hy zijn groote hoverdye ter neder vellen woude. Dese bisschop was wel bekent metten bisschop Tulpijn, om dat hy so vroom was. So segghen eenighe dat hy selve Tulpijn was, een vanden twaelf genooten. Maer dat en was niet, *want Tulpijn ende dye hertoghe van Bavier waeren met Coninck Kaerlen, ende niedt op den Roncevale, soo dye historie hiernaer verclaren sal.* »

Ik zegde reeds dat de opsteller van het volksboek onderscheidene bronnen te rade ging. Behalve de Chronijk van Turpijn, kende hy nog den roman van Fierabras en dien van Ogier van Denemarken, waerop hy toespelingen maekt. Zoo spreekt hy van « Fierenbras van Alexandrien, den welcken Olivier verwon-

(1) Bl. 20 r°.

nen hadde in eenen camp, daer oock een schoone historie af is (1), » en verder leest men : « Dese Ogier, hoewel dat hy den Keyser niedt lief en hadde overmidts dat Charlot zynen soone ghedoot hadde, nochtans so quam hy met veel volcx om Kerstenrijcke te hulpen naer Spaenghien (2).... »

Dit alles schijnt de hierboven gemaekte gissing, dat de vervaerdiger van het volksboek geheel het oude epos niet meer voor hem had, te bevestigen. Mone heeft eenige regels uit den prozatekst opgegeven, waerin hy verbrokene verzen terug vindt. Zie hier die plaets : « Hy velde selve menighen Sarazijn ter aerden, hy was seer groot te paerde; zijn manlycke slaghen ontsaghen die Sarazynen zeer, want hoe wreedelyck datse hem opliepen, hy wederstontse ridderlyck (3). » De duitsche geleerde herstelde dit op de volgende wyze :

Hi velde menigen ter aerden,
hi was sere groet te paerde;
sine manlike slagen
de Sarasine sere ontsagen.
Hoe datse hem opliepen wredelike,
hi wederstontse ridderlike.

De omwerking der oude verzen in proza is hier zeer waerschijnlyk; doch ik haeste my te verklaren dat het getal van dergelyke plaetsen in het volksboek zeer klein is, en dat men ongelijk zou hebben te veronderstellen dat al de proza slechts eene verkorting of omschryving zy van het oude epos. Dit zal in allen gevalle reeds genoegzaem blyken uit hetgene ik gezegd heb omtrent de andere bronnen, welke de schryver gebruikte.

Door wien en waer werd by ons het oude dichtstuk bewerkt? Door wien het volksboek? Daer omtrent valt er met zekerheid niets te bepalen. De goedkeuring van 1552, te Brugge gegeven,

---

(1) Bl. 7. — (2) Bl. 10 v°. — (3) Bl. 19 r°.

doet ons natuerlyk aen Vlaenderen denken, ten minsten voor het gedrukte boek. En in de berijmde fragmenten, die in hetzelve voorkomen, zijn er eenige regels, waeruit men misschien mag besluiten dat het oude epos, waeraen zy ontleend schynen, door eenen Gentenaer gedicht werd. Ik bedoel de volgende verzen :

Des gonne ons God ende Sinte Amant!....
Nu help ons God ende Sinte Jan!....
In den name Gods ende Sinte Johan!....
Daertoe helpe my God ende Sinte Amant!....

Men weet immers dat Sint Amand, alhoewel de *Apostel der Nederlanden* bygenaemd, in zonderheid te Gent geëerd werd, en verder, dat, in vroegere dagen, de hoofdkerk dier stad (thands de kerk van Sinte Baef), aen Sint Jan toegewijd was.

Wat er ook van zy, ik achtte de fragmenten, die in het volksboek voorkomen, belangrijk genoeg om ze hier in te lasschen. Ik geef ze letterlyk, zelfs met de schrijffouten. Heeft iemand den lust, dan kan hy daervan eene kritische uitgave bezorgen. Het getal der verzen beloopt niet tot vijftien honderd, zooals Mone verkeerdelyk had gerekend.

De talryke toespelingen op het Roelants-lied in onze middeleeuwsche schryvers, het vroeger bestaen van onderscheidene handschriften, het drukken van het volksboek nog laet in de zestiende eeuw, zijn de eenige bewyzen niet van den byval, dien dat dichtstuk by onze voorvaders vond, en van de hoogachting, waerin het gedurende zeer langen tijd is gebleven.

Vóór ettelyke jaren reeds had ik de gelegenheid ter loops aen te toonen hoe, in die vroege tyden, het lezen van de riddereposssen begrepen werd in hetgene men noodig achtte tot eene treffelyke opvoeding (1).

(1) *Le Livre de Baudoyn, comte de Flandre, suivi de fragments du Roman de Trasignyes publié par* C. P. Serrure *et* A. Voisin. Brux., 1836. bl. XX-XXVII.

Het zou niet moeijelijk vallen hiervan talryke bewyzen by te brengen. Ik zal er hier slechts een paer aenhalen. Boudewijn II, graef van Guisnes, die in 1220 stierf, had aen zynen zoon Arnold verscheidene meesters gegeven, waervan een, Robrecht van Constance genaemd, gelast was hem de hooge feiten van de roomsche keizers, van Karel den Groote, van Roelant en Olivier en van Arthur, koning van Britanië te verhalen. Een ander leermeester Wouter van Cluse, bloedverwant van den graef, maekte den jongeling bekend, zoo met de ware als verdichte geschiedenissen der engelschen, met Gormundus en Ysembardus, met Tristan en Isolda, met Merlijn en Marculf, enz. (1).

Een waelsche schryver der veertiende eeuw, Jacques de Hemricourt, spreekt van eenen edelen uit Haspegouwe, *le Sire de Warfusée*, in de volgende woorden : *Ilh faisoit sa dite filhe, par ses maistresses, nourir en grand estat, aprendre et ensengnier tos ébatemens que nobles damoiselle doyent savoir de overeir d'or et de soie, et de* lire *ses hoires,* remans de batailhes, *joweir az eskas et az tables* etc. (2).

Het blijkt hieruit dat zelfs de schoone kunne, zeer wel met den inhoud van die gedichten moest bekend zijn (3). Geen wonder dan, dat ouders, getroffen door de dapperheid, de zelfopoffering, de edelmoedigheid, de hoffelykheid der helden, die men in de

(1) *Proinde militem quemdam veteranum Robertum dictum Constantinensem, qui de Romanis imperatoribus et de Karlomanno, de Rolando et Olivero, et de Arthuro Britanniae rege eum instruebat et aures ejus demulcebat..... et cognatum suum Walterum de Clusa nominatum, qui de Anglorum gestis et fabulis, de Gormundo et Ysembardo, de Tristanno et Hisolda, de Merlino et Merchulfo... diligenter edocebat.* Zie Lamberti Ardensis *Chronicon Ghisnense et Ardense* (918-1203), recens. Dion. Car. Gothofredus. Paris, 1855 in 8°, p. 217.

(2) *Miroir des Nobles de Hesbaye*, bl. 6.

(3) Over de algemeene bekendheid en de hooge beroemdheid van het Roelantslied verdienen vooral gelezen te worden : Francisque Michel, *la Chanson de Roland ou de Roncevaux*, Paris 1837 in-8°. — De Reiffenberg, *Chronique rimée de Philippe Mouskès*. Brux. 1836 en 1838. *Introduction*. Tom I en II.

poëtische gewrochten ziet optreden, meermalen aen hunne kinderen de namen gaven van diegene, welke zy hun als toonbeelden van moed en deugd wilden voorstellen. Dat het lezen van sommige letterprodukten dergelyken invloed heeft, kan men zelfs voor latere dagen en voor onzen leeftijd bewyzen. Het is wel sedert de romans van Bernardin de St.-Pierre, van madame Cottin, van madame de Staël, van Ducray-Duménil, van Chateaubriand, enz., dat men hoort spreken van Virginies, van Corinnes, van Malvinas, van Lolottes, van Rénés, enz.

Van de twaelfde eeuw tot het einde der zestiende eeuw toe, vindt men namen aen byna al de middeleeuwsche epossen ontleend.

Meest al werden de zulken door edelen of door lieden van eenig aenzien gedragen, dat is juist door die welker ouders eene letterkundige opvoeding hadden genoten. Uit den Arthur-kring ontmoet men : Iwein, Lancelot, Perceval, Tristram, Isolda, enz. ; uit den Karel-kring : Roelant, Olivier, Ogier, Bertha, ja zelfs tot Malegijs toe.

Doch onder al die namen zijn het wel de twee eerste, die van Roelant en Olivier, welke men het meest tegenkomt, het is een nieuw bewijs hoe algemeen en hoe gretig het Roelants-lied gelezen werd.

Tot staving van het voorgaende, laet ik hier eenige voorbeelden volgen. Ik ga ze niet verre zoeken, en bepael my tot voornamen getrokken uit de lijsten der schepenen en andere magistraten van Gent en van het Vrye van Brugge (1). Wilde men dergelyke opzoekingen verder voortzetten en ze tot al de namen uit de ridder-

---

(1) De nauwkeurigste lijst der schepenen van Gent is te vinden in het *Memorieboek der stad Ghent,* uitgegeven door de *Vlaemsche Bibliophilen*. Gent 1852-1857. De namen der schepenen van het Brugsche Vrye staen in de *Documents extraits du Dépôt des archives de la Flandre-Occidentale* par Priem. Brugge 1850. Deuxième série. Tome septième.

romans uitstrekken, dan zou zulks eenigs zins tot maetstaf kunnen dienen om aen te toonen welk middeleeuwsch letterprodukt meer, en welk min in den smaek was gevallen en gelezen werd.

Op de aengehaelde lijsten treft men aen, als burgemeesters, schepen, baillius, 's graven-kiezers, overdekens, enz. te Gent :

Roelant van Wedergrate in 1449, en eenen anderen in 1507. — Roelant vanden Echaute 1453. — Mer Roelant de Baenst, ridder, 1476. — Roelant de Baenst, f. meester Roelants, van 1495 tot 1552. — Roelant Zoete 1506. — Roelant vander Zype 1506. — Roelant le Fevre 1514.

Te Brugge : Roelant van Caloen 1435. — Roelants, heer van Poucke 1467. — Roelant van Halewijn 1480. — Roelant van Maldeghem 1482. — Roelant van Meetkercke 1487. — Roelant van Moerkercke 1488. -- Roelant van Rype 1508. — Roelant van Grouzeele 1544. — Roelant van Heule 1544. — Roelant Groenvelt 1547.

Te Gent : Olivier de Jagherc, 1414. — Olivier de Grave, 1455. — Olivier de Clerc, 1474. — Olivier de Baenst, 1476. — Olivier van Wijchuus, 1479. — Olivier Vaenkin, 1483. — Olivier de Cleerc, 1494.

Te Brugge : Olivier vander Hagen, 1270. — Olivier f. Bauwen Noes, 1283. — Olivier vanden Houte, 1340. — Olivier Utenhove, 1362. — Olivier vander Donck, 1379. — Olivier vander Hagen, 1385. — Olivier vander Gracht, 1442. — Olivier de Lannoye, 1452.

De meeste dezer voorbeelden behooren tot de vijftiende en zelfs tot de zestiende eeuw, omdat ik om deze by een te brengen niet anders dan twee lijsten van schepenen raedpleegde. Destijds was het immers de adel van minderen rang, of de hooge burgery, die dergelyke namen droeg. In vroegere eeuwen zou men ze meestal aentreffen by persoonen tot den ridderstand of tot den hoogen adel behoorende. Zoo leefde in 1167-1187, Olivier van Mache-

len (1), en in 1191 Olivier van Sotteghem (2). Met de namen aen de epossen ontleend, ging het juist zoo als met die dichtstukken zelven. Eerst maekten zy het genoegen uit der hoogste klassen, dan die der burgery, en eindelyk die van het volk.

Roelant was in de middeleeuwen zoodanig bekend, dat zijn naem tot aen klokken toe, en wel aen brand- of stormklokken gegeven werd. Wie heeft er niet van den gentschen Roelant hooren spreken? Wie kent er niet het opschrift:

Mijn naem is Roelant, als ic cleppe dan is 't brant;
als ic luide is het storm in Vlaenderlant (3).

hetwelk te lezen stond op de klok, die ten jare 1314, onder het schependom van Willem Beer, door meester Jan van Ludeke en meester Jan van Roesbeke gegoten, in het Belfort werd gehangen? Een oude chronijkschryver Justus Billet, van den Roelant sprekende, zegt: *Als mense luit es storme in 't lant.* Tydens den opstand der Gentenaren, in 1539, had die klok zich menigmael laten hooren, daerom werd ze verbeurd verklaerd, en uit den toren naer beneden gehaeld; doch in 1544 bekwam Roelant vergiffenis, en werd hy wederom in het Belfort gehangen. Hy, die zulke bezwaerlyke tyden was doorgekomen, werd helaes! in 1659, in den toren zelven, in stukken geslagen! In dat jaer immers had het magistraet van Gent zich verstaen met den klokgieter Pieter Hemony, van Zutphen, om twee-en-dertig klokken voor den beijaerd te hergieten. Daertoe moest de stad hem de oude klokken van den beijaerd en ook den Roelant leveren. De stukken

(1) De Saint-Genois, *Monuments anciens*, bl. 476. — C. P. Serrure, *Cartulaire de l'Abbaye de St. Bavon*, bl. 53.

(2) Duchesne, *Maison de Gand*, bl. 675.

(3) Van dit opschrift, hetwelk in een groot aental boeken voorkomt, bestaet er meer dan eene lezing.

werden naer stadswaeg gevoerd en men bevond dat die klok 12,485 ponden woog (1).

Ook te Haerlem las men op de brandklok :

Roelant de Groot is mijn naem;
tot godsdienst ben ic bekwaem.
Ic luude somtijds ten brande,
of als t'saem is van vyanden.
Gerrit van Wou, die mi goot,
CIↃ·CCCC. ende drie na Gods geboort. (2)

Het laet zich gemakkelyk verklaren hoe men aen klokken, en vooral aen brand- of stormklokken, den naem van Roelant gegeven heeft. Men luidde ze immers om de gemeente te doen vergaderen, of, wanneer de nood drong, het volk op de been te brengen, juist zoo als de hoorn van den beroemden paladijn diende om zyne krijgsbenden byeen te roepen, of om het noodsein te geven. De benarde toestand van Roelant, die, alleen overblyvende en doodelyk gekwetst, den hoorn stak om Karel te waerschuwen, moet op het volk eenen diepen indruk gemaekt hebben, en hieraen was het waerschijnlyk dat men dacht, wanneer men aen klokken den naem van den zoo beroemden held gaf.

Zie hier thands de onderscheidene brokstukken van ons Roelants-lied :

---

(1) Ik ontleen deze byzonderheden aen Steyaert, *Volledige beschryving van Gent*. Gent, 1857, bl. 115.

(2) Zie den *Navorscher*, 7de jaar, 1857, bl. 34.

I.

Fragment van Brussel.

—

A. Daer sal menech toe sien
daer dese wijch sal gescien,
ende wie haddent alsc*re* verstaen
dat wise alle selen verslaen.
Doen sprac Borsabels, die coninc,
dat was warlike dinc :
« Ic willer emmer een sijn. »
Doen sprac dic bose barbarijn,
hi was groet ende starc :
hine woude niet om C marc
ende tgoet dati. c... an
hadde, ochte ye gewan.
Elsloer van Burgan.. sprac sinc rede :
« Ic willer emmer een sijn mede »
Hi liep seerdere te voet
dan enech spaench ors doet.
Vorden coninc quam hi saen
ende sprac datment mochte verstaen :
« Vindic Roclant in Reneevale,
soc waert mi te moede wale;
ic salne slaen met minen swa*erde*
oft het blijft a.e.. inen da*erde*. »
Een amirael quam daerna vor*en*,
scone, ende rike, ende wel gebor*en*,
dats hem niet en gebrac.
Vorden coninc quam hi ende sprac,
met herde overmoedeger tale :
« Vindic Roelande in Roncevale,
ic sal sinen live maken fijn
ende alle die met hem sijn,

V. 1 en 2 d'. — V. 8 *b'barijn*.

sider meer hebben wi vrede
van Kaerlen, ende van den andren *mede;*
noch selen wi hebben warlike
dat suete lant van Vranc*rike*. »
Alse hi die tale hadde geseit
dankes hem die coninc gereit.
Een amirael sprac van Bura*nien*,
en was geen feldere in Spa*nien*;
hi begonste heme vermeten,
hi soude Roelande doen weten.

B. Die here begonste hem vermeten,
die en woude hi niet vergeten,
hine soude *met* sinen swerde
Roelande beloepen heerde;
ende vermat hem dat hi Durendale
soude wederstaen met sinen stale.
Na deser talen waren gereit
die XII genoten, godweit!
ende traken vort met crechte
ende met coenen gedachte.
Haere was wale
vier dusent met getale.
Alsi doen vernamen
datsi biden Frans'. quamen,
si scieden hem op dat slechte,
als die gene die wouden vechten,
ende dede ane halsberge diere
van rikeliker maniere.
Si bonden helme sarragose,
ende gorden swerde vianose;
hare spere waren te Valense gemaect
ende die timprage wel geraect.
Si bonden standarde groet,
*w*it, groene ende roet;
*d*ie varuwe was goet ende diere,

V. 32 *K'le*. — V. 33 *w'like*. — V. 43 *met* bygevoegd, want te dezer plaetse is een lok. — V. 51 *haere* aldus. — V. 55 *hē*. — V. 57 *halsb'ge*. — V. 43 en 60 *sw'de*.

ende van meneger manieren.
Si lieten stave ende paerde,
ende brachten op die waerde
orse groet ende starc,
die wert waren meneger marc.
Die sonne sceen scone ende clare;
doe blicte haer ghegare
scone ende herde cierlike,
gouts ende selvers gelike.
Si luden orgelen ende bosinen,
datsi te scoender souden scinen.
Groet geluut quam daer of.
Si dadent dor prijs ende dor lof.
Die Frans'. hordent tgascal,
ende vernament overal.

II.

Fragment van 's Gravenhage.

I. r°. a.

Dan lachter had Vrancrike.
Olivier sprac : « Roelant,
woudi blazen den olifant,
dat soudic gherne sien,
mochtic u bringen indien. »
— « Trouwen, seitti, neen ghi niet :
dan wille God niet dat gesciet,
dat zoete Vrancrike bi mi
sijn eere verliese, hets so vri.
Pensen wi om de ere :
onsen loen duert emmermere. »

V. 70 *w't.* — V. 72 *h'.* — V. 73 *h'de.* — V. 74 *selv's.* — V. 77 *d'.* — V. 79 *tgascal*, aldus.

Roelant was des lives goet,
Olivier geradich ende vroet;
niemen en mochse vervaren
alsi beide gewapent waren.
Doen sprac de coen Olivier :
« Gheselle Roelant, nu mogdi hier
merken enen wijch gescien :
si comen ende en willen *niet vlien*,
ende ghi en werdicht niet, Roelant,
te blasen den Olifant!
Quame ons te helpen die coninc,
dat ware ons eene scone dinc.
Siet alom, ende nemt ware,
ende merct onse scare :
onse menichte es clene;
maer ic weet wel, dat God allene
bat mach dan al haer heere :
dat es ons een scone weere.
« Wi selen ons vercopen diere,
sprac Oliviere de fiere,
dat men ons ghewage
van nu toten doemsdage. »
Doen sprac de coene Roelant :
« Olivier, hets so bewant,
God sal onser *ghewouden*,
wi selen den strijd *behouden*
plaetse ende wijch*stat*
die vlie heb Gods had! »
Die Fransoise doe seiden
datsi opter heiden
liever doot *sou*den bliven

I. r. b. dan si hem lieten verdriven.
Roelant ende Olivier
waren coene ende fier,
ende begonden hem te scaren,
ende die met hem waren.
Die bisscop Tulpijn w... haer raet :
het was recht sijn daet,
was goet ende godlyc,

ende den vianden vruchtelyc.
Hi voer van scaren te scaren,
ende woudese met Gode bewaren.
Hi seide dus : « Lieve gesellen,
hort, wat ic u sal tellen :
pensen wi om de ere,
onse loen duert emmermeere,
ende vecht dore onsen Here :
hi dogede vore ons anxst groot,
ende vanden Joden slage groot;
wy mogen blidelike sterven
ende hemelrike verwerven.
Biddet Gode genade,
datti u berade
ten besten op desen dach,
want hijt wel doen mach. »
Die bisscop seinse algader
ende bevalse den hemelscen vader.
Ic seggu waer af
hi hem pennentencie gaf :
hi hiet hem datsi niet en vloen,
Want sijt node souden doen :
hi hiet hem grote slage
slaen in dien dage;
ander pennentencie gaf hi hem daer,
dat seggic u overwaer.
Olivier ende Roelant
hadden die overhant,
ende trocken vort met hare scaren,
als die on*ver*vaert waren.
Roelandts ors hiet Valentijf :
en *es niemen* man, no wijf,
die beter ors ie sach,
dant was op dien dach.

I.v°.a. Die edel grave Roelant
hadde een witte vane in de hant,
die lanc was ende breet :
fierlyc hire met reet.
Olivier reet openbare

alre vorst in de scare :
die Fransoise quamen achter,
die herde node lachter
over hem souden laten gaen,
sine soudent wederstaen.
Roelant sprac doe
den Fransoisen aldus toe :
« Die heden niet ridder sal sijn
verliest de hulde mijn
ende den loen van onsen Here;
elc pense omde ere;
die hier sterft, waerlike,
hi vart in hemelrike. »
Als dit Roelant had geseit
quam een bode over gereit
haestelike ende seide,
dat si op der heiden
si twaelf woude vechten
jegen twaelf Karels knechten,
ende hem niemen in wederside
en onderwonde vanden stride.
Doen sprac Roelant : « Waerlike,
wi lovent alle blidelike. »
Roelant ende de sine
ghereiden hem jeghen de pine.
Een des sconinx neve quam thant,
ende brocht een stoc inde hant :
den Fransoysen hi seide
datti hem vele leide
beraden hadde, diese daer liet,
want haers lijfs ende waer niet.
Roelant horde de tale
ende volgeden also wale,
ende stacken inden schilde
alsoe verre als hi wilde,
ende waerpen onwerde
doot vanden perde.

V. 110 Hs. *Eñ*. — V. 120 sic. — V. 122 Hs. *volgen*.

I. v° b. Een wort en sprac hi nemmee,
ende brac den hals ontwee.
Doen seide de grave Roelant :
« Over inde duvel hant!
ghi beloget minen here,
ende seit hem lachter ende oneere,
datti ons qualike
ghelaten hadde int rike.
Edel Fransoise, seiti, slaet,
want ons te doene staet :
het hevet emmer een becocht,
die jeghen Gode heeft gewrocht. »
Die hertoge Franceroen,
hort watti sal doen.
Rouwe was in hem groot,
dat sijn neve so was doot :
hi verrechtem sciere
opden coenen Oliviere,
ende stac hem een gat wide
neven den halsberch, aen deen side,
datter dore liep sijn spiet;
nochtan en quetstine niet.
Olivier riep sijn tekijn;
hi pensde het soude gewroken sijn.
Hi vermat hem waerlike
dat soete lant van Vrancrike
sijn eere soude verliesen,
ende si alle doot kiesen.
Olivier hads toren,
ende rechtem op te voren :
hem gheviel avonture,
dat hine stac aldure,
ende viel ter erden neder.
Nemmer stontti op weder.
Doen sprac de coene Olivier :
« Wine vruchten niet u dreigen hier. »
Cursubles, die coninc,
dats waerlike dinc,
was van Berberien geboren :
hi dedem inden wijch voren;

lude sprac hi ten Sarrasinen :
168. « Ghi heren, met cleinder pinen

II. r° a.
Selc mort was nie gewrocht,
noch ridder soe diere vercocht.
soe lange si beide vochten,
dat Olivier nemmer en mochte.
Doen sprac hi openbare :
« Lieve geselle, comt hare,
wi moeten met rouwe sceden. »
Doen ontvielen de tranen hem beden
uten ogen haestelike,
ende weende*n* bitterlike.
Oliviere verseerde sine wonde:
dbloet ran hem uten monde,
ende viel in onmacht thant.
Doen sprac de grave Roelant :
« Hulpe God! lieve here,
ic vruchte dat beter sere;
Betic van *minen* orsse neder,
Ic commer niet op weder.
Ay! lieve geselle Olivier,
moeten wi nu sceden hier!
Dat es mi de droefste dach
die ic nie met ogen sach!
Ay! Vrancrike, sprac Roelant,
hoe seere sidi gescant!
Karel verliest nu, ons here,
datti wel clagen mach zeere! »
Vanden rouwe die had Roelant
viel hi in onmacht thant.
Maer schiere hi bequam :
doen sach hi ende vernam
Olivier ten wigewaert gaen,
die vander onmacht was opgestaen.
Hem waren verdonckert daer
die ogen scoen ende claer;
nochtan dedi groot genent,
ende ginc vechten al blent.

Dic edel grave Roelant
volgede Oliviere thant,
ende nam sijns ware
inder Sarrasine scare.
Als Olivier vernam

II. rº b. dat Roelant bi hem quam,
gaf hem Olivier een slach,
Dat hi en hoorde, no en sach.
Doe sprac *die grave* Roelant
tote Oliviere *thant* :
« Lieve geselle *waer* bi
soe hebdi geslagen mi ? »
— « Lieve geselle, ne sie u niet;
mi es leet, dat mi es gesciet.
Verghevet mi dor Gods ere,
want het rouwet mi herde zere. »
Doen sprac Roelant : « Olivier,
ic vergeeft u gerne hier. »
Olivier neech hem dor dat,
ende trac achter een luttel bat,
want hem porde die doot,
die hem dede pine groot.
Hi viel neder op erde,
ende bat Gode werde :
« Here vergeeft mijn mesdaet,
ende hebt mijnre zielen raet :
wilt hare verlenen hemelrike,
want ic u getrouwelike
ghedient heb al mijn leven.
Noyt en woudic u begeven! »
Doen benedidi Kaerle, den here,
ende dancte hem alder ere,
die hi ie van hem gewan,
ende Roelant boven alle man.
Sijn hande hi ten hemel stac;
daer na hi nemmer en sprac.
Dus bleef Olivier doot.
Roelant hads rouwe groot,
ende weende herde seere,

ende badt onsen Here,
datti der zielen plege,
ende te hemelrike gewege.
van rouwe die *hadde* Roelant
viel hi in on*macht* thant.
Als hi bequam *haddi* toren,
datti Oliviere ha*dde verl*oren (1),

II. v° a. sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen.
Doen sprac Gautier sniemen,
als hi gevloen quam
ende hi *den grave Roelant ver*nam :
« Nu h*ort hier*, grave Roelant,
hets *also met mi bew*ant :
dorsteken ben ic ende gewont
toter doot, dat si u cont.
Grote mort es hier gewrocht,
dat hebben si diere becocht. »
Doen dit sprac die wigant
verkinden de grave Roelant.
« Gautier, seiti, sidi dat?
Ic hebbe u in menege stat
herde manlike gesien,
maer noit en woudi vlien.... »
— « Soe en haddic nu gedaen,
ic wille bi u sterven saen. »
« Segt, waer sijn ons gesellen,
condire ons iet af getellen? »
« Jaye, si hebben ons begeven,
ende sijn alle doot bleven.
Ghine sietse levende nemmermeere,
no den coninc, onsen heere. »

---

(1) Zoowel uit den samenhang als uit het fransch blijkt, dat er in dit vers eene fout schuilt. In stêe van *Oliviere* moet men lezen *alle die sine*, of *sine ghesellen*, of wel zijn er achter dit vers een paar regels uitgevallen, die ongeveer aldus zouden kunnen worden aangevuld :

Datti Oliviere hadde verloren,
ende dander ghesellen die moesten sneven
ende doer hem verloren leven.

(*Aenteekening van den Hr Jonckbloet.*)

Doen hoorte dors Roelant,
ende riep « *Monyoye !* » thant.
In die porsse hi reet,
na die viande hi smeet.
Sijn geselscap was niet groot :
daer hijt vant in groter noot.
Hem volgde Tulpijn ende Gautier,
die coene waren ende fier.
Doen versloecher Roelant
wel ·XX· metter hant;
Gautier ·VII·, Tulpijn vive,
roefden siere vanden live.
Doen seiden die Sarrasine :
« Dese doent *so wel an* scine,
dat si ons *welna souden ma*ten;
nocht*an selen si* tleven laten. »
Roelant d*e grave* fier.

II. v°b. Tulpijn ende Gautier,
bleven tsamen op der heiden,
datsi niet en wouden sceiden.
Qualic dorsten hem genaken
die Sarrasine, in waren saken.
Met gaveloten ende met scichten
scoten si even gedichte.
Gautier wert dorscoten daer,
dat seggic u over waer;
Tulpijns ors scotense doot,
datti moest vallen inder noot,
ende ghinc te voet staen,
dat zeggic u sonder waen.
Die bisscop Tulpijn riep,
daer hi te voet vechten liep (1) :

(1) Hier zijn door den slordigen afschrijver blijkbaar de woorden van den bisschop overgeslagen, bij Michel St. CLIII. p. 81 :

« Ne sui mie veneut
Jà bon vassal n'en est vif recréut. »

Dan volgt in zes regels het verhaal van zijne mannelijke verdediging, waarop het

Doen vinc Roelant ten zwerde,
ende ginc vechten herde;
alsoe gewont alse hi was
sloech hire ·XXX int gras,
datti wert vermoyt zeere,
datti qualike mocht meere,
ende was droeve om sijn verlies,
hem scorde de tempel doen hi blies:
hi sette den horen te monde,
ende blies ene lange stonde,
dat hem dede onsochte
eer hi den luut volbrochte.
Karel horet daer hi was,
ende waert geware das.

Doen sprac Karel thant:
« Noch horic, Roelant
sal ons gebreken saen,
dat hebbic ant blasen verstaen.
Dier wille sijn sal niet sparen. »
Doen dedi blasen te waren
alt geblas datter was.
Roelant verblide das,
dat es waerlike dinc,
dat hem soe na was die coninc.
tGheluut was groot over al,
beide op berch ende in dal.

---

koeplet besloten wordt met de merkwaardige regels, die ons de slordigheid van onzen afschrijver dubbel doen betreuren:

Ço dist la geste e cil ki el camp fut;
li ber Gille, par qui Deus fait vertuz,
e [l. en?] fist la chartre et muster de Loüm.

(Aenteekening van den heer Jonckbloet.)

III.

Fragment van Rysel.

A. r° kol. 1.

Doen si te gadere quamen
ende elc anderen vernamen,
elc daer anderen bat
niet te sceden optie stat,
bilovede herde snel;
elc ghetruwde anderen wel.
Daer mach men man doer heren *sien*
han hen tween daer ghescien,
die hirschop soe sere hacht
dat man selke cracht
en mochte volleesten,
(dus tellen ons die gheesten),
vander payen lant.
  Roelant vernam sciere,
ende riep op Oliviere.
« Gheselle, seyt hi, ghetrouwe,
hier es ghesciet groet rouwe,
dat Vranckerike claghen mach
van nu toten doemsdach;
want hets jammer groet
van desen die hier ligghen doet. »
Echt sprac Olivier oppenbare,
alse die te vechtene hadde gare :
« Hi soude ons soe wreken,
men souder ewelike af spreken. »
« Olivier, seyti, minne,
hoe selen wi beghinne,
hoe moghen wi hen doen verstaen
dat haer wille sal vergaen?

V. 3 *daer*, het Hs. *d'*, zoo ook v. 7 en 8. — V. 8 *han*, voor *an*. — V. 9. *hacht*, voor *acht*. — V. 14 werd in het Hs. achtergelaten.

O! grote oetmoede
es ons comen tonguede;
die Fransoyse selen hier sterven
bi u, ende bederven.
Die coninc Kaerle, ons here,
heeft verloren emmermere
beide hulpe ende raet;
dat heeft ghedaen *dat bar*aet.
U cocnheyt selen wi . . .
. . me moghen o. . . der . . . pē
. . . . . en alle die doet . diese.
Vranckerike sal sijn ere verliesen! »
Tulpijn hevet ghehort
van hen beiden dese woert
te hare *hi* sere toe reet;
want die alle was hen leet
hi lie . . . .
Olivier. . . . .

A. r° kol. 2. . . . .
dat men daer ave spreken mochte;
wi selen onlanghe leven,
dese werelt moeten wi begheven;
wi mochten blidelike sterven
want wi hemelrike verwerven.
Dblasen en hebt vernomen *niet*.
datter ons goet af ghesciet.
Hets te spade begonnen,
eer wi Kaerlen ghewonnen
ende der Fransoysen cracht,
het soude wesen donker nacht.
Nochtan waert goet *ghedaen*
Kaerle sal comen saen
ende hem soe diere wreken
dat men daer ave mochte spreken.

V. 33 *Fransoysen*, in het Hs. *frans'*. — V. 50, en ook v. 64 en 94, *daer*, in het Hs. *d'*. — V. 61 *waert*, in het Hs. *w't*.

Ende sal ons vele werde
doen graven in die erde,
dat ons wolf, no hont,
en slics in sinen mont. »
Roelant antwerden ghereit:
« Here, ghi hebt waer gheseit. »
Doen sette Roelant
te monde den olifant
ende blies met groter cracht
ende met al siere macht.
Nochtan waert goet ghedaen,
Kaerle sal comen saen,
dat enich man dade
*h*em ware God bi siere ghenade.
Kaerle horet ende sine gheselle,
dat willic over waer tellen.
Doen sprac Kaerle, die here:
« Hier en es gheen *twifel mere*.
Ic hore wel dat Roelant
doer noet blaest den olifant. »
— « Hi heeft strijt vernomen
ende wilt dat si ons te hulpe comen. »
— « M*i* . . ont ene vremde . . . .
ghi kint Roelant soe wale. »
Anderwerf blies Roelant,
met bloedeghen monde, den olifant,
dat hem ter selver stonde
tbloet ran uten monde.
Dat was waerlike dinc,
dat hi daer die doet ontfinc
ende alle die baroene
ende menich ridder coene.

A. v° kol. 1. . . . .
oft en ware in wighe groet.
Roelant antwerde gaf,
als diene bringen wilde daer af,

V. 70 *waer,* in het Hs. *w'r.* — V. 75. Hier worden door onoplettendheid des afschryvers v. 61 en 62 herhaeld. — V. 99 *Roelant,* lees *Guelloen.*

dat hijs gheloven niet en soude,
ende vermaende siere oude :
« Here, ghi sijt out van dagen;
hoe moghedi des gewagen,
dat Roelant noet hebben soude?
ende vermaende siere oude :
« Here, ghi sijt out van dagen
hoe moghedi des ghewaghen?
Hi wils over al hebben bedwanc;
. aste hi Nabels an uwen danc »
. . . luut quamen Sarrasine
. ien hi dede pine.
Hi dwoech sijn arme inden bloede,
ende al van groten overmoede.
Hi reet nu met scerne groet
onder alle sijn ghenoet.
« Twi, seiti, ghi en waert,
hets quaet dat gi iet spaert;
hautmayoer es verre vore.
Verstaet soe moghedi horen. »
Derde werf bries Roelant
met bloedeghen monde den olifant,
met alder cracht die hi mochte,
dat hem die tempel scorren dochte.
Derde werf horet die coninc;
dats waerlike dinc.
Hi sprac : « Ic hebbe wel verstaen,
dat met Roelant qualyc es gaen,
bider derde werf die hi blies;
Roelant duchte ferlies.
Ic wane hi langer niet mochte
blasen, alse mi dochte;
sijn adem mochte niet langer duren;
hi es vanden live in avonture. »
Die hertoghe sprac doe
*he*rliken sijn gheselle toe :

V. 103 *wan dagen*. — V. 107-108, herhaling van 103-104, waerschijnlyk door onachtzaemheid des afschryvers. —V. 121 *werf bries,* in het Hs. *w'f bries*. —V. 125 *werf,* in het Hs. *w'f,* zoo ook v. 129. — V. 126 *waerlike,* het Hs. *w'like*.

« Her coninc, seyt hi, godweyt!
here, ghi hebt waer gheseyt. »
Die coninc sprac : « Gi seyt waer »
Guelloen dedi vangen daer,
verradenesse optie hant.
Doe wert Guelloen ghescant,
dat men den lokel beval ter waert,
ende men trac sinen baert.

A. v° kol. 2. . . . .
Ende daden in som dinghe,
ende voerdenesi herde,
ende settene daer op onwerde,
des si en leverden coninc,
dats waerlike dinc,
die en heves niet vergheten,
ghelijc sinen lieden weten,
daer si hem helpen sere,
ende bescudde Kaerle, den here.
Ende alse die heren dit vernamen,
reden si alle tsamen
striden opten luut van . onie
reden opten luut van .lonie,
Die Fransoyse doe spraken :
« Mochten wi Roelande ghenaken,
doen sine levende vonde
vlieden slaen diepe wonden,
maer si stucten strange,
dat si merren soude lange.
Si saghen na die sonne;
si seiden Gode dat hi hen onne
dat si dages hadden meer
om te wiekene heer.

V. 138. Te dezer plaetse een klein lok, waerdoor de twee eerste letters verdwenen zijn. —V. 138 en 139 *waer,* het Hs. *w'r.* —V. 142 *wert,* het Hs. *w't.* —V. 143 *waert,* lees *vaert.* — V. 148 *daer op onwerde,* het Hs. *d'op onw'de.* — V. 150 *waerlike,* het Hs. *w'rlike.* — V. 154 *daer,* het Hs. *d',* zoo ook v. 176 en 190. — V. 166 *hen,* het Hs. *hē.* — V. 168 *heer,* het Hs. *h'.*

Dare reet al dat hi mochte,
in sereghen ghedochte;
ende die hem reden naer
dreven groet mesbaer.
Si maecten passen overal,
beide op berch ende in dal.
Sine wouden niet beiden,
daer omme mochte riden.
Doen sprac Kaerle, die vrie :
« Nu helpt Sente Marie! »
Dits nu van Gueloen comen,
dat hebbic wel vernomen. »
Die verrader Guelloen :
« Here, wat wildi doen?
Hadt ·1· ander gheseyt,
ic hielt over logen gereyt! »
Die scriftuere vertellet ons wel
dat sine vorders waren fel.
Sie sloeghene den keyser Juliene,
dat groet moert was te siene.
Int cappittel te Rome sijt daden,
daer sie gheslachte hadde verraden;
ende worpen in ene wiere,
ende vermordene sciere.

B. rº kol. 1. Hi hadder twe . . . .
met hem bracht int lant.
Si waren swert als aterment
ende ru als ·1· rent,
beide anscijn ende hande,
maer wit waren hare tande.
Alsic hebbe vernomen,
waren si nu te wige comen.
Hare teyken si riepen,
ten Fransoyse si liepen.

V. 190 *sie,* aldus. — V. 192. Hier moet de afschryver eenige verzen achtergelaten hebben, daer hy nu op eens, zonder overgang, tot de beschryving van de Ethiopiërs van koning Marganices overstapt, zonder, zooals in den franschen tekst, nog een zeker getal regels aen Roelant toe te wyden.—V. 198 *maer,* het Hs. *m'r.*

Doen sprac die grave Roelant :
« Nu wert ons Marciele te hant.
Wi moeten ons vercoepen soe
dat onse viande werden vroe.
Edel Fransoyse, penst om die ere;
wi vechten met onsen Here !
Wi selen dore breken
ende onse ghesellen wreken,
nu hoch, nu edele vranken,
dats u God moeti danken ! »
Doen sprac die coene Olivier :
« Wine duchten niet u dreygen hier,
als besat hondert man. »
Doen reden si coenlike an.
Alse die Sarrasine worden geware
datter Fransoysen scare
was alsoe clene,
spraken si ghemene,
hachter den coninc des,
dat hi dien ghevloen es.
Galifer sat op ·1· ors starc,
het was wert meneghe marc.
Hi was .1. overdadich man;
Oliviere sere reet hi an,
ende stacken ten rugge in.
Dat was .1. vreselyc begin:
dat spere ter borst uu quam.
Als Galifer dat vernam :
« Vrient, seyti, du best geraect,
bi u wert nemmer wijch gemaect.
Die coninc liet u qualike hier. »
— « Du lieges, sprac Olivier! »
Hautecleet hijt verdroch,
Ghalifer hiere mede sloech,
ende cloefden t . . . . . ene
thoeft al toten . . eme.

V. 204 *wert ons Marciele*, het Hs. *w't ons M'rciele*. — V. 221 *hachter*, voor *achter*. V. 229 uu, aldus, lees *uut*.

Olivier sprac mettien :

B. r° kol. 2. . . . .
. . . .
« God danc, hets di soe vergaen ! »
Olivier was ghewont . . . . .
dat hem die doet was ane.
Doen riep die payen te hant :
« Helpt Mamet! war heeft . . . . »
— « Ey Roelant! ic sal ghebreken.
Lieve gheselle, helpt mi wreken ! »
— « Ay ! gheselle, avet u alsoe,
sone werdic nemmermer vroe;
wisteni mi ic salne slaen
diet u dit heeft ghedaen;
over hem willic niet claghen,
ic hebbe toten tande gheslaghen. »
Doen scoten si met coenen ghedochte
dat Olivier nemmer en mochte.
Doen sprac hi oppenbare :
« Gheselle Roelant, compt bat hare,
wi moeten met rouwen sceden. »
Doen ontvielen die tranen hem *beden*
uten oghen haestelike,
ende weende bitterlike.
Olivier verserden sine wonde,
tbloet ran hem uten monde.
Hi wert bleu ende onghedaen,
alse die ter doet wert gaen,
viel hi in onmacht te hant.
Doe sprac die grave Roelant :
« Wat salic doen, edel here,
ic vruchte dat bitter sere?
Ic sal te hant bliven doet,
al en haddics anders ghene noet;

V. 247, 258, 293 staet *Mel'* in plaets van *Roel'*, voor *Roelant*. — V. 249. *avet,* aldus. — V. 251. *wisteni,* aldus. — V. 255. Hier begint het tweede blad van het fragment II. — V. 266 *wert,* het Hs. *w't.*

betic vanden orsse neder,
in quam niet op weder.
Ay! soete ghesellle Olivier,
moeten wi sceden hier?
Dats nu die droefde dach
die ic met oghen sach;
Kaerle verliest heden sere
dat hem gaet ane sijn ere! »
Van rouwe die hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant;
maer saen hi bequam.
Doen sach hi ende vernam
Olivier ten wige gaen
ende grote slage slaen.
Sijn oghen scone ende claer
hem waren verdonckert daer.

B. v° kol. 1. Die edele grave Roelant
volghede hem te hant,
ende nam sijn invare
inder Fransoysen scare.
Als Roelant vernam
dat hi bi Olivier quam,
gaf hem Olivier enen slach,
want hijs niet en sach.
Doen sprac die grave Roelant
tote Olivier te hant:
« Gheselle, ic en sie u niet;
mi es leet dat u es ghesciet.
Verghevet mi doer die Gods ere,
want het rout mi sere. »
— « Gheselle, riep Roelant sciere,
ic vergheeft u dore God hiere. »
Olivier nech hem doer dat.
Doen trac hi achter bat,
want hi porde die doet,
die hem dede anxte groet.

V. 282 *ōmachte.* — V. 283 *m'r.* — V. 292 *Frans!* — V. 298. Hier ontbreken de woorden van Roelant, want met v. 299 begint het antwoord van Olivier. — V. 303. In het handschrift staet verkeerdelyk Olivier. — V. 305 *hē.*

Hem quam groet vernoye voren ;
hine mochte sien, no horen.
Hi viel neder op die erde,
ende ane bede Gode werde.
« Here, vergeeft mi mine mesdaet
ende hebt miere sielen raet;
verleent mi hemelrike,
want ic u grotelike
ghedient hebbe al mijn leven,
want ic u noyt en woude begeven. »
Doe benedide Kaerle, onsen here,
ende danete hem in grote ere,
die hi nie van hem gewan,
ende Roelant voer alleman,
ende vil ter erden doet.
Roelant hadde *des rouwe* groet,
ende werde . . . vele *sere*
ende gaf Gode, onsen here,
dat hi . . . .
. . . .
dat ic leve . . . . . groet
. . . mijn ghe . . . . *u* doet,
Roelant viel *doe al* overweldich
. . . . eyde *vro* . . . cht
. . . .

B. v° kol. 2. . . . .
sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen.
Doe sprac Gautier...,
doen hi gevloen quam
ende Roelande vernam.
Hi seide : « Edele grave Roelant,
die doot es u becant,
bi u willic sterven nu ;
ic was die verwan *Feragu*,
Dumes neve, metten darden.
Ic hebbe ghevochten harde

V. 312 *w'de*. — V. 323 *vil*, aldus. — V. 329 *g°t*.

du heves mi dicke bekint
doe dat was ic van di ghemint.
Si hebben ons ter doet brocht,
maer si hebben diere becocht. »
Doen hi dit sprac te hant,
herkennede Roelant
ende reet hem jeghen,
alse die sijns wilde plegen.
« Gautier a . . . ou bestu dat ?
Ic hebbe, ter menegher stat,
harde manlyc ghesien
ende noyt en woudi vlien. »
— « Sone haddi nu ghedaen,
maer ic wille bi u sterven saen. »
Roelant sprac : « Van onsen ghesellen
moghedijt mi iet af tellen ? »
— « Jaic, si hebben ons begheven
ende sijn alle doet bleven.
Gine siese levende nemmermere.
Ja, die coninc, onsen here,
wi bostenden betaelgen groet,
daer si alle bleven doet.
Maer ic weet wel bloet,
eer si daer toe waren vercocht,
mijn halsberch es gesc*oret* al,
ic weet wel dat ic sterven sal. »
Onder die Sarrasine hi reet
ende volghede . . . ghereet.
Doen sprac Roelant :
« Wouter inder duvel hant ! »
Tulpijn . . . er gro . . . . . e
ende . . re . . ere . . . de.
Doen seyden *die Sarasine :*
« Dese doer ons in . . . sc*ine*
ende Roelant . . . . .
. . . .
. . . .

V. 358 *m'r*. — V. 365 *bostenden*, aldus, — *g°t*. — V. 366 *d'*. — V. 367 *m'*.

IV.

Fragmenten uit het Volksboek.

Hoe dat dye moghende Sarazijn, dye wreede tyrant Marcelijs, medt ·cc· duyst volcx beleyde dye edel vanghaerde opten Roncevale. Ende hoe hem alle zijn meeste princen seer hooghlyck vermat Roelande en Olivier te dooden; ende hoe si aen Marcelijs begheerden alsdat hi hemlieden den eersten oploop laten doen woude op Roelande ende op zijn ghesellen.

Karel, die coninck van Vranckrijcke,
die liet blyven seer sorchlycke
alle zijn avantgaerde met Roelande,
in Spaengiën, onder Gods vyande;
maer die valsche Guwelloen hadt al bedreven,
also wy in dye yeste vinden beschreven,
hi waende selve keyser ende coninck te zyne,
maer quade wercken comen ten fyne.
Nu hoort Marcelijs, den wreeden Saragoen,
die hier nu groot wonder wilt doen.
Hi ontboot soudanen, coninghen ende ammyralen,
hertoghen en graven, die al sonder falen,
cierlycken ghereet tzynen dienste quamen,
als si zyne bootschap vernamen.
Ick wil u segghen die waerheyt al sonder saghe,
datter, binnen min dan twee daghe,
heydenen vergadert waren wel ·cc· duyst,
die al na den Roncevale quamen ter grooter druyst.
Marcelijs, die coninck, dede doen saen
alle zijn sarazijnsche tamborynen slaen.
Die heydenen hieven op hare Mamet,
omdat zijs waenden varen te bet;
ende si aenbaden hem alle gader,
so wy doen Gode onsen Vader.

Ten eersten doen si vernamen
dat si totten Fransoysen quamen,
reden si met blyden ghedochten,
also gheringhe als si ryden mochten.
Des coninex neve quam voor te hant,
ende brachte in zijnder hant
eenen stock seer rijckelyck vol hooveerden,
als een die vechtens begheerde.
Lachende sprack hi : « Coninc, edel heere,
hoort na my, door u eere.
Ick heb u ghedient menighen dach
met alle tgheen dat ick ghelcesten mach,
ende menighen strijt met u beghonnen
ende menighen camp met u ghewonnen ;
een ghifte bid ick u te hande,
dat is om den dootslach van Roelande.
Ick sal hem verslaen met mynen sweerde;
dat beloof ick u, coninc van hoogher weerde.
Hoort na my, heer Marcelijs, al sonder waen;
die felle kerstenen sullen wy weder staen.
Ic make u vry gheweldich heere van Spaengiën,
ende Kaerlen verdryven met grooter callaengiën,
ende maken u heere van allen kerstenrijcke;
des gheloove my warachtelycke.
Ick make u quyt van allen desen stryde,
dat ghi, binnen uwen tyde,
nemmermeer dach en leeft
dat ghi Kaerlen eenighen tzijs gheeft. »
Dye coninck Marcelijs, dat is waer,
gaf hem die ghifte daer
met zynen hantschoe, te dien tyde;
des was zijn neve vroe ende blyde.
— « Gheminde oom, seyde hi, lieve heere!
my hebdy ghedaen groote eere,
dat ghy my dit hier hebt ghegeven.
Ick sals u dancken alle mijn leven.
Nu bid ick u noch, coninck, heere vaillande,
om twaelf uwer mannen, te hande,
dat icx u ymmermeer moet bedancken,
om te vechten teghen twaelf Vrancken. »

Doen staphans so antwoorde
Franseroen, als hi dat hoorde,
die oock des conincx neve was :
« Oom, seyde hi, ick volghe u das,
ick ende hy, wy sullen in die kerstenen varen,
dies en willen my niet ontbaren.
Menich man sal wel aensien,
maer desen strijt sal gheschien. »
Doen sprack daer noch Cursael, dye Sarazijn,
alsdat hi daer oock een af woude zijn.
Doen sprack daer een barbarijnsche paeyen,
hi woude oock met een vanden twaelven stryen
op die fransche kerstenen partye,
ende reet den coninck neven der zyen;
« Onsen wille, seyde hi, sal nu voortgaen,
heer coninck, en twyfelter niet aen, sonder waen.
Mamet is beter, zijt des ghewes,
dan der kerstenen ghecruysten God es.
Siet hier mijn langhe groote sweert,
dat ick lief hebbe ende weert;
ick salt noch teghen Duerendael doen clincken,
oft Roelant sal mi in deerde ontsincken;
die Franchoysen zijn al verlooren,
jae, commen si int velt te voren! »
Doen sprack Astromarijs, met dien,
hi was oock een fel vroom payen, van dien
daer ick u hier af vertelle,
ende Astromoch, zijn gheselle,
verraders waren si quaet ende fel;
dies waeren si ghcproeft herde wel.
Tot den coninck datse spraken,
ende vermaten hem hooghe saecken,
datsi Olivier ende Roelande
souden dootslaen met haren brande,
ende alle dander ghenooten mede,
dwelck van hem was een domme reden,
ende si souden met haren sweerde
bloedich maken die groene eerde
al met den kerstenen bloede;
dat spraken si met hooghen moede.

Noch een ander reden, wyde bekant,
quam oock voort gheloopen te hant,
Tarters heet hi, dat was waer,
totter aerden al swart sloech hem zijn haer.
Hi begonde hem seer te vermeten;
dies en wilde hi hem selven niet vergheten;
hy soude Roelande ende Olyvier met sinen sweerde
beyde doen versoecken die groene eerde.
Een ridder wel wyde bekant
quam oock voort gheloopen te hant.
Margarijs heet hi, die vrye,
die heer was van Sabelye.
Hi was een schoon vroom payen
ende een volmaect ridder int stryen.
Door zijn groote uutnemende schoonheyt
beminden hem die vrouwen ghereyt.
Hy sprack so luyde als hi woude,
ende vermat hem hoochlyck dat hi soude
Roelande ende Olivier slaen
datse die doot niet en souden ontgaen.
Hi sprack : « Tis nu so verre ghebrocht
dat die meeste Karels ghenooten zijn vercocht.
Ick waen haer leven onlanghe sal dueren,
en doetet niet die quade avontueren.
Coninck Kaerle, met zynen grauwen baerde,
Verliest heden de bloeme vander franscher aerde,
dies hi qualycken mach ghenesen,
want hi van Roelande, noch van alle desen,
gheen battaelgie meer maken en sal,
oft ons oock meer doen eenich ongheval.
Ende eer een jaer ghewaerichlycke,
sullen wy winnen alle kerstenrijcke,
ende sullen noch, naer ons avijs,
moghen legghen in Vrankerijcke, tot Parijs. »
Coninck Marcelijs, die wreede payen,
bedancte hem seer van dien.
Hector van Biergale sprack oock zijn reden,

V. 105 *reden*, lees *ridder*. — V. 141. Vergelyk hiermede het brusselsch fragment, v. 13 en volgende.

als een Sarazijn vol onedelheden.
Hi liep veel seerder te voet
dan menich goet spaens ors doet.
Voor den coninck quam hi wel saen,
ende sprack luyde datment wel mocht verstaen :
« Vindich Roelande in Roncevale,
so wert mi te moede seer wale;
ick sal hem verslaen, al sonder swanck,
oft het blijft teghen mynen danck.
Noch een ammirael van Bouwaengiën,
ten leefde gheen felder in Hispaengiën,
hi began hem hooghe te vermeten,
dat hi in Roncevale soude doen weten
sijn tecken ende ooc zyne cracht,
ende wat hi hem te doen hadde gheacht.
Hi hadde wel ·xx· hondert man,
die alle onder hem in zijn ghespan.
Hi vermat hem den edelen grave Roelande
neer te slaen met zynen brande,
ende alle ander die ghenoten.
Dat was hem een groot dorpperhede.
Doen sprack Torgijs van Tortelose,
een grave machtich fel ende boose :
« Het wert den kerstenen wel in schijn
dat wy hier ghecomen zijn. »
Hi reet den coninck aen zijn side,
ende troosten te wesen blyde.
Hi seyde : « Verhuecht u, heere, sonder waen,
het moet hier al na onsen wille gaen. »
Als si alle dese tale hadden gheseyt,
so waren die Sarasinen al ghereyt
om vechten met coenen ghedachten,
ende reden voort met crachten
so verre tot datse vernamen
die Franchoysen, die tot hem quamen.
Sy ontbonden haer standaerden groot,
witte, grauwe, gulden, blauwe en root.
Die sonne scheen schoon ende cleer,
herde rijckelycke,
ende blincte cierlycke int sarazijnsche heer

van den goude ende silver costelycke.
Si bliesen trompetten, basuynen ende sloegen de tamborynen
om datse terstont souden schynen.
Groot gheluyt quamer af,
si dedent om prijs ende om lof.
Die kersten hoorden dat gheschal
ende saghen die Sarazynen comen over al.
Doen sprack die wyse ridder Olivier :
O Roelant, gheselle, ick meyn ons hier
van den Sarasinen strijt sal comen,
so my dunct, want ick hebse vernomen. »
Doen sprack die grave Roelant :
« Des gonne om God ende sinte Amant!
Want wy en zijn Gode niet schuldich andersins
dan een goet ghedacht ende ghepeyns,
ende altoos te staene in zynen dienste waert.
Wy en dorven sekerlyck niet zijn vervaert,
want dienen wy hier ghetrouwelyck onsen Heere,
onsen loon gheduert hier binnen ymmermeer. »

Hoe dat die wyse ridder Olyvier Roelanden badt alsdat hi zynen hooren blasen wilde, opdattet Kaerle dye keyser hooren mocht ende hemlieden te hulpe quame; twelck Roelant weygherde te doen, segghende hoe dattet noch vroech ghenoech waer, ende dat hi hem schamen soude om hulp te blasen eer hi ghequetset ware.

« O grave Roelant, edel prince fier,
wy hebben noch seer luttel menichte hier!
O Roelant, mijn liefste gheselle vercooren,
twy en blaesdy nu niet dynen horen?
So mach ons Kaerle te hulpe comen,
als hy den hooren heeft vernomen. »
Doen sprack die overmoedighe Roelant tot Olyvier :
« Ick en blase noch heden den hooren niet hier;
want dedick van bloothevt, die schande Vrancrijck
so wracht ick seer onvroedelyck.

Ghesellen, wy sullen nu in Gods dienste staen,
ende op dese heydenen groote slaghen slaen.
Ick wil huyden mijn sweert Duerendale
so heerlyck beproeven in Roncevale,
ende Gods passie soo hoochlyck wreeken,
dat mer eewelyck af sal spreken. »
Doen sprack die voorsienighe ridder Olivier :
« Wy hebben doch so luttel menichte hier,
ick bid u, nu blaest uwen horen,
opdat Kaerle, die hoochgheboren,
ons mach te hulpen comen
als hi uwen horen heeft vernomen. »
Doen sprack anderwerf Roelant, die grave :
« Gheselle, ick en cryghe nemmermeer laster ave,
want het waer een bedriechlyck dinck,
dat ick so dede comen den coninck.
Dat mijn vyanden niet en wisten,
si souden my optyden valsche listen,
so wanneer dat se hadden vernomen
dattet my van blootheyt waren comen.
Eer wil ick vechten, lieve ghesellle weerde,
met Duerendale, mynen sweerde,
ende der Sarasinen comst hem doen berouwen,
dies moechdy mi wel betrouwen
dat si hier oyt ghecomen zijn.
Ja! behout my God dat leven mijn,
liever vele soe wil ick sterven eerlycke,
dan by my die schande ghecreghen van Vrancrijcke. »
Doen sprack tot Roelande die wyse Olyvier :
« Ick neme die schande alleen op my hier,
verstaet my wel, van ons allen te voren,
wildi ghi hier nu blasen uwen horen? »
— « Trouwen, sprack Roelant, neen, ick niet!
Dat en wille Godt niet dat gheschiet
dattet het soete kerstenrycke by my
sijn eere verliese, het is also vry.
Laet ons alle huyden peynsen om die eere,
ende dat die coninck, onsen heere,
ons om onse slaghen sal beminnen;
oock sullen wy Gods hemelrycke ghewinnen. »

Roelant was zijns lijf seer goet,
Olivyer gheradich ende vroet,
hem beyden en mocht niemant vervaren,
so wanneer dat si ghewapent waren.
Noch sprack die wyse ridder Olivier :
« O Roelant, ghi moecht nu mercken hier
menich volck ende wel aensien.
Si commen ende en willen niet vlien,
ende ghy, lacen! weyghert my nu, Roelant,
hier te blasen den olifant;
dedijt, ons quame te hulpe die coninck
ende met hem menich kersten edelinck;
merct nu ende neemt ware,
wi hebben hier een cleyne schare;
maer God mach meer dan al dit heer;
dat is een schoon weer. »
— « Wi willen ons vercoopen diere,
sprack Olivier, die ridder fiere,
so datmen van ons ghewaghe
van nu tot in domsdaghe. »
Doen sprack die moedighe grave Roelant :
« Olivier, dat is so bekant,
God sal onser ghewouden;
Wi sullen hier velt ende strijt behouden. »
Doen spraken si alle te samen
die edel kerstenen, die daer by quamen,
tot Roelande ende seyden
datse veel liever daer, opter heyden,
verslaghen doot souden blyven
eer si hem lieten van daer verdryven.
Roelant ende zijn gheselle Olivier,
die waren beyde van herten fier.
Si begonsten hem doen in een te scharen
alle die daer bi hem beyden waren.
Die duechdelycke bisschop gaf den raet,
het was recht, want zyne daet
was goet ende looflyck,
ende den vyanden vreeslick;
hi wildese met Gode bewaren.
Hy dede daer een schoon sermoen

ende beet hem wat si souden doen.
« Ghi siet wel, sprack hi, hoet gheschepen is,
als dat wy alle vechtens ghewis,
ieghelyck peyse om die eere,
ende om Gode, onser alder heere.
Hy sal onser wel ghewouden,
blyven wy doot, wy zijn behouden.
God doochde doch die pyne groot
ende ontfinck voor ons allen die bitter doot.
Die des ghedinct in desen daghe
ende slaet groote stranghe slaghen,
mach wel hoochlycken sterven,
want hi sal Gods hemelrijck verwerven.
Nu laet ons bidden Gode ghenade
dat hi ons wilt staen in stade
als huyden op desen dach,
want hi doch alle dinck vermach. »
Die bisschop gaf hem die benedictie allegader
ende bevalse Gode, den hemelschen Vader.
Gheen ander penitencie en gaf hi hem daer,
dat seg ick u voorwaer.
Olivier ende Roelant
die hadden daer die voorder hant,
ende trocken voort met haren scharen
als die gheen die onvervaert waren.
Roelants paert heet *Volentijf*.
Ten was niet man, noch wijf,
die beter partye ghesach,
dan dat en was op dien dach.
Sijn wapenen stonden hem eerlycke,
als eenen vroomen ridders ghelycke.
Die edel grave Roelant
voerde een witte vane in zijn hant,
die seer lanck was ende breet.
Cierlycken hy daer mede reet;
ende zijn ghetrouwe gheselle Olivier,
die coene was ende fier,
quamen costelyck ghereden openbare,
alder voerste in die schare.
Die kerstenen ridders quamen achter,

die seer noode eenighen lachter
over hemlieden souden hebben laten gaen,
si en haddent coenlyck weder staen.
Roelant sprack al doe
den edelen kerstenen manlyck toe,
ende vermaendese van scharen te scharen
datse hem niet en souden vervaren,
maer vromelyck die Sarasinen bevechten
ende met scherpen lanciën ridderlyck berechten.
« Laet ons sachtelyck henen ryden saen
ende ons paerden met sporen slaen!
Die heden niet sal ridder zijn,
hi verliest heden die hulpe mijn
ende den loon van onsen Heere!
Nu elckerlyck peyse om die eere.
Die hier sterft, hi vare in hemelrijcke,
ende hi wert Gods enghelen ghelycke. »
Aldus reden si voet voor voet
tot datse quamen inden Sarasinen ghemoet.

Hoe die xii heydensche heeren campten tegen xii die vroomste kerstenen vander tweeder bataelgien daer meest al die kerstenen verslaghen waren.

Als dit Roelant hadde gheseyt,
quammer een bode over ghereyt
gherede, die hem seyde, dat hi daer, opter heyde,
hem twaelfster wilde vechten
teghen twaelf vroomste Karelts knechten
ende dats hem niemant aen gheen side.
Roelant die sprack ghewarichlycke :
« Wi belovent te houden blydelycke! »
Die grave Roelant ende die gheselle zyne
reden mannelyck teghen die Sarazyne.

V. 355. Het rijm en de zin bewyzen dat er hier een vers ontbreekt.

Doen quam des conincx neve voort
ende sprack zijn overmoedich woort
totten kerstenen, ende seyde :
« Dat hi hem veele leyde
beraden hadde diese daer liet,
want haers levens en ware doch niet.
  Als dat hoorde die ridder Roelant,
stack hi met sporen zijn paert te hant.
Doen vercoes elckerlyc die sine
daer ghinck in sorghen ende in pyne;
ende Roelant verrechte hem, godweet!
op den ghenen dye hadde gheseyt
die spitighe hooveerdighe tale,
ende hi geraecten also wale
dat hi hem reet door den schilde
int lijf, also verre als hi wilde,
dat die speere hem doer den buyck woet
ende hem sijn roode bloet
vanden steke uuten lyve spranck;
des wist hem die Sarasijn cleenen danck,
want Roelant velde met grooter onwaerde
vanden paerde opter aerde,
dat hi noyt een woort meer en sprack.
  Doen sprack die grave Roelant :
« Nu vaer inder duyvelen hant!
Du beloghes valschelyck mynen heere,
ende spraect van hem lachter ende oneere,
als dat hi ons hier sorghelycke
ghelaten hadde in dit aertijcke. »
Hi sprack voort als een edelman :
«Nu help ons God ende sint Jan!
edel kersten fransoysen, nu slaet,
wantet hier nu te doene staet.
Hier heeftet een metter doot becocht
die teghen Gode hadde ghewrocht.
Wi hebben recht ende si onrecht;
God salt scheyden, coenlyck vecht. »
Die groote sarazijnsche hertoghe Franseroen,
ten leefde gheen wreeder saragoen,
hi hadde den rouwe groot,

dat hi sach sinen neve ligghen doot,
waerom dat hi verrechtede schiere
op den voorsienighen ridder Oliviere.
Hi was een sarazijn wel gheacht
ende een man van grooter cracht.
Seer luyde riep hi zijn teeckijn
ende seyde dat hi ghewroken soude zijn;
maer hem gheviel die crancke avontuere,
want hem Olyvier stack den halsberch duere,
soe dat hi doot viel ter aerden neder,
ende en conde niet opghestaen weder.
Doen sprac die ridder Olyvier :
« Wi achten seer cleyn u dreyghen hier!
God sal onser, so hoop ick, ghewouden
dat wy van desen strijt sullen victorie houden;
edel kersten, riep Olivier, nu vecht met sinnen,
wi sullen hier dit velt ghewinnen! »
Courabel, die wreede sarazijnsche coninck,
dat is een warachtich dinck,
hi was van Barbariën gheboren;
hi quam met hooghen moede ghereden vooren,
roepende luyde totten Sarasinen :
« Ghi heeren, met hoe luttel pynen
moghen wy nu desen strijt doervechten
teghen dese snoode kersten knechten,
want dese arme fransche katyven
moeten hier al doot versleghen blyven,
oft si sullen ons door daerde ontvlien
twelcken hem qualycken mach gheschien. »
Dit hoorde die fransche bisschop, vol duechden fijn,
dit woort toornde hem int herte zijn.
Hi liet zijn paert met spooren vlieghen,
als een die Gode niet en wilde bedrieghen.
Hi diende hem ghetrouwelycke,
want hi doorstack dien coninck seer vreeslycke
oft hi woude oft niet en woude,
dat hi doot ter aerden viel op die moude.
Hi sprack : « Villeyn, vuyl stinckende payen,
ghi siet dat wy souden vlien;
ghy liecht, wy en hebbens gheen ghere!

wi zijn noch rustich in die weere;
ende u, vuyle honden, willen wi slaen;
ghi en sult ons so noch niet ontgaen. »
Die edel bisschop riep luyde : « *Montjoye!* »
den fellen heydenen te vernoye.
Dies verblyden hem die kersten Vrancken,
ende vochten dat mense eewelyck mocht bedancken.
Die wel gemoede ridder Eggherijn,
ghebenedijt so moet ghi om Gode zijn!
hi stack Malprise van Brigale,
dat zeg ick u met warchtigher talen,
door den schilt, eer dat die lancie brack.
Des so hadde hi groot onghemack,
want hi doot ter aerden, voor hem allen,
van den paerde neder quam ghevallen.
Die vrome edel hertoghe Sampsoen,
hoort nu wat vromer feyten hi sal doen,
den fellen Sarazijn Ancryze reet hi aen,
so ruyterlyck dat hi der doot niet en mocht ontgaen.
Hi stack in stucken sinen schilt,
dat hi niet meer te gader en hielt,
ende sloech hem ter aerden neder,
dat hi daer nae noyt op en stont weder.
Daer nae so quam Anser, die wyse,
ende verrechtede hem op Torgyse;
die welck een heere was van Tortelose.
Hi dede hem groote noze,
want hi hem therte doorstack metten spriete,
dat hi die doot moeste ghenieten.
Inghel van Gascoengiën quam vooren,
die van Borgeeus was gheboren.
Den fellen Astromarijs van Panthiere
reet hi aen, al sonder vieren,
bider borst dat hyen doorstack,
dat hi daer na niet en sprack.
Strael Berrengier was gheworden te voet,
want hi daer eerst dede zijn ghemoet,

V. 450 *warchtiger*, aldus.

wert hem zijn paert doorsteecken,
dat soude hi gheerne wreecken.
Hi stack den ouden Astromarijs door den lichaem,
dat hi noyt en ghenas van dier mesquaem.
Als dat was gheleden,
quam Margarijs over ghereden.
Hi hadde gheraemt in bestier,
ende ghemerckt op den ridder Olyvier.
Hi stack hem met grooter crachte
ende met so fellen ghedachte,
so dat hi hem schoerde een gat wyde
door den halsberch, aen deen side,
datter doorliep zynen spriet;
nochtans so en quetste hi hem niet,
soodat hi daer niemant meer en wrack,
want sinen spriet in twee stucken brack.
Doen so reet hi over, eer si schieden,
ende blies om sine lieden,
want hi hadde voor zijn leven ducht,
ende begonst te peysene om die vlucht,
want al zijn ghesellen waren int bloet versmoort.
Hier so quam alle theyr voort
ende het ghinck met alre macht te samen;
daer ghinck ter schaden ende ter vramen.
Sy en mochten niet zijn ghetelt,
die daer waren int sant ghevelt.
Die edel Kersten en wilden niet wijcken,
si sloeghen slaghen vreeslycken,
so dat den Sarazynen scheen
dat haer sweerden sneden yser ende been.
Doen hadde die vrome Roelant
sijn swaert al door zyn handt,
daer hi die moort mede wrochte,
dat menich Sarazijn metter doot becochte.
Tot noch toe had hi ghevochten metten spriete,
dat menighen Sarazijn had moghen verdrieten,
want wien hi daer mede stack
ontfinck van hem der doot onghemack.
Daer quam Turzabel in zijn ghemoet,
luttel halp hem helm of hoet,

want hi sloech hem van den hoofde, dat si condt,
dattet swaert totten orsse wederstont.
Roelant reet seer verbolgen in dien storme;
hi hadde menighen doden vorme
ghemaeckt met sinen handen,
onder die felle Gods vyanden.
Hi hadde zijn leet seer wel ghewroken,
eer hem zijn lancie was ghebroken;
noch so sloech hi den ruese Mancheroene
zijn ooghen uut metten trenchoene,
dat hi noyt meer en sach in dat ghespanne,
onder seven hondert zijnre mannen;
noch so sloech hi doot daerby den fellen Torny.

Die Sarazynen hadden grooter moort ghewrocht,
dwelck si nu wel hadden becocht,
onder die Kersten, want die Sarazijnsche scharen
by nae daer alle ghebleven waren.
Den Kerstenen stont te doen haer cracht,
want si vochten tenden haer macht;
mer met cloecken sinne verstouten si hem doe,
ende spraken elck den anderen toe :
« Wi willen dese scharen wel doorbreken
ende onse ghesellen vromelyck wreken. »
Die Kerstenen riepen doen al te hant :
« Help ons Olivier ende Roelant! »

Die wreede coninck Marcelijs sprack doe
grammelyck zijnen lieden toe :
« Ghi schijnt quaet ende fel,
maer ghi faelgeert nu, dat weet ick wel.
Roelant ende die ridder Olivier
sijn beyde coene ende fier,
seer wyde vernaemt ende wel gheacht,
ende daertoe van groter cracht;
souden wyse heden verwinnen,
wy moestent al anders beghinnen;
ick wille dat dese vier scharen
op die Kerstenen sullen varen,

V. 529. Hier is wederom een vers weggelaten.

ende dat sier af maken katyven,
ende dat die zee ander acht by my blyven.
Den fellen Grandones gaf hi daer
een gulden teeken, dat was waer.
Doen spraken die edel kersten Franchoyse:
« o God almachtich! wat grooter noyse
ende wat grooter pynen nu hier naect!
Helpt God, die ons heeft ghemaeckt! »
Doen sprack die bisschop vol duechden fijn:
« Ghi en durft noch niet vervaert zijn,
ghi wert huyden, gewarichlycke,
alle ghecroont in hemelrijcke.
Sy hadden die menichte seer cleene,
maer si brochten haer paerden by eene,
ende daden daer een schoon ootmoet,
datter menich payen zijn bloet
storte ter aerde neder,
ende noyt op en stonden weder.
Doen quam daer vooren een Sarazijn
van Saragoengiën, ende heet Boorijn.
Hi was stout ende coene also
dat hy door niemant oyt en vlo.
Samperduck dat zijn ors hiet.
Hi stack met spooren ende reet besiden, siet,
van den Fransoysen met grooter omoengiē,
ende verkoes Ingelen van Aschoengiē.
Hi en hadde, lacen! halsberch, noch schilt
die teghen sinen steke wederhielt.
Seer vreeslycken dat hi hem doorstack.
Doen riep hi luyde ende sprack:
« Siet ghi, heeren, wat ghi doet,
deze zijn te verwinnen goet! »
Die edel Kersten die dit saghen,
begonsten Ingelen seer te beclaghen.
Doen sprack die stoute ridder Olyvier:
« God die laet my dat wreken hier! »
Hi stack zijn paert met sporen te hant
ende reet daer hi den selven vant.
Hi sloech hem daer metten swaerde
in twee stucken, te midden waerde;

ende quetsede dat ors, daer hi op sadt,
dattet daer nae noyt meer en adt.
Eschavryse Affricken leerde hi oock dat spel;
hi sloech hem thooft af met moede fel.
Seven paerden nam hi, so doende, tleven,
die alle haer heeren moesten begheven,
ende doen si bleven te voet,
so waren si te verwinnen goet.
Als dit zijn gheselle Roelant vernam,
so sprack hi, mijn gheselle is gram,
ende riep luyde : *Montjoye!* omdat
hy hem vertroosten soude te bat.
Och! edel Kerstenen, nu vromelyck slaet,
wantet ons alle wel te doene staet.
Ick hebber huyden so veele ghevelt,
datse niet en moghen zijn ghetelt.
Noch so sprack Roelant tot Olivier :
« U swaert Antecleer heeft seer ghebeten hier
op die Sarazynen, op die Gods ghenade;
twy troctijt uut, so spade? »
— « Ick en hads gheen moete, gheselle Roelant,
soe besich was ick metter hant,
daer ick metten trenchoene vacht
dat icker niet en hebbe op gheacht. »
Olivier hielt dat swaert in die hant;
dies vermaende hem die grave Roelant
ende dedet daer wel in aenschyne
van Walbrunen, die hi in grooter pyne,
op die schouderen, tot opten sabel, sloech ontwee,
ende wondet ors dattet nemmermeer
man ghedraghen en mochte;
dwelck Roelant dede int herte sochte.
Doen sprack die edel grave Roelant :
« Gheselle, hier van sidy bekant,
over menighe voorledene daghen,
van aldusdanighe groote slaghen;
twelck ons nu es een beloofIyck dinck;
hier omme bemint u Caerle, die coninck. »
— « *Montjoye! Montjoye!* » riepen si alle doen
dander Kerstenen, ende reden ridderlyck toe.

Die wyse Olivier ende Roelant
vochten met gheweldigher hant,
ende die voornoemde bisschop van daden fijn,
dede zijnre wercken wel aenschijn.
Daer blevender ontallycke veel doot
vanden Sarazynen, in dat conroot.
Ende die ghenooten van Vrancrycke
verlooren daer oock, ghewarichlycke,
goede ridders harde vele,
in dien selven nijtspele,
diemen, lacen! niet meer en sach
naer dien druckelycken dach.
Te dien tyde wert in Vrancrijcke
een onweder harde vreeslycke,
ende tbegonste rechts te ghebaren
als oft die werelt soude vervaren,
datter niemant waende langher leven.
Dat aertrijcke begonst te beven,
in dien lande ende in dien steden;
ick gheloove oock dat haer daerde ontdede.
Als dit ghemeen volck aensach,
zeyden si, het ware doomsdach.
Zi hadden allen den ancxst seer groot,
mer, lacen! het was om der vangaerden doot.
Den strijd was sterck ende stranghe,
ende gheduerde uuter maten langhe.
Daer na begonsten die felle payene
herde sterckelycken wech te vliene.
Die vroome ridderen Olivier ende Roelant
jaechdense met gheweldigher hant,
ende die bisschop metten ghesellen zijn.
Dies moet God ghebenedijt zijn.
Het moeste den Fransoysen sachte doen
datse so katyvelyck voor henen vloen,
want als so vluchtich is een heer,
dan machtmen verslaen sonder weer.
Die quade Margarijs die ontvloe,
want hy was ghesteken alsoe
dat hijs niet en mocht ghenesen;
twelck hem schade was, ende met desen

quam hy voor Marcelijs, den coninck,
claghende een jammerlyck dinck.
ende dede hem daer verstaen,
alsdat zijn volck al was van den Kerstenen tonderdaen.
« Ay! coninck, seyde hy, edel heere!
ick moet my vercouveren ende te rusten keeren.
Die Kerstenen zijn ook seer moede,
dat wert u nu wel te goede. »
Vriendelyck badt hy dat men hem wrake.
Daer mede so liet hi sijn sprake.
Daer naer quam Walbruyne.
Leyde so moet hem gheschien;
hi sadt op een paert, dat heet Gardemont,
dat wert, lacen! Sampsoene cont.
Sijn reyken seer luyde dat hi riep
ende metten paerde dat hi hem overliep.
Hi waenden hebben gheslaghen neder,
maer het bleef Sampsoen, sloech hem weder,
al vliende so was hi achter ghebleven;
hi hadde gheerne tlijf ontdreghen.
Doen vervolchde hi hem anderwerf,
ende sloech Sampsoene dat hi sterf.
Daer nae sprack hy een overmoedich woort:
« Ghi Kerstenen, ghi blijft hier al in u bloet versmoort! »
Dit hoorde die overmoedighe grave Roelant,
ende horte zijn paert van hant te hant.
Hi hadde rouwe uuter maten groot,
dat hy sinên neve so sach ligghen doot;
ende hy sloech Walbruynen, dat si u cont,
dattet swaert totten paerde wederstont.
Daer na sloech hi noch Ambroene,
eenen sarazijnschen tyrant hooch geboerne,
dat hi niet meer schade den Kerstenen mocht doen.
Hem waer beter had hi gevloen!
Doen seyden die Sarazynen te hant:
Ons verwondert dat Roelant
noch sulcke slaghen can gheslaen,
daer hijt heden soo veel heeft ghedaen.
Die edel grave Roelant
antwoorde hem lieden daer op te hant,

als dat hyse niet en mocht beminnen
om datse Gode niet en wilden leeren kennen,
ende datse niet en leefden na zijn ghebode,
want alle dese machte coemt ons van Gode.

Met dien riep hy luyde : *Monjoye!*
den fellen Sarazynen te vernoye.
Daer quamen al die Kerstenen ghelopen toe,
die niet meer en was dan twee hondert toe
vanden Kerstenen, dats warachtich,
niet stercker en was alle die vangaerde machtich;
mer nochtans waren stout en coene;
dwelck hem wel stont te doene.
Oock hadden si vernomen wel
der wreeder Sarazynen opstel,
twelck hem lieden aent lijf was becant.
Daer ruerde elkerlyck zijn hant,
dat hem God, die almoghende heere,
moste loven ymmermeere.
Olyvier ende die grave Roelant
vochten beyde met gheweldigher hant,
ende die vrome bisschop van daden fijn,
twelck den heydenen was aenschijn.
Sy sloeghender menighen thooft of;
dat deden si om prijs ende om lof.
Doen riepen die onghevallighe Sarazyne :
« Help, Mamet ende Appolijn uut der pyne! »
Wy zijn verloren in deser aerde;
coninck Kaerel, met sinen grysen baerde,
die heeft Rome gedwonghen
ende alle die valsche tonghen,
Calabren ende Poelgiën mede,
metter Franchoysen manlicheden ;
hi heeft oock nu onder hem Almaengiën,
nu so wil hi hebben Spaengiën.
Ons is veel beter laten wy ons slaen,
dan hem te zijn onderdaen;
daerom houwet velt, edel payen,
ons en staet nu hier niet te vlien,

want hadden wy desen Roelande doot,
soe waer verwonnen onsen noot.
Dese bisschop ende dese stercke Olyvier
sullen hem vercoopen dier;
maer mochten wyse hier verslaen,
so waer Karelts macht seer ghedaen. »
 Dit verhoorde die stoute Roelant,
die van deser talen verbolghen was te hant.
Olyvier, ende die bisschop, ende dander Kersten fijn
deden haer cracht den fellen paeyenen aenschijn,
ende sloeghender doot, in corter wyle,
meer dan twee hondert by ghetale
vanden alder hoochsten uut des conincx sale.
Roelant ende die voorsienighe Olyvier,
die waren beyde van herten fier;
elck had in zijn hant een scherp snydende sweert,
die menich marck wel waren weert;
deen heet Antecleer ende dander Durendale,
die waren ghetimpert van finen stale;
niemant en mochtse weder staen
diese daer mede conden gheslaen.
Roelant, die grave hooghe van moede,
was seer besprengt metten sarazijnschen bloede.
Dit siende Olivier sprack al te hant :
« O God almachtich! wat ridder is Roelant!
Ick wane men zijn ghelijck niet vinden en mochte,
al waer datmen alle die werelt doorsochte.
Och! wat gheselschap van ons beyden
sal cortelinghe, lacen! moeten scheyden.
Die coninck Kaerle, ons heere,
die verliest nu ymmermeere,
dat weet ick wel ghewarichlycke;
twelck hi wel beclagen mach ende al kerstenrijcke.
God gonne om dat elck goet man,
die Gode mint ende dienen can,
voor ons bidde dat wi hemelrijcke
moghen ghewinnen eewelycke. »

V. 762. Waerschijnlyk ontbreekt er hier een vers.

Doen stack hi met sporen zijn paert te hant,
ende quam daer te hulpe den grave Roelant,
in dier grooter noot daer hi in was.
God moetet hem dancken das!
Ende also gheringhe als si vernamen
datse daer bi malcanderen quamen,
elckerlyck daer den anderen badt
niet scheyden tot op die stadt.
Si loofdent gheerne; wat souden si el?
Elck gheloofde den anderen wel.
Doen mochtmen daer sien
van twee ridderen mans daet gheschien
die van eenighen ridderen gheschien mochte.
  Die edel bisschop vacht
met hooghen moede, met grooter cracht,
datmen dier ghelijck niet en mochte volleesten.
Dus vertellen ons die yesten,
dat zyer versloeghen vijf duysent,
in vier scharen, al metter hant.
Die vijfte schare wert hem te swaer,
dat seg ick u overwaer.
Sy sloeghen soo veel der Kerstenen,
dattet hem onsochte wert in schijn,
soo datter niet meer dan ·xl· en bleven,
die van daer ontdroeghen tleven,
die si niet dooden en mochten;
want si den Sarazynen so diere vercochten
haer lyden ende haer leven,
eer si daer doot bleven.

Hoe dat die grave Roelant zijn geselle Olivier vragede oft hi den horen blasen wilde, opdat hem Kaerle, die keyser, te hulpe quame, ende hoe dat Olyvier hem niet en woude consenteren dat hi hem den horen blies, seggende hoe dat te spade waer.

  Die edel grave Roelant vernam herde schier
der groote schade, ende riep Olivier :

V. 795. Men vergelyke hiermede het fragment van Rysel, v. 3; en ook v. 900 met 51; v. 1065 met 223; v. 1172 met 185, enz.

« O Soete ghesellc ende ghetrouwe,
hier is gheschiet groot jammer ende rouwe,
dwelck kerstenrijck beclaghen mach
van nu totten domsdach,
want tis aensiene jammer groot
van desen die hier dus deerlycken ligghen doot. »
Doen sprack Roelant openbare :
« Ay! oft Kaerle, die keyser, nu hier ware,
hy soude ons so heerlycken wreken
datmer langher tijt af soude spreken.
Olivier ghesellc wijs van sinnen,
wat dinck willen wy nu beghinnen?
Hoe mochten wy Kaerlen doen verstaen
dattet ons qualycken is vergaen ?
Wat dunckt u, wil ick nu blasen den olifant? »
Olyvier die antwoorde hem te hant :
« Roelant, ghi sout des hebben oneere,
en ghewaecht des nemmermeere,
want het soude u, ghewarichlycke,
verweeten worden van alle Vranckrijcke.
Het soude hem schamen u gheslachte,
quaem des meer in u ghedachte,
dat u dien lachter waer gheschiet.
Doen icx u badt, en dedijt niet;
ghi seyt, het waer eer te tyde,
alsmen ware inden stryde
bloedich gheworden vander schouder totter hant;
maer, lacen! Roelant, nu is Karelts macht gheschant! »
— « Ay lieve ghesellc, sprack die grave Roelant,
laet my doch nu blasen den olifant,
ick segt u hier wel te voren,
Kaerle, die keyser, salt lichtelyck hooren. »
— « Neen! ghi niet, by mynen rade laet varen.
Doen icx u badt, gaf u onmare;
Roelant haddijt doen ghedaen,
soe waer onsen wille voort ghegaen;
maer ick segt u hier te voren,
ist dat ghy blaest uwen hooren,
ende my noch die fortune mach gheschien
dat ick mijnder susteren mach sien,

ick sweer u dat met eeden stijf,
nemmermeer en wert si u wijf. »
Als Roelant dese tale vernam,
sprack hi : « Olivier, gheselle, sidy gram ? »
— « O Roelant, ghi hebt ghedaen
dat die heydenen zijn te boven gegaen;
want te grooten wille van overmoede
sietmen selden comen te goede;
men en sal sottelyck niet beghinnen
te stryden, mer wijslycken ende met sinnen.
Dese edel ridders moeten hier alle sterven
by uwer pruesheyt, ende bederven.
« Kaerle, die coninck, onse heere,
heeft nu verloren ymmermeer
van ons alle hulpe ende raet.
Dat heeft gedaen u groote overdaet.
Haddy mynen raet ghenomen,
coninck Kaerle waer ons te hulpe comen,
ende onsen wille waer voort ghegaen;
die Sarasinen waren tonder ghedaen,
ende wy hadden wel in dit pongijs
ghevanghen haren coninck Marcelijs.
O Roelant, Roelant, u stoutheyt moeten wy becoopen;
niet dat wy willen ontryden, noch ontlopen,
hier en heeft niemant ghere,
wy willen alle vromelyck in die weere.
Wy moeten alle, lacen! die doot verkiesen,
Vranckerijck sal nu veel verliesen,
ende een schoon gheselschap van ridders goet;
dat heeft ghedaen Roelant uwen overmoet. »
Die goede bisschop heeft dit ghehoort
van hem beyden het discoordelyck woort.
Terstont hi derwaerts met haesten reet,
want sulcken tale om hooren was hem leet,
ende hi began daer te castyen
Olivier, den ridder vrye,
ende bat hem door Gods eere,
dat hi des vermaende ymmermeere;
mer dat hi Roelande verdroeghe
ende groote slaghen sloeghe.

« Wy sullen, sprack hi, onlanghe leven,
dese werelt moeten wy, lacen! begheven.
Och! wy moghen wel blydelyck sterven,
want wy sullen Gods hemelrijcke verwerven.
Ons en helpt dat blasen niet,
datter ons eenich goet af geschiet,
oock eest te spade nu begonnen,
want eer wi den keyser hier ghewonnen
ende alle der edelre kersten cracht,
het soude wesen doncker nacht.
Nochtans meyn ick, wel sonder waen,
dattet goet ware ghedaen,
want Kaerle soude ons te hulpe comen,
als hi den horen heeft vernomen
ende hy sal ons so eerlycken wreken
datmen daer langhe tijt af sal weten te spreken,
ende dat die heydenen niet en sullen keeren
dat sal hi Gode ende ons doen ter eeren.
Hi sal deerlycken vinden versleghen,
aen heyden, aen velden, aen weghen,
ende hy sal ons jaemmerlycken beclaghen
ende ter kercken cierlyck doen draghen,
dat ons wolf oft beest, in gheenre stont,
en verslinde in haren mont. »

Hoe Roelant die sine beclacchde, ende vander bataelgien daer Marcclijs ende sinen sone verslagen werden.

Doen oversach die grave Roelant die sine,
die daer laghen in grooter pyne,
som doot, som leefden si cranckelycke.
Doen sach Roelant herde droevelycke,
ende beclaechde zijn gheselle seere
ende bevalse Gode, onsen heere.
Het was recht, hy hadse lief.
In zijn herte had hi groot meskief;
ende doordat sprack hi : « Ick ben oock met u,
broeders, schuldich te sterven nu.

Och! wy hebben Kaerlen ghedaen groote eere,
ende van veel landen ghemaect heere;
maer nu verliest hi hier op desen dach
een schoon gheselschap, des hi wel claghen mach.
Ay! kerstenrijck! kerstenrijck! ghy zijt seer ontervet
van goed en beschudders ende bedervet!
Ick soude van rouwen blyven doot,
al had ick anders gheenen noot. »
Olivier sprac : « In wat scharen willen wy slaen?
want ons leven wert cortelyck ghedaen,
wy willen vromelyck blyven in die were,
ende vromelyck vechten door Gods eere.
Vlien ende willen wi in gheenre noot,
maer door Christus gheloove blyven doot.
Den Sarazynen sullen wi ons levende vercoopen,
wi en willent ontryden, noch ontloopen. »
Daer was beyde, berch ende dal,
met dooden ridders bespreyt over al,
ende daerde swart gheworden root van kersten bloede.
Daer was ghevochten met hooghen moede;
daer laghen ghestroyt zweerden ende schilden
van vromen ridders, van herten wilde.
Doen tooch dese Roelant, die fiere,
synen ghesellc Olyviere.
« Olyvier, sprack hi, met desen ghesellen,
die hier ligghen ende quellen,
sijn wy schuldich te blyven doot,
dwelck is recht ende redene groot;
sy en wouden ons in gheenre noot begheven
waerom datse alle zijn doot ghebleven. »
« O Soete Vrancrijck, sprack Roelant,
hoe seere sidy nu gheschant,
al verwoest ende ontervet,
dattu onser hebste ghedervet? »
Doen noopte hi zijn paert, ende riep: « *Monjoye* »
den fellen Sarazynen te vernoye.
Als een ridder vroom ende coene
sloech hi thooft af van Francheroene.
Hi sloecher wel .xx. oft meere,
dat alle waren groote sarazijnsche heeren.

Eene goede vermaninghe vanden bisschop dye hy tot Roelande ende allen den Kerstenen dede.

Doen sprack die bisschop totten grave Roelant :
« O vrome Kersten, hier van sidy wel bekant
van dusdanighen grooten slaghen,
hier voortijts, over menighe daghen,
hier om met rechte, een ghewarich dinck,
soe bemint u Kaerle, die coninck.
In deser ghelycke soude oock doen
elck goet ridder ende baroen,
ende een yeghelyck Kersten goet,
daer God voor heeft ghestort zijn roode bloet;
want die niet en doet also
en prijs ick niet weerdich een stroo;
maer hi heeft recht, die dit doet,
ende hem coemter oock af goet
sonderlinghe, die hem tot Gode keert,
ende zijn wet met arbeyde vermeert,
weder hi si cleyn oft groot van persoon,
si verdienter mede,
ende sal hem verblyden eewelycke
metten enghelen hier boven in hemelrijcke,
daer hi sal hooren den soeten sanck,
die dueren sal eewich sonder verganck.
Sy bidden voor ons teewighen tyde,
beyde verre ende wyde.
Ende die man die dat van te vooren weet
dat hem ymmers zijn doot is ghereet,
of ten minsten dat hi wert ghevaen,
die moet van noots weghen groote slaghen slaen,
omdat die Franchoysen so doen
heet mense vroom ende van daghen coen. »
Doen vercouverde Marcelijs, die coninck, weder,
ende stack Strael Berrengier ter neder.

V. 991. Hier ontbreekt wederom een vers.

Hy doorstack halsberch ende schilt,
dattet niet met dallen te gader hilt;
en werpen doot ter aerden neder,
dat hi daer nae noyt op en stont weder.
Noch so sloech hi Voorne ende Ivone,
ende den stouten Gheraert van Rosselone.
Roelant en was hier af niet seer verre,
ende riep luyde op hem met moede erre:
« Leyde moet dy gheschien, wel wreede payen!
och! moet hoe grooten onrechte,
slaetstu dus die edel Gods knechten
ende oock die lieve gheselle mijn,
dat sal dy werden in schijn. »
Bitterlycken reet hi hem doen aen
met eenen wreede ghedaen.
Hi sloech hem den arm metter schouderen of;
dies moeste God hebben lof.
Daer nae so sloech hi met nyde groot
des conincx Marcelijs sone doot.

Hoe die Sarazynen beghonden te vlien ende die meeste capiteyn vanden heere tot Galifier, sconincx neve.

Ende doen riepen die wreede Sarazynen te hant:
« Help, Mamet, wat heeft dese felle Roelant
ghedaen den coninck, onsen heere,
ende heeft oock ghedoot onsen jonchere.
Coninck Karel, dien hier heeft ghesant,
moet werden gheplaecht van Ternygant!
Si en willen ons ruymen tvelt niet
wat dat onser gheschiet.
Si hebben den moet seer groot,
si en duchten niet om die doot.
Ons is beter dat wy vlien,
eer ons arch van hem mach gheschien. »
Doen vlooden die wreede payen
die vuyle stinckende pryen.
Wel drie duysent datter vloo,
die gheschoffiert waren alsoo,

dat si niet en souden hebben ghekeert
inden strijdt om eewelyck te zyne ontcert.
Als dit des coninex opperste heere aensiet,
so en doet hy anders niet
dan hi werpt sinen schilt ter aerden,
ende vloot haestelyck sijnder vaerden,
daer Galifier des coninex neve was.
Ghi moghet ghelooven das,
die Sarasynen met hem brochten
littekenen groot, die si wel thoonen mochten.
Seer luyde te roepen datse daer beghonnen :
« Roelant ende Olivier hebben ons verwonnen! »

Hoe Galifier van Baligande ghesonden met ·xx. m· Morianen ende menigerley Sarasynen, quam opten Roncevale, ende hoe Olivier gequest was, ende hoe Roelant den horen blies om hulp van coninck Karel te vercryghen.

Daer quam uut Ethiopiën des coninex neve,
Galifier, ende bracht met hem, sonder sneven,
veel Morianen, want daer af was hi heere,
wel dertich duysent oft meere.
Si waren swart als atriment,
ende vreeslycken ruych als een rent.
Haer teecken luyde datse riepen,
ende met grooter wreetheyt datse op die Kersten liepen.
Doen sprack die wyse Olivier :
« o Vrome Kerstenen, van herten fier,
elck besta nu twee hondert man,
in den name Gods ende sint Johan!
Galifier sadt op een ors seer sterck,
dat weerdich was menich merck.
Hy was een groot overdadich man.
Den vromen Olivier reedt hi an,
ende stack hem, lacen! ten rugghe in;
dwelck was een ancxtelyck beghin,
want hem die lancie ten buyck uut quam.
Als die wreede Galifier dat vernam,

sprack hy : « Ha! Kersten, du biste gheraect,
met dy en wort niet veel stryden ghemaect.
Dijn coninck liet dy qualycken hier. »
— « Du lieghes, » sprack die moedighe ridder Olivier.
Antecleer, sijn sweert, dat hief hy op.
Galifieren hi daer mede sloech,
ende cloofde hem onghespaert
vanden hoofde tot in die middewaert.
Het sanck neder dat swaert van stale goet,
dattet inden sale wederstoet.
Doen sprack van Geneven Olivier met dien :
« Felle payene. leyde moet dy gheschien!
Du en beroemes dy nemmermeere
dattu den coninck, dynen heere,
een dachvaert schaden hebste ghedaen.
Gode heb lof, tes anders met dy verghaen!»
Olivier was seere ghewont,
so dat hem die doot was cont.
Doen riep hi, met luyder stemmen te hant,
synen ghesellc, den stouten Roelant :
« Ay, Roelant, ick moet u hier ghebreken!
sprack Olivier, helpet my wreken! »
— « Ay! soete ghesellc, sprack Roelant,
daer toe helpe my God ende Sinte Amant!
o Ghesellc, statet dy nu, lacen! alsoo,
so en werdick nemmermeer van herten vro.
Den ghenen, diet u heeft gedaen,
wysten my, ick sallen, hopic, weder staen. »
—« Over hem en willick niet claghen,
ick hebben selve doot gheslaghen. »
Doen ghinghen si vechten die twee ghesellen.
Noyt man en mocht vertellen
sulcke moort als van hem daer was ghewrocht.
Noyt ridderen en waren so diere vercocht;
si streden met vromen ghedochte
so langhe dat Olivier niet meer en mochte.
Doen sprack hi droeflycken openbaer :
« Lieve ghesellc, Roelant, compt haer.
Och! wy moeten nu met rouwe druckelyc scheyden!»
Daer ontvlieden die tranen hen beyden

uut den ooghen seer haestelycke,
ende si weenden ontfermelycke.
Olyvier verzeerden zeer zijn wonden;
tbloet ran hem uut den monde;
hy wert bleeck ende onghedaen
als hi ter doot woude gaen;
hi viel in flauten, in onmacht al te hant.
Doen sprack die edel grave Roelant:
« Wat sal ick doen, God, almachtich heere?
Ick bevreese my dat afsitten seere,
want ick soude te voete blyven doot,
al en had ick anders gheenen noot.
Satick van desen paerde neder,
ick en quamer niet lichtelyck op weder;
ick wille my haer nu diere vercoopen,
ick en wilts ontryden, noch ontloopen.
Och! mijn lieve gheselle, Olyvier,
moeten wy, lacen! nu dus scheyden hier?
dats my ymmer den druckelycxsten dach,
dien ick oyt met ooghen aensach!
Coninck Kaerle verliest, huyden meere
dat hem grootelyck gaet aen zijn eere.»
Vanden rouwe die daer hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant;
maer schiere daer naer hi weder bequam;
doen sach hi daer ende vernam
dat Olyvier te stryde was ghegaen,
die oock vander onmacht was opghestaen.
Sijn ooghen, die voormaels waren claer,
die waren nu verdonckert, dat is waer;
dwelck schade was ende jammer groot
van Olyvier, den edelen ghenoot.
Nochtans dedy den Sarazynen groot torment,
daer hi ghinck al vechtende blent.
Die edel grave Roelant
volchde hem rasschelyck te hant,
ende nam Olyvier, sinen gheselle, ware
onder die sarasijnsche schare,
so langhe tot dat hi vernam,
dat hi bi Olivier, sinen gheselle, quam.

Daer gaf hem Olivier eenen slach,
want hi hem sekerlycx niet en sach.
Doen sprack die vrome grave Roelant
totten ghequetsten Olyvier te hant:
« o Gheselle, berecht toch twy
hebstu dus gheslaghen my?
Ick ben doch u gheselle Roelant. »
Olivier antwoorde hier op te hant:
« o Lacen! gheselle, ick en sie u niet.
Och! my is leet dattet is gheschiet.
Verghevet my doch door Gods eere,
wantet my beraut van herten seere. »
Doen sprack Roelant tot Olyvier:
« Ick vergheeft u eeuwelyck voor Gode hier. »

Hier nae sprack Kaerle, die prince onblye:
« Help! God ende die maghet Marie!
By Guwelloen is my vernoy ghecomen,
dat heb ick nu wel vernomen;
dwelck hem ende Godt wil sal worden tsuere,
want nae dat ons orcondt dye scriftuere,
soo waren sijn voorvaders fel,
dwelck ick nu heb gheproeft hebbe wel.
Sy versloeghen den keyser Juliene,
dwelck jammer was taensiene;
int Capitolie dat sijt daden
daer si hem valschelyck hadden verraden.
Och! my isser nu oock af comen thoren,
Ick hebber, lacen! Roelande by verloren,
den goeden bisschop ende den ridder Olivier,
ende menighen prince van herten fier.
Ay Godt! moet ick dus dan verliesen Roelant,
so schadet my eenen swaren pant,
want ick ben daer by ghecrenct so seere;
ick en verwins, lacen! nemmermeere,
dat weet ick wel ghewarichlycke.
Och! wie soude my beschermen van Vrancrijcke.
Het is, ducht ick, my so ghecomen.
Die croone wert my noch af ghenomen!

Hy weende jammerlyck om die vaert,
ende track synen grauwen baert.
Die ander heeren begonsten oock te kermen :
« Laet ons rasschelyck, spraken si, wacharmen!
ende wreken vromelyck met onsen handen
onse leet op die Gods vyanden ! »
  Mer, lacen! eer si daer comen mochten,
hadde Roelant den strijt doorvochten
sodat Marcelijs, die wreede coninck,
doot.was, dats een ghewarich dinck.
Roelant en had doen, des seker zijt,
mer .v. mannen in sijn berijt;
nochtans warense alsoo ghedaen
datse gheen en mochten wederstaen.

Hoe Olivier sijn eynde dede, ende van Roelant hoe hy den haveloosen Gautier vant, ende hoe hi Fransoys Boudewijn ende sijn schiltknecht om water sant.

  « Ay! soete God, almoghende heer! »
Sprack Olivier, ick en mach niet meer!
Vergeeft my mijn misdaet,
ende gheeft my na dit leven hemelrijcke;
ick heb u altoos ghedient ghetrouwelycke.
Doen ghebenedyde hi synen heere,
ende danete hem van alder eere,
die hi van hem oyt ghewan,
ende sonderlinge Roelande voor alle man.
Doen hi dese deerlycke tale dus hadde gheseyt,
viel hy ter aerden doot,
twelck was jammer groot.

Hoe Roelant zijn eynde dede.

  Roelant, lacen! die crancte seere,
ende riep aen God, onsen heere.

V. 1214. Het ontbreken van het rijm en de buitengewoone lengte van dit vers zijn een bewijs, dat men het oude gedicht te dezer plaetse zeer verminkt heeft.

Deen hant hi ten hemel waert droech,
metter anderen voor zijn borst hi sloech.
Doen legde hi onder hem, verstaet my wale,
den hooren ende zijn swaert Durendale,
dattet herte hem by nae doen brack,
ende hi noyt daer nae meer en sprack.
Te Spaengiën keerde hi hem weder,
ende viel rugghelinge ter neder,
datmen niet segghen en mochten,
Roelant en hadde den strijt doorvochten.
Roelant, lacen! deerlycken so lach,
dat hi en hoorde noch en sach;
nochtans hadde hi in zijn ghedachte
den heere, die hem ghewrachte,
die heere is van hemelrijcke,
badt hi met herten ootmoedelycke,
met seer grooter volstandichede,
met knyen gheboghen, met ghevouwen handen mede.
Aldus bleef die vrome ridder doot;
dwelck schade was ende jammer groot,
ende als Roelant dus dede zijn eynde,
God sinen enghel om die siele seynde.

Een cort lof van Roelant ende Olivier.

Wel droeflyck is te beweenen die doot
van Olivier ende Roelant, den grave eerbaer,
die nu leven in vruechden groot,
met Gode verciert in die hemelsche schaer.
Van edelen zeden waren si so claer
dat haers niemant en scheen ghelyck te zijn.
Gods tempel si oeffenden devoot, dats waer,
den wonden slants warense een medecijn.
Een hope des lants waren si certeyn,
beschermers voor weduwen ende weesen;
den armen gasten een milde fonteyn
van uuter gratiën Gods gheresen.
Van allen ridderschappe warense tgreyn,

hi en Olivier Gods wet vermerende;
dies si met vruechden, in shemels pleyn,
by Gode eewelÿck zijn triumpherende.

AMEN.

De zestien laetste verzen, *Een cort lof van Roelant ende Olivier,* in gekruiste regels, zijn hoogstwaerschijnlyk uit de pen des verzamelaers van het volksboek gevloeid, en zullen dus slechts van de zestiende eeuw dagteekenen. Het verschil tusschen deze en de overige loopt in het oog, want de andere, hoe verminkt en veranderd zy ook zijn, dragen toch overal sporen van oudheid, en meestal zou het niet moeijelyk zijn ze in hunnen oorspronkelyken vorm te herstellen. Doch, zooals ik reeds vroeger zegde, laet ik het aen anderen over, om, door de vergelyking van de onderscheidene fragmenten, eenen kritischen tekst te bezorgen van het gedeelte van het oud Roelants-lied, dat ons is overgebleven.

By hetgene ik hierboven reeds opgaf, hoe de namen van Roelant en Olivier, in vroegere tyden, door veel aenzienlyke lieden werden gedragen, en hoe men tot klokken toe, Roelant heeft geheeten, kan ik, als een nieuw bewijs van den algemeenen byval, dien het Roelants-lied onder het volk had gevonden, nog aenstippen, dat men aen huizen den naem van Ronchevale had gegeven. Zoo vindt men te Gent, in eene akte van 22 december 1463, aengehaeld door Diericx : *Een huus ghestaen ende gheleghen in de Coestraete, gheeten Ronchevale* (1). Te Antwerpen droeg insgelyks een huis den zelfden naem (2).

---

(1) Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand.* D. I. bl. 43. — Die schryver heeft verkeerdelyk gedrukt *Rouchenale.*

(2) C. P. Serrure, *le Livre de Baudoyn,* bl. XXV.

Het is waer, niet enkel aen het Roelants-lied ontleende men dergelyke namen, men trok er insgelyks uit andere epossen. Men herinnere zich slechts de *Tafelrond,* te Leuven, het *Kasteel* van *Montalbaen,* te Antwerpen, en de *Montalbaens-toren,* te Amsterdam, en eindelyk de talryke huizen, in de meeste steden der Nederlanden, welke den naem van de *Vier Heemskinderen,* of van *het Ros Beyaert* droegen.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

I. Gezegden omtrent de Kans van den Oorlog.

De hertog van Savoije, die als landvoogd in het bestuer der Nederlanden Margaretha van Parma voorging, was gewoon te zeggen dat de kans van den oorlog zoo onzeker is als die der teerlingen.

De italiaen Chiapin Vitelli, die zich hier te lande, tydens de beroerten der zestiende eeuw, aen het hoofd der legerbenden van Philips II bevond, beweerde in tegendeel, dat in den oorlog, het toeval en het lot, zulken invloed of zulke macht niet hebben als in andere zaken, maer dat aldaer alles van de voorzichtigheid of van de onvoorzichtigheid afhangt.

Ens, *Epidorpidum* lib. IV, Col. 1648, in-12°, bl. 65.

DE PASTOOR VAN VELTHEMS SPIEGEL HISTORIAEL.

Er bestaet slechts een enkel volledig Hs. van dezen Spiegel Historiael, dat ter Universiteïts-bibliotheek te Leiden berust; en waer naer de uitgave, te Amsterdam, ten jare 1717, in folio verschenen, door Isaac Le Long bezorgd werd.

De heer professor C. P. Serrure heeft in het eerste deel van dit *Museum*, bl. 273, de aendacht getrokken op het HS. door Wichmans gebruikt by het schryven zyner *Brabantia Mariana*, dat hy van den bisschop van 's Hertogenbosch, Michiel Ophovius, ter leen bekwam, en wel een ander zal geweest zijn als dat door Le Long uitgegeven. Tot dus verre echter is dit niet teruggevonden.

Twee fragmenten (te samen 322 verzen bevattende) van een ander HS., behoorende tot het II en V boek, werden vóor eenige jaren door den heer Lorsch, te Bonn ontdekt. De varianten van beide deze bladen zijn door Dr. Jonckbloet opgegeven in *Verslagen en berichten uitgegeven voor de Vereeniging ter Bevordering der oude Nederlandsche letterkunde. 3e jaargang*. Leiden, 1846, bl. 72-76.

Een ander fragment werd door den heer Dr. Cricelius van Dresden, in het archief te Düdingen (kanton Freiburg, fr. Geien?) gevonden, en daer de heer Jonckbloet, die het 3e boek

des Spiegels Historiaels heruitgaf[1], betuigt dat eene kritische uitgave van dit werk hoogst nuttig zou zijn, heb ik gedacht dat de bekendmaking der uittrekselen, welke ik van dit laetste fragment bezit, en aen den heer professor Hoffmann van Fallersleben, by zijn verblijf te Gent in augustus 1856, verschuldigd ben, den letterkundigen niet onaengenaem zoude wezen, en verhaest my dezelve hier in te voegen met de varianten in den tekst door Lelong geleverd, voorkomende. Het bedoelde fragment diende lang tot omslag aen een pak rekeningen, en is ongelukkig zeer geschonden, want het folio-blad is by 2/3 boven en onder afgesneden. Op de voorste zyde vangt de eerste kolom aen :

Also hebbicse horen nomen[2];
daer af es here Vetiles,
die van den berghe gheheten es.
Desen ontsien harde sere
die Sarrasine, die Kerstine noch mere;
want hi die princen doden doet,
met boden, beide t'ors ente voet.
Sine houden onder hem ghene wet,... enz.

Zy eindigt :

Nu hort vort dat ghedechte
van Colne van broeder Aelbrechte.

Van bisschop Aelbrechte van Colne, van sinen boeken die hi maecte, ende van sinen bloemen. XX.

---

(1) *Specimen e literis neerlandicis, exhibens Ludovici de Velthem chronici, quod inscribitur Speculum historiale, librum III*. Hage Comitis, 1840, in-4°.

(2) De uitgave van Le Long heeft bl. 26 : V. 1. *noemen*. — 2. *here es Wetules*. — 3. *berge geheten*. — 4. *ontsiet men*. — 5. *Sarrasinen*. — 6. *prinsen*. — 7. *ende te*. — 8. *geen wet*. — 9. *vord dat gedechte*. — 10. *van Coelne broeder Aelbrechte*. — 11. *Van biscop Alebrechte van Coelne*.

De tweede kolom begint :

Ende hoe men't......
det hi ooc daer in ghewes.
Van bedinghen so maecti ooc
enen harde sconen boec...... enz.

Hoe broeder Aelbrecht sinen tijd sciet in drien ende van siere bedingen. XXI.

Doe Willem coninc was ende here,
was bisschop Aelbrecht oud sere,
so dat hi sinen tijd besciet
in drien, dies hi vort ane pliet.
D' besciet hi nacht ende dach
in drien, alsic u seggen mach.
Terden deel wildi in bedingen wesen;
in 't ander derden deel ooc na desen
wildi studerens plegen geheel;
ende in 't derde derden deel
wildi slapen daer vort aen.
Dit was 't leven van ghenen man... enz.

De derde kolom eindigt :

Noch van siere bedinghen. XXII.

Ic kinnes ende over waer dat weet,
ende uwer doget.... enz.

Op de achterste zyde staen slechts gebeden :

Nu biddic u, edele coninghinne,
Gods moeder, Gods vriendinne,

By Le Long, bl. 27 : V. 14. *doet hi ooc daer in gewes.* — 15. *oec.* — 16. *eenen harden.* — 17. *Alebrecht sinen tijt sette.* — 19. *Doen.* — 20. *biscop Alebrecht out.* — 21. *tijt.* — 22. *vordane.* — 23. *Dus.* — 24. *secgen.* — 25. *Ter deel.* — 26. *oec.* — 27. *geel.* — 29. *daer wort an.* — 30. *d'leven van genen.* — Bl. 28 : V. 31. *bedingen.* — 32. *kinne.* — Bl. 30 : V. 34. *coninginne.*

ende moeder van alre ontfermecheit,
troostersse van allen goeden beghinne,
der wereld vroude, der wereld minnen,
fonteine van alre doghetlicheit;
want ghi alle dinghe bracht inne,
die te voren buten sinen,
ende buten maten waren gheleyt,
dor uwe doghet, die ic wel kinne.
Moeder ende maghet, ende elcs werdinne,
dies beghert sidi ghereit,
na uwer ghenaden mijn leven beit.... enz.

Ph. Blommaert.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

II. Raed van Philips den Goede.

Philips de Goede was gewoon aen te raden, dat men van vorsten noch goed, noch kwaed zou spreken. « Want, zeide hy, vertelt gy er goed van, dan liegt ge, en niemand zal u gelooven; vertelt gy er kwaed van, dan haelt ge u gevaren over het hoofd. »

Ens, *Epidorpismatvm Reliqviæ sive ad Epidorpidvm* lib. IV. *Appendix.* Colon., 1648. in-12. bl. 212.

By Le Long, bl. 30 : V. 37. *trostersse van allen goeden beginnen.* — 38. *werelt.* — 39. *doechdelijcheit.* — 40. *gi alle dinge.* — 42. *geleit.* — 44. *maget, ende elkes waerdinne.* — 45. *die's begeert, si di gereit.* — 46. *genaden.*

VIHANSAE
Q·CATTIVS·LIBO·NEPOS
CENTVRIO·LEG·III
CYRENAICAE·SCV
TVM·ET·LANCEAM·D·D

DE GODIN VIHANSA.

Het bronzen plaetjen, waervan ik hier een fac-simile geef, werd ten jare 1855 opgedolven in een boschjen, in de nabyheid der stad Tongeren gelegen, en toebehoorende aen den heer graef van Renesse-Breidbach, gewezen onder-voorzitter van het Senaet. De heuschheid van dien heer, in wiens ryke verzameling dit kostbaer overblijfsel der Oudheid berust, laet my toe het in dit Museum, voor het eerst bekend te maken. Ik betuig hem hierover mynen openlyken dank.

De lithograef heeft dit plaetjen geheel op dezelfde grootte, en zoo nauwkeurig mogelyk afgebeeld.

Het opschrift luidt als volgt :

VIHANSAE
Q. CATTVS. LIBO. NEPOS
CENTURIO. LEG. III
CYRENAICAE. SCV
TVM. ET. LANCEAM. D. D.

Hetgeen men aldus kan vertalen :

Aen Vihansa
heeft Q. Cattus Libo Nepos,
centurio (of *honderdman*) *van het derde,*
het Cyrenaïsche legioen,
zynen schild en lans opgeofferd.

Het plaetjen, hetwelk op twee plaetsen doorboord is, heeft dus gediend om boven op den schild en lans vastgehecht te worden, welke zekere Q. Cattus Libo Nepos, als wapentros, ter eere van de godin Vihansa had ingericht. Waerschijnlyk deed hy zulks, of wel omdat hy aen een groot gevaer ontsnapt was, of wel omdat hy, aen het einde zyner loopbaen als krijgsman gekomen, naer zijn vaderland terug trok.

Doch wie was Vihansa? Haer naem, voor zoo veel ik weet, heeft men tot hiertoe nog niet elders ontmoet. Men mag toch, in allen gevalle, haer als eene plaetselyke godheid uit den heidenschen voortijd onzer voorvaderen beschouwen.

De naem van Vihansa zal dus, in het vervolg, onze oude Nederlandsche mythologie verryken, en by die van Nehalennia, Burorina, Sandraudiga enz., gevoegd worden.

Wie deze Q. Cattus Libo Nepos geweest is, zal misschien niet nader kunnen bepaeld worden. Wanneer heeft hy geleefd? Met zekerheid is zulks niet te bepalen; doch indien ik my niet bedrieg, en op de vergelyking der letteren van dit opschrift met die van andere romeinsche gedenkstukken mag steunen, zou ik gissen dat het wel tot de eerste eeuw onzer tijdrekening, of ten minsten tot het tijdvak, dat zich uitstrekt van Julius Caesar (60-44 vóór de geb. van Ch.), tot aen Hadrianus (117-138 na de geb. van Ch.), toebehoort.

Deze Libo Nepos was *Centurio,* of honderdman, van het derde of Cyrenaïsche legioen. Hy had dus het bevel over honderd mannen, dat is over het zestigste deel van een legioen, of het zesde van eene *Cohors,* of de helft van een *Manipulus.*

Het getal der manschappen in een legioen begrepen, is niet altijd even groot geweest. Zoo heeft men tydens de republiek legioenen gevonden van 5000, later van 4000 of 4500 mannen. Marius bracht ze op 6200 voetgangers en 700 ruiters. Dit laetste cyfer is men nooit te boven gegaen..

Men vindt dat er ten tyde van Augustus vijf-en-twintig legioenen waren; onder Tiberius zeven-en-twintig, en onder Hadrianus dertig.

Deze legerbenden waren geheel het keizerrijk door verspreid. Zoo leest men dat er drie in Britanje lagen; zestien op de oevers van den Donau en den Rijn, acht op den Euphraet, en drie in Egypten, Spanje en Afrika.

De legioenen waren gekend of onder den naem van het eerste, het tweede, het derde enz., dat is volgends de tijdsorde waerop zy gelicht waren, of onder den naem des keizers, die ze verzameld had, dus *legio Augusta, Claudiana, Flavia, Ulpia, Trajana.* Soms naer de provinciën, die zy hadden overwonnen: *legio Parthica, Scythica, Arabica, Africana,* enz., soms naer eene Godheid die door de opperhoofden byzonder werd vereerd : *legio Minervia, Apollinaris,* enz. Eindelyk naer de eene of andere min merkwaerdige omstandigheid; van daer : *legio Fulminatrix, Rapax, Adjutrix,* enz.

Het gebeurde ook wel dat de legioenen twee namen droegen; zoo ziet men uit het plaetjen, hetwelk hier beschreven wordt, dat het derde legioen ook *Cyrenaïca* heette. Men weet dat Cyrenae, Cyrene, of zelfs Corena, hedendaegsch Mestrata, eene stad is van Afrika, in Barbarië, in het koningrijk Barca. Het was eene der vijf steden, welke het Cyrenaïsch Lybië, later de Pentapolis, uitmaekten. Waerschijnlyk had dus het derde legioen den bynaem van *het Cyrenaïsche* bekomen, omdat het veel bygedragen had, om dit gedeelte van Afrika aen het roomsche keizerrijk te onderwerpen.

Zooals ik reeds boven zegde, is de ontdekking van dit gedenkstuk der oudheid eene belangryke aenwinst voor onze dietsche mythologie, omdat het ons eene, tot hiertoe onbekende Godin, doet kennen. Verder leert men daeruit dat het derde legioen, een geweest is dergenen, welke naer ons land ter bewaking der grenzen waren gezonden.

De stad Tongeren, in welker nabyheid dit belangrijk voorwerp gevonden werd, is, zooals men weet, eene van de oudsten der Nederlanden, en eene der weinigen, waervan het bestaen tydens het romeinsch tijdvak met zekerheid kan bewezen worden. Zy was immers, met Keulen, eene der twee hoofdsteden van de *Germanica secunda*. De geschiedschryver Ammianus Marcellinus, die in de eerste helft der vijfde eeuw bloeide, zegt: *Secunda Germania Agrippina et* Tongris *munita civitatibus amplis et copiis* (1). Reeds vóór dien tijd was de stad Tongeren de zetel van een bisdom, waervan de heilige Servatius omtrent het jaer 346 het opperhoofd was, en hetwelk hy later naer Maestricht overbracht. Kort nadien, werd Tongeren, door de Hunnen, zegt men, verwoest en sedert dien bekwam het nooit meer zynen vroegeren luister (2).

Het zal dus niemand bevreemden dat men in die stad en in de omstreken, tot heden toe, een grooter aental romeinsche penningen, of voorwerpen in brons of aerdewerk, opdelft, dan elders. Doch opmerking verdient het, dat men op het einde der zestiende eeuw aen Tongeren nog den bynaem gaf van *heidensch*. Dit lees ik immers in het boekjen van zekeren Steven Ydens, die later kanonik werd van Sinter-Goedelen-kerk, te Brussel. Hy verhaelt eene gebeurtenis, die aen hem zelven voorviel in 1590, toen hy: *Opper-pastoor oft Plebaen was vande stadt van* Heydens Tongeren, *gelegen in 't landt van Luyck, tusschen Maestricht ende S. Truyen* (3).

---

(1) L. 15. C. 11. Zie Des Roches, Caussin en De Hesdin, *Mémoires* sur la question : *Quels étaient les endroits compris dans les Païs-Bas, qui pouvaient passer pour villes avant le septième siècle.* Brux., 1770, bl. 17, 56, enz.

(2) Wastelain, *Description de la Gaule-Belgique.* Brux., 1788. D. 1, bl. 197.

(3) Ydens, *Historie van het H. Sacrament van Mirakelen.* Brussel, 1648. in-12. in het voorbericht.

JAN VANDE WERVE,

TAELKUNDIGE DER XVIe EEUW.

Niet één onzer biografen, zooals Sweertius, Foppens, Paquot, Delvenne, Goethals enz., heeft ons het levensbericht medegedeeld van eenen man, die zich nochtans in eene vroege eeuw ten opzichte onzer tael zeer verdienstelyk maekte. En, wat meer is, van al de schryvers, die zich met de geschiedenis onzer tael of letterkunde hebben bezig gehouden, is Ypey de eenige, die van hem ter loops gewag maekt, doch zich wegens hem teenemael vergist (1). Ik bedoel Jan Vande Werve, van Antwerpen, die rond het midden der zestiende eeuw, in die stad leefde.

Hy stamde af uit een adellyk geslacht, dat misschien zoo oud als

---

(1) *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*. Utrecht, 1812. D. I. bl. 407. — Deze schryver kent aen Coornhert eene eer toe, welke in tegendeel, zooals ik het zal bewyzen, aen Vande Werve toebehoort. Zie hier de woorden van Ypey : « Koornhert was de eerste, die de uitheemsche woorden welke men gebruikte, met naauwkeurigheid, naar derzelver kracht van beteekenis, in het nederlandsch vertaalde. Hem volgden daarin de beste schrijvers; en uit den arbeid van die allen ontstond het werk van den ridder Jan Vande Werve, die ten jare 1601, zijnen *Schat der Duytschen talen* uitgaf, zijnde eene verzameling van uitheemsche woorden, met derzelver beteekenis. Jan Hofman heeft naderhand hetzelfde gedaan in een werkje, dat, zeer vermeerderd door Lodewijk Meijer, algemeen bekend is onder den titel van *Woordenschat;* waarvan de twaalfde uitgave reeds het licht ziet. »

de stad Antwerpen zelve is, en dat van de dertiende eeuw af altijd aenzienlyke ambten heeft bekleed, en tot op onzen tijd toe, is blyven voortbloeijen. Onder de oudste gekende schepenen, namelyk die van 1230, vindt men reeds eenen Willem Vande Werve (1). Iets later leefde Gunther Vande Werve, die in huwelyk trad met Geertrui, dochter van Arnold Berthout, heer van Ranst. Hun zoon, Jacob, was ten jare 1270 burgemeester van Antwerpen (2). Van dezen kwam af Jan Vande Werve, dien ik hier als taelkundige zal doen kennen. Deze Jan, de derde van dien naem, was heer van Hovorst, en ridder, en had tot echtgenoote Margaretha van Baexem. Hy bekleedde het ambt van Schepen in 1533, 1535, 1538, enz., en zelfs nog in 1576, vindt men hem onder het schependom gerekend. Hy was eene der talryke persoonen, welke op den 4den november van dit jaer, in de *Spaensche Furie*, dat is, toen de muitende spaensche soldaten te Antwerpen alle slach van moedwilligheid en wreedheid bedreven, omkwamen (3).

Zijn zoon Jan IV, was ridder, heer van Hovorst, gouverneur van Deinze en lid van den raed van oorlog; hy stierf den 6 november 1622. Hy trad in huwelyk 1° met Jossina Lomellini, eeredame van de infante Isabella. Zy was uit een der acht-en-twintig adellyke familiën van Genua gesproten, welke aen die republiek Dogen en andere magistraten had geleverd, 2° met Anna van Mansdale, dochter van Rombout, heer van Ten Houte, Oosterlandt, Dilbeeck, enz.

Het zijn de afstammelingen van dezen Jan IV, die het geslacht van Vande Werve tot op onze dagen toe, hebben voortgezet.

---

(1) Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*. D. I, bl. 492.

(2) *Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne*, par M. D(e Vegiano), s(eigneur) d(e) H(ove). Louv., 1760. bl. 544.

(3) Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*. D. V, bl. 243. — Papebrochii *Annales Antverpienses*, D. III, bl. 262. — Bor, *Historie der Nederlandsche Oorlogen*. Amst., 1679, D. I, bl. 731.

Het wapen dezer familie is : in het eerste en vierde kwartier, een zwart everzwijn op een gouden veld, en in het tweede en derde drie zilveren kepers op een zwart veld (1).

Uit al het aengehaelde blijkt genoegzaem dat men op het boekjen, hetwelk men aen Jan Vande Werve te danken heeft, en waerover ik hier handel, te recht mocht zeggen : *Ghemaect vanden* edelen ende hoochstammighen heere, *heer Jan Vande Werve.* Het is tevens een schitterend bewijs, dat in die tyden de hooge adel zich niet schaemde in zyne moedertael te schryven, maer zelfs die met vlijt beoefende.

Aen Vande Werve komt de eer toe by ons het eerst te velde te zijn getrokken tegen het gebruik der talryke bastaerdwoorden, die in zynen tijd de tael teenemael ontaerden en ontsierden, en die daerin tydens de burgondische regering, doch vooral sedert de wedergeboorte der oude letteren waren geslopen.

Dat de *Renaissance,* die door de ontdekking der drukpers eenen spoedigen middel vond om de voortbrengsels der oude

(1) Écartelé au 1 et 4 d'or, à un sanglier passant de sable; au 2 et 3 de sable, à trois chevrons d'argent.

wereld overal te verspreiden, op onze letterkunde en byzonder op onze tael, eenen schadelyken invloed uitgeoefend heeft, zal wel onbetwistbaer wezen. Terwijl immers de schriften der Romeinen en der Grieken byna uitsluitelyk de aendacht tot zich trokken, viel de moedertael in misachting, en de weinigen die ze bleven beoefenen, deden het met weinig vlijt, en gaven zich niet eens de moeite om hunne denkbeelden uit te drukken in zuivere en oorspronkelyke woorden, welke zy reeds by onze dichters en prozaschryvers der dertiende en veertiende eeuw in gebruik konnen vinden, maer zy namen ze meestal zonder noodzakelykheid over, het zy uit het latijn, het zy uit het fransch.

Ik beken geerne dat door het herleven van de meesterstukken der Oudheid, ook nieuwe begrippen geboren werden waervoor men niet altijd gereedelyk in onze tael de gepaste woorden by de hand had, en dus dikwijls aen het een of ander, op den bodem der oude wereld gewassen, het burgerrecht moest toekennen. Zulks was reeds vroeger gebeurd. By den inval der Romeinen hier te lande namelyk, en vooral by de invoering en voortplanting van het christen geloof, bekwamen onze voorouders, met eene meerdere beschaving, ook een aental nieuwe denkbeelden, waervoor in hunne tael nog geene uitdrukkingen bestonden, en zy dus latijnsche worden aennamen (1). Doch hetgene voor die vroeger tyden, als het ware, eene noodzakelykheid was, kan by de wedergeboorte der oude letteren zich zoo niet meer verrechtveerdigen. Onze tael was immers reeds in de dertiende en veertiende eeuw tot eene genoegzame volmaektheid gekomen, haer rijkdom was reeds genoegzaem aen den dag gelegd, opdat men niet zoo ruimschoots, als men het deed, de woorden der Oudheid behoefde over te nemen. Slechts het onontbeerlyke, of

---

(1) Hierover verdient gelezen te worden Ypey, *Geschiedenis der Nederlandsche tale*.

wat in onze tael geheel niet bestond, en meer ook niet, had men moeten ontleenen.

Het is waer door het drukken en herdrukken van grieksche, maer vooral van latijnsche boeken, werd men in eens gansch overstelpt. Men bevond zich in eene geheel andere wereld. Men vergat zelf dat men christen was, om in eenen heidenschen voortijd, te midden van eenen drom van goden en godinnen, te herleven. Hieruit volgde dan ook, dat zy die de pen in hand namen, niet meer volgends de inspraek des harten schreven, noch volgends hetgene zy uit den mond hunner moeder gehoord hadden, doch zich den geest martelden om zich in eene gekunstelde tael, die zy met groote moeite hadden aengeleerd, uit te drukken. Al het eenvoudige, al het natuerlyke verdween uit de schriften, en het scheen dat de nederduitsche boeken alleen door hen, die eene geleerde opvoeding hadden genoten, moesten gelezen worden. Stellig was de *Renaissance* een hinderpael tegen de ontwikkeling der echt nationale beschaving, vooral van de volkeren van germaenschen oorsprong.

Men had moed noodig om zich tegen een kwaed, dat zoo algemeen was, te durven verzetten. Vande Werve deed het door het in 't licht geven van zijn hoogstbelangrijk boekjen : *Den Schat der Duytscher talen : een seer profijtelijc boeck voor alle de gene : die de Latijnsche sprake en meer andere niet en connen, ende bysondere die het Recht hanteren.*

Wanneer de eerste uitgaef van dit werkjen verscheen, is my niet gebleken. De oudste my bekende druk, is van 1559. Doch in de goedkeuring, waermede deze is voorzien, wordt gezegd : *Dit Boeck is* anderwerf *verbetert ende vermeerdert,* waeruit blijkt dat het reeds vroeger het licht zag.

Vande Werve, die in zyne hoedanigheid van schepen, volkomen bekend was met de erbarmelyk verbasterde tael, die te zynen tyde, in de rechtbanken, zoo by de pleidooijen, als by het vellen

van vonnissen gebruikt werd, wilde door zijn boekjen hierin verbetering brengen. Men had in de zestiende eeuw de zuivere tael, waerin de meeste onzer oude keuren, herbrengen en oorkonden vervat zijn, vergeten, om een aental vreemde uitdrukkingen aen het romeinsch recht, dat sedert de wedergeboorte der letteren, ook met meer vlijt werd beoefend, te ontleenen en meestal zonder oordeel maer over te nemen. In den leeftijd van onzen schryver nam het kwaed vooral toe. Hy getuigt immers van die latijnsche woorden dat zy « *Over luttele jaren soo verre waren te sueckene als si nu op de tonghe rijden, ende worden ghemeyn* (1).

Ja, de taek die Vande Werve op zich had genomen was zwaer, om, de eerste en alleen staende, zyne landgenooten voor te lichten en tot het goede terug te roepen. De beroemde Coornhert, die ten jare 1561 zyne vertaling uitgaf der drie boeken *de Officiis* van Cicero, bekent openlyk, dat hy zich door het voorbeeld van onzen Antwerpenaer aengemoedigd, verstout heeft, tegen het alsdan algemeen heerschende gebruik, eenige bastaerdwoorden door echte nederlandsche uitdrukkingen te vervangen. Hy deed het echter met zekere schroomvalligheid. De getuigenis van Coornhert ten voordeele van onzen Vande Werve is allervleijendst. Van het ongepast gebruik van vreemde woorden sprekende, zegt hy : « De schade van dit misbruyc is met verstandighe ooghen te recht ingesien vanden edelen Heere, Heer Jan Vander Werve: die met zijn *Tresoor der duytscher talen* bestaen heeft als een eenige Hercules desen driehoofdighen Cerberum eerst te bestrijden : ende heeft my ooc verstout (die mede ons tale eens gaerne verchiert sage in haer selfs pluymen), teghens tghemeene misbruyck te ghebruycken sommige woorden, als *al gemeen* voor *generael*, *verlijckinghe* voor *comparatie*, *gesellicheyt* voor *societas*, enz., die nu om d'onghe-

(1) Ik geef verder geheel het voorbericht van Vande Werve aen den lezer.

woonte wat hardt schijnen : alsoo nochtans dat ick veel oude woorden, die wel goet, maer out duytsch zijn, als *zege* voor *victorie, byspel* voor *exempel, grontvest* voor *fondament, grootachtbaerheydt* voor *authoriteyt* met meer dier gelijcken achter ghelaten hebbe, opdat dese Ciceronisce soeticheyt door de hartheyt haerder onghewoonte niet ghequetst en soude werden... (1).

De poogingen van Vande Werve waren des te lofbaerder om dat hy, zooals ik het reeds deed opmerken, de eerste en de eenige was, die het zoo algemeen heerschend kwaed, dorst te keer gaen. Men verlieze immers niet uit het oog dat hy de tijdgenoot was van Anna Bijns, van Cornelis Van Ghistele, van Matthijs De Casteleyn, van Marcus Van Vaernewijck en van zoo veel anderen, die alle, als om strijd, hunne schriften met eene menigte bastaerdwoorden ontsierden. Want, terwijl by ons hier en daer nog een enkel proza-schryver zich in zuiver nederlandsch bleef uitdrukken volgden onze dichters slafelyk de mode, die des tijds in Frankrijk heerschte, alwaer Ronsard, Du Bellay, Du Baïf en de andere, die tot de zoo genaemde *Pléiade* behoorden, eene tael schreven doorspekt met grieksch en latijn. By ons echter bleef misschien het kwaed langer, dan by onze zuidelyke naburen, voort bestaen, men weet immers hoe de brusselaer Houwaert, die in 1586 stierf, tot in zyne laetste schriften toe, aen dit euvel mank ging. Wel is waer een paer mannen maken eene eervolle uitzondering, namelyk Pieter Heyns, wiens loflyke poogingen tot het zuiveren onzer moedertael ik later zal doen kennen, en jonker

---

(1) Zie het bericht van Coornhert aen den lezer, in zyne : *Officia Ciceronis, leerende wat yeghelijck in allen staten behoort te doen, bescreven int Latijn door den alder welsprekensten Orator* Marcum Tullium Ciceronem, *ende nu eerst vertaelt in Nederlantscher spraken door Dierick Coornhert.* Tot Haerlem, by Jan van Zuren, 1561. Met Gratie endc Privilegie. in-12°. Ik deel geheel het stuk als *Bylage* mede. — Het boekjen van Coornhert bevat, in de opdragt aen het magistraet van Haerlem, eene der belangrijkste en der oudste getuigenissen over het uitvinden der drukkunst in die stad.

Jan Vander Noot, aen wiens verdiensten de heer professor Stallaert onlangs hulde heeft gedaen (1). Doch de antwerpsche schoolmeester was geen man van groot gezag genoeg om veel invloed te hebben, en de *patricius* was, zoo niet in zyne woorden, dan toch door zyne denkbeelden, te veel aen het vreemde verslaefd om zyne landgenooten tot het goede en oorspronkelyke te kunnen terug roepen.

In noordelyk Nederland, dat tot in de eerste jaren der zeventiende eeuw toe nog altijd den toon van ons ontving, had ook het voorbeeld van Coornhert weinig onmiddellyke navolgers gevonden. Het herdrukken immers aldaer van talryke onzer dichters, die by ons reeds verouderd waren, zoo wel als de getuigenis van meer dan eenen noord-nederlander, zijn daervan een sprekend bewijs. Tot bevestiging van mijn gezegde zal ik hier de woorden aenhalen van den verdienstelyken Westerbaen. Die schryver, aen wien men eene plaets tusschen Cats en Huyghens heeft toegekend, en die in 1599 ter wereld gekomen, tot in 1670 toe leefde, kon dus met volle kennis van zaken spreken. Zie hier wat hy in de voorreden zyner gedichten tot den lezer richt:

« Hoe kleyn en slecht de Nederduytsche Dicht-kunst wel eer geweest zy, is kennelicker als dat het van my alhier behoeve gezeyt te werden. Wat opgangh en wasdom zy, zedert een halve eeuw herwaerts, heeft gekregen, getuygen de gedichten en poëtische wercken van veele aerdige en geluckige verstanden onser lands-lieden, die sich in de selve geoeffent hebben... Metter tyt hebben sommighe.... om haere moeders taele beginnen te dencken, of men in de Nederduytsche Dicht-kunst tot sodanige verbeteringh niet behoorde te arbeyden, die se mede aengenaem en aensienlijck maken en buyten spot en verachtinge brengen mochte, ende ofmen in onse spraeck niet en soude kunnen uyt-

(1) *Keurdichten uit de XVIe eeuw. I. Jonker Jan Vander Noot, met een berigt over zyn leven en zyne werken*, in-12°, Gent, 1857.

wercken het geene Italiaenen, Fransen, ende andere in de haere deden. Dese dan hebben de maniere van rymen en dichten die men te vooren voor de fraeyste hiel, so die van Cornelis Van Gistelle, Marcus Van Varnewycke, heer Mathys De Casteleyn (die sich schreef Priester en Poëet moderne (1)) Jan-Baptiste Houwaert en andere was ingevoert, met alle hare uytheemsche woorden en termen verworpen, ende haere gedachten, vonden en verdichtselen in goed duytsch beginnen uyt te spreken, en bevonden dat haere moederlijcke taele overvloed van woorden en bequaeme rymen konde uytleveren. De grondt van dit werck aldus geleyt synde so hebben verscheyde kloecke en fraeye Geesten daer aen gebout ende elck ons stryt gearbeyt om een opper bouwmeester van dit heylighdom te werden (2). »

Wanneer by ons op het einde der zestiende eeuw en in de eerste jaren der zeventiende, de dichters de vormen der rhetorikale tael lieten varen en zich er tevens op toelegden om zuiver, echt nederlandsch te schryven, dan nog hadden zy eenen beduidenden invloed op die der noordelyke provinciën, alwaer de leden der amsterdamsche Kamer *in Liefde bloeijende,* van hunnen kant, zoo wel door zuivere tael als door verbeterde dichtmaet, zich reeds sedert eenigen tijd onderscheidden, alhoewel zy dan nog veel te wenschen overlieten (3).

De verdiensten van Vande Werve ten opzichte onzer tael, die hy ondernam te zuiveren van de menigte van bastaerdwoorden, welke daerin sedert de laetst afgeloopene vijftig jaren, waren

---

(1) Westerbaen vergist zich. Casteleyn schreef zich alzoo niet. Het was de drukker of uitgever zyner werken, na 's mans dood verschenen, die hem die titels gaf.

(2) *Alle de Gedichten van* J. Westerbaen, *heer Van Brandtwijck.* 's Gravenhage 1672, I, *Voorrede.*

(3) De Vries, in zyne bekroonde Verhandeling in de *Werken der Bataafsche Maatschappy,* D. III, bl. 59, deelt een achtregelig versjen mede van Roemer Visscher, welke tot die kamer behoorde, waerin men nog leest *firmament, absent* en *excellent.* Het is een bewijs dat de verbasterde tael nog niet geheel verbannen was.

geslopen, moeten op hoogen prijs gesteld worden, want het door hem, ten dien einde vervaerdigd boekjen, moet toch, niet tegenstaende dat het kwaed zoo algemeen was en zoo diep ingeworteld, eenen heilzamen invloed hebben uitgeoefend. Ten bewyze daervan strekken de talryke herdrukken, die van den *Schat der Duytscher Talen* het licht zagen. By ons immers kwamen er ten minsten drie van de pers, terwijl het getal hooger voor Noord-Nederland mag gerekend worden, vermits ik er reeds stellig vier kan opgeven. De vroegste van deze, is die van Delft 1605 (1), en de laetste die van Amsterdam 1664. Het verdient onze aendacht dat het boekjen van Vande Werve, hetwelk te Antwerpen vóór het jaer 1559 verscheen, meer dan eene eeuw later, in Holland nog in genoegzame achting was gebleven en op het noodig vertier kon rekenen, om aldaer nogmaels herdrukt te worden.

Geene latere uitgave dan die van 1664 is my voorgekomen, en deze zal waerschijnlyk ook wel de laetste geweest zijn. Want toen dit mael Vande Werves *Schat* verscheen, dan stond hy niet meer alleen. Reeds immers in 1654, of vroeger, gaf de amsterdamsche geneesheer L. Meyer zynen *Woordenschat*, doch zonder byvoeging van zynen naem, uit (2). Terwijl de bekende rechtsgeleerde Simon Van Leeuwen in 1658, zijn *Woordenboek* liet drukken.

Dat zoowel Meyer als Van Leeuwen, beiden ruimschoots in den *Schat* van onzen antwerpschen taelzuiveraer geput hebben, al is het dat zy dezen zelfs niet eens aenhalen, loopt dadelyk in het oog, wanneer men de werkjens van de drie schryvers verge-

---

(1) Ik ken den druk van 1601, door Ypey opgegeven, niet.

(2) In den *Catalogus der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde* komt voor D. I, bl. 141.: *Nederlandtsche Woorden-schat, waar in meest alle de Basterdtwoorden uyt P. C. Hóófdt, H. De Ghróót, C. Huyghens, I. V. Vondel, en and. en konst-woorden uit A. C. Kok, S. Stevin, de Kamer in Liefd' bloeiende enz.*, 2de dr. *verbetert en veel verm. Amst. Th. Fonteyn*, 1654, *kl.* 8°. Doch dit is slechts de tweede druk. Wanneer de eerste verscheen kan ik niet zeggen.

lijkt. De arbeid van Vande Werve was de grond, waerop de twee andere gebouwd hebben. Zy verbeterden, vermeerderden en maekten voor hunnen leeftijd bruikbaer het verouderd boekjen van onzen Antwerpenaer, dat nog altijd, zooals de meeste woordenboeken van de zestiende eeuw was ingericht, waerin de woorden naer de twee eerste letters gerangschikt zijn, zonder dat men op de derde of volgende aendacht heeft genomen. Het zoeken was uit dien hoofde dikwijls nog al moeijelyk (1).

Zie hier ter welker gelegenheid Van Leeuwen zijn *Woordenboek* uitgaf. Reeds was door hem sedert eenigen tijd, onder den naem van *Notarius Publicus*, een boekjen in onze moedertael vervaerdigd, en in het licht gegeven, waerin hy de wetenschap van het notarisschap onder het rechtgeleerd oogpunt beschouwde, en al wat tot dit ambt betrekking heeft by vragen en antwoorden uitlegde. Hierin ook was Van Leeuwen de eerste niet, want meermalen was reeds vroeger, zelfs vóór zynen leeftijd, onder den titel van *Ars Notariatus*, een boek over het notarisschap gedrukt. Dat van Van Leeuwen echter was meer naer de behoefte van zynen leeftijd, en volgends een ander plan ingericht. Hiervan zagen twee uitgaven het licht, waerby telkens de drukker, buiten de kennisse des schryvers, een woordenboekjen had by gevoegd, doch waerin volgends het zeggen van Van Leeuwen, in de voorrede van de derde uitgave, welke in 1658 verscheen, « Behalven de onordentlijcke letter stellinge, veele vremde, ende onbekende, immers met de Practijcque geene gemeenschap hebbende, woorden gevonden werden, ende ontallijcke, daer toe meest behoorende, zijn overgeslagen, ende vele niet wel vertaelt. » Uit dien hoofde, gaet hy voort werd hỳ bewogen; « De penne op 't papier te setten, ende 't selve alsoo te redresseren dat het een volkomen Woordenboeck mocht worden; immers soo veel als de Pratijcque aengaet. »

(1) Zoo staen de woorden *adjuveren*, *adjuvament*, vóór *adapteren*, *adagie* enz. *Captiveren*, *capituleren*, vóór *calculeren*, *cantor enz.*

Van Leeuwen raedpleegde, zooals het genoegzaem uit den titel blykt, voor het samenstellen van zijn woordenboekjen, dat dan ook veel meer uitsluitelyk voor rechtsgeleerden bestemd is, een aental nieuwe bronnen (1). Maer hy nam toch uit Vande Werve al het bruikbare en niet verouderde over.

Hoeveel drukken Van Leeuwens arbeid gehad heeft, kan ik niet opgeven (2). In allen gevalle werd deze in de vorige eeuw door betere en volledigere werken van den zelfden aert, zooals onder anderen dat van Boey, vervangen (3).

Meer algemeen bekend is de *Woordenschat* van L. Meyer, die tot heden toe in veler handen is, en soms met vrucht nog naest

---

(1) Alhoewel dit woordenboekjen, dat 154 blz. uitmaekt, met afzonderlyken titel en paginatie bestaet, maekt het eigenlyk het tweede gedeelte uit van het volgende werkjen. *Notarius publicus, Dat is : de practycke ende Oeffeninge der Notarissen.*

Waer inne

By maniere van Examinatie voorgestelt ende verhandelt wert, alle het gunt een Notaris, soo in de generale wetenschap ende kennisse van de Natuyr ende eygenschap van allerhande Contracten ende Handelingen, soo in de manier van Erffenisse ende Besterffenisse, als in de instellinge van allerhande Instrumenten, volgens onse dagelijcxse stijl ende pratijcke, heeft aen te mercken, ende nootsakelijck waer te nemen.

Daer by-gevoeght.

Een Woorden-boeck, waer inne allerhande Konst- ende Bastaert-woorden, tot de Pratijcque des Notarischaps en andere Rechts-oeffeninge behoorende, uyt Hugo De Groot, Hooft, Huygens, Vondel, *ende andere, soo oude als nieuwe Tael-schriften, op 't Naeuwkeurighste werden vertaelt, ende met alle andere Woorden-boecken vergeleken, het ondienstige achtergelaten ende het gebreeckige vervult,* door Mr Simon Van Leeuwen, Adt.

Den derden druck van nieuws oversien, verbetert, ende vermeerdert. Tot Dordrecht, *by Abraham Andriesz. Boeck-verkooper by 't Stadt-huys, in 't Schrijfboeck.* in-12o van 8, 108 en 2 blz, met eene in koper gesnedene titelplaet; zonder aenwyzing van jaer, doch op het laetste blad van het *Woorden-boeck* leest men : tot Dordrecht, *gedruckt by Nicolaes De Vries,* woonende in de Nieuw-straet, 1658.

(2) In den *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, D. I, bl. 126, wordt eene andere uitgave van het *Woordenboek* van Van Leeuwen, als een stuk van een ander werk bl. 567-712, in-8o opgegeven. Waerschijnlyk stond het achter een uitgebreid werk over het notarisschap.

(3) Boey (Thymon), *Woordentolk of verklaring der voornaamste onduitsche en andere woorden in de hedendaagsche en aloude rechtpleginge voorkomende, mitsgaders korte schets van den oorspronk en het departement der hoven van justitie enz.* 's Gravenhage, 1773. 2 deel. in-4o.

Kiliaen, kan geraedpleegd worden. Wanneer de eerste druk verscheen, is my niet gebleken (1), doch de tweede is van 1654. Beiden zagen het licht, meen ik, zonder den naem van Meyer. Of Jan Hofman, waervan Ypey melding maekt, hieraen gearbeid heeft, weet ik niet. Wat er van zy, deze twee vroegste uitgaven bestonden slechts uit één deeltjen, waerin de bastaerdwoorden en de kunstwoorden dooreen lagen. Zoo was het insgelyks in den *Schat* van Vande Werve, waerin rechtstermen en vreemde woorden niet van elkander zijn gescheiden. Meyer dit gebrek ingezien hebbende, veranderde het in den derden druk en bracht iedere verzameling onder eene byzondere naemlijst. En terwijl hy dit woordenboek hoe langer hoe vollediger wilde maken, voegde hy er weldra een derden deeltjen by, behelzende ongewoone en verouderde woorden. Meyer bleef zijn werkjen beschaven, verbeteren en vermeerderen, en heeft er verscheidene uitgaven van beleefd, en hetzelve tot eene aenzienlyke grootte aengegroeid gezien. Ook na zynen dood, ieder mael dat het ter perse gelegd werd, verscheen het telkens meer en meer uitgebreid (2). De taellievende Haerlemmer Ernst Willem Cramerus bezorgde den elfden druk, die te Amsterdam in 1777 verscheen. Hy voegde er veel honderden woorden by, voornamelyk tot de natuerlyke historie betrekkelyk. Eindelyk kwam er nog te Dordrecht in 1805, by A. Blussé en zoon, een twaelfde druk van de pers, die, vermeen ik, de laetste is. Door het verschynen van Weilands *Kunst-woorden-*

(1) In het voorbericht van den elfden druk in 1777 verschenen, leest men dat L. Meyer « *in 't voorst der voorledene eeuw, voor meer dan hondert en vijftig jaer, den eersten grond had toegelegd.* Is dit gezegde waer, dan zou de eerste uitgave omtrent 1627 moeten verschenen zijn. Iets waeraen ik twyfel.

(2) Ik vind de volgende drukken opgegeven : 1° eene van Amsterdam 1696. — 2° L. Meyers *Woordenschat, verdeelt in* : 1. *Bastaardt-woorden*, 2. *Konst-woorden*, 3 *Verouderde woorden.* — Achtste druk, alom veel vermeerdert en verbetert. Amst. J. Boom. 1720, kl. 8°. Zie *Catal. der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde*, D. I, bl. 141-2. — *L. Meyers Woordenschat, verdeelt in bastaardt-woorden, konstwoorden etc. IX druk, veel vermeerdert en verbetert.* Amst., 1731, kl. 8°. Zie *Bibliotheca Hulthemiana.* D. IV, N° 23341.

boek en andere werken, die meer op de hoogte der wetenschappen staen en naer de behoeften van onzen leeftijd zijn ingericht, zal de arbeid van den amsterdamschen geneesheer al meer en meer in vergetelheid geraken, juist zooals vroeger die van den antwerpschen schepen onbruikbaer was geworden. Het is nochtans merkweerdig, dat, zoowel het boekjen van Vande Werve, als dat van Meyer, elk meer dan eene eeuw lang gedrukt en herdrukt werden.

Wanneer men heden *Den Schat* van Vande Werve inziet, dan mag men niet uit het oog verliezen, dat hy in dat vak geene voorgangers had, en dus geene vroeger verschenen boeken kon raedplegen. Zijn werkjen is dus in verre na niet volledig; ook zijn de woorden, die hy opgeeft ter verduitsching der latijnsche of andere vreemde termen, niet altijd even gepast, maer nochtans moet men bekennen dat hy onze tael zeer grondig bezat, en dat de door hem voorgestelde nederlandsche uitdrukkingen, in het algemeen bewyzen dat hy met hetgene er van voorgaende eeuwen by ons reeds bestond, zeer wel bekend was. Hem komt ontegenzeggelyk eene eervolle plaets toe onder onze vroegere taelkundigen.

Onze beroemde Kiliaen liet in den druk van 1599, op zijn *Etymologicum* een *Appendix* (1) van uitheemsche en bastaerdwoorden volgen, doch hy geeft van deze slechts de latijnsche vertaling, zonder aen te wyzen hoe men die in echt nederduitsch zou moeten uitdrukken.

Om de lezers nader met den *Schat* van Vande Werve bekend te maken, en tevens als bydrage tot het vervaerdigen eener bibliographie van onze tael- en letterkunde, deel ik hier de nauwkeurige opgave mede van de onderscheidene drukken die my zijn voorgekomen, of waervan ik melding gemaekt vond.

De nummers 1, 2, 4, 6 en 7 zijn in mijn bezit.

---

(1) In de eerste uitgave van KILIAENS woordenboek, van 1574, komt dat *Appendix* niet voor. Den tweeden druk heb ik nooit gezien; ik weet dus niet of het daerin [illegible] is.

UITGAVEN VAN « DEN SCHAT DER DUYTSCHER TALEN. »

1° Den Schat der Duytsscher talen : Een seer profijtelijc boeck voor alle de gene : die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen, eñ bysondere die het Recht hanteren : Ghemaect van den Edelen ende hoochstammighen heer, Heer Jan Vande Werue Ridder.

Gheprint Tantwerpen by Hans de Laet, inde Cammerstrate inde Rape, int Jaer ons Heeren. M. D. eñ LIX.

Cum gratia et Privilegio.

12°, 94 ongec. bladen of 188 bladzyden

Op den titel het in hout gesneden vignet van den drukker. Het verbeelt eenen man die zaeit, en draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Op de keerzyde van den titel staet het volgende zevenregelig vers :

In den naem vande Duytsche tale.

Men teegh my ane, dat ick crepel ben en manck,
Als die volmaectheyt in my selven derve :
Dies hebben sy Buytenlanders (al wast bedwanck)
My verstootende, ghestelt in mijn erve.
Maer dese moeten nu wech : ende ick ben, God danck,
Gherecht in dmijne, door Heer Jan vande Werve
Dies sy hem eere, die nemmermeer en sterve.

Zie hier op welke wyze Vande Werve op bl. 1, de beweegredenen te kennen geeft die hem de pen in de hand deden vatten. Die voorrede schijnt ons belangrijk genoeg om hier in het geheel te worden ingelascht.

« De aenrichter dees Boecx tot den goetwillighen Leser.

Wat ick voor ghehadt hebbe, om tot den ghemeynen orbaer dit Boeck aen te richtene, goethertighe Leser, can een yghelijc, die hem om daer maer eens in te siene slechtelijck verleecht, by hem selven haest bekennen. Niet wel en conste ick verdouwen,

dat so menighe mensche, soo voor Rechte als andersins (welck wy alle daghe ondervinden) so dicwijlen stonden als verbaest ende voor thooft gheslaghen, wanneer sy eenighe buytenlantsche woorden hoorden, het sy uut der Latijnscher spraken oft andere : de welcke over luttele jaren soo verre waren te sueckene (ende sijn hem daerom onbekent) als si nu op de tonghe rijden, ende worden ghemeyn. Om dan den desen te hulpen te comene, ende niet alleene den desen, maer oock den ghenen, die, al sijn si anders oock geleert, voor rechte niet vele en hebben geweest, so hebbe ick alle gheschuymde woorden, die in ons tale niet thuys en behooren, vervolgens, na deerste letteren afgaende, hier geset achter eene : al wat van eenen stam ende afcoemsten is, coppelende by malcanderen : ende de selve in platten duytsche soo uutgeleydt dat niemant, die hem met mijnen arbeydt wilt behelpen, noot meer en sal hebben, om eenichsins, in wat handel dat sy, door sulcken middelen te worden vercort. Ick en meyne niet, dat ic eenighe woorden achter ghelaten hebbe, die hier nootsakelijc waren gheset : ten waren de ghene, die so verre int ghebruyck comen sijn, als *testament, sacrament, instrument* ende meer andere, datmense qualijc anders soude connen ghesegghen : oft al waert ooc te doene, het ware buyten redene ende verstant. Dese uutghenomen, en wete ick niet datter yet is dat swaricheyt mocht maken, ghy en sullet hier vinden. Besicht dan, goetwillighe Leser, mijnen arbeyt so oorborlijck, als hy u mildelijck wort ghegunt : ende helpt my ons moeders tale (die ghelijc tgout onder deerde leet verborghen) wederom so brenghen op de beenen, dat wy moghen bewijsen, so wy wel connen, dat sy aen andere talen gheen onderstant en behoeft te versoeckene. Hier mede bevele ick u den Heere. »

Niet min lezenswaerdig is de opdracht van den drukker aen den schryver van het boek. Zy dient als het ware tot antwoord en tot nadere uitlegging vàn het bericht van Jan Vande Werve.

Zie hier hoe Jan Laet of De Laet zich uitdrukt :

« Aen den Edelen welgheboren heere, Heer Jan Vande Werve, ridder : Jan Laet boeckprinter, salicheyt ende gheluck. »

« Na mijn ghevoelen hebdy groot ghelijck, Eersamighe Heere, dat u dunct dat ons moeders tale by na vaert, ghelijck gout welck onder deerde leyt verborghen. Seer weynighe zijnder van onsen lantsaten, die hem anders laten voorstaen, dan ons tale en is van haer selven heel naect ende berooyt : aenghesien dat sy ghelijck Ditaliaensche, Spaensche ende Fransoysche, met der Latijnscher talen, ende bynae met gheene van desen drijen, gheenen handel en heeft. Nu oft sy ons dit schoone over den hals dronghen, wie is so verblint die soude derren loochghenen de Overlantsche duyttsche tale en is te hants so machtich, so rijck, so bequame, als eenighe van de ghene die onder die Christenen nu doverhant besitten. Dese onse tale, al is sy vander overlantscher spraken van gheluyts weghen seer verscheyden, so heeft sy nochtans metter selver hare ghemeynschap, wesende beyde tsamen van ghelijcker eyghenschap ende oorspronghe : so dat wanneer in de selve onse moeder tale yet ghebreect men tselve aen de overlantsche halen ende rechtelijck mach ghebruycken. Waer by hebben de overlanders dit vordeel meer dan wy? Ick en twijfel niet, deden wy der onser de selve eere, die sy doen der hunder, wy en soudense haest wel soo gheschict hebben, als eenighe die mach uutcomen. Maer (om de waerheyt te segghene) hoe mocht onser talen meer lasters gheschien, dan wy haer selve aen en doen? Wie isser onser hem en sal duncken hy en is veel ghesetter man, can hy zijn woort in een vreemde tale doen, dan daer hy in is gheboren. Ende al ist dat sy hen somwijlen daer toe (so hen dunct) vercleynen, dat sy hen moeders tale besighen, si becladdense so met gheschuymde woorden; dat ghy, niet sonder groote redene voor u hebt ghenomen om aldusdanighen verborgen schat te brenghen int lichte : waer in ghy de selve buytenlantsche

woorden, die in ons tale nu by na soo vele als ghedoopt zijn, plat ende breet sout uutlegghen, tot grooten oorbor van den ghemeynen volcke : welck ghereet in alle steden wel eenen oft meer behoefde, om hem, ick late de bevelinghen vanden hove staen, maer wat den meesten hoop in hem daghelijcx reden uutslaet, te vercleerene. Maer boven al tot voordeel van de ghene, die daghelijcx voor bancken van Rechte crijghen te doene, daer si te voren niet vele en hebben verkeert : ende staen als verwesen menschen, tselve dat sy hooren niet verstaende, tot hunder grooter schaden hebben si Procureurs, *besorghers* ghenaemt, die hun den capruyn vullen met hoye : ende willens ende wetens (is te duchtene) met alsulcken woorden in hun schriftueren by comen, daer si hun de ooghen, ghelijck Cacus met den roock Hercules dede, mede verblinden. Also dat door desen uwen boeck, een yeghelijck zijn gheboren tale sal eens onghevalst beginnen te sprekene : siende datter gheene gheleende woorden en zijn (daer si hen alleene mede behelpen) men en canse wel seggen in goeden duytsche : Oft de selve woorden die wy nu voor vreemdelinghen houden, sullen by alle man so in de kennisse comen, datmense uut onser talen niet langher en sal connen gheweeren. In sulcker voeghen, dat uwen arbeyt, hoe dat comt, sal staen grootelijck tot oorbor van den ghemeynen man, ende tot voorderinghe van onser talen. Op dat ick dan alle andere, die oock de macht wel hebben soo van rijckdom, als van gheleertheden, ende welghesienheyt, om met u de hant aen te slane soude verwecken : en hebbe ick niet willen laten, ick en soude u uus selfs boeck op draghen ende eeghenen. Latende my metten selven sekerlijck voorstaen, datmen voor dit boeck gheen ander bert uut en sal behoeven te hanghene, om wel vercocht te wordene, dan dattet van u Edelen welgheboren heere ten ghemeynen voordeel is ghemaect ende gheschoncken : wiens wijsheyt ende gheleertheit (ick laet staen macht ende afcoemste) is verre ende wijt ghenoech bekent : ende bysondere

in dese treffelijcke coopstadt van Antwerpen, daer ghy van over langhe, soo uwe voorvaders oock hebben ghedaen overschap ende heerschappije, met danck van alle goede ende wijse, hebt ghevoert. Daerom en sal my uwe Edelheyt niet qualijck af nemen, dat ick in u boeck hebbe derren bestaen, dat ghy met rechte selve, en haddet uwe sedicheyt niet belet, wel haddet behooren te doene. Vaert wel Edele wel gheboren heere, toe wiens belief ick my nu ende altijt gewillichlijck onderworpe.

Uwer hoochweerdicheyt vrient ende dienaer,

JAN LAET VAN STABROECK.

Op het laetste blad van het boekjen staet de volgende goedkeuring :

« Dit Boeck is anderwerf verbetert ende vermeerdert door den selven H. Jan vande Werve. Ende is oversien, by den gheleerden Heere, Heer Jan Gooswinii, Licentiaet inder Godheyt, vander K. M. daertoe ghestelt, Prochiaen van Sinte Jacobs kercke Thantwerpen. »

2° Den Schat der Duytscher Talen : Een seer profijtelijckboeck, voor alle de ghene die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen, ende bysondere die de Rechten hanteren : Ghemaeckt vanden Edelen ende hoochstammighen Heere, Heer Jan Vanden Werue, Ridder.

Ghedruckt Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen, ghesworen Boeckdrucker der Con. Ma. Anno M. D. LXXVII.

Cum gratia et Privilegio.

In-12° van 96 ongecyf. bladen. Op den titel een rond, in hout gesneden, vignet verbeeldende den heiligen Evangelist Joannes met den arend, en tot omschrift voerende † IN PRINCIPIO ERAT VERBVM.

Op de keerzyde van den titel volgt, zooals in den vorigen druk, het zevenregelig vers : *In den naem vande Duytsche tale*, en op bladzyde 1 : *Den aenrichter dees Boeckx tot den goetwillighen leser.* Doch op bl. 3, luidt het dit mael : *Aen dē Edelen welgeboren Heere, Heer Jan vanden Werve, Ridder : Ian Van Ghelen boeckprinter, salicheyt ende gheluck,* en die voorrede van den uitgever tot den schryver is onderteekend : *Uwer hoochweerdicheyt vrient ende dienaer : Ian Van Ghelen.*

Deze drukker van 1577, Jan Van Ghelen, die het boekjen reeds vroeger ter perse moet gelegd hebben, schrijft voor het overige, geheel den brief of bericht van zynen voorganger van 1559, Jan Laet of de Laet woordelyk over.

Op de keerzyde van het voorlaetste blad leest men :

Dit Boeck is anderwerf verbetert eñ vermeerdert door den seluen H. Jan vande Werve. Ende is ouersien, by den gheleerden Heere, Heer Jan Gooswinii, Licentiaet inder Godtheyt, vander K. M. daer toe ghestelt, Prochiaen van Sinte Jacobs kercke Thantwerpen.

Ghedruct Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen.

1577.

Eindelyk op het laetste blad van het boekjen komt 's drukkers vignet in hout gesneden voor. Het verbeeldt twee, op de achterste pooten, by eenen boom rechtstaende hazewinden. Zy houden een schild vast waerop het monogramma vanden drukker. Aen den voet des booms zit een haes. Rondom leest men de spreuk : FIDE-NVN-QVAM POLLVTA.

3° Eene uitgave van 1601, vermeld door Ypey, doch zonder aenwyzing van plaets of naem des drukkers.

4° Den Schat der Duytscher Talen :

Een seer profijtelyck Boeck, voor alle de ghene die de Latijnsche sprake, ende meer andere niet en connen, ende bysonder die de Rechten hanteren.

Ghemaect vanden Edelen ende Hooch-stammighen Heere, Heer Ian van den Werve, Ridder.

Tot Delft,

By Bruyn Harmanssz. Schinckel, woonende aen 't Merct-veldt inde Druckerye.

Anno 1605.

Met een *fleuron* op het titelblad. In-12°, van 79 ongec. bladen. In deze uitgave, en ook in de twee volgende is de brief, van Jan Laet of Jan Van Ghelen, aen den schryver gericht, die in de drukken van 1559 en 1577 op blad 3 voorkomt, alsook de goedkeuring aldaer achter aen het boek te lezen, weggelaten.

5° Jan van den Werve, den Schat der Duytscher Talen. Delf, Bruyn Hz. Schinckel, 1608, kl. 8°.

Zie *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde*, te Leiden, D. I, bl. 141.

6° Den Schat der Duytscher talen.

Een seer profijtelijck Boeck, voor alle de gene, die de Latijnsche sprake, ende meer andere niet en konnen, ende bysonder die de Rechten hanteren.

Ghemaeckt vanden Edelen ende Hoogh-stammighen Heere, Heer *Ian Van den Werve*, Ridder.

Desen laetsten Druck seer verbetert.

Tot Hoorn.

Voor Lourens Willemsz, Boeck-vercooper aen de zuyt-zyde van de groote kerck. 1623.

In-12°, van 72 ongecyf. bladen. Op den titel een langwerpig rond, in hout gesneden vignet, verbeeldende eenen eenhoorn, die een schild waerop een hoorn, vasthout.

7° Den Schat der Duytscher talen.

Een seer profijtelyck Boeck, voor alle de gene die de Latijnsche sprake, ende meer andere, niet en konnen, ende bysonder die de Rechten hanteeren.

Gemaeckt van den Edelen ende Hooghstammighen Heere, Heere van den Werve, Ridder.

Desen laetsten Druck, op nieuws gecorrigeert en verbetert.
t'Amsterdam.
Gedruckt by de Weduw' van *Theunis Jacobsz,* Boeckverkoopster, op 't Water, in de Loots-man, 1664.

In-12° van 80 ongecyf. bladen. Op den titel een *fleuron* eenen bloempot verbeeldende. Het boekjen is, zooals al de voorgaende, op twee kolommen gedrukt.

De nederlandsche tekst is in al de uitgaven, in oude dietsche letters.

BYLAGE

Voorrede van Coornhert.

DE VERTAELDER TOTTEN LESER.

Hoe groote naersticheit, moeyte, arbeydt ende coste byden hoochduytschen gedaen wert, vriendelike Leser, om henluyder tale te verbeteren, is wel van vele geleerde verstanden (die den grooten oorbaer verstaen van sherten meninge met eigentlijcke woorden te vertolcken) gemerct ende ghepresen, dies sy ons oock met goede redene straffen ende lasteren als roeckeloose versuymers der begrauen rijcdommen onser nederlantscher talen : maer dat sulcke inden handen (somen seyt) spouwen en de werx beginnen souden om onse sprake te beteren, van vreemde woorden te reynighen, van verdorvene te ghenesen, ende met haren eyghen natuerlijcken aert te eeren doort afschuymen, uutmonsteren, ende wech bannen van de Latijnsche, walsche ende vreemde woorden : dat sy oock daer teghens vlijte souden doen om door henluyder grooten name van gheleertheyt het oude vergeten ende versleten nederlantsce duytsch weder int ghebruyck te brenghen, is soo verde te soecken dat sulcke oock meest de verdervers ende misbruyckers onser talen zijn. Want selden werden eenighe boecken vertaelt oft gheschreven vanden ongheleerden, maer veel al vanden geleerden, de welcke het latijn meest al leeren eer sy hun moeders tale connen : dies hunlieden int dichten oft verduytschen der boecken oock dickwils duytsch, om hueren sinne

wel uut te beelden, ontbreken moet, ende behelpen sich dan flucx om tghemack, met Latijn, walsch of met ander talen die hun bat condt zijn; daer dan ooc nootsakelijck een mengsel van spraken ende een rechte Babilonische verwerringe uut geboren werdt. Dit heeft onse nederlantsche sprake binnen veertich jaren herwaerts alsoo verkeert ende gheraetbraect : dat sy meer ghemeenschappe heeft metten Latijnen ende Franchoysen, dan metten hoochduytschen, daer sy uut ghesproten is : dies sy oock vanden slechten borgheren ende huysluyden die Latijn noch walsch en connen, nauwelijcx half verstaen en werdt. Doet dit die nederlantsche tonghe niet schandelijck stameren? De Prince laet zijn Majesteyts geboden metter clockenslach int openbare vercondighen om dat die van elck man gheweten souden werden : men roept int eynde ghemeynlijck elck segghet den anderen voort, op dat yeghelijck voor schaden ghewaerschouwet mach zijn : maer hoe sullen sy hun voort overtreden wachten, die sheeren gheboden niet en verstaen? hoe sal een nederlander, sonder walsch oft Latijn te connen, verstaen moghen den sinne van dese ende deser ghelijcke woorden. Ten eynden dat niemant en pretendere actie van ignorantie : waert hier so swaer om seggen, op dat hem niemant en ontschuldige met onwetenheyt der saken? het is wel so dat ons sprake door onser voorouderen onachtsaemheyt in desen al met eenighe wonden ende ghebreken verleemt ende in sommighe leden by nae ongheneselijck is : soo datmen al woorden vint als *nature*, *conscientie*, *glorie* ende dier gelijcken diemen qualijc alsoo verduytschen can datse recht verstaen souden werden : maer salmen dat om dese leemten te verschoonen de gesonde leden ooc mede noch verleemden? Tis nu also verde gecomen dat veel jonge scrijvers een woort Franschoys oft Latijns verstaende sulcdanighe vreemde lappen voor een welstant ende bevallijcke chieraet opten mantel onser spraken brodden, recht oft een heerlijcke ende rijckelijcke sake waer sonder noot vreemt behulp te bedelen : twelck oorsake is dat menich fijn burgher ende boer het vonnisse zijnre saken aenhorende, ja oock selfs lesende sulcx soo luttel verstaet, dat hy dan noch niet en merct oft hem mede oft tegen gaet, maer als een onduytsche noch wel een verduytscher tot dit duytsch (God wouts) behoeft te hueren. De schade van dit misbruyc is met verstandighe ooghen te recht ingesien vanden edelen heere, heer Jan Vander Werue : die met zijn *Tresoor der Duytscher Talen* bestaen heeft als een eenige Hercules desen driehoofdighen Cerberum eerst te bestrijden : ende heeft my ooc verstout (die mede ons tale eens gaerne verchiert sage in haer selfs pluymen) teghens

tghemeene misbruyck te ghebruycken sommige woorden als *al gemeen* voor *generael*, *verlijckinghe* voor *comparatie* : *gesellicheyt* voor *societas*, &c die nu om d'ongewoonte wat hardt schijnen : alsoo nochtans dat ick veel oude woorden, die wel goet, maer out duytsch zijn, als *zege* voor *victorie*, *byspel* voor *exempel*, *grontvest* voor *fondament*, *grootachtbaerheydt* voor *authoriteyt* met meer dier gelijcken achter ghelaten hebbe, op dat dese Ciceronisce soeticheyt door de hartheyt haerder ongewoonte niet ghequetst en soude werden : hoe wel ic die noch metter tijt al dencke te gebruycken, ist dat my de Heere spaert, ende mijn arbeydts luste verwackert werdt door u goetwillicheyt jonstighe leser. Beroerende het navolgen van des schrijvers meyninghe, die hebbe ick, na mijn cranc vermoghen, vlijtelijc ende getrouwelijc gevolcht : hoe wel my de verscheydenheyt vande latijnsche drucxelen oft boecken dicwils int navolghen van d'een oft d'ander twijfelachtich ghemaect hebben. Is hier inne dan eenichsins ghedoolt, dat wilt goetlijc int goede beduyden, ende dencken dat dolen menschelic is, ende dat ic om u dienste te doen het lasteren, straffen, ende verachten vanden berispers soo willich ghetroost ben : als ick dit gaerne met dienstwilligher herten ter eeren Godes ende tot uwen oorbaer verduyscht hebbe. Vaert wel.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

III. Schoon gezegde van keizer Karel.

Toen keizer Karel de legerbenden der Protestanten in Duitschland verslagen, en den hertog van Saksen krijgsgevangen had genomen, zegde hy : « Men verhaelt dat Cesar, na dat hy eenen oorlog geheel naer zynen zin had ten einde gebracht, uitriep : *Veni, vidi, vici*, (*ik kwam, ik zag en ik overwon*); maer ik zal zeggen : *Veni, vidi, Deus vicit*, (*ik kwam, ik zag en God overwon*).

Zie daer een zedig gezegde, dat eer doet aen eenen christenen Keizer !

Ens., *Epidorpidum* lib. IV. cal. 1648, in 12°, bl. 74.

IETS OVER MARTEN UIT DEN « WAPENE MARTIJN. »

In de laetste tyden werd er veel geschreven over de wijsgeerige samenspraken van Jacob Van Maerlant, gekend onder den naem van *Wapene-Martijn*. Doch tot heden heeft er zich niemand ernstig op toegelegd om te weten, wie die Marten was, dien de gryze vlaemsche dichter over allerlei godsdienstige en maetschappelyke vraegpunten met hem redenerende voorstelt. Daer de persoon, die onder dezen naem schuilt, uit gemelde tweespraken blijkt te Utrecht verbleven te hebben, zocht ik hem eerst onder de domproosten en domdekens, de proosten van St.-Salvator, de dekens van deze kerk en die van St.-Pieter, St.-Jan en Onze-Lieve-Vrouw te Utrecht, waervan Hoynck Van Papendrecht, in het vijfde deel zyner *Analecta Belgica*, de volledige lijst mededeelt. Doch onder al deze is er voor die tyden geen enkel Marten te vinden.

Ik kwam alsdan op de gedachte, dat Marten misschien een pseudoniem geweest is. Sint-Marten was immers de patroon van het utrechtsche bisdom, en Marten, in de samenspraken beduidde misschien anders niet dan *Utrechtenaer*. Myne opzoekingen voortzettende, vond ik weldra in de *Egmondsche Chronijk* het grafschrift van Willem Berthout, den 4^{den} july 1301, als bisschop van Utrecht gestorven, waerin deze onder den naem van Martinus voorkomt :

O pastor egregie, nobilis *Martine*,
dic cur dormis hodie, cum minus divinae
gentes et perfidae columpnam cortinae
destruunt ecclesiae ?

Quondam alienis fons dictaris gratiae,
nunc tuis egenis spes negatur veniae,
mortis cantilenis.
Quis nunc jure psallitur coetu clericorum?
nam flos spirans tollitur pratis honestorum,
dum Wilhelmus pellitur hinc ad coeli chorum(1).

In dees, geheel in Maerlantschen trant opgestelde grafschrift, wordt Marten in den zin van *utrechtschen bisschop* genomen; en diensvolgends denk ik dat men er de zelfde beduidenis moet aenhechten in den Wapene-Martijn.

In den bykans met Maerlant gelyktydigen Jan Bukelare, die de wijsgeerige dialogen des beroemden Vlamings in het latijn overbracht, wordt aen Marten de benaming van *praesul* (2) gegeven, die slechts op iemand, die eene zeer hooge waerdigheid in de kerk bekleedde, slaen kan. Dat die naem bepaeldelyk op bisschoppen werd toegepast, zou ik door menig voorbeeld kunnen bewyzen. Zie hier slechts eenige verzen ook in de Egmondsche Chronijk voorhanden, waerin de hiervoren gemelde Willem Berthout *praesul* heet:

Erras *praesul* nobilis
nimis festinando,
maneas immobilis.
Tuis propinando
vultum, et sit debilis
te vexans sic querelis (3).

Eindelyk in het vierde boek van den *Wapene-Martijn*, dat in 1299 werd geschreven, vraegt Jacob aen Marten:

Merten, vrient, wie es die man
daer gi therte soo legt an,

---

(1) MATHAEUS, *Veteris aevi analecta*. Hagae 1738. II p. 554. — VAN VLOTEN, *Nederlandsche geschiedzangen*. I. 1852. Amsterdam, blz. 22.

(2) *Presul sanctissime.* Zie C. P. SERRURE, *Vaderlandsch Museum*, D. I, blz. 180 (3e boek, 4e strofe).

(3) MATHAEUS, *ibid.* bl. 553.

eest u lantshere,
eest die fiere hertoge Jan?
God verde hem den euschen ban (1).

Welnu, Willem Berthout uit het huis van Grimbergen gesproten, was onderdaen des hertogen van Brabant, Jan II, en hy bekleedde den bisschoppelyken zetel juist in het jaer 1299, waerop het vierde boek des Wapene-Martijns berijmd werd. Ik geloof uit dit alles te mogen besluiten, dat in den *vierden Martijn* (2), Marten niemand anders is dan bisschop Willem Berthout, en, dat men onder den naem van den beschermheilige van het Sticht, in de drie eerste boeken ook eenen utrechtschen bisschop moet verstaen.

Maer wie was die kerkvoogd in de drie eerste boeken bedoeld? Misschien was het Jan van Nassau, dien Niklaes Van Cats, een beroemd zeeuwsche edelman, aen wien Maerlant zyne *Natuerbloeme* opdroeg, over zyne oproerige onderdanen deed zegevieren. Misschien ook was het Willem Berthout? In dat laetste geval zou men het tweede en derde boek des *Wapene-Martijns* niet vóór 1296 mogen plaetsen, want het tweede boek begint immers aldus :

Jacob du woens in den Dam,
ende ic t'Uutrecht, dies benic gram.

en het was slechts in dit jaer dat Willem, tot dan toe proost van St.-Pieters kerk te Leuven, tot de bisschoppelyke waerdigheid werd verheven.

Ik laet echter dit laetste vraegpunt aen de beslissing over der noord-nederlandsche geleerden.

C. A. Serrure.

---

(1) De heer Verwijs, in zijn *Academisch proefschrift over Jacob Van Maerlants Wapene-Martijn*. Deventer 1857, ziet dit vierde boek aen als niet aen Maerlant behoorende, alhoewel nog voor zyne dood geschreven; doch dit punt is hier zeer onverschillig.

(2) Dit tot heden toe onuitgegeven deel van den Wapene-Martijn, zal eerlang in dees *Museum* verschynen.

REGLEMENT OVER DE PEST,

AFGEKONDIGD DOOR HET STEDELYK BESTUER VAN LEUVEN, ANNO 1473.

De pest was eene der besmettelyke ziekten, welke onze steden, in den voortijd, meermalen heeft ontvolkt, en tegen welke de geneeskunde niets vermocht. Al de middelen, welke er tegen aengewend werden, bleven meestal vruchteloos.

De stad Leuven werd vry dikwijls met deze besmetting overvallen, vooral in de jaren 1316, 1473 en 1578. In dit laetste jaer verloor zy omtrent dertig duizend harer inwooners.

Het reglement, hetwelk ik hier mededeel, werd door het stedelyk bestuer, ten jare 1473, opgesteld. Het stuk is, naer mijn inzien, zeer belangrijk voor de geschiedenis der Geneeskunde in België. Trouwens, men leert er uit welke de maetregelen waren, die er genomen werden om de woede der ziekte te bedaren, en om hare verspreiding te beletten, in de stad waer de wetenschappen, in die dagen, den hoogsten trap hadden bestegen. Ik durf derhalve verhopen dat deze oorkonde den liefhebberen onzer geschiedenis niet onaengenaem zal wezen.

Zie hier het stuk :

ORDINANCIE GHEMAECT VANDER HAESTIGHER SIECTEN.

Inden yersten, als in eenich huys bynnen der Stadt oft vryheyt yemant aflivich wort, vander haestigher ziechte, dat dat huys, voir ter straten, gesloten sal werden gehouden, zonder dore oft vynsteren, beneden tot onder den solder, open te moegen staen,

ende dat men oic ghenerhande have vuyt dien huyse vercopen noch anders doen en sal, den termijn van 40 daghen lanck, op de pene, soe wie eenich van dien dade, van drie hollandsche guldene, terdel den heere, terdeel der stat ende terdel den voirtbringher, ende de have alsoe vuytgedaen verbuert half den heere ende half der stadt.

II. Item, de ghene die in alsulke sterfhuyse willen bliven wonen nae yemants alsulke aflivicheit, dat die ·xiiij· dage lanck sal moeten bliven inden huyse ende bivanghe desselfs, zonder onder zijn gebuerte ter straten oft ter Kercken, ten Vleeschuse oft eeniger Mercten te moegen verkeren, ende wes hem gebrect van watere oft vitaelgen (1) sal hy by zynen gebueren doen bringen, tot voer zyn huys, op de pene, die de contrarie dade, van ·iij· hollantsche gulden, te deylen als voer; maer sullen sulcke persoenen moegen des morgens voer de Werclocke vut huren huse gaen wandelen besyden 'sweeghs, vuten volcke, ende vuten huse moeten bliven tot des avonts nade Werclocke, sonder in yemants anders huse te moegen gaene. Ende de ·xiiij· dagen wt sijnde sullen alsulke personen moeten dragen, wtgaende, *een lange witte roye* tot dat de ·xl· dagen wt sijn, opten selven cuer.

III. Item, dat nyemant verwaerder van siecken oft andere, gheenrehande water noch onreynicheit, gecomen van alsulken sieken, inden levenden (watere) noch daer nae, ter straten oft ghoten, ter straten comende, wyt ghieten en selen, noch oic cleder oft lijnwaet van siecken moghen wasschen op Borneputten noch opten rivire, op te verbuerten den selven koer, te deylen als voer; mair alsulke onreynicheyt selen zy moeten graven bynnen huren bivanghe, ende dat wt alsulken huse, daer yemant gestorven es, sal moeten openbaerlyc wthanghe *een groten walme stroots*, alsoe dat dat eenen yegeliken cundighen om die plaetse te scouwen, opte selve cuer.

IV. Item, dat de ghene die alsulke sieken verwaren, vutgenomen Cellebrueders, Grauwe ende Swerte Susteren, selen dragen, op ter straten gaende, *een wit teken van lakene een palm groot voer op huer overste cleet,* ende dat gheen van hen inde principale Prochiekerken ende drie ordene, duerende den tijt dat zy verwaren en ·xiiij· nachten nae yemants aflivicheit van sulker siecte, niet verkeren en selen, maer messe hoiren, op dat zy willen, inden Capellen buyten weegs staende, daer die liede soe vele niet en verkeren, opte pene, oft zy sonder teken ghingen oft inde voirsc. principale kercken verkeerden, telken male van 1 hollandsche gulden, te deylen als voer.

---

(1) *Levensmiddelen.*

V. Item, dat de Berbiers, tusschen nu ende kersmesse naiscomende, gheenrehande gelaten bloet opter vynsteren noch ter doren setten en selen noch vuytghieten ter straten oft elders, mair dat bynnen den synen doen graven oft dat ter stont vaten ende dat, by avonde, vuren inden vliet omtrent Sluyteclock tijt, buyten of omtrint der *Ulake-Poerten* (1), op de pene, die anders dade, van dric hollantsche gulden. Ende dat de latcrssen d'bloot van buren latene comende sullen mogen graven oft doen graven bynnen den huse oft byvange daer zy laten, sonder dat ter strate in gueten of elswaer te mogen wtghieten opten selven cuer.

VI. Item, dat nyemant vuyter stadt trecken en sal om buyten t'anderen plaetsen alsulke siecke te verwaren, ende oft hijt dade dat hy sesse weken daernae vuyter stadt ende vryheit sal moeten bliven, opten selven koer.

VII. Item, dat neymant vuyt sieck- oft sterfhuysen van alsulken ziecken gheenrehande vuetsel (2) van vleessche, froyte (3), suvele oft diergelycke te cope dragen en sal noch doen dragen, opten selven koer, en eenen jare vuyter stat te moeten woenen.

VIII. Item, dat gheen oude Cleercoper noch ander, wie zy zijn, gheenrehande clederen, huysraet, lijnwaet of andere sorghelike goeden van buyten inbringen en selen om te vercoopen, noch oick clederen bynnen Loven vuyt Sterfhuysen, Gasthuyse van den Grauwe ofte Zwerte Zusteren, Cellebruederen, Scrobbers oft Scrobberssen noch anderssints gecomen, moegen aenveerden noch veylen, tusschen nu ende kersmesse voirscreven, opten selven koer, ende die clederen verloren t' 'sheeren ende der stat behoeff, het en ware dat zy buyten yemants huysraet cochten daer gheen alsulcke siekte oft doode geweest en hadde, dat zy, bringende daeraf yerst certificatie byder stadt, die selen moegen inbringen.

IX. Item, dat nyemant alsulke siecke van buyten te Loven aenveerden en sal bynnen synen huysen, opde selve pene van dric hollantsche guldens.

X. Item, dat nyemant inde bynne-stadt Verkenen houden en sal moegen, tusschen nu en alderheylige messe naistcomende, geherdt noch zonder herde, ende of yemante eenige hadde, dat die hem dier quyt doen sal binnen ·xv· dagen naestcomende, op de pene van eenen

(1) Thands de *Vaert-poort.*
(2) *Voedsel.*
(3) *Fruit.*

hollandsche gulden van elken verken, te deylen in drien, terdel. enz. Aprilis 12, Anno 1473, ante Pascha.

Dit Reglement werd op nieuw afgekondigd den 9sten April 1476 en den 17den Juny 1510.

Overgeschreven uit het *Groot Gemeyn-Boeck der stad Loven,* Handschrift op het stedelyk archief te Leuven, fol. 105 r° en v°.

EDWARD VAN EVEN.

SAGEN.

I. Het koperen Bekken op het groot Begijnhof te Leuven.

In de eerste helft der vorige eeuw toonde men nog te Leuven, op het groot Begijnhof, een koperen bekken, waervan men het volgende verhaelde. Oudtijds had het aen eene eenvoudige en godvruchtige begijn toebehoord, die telkens dat zy lust had visch te eten, dit bekken in de Dyle legde, en de visschen riep om daerin te komen. Deze gehoorzaemden dan ook dadelyk, en men zag ze zich daerin, als om strijd, komen smyten. Als de goede ziel dan genoegzaem visschen voor haer middagmael had uitgekozen, dan wierp zy de overige in het water terug, en riep hun toe : « *Groeit en vermenigvuldigt :* »

Lettre de Mr l'abbé S... à Mlle de G... Béguine d'Anvers, sur l'origine et le progrès de son institut. Paris, 1731. in-12° bl. 42. (1)

(1) Deze sage deelde ik vroeger mede aen Dr J. W. WOLF voor de *Wodana,* Gent 1843; daer echter dit werk onderbleef, werd ze slechts by vertaling opgenomen in de *Deutsche Märchen und Sagen* van gemelden schryver, Leipzig 1845, bl. 455, Nr 329.

DE KLOOSTER-ZUSTER HADEWIG,

DICHTERES DER XLV LIEDEREN UIT DE XIIIe EEUW.

Op de *Bibliothèque de Bourgogne* te Brussel, berust een Codex die tot heden slecht beschreven, en nog slechter gekend is. Hy is klein in-8°, in twee kolommen, op perkament, beslaende 101 blad., of 202 bladz., en was op den ouden inventaris bekend onder n^r 806, maer op den nieuwen staet hy onder n^r 2879-80 aengeteekend. Hy bevat :

1. « Niederländische Betrachtungen über die Liebe Göttes in reicher, fliessender Prosa »

gelyk Mone die stukken kenschetst, f° 1.

2. Visioenen, f° XLII-LXI, kol. b.
3. XLV liederen; f° LXII-LXXXVII, kol. b.

Deze liederen zijn als proza geschreven. De strofen zijn met eene roode aenvangletter, en de verzen met een kleine, met rood doorstreepte letter, van elkander gescheiden.

4. Verzameling van XVI minnebrieven; f° LXXXVII, kol. b. — ad. fin. (f° CI, verso, kol. b.)

De naem « Verzameling van XVI minnebrieven » heb ik aen Mone (1) ontleend ; Snellaert ziet het geheel voor één en zelfde gedicht van 1720 verzen aen (2), en ik hel naer zijn gevoelen over,

---

(1) *Uebersicht der Nied. Volks-lit. ält. Zeit*, s. 217.
(2) *Bekroonde Verhandeling*, blz. 75.

want sommige der hoofdstukken (het gedicht, byaldien het één stuk is, bevat er zestien) kunnen toch langs geene kanten voor minnebrieven doorgaen.

Willems (1), Mone (2), Snellaert (3), en na hen Alberdingk Thijm (4) aenzien de liederen voor het werk eener vrouw, eener non. Zy zelve zegt in het 25e vers van het eerste lied :

Ay! wat salic doen ellendech wijf!

C. A. Serrure (5) nochtans en Dr Jonckbloet (6) vragen « of geheel de bundel (namelyk de bundel liederen) van éénen dichter is? » De vraeg is zeer natuerlyk, maer al wie het Hs. gezien en de liederen gelezen heeft, zal bevestigend kunnen antwoorden. De liederen zijn genummerd van I tot XLV, alle in denzelfden trant geschreven en, in het Hs., zoo nauw aen elkander verbonden dat er zelden meer plaets tusschen is, dan om den nummer van het lied te plaetsen.

Omtrent nr 4 of de « 16 Liebegrüssen oder-Briefen » bestaet die eenheid van gevoelens niet. Mone, die den geheelen bundel als het werk eener vrouw aenziet, vindt veel overeenkomst tusschen de « Niederländische Betrachtungen » en de « Liebegrüssen. » « *Darin* (namelyk in de *Betrachtungen*), zegt hy, *kommen viele Gedanken, Ausdrücke, Bilder, Wendungen u. dergl. vor, die man in den* 16 *Liebegrüssen oder-Briefen, welche auf die Minnelieder folgen, und unter Nr* 299 *verzeichnet sind, wieder antrifft, so dass man einen Zusammenhang zwischen beiden annehmen darf* (7). » Integendeel volgends Snellaert « schijnt het

---

(1) *Belgisch Museum* II, blz.
(2) Op. cit. s. 195.
(3) Op. cit. blz. 76.
(4) *La Littérature Néerlandaise à ses différentes époques*, p. 70.
(5) *Geschied. der Letterk. in het Graefschap Vlaenderen*, blz. 116.
(6) *Geschied. der Middennederlandsche Dichtkunst*, III, blz. 497.
(7) Op. cit. s. 195.

gedicht, dat op de liederen volgt, door eenen manspersoon te zijn opgesteld, » en tot bewijs zyner meening haelt hy deze regels aen :

Dit en segghic niet om dattic prise,
maer omme dattic den wech der minnen wise;
Joncfrouwe, oic niet dat ic u wise;
maer der minnen vriheit prise (1).

Ik geloof dat men aen dit enkel woord *joncfrouwe* zoo veel geen prijs dient te hechten, want in der daed om dat er aen eene *joncvrouw* gesproken wordt volgt daeruit niet noodzakelyk dat het een man is, die spreekt. Ik houde my liever aen het gevoelen van Mone, die beide stukken « *Betrachtungen* » en « *Liebegrüssen* » afgeschreven en onder elkander vergeleken heeft.

De visioenen zijn, naer het gevoelen van professor Mone, in denzelfden trant geschreven als de « *Betrachtungen,* » en dat valt niet te betwyfelen; daerenboven dragen zy onmiskenbare sporen eener vrouwenhand. In het eerste visioen (f° 42 verso, col. b.), zegt een engel tot de schrijfster :

« O serfherteghe om de avonturen vanden mesvalle dijns toecomens! O suchtende om die dolinghe der menschen die ghemaket sijn ter minnen Gods ende van hem dolen ende eldere gheraken! O stervende metter doot dijns *lieves, diere hi starf,* verstant dese ·iij· nederste telghere.....

« Ende die inghel seide echt te mi :

« Reine colomme in die kerke der heilighen die dinen lichame pure gehouden heves van al dien saken die nietne ghetamen inden heilighen tempel Gods! O onnosele ende *troosterse* elker nosen enz. »

. . . .

(folio 43, verso kol. b.) « Ende die inghel seide echt te mi :

---

(1) *Bekroonde Verhandeling* blz. 78; en het Hs. f° 88, kol. b.

« *O meersterse,* vanden beghinne toten inde opclemmende desen boem. . . . . . .

Deze bewyzen, alle uit het eerste visioen getrokken, zullen, vertrouw ik, voldoende wezen. En nu, na alles rijp overwogen te hebben, ben ik zeer genegen met Mone te zeggen : « *Es ist sehr wahrscheinlich dass der ganze Inhalt der Hs. von einer einzigen Verfasserin herrührt* (1). » Maer wie is nu die « *Verfasserin?* » Langs de liederen zag ik er geen uitkomen aen, en zocht dan of ik niemand kon vinden, die in de XIIIe eeuw visioenen geschreven had. De eerste, die zich aenbood, was Ida Van Leeuwe, en in der daed hare leeftijd komt met het tijdstip van de vervaerdiging der onderhavige visioenen daer of daer overeen; doch wanneer ik by Rosweydus (2) en by Henriquez (3) gelezen had, dat Ida verhaelde op Kerstnacht, in een harer visioenen Onze-Lieve-Vrouw gezien te hebben, die haer het kind Jesus in handen gaf, en niets dergelyks in de door my gekopijëerde visioenen ontmoette, begreep ik terstond dat er aen haer niet meer te denken was. Ook was de hoop van eens de schrijfster te ontdekken my nagenoeg ontvlogen, wanneer ik, by het nabladeren van Alberdingk Thijms *Dietsche Warande* (4), Stallaerts artiekeltjen over de klooster-bibliotheken aentrof. In den inventaris der dietsche boeken, gedurende de XIVe eeuw, in de priory van Roode-klooster bewaerd, leest men :

« Item noch drie boeke van Hadewighen, die beghinnen aldus : *God die de clare minne.* »

---

(1) Op. cit. s. 195.

(2) *Generale Legende der Heylighen met het leven Jesu Christi ende Marie.* Antw. Hieron Verdussen, 1619, één deel in fol. — of Antw. Hend. en Cornel. Verdussen 1711, *den sevensten druck,* twee deelen in-fol. — op het artiekel : IDA VAN LEEUWE.

(3) *Quinque prudentes Virgines sive B. Beatricis de Nazareth, B. Aleydis de Scharenbecka, B. Idæ de Nivellis, B. Idæ de Lovanio, B. Idæ de Lewis, ordinis Cisterc. præclara gesta ex antiquis Ms. eruta.* Antv., apud Joan. Cnobbaert. MDCXXX. p. 459.

(4) 1857, 2^e^ afl. blz. 190-191.

De drie boeken van Hadewighen vangen dus aen met de woorden : *God die de clare minne* enz., en het Hs., dat ik hier boven beschreven heb, begint juist met de zelfde woorden. Ik schrijf de eerste regels af :

« God die de clare minne, die onbekint was, verclaerde bi siere doghet daer hi alle doghet bi verlichte in siere claerheit der minnen; Hi moete u verlichten ende verclaren metter claerre claerheit daer hi hem selven claer met es. . . . »

Beide Hss., de drie boeken van Hadewijch en de brusselsche Codex, hebben juist denzelfden aenvang; de drie boeken van Hadewijch waren in de XIVe eeuw op de bibliotheek der priory van Roode-klooster en de brusselsche Codex was er waerschijnlyk ook; immers hy heeft er geweest blykens dit opschrift :

« Dit boec es der broederen van S. Pauwels in Zonninghen, gheheeten de *Roede cluse*. »

Iets dat de zaek nog waerschijnlyker maekt, is dat geheel de Codex van een' hoogen ouderdom getuigt, en dat Mone niet aerzelt te verklaren dat hy nog tot de XIIIe eeuw behoort.

Er bestaet by my geen twyfel meer of de « *Drie boeke van Hadewighen* » zijn teruggevonden en, naer mijn oordeel, het Hs. zelf dat op den besproken inventaris vermeld is. Maer hoe komt het dat de brusselsche Codex vier boeken bevat, terwijl de inventaris slechts van drie spreekt? Dat zal, denk ik, geene andere oorzaek hebben dan dat de bibliothekaris twee stukken voor één zal genomen hebben, gelyk het kan 't geval zijn met de liedjens en het daerop volgende gedicht; want beide, liedjens en gedicht, zijn slechts door eenen enkelen onbeschreven en witgelaten regel van elkander gescheiden. Denzelfden misslag, indien ik het zoo heeten mag, hebben de cataloogmakers der *Bibliothèque de Bourgogne*, met het zelfde handschrift begaen, dewijl zy er niet alleen geen vier, maer slechts twee boeken in gezien hebben, gelyk het blijkt uit de nummers welke het Hs. draegt :

2879-80; daer het integendeel, hadden zy er meer boeken ingezien, de nummers 2879-82 zou gehad hebben.

Men zou misschien nog kunnen zeggen dat die boeken niet door Hadewijch gemaekt, maer door haer aen 't klooster gegeven waren. Dit kan niet beter stand houden; want dan ware de gift in andere woorden vervat, en juist dezelfde inventaris geeft er ons een voorbeeld van :

« Item een boec dat ons meester Peter Vander Raecken gaf. »

Men verwachte een breeder verslag over de boeken van Hadewijch in de inleiding der XLV liederen, welke ik spoedig zal onder de pers leggen.

En nu, de eer dezer ontdekking, indien er ontdekking is, komt te recht den heere K. Stallaert toe. Heb ik de « drie boeke van Hadewijch » doen kennen, hy is het die den inventaris gevonden heeft, zonder welken ik misschien nooit aen den naem dier schrijfster gekomen ware.

A. Angz. Angillis.

Het hiervoren door den heer Angillis medegedeelde, bevat eene gelukkige ontdekking, waervan de belangrijkheid door al de vrienden der oude nederlandsche letterkunde hoog zal geschat worden. Sedert dat ik met de twee handschriften der burgondische bibliotheek, nrs 2877-78 en 2879-80 nader bekend geraekte, verviel by my de twyfel vroeger geopperd (1), of wel al de liederen hierin bevat, door één en den zelfden persoon gemaekt werden; en ik bleef overtuigd, met Mone en Snellaert, dat zy alle van eene kloosterlinge waren.

---

(1) *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche letterkunde in het graefschap Vlaenderen*, blz. 116.

Maer er schoot nog over te weten hoe die non heette, die reeds vóór Maerlant, wist zoo dichterlyk de lier te bespelen, en met zoo veel gloed en sierlykheid de moedertael te gebruiken. Dank den heere Angillis, is thands *zuster Hadewig* een naem te meer voor onze letterkundige geschiedenis des voortijds aengewonnen.

Wie is echter die Hadewig? Zy is volgends my de zelfde als die cistercienser nonne, waerop mijn vader, over eenige jaren de aendacht trok (1), en waervan Henricus Gandavensis spreekt, als hebbende in het nederlandsch iets geschreven, dat een geestelyke, vóór 1280 gestorven, Willem, monik en later prior te Affligbem, in het latijn vertaelde. Zie hier de woorden van den beroemden vlaemschen wijsgeer der XIIIe eeuw (2): *Wilhelmus, monachus Affligeniensis et ibidem aliquando prior, vitam dominae Lutgardis, a fratre Thoma (Cantipratano) latine scriptam, convertit in Teutonicum rithmice, duobus sibi semper rithmis consonantibus. Dictavit etiam latine quandam materiam satis eleganter de quadam moniali Cisterciensis ordinis, quae Teutonice multa satis mirabilia scripserat de se ipsa.*

De bekende duitscher, Joannes Trithemius, abt van Spanheim, die een *Catalogus Scriptorum ecclesiasticorum* (3) samenstelde, telt onder de werken van Willem van Afflighem op : « *Visiones cujusdam monialis*, L. I. » Hetgeen Willem uit het nederlandsch van eene cistercienser nonne vertaelde, waren dus *visioenen.* Welnu, zooals het uit Mones *Uebersicht* en uit het bovengezegde van den heer Angillis blijkt, beide gemelde handschriften der burgondische bibliotheek, zuster Hadewigs proza en verzen behelzende, « vangen aen met eene reeks leerredenen over de liefde Gods en eenige *visioenen.* »

(1) *De Middelaer*, I. 1840-1841. bl. 77-81.
(2) Miraei *Bibliotheca ecclesiastica*, blz. 173.
(3) *De Scriptoribus ecclesiasticis*, col. 1546, blz. 218.

Dat Hadewig onder de orde des heiligen Benedictus leefde, schijnt my dus eene uitgemaekte zaek; doch dewijl er in Nederland tydens de XIII° eeuw een groot getal cistercienser vrouwenkloosters bestonden, zijn wy door het gezegde van Henricus Gandavensis nog niet verre gevorderd.

Edoch, Willems en al die de brusselsche manuscripten doorlazen, zijn het eens om de tael er van als brabandsch aen te zien. Wy moeten gevolgentlyk by voorkeur, in een brabandsch klooster onze Hadewig trachten te vinden.

De naem *Hadewig* of *Hadewich* komt zeer zelden in onze streken voor tydens de XIII° eeuw; hy was op verre na niet zoo verspreid, als het bykans gelykluidende *Heilewich* of *Heilewijf*, afgeleid van het oudere *Hildewig*.

In 1248 stierf als abtdis in het cistercienser vrouwengesticht te Aywiers, in Waelsch-Brabant, op vier uren afstands van Brussel, eene Hadewig, wiens grafschrift over honderd jaer in de kerk van dat klooster nog te lezen stond, en aldus was luidende :

Plangat Aquiria! Mater enim provida, tuta,
hic jacet obruta, vermibus auxiliando tributa.
Christe, patrociniis hanc tibi junge piis.
Vivere desiit. a° MCCXLVIIJ. 1 kal. junii (1).

In dit zelfde klooster van Aywiers verbleef langen tyd en stierf op den 16 juny 1246, aldus twee jaer vroeger dan abtdis Hadewig, de heilige Lutgardis, wiens leven, zooals ik aenhaelde, Willem van Affligheim, uit het latijn in het vlaemsch overbracht (2).

Broeder Willem, wanneer hy aen de vertaling van Cantipratanus werk arbeidde, heeft wellicht de boekery van het Aywier-

(1) Le Roy, *Le grand Théâtre sacré du Brabant-Wallon*. La Haye I. 2e partie, 1734 blz. 16-17.

(2) Van dit leven der heilige Lutgardis vond hoogleeraer Bormans, van Luik, eenige fragmenten, door hem dees jaer in de *Dietsche Warande* uitgegeven.

sche gesticht, dat onder den zelfden regel als het zyne stond, doorzocht, om de berichten, die Thomas over de Heilige had neèrgeschreven, na te gaen, en, als het mogelyk was, te volledigen. Want Aywiers en Afflighem liggen toch maer een zevental uren van elkander. By een bezoek van dit niet verre afgelegen vrouwenklooster zal broeder Willem bekend geraekt zijn met de visioenen en de mystieke liederen van Hadewig, de dichteresse, die hoogst vermoedelyk niemand anders was dan Hadewig, de abtdis.

Eene vlaemsche non aen het hoofd van een klooster op de uiterste grenzen van het Walenland gelegen, is geene onmogelykheid. De heilige Lutgardis, die een groot deel van haer leven te Aywiers sleet, was te Sint-Truiden geboren, en de eenige reden waerom zy geene abtdis in het waelsche gesticht werd, is dat zy geen woord waelsch kende, noch ooit wilde leeren.

Onder vijf andere brabandsche cistercienser nonnen uit de XIII[e] eeuw, die om hun vroom leven, hunne mirakels of visioenen bekend bleven, namelyk Beatrix Van Thienen of van Nazareth, Aleidis van Schaerbeek, Ida van Leuven, Ida van Leeuwe en Ida van Nyvel, werd deze laetste, alhoewel eene walin van geboorte, *Theutonica* bygenaemd. Het was om dat zy de nederlandsche tael, die zy in het klooster te Kerckhem (tusschen Leuven en Thienen) had leeren kennen, zeer wel verstond, en door haer verblijf aldaer byna eene dietsche geworden was. Wanneer Ida van Nyvel zich te Kerckhem bevond, spraken meest al de zusters uitsluitelyk vlaemsch, zoodat zy in het eerste van hunne gesprekken niets kon begrypen. « *Audiebat sorores barbara quadam et ignota sibi verba loquentes, nec intelligebat linguam eam eo quod omnes fere lingua theutonica loquerentur* (1). » Welnu nau-

(1) Henriquez, *Quinque prudentes Virgines sive B. Beatricis de Nazareth, B. Aleydis de Scharenbecka, B. Idæ de Nivellis, B. Idæ de Lovanio, B. Idæ de Lewis, ordinis cisterc. præclara gesta, ex antiquis Ms. eruta.* Antv., apud Joan. Cnobbaert. M.DCXXX. blz. 205.

welyks verbleef zy eenige jaren aldaer, of het heele klooster met dietsche nonnen veranderde van verblijf, en vestigde zich in Waelsch-Braband, in de nabyheid van Geldenaken (Jodoigne), alwaer het onder den naem van *la Ramée* bekend werd.

De vlaemsche kloosterzusters in Waelsch-Braband gevestigd waren aldus zeer talrijk; en de omstandigheid dat de door my hervonden Hadewig te Aywiers, op een half uer afstands van den dietschen bodem, als abdis stierf, bewijst niets tegen myne beweering.

Wat er ook van deze gissing zijn moge, morgen zoo niet heden, moet de ontdekking van onzen schranderen vriend en letterbroeder Angillis, op het spoor zetten van de zoo lang gezochte kloosterlinge, van de voortreffelyke middeleeuwsche zangster, die ik, met den schryver des *Reinaerts*, met Maerlant en Ruusbroec, aen het hoofd onzer oude letterkunde durf stellen.

C. A. SERRURE.

Dondersteen te Brussel gevallen.

De engelsche reiziger Edward Brown, die ons vaderland in 1668 bezocht, zegt in zyne beschryving van Brussel :

« Het huys van den graef van Marsijn, voor desen toebehoorende den Prince van Orangie, heeft eenen schoonen Hof, en siet over een goed gedeelte van de Stadt heen, maer een quarticr des selfs is door den blixem geruineert. De Donder-steen of Kloot, die se seggen dat sulks te wege bragt, is grooter als twee Mans-hoofden, en hangt daer op als men de deur inkomt. »

Naukeurige en gedenkwaardige Reysen van Edward Brown, uit het Engels vertaelt door den heer Jacob Leeuw. Amst., 1682. in-4°. bl. 46.

KLEINE GEDICHTEN EN PROZASTUKKEN.

UIT DE

DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Het groot Hulthemsche handschrift N° 192, ter koninklyke bibliotheek te Brussel, is eene byna onuitputtelyke bron voor onze oude letterkunde. De heeren Angillis, Blommaert, Hoffmann, Mone, Snellaert, Willems en ik, hebben daeruit reeds talryke stukken doen kennen, en des niet tegenstaende blijft er nog al het een en het ander te drukken over. Al de gedichten en prozastukken, welke ik hier mededeel, zijn uit dien beroemden Codex getrokken.

De twee allegorische stukken: *Ene beschedene Jacht* en *de Ghelasen Sale* zijn geheel in den trant der XIV° eeuw. De twee gedichten, die daerop volgen, zijn waerschijnlyk iets ouder: *Ene disputatie tusschen enen clerc ende sinen meester,* behoort misschien nog tot de XIII° eeuw. In allen gevalle acht ik als meer belangrijk : *Alrehande Proverbiën van den wisen Salomon* en *Van vele edelen Parabelen ende wiser leren.*

Willems heeft in zijn *Museum* reeds twee verzamelingen van berijmde spreuken en zedelessen, aen het Hulthemsche handschrift ontleend, opgenomen (1). Ik beschouw ze als behoorende tot de voornaemste voortbrengsels onzer oude letterkunde. Beide behooren stellig, volgends my, tot de XIII° eeuw.

---

(1) De eene D. I, bl. 101-136; de andere D. VI, bl. 184-213.

Hetgene ik hier laet drukken onder den titel : *Van vele edelen Parabelen ende wiser leren* is eigenlyk maer het vervolg van de spreuken reeds door Willems, in zijn zesde deel ingelascht. Geheel de verzameling in het handschrift voorkomende heeft 1386 regels. Het laetste gedeelte, dat door my wordt uitgegeven, heeft er slechts 546.

Willems heeft de spreuken noch van de eene, noch van de andere verzameling uitgegeven, zooals ze zich in het handschrift op elkander volgen. Hy heeft eerst al de tweeregelige, dan de vierregelige, dan de zesregelige, enz. byeengebracht. By deze rangschikking heeft men niets gewonnen.

Jammer is het dat Willems hier en daer het handschrift slecht gelezen heeft, en daer door soms eenen zeer gebrekkigen tekst heeft gegeven.

Zoo leest men by hem (1) :

Die te sere dronken sijn,
ende die een srijcs mans kindekijn
dicke leert te water gaen,
daer leit *seldentijt coren* aen.

Het handschrift heeft :

daer leit *selken tijt toren* aen.

By Willems :

Die doot lieve van lieve sceedt;
de doot ons van vrienden leedt;
de doot ons de liede steelt,
ghelijc een die *scaep* speelt.

Er staet in het handschrift :

ghelijc een die *scaex* speelt.

---

(1) *Museum*. D. VI, bl. 191.

By Willems luidt het :

Vrouwe die *scaers*.. en draghen
ende selve haren vloer vaghen ,
ende camecate sonder cnapen ,
hier *op sta ic te gapen*.

In het handschrift duidelyk genoeg :

Vrouwen die *scaerlaken* draghen
ende selve haren vloer vaghen ;
ende camecate sonder cnapen,
hier *sta ic op, ende gape*.

Uit dit weinige zal het blyken dat deze spreuken wel op nieuw zouden mogen gedrukt worden. Misschien zal ik later al de verkeerde lezingen van Willems opgeven, ten einde men aldus eenen verbeterden tekst zou kunnen leveren.

Van het gedeelte dezer *edelen Parabelen,* dat ik hier opneem, heeft Willems twee spreuken in zijn Museum medegedeeld (1).

Eerst die, welke hier voorkomt onder v. 199-204, *Joete van Nederlant seit,* om de aendacht te trekken op den naem van eene vrouwe, welke misschien als dietsche dichteres kan beschouwd worden, indien men mag veronderstellen dat deze zes regels oorspronkelyk door haer werden geschreven. Sedert twintig jaren echter dat Willems hierop opmerkzaem maekte, heeft niemand ontdekt wie deze Joete geweest is, al is het dat de naem *Joete* of *Jutta* zeer veel in de XIII° eeuw voorkomt.

Verder liet Willems ook nog drukken de regels 513-522 *tRecht seit*. Maer het is onbegrypelyk hoe hy ook in die woorden, waervoor men by hem *Trecht seit* leest, den naem van eenen dichter wil vinden. Hy zegt immers : « Ik kan niet wel onderstellen dat deze spreuken uit eenig boek van rechte getrokken zyn, maer

(1) D. I, bl. 358.

denk veeleer dat de dichter dien naem droeg naer de stad *Trecht*, dat is *Maes-trecht* of Maestricht. » Geheel de redeneering van Willems kan aen de kritiek niet wederstaen. De acht verzen zijn wel degelyk aen het een of ander boek van rechte ontleend. Misschien was het wel doenlyk te ontdekken, waeruit ze getrokken of vertaeld zijn.

Waerom heeft Willems een groot gedeelte der spreuken in den Hulthemschen Codex bevat, niet gedrukt, en juist die welke uit dezen of genen schryver, waervan de naem telkens wordt opgegeven, getrokken zijn? Hier omtrent kan ik slechts eene gissing maken. Misschien was het omdat hy geene kans zag de namen dier schryvers, waervan sommige deerlyk gerabraekt zijn, op eene voldoende wyze te herstellen. In der daed dat is niet zeer gemakkelyk, en zou nog al tijd vereischen. Ik ook laet die taek aen anderen over. My dit mael wederom bepalende tot het leveren van teksten, welke getrouw het handschrift teruggeven, zal ik niet trachten al die raedsels op te lossen. Want indien men in Oratius, Persies, Purdentius, Juvelales, Ylegelius, dadelyk Horatius, Persius, Prudentius, Juvenalis, Aulus-Gellius, kan herkennen, dan valt het toch zoo gemakkelyk niet om aen te duiden wie men door Omerenus, Robamius, Anieta, Finseus, Aschayus, Enpeclus, Achalius, Zalinus, Bosco, enz., te verstaen hebbe. Doch, ik herhael het, ik heb hier omtrent niet veel nagedacht, of niet veel opzoekingen gedaen, en laet anderen over zich hier mede bezig te houden. Thands is het de vraeg of men die deerlyke verminking van de meeste dier namen aen den copist van den Hulthemschen Codex moet toewyten, of wel zulks, voor een groot gedeelte, op rekening mag stellen van de weinige bekendheid, die men tydens de middeleeuwen had met de schryvers van vroegere dagen? Men heeft hier eene zonderlinge byeenraping der boeken van de Heilige Schrift, zooals David, Salomon, Tobias, enz., met de werken van Cicero, Sallustius,

Lucanus, enz., en dan met voortbrengsels der middeleeuwen zooals Sydrac, Marcolf, enz., waerby men zelfs Aristoteles, Alexander, enz., mag voegen. Het gezamenlyke zie ik als eene zeer gewichtige bydrage aen, om aen te duiden in hoe verre men des tijds met de schryvers der Oudheid bekend was, en ook om aen te toonen waerin alsdan de geleerdheid bestond (1).

Op de gedichten heb ik eenige prozastukken laten volgen. Al wat het Hulthemsche handschrift van dien aerd bevat, bleef tot hiertoe onbekend, behalve twee stukjens door den heer Angillis gedrukt in de *Rumbeeksche Avondstonden* (2). Het overige zal ik later mededeelen met de weinige dichtstukken, welke tot hiertoe het licht nog niet hebben gezien, en, ter zelfder tijd met het algemeen verslag over den inhoud van dat voor onze letterkunde zoo merkwaerdig handschrift.

Tot hiertoe heeft onze middeleeuwsche poëzie, wat al te uitsluitelyk de aendacht tot zich getrokken, en de proza is te zeer verwaerloosd gebleven. Nochtans is deze voor de kennis onzer oude tael ruim zoo belangrijk. Uit dien hoofde aerzel ik niet, voor al, wat er in den Codex voorkomt, eene plaets in dit *Museum* in te ruimen. Want behalve het *Leven van Jezus* door professor Meijer in vroegere jaren uitgegeven (3), en *dat Boec van den Gheesteleken Tabernacule* (4) van *Jan Van Ruusbroec* onlangs door den heer kanonik David aen het licht gebracht, is er tot hiertoe nog geen volledig werk verschenen, al is het dat professor Van Vloten door de uitgave zyner *Verzameling van Nederlandsche Proza-*

(1) Hierover verdienen gelezen te worden Landriot, *Recherches sur les Écoles littéraires du Christianisme*. Paris 1851, in-8°, en ook Daniel, *des Études classiques dans la Société chrétienne*. Paris 1853, in-8°.

(2) Rousselaere 1856, in-8°, bl. 16-18.

(3) Groningen, 1835, in-8°.

(4) Gent 1857. — Het eerste deel is tot hiertoe alleen van de pers gekomen.

stukkken (1) aengetoond heeft, wat al schatten er daerin voor onze taelstudie verborgen liggen.

De meeste stukken in het handschrift zijn van geestelyken inhoud. Hierop maken nochtans uitzondering de zonderlinge regels, *Aghangalaura* geheeten, zijnde een soort van *horoskoop* of voorspelling, en ook het *itinerarium* of wegwyzer van Parijs naer St.-Jacobs in Gallicië. Dit laetste, ongetwyfeld ten dienste der talryke pelgrims vervaerdigd, welke in de middeleeuwen, het zy vrylyk, het zy gedwongen, het graf van Sint-Jacob gingen bezoeken, is misschien van eenige waerde voor de aerdsrijkskunde van die tyden.

Verder volgen, eerst *Vanden Onderschede tusschen der Naturen ende der Gratiën*, waerschijnlyk uit de werken van eenen mystieken schryver der XIVe eeuw, Jan Ruusbroec, of eenen anderen getrokken; eindelyk andere geestelyke stukken, waervan eenige niet alleen voor de tael, maer ook voor onze letterkundige geschiedenis niet zonder belang zijn.

LXI.

Ene bescheden Jacht.

Enen roeden mont, met rosen baer,
met witten wanghen ende met oghen claer,
droech een wijf van hoegher aert,
die snellijc quam metter vaert.
Met enen lachende monde si sprach :
« Gheselle, God gheve u goeden dach!

---

(1) Leiden en Amsterdam 1851, in-12°.

Nu wael op, ende laet ons gaen
daer men ons sal wel ontfaen. »
Wi ginghen doer een groene wout,
daer die voeghelkine, jonc ende out,
songhen elc na sinen doene.
Ende oec waest daer uuter maten scone :
die bloemen spronghen doer dat gras.
Daer saghic waer dat sat, gheloeft mi das,
een dat heerrelijxte wijf,
die ye sach in al mijn lijf.
Ic verblide mi ten selven stonden.
Si sat en speelde metten honden,
die groet waren, als men mi seghet.
Ach! hoe luttel men nu pleghet
te jaghene met al selken honden!
Een jaghere sprac ten selven stonden :
« Vrouwe, als ghi, soe moeghedi jaghen. »
Dat reine wijf begonde te vraghen
na haren leithont herde sere.
Doen brachte haer saen vrouwe Ere,
ende gaffen der maghet in die hant.
Ende rechte vore hare men doe vant
enen hert van snellen gheverde.
Die vrouwen saten op hare perde,
ende die ene sprac ane den honden.
Wijldijt horen, ic saelt u conden,
hoe die honden waren gheheeten,
die die vrouwe leidde, dat seldi weten.
Die ene hont die hiet Ghestede,
daer die vrouwen gherne mede
jaghen souden, als sijt doen mochten,
ende Hope, die wel nauwe sochten
werweert die hert was ghevloen.
Oec soe mocht men hoeren Wel-Doen
lopen met Groten-Wille.
Troest, die daer wel node stille
hadde gheleghen indien douwe,

V. 14 *d'* en *w'*. — V. 18 *en*, aldus. — V. 36 *d'*.

hi quam ghelopen, met trouwe,
met enen herde groten gheluude.
Ic en wijste niet wat beduude
die jacht, die ic voer mi sach.
Vriendelike si tote mi sprach
die reine, die mi daer hadde bracht :
« Ic wille u bedieden dese jacht,
die ghi hier siet voer u oghen;
in cans langher niet ghedoghen
ghi en moet dese redene verstaen;
nu wael henen ende laet ons gaen.
Wet, gheselle, dat dese vrouwe,
die hier jaghet. al sonder rouwe,
es gheheten Gherechticheit.
Al ondoghet es haer leit;
hier jaghet si met haren honden.
Nu seldi sien, in corten stonden,
die honden, die op ons ghelopen comen,
want si wel hebben vernomen,
dat over scone wijf si vernam,
waer die hert ghelopen quam
uter maten sere moede.
Trouwe ende Ghestede jaghede ende hoede;
Hope ende Troest quamen mede
oec ghelopen daer ter stede;
want si jaghden met groten ghere.
Daer quam oec Weldoen ende Ere
ghelopen, ende maecten groet gheclanc.
Die honden waren daer onlanc
daer mijn vrouwe Gherechticheit jaghede,
tallen tide, alst haer behaghede.
Die hert was moede ende stont te bile.
Ende over ene corte wile
saghic waer dat quam ghereden
enen jaghere, die mi dochte leiden
.vi. honden, groet ende scone.
Mi dochte dat icx was onghewoene

V. 45 *g°ten*. — V. 49 *d'*. — V. 69 *g°ten*. — V. 71 *g°t*.

alselken jacht iet te siene.
Die hert begonste weder te vliene,
om hem tontlopene, of hi mochte.
Die vrouwe, die haer wel bedochte,
volghede emmer vaste na ende ane,
want sine wille hadde te vane;
ja, ende occ haer honden mede:
dat was Trouwe ende Ghestede,
Troest, Weldoen, die henen ghinghen,
hare kele soe lude clinghen,
dat ment hoeren mochte verre.
Mijn vrouwe Gherechticheit was ere
dat haer honden soe moede waren,
ende liet lopen ende Ere varen,
ende halpse op die rechte vaert.
Met moede liepen si darwaert.
Van desen vremde jaghere nu hoert
hoe hi dese jacht heeft ghestoert
met sinen wel gherusten honden,
die hi daer, in corten stonden,
ghebracht heeft op die rechte vaert.
Sere haeste hi hem darwaert
te jagheue met groten moede.
Mijn vrouwe Gherechtecheit, die goede,
si sat, ende was sere onblide.
Die honden liepen sere te stride.
Die reine maghet waerts gheware,
die mi hadde bracht al dare.
« Siedi sprac si, waer Onrecht,
te menegher stede, nu ende echt,
jaghet voer Gherechtecheit,
ach! hoe sere men nu deit
jeghen hare, in vele hoven,
want Onrecht sit nu boven! »
Mijn vrouwe Gherechtecheit jagde nochtan
alsoe langhe dat si quam
daer die hert te bile stont;

V. 84 *h'*. — V. 9 *ere,* aldus. — V. 103 *g°ten*.

ende die vremde leitshont
stont daer emmer vaste bi.
Mijn vrouwe Gherechtecheit sprac : « Ay mi!
salic dat emmer moeten liden
dat Onrecht, nu ende in allen tiden,
aldus boven mi sal comen ? »
Ende alte hant soe heeft si ghenomen
haer honden, ende si es wech ghetoghen.
Al waest haer leet, si moest ghedoghen.
Die scone maghet sprac te mi :
« Wel lieve gheselle, nu willic di
alle die honden bi namen noemen,
die met Onrechte den jaghere sijn comen,
op dat ghijs hebt stade ende moete.
Sinen leithont heet Scone-Groete,
al daer hi mede beghint die jacht,
daer luttel trouwen in es gheacht.
Wankelmoet die ander heet,
die emmer altoes es bereet
te jaghene daer hem wijst den moet,
ende dicker doet hi quaet dan goet.
Die derde hont die es ghenant
Loesheit, die in menech lant,
grote scade doet verrisen;
nochtan soe hoerdicken prisen
den jaghere uuter maten scone.
Hi ware weert dat hi crone
droeghe, alsoe goet es hi.
Den vierden hont noemic di,
die es gheheten Loghenere.
Wapene! over die leyde mere!
dat men te menegher stede dien hont
goet gheselscap maket cont.
Runen es haer vijfste gheselle.
Der honden es sesse, daer ic af telle,
maer niemen en can hem bevroeden
wanneer hi hem voer Runen sal hoeden.

V. 119 *d'*. — V. 125, 126 *h'*. — V. 134, 136, 152 *d'*. — V. 153 en 154 *hs*.

Scalc es die sesste van sinen honden. »
Daer na, in wel corten stonden,
die jaghere tot sinen honden sprac,
die hem dochten sonder lac,
ende troestese alle bi namen.
Loghenere, Runen liepen te samen,
want si emmer bi een behoren.
Ic stont als die verloren
heeft herte, sijn, ende moet.
Ic sprac : « Vrouwe, doer oetmoet,
lieve werde, berecht mi
hoe dese jaghere gheheten si. »
Die maghet seide dat sijt gerne dede.
Si sprac : « Gheselle, op dese stede
soe willics u maken cont.
Die selve jaghere, die den hont
leidde neven hem, in die hant,
her Onrecht es hi ghenant.
Wat hi wilt mach hi driven;
daer en mach niemen jeghen kiven,
want hi es die tsijns comt altoes boven
Ongherechticheit in vele hoven.
Ghi vrouwen, maghden ende reine wijf,
ghi ridderen, cnechten, set u lijf
te jaghene met vrouwe Gherechtecheit,
want si hare alles dincs versteit.

Nota. C.LXXX verse.

In het HS. onder Nr L. Bl. 53 r° kol 1. — 53 v° kol 2.

V. 156 *d'*. — V. 163 *sijn,* voor *sin*. — V. 167 *g'ne*. — V. 174 *d'*.

LXII.

De ghelasen Sale.

—

Eens meyes tijts quam ic ghegaen
in een foreest met groenen grase,
op ene riviere. Daer vandic staen
ene fresseche sale van ghelase.
Al daer die nachtegale sanc;
si dochte mi wachter vanden tinnen.
Met haren sanghe dat si mi dwanc
dat ic ghinc ter salen binnen.
Doen ic in die sale quam,
ic en sach daer vrouwe, noch here,
noch ghenen mensche ic daer vernam.
Doen wasic recht al uuten kere.
Die tafelen stonden daer ghedect,
het sceen men soude daer gaen eten,
met witten laken onbevlect,
maer daer en was niement bi gheseten.
Doen keerdic weder uter salen,
als die ghene die was met vare.
Op ene riviere ghinghic dwalen;
daer soe werdic volcs gheware;
ridderen, magheden, knechten, vrouwen,
vandic daer vele, sonder ghetal.
Sere rikelike mocht mense scouwen,
te rechte, als men daer hoven sal.
Herten, hinden ende ander dieren
liepen daer spelen in dat wout.

V. 3 *vandic*, in het Hs. *wandic*.

Die voghelkine songhen meneger tieren.
Ic sach daer vroude dusentfout.
Ic sach daer vlieghen, ic horder jaghen,
sere weidichlike uter maten.
Dat wilt mochte hem sere versaghen.
Men stont daer sterkelike te laten.

Men vloech daer na die luustervincken,
men jaghede daer die niders fel,
die goet gheselscap gherne crencken.
Dat bequam die vrouwen wel.
Sesse vrouwen stonden daer te rade,
die men niet en mochte versconen,
onder enen boem, in die scade,
sere rikelike met haren cronen.

Ic verblide mi in minen moet,
doen ic selken vrouwen ane sach.
Ic dachte, here God! waric soe vroet
wat hier dese feeste bedieden mach!
Ic ginc besiden op een inde,
ic vraghede wie die vrouwen waren.
Men seide mi dat icse wel kinde
ende haren name hoerdic verclaren.

Dese .vi. vrouwen uutvercoren
waren sonderlinghe ghecleet
elkerlijc na haren behoren,
alsoe ment trecht van wapen scheet.

Dierste vrouwe maghic u noemen,
die hiet vrouwe Trouwe, boven ghestaen.
Vore alle dander sagicse comen.
Sabule, swert soe hadde si aen.
Si sprac: « Ic moet wel roucledt draghen,
want mine ghespelen sijn sere doot,
in derffer nemmermeer ghewaghen,
daer ic mede was in vroeden groet. »

Vrouwe Ere stont bi hare siden.
Si hadde ane een gulden cleet.
Droeve herten soe can si verbliden,

V. 33 *d.* — V. 39 *boem*, in het Hs. *boen*.

soe wiese ane sach, of bi haer leet.
Si sprac : « Ic wille in vrouden leven,
maer anxt moet emmer in eren sorghen.
God can nemen ende gheven;
vore hem en es gheen dinc verborghen. »
Die derde vrouwe hiet Reinicheit.
Si hadde ane van silver, wit,
dat elker vrouwen oec wel steit,
dat suver es ende ombesmit.
Si sprac : « Ic wille Maria dienen
met reinicheden al minen tijt.
Mine clederen soudic node ontsienen,
ic draghe van hare dit abijt. »
Die vierde vrouwe, daer naest ghestaen,
was gheheten Ghestedicheit.
Blau, lasuer soe hadde si aen,
alsoe ment noemt int wapencleit.
Si sprac : « En mach Ghestedecheit niet baten;
soe mach mi rouwen dat ic draghe.
Ic hebbe der werelt vele ghelaten.
God gheve mi loen ten jonxten daghe. »
Die vijfste vrouwe hiet Venus.
Si hadde ane van kelen, roet.
Der minnen wapen was si wel wijs.
Si maect den meneghen levende doot.
Si sprac : « Ic moet der werelt antieren,
want God heeft mi daer toe ghemaect;
grote vroude canic visieren,
nochtan werdic in die scrifture gelaect. »
Die seste vrouwe hiet Vaste-Hoede.
Si hadde ane sonobel, groen;
in hare hant droech si ene roede,
alse rechters ochte doerwerders doen.
Si sprac : « Dese roede dragic van Gode;
si es in rechticheit ghescelt,
ic ghebieder mede die ·x· ghebode;
men brocker nu vele met ghewelt. »

V. 94 *sonobel,* aldus. — V. 98 *ghescelt,* aldus.

Nu hebdi horen exponeren
die sesse vrouwen wie si sijn,
elkerlijc na hare viseren,
verwapent oec haer cleder fijn
van sesse varwen, die si draghen,
daer goet ende ere af comen mach.
Over die niders eest dat si claghen,
die hem benemen nacht ende dach.
Over die felle luustervincken,
die boser dan verraders sijn,
met haren tonghen den meneghen krencken ;
dats inden lande nu wel in schijn.
Dese sesse vrouwen schieden hen in desen,
ende trocken sciere ter salen waert,
si mochten wel van anxten beven,
ten etene te dienen, daer ter vaert.
Doen si in die sale waren
volghede hem, na een starc ghesinde,
ridderen, knechten, met groter scaren,
magheden, vrouwen, die ic niet en kinde.
Vrouwe Vaste-Hoede stont vore die dore,
met haren roeden ter salen binnen.
Daer en mochte niemen liden vore,
sine moesten wel bi namen kinnen.
Vrouwe Trouwe was bi hare ghestaen;
want si hadde die sale doen bouwen,
dat men verborghen daer in soude gaen,
vore die luustervincken scouwen.
Vrouwe Ere hadde die hoefmeester ghemaect,
als wel hehoert tote selker feesten.
Die edel herten ongheraect
ontfinc si wel met bliden gheesten.
Vrouwe Reinicheit was pantenier.
Dat broet bediedt ons tsakerment,
dat God selve liet al hier.
Hi es wijs die sinen God bekent.
Vrouwe Ghestedecheit was daer sluterse.

V. 115 *hē*. — V. 129, in het Hs. *vruwe*. — V. 133 *pantenier*, aldus voor *pannetier*.

Si sede haer dinghen al bi maten.
Van drancke, van spisen droech si die perse,
si diende met caritaten.
Vrouwe Venus dede die gherechten staen;
si sach vaste toe in allen siden.
Soe wie met sorghen was bevaen
die conste hem wel in hare verbliden.
Doent in den besten eten was
quam een nider vore die sale,
ende brac een gat in dat ghelas,
ende hi riep met luder talen :
« Ghi waentse buten doren sluten
die niders ende die luustervincken;
si sijn daer binnen alsoe wel als buten,
die u van ere ende van goede crencken. »
Doen waren si alle vore thoeft gheslaghen,
ende niement en dorste den anderen tien,
noch na ghene verraders vraghen,
want daer en hads niement willen lien.
Vrouwe Ere sprac : « Wi werden verdronghen
van luustervincken, die ons doen sceiden.
Si bringhen alle der niders tonghen,
die reinicheit in archeit breiden. »
Vrouwe Trouwe Sprac : « En mach niet baten,
die niders tonghen sijn ons te fel;
wi moeten ons hoveren laten,
maer God kint alle herten wel. »
Dat verhoerde die nachtegalc,
ende si sanc een hoves liet :
« Daer sijn noch niders inder salen,
maer, vrouwe Ere, ghine kinse niet :
Hets jammer dat si sijn soe scone
die niders ende die luustervincken,
alse die edele goede persone,
die node archeit souden dincken.
Hets sere quaet drincken ende eten
met hem die verraders sijn.
Met sconen worden es tfat volmeten,
maer achter rugghe scieten si tfenijn.
Daer omme radic magheden ende vrouwen,

dat si leven in vrouwen hoeden;
den luustervincken niet en betrouwen,
want diere es meer dan wi vermoeden.
Daer om radic reinen mannen mede,
die goet gheselscap willen plien,
dat si hem hoeden tallen stede
daer si die luustervincken sien. »
Die nachtegale seide: « Hets mi leet
datmen goet gheselscap stoert,
want waer ic goet gheselscap weet
daer mede singic in vrouden voert. »
Aldus soe scieden hem die vrouwen,
ende sloeghen selve die sale ontwee,
die si soe costelijc hadden doen bouwen.
Dat dede die reinen herten wee.
Daer soe wert menech traen ghelaten,
doen si scieden ende souden varen
dese sesse vrouwen hare straten.
God moet ons allen ten besten bewaren!
Bi exempel es dit ghesproken
op alle die ghene die hem verstaen.
Der hove ende feesten es vele te broken,
trouwe ende ere es sere vergaen,
en mach gheen hof met rechte staen;
daer dese sesse vrouwen werden versteken,
ende die niders vore dwaen
daer speelt men scaex met losen treken.
Nota. Item. II°. IIII. v.

In het Hs. onder nr LXXXVI. Bl. 73 r° kol. 1. — 74. r° kol. 1.

LXIII.

Dat Creatueren qualijc te ghelovene sijn.

Die den Creatueren
gheloeft met enegher trouwen,
proeft hise in enegher noet,
sijn herte blijft in rouwen.

Hebbic te draghene last,
of eneger hulpen noet,
ende proevic minen vrient,
ic salne vinden doot.
Die proevet sinen vrient
daer hi hem toe verliet,
hi mach wel dicke seggen:
« Inne vinde der vrienscap niet. »
Ic proefde minen vrient,
ende mercte in minen sin;
gave ic hem enege last,
der vrienscap ware te min.
Als ic proefde minen vrient,
daer mochtic wel verstaen;
gave ic hem eneghe last,
die vrienscap ware ghedaen.
Ic sal mijn herte ontrecken,
si es dorper ende quaet,
dat si in enegen Creatueren
soect enege toeverlaet.
Ic sal mijn herte scelden
om dat si haer verliet
op trouwe in Creatueren,
bedijs men vinter niet.
Ic sal mijn herte ontrecken
ende ghevense al der minnen,
den hoechsten minen lieve;
daer ane soe salic winnen.
Ay mi! oetmoedich Here,
wat es mi nu ghesciet,
dat ic in Creatueren
ye mine raste liet.
Ay! sere ic claghen mach;
den tijt hebbic verloren,
dien ic in Creatueren
gaf, wilen hier te voren.
Ay! sere ic claghen mach,

V. 36 *mine*, in het Hs. *miē*.

ende oec droeve sijn,
dat ic hier neder rasten
liet ie die herte mijn.
Ay ! sere ic claghen mach
die over grote scade,
dat mi die edele minne
riep ie te haren rade.
Die hem ter hogher minnen
verheft, al sonder waen,
hi mach in Creatueren
wel lettel troest ontfaen.
Die in ertschen menschen
voeget herte ende sin,
hi dunct mi sere bedroeghen
ende dulre dan een swijn.
Wildi der minnen volghen
die Creatueren gheven,
als ghijt al hebt gheproeft,
ghi selt bedroegen wesen.
Ic proefde minen vrient,
ic vantene onghetrouwe
in eenre cleinre dinc;
dat meeste heeldic hem nauwe.
Ic proefde minen vrient
in eenre saken clene;
ic vantene onghetrouwe,
in claghe hem meer neghene.
Ic sal mijn herte ontrecken
ende doens mi al af,
ende ghevense onsen Here,
die mi die sine gaf.
Ic was ghevaen, ic ben ontgaen,
des moet God hebben danc.
Ontrouwe heeft mi verledecht
sonder enegen wanc.
Ic was ghevaen. Mine conste
ghehulpen vroetscap van sinne,

V. 64 hē.

sonder allene ontrouwe.
Hets recht dat icse minne.
  Mine conste ghehulpen niet,
dan ontrouwe allene,
dat ic iet mochte ontgaen
der qualen, die ic mene.
  Ic wille ontrouwe prisen,
si heeft mi ghegheven
meer rasten in mijn herte
dan al die nu leven.
  Ontrouwe heeft mi ghedaen
met hare groter cracht.
Alle die nu leven
en haddens niet die macht.
  Ontrouwe dankic sere,
si heeft verwonnen al
mine jammerlike claghe;
God gheve haer goet gheval :
  Wildijs mi dies gheloeven
die dit hoeren lesen,
gheloefdi Creatueren,
ghi selt bedroeghen wesen.
  Ic wille ane Jhesuse Kerste
setten al minen raet;
hi es van allen vernoye
een goet toeverlaet.
  Nu laet ons heme bidden,
dat hi ons moete gheven
dat soete hemelrike,
na dit corte leven.

Amen.

In het Hs. onder nr C.LXXII. bl. 180. v° kol. 1. — 181. r° kol 1. De verzen van dit stuk zijn doorloopend geschreven, en hun getal staet niet opgegeven.

LXIV.

Ene dispitacie tusschen enen Clerc ende sinen Meester.

—

« Meester, ·II· saken in die werelt sijn,
die elc mensche gherne name :
deen es tGheluc, dats waerheit fijn,
ende dander es tGhelt, dat es bequame.
In die werelt belet men meneghen blame
metten Gelde, dats waerheit fijn.
Welc soe coerdi tot uwer vrame,
tGeluc soe tGelt ? dats tvraghen mijn. »
— « Clerc, ic hebbe u wel verstaen,
maer onghedeilt sijn dese poncturen.
tGelt en es niet wert een spaen
jeghen tGeluc, tot gheenre uren.
Haddic van beiden saken die coere,
aen tGeluc hildics mi saen.
Al woudic wandelen die werelt dore,
ic coere tGeluc woudt mi met gaen. »
— « Meester, ende ic hadde liever tGelt,
want haddic Gelt, ic hadde ghenoech ;
haddic penninge, die men telt,
ic ghecreghe wel mijn ghevoech.
Men en roect niet wien wan ofte droech,
op datmen penninge vore hem telt,
des avons spade ende smorghens vroech,
soe sal hi boven sijn ghestelt. »
— « Clerc wat haddic met Gelde te doene
of mi tGluc wilde mede ?
Op tGluc soe waric coene,

V. 26 *tgluc,* aldus, zoo ook v. 27, 31 en 39.

waer ic quame in elke stede;
het quijtte mi wat ic verdede,
cousen, cledre ende caproene.
tGluc heeft al mogenthede,
het maect van menegen twiste soene. »
— « Meester haddic in mine waerde
tGelt, mi en mochte nyeman deren.
Ic cochte cledren ende paerde
ende scone vrouwen, na mijn beghere.
Vochtic, stakic, brakic speren,
dobbeldic, dronckic, wat ic vertaerde,
met Gelde soudic al verweren.
Aldus eest Gelt van hogher werde. »
— « Clerc, al haddi al den scat
van alder werelt, wat mocht u baten?
Braectti den hals, soe en haddijs plat,
soe moestijt hier al achter laten.
Al haddi gout ende selveren platen,
verloerdijt ter zee, wat haddijs te bat?
tGeluc hilde u in hogheren state,
daer tGelt u niet en holpe een plet. »
— « Meester, wildi tGeluc prisen
boven tGelt, dat deert mi sere;
soe seldi met gelucke grisen,
en hebdi gheen Gelt in uwen ghere;
tGeluc en es niet wert ene pere.
Hebdi gheen Gelt, men laet u bysen;
maer hebdi Gelt men doet u ere
ende wert gherekent metten wisen. »
— « Clerc, of ghi voert ter zee
in ene cogghe met goede gheladen,
ende eest tGeluc jeghen u vee,
sal u die scat dan staen in staden?
tGeluc sal u vele bat beraden,
tGelt en hulpt u niet een slee.
Hebdi Geluc, neghene scade
en mach u deren nemmermee. »
— « Meester, als ghi thuus tuwer taflen sit,
ende sendt ter tavernen om dranc fijn,
sal men u senden, seght mi dit,

ghi en sendt daer mede Geldekijn?
Om tGeluc, dits waerheit fijn,
en sent mens u niet, hoe sere ghijs bit;
waer sijn die penningen silverijn,
men sent u dranc, eest roet of wit. »
— « Clerc, oft ghi voert in stride,
souddi met Gelde daer verdinghen,
daer men versaemt met groten nide,
ende die partiën te gader dringhen?
Ghi en connes niet volbringhen
tGeluc en es beter tallen tiden,
dan tGelt es te meneghen dinghen:
ter zee, te lande, verre ende wide. »
— « Meester, wildi te hove pleten,
ende bringdi geen Gelt, ghi sijt verloren.
U recht dat wert daer al vergeten,
ende men sal u niet willen horen.
Maer hebdi Gelt, men set u voren,
den armen wert sijn recht ontmeten.
tGeluc en doetti niet ·ii· sporen
sonder tGelt, doe ic u weten. »
— « Clerc, wilde mi tGluc mede,
mijn recht en mochte mi niet ontgaen,
ic en ghecreeght in elker stede
bi Gelucke, dit waent verstaen.
Al lagic in enen casteel ghevaen,
tGeluc verloeste mi uten leede,
daer mi tGelt soude swiken slaen.
tGeluc heeft alle moghenthede. »
— « Meester, segt mi of ene stat
van haren viande beleghen ware,
wie soudse sourcoursen, segt mi dat,
si en souden 't Geldekijn, hare ende tare?
Men doet meer doer den penninc clare
dan doer Gode, ic segghe u dat.
tGelt loest den meneghen uten vare:
die Gelt heeft geet een sekeren pat. »

V. 71 *waer*, lees *maer*. — V. 75 *g°ten*.

— « Clerc, al haddic scat ende liede
hondertwerf meer dan mine viande,
en haddic gheen Geluc, hoert mijn bediede,
ic moeste daer bliven in die scande;
maer haddic Geluc, met enen brande
verjaeghdic die mi toren berieden.
tGeluc loest meneghen uten bande,
daer Gelt cleine soude bedieden. »
— « Meester, wat souden die lieden doen
oft men ter werelt gheen Gelt en vonde,
want mens oyt ende ye heeft gheploen
copens, vercopens, in alder stonde;
want sonder Gelt men niet en conde
cledre ghecrighen, cousen noch scoen,
eten noch drincken, ic u orconde.
Ic core tGelt, wel lieve baroen. »
— « Clerc, het sijn saghen dat ghi telt.
Al en ware gheen Gelt binnen den lande,
die werelt ware wel ghestelt;
men soude baerteren om alderhande,
coren, om vleesch, al sonder scande.
eten, om drincken met ghewelt;
wolle, om laken, ic hebs ande
dat ghi soe sere prijst dat Gelt. »
— « Meester, al waric in swaren sonden,
brachtic Gelt, ic worde ontladen;
men absolveerde mi te dien stonde,
ende ic qame wel te ghenaden.
Met aelmoesenen ende met weldaden
verlostic mi vanden helschen honden.
Met Gelde soudict al doer waden;
dit daric over waer orconden. »
— « Clerc, een rijc man hadde scat,
maer en hap hem, cleine no groet.
Lasarus voer vele bat,
nochtan was hi van haven bloet.
Lasarus voer in Abrahams scoet,

V. 132 *qame,* aldus. — V. 138 *hap,* lees *halp.*

mitds sinen Gelucke, ic segghe u dat.
Die rijc man voer ter hellen noet,
sijn Gelt en halp hem niet een plat. »
— « Meester, sijn si dan alle verloren
die Gelt hebben in haer ghewout?
Ic weet dat herde wel te voren
dat ghijt qualijc beproeven soudt,
want hebbic silver ende gout,
ende boetic den armen haren toren,
daer op soe benic altoes stout
dat ic te Gode sal behoren. »
— « Clerc, trouwen, ic en segghe niet
dat si versonden sijn van Gode;
maer sonder tGeluc, verstaet tbediet,
selen si verloren bliven ode.
tGelt dat es des duvels bode,
dat ons die ghierecheit bediet.
Het verswaert die zielen gelijc den lode.
Hi es wijs die sonden vliet. »
— « Meester, ghi priset tGeluc sere.
Wat es tGeluc, seght mi dat?
Ic sie beide knapen ende heren,
dat si begheren goet ende scat,
varen si ter hellen om dat,
soe sijn si sot ende buten kere.
Ic sie die vroetste in elke stat
dat si begheren goet ende ere. »
— « Clerc, trouwen, tgelt es herde goet,
daer ment temelijc orbaert;
maer tGeluc gheeft ons den moet
wel te doene, si u verclaert.
tGeluc ziele ende lijf bewaert.
Dat sijn Gods gratiën, des sijt vroet,
Wi voeren alle ter hellen waert,
en dade tGeluc, dat ons behoet. »
— « Meester, ic wijls u bliven mede.
Geluc ende gratie es alleen,
tGelt en es niet dan gierichede.
Boven tGeluc en es dinc negheen.
God gheve ons den hemelschen leen,

ic lide mi verwonnen hier ter stede.
God die verre ons den langen ween,
ende gheve ons sine gratie mede.

Amen. C.LXXXIIII. v.

In het Hs. onder nr CXIII. Bl. 98, kol. 2. — 99, kol.

LXV.

Alderande Proverbiën vanden wisen Salomone.

Die beste vroetscap die ic vinde,
ofte die ic ghesegghen mach,
dat ware dat men Gode minde
ende hem dienen nacht ende dach.
Salech waer hi diet versinde,
ende voerpeinsde dat, wi! o wach!
dat hi doghet die arme ellende,
die Gode niet ane scouwen en mach.
Die sijn herte ane Gode leghet,
ende hem te sinen dienste keert,
hemelrike van Gode hi hevet
ende van der werelt es hi gheert.
Ende die hem ane die werelt clevet,
ende haer valsche treken leert,
altoes hi in sorghen levet,
hem selven hi hemelrike ontkeert.
Die vroetscap hoert ende die verstaet,
hets recht dat hi vroeder heet,
dan diese seghet ende niet en haet,

V. 4 *hē*.

es hi clerc of es hi leec.
Die metten vroeden gaet ende staet,
ende vroetscap hoert ende niet en weet,
hi slacht hem die te winde gaet
jaghen ende niet en veet.
Lieve kint, dwinc dinen moet
eer du sprekes *bu* ofte *ba*.
Die vele sprect hi es onvroet.
Noch hoere mi eer ic di ontga :
dat spreken dat es herde goet,
eest van doghden, dat versta.
Dat alle spreken onder doet,
daer archeit af mach comen na.
Arman wetende ende vroet,
subtijl ende wijs van sinne,
es beter dan die rike onvroet,
na dien dat ic redene kinne.
Gout ende silver waer toe eest goet?
Jeghen daer God sine minne
selve an leghet ende sinen moet,
te recht quaet ende goet bekinnen.
Dien ghenoecht dat hem God ghevet,
dat es die alder rijcste man,
die in al die werelt levet;
gheen coninc hem gheliken en can.
Hijs sot die an hem selven leghet
ander goet, dan hem God an.
Soe onlanghe eest dat men hier pleget
omme tgoet te hebbene, soe swaren ban.
Gheeft saen dattu gheven wout
dinen vrient, en lette niet.
Die vele beloeft ende luttel hout,
hets recht dat ere van hem vliet.
Ende die van nemene es soe bout,
dat hi al nempt dat men hem biet,
ende en es hi niet van ghevene stout,
soe singtmen hem der scanden liet.

V. 41, 44, 52, 54 en 56 *hē*. — V. 56 *d'*.

Groete gichten die verbliden
valsche herten, daer si sijn.
Dat si valscheit daer voert bringhen
daer dat rechte soude sijn.
Nijt ende vrese die bedwinghen
oec alsoe die herte mijn,
dat ic die waerheit niet en voert bringe,
al soudt mi costen dleven mijn.
  Ay! God here, hoe seldi moghen
langhe an scouwen dit grote quaet,
dat deen den anderen met valschen tonghen
aldus jammerlijc verraet!
Al sprect een scoen voer anders oghen,
achter heme soe clapt hi quaet;
hoedt u des, na u vermoghen,
want hets ene jammerlike daet.
  Met exempelen soe es vroet
dicwile worden menech man.
Ochte ict u met redene goet
proeve, eest waer dan?
Want al waer een leu al verwoet,
sloeghe men den hont, hi worde tam.
Een saecht castien hi hem doet,
die hem bi mi castien can.
  Wes oetmoedech in allen saken
soe soutu ter eren comen;
ende en laet die hoeverde niet ghenaken,
God soude di daer omme verdoemen.
Hoverde es van sulken smake
dat si den mensche doet luttel vroemen.
Die in die middel conste gheraken
dbeste leven hadde hi ghenomen.
  Die hem daer toe wille keren,
dat hi metten vroede gaet,
meneghe doghet mach hi leren
ende oec wijsheit, dat verstaet.
Ende die hen ane die sotte meren,

V. 77 *w'*.

ende volghen haren dommen raet,
selden comen si ter eren,
want alle doghet die sot versmaet.
Met verdraghene machmen dwinghen
die scalke ende die loze beide;
ende met verdraghene gecrighen minne
sonder pine ende arbeide.
Met verdraghene es dicke ghedinghe
gheset in goeder sekerheide,
ende met verdraghene sonderlinghe
heeft die mensche pais ende vrede.
Soe wie dat daer toe wert vercoren
dat hi vonnessen wisen moet,
besie die waerheit soe te voren,
dat hi elken mensche wel doet.
Ende soe en laet u niet becoren,
dat ghi doer vrienscap oft doer goet,
gherechte vonnesse laet te storen,
sone comdi niet ter hellen gloet.
Die te tide swighen can
ende te tide spreken,
die te tide verdraghen can
ende te tide wreken,
die te tide nemen can
ende te tide gheven,
met rechte machmen selken man
ene coninghinne bevelen.
Twee dinghen heeft die werelt binnen,
diere ic wille ontberen :
ane jonghe wive te legghene minne
ende te quekene sporwaren;
want si in allen sinne
vele te wakene begaren.
Bedwonghen minne die es dinne,
ende men verliesse omme clene ware.
Die volghen wille minen rade,
eer hi iemende soude castien,
soude hi hem selven toe ontladen
dat hi van doghden mochte lien.
Hi dunct mi wesen omberaden

die mi iet ane wille tien
daer hi selve mede es verladen,
ochte het comt hem van eselrien.
 Die hem ter ghierecheit soe set
dat hi es knecht van sinen goede,
der werelt ere hi hem belet,
ende God sentene ter duvele hoede.
Die rijcheit verre van di stect,
want het lachteren die vroede,
diere ghi ere noch bate en hebt,
maer doet leven in groeten aermoede.
 Wat hulpt dat mayen ende dat binden,
alse men huus noch scueren en kint.
Daer ic mijn coren in soude sinden,
dat dunct mi wesen domme dinc.
Wildi wesen sonder ellende,
doet minen raet, lieve kint;
van allen dinghen besiet dat inde,
soe es dbeghinsel ongheschint.
 Lieve kint, men sal u minnen,
alse ghi iet te ghevene hebdt,
niet omme dat ghi wel cont singhen,
noch omme u scoenheit oec, dat wet.
Ende wildi alle die werelt dwinghen,
soe hout uwe borse van ghelde vet:
die vrouwen selen om u ontsinnen,
die heren hebdi in uwen strec.
 Den besten dranc die ic kinne,
dats wijn, dien drinct te maten :
therte verhoecht hi ende scarpt die sinne,
ghewonde lede bringt hi te saten;
maer dies te vele wilt nemen inne,
hine can sinen aert ghelaten ;
daer vrienscap es maect hi onminne;
die liede bespottenen achter straten.

Nota. C.LXVIII. etc.

In het Hs. onder nr C.LXXXVIII, bl. 186 r° kol. 1.
— 188 r° kol. 2.

V. 136 en 137 *hẽ*. — V. 167 *ōmine*.

LXVI.

Van vele edele Parabelen ende wiser leren.

—

SALOMON.

Alder vroetscap fondament
es dat men Gode mint en kent;
want die hem voeget na sijn gebode
behout sijn ziele ende Gode;
entie hem in anderen stede,
verliest sijn ziele ende Gode mede.

JULIUS.

Met doeghden ees dat men verwint
den loesen, die men int herte vint.
Te doeghen, dat men doeghen moet,
der recht vander sake es vroet.
Beter es ghewillech doeghen
dan dat men met crachte doet boeghen
den hals, die stijf steet ghewronghen,
tes hi ten doeghden es bedwonghen.
Luttel vroetscapen hi hevet
die voer verstaen antworde ghevet;
want wie antwert eer hi volhoert,
toent dat hi es verdoert.

MARCOLF.

Die ghevet ende hem na beclacht,
den danc siere gichte hi af vaght.
Beter es ene gichte blide
dan ·iiii· die men gevet ter lide.

V. 2 *en,* aldus. — V. 7 *ees,* aldus.

LUCAEN.

Ic prise bat vri ermoede
dan scalc bedwanc in groten goede.
En es beter selver no gout,
dan vri leven sonder scout.
Die scalc es der rijchede,
hine hevet goet no ere mede.

OMERENUS.

Hets beter ghedaen betide
dan beiden tot de avont lide.
Beghendi iet, keret ende wende
voer dat beghen, ende siet om dende.
Men sal van gheenre daet beroemen,
vore dende dheghen mach doemen.

DIONISIUS.

Hen es nerghent eer verraden
dan met samblant vanden quaden.
Die buten draghet enen lachende mont,
ende binnen toent losen gront,
ende swighet dan van recht algader,
dat hi ontweghet dan als een verrader.

THEOPHILUS.

Die therte niet wel en hebben erre,
al hoerdi iet, en gheloeve niet te verre.
Wie al gheloevet dat hi hoert,
worpt sijn wijsheit over boert.
Die sijn macht wilt doen risen,
ere sinen vrient in alder wisen.
Sterker sijn ·ii· vriende te gader
dan ·iiii·, daer deen af es verrader.

V. 24 *g°ten*.

GREGORIUS.

Een hoeghet met oetmoedecheden,
mate, wilter ons met bevreden.
Den oetmoedeghen deert niet mere
dan men heeft in de werelt ere,
ende en weet argher dinc ghene
dan fier herte in persoene clene.

PLATO.

Een sottelijc goe verteren
canic ghesien luttel eren.
Wel es hi ries ende een keitijf
die met lecker tonghen leit sijn lijf,
want lecker morsele, die wel smaken,
sijn quaet alse ter galgen gheraken.
Een cort delijt met droeven ende
es lanc verwijt ende grote scende.

THOBIAS.

Dien wel ghenoecht dat hem God an,
es bat coninc dan de man,
die crone draghet in heerscapiën
ende meer begheert in sier voghdiën.

ABECUC.

Men slaet den hont voer den liebaert,
om dat hi hem daer vervaert.
Scoen leringhe mach men hem tiën,
die hem bi enen anderen wilt castiën.
Verstaen ende horen scijnt beter wesen
dan sonder verstaen vele ghelesen.
Die vele hoert ende niet en verstaet,
slacht die jacht ende niet en vaet.

V. 62 *g°te*. — V. 68, 69 en 70 *hē*.

S. AUGUSTIJN.

Volc sonder hoet ende onbedwonghen,
es sinen welvaren ontspronghen.
Sere doet hi sijn salechede,
die doet bi rade ende werket mede.
Laec dat lant ende ten here,
die levet sonder mate ende ere;
ende daer de beste vanden lande,
niet ontsien scade no scande.

NISIUS.

Int hoeren leit wijsheit groet,
int verstaen leit vele eren;
onthouden es wijsheit ghenoet,
wel vertrecken prijst men sere,
Die meester es van desen ·iiii·,
hevet die gracie Gods ontfaen.
Tusschen den vrecken enten gieren
siet ment selden effen staen.

ORACIUS.

Eest dat u lof ende ere ghesciet,
dan seldi ane u trecken niet,
noch met worden noch met wille;
danct Gode ende swijch al stille.
Ghevet hem te male den lof,
ende verhoeverdet u niet daer of.
Hets recht dat hi dere heeft,
die al onthout dat leeft.

PLATO.

Alse een man mijns beghert,
in dier tijt heefti mi weert.
De ghierecheit dies hem ghenoeght,
daer es de vriescap met ghevoeght.

V. 79 *en̄ tē*. — V. 101 *hē*.

Ghetrouwen vrient eest goet dienen,
men venter cume een van tienen.
Die wel na verdiente loent,
dies blijftmen inden waen ghehoent.
Hopen, weten ende waen
hebben onderscheet ontfaen.

ARISTOTELES.

Hope hoert ter salecheit.
Dat ic wel weet es mi ghereit
te weten, al soe men nu seit,
Wie op wankenlen waen leit
hoghe saken, hi sal messen;
hets som anders dan wijt gessen.

CATOEN.

Alle meesters hebbent vorseit :
profesiën, die men verbeit
heeft, ende alle daghe doet,
si waren wel der waerheit vroet
moedic, eer sijt oppenbaerden,
daer si hem selven in verwaerden.
Sine loeden den waen ghenen last,
want hem bant nie pert te vast.

SOCRATES.

Wildi wesen Gods vrient,
doet bat dan an u es verdient.
Es di mesdaen eneghe sake,
wrecs niet, maer gheeft Gode de wrake.
Bidt om dijns viants wel varen.
Mach hi uwer hulpen qualec ontbaren
van ghebreke ofte ermoede,
staet hem bi van uwen goede.

V. 120 en 122 *hē*. — V. 122 p^{t}.

Voedten met eten ofte met drincken,
dies sal God an di ghedincken.
Hi ware salech die dit dede :
het sijn werken der ontfermechede.
Waer men Gode met mach ghenaken
steet van rechte niet te laken

MACROBIUS.

Hoerdi niemare, swijch al stille :
eest dijn ghenoechte, hets mijn onwille;
laetet enen anderen oppenbaren,
ierstwerf op dat ghi wilt wel varen;
want hoeren segghen es wanckel waer.
Loghen es den goeden ommaer,
doch hoert men van hoeren segghen
daer bliscap ende rouwe in legghen.

DE CONINC DAVID.

Hebdi mesdaen, laet u sijn leet,
ende sijt te beteren ghereet;
voldoet wel na uw vermoghen.
Men vint wel die enen anderen doghen
ende die enen andren vallen traghe.
Merct dat een mensche gherne saghe;
mochti, hi soude enen anderen verliken.
Men siet an aermen ende an riken
dat si anden besten raden;
maer die hem wilt met doghden beladen,
bedien datse nemen wouden
stoet, het worde lichte vergouden.
Die emmer onrecht jaghen wille,
sine met redenen niet stille.

PERSIES.

Ordeelt niemen in dijn spreken.
God sal doemen ende wreken,

V. 131 *Voedtē*. — V. 136 *stoec* of *steet*. — V. 154 *hē*. — V. 159 en volgende, zie Persius, Sat. IV, v. 23-52; ook Sat. II, v. 17-30.

want die wrake hoert hem toe.
Dunct u dat ic sere mesdoe,
besiet u selfs leven an;
sidi sonder sonde dan,
soe hebdi vordeel boven mi.
Hi es salich die es van sonden vri,
want menschelike nature sneeft,
inder tijt de wile men leeft.

YLEGELIUS.

Alse u iement doet verstaen
redene, daer u bate leghet aen,
dats licht om doghet die hi van,
verstaten ende sieten an
hoe hi hem toent in sijn ghelaet.
Sprect hi van enen anderen quaet,
ja, dien ghi hout over goet,
soe peinst in uwen moet,
dat hijt u selven doen soede,
quame hijt, daer ment horen woude.
Vermont hi eneghe aerchede
hi toentse in een ander stede.

TULLIUS.

Men sal metten vrienden liden.
Hets ghesciet, voer desen tiden,
dat men vianden voer droech,
al sonder dwanc, in onghevoech.
Wie spart mesdoen, hevet ontsien.
Ic hoorde enen wisen gien:
Die om dende van sinen daden
peinst, sal hem met vrienden beraden.

V. 167 en 168, zie Persius, Sat. V, v. 153. — V. 181. *Et laetamur amicorum laetitia aeque atque nostra; et pariter dolemus angoribus.* Cic. de Fin. 1, 26. — V. 182-185. *Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putant.* Cic. de Offic., lib. 1. 25. — V. 186 *wisen,* dat is Panaetius, cit. apud Cicer. *de Offic.* passim. — V. 187. *Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum,* cit. Cicero de Off., lib. 1, 26.

ERACLIUS.

Men sal in weelden ende in noet,
meer scande scuwen dan de doot.
De doot es een ghemene plaghe,
maer scande verwit men alle daghe,
na der doot, ende in dit leven.
Een man mochte liever over gheven
sijn lijf, sijn goet, in avontueren,
dan hi in scanden soude dueren.
Saleghe werken sijn goet gemint,
want menre een salech inde met wint.

JOETE VAN NEDERLANT SEIT :

Die wel meint es ere weert;
al en droeghe hi scilt no sweert,
weder pike, staf, no knijf.
Dit sprac een hoech gheboren wijf :
Vroet sijn in gherechtechede,
maect Gods hulde ende ere mede.

THOLOMEUS.

Als men in lidens meer lidens heeft
ende God dan meer lidens gheeft,
salmen verduldechlijc liden,
want elc mensche, tallen tiden,
om Gods hulpe liden moet.
Hijs salich die niet en mesdoet,
ende vroet die soe leidt sijn liden,
dat men hem danct in sijn verbliden.

LUCINUS.

Wildi winnen, soe hout mate.
Men comt in liden sonder bate,

V. 193 *d'*. — V. 200. In het Hs *en̄*. — V. 212 *he̅*.

daer men mate struweert metter daet,
salic scuwen eest, goet, quaet.
Dat mi in haesten wel behaecht,
hets beter wiselijc ghevraecht.
Die onmate scuut, doet al de vroede,
want na der daet eest buten hoede.

SALUSTIUS.

Gaet te rade, het es u goet,
met hem die bi u bliven moet;
in node, in welde, hoe dat comt,
het raet de meneghe om dat hem vromt.
Waendire ane nemen scade,
hine quame niet tuwen rade.
Alst alden vrienden dunct verloren,
soe eest vele te spade te horen.
Raet ghenomen, ende dien ghedaen
te tide, es diewile wel vergaen.

THOBIAS.

Menech ontsiet hem ende wert vergramt,
om dat hi dbeste niet en vant,
alsoet sinen wille gheert.
Hi passijt, hi bloet, hi roept, hi swert
dat hem groet onghelijc gheschiet;
sijn weder sake beloves hem niet.
Waer de moet, in allen siden,
alleens, men mocht te sachter liden.

PAPIAS.

Men sal de maghe niet overgheven,
daer en si haer wille in bleven;
groet bate comt van hem, bate ende ere.
Men mach allene niet wesen here;

V. 216 *goet, quaet,* lees *eest goet, eest quaet.* — V. 219 *ōmate.* — V. 231 *w't.* — V. 234 *sw't.* — V. 233 en 241 *hē.* — V. 240 *d'* en *h'.*

hieromme eert altoes u naeste.
Hets dicke versuemt met dulder haesten
daer men bi comt in groter scade.
Alst na berout, dan eest te spade.
Vele beter eest te voren bedocht,
dan namaels te swaer becocht.

ROBAMIUS.

De goede prijst hem selven wel.
Die scalc es ende fel
moet vlieghen van eens anders tonghe.
Dat ic met enen esel songhe,
ic wane en droeghe gheen acort.
Sal men de quade trecken vort
in doghden, men moet ontliken
werken, die men an hem siet bliken.
Om dat nature soe sere trect
de catte haer te musen set.

ALEXANDER, DE CONINC.

Daer men nu den quaden nijcht,
dats om tsine ende verswijcht
int dware, eest cleinder eren wert.
Wat soude een rocc een spaus steert?
Gheveinstecheit ende arghen list
woenen te samen sonder twijst,
ende draghen wel over een.
Scalcheit hevet ontfaen haer leen
vander wijsheit ende hevet ghelaten
gherechticheit; dats buten maten.

PLACENCIUS.

Ghierecheit hevet haer beroemt;
trouwe ende ere es af ghescroemt,
scaemte ende ere mede.

V. 256 hē. — V. 261 *w't.* — V. 263 *gheveinst'heit.* — V. 266 *h'.* — V. 269 *h'.*

Desc ·iiii·, es wel leede,
dat men den mensche mach verdraghen,
weder men recht of onrecht jaghen.
Seder men recht met onrecht dwanc
verloes wijsheit haren ganc.

CALO.

Elc sie wes hi hem bewent.
Die hem in goeden werken vent,
hem mach wesen wel te moede.
Die quaet doet met vorhoede,
sonder vrese, ende hem dies boecht,
hi mesdoet, hoet God ghedoecht.
Die hem met redene doget beroemen
sijn metten goeden willecome.

ANAXGORAX.

Doghet ende ere sijn twee namen,
die billic wel horen te samen.
Qualic mach iement ere ontfaen,
hine moet hebben doget ghedaen.
Ere maect den man wel stout.
Die wel meint ende dat wel hout,
die es emmer lovens weert.
Wel den ghenen die wel begheert.
Menech mensche in sonden sneeft,
di sonder daet boese wille heeft.

TORRENTIUS.

Dat en canic niet ghemeten,
die met der doget sijn beseten,
hebben seker goede ghebueren;
aercheit wert hem sere te sueren.
Hets beter te wesen goet
dan quaet, al eest dat ment dicke doet.

Calo, waerschijnlyk Cato. — V. 278, 279, 281 en 283 *hc.* — Torrentius, zeker Terentius. — V. 298 *w't hē.*

YSIDORUS.

Lieve vrient, wie ghi sijt,
bedinct u hier in deser tijt.
Wel bedincken hout u in vreden.
Den tijt die was, is over leden
ende hevet verloren sine macht;
hoe ghine leedt es goet verdacht
ofter iet in es mesdaen.
Dat comen sal es scier vergaen.
Pijnt in doeghden u te behouden,
dat ghi blivet onbescouden
vore hem die rechte mate draecht
van alder maten, die u behaecht.

ANIETA.

Heren souden wesen blide
ende Gode ontsien te tide,
die hier hebben ghenoech in eren
dat mense heet ter werelt heren,
minlec houden hoorten toe,
ende wel doen, ic segghe u hoe;
want dat hoert ten hoechsten name,
dat wel doen es haer bequame.

BOËCIUS.

Een here die de waerheit mint,
ende die hem selven kint,
daer moet emmer doget ute baren.
Ic wilt u vore die waerheit waren
dat nie onscamel ghedochte
jeghen weldaet ghedueren mochte.

FINSEUS.

Dorde ende werke doemen den man.
Al riepic lude : Wat lagher an.!

V. 311 *hē.* — V. 322 *hē.* — V. 324 *w'heit.*

oft niement dan ic en hoerde.
Dat men enen sot becorde
om wijsheit, en waer gheen profijt.
Ghi heren, die nu heren sijt,
laet tuwer herten gronde comen :
Doget sal men u heren noemen
Hets herde sciere here gheseit :
hijs eren weert daer doget an leit.

MACER.

Een here die hem wel verstaet,
dat hi goet kint ende quaet,
geet hi in overmoede vort
ende in scalcken rade, dats meer dan mort;
want in dinde blijft hem de smerte.
Soe ghieregher man, soe armer herte.
Heren souden melden sijn ende gheven,
al hier in dit erdsche leven.
Het willen die selke heren heeten,
haer knechte sijn beter, wildijt weten.

APPINA.

Een getrouwe raet ende een drechtech,
een here ghestadech ende mechtech,
daer mach men salecheit an leren;
maer die de doget verkeren,
dat doet de ghierecheit,
ende nijt die inden mensche leit,
die gheet der ghierecheit te rade.
Ghetrouwe vrient, die wel te stade
comt, dies sal hem een verhoghen
ende loenen wel, na sijn vermoghen :
Haestecheit ende ghebrect van sinne
benemt wel doen ende minne.

ALAXCIS SEIT.

Eert uwen vrient, hets wel gedocht,
daer ghi wel op tiden mocht

V. 331 *w'*. — V. 336 *d'*. — V. 337, 341 en 355 *hē*.

in uwer noet, ende hebdt gheproeft,
hets messelijc, wies ghi behoeft.

ASCHAYUS.

Hi dunct mi wel wesen vroet
die na der scade dbeste doet.
Men mach gheen scade verhoeden,
eer si ghesciet, machmen vermoeden
hoe die saken moghen comen.
Alse de scade es ghenomen,
sone eesser gheen verhueden an.
Ic heete'elken wisen man
die sijn doget can vertoenen.
Die wel betrout es goet te hoenen.
Men can niet even swaer gheweghen
dat nu vele liede pleghen.

POMPEYIUS.

Die enen onghevoeghden zin
volghen can, daers wijsheit in.
Onghenoecht comt tonsteden.
Onstede leget men boven ende beneden.
Dit heeft men meneeh werf ghesien.
Alrande es niet alleens tgheschien.
Men ventse wel die doget kennen
ende hem nochtan ter quaetheit wennen.

ENPECLUS.

Mi wondert sere wat si visieren
die doget laten ende aercheit antieren;
si hebben seker onghelijc.
Elc mensche hevet een conincrijc,
dat meneeh cranclike behoet;
mi hevet wonder dat hijt doet.
dBeste dat men ter werelt heeft,
dats genoechte, de wile men leeft.

V. 382 *hē*.

ACHALIUS.

Hoerdi iet, siet wel wiet seit,
wat, ofte van wien; wet donderscheit,
eer ghijt versegt ofte gheloeft;
want men met worden dicke roeft
goede lieden vanden haren;
dies siet men recht wel ontbaren.
Wat profitelec es eenen goet ghehoort,
salmen billec setten vort.

ONICA.

Die in vrouden, in goeden daden,
vaste staen in haren raden,
haren here, hoet hem vergaet,
sijn ghetrouwe metter daet.
Die bate gheert ende omme siet
alst naut, en willlic prisen niet.

ZALINUS.

Hets wel een lieflec weten
dat hem een here mach vermeten.
Dese liede sijn mi ghetrouwe,
si moghens oec wel hebben rouwe,
datse een here kint bi namen;
desse hem billec moghen scamen
haer dade, die van hem comen.
Wel doen es een edel vromen.
Doet liever wel al wert vergheten,
dan u u mesdoen worde verweten.

CALCIDORUS.

Een here es sculdich te verhoghen
der gheenre, di al haer vermoghen

V. 397, In het Hs. *es ēn*. — Onica, waerschijnlyk Seneca. — V. 406, 410, en 411 *hē*. — V. 413 *w't*. — V. 416 *di* aldus.

hem altoes voeghen tsiere baten.
Soudi die van u dringen laten
dore nijt, doer miede ofte bede,
soe dunct mi dat hi sere mesdede.
Doch wat men doet es mesdaen.
Ic siet soe messeliken gaen
inden lande, dat ic niet
spreken en der, en waer gheschiet.
Daer ·ii· blende deen dander leiden,
si sneven gherne eer si scheiden.

ARISTOTELES.

Hi es wijs die hem soe beleit
dat hem sijn herberghe si bereit,
na dit leven, dat hier es met pinen.
Hem baet niet hoe goet wi schinen;
de werken moeten comen, dat waer,
daer alle dinc es openbaer,
na dat hi verdient in dit leven;
daer en es anders toe te gheven.
Hi es sot die hem pijnt te lieghen,
vore die men niet en mach bedrieghen.

BOSTO.

Haestecheit verminct vele zinne,
daer wijsheit es gheheten inne;
eer si die haestecheit bewenden,
diet nauwe sochte, hi soude venden.
Die onversien ute haestecheden
quaet doen, God siet hier beneden.
Die dbeste weet ende daerchste doet
en mach nergent heeten vroet.

ZIDRAC.

Men sal den wille somwile breken,
ende oversien ende bespreken

V. 427, 428, 430 en 435 *hē*. — V. 431 *dat waer*, aldus.

Metten vrienden, eer men meet
onnutte dinc, die men soect,
eer hi metter daet vol comt,
mach wel wesen wijs ghenoemt.
Oec es hi vroet die nader staden,
dbeste doet ende laet gheraden.

GALIENUS.

Hets sotheit dat men verre gaet
buten mate ende buten raet.
Van groter const comt men te boven
bi maten, des sal men mate loven.
Wijf die nemt, vercoept hare,
entie ghevet maect haer mare.
Wat wive die met eren wilt leven,
en sal nemen noch weder gheven.

SOCRATES.

Al es tkint sachte op ghehouden,
davontuere es niet vergouden.
Ghewoente es quael, daer de sin
hem selven destruweret in.
Oftu heves te vele ghenomen,
soe vast den lichame te vromen.
Hets beter ghekent mate in eren
dan dorper testament keren.

THEOFRATES.

Des menschen tonghe mach meer scaden
dan wonden, daer de derme ute waden.
Wonden van tonghen deren noch alsoe heerde
dan de wonden vanden sweerde.
Vroet es de man die hem scaemt
die enen verdraeght die es vergramt.
Hens niemen soe weert, no soe ghemint,
Als die verswighet ende hi verwint.

V. 473 *hē*.

CATOEN.

Clein profijt es int dontfaen.
Vele belovet ende lettel ghedaen.
Als men metter gichten ontbeit
te langhe, dats ghenoech ontseit.

PURDENTIUS.

Die niet en can, no leren beghint,
no niet en hevet, no niet en wint,
ende ghenen dienst ghenoeghen can,
ende selve niemen te dienen an,
alsoe ic mi can bevroeden,
soe sijn dit teeken van ermoeden.
Die hem selven doet gheen ere,
enen anderen doetise nemmermere.

JUVELALES.

tRecht seit, daer ic op roere,
dat de costume vander hoere
vele aerchere es bekent
dan enech ghevenijnt serpent;
want wat haer comt inde hant
doet si over, eest gelt of pant.
De sede mach niet ghesalvet sijn,
maer triacle verslact venijn.

DAMASSENNUS.

Nemstu enech vonnes te di waert,
sich dattu niet en sijs vervaert,
no van haven, no van minnen,
soe mach trecht ghescien daer binnen;

V. 489 *tRecht seit.* Dit is een nader bewijs hoe verkeerdelyk Willems voor dergelyke uitdrukking, die eenige regels verder voorkomt, gelezen heeft *Trecht seit,* en daerdoor eenen Maestrichtenaer wilde verstaen. — V. 491 in het Hs. *aerhere.* — V. 500 *d'.*

want als gichte den jugeder blent
soe moet trecht sijn ghescent.
Niet bedrieget trecht soe lichte
als ghiereghe herte, die begert gichte.

MARCOLF.

Een mach soe wel ghebeteren niet
de sonden, als dat mense vliet.
Die iet begent moet beseffen
waer hem dende af sal heffen.
Hets groet sotheit dat men mint
daer men scade af ghewint.
Minne ende haet sijn twee saken
die dicke recht onrecht maken.

TRECHT SEIT :

Sonder rijcheit teringhen groet
cischt ermoede vore de doot.
Die meer verteert dan hi vermach
doot hem selven sonder slach.
Hebdi langhe ghevast, soe et.
Hijs dul die hem te vasten set
soe langhe, dat hi sine cracht
neder worpt in de gracht.

OVIDIUS.

Alsoe langhe als gelt gheweert
es minne vast ende begheert.
Entie dullijc sijn goet ute giet
verliest sijn goet en diet niet.
Maer daer men gelt in borsen heeft
daer eest dat men sekerst leeft.
Wijn es goet dranc diene kint,
ende dien dan bi maten drinct.

V. 501 *jugeder,* aldus. — V. 504 *beg't.* — V. 524 *en,* aldus.

ARISTOTELES.

Een mensche die wel can verdraghen,
sijn leet verborghen sonder claghen,
ende toene in hem een goet ghebare
oft gheen liden in hem en ware;
die dit wel ghedoen can
leeft in eren, eest wijf of man.

AUGUSTIJN SEIT:

Die hem beroemt als hi doet quaet,
valt in dobbel mesdaet.
Beter ware biechte in sonden quaet
dan hoverdech ghepeis in goeder daet.

Alsoe lange, verstaet dese dinghen,
alse ghi te gheven u beset,
salmen u minnen, niet om u singhen,
noch om u scoenheit, dat wet.
Wildi alle de liede dwinghen,
soe hout u borse van gelde vet.
De vrouwen selen om u dringhen,
der heren hebdi in u net.

Nota.

In het Hs. onder Nr CXLVIII, waervan het slechts een gedeelte uitmaekt. Het overige was reeds door Willems uitgegeven. Het getal der verzen staet in het Hs. niet aengewezen. De 546, die ik hier uitgeef, komen voor bl. 142 r°. kol. 1. — 146 r°. kol. 1.

LXVII.

Vanden wilden Man.

—

In enen visioene dat ic sach
een groet wonder, als ic u mach
u allen segghen, wildijdt verstaen.
Mi dochte dat ic spelen was ghegaen
met ghesellen aen een wout,
ende ic sach comen uten hout
ene maghet wel ghedaen,
die brachte ghebonden ende ghevaen
ene wilde creature,
die haer was worden sere te suere,
eer dat sise brachte inden bande.
Ende om dat ic die maghet kande,
soe ghinc ic haer met worden an,
ende ic vraghede hare wat haer soude den man.
Hi ware van rechter arde soe wilde,
het ware om niet dat sine hielde;
want sine souds niet temmen moghen,
ende si ware daer om bedroghen ,
dade si daer omme eneghe pine.
Doen antworde mi die fine
al lachende met sueten sinne,
ende seide : « Vrient, of icken minne,
soudic te voren dan voer sjen
wat mi daer af mochte ghescien.
Ghevalle dats ghevallen mach,
ic hebben ghemint soe menegen dach,
ende ghejaghent doer menech lant.

V. 10, 13 en 14 *h'*.

Nu quamic daer icken vant;
als ghi wel siet, ic machen leiden;
ic hope noch den dach te beiden
dat icken sal maken tam
ende sachtere vele dan enech lam,
al es hi nu wilt ende wreet. »
Ic seide : « Joncfr., mi es leet
dat ghi dese pine hebdt begonnen;
ghine seles niet volbringhen connen,
want nature es swaer te verdriven. »
Si seide : « Wilicker jeghen kiven,
soe mocht icken wel verjaghen;
ic wille smeken ende verdraghen.
Mochticken bringhen in sinen sinne,
dat hi ane mi leide minne,
soe soude hi volghen minen rade
ende met herten sijn ghestade,
al heeft hi nu enen wilden moet. »
Ic seide : « Hets al jeghen spoet,
Joncfr., wanneer ghi wert verbolghen,
soe sal hi sijnre naturen volghen;
dan soe es cost ende pine verloren. »
Doe sprac : « Mi heeft toren
dat ghi spreket dus domme tale.
Ic hope ic salne noch temmen wale;
seker mi en twifels niet. »
Ende als die maghet van mi schiet,
ende voer haer leidde die ghevanghen,
ende si van mi was ghegaanghen,
daer na, over ene corte stonde,
dochte mi dat hi begonde
een liedeken met selker stemmen
ofte hi hem woude laten temmen.
Nu hoert hier dliedekijn, dat hi sanc
met luder stemmen, eer iet lanc.
« Ic was wilt, ic ben ghevaen
ende bracht in mintliken bande;

V. 28 *d'*. — V. 55 en 67 *h'*.

dat heeft ene maghet ghedaen.
Ic was wilt, ic ben ghevaen;
al mochtic, in woude haer niet ontgaen,
des settic mine trouwe te pande.
Ic was wilt, ic ben ghevaen,
ende bracht in mintliken bande. »
In caens anders niet versinnen,
dan die wilde man van minnen
sanc, dat dochte mi wonder wesen.
Ende doen vielic in een ghepeins,
bi tiden hare, bi tiden ghens,
van herde menegerande saken.
Doe dachte mi der spraken,
die ic in drome hadde ghehoert;
ende ic bedachte mi doe voert,
dat die maghet waer hadde gheseit :
het ware verloren aerbeit
die den wilden dwinghen woude.
Si seide al dat men smeken soude
diene maken woude ghestade;
men machen wel met vroeden rade
al sijnre wiltheit doen vertien;
maer wie dattenen woude castien
met fellen worden ende met sueren
dat en soude niet moghen dueren.
Enen wilden jonghen man
sal men met listen gaen an.
Diene sine wiltheit wilt doen ontberen,
een manleec sijn al sijn begheren,
dat moet sere ane vrouwen staen;
ende als hi met minnen wert bevaen,
hi en es emmer soe wilt ghesint;
maer wille die ghene, die hi mint,
sine daden wel in rasten leven,
ende sijnre wiltheit al begheven.
Een wijfleec wijf van sinne vroet
si mach eens wilts mans moet
bat bedwinghen dan een heere;
want hets een lieflec gheere,
dien een wijf met doeghden dwinct.

Al dat men leest oft singt
dats van reinen vrouwen goede;
want si maken die hoghe moede,
ende doen alle wandel vlien.
Hi ware salich dient mochte ghescien
dat hi goetlijc ware bedwonghen.
Doen dachtic hoe hi hadde ghesonghen
die wilde man al openbare;
ocht hi van herten blide ware
dattene die maghet hadde ghevaen.
Al haddi hare moghen ontgaen,
hi ware seker bi hare bleven;
hare grote doghet, haer soete tale
die bequam hem alsoe wale,
dat hi met herten wert gebonden.
Ic der voer waerheit wel orconden
dat dat was ene vaste bant.
Na dit ghepeinst quam alte hant
die lichten dach, die hem verbaerde.
Een luttel eer die sonne haer claerde
quam mi int herte selc ongheroee,
dat ic op stont, al waest vroe,
ende ghinc daer ic gheselscap vant.
Ende om dat mi selven was becant
badic dat si den droem mi spelden.
Scoender ghesiert dan ene belde,
sat daer ene maghet uutvercoren.
ende si sprac : « Na dien dat wijt horen,
soe willic u den droem, al waer,
spellen. Ic der wel segghen openbaer
dat nemmer man en es soe wilde,
een wijf diene met smekene hielde,
sijns en soude wel werden raet
hi en ware van naturen quaet. »
« Men vint van naturen meneghen man
soe recht quaet dat hi en can
neghene dinc in goede verstaen;

V. 124 *h'*. — V. 125 *ongheroee,* aldus. — 135 *en,* In het Hs. *ēn*.

daer en hulpt gheen smeken aen
hi en moet volghen sijnre naturen.
Es hi quaet, het moet hem dueren,
dat en can maght, noch wijf verdriven,
noch weder met smekene, noch met kiven.
Es hi quaet of es hi goet
ic weet wel dat hem bliven moet.
  Macr een man van sueten sinnen
comt hi int strect der minnen,
hi sal volghen alden raet,
dien hi van liefs monde ontfaet;
want meneghen vrien aerbeit
men op vrouwen troest besteit.
Op vrouwen troest heeft menech man
begonnen daer hi ane wan,
dat willic segghen al sonder letten,
ende tferlies al achter setten,
want vrouwen hulde es rike miede.
Hi ware salich dien dat ghesciede,
dat hi vrouwen hulde verworven
ende in haren dienste storve,
die bleve doch in groter eren.
  Nu willic uten dichte keren
alsoe si mi den droem voerseide.
Soe dunct mi wel dat wijflijcheide
verlicht menech mannes moet
ghelijc dat die sonne doet
alle dinc daer si op schijnt.
Die minne suect, die minne vint.
Alsoe hise te rechte vinden sal,
hi mach wel prisen sijn gheval.

CLXXII. v.

In het Hs. onder Nr CX. bl. 95 ro
kol. 1 — 95 vo kol. 2.

V. 164 *wten,* in het Hs. *wten.* — V. 172 in het Hs. *te te.*

LXVIII.

Dat Scamelheit thoechste poent es van Minnen.

—

Met dichtene ic mi cleine genere,
mine sinne ic daer omme vertere,
anders soe comet mi cleine te baten;
nochtan en canicx niet gelaten,
want ledicheit en es niet goet.
Hier om peinsic, in minen moet,
dat ic mi onledich maken sal;
ende wille noch soeken mijn geval,
dat mi soe verre es ontgaen,
soe dat ic niet en can verstaen
hoe dat ict weder mach ghewinnen;
des willic swighen, ende beghinnen;
versta diet verstaen can.
Die node bidt, claeget den hoeschen man.
Die werelt dunct mi sere verkeert,
als ons die scrifture leert,
in seden, in worden ende in werken;
diet al gader wille merken,
die maeght claerlijc sien voer ogen.
Ene aventure was mi vertogen
van enen riddre, die tot enen tide,
tot eenre feesten soude riden,
als hi dede in goeder trouwen,
daer vele riddren ende vrouwen
vergadert waren, want men woude
dat men hoveren soude.
XL· daghe, al omme ganc,
was dese feeste duerende lanc.
Daer waren yraude ende menestrele,
die toegden menegherhande spele.

Daer was ghedient met groten love,
als men pleget tot alselken hove;
dat seggic u in goeder trouwen,
bi elken riddre sat ene vrouwe.
Vanden hove latic die tale.
Die riddre die hadde, sonder hale,
van dansen, van reyen alden prijs.
Ten wapen goet, jonc, ende faitijs
was hi, ende daer toe wel gheboren.
In deser feesten hadde hi vercoren
ene vrouwe scone ende aetsemant,
die hi soe wale geseedt oec vant,
dat hise minde uut der maten.
Hi en wiste oec wat doen of laten,
die minne haddene soe ontsteken
niet wel en dorste hi haer aen spreken;
doch vercoende hi hem int leste,
dat hem dochte dat alder beste,
dat hi hare soude te voren legghen
dat hise minde, ende dat oec seggen.
Doen quam dese riddre in haer gemoet
die vrouwe, die hem oec wel onste goet,
mids sijnre edelre ghebare.
Si gruette hem ende hi oec hare.
  Doen sprac die riddre: « Ic en can nemmere
ghedecken mijns herten sere;
ic minne u, ic en cans gehelen:
u minne die moet ic bequelen. »
  Die vrouwe antworde vriendelijc:
« Ay! riddre, here, sekerlijc,
ic wille u in goeder trouwen gevoegen,
op dat u dat mach ghenoeghen.
Alder doeght moeghdi te mi vermoeden
met wisen rade ende met vroeden. »
Sprac dat wort die edele vrouwe,
maer haren man wilde si trouwe
houden boven al of si conste;

V. 47 *h'*.

nochtan dat si goets onste
den riddre, en liet si niet verstaen
haer herte binnen, maer si sprac saen :
« Ay, edel ridder, ende daer toe wert,
eens dincs hebbic lange begert
te wetene sonderlinghe sere,
constijt mi berechten, here,
dat ics vroet ware van sinne,
bereet ware u mine minne.
Als die riddre dat verstoet,
wart hi blide in sinen moet.
Hi seide vrouwe : « Ic sal mijn sinne
daer toe scarpen dat ic u minne
vercrigen sal. » — « Nu seght mi,
her ridder, sprac die vrouwe, dat sy !
ghi moet hier op, sonder veinsen,
sere studeren ende peinsen
wat dat hoechste point si
te Gode ende ter werelt, bericht mi,
ende dat hem best verdraghet ten beiden,
soe moetti u selven daer na leiden.
Ende als ghi des wel vroet sijt,
nempt uwen verst ende uwen tijt
lange genoech, soe seldi, reine,
comen op ene scone fonteine,
achter ons hof, int boschelkijn;
daer salic seker jeghen u sijn,
wat daer af compt, lief of leet,
uwen wille te doene bereet,
op die vorwaerde hier te voren. »
Die ridder, die niet lievers horen
en mach, hi seide : « Vrouwe vrie,
die verste nemic daghen drie,
nochtan duncket mi te lanc. »
Die vrouwe sprac al sonder wanc :
« Het es beter wel verbeiden
dan al verliesen met haesticheiden.

V. 88 *d'*.

Drie daghe es ene corte wachte,
nempt coenlijc verste : ·xiiii· nachte
die begeric, ende dunct mi goet.
Grote haeste dunct mi dicke onspoet. »
Die riddre nam verste, al waest hem leet.
Die feeste sciet, die ridder reet,
peinsende dat hi niet al ertrike
en core vore die vrouwe sekerlike,
ende dat hi bi enegher liste
hier af wel die waerheit wiste.
Doen dochte hem wel dat oetmoet
ware wel edel, ende daer toe goet
te Gode, maer ter werelt
docht hem dat men daer luttel af helt.
Daer na dachte hi op die minne
uut reyne herten, uut goeden sinne.
Dit dacht hem goet, na sijn verstaen,
maer emmer vant hi lac daer aen
ocht twifel, soe dat hi hem beriet
met eenre vrouwen, ic en liege u niet,
sijnre nichten, ende maecte haer cont
van der voerwaerde al den gront,
hoe hem die vrouwe te voren leide
die dinc, daer ic te voren af seide.
Ende als sijn nichte dat verstoet,
peinsde si wel in haren moet
dat ene hoghe questie ware,
ende si sprac : « Neve, al openbare,
die vrouwe, die dit sprac metten monde,
si es wijs ende subtijl van gronde.
Maer wat hulpt daer toe vele geseit,
mi dunct dat rechte Scamelheit
emmer dat alder beste point si
te Gode, ter werelt, dunct mi.
Wie dat recht Scamel es van sinne
heeft emmer oetmoet ende minne;
hi soudts hem scamen waer hi daer sonder.

V. 109 *hē*. — V. 118 en 141 *d'*.

Scamelheit houdt den man wel tonder
een stuc tijts, ende doet verwachten
alle dinc, daer toren ende lachter
af comen mochte, tot eneger stede.
Die Scamel es mint alle kuyshede.
Die Scamele es van naturen coene;
hi heeft dat herte van enen lyoene;
dat siet men dicwile op dat velt
daer die Scamele gewapent helt.
Die Scamele en es niet sonder ere,
die Scamele es te prisene sere,
weder hi rike oft mate si,
op dat hem Scamelheit es bi.
Scamelheit doet sinne verteren,
Scamelheit doet spottens verweren,
Scamelheit es ene vaste pallure,
want gheen lac en mach daer duere,
aldus prisic altoes Scamelhede
te Gode en ter werelt mede.
Als die ridder dat verstoct
dat Scamelheit was soe goet,
begonste hem therte te male verlichten,
ende hi nam orlof aen sijnre nichten,
ende dancte hare alte lieflike,
dat si hem hadde berecht soe vriendelike.
Si hielden haren dach voerseit,
dien si beide op hadden geleit,
doch dat die riddre, als ic vernam,
alder ieerst op die fonteyne quam.
Na die vrouwe began hem te verlangen,
die daer soe fierlijc quam gegangen,
want hem dochte dat al ertrike
niet volleysten en mochte haers gelike.
Daer na stont op die riddre vrome
ende hiet die vrouwe willecome.
Die vrouwe sprac: « God loent u, herc,
mi heeft na u verlanct soe sere.

V. 158 *d'*.

Mijn man die slaept, mijn goeden here,
wist hi mi hier hem soudts wonderen sere;
uut sijnre cameren benic gegaen.
Here, nu berecht mi ende doet verstaen
vanden pointe, dies ic u vraeghde.
Die vrouwe die alte wel behaeghde
den riddre. Hi sprac : « Vrouwe vry,
nu doet wel ende hoert na mi.
Ic segghe u dat Scamelhede
in heeft soe groten edelhede,
dat niet en leeft wijf noch man,
die Scamelheit volprisen can.
Ende daer bi eest over waer,
dat edelste ende dat beste oppenbaer;
te Gode, ter werelt verdraget hem wel. »
Die vrouwe, die des hadde goet spel,
hare wert dat herte daer af verlicht.
Si sprac : « Ghi hebt mi wale bericht,
ay! edel ridder, ende daer toe vry,
nu mooghdi uwen wille doen met mi. »
Ach! nu en derf nieman vragen
hoe den ridder mach hehagen
van diere hi minde dat suete wort.
Hi helsde die vrouwe ende tart bat voert,
ende custese aen haren mont,
ende si hem weder, te meneger stont;
want elc andren dies wel onste.
Die riddre was jonc, ende hi begonste
te nopene die vrouwe al oppenbare,
dat si aen hem wert gheware
dat hi van sijnre lessen keerde,
die hi selve der vrouwen leerde,
ende si sprac : « Ic hebbe nu,
her ridder, volleyst dat ic geloefde u,
ende, seldi oec edel sijn ghescouwen,
dat ghi geloeft, dat moetti houwen. »
Die ridder sprac : « Ic hebbe mesdaen. »

V. 195 *d'*.

Die vrouwe si antworde saen :
« Ay ridder hoghe ende wel gheboren,
oft ic mine ere hadde verloren,
wat haddi ghewonnen dan?
Doet als een wijs edel man,
want salic u mine minne geven,
soe moetti in uwer leringe leven,
ende dadic uwen wille, here,
verloren haddic al mine ere;
want mijn here, mijn goede man,
es die mi goets ende eren an;
ende oec hebbic twee jongen soenen,
die men qualijc mach vercoenen,
ende die sijn nu ridders worden,
ende in die edele ordene getorden,
om eerlijc haer leven te leiden.
Ay! here, het soude u scande breiden
en wrachti niet na uwer lere
van Scamelheiden, edel here!
Aen mi es cleine belanc nochtan,
maer mijn kindren ende mijn man,
die hoghe sijn ende wel geboren,
die hadden daer bi vele eren verloren,
ende ghi sijt dies u soudt vermiden,
waers mens vermaende, in allen tiden.
Al waric sot, ende woudt gestaden,
ghi soudet mi selve ontraden;
maer laet ons houden an u lere,
soe behoudes wi ons ere. »
Die ridder bedacht hem ende seide :
« Ghenade, vrouwe, op edelheide!
Der leringen willic al mijn lijf
ghedincken, edel reine wijf.
Ic scame mi sere ende ics bens gram,
dat nye in mijn ghepeins quam. »
Doen sprac die edel vrouwe fijn:
« Ridder, u eyghen willic sijn,
op dat ghi Scamelheit niet en begeeft,
ende minnen u op al dat leeft;
want si heeft soe vele doeghden inne,

dat ic gheen edelder poent en kinne. »
Doen sciet die vrouwe ende beval
den ridder te Gode, ende boven al
soe bat si hem, sonder veinsen,
dat hi om Scamelheit soude peinsen.
Hier mede willic inden dese woert,
op aventure wie datse node hoert.

Nota. CC. LXII. v.

In het Hs. onder Nr CVI, bl. 101 ro. kol. 2. — 102 vo kol. 2.

LXIX.

Aghangalaura.

Rike seldi seker sijn, dat beloven di die planeten.
Maect hier over een yser cleet.
Du selt verwinnen endc victorie hebben.
Die ghevanghene comt vri, ende die vriende werdens blide,
Trouwe dese bruut, seker het is di goet.
Maect pays jeghen dine viande, die scout es dijn.
Dine hope blives, vare daer du wils.
Die planeten dreyghen di scade te ghedoghene.
Dijn avonture es goet, God es dine hope.
Dijn oer en sal noch blide, noch ghesont sijn.
Du selt verwonnen sijn int ghedinghe na rechter sciencie.
Dijn droem heeft di ghesciet gheweest hier voren.
Coept hemelrike ende laet ander comenscap.
Dese dief peinst nemmermeer ghestolen goet te keerrene.
Hi es dijn goet vrient ende en laet di nemmermeer.
Desen wech ware paeiselcec, maer bliven beter.
Si es di ghetrouwe ende heeft di sere lief.
Hi es verre, maer hi leeft ende vaert wel.

Die godlike medecine belovet hem ghesonde.
Dese dinc, di du verloren hebs, seldi vinden.
Een ghedeel seldi ghelden, maer na di werdet al vergouden.
Vrese, sorghe ende al, dat di deren mach, es wech.
Dijn goede leven sal den meneghen verbliden.
Vaer ende viande selen dijn ghestichte destruweren.
Eerdsche wijsheit seldi hebben, ende niet die hemelsche.
Verhuustu nu, het en ware di niet goet.
Du peinst om ere, du selse hebben.
Beghere godlike dinghen, God salse di onnen.

Dit stukjen, waervan de regels in het Hs. niet geteld zijn, komt aldaer voor bl. 196. r°. Het draegt geen nummer zooals de andere; maer achter het woord *Aghangalaura* staet het cyfer 28⁹, waervan my de beteekenis onbekend is.

LXX.

Den wech van Parijs tot sente Jacobs.

Inden iersten van Parijs tot Sente-Cleer.	·VII· milen.
Ende tot S. Aernout	·IIII· milen.
Ende tot Anel	·IIII· milen.
Ende tot Pruneel	·IIII· milen.
Ende tot Bonevael	·VI· milen.
Ende tot Claeye.	·VI· milen.
Ende tot Vendome	·VI· milen.
Ende tot Boley	·VI· milen.
Ende tot Tours in Toreine	·VI· milen.
Ende tot Monbason	·III· milen.
Ende tot S. Katelinen	·IIII· milen.
Ende tot Poer-de-Piele.	·IIII· milen.

Ende tot Casteel-Araut. . . . . ·IIII. milen.
Ende tot Poeytiers . . . . ·VII· milen.
Ende tot Levinet . . . . ·V· milen.
Ende tot Vile-Dieux . . . . ·X· milen.
Ende tot S. Jans dAnselijn . . . . ·IIII· milen.
Ende tot Sentes . . . . ·V· milen.
Ende tot Pons . . . . ·IIII· milen.
Ende tot Myerebeel. . . . . ·IIII. milen.
Ende tot Blaeie . . . . ·VII· milen.
Ende tot Boerdeeus. . . . . ·VII. milen.
Ende tot Casteel-Belijn. . . . . ·XI· milen.
Ende toter Faven . . . . ·IX· milen.
Ende tot Molinet . . . . ·V· milen.
Ende tot Fonteines . . . . ·III. milen.
Ende tot Aexs in Gasscoeniën . . . . ·VI· milen.
Ende tot S. Jans de Scorben . . . . ·IIII· milen.
Ende toter Gheretten; dats tol . . . . ·IIII· milen.
Ende tot Oestervael. . . . . ·II· milen.
Ende tot S. Jans-du-Piet-du-Poers . . . . ·IIII. milen.
Ende tot Ronsevael. . . . . ·VII· milen.
Ende tot Pampelone . . . . ·VIII· milen.
Ende tot Pont-le-Reine. . . . . ·V. milen.
Ende toter Sterren . . . . .IIII. milen.
Ende tot Loserken . . . . ·IIII· milen.
Ende tot Groen . . . . ·V· milen.
Item van Groen tot Nasieres . . . . ·V· milen.
Ende tot S. Dominicus. . . . . ·IIII· milen.
Ende tot Vile-Forat. . . . . ·IIII. milen.
Ende tot Borghes . . . . ·X· milen.
Ende tot Fonteines . . . . ·VI· milen.
Ende tot Casteel-Sorijs. . . . . ·II· milen.
Ende tot Formentes. . . . . ·V· milen.
Ende tot Cerrioen . . . . ·IIII· milen.
Ende tot S. Fagoen. . . . . ·VIII· milen.
Ende toter Masellen . . . . ·VIII· milen.
Ende tot Lioen in Spaenniën . . . . ·III· milen.

Daer nemdi den wech ane, doer die Scorie, ter rechter hant; ende ter slincker hant den rechten wech.

Nota.

Onder Nr C. XCVII. bl. 195 vo. kol. 1 en 2.

LXXI.

Vanden onderscede tusschen der Naturen ende der Gratiën.

—

Dat segghen ons die lerer der heileger kerken : Alle die werken, die sonder Gratie ghedaen sijn in bloter Natueren, die en sijn niet loenlec ten eweghen levene mede te comene. Hier omme behoert enen yeghewelken mensche te wetene dat onderscheet der Natueren ende der Gratiën. Nu leren die meestere dat Natuere wilt den creaturen leven; Gratie begheert alle Creaturen ghestorven te wesene. Natuere wilt met allen haren werken den creaturen sijn bekint; Gratie wilt altoes ombekint sijn ende ongheweten. Natuere soude gherne vele dinghen pleghen; Gratie soude gherne alre dingen ontcommert wesen. Natuere ontsiet die doot; Gratie, dat si ghestorven ware, dat ware hare vroude groet. Natuere sorght omme uterste noet; Gratie en sorght niet, want si ghevoecht es met minnen ane dat overste goet. Natuere nempt ane hare werken af; Gratie doer God, noch doer Natuere en nempt si af. Natuere gheloeft sere haer selven ende den creaturen; Gratie die en pleghet dies niet, maer si gheloeft dien allene uut wien alle creatueren nemen exempel van levene. Natuere es onghestadech in haren wesene ende vernempt gherne niemaren van creatueren; Gratie en wilt van neghenen weten, want niemaren van buten maken den menschen onghestadech in haren wesene. Natuere wilt dat men hare ende hare werken ware nemen inden oghen; Gratie wilt dat men hare ende hare werken van buten niet en weten, noch en achten op dat si allene bekent ende gheacht si voer Gode. Die gratie ons Heren maect den mensche oetmoedech sonder smaken; eest Natuere soe wilt si smaken. Gratie maect den mensche verduldech sonder ghevoelen; Gratie maect den mensche gherecht sonder weten; Natuere wilt dat dat hare den creatueren bekint si. Wildi weten of uwe Gratie, of uwe Heilicheit van Gode si, soe wacht u dat uwe Heilicheit in uwe oghen niet gheacht en si, ende dat ander liede in uwe Heilicheit niet ghemindert en sijn, ende uwe Heilicheit niet uwe en si allene, maer dat uwe broedere ende

uwen susteren ende alle die ghene, die bi u sijn, raste hebben in uwe Heilicheit, alsoe verre alst in u es. Die Heilicheit en es niet gherecht die ene te rechte een bordene es, ende die enen sonder te onrechte berespt. Wi en selen niet achten hoe ons God es met sinen creatueren; maer hoe wi Gode ghesijn te rechte met allen sinen creatueren. — Dit es dat onderscheit der Natueren ende der Gratiën.

Onder N° CLXXVIII bl. 182 r°. — v°.

LXXII.

Van Sente Bernaerts leren, ende van vele ander Vaders.

Sente Bernaert seghet : Alse ic peinse om tfernoi ons Heren, soe es mi enen mensche die ene dinc ·xxx· jaer beghert heeft, ende dien ghegheven wert. Ende als ic peinse om tfernoi ons Heren soe es mi te moede alse enen priester die messe ghesonghen heeft ende dien lichame ons Heren werdelike ontfaen heeft. Ende als ic peinse om tfernoy ons Heren, soe oetmoedeghe ic mi onder alle die liede daer ic bi bem. Ende alse ic peinse om tfernoy ons liefs Heren, soe ontstect ene vloet van tranen in mi dat te gaen berch ende dal, ende steene ende water. Die berch es ons betekent bider hoegher herten ende die dale bider ghieregher herten. Ende die steene bider harder herten. Ende dat water die ghenoechte sueket in die werelt. Ende alse ic peinse om tfernoy ons liefs Heren, soe en es niet in erterike dat mire herten raste doen mach sonder God allene. Onse Here God seghet ·m· jaer eer ic den mensche makede, hebbic den mensche ghemint uten gronde mijns herten. Ende ic hebbe meer beghert te comene uut hemelrike in ertrike om den mensche salech te makene, dan noyt heileghe ziele in hemelrike begherde te comene. Die mensche die mine doot draghet in sine herte, dien salic sine ziele, alse hi henen keert, voeren vore minen Vader. Ende sal mi belonen dat hi volvult heeft die weelde mijns herten. Ende ic sal hem lonen van al

dien doghene, dat ic ghedoghet hebbe om hem, alse ofte hijt ghedoghet hadde om mi.

Sente Bernaert seghet : Na dien dat ic wiste, dat ic met soe dieren scatte ghecocht was, sone woude ic nemmermeer sint te copene sijn. Mensche, du sout di selven houden over niet, ende als die ghene, die du kinnes buten hoeftsonden, daer in saltu houden. Ende dat vier der berrender minnen, dat mindi. Ende du sout u houden in Gode, dat hi diere herten minnen wert es, soe saltu werden ghesent int afgronde siere herten ·x· milen diep.

Brueder Hughe seghet : Die Gode mint met goeder herten, God salne anesien met tween blakenden oghen. Ochte hi al dies vergheten hadde, dies erterike ende hemelrike binnen heeft, sonder sijns allene.

Brueder Michiel van Aken seide dat David seghet : In therte Gods es ene fonteine van alle welden. Doe die Prioer seide therte des menschen es een spieghel der drievoldecheit, ende therte des menschen es een vat daer haere die Godheit in stort ende in vloyt. Ende therte des menschen es een velt Gods daer die edele crucen in wassen daer hi mede ghevoet ende ghespiset was. Dat sijn die edele peinsinghen ende die edele begherten. Ende therte des menschen es een oven Gods, daer die volle minne van sinen viere in bernt ende niet boven uut en gheet, maer neder wert sleet om therte in.

Sente Bernaert vierech seghet : Die tijdt es comen dat niemen sijn herte behouden en mach, nadien dat God van minnen doot es.

Augustinus seghet : Mensche, met alsoe menegher herten alse du beghers dat God ghemint es, met alsoe menegher herten mins tu Gode. Ende met alsoe menegher herten dattu beghers, dat hi gheert ende ghelovet si, met alsoe menegher herten eerstu ende loves Gode.

Augustinus : Here, mine verdiente es uwe ontfaermecheit; alsoe langhe en benic niet aerm alse ghi ontfaermhertech sijt.

Augustinus : Here dat es miere herten ghenoech dat si dat bekint, dat ic hemelrike verdienen niet en can, ghine ghevet mi om u ontfaermhertecheit. Sonder hoeghen es de mensche ghemint ute grondeloeser herten Gods. Lieve mensche, alsoe vele alse du neders in erterike na dine macht, soe sal di God hoeghen in hemelrike met siere macht.

De Prioer : Mensche, dat doeghen dattu heves van dinen ghebreke, dat volmaect alle doghet ende verblidet die ziele, die onghesocht bleef ende onghetreden, alse die woestine. Die glorie Gods sal op di gheopent werden.

Anselmus : Mensche, soekes du goet, du vendes al goet; suekestu menechvoldech goet, du en vendes en gheen goet.

Beda seght : Hoeverde en leghet niet inden hals, si leghet in therte; het dreght selc sinen hals wel neder, hi heeft wel hoeverdech therte.

Grisoghenus (1) : Also vele bestu godelec alse du vernoys doeghes om Gode.

Johannes : De scoudere moeten mi afvallen, ochte mijn mont noyt beet dat wel smaecte, dandere en proefdens eer ic dede.

Broeder Gheraert van Coelne seghet : Al haddic alle die sonden ghedaen, die alle die van erterike hebben ghedaen, dat ware der godheit Gods alsoe cleinen dinc te verghevene alse ene gheinstere viers in midden de zee te blusschene.

Broeder (2) seghet : Alle die nie gheboren worden van Adaems tiden si en conden alle ene hoefsonde verpenitensiën niet, God en vergavese om sine godheit.

Die biscop van der Losane : De mensche mach soe dicke Gode loven met wee van herten, dat hi daer na en viel nemmermeer in hoefsonden.

Augustinus : Here, ghi waert binnen, ende ic was buten. Ghi verbont mi met uwen eweliken vrede, ende ic wart u minnende. Der minnen sochtinghe si es mijn orconde dat ghi mi behaghet. Ende dat ic mi selven mesbehaghede, ic verwoerpe mijns ende gripe ane di mensche. Alsoe dicke alse du dinen eyghenen wille lates om Gode, soe verdienstu alsoe groeten loen alse Abraham dede, die sinen sone Ysacke offerde op den berch te Monte Calvarie.

Lieve mensche, bidt vore hem die dit screef, dat God vore ons allen bidden moete.

Amen. Amen.

Onder Nr LIX. bl. 57 vo. kol. 2. — 58 vo. kol. 1,

---

(1) Aldus.

(2) *Broeder*, aldus. Waerschijnlyk is dit nog van den voorgaenden.

LXXIII.

Den guldenne Berch.

Dit sermoen predekte de Leermeester van Straesborch ter capittelen ten Predekeren te Lovene.

Ic wille u ene waerheit segghen, ende die pijnt u te houdene. Ic en woude niet dat, dat al die werelt mine ware, ic en verstonde dese waerheit. Ende des late hem een ieghelijc mensche ghedincken in sinen inde. Ende can hi dese lesse onthouden, in die helle, noch int vaghevier en comt hi nemmermeer. Ten iersten male behoert den mensch te hebbene ·IIII· poenten. Dat ierste es rouwe van sonden; dat hem die rouwe alsoe groet ware, dat hem sine sonden leder waren dan lief. Dat ander es biechte, op dat hi den tijt heeft ende de stade. Dat derde es beteringhe, al ware si alsoe clene alse te segghene enen: *Ave Maria*. Ende en can hijs niet ghedoen, soe sette hem de pape dat hi peise om Gode. Ende eest dat hi segghe dit wort : o Here, groet sijn mine sonden ende hoe clene mine penitentie, die mi gheset es! Ende ververt u niet, ic wille di troesten ende setten een ghelikenesse. Ocht ware een here, een coninc, die enen Berch hadde van ghemalene goude, die alsoe groet ware alse die stat van Lovene; Ende hi sprake aldus : « Ic sette desen Berch ghemene. Alden ghenen die scout sculdech sijn, dat si comen ende sceppen alsoe vele alsi willen, ende quiten haer scout. » Ende ware dan een mensche die sculdich ware ·V· s. grote; ende die mensche niet en hadde meer dan die ·V· s. grote; ende hi dan niet en quijtte sine scout met die ·V· s. grote, men soude segghen het quame hem van doerheiden ende van traecheiden, dat hi niet sijn scout en hadde ghequijt vanden gemenen Berghe. Nu hoert, mensche, wat ic hete desen ghemenen Berch. Onsen Here Jhesum Christum, die wandelde op eertrike ·XXXII· jaer, dat hi niet en gheleefde lieven dach, hi en dede noit alsoe vele dat hi sette sinen voet voer den anderen. En (1) was ghenoech ·M· werelde te verlosene.

---

(1) *En*, aldus voor *eñ*.

[illegible] Vader alsoe dicke alse ghi dit doet, soe offers [illegible] alse ic minen lichame offerde vore u [illegible] da die best verstoten van dinen [illegible] moet die si u wel beteren moch- [illegible] eenre offeranden; alse dicke alse [illegible] minen Vader, vore di, ende segghe: [illegible] lichame es een worden, ontfaerm [illegible] Sone es te comene. o Sote [illegible] sonder troest [illegible] eenre offeranden: alse [illegible]

[illegible]

LXXV.

Onse Vrouwen ·V· Ween.

Doen Onse Vrouwe verscheden was ende si te hemelrike was ghevaren, doen begherde mijn here sente Jan te wetene van hare gloriën die si hadde ende van hare bliscap; Ende bat Onser Liever Vrouwen dat sijs bade haren lieven kinde, dat hijt hem vertonen woude. Daer na saen werdt sijn gheest, ghevoert vanden inghel in hemelrike. Ende daer sach mijn here sente Jan die bliscap die ons Vrouwe hadde. Daer hoerde hi dat onsen lieven here God vraghede sire ghebenedider Moeder. Ende seide aldus:

Ierste wee. — « Moeder, welc was dat ierste wee, dat ghi hadt om minen wille? » Ende ons Vrouwe seide hem: « Lieve kint doen ic u offerde inden tempel, ende Symoen seide: « Vrouwe, dit es tswert, dat u herte sal doer sniden in beiden siden, » doen haddic groet wee. » — « Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster,* dien soudic vergheven sine sonden in die ure sire doot. »

Dat ander wee. — Moeder, welc was dat ander wee, dat ghi hadt om minen wille? » — « Lieve kint, doen ic u hadde drie daghe verloren, en ic u vant in den tempel, al die wile haddic groet wee. » — « Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster,* hem soudic versien drie daghe voer sine doot. Den iersten dach met volcomender biechten ende ghewareghen rouwe. Den anderen dach met volcomenre penitencien. Den derden dach met volcomende lone in mijn rike. »

Dat derde wee. (1) — « Moeder, welc was dat derde wee, dat ghi hadt om minen wille? » — « Lieve kint, doen ic u sach den quaden joden, die ouwert waren fel, die u hadden ghevaen, doen was mi herde wee. » — Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster*, hine soude iet werden ghevaen vanden viant, in soudene verledeghen ende in ulpen staen. »

Vierde wee. — « Moeder, welc was dat vierde wee dat ghi hadt n minen wille? » — « Ay lieve kint, doen ic u sagh aenden cruce eslaghen doen haddic alte groeten wee. » — « Moeder, die dien wee ide alle daghe enen *pater noster* met goeder herten, hem soudic

---

(1) Dit staet in het Hs. niet.

vergheven sijn sonden ende beschermen van sunderlinghen wee. Ende gheven hem die gratie die hi inde vunte ontfinc. »

Vijfste wee. — « Moeder, welc was dat vijfste wee, dat ghi hadt om minen wille? — « Lieve kint, doen men u vanden cruce dede, ende ic u ontfinc in minen arm ende ic nat wart van uwen bloede, ende ghi nat wart van minen tranen, doen haddic enen groten sunderlinghen wee. » — « Moeder, die dien wee seide alle daghe enen *pater noster*, dien soudic ontfaen in minen armen, als sine ziele uut sinen lichame schiede, ende bringhenne in die glorie hier met ons, ende ontfaenne sonder groet vaghevier. »

Alse mijn here sente Jan alle dit hadde ghehoert ende ghesien alle die bliscap van hemelrike, doen nam die inghel weder sinen gheest ende voerdene weder inden lichame. Ende doen wiste mijn here sente Jan een joncfrouwe, eens conincs dochter, die haren vader ende hare vrienden was ontgaen heimelike, daer si woende met gheesteleken lieden, dien si diende om Gode. Ende dese joncfrouwe gaf hi dese vijf *pater noster*. Ende aldus sijn si voert comen.

Alle die dese *pater noster* selen lesen
die moeten voer Gode ghecroent wesen.
Ende die dit screef God makenne rike
ende van allen sinen sonden quite.
Des onne ons die hemelsche Vader.
Nu segghet *amen* allegader.
Amen.

In het Hs. onder Nr XXVII, bl. 38 kol. 1 en 2.

LXXVI.

Onze Sonden.

Ic sondich mensche, ic come te ghenaden onsen Here van hemelrike ende alle Gods heileghen, ende u, priester, dat ic me besondich hebbe met al minen leden, met gane, met stane, met sittene, met ligghene, met torne, met onverduldicheden, met worden, met werken, met hate, met nide, met onwille, met ontrouwen, met valscheden, met bedrieghe, met achter spraken, met quaden wane, met minen vijf sinnen, met sienc, met horene, met rieken, met smakenne, met tas-

tene, met ghevoelene, met tracheden te Gods dienste. Van alle mine groten mesdaden soe ghevic mi sculdich, daeromme soe biddic der ghebenedider maget, der moeder ons Heren, Maria, ende alle Gods heileghen, ende u, priester, dat ghi bidt over mi arme sondeghe mensche onsen Here, den almechteghe God van hemelrike, die hem dore mi crucen liet, dat hi mijns ghenadich si, nu ende in alder tijt; ende dat hi mi die ghenade gheve hier op dit ertrike, dat daer ane sine ere gheligghe ende mijnre zielen salicheit. Ende dat ic na dit leven moet comen ten eweliken levene. *Amen.*

Des moet ons onnen den Vader ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Amen.

In het Hs. onder Nr X bl. 24. vo. kol. 1 en 2.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

IV. Godfried van Bouillon.

Nadat Godfried van Bouillon Jerusalem ingenomen, en byna geheel Palestina had overmeesterd, kwamen de kleine koningen en vorsten uit de naburige landen, hem, de eene voor en de andere na, geschenken aenbieden. Tot hunne groote verwondering vonden zy den overwinnaer van het Heilig Land, op den grond gezeten, zeer eenvoudig gekleed, en zonder eenig uiterlyk eerteeken van het koningdom. Zy dachten dat het onbetamelyk was met de waerdigheid van zulken machtigen koning, aldus half gekleed, op de aerde neèr te zitten, om dat hy immers daerdoor de misachting van eenieder op zich moest trekken. Toen de taelman hem dit overbracht, glimlachte Godfried, en hy gelastte hem aen die vreemdelingen te antwoorden : « Dat het voor niemand schandelyk was op de aerde te zitten, vermits deze de moeder is van geheel het menschdom, hetwelk eens tot haer moet terug keeren. »

Ens, *Epidorpidum lib.* IV. Colon. 1648, in-12o, bl. 264.

V. De Ticheldekkers te Antwerpen.

—

Een ticheldekker te Antwerpen geraekte eens aen 't werken op het dak van zeker rijk klooster, daer hy wel betaeld werd, en men hem van patersvaetjen liet drinken. Op eenen morgen, terwijl de ticheldekkersbaes aen het werk was, zei hy tegen zynen knaep : « Jan, my dunkt dat het hier goed zijn is; wy ontvangen zoo stipt alle zaterdagen ons geld, en krygen dan nog de gansche week van 't beste bier. Wy moeten zien dat we dat hier wat lang volhouden. » Doch Jan ziende dat hun werk byna op het einde liep, vroeg aen den baes hoe zy dat zouden doen, om daer nog langer te blyven arbeiden. De baes antwoordde : « *Jan, ik zal u wel voorgaen, volgt gy my maer stillekens na.* »

Zonder dat de baes en Jan het echter wisten, werd hun gesprek afgeluisterd door eenen van de broeders, die zich toevallig juist op dat oogenblik, niet verre van hun, onder het dak bevond. Hy ging het dadelyk aen den opperste van het klooster overbrengen.

Als het nu zaterdag geworden was, ging de baes om zijn geld, dat hem door den overste gegeven werd; doch deze hem betalende, zei : « *Ga nu maer stillekens voor, Jan zal u volgen; als ik u ontbiede, kom dan weêrom.* » Een weinig daerna kwam ook Jan, en deze kreeg insgelyks zijn geld, maer men voegde er by : « *Uw meester is daer voorgegaen, gy kunt hem stillekens volgen.*

Zoo hadden zy zich zelven bedrogen.

De Grieck, *Den Wysen Geck*, Brussel, 1671, in-12°, bl. 167.

WILLEM VAN WISSENKERCKE,

NEDERLANDSCH DICHTER DER XVIIe EEUW.

—

Voor zoo veel ik weet, heeft niemand tot hiertoe eenige byzonderheden medegedeeld omtrent het leven van den jesuiet Willem Van Wissenkercke, die den 8sten February 1616, (waerschijnlyk in Braband) geboren werd, en die te Brussel, in 1664, verbleef. Het is waer, ik ken van hem slechts een gelegenheidsstuk, dat hy voor het jubelfeest zyner moei schreef, en dat dus misschien nooit in den handel kwam, en slechts op weinige exemplaren werd getrokken. Den titel van dit boekjen, maer ook niets meer, vond ik opgegeven(1). Of er nog eenig ander schrift uit zyne pen gevloeid zy of het licht gezien hebbe, weet ik zoo min als myne voorgangers.

Willem van Wissenkercke was uit een aloud en machtig geslacht, uit Zeeland herkomstig, en dat zynen naem aen een dorp in Noord-Beveland gelegen, ontleend had, gesproten(2). De stamboom van deze familie, by Smallegange voorkomende, klimt tot de vijftiende eeuw op(3).

---

(1) In de *Bibliothèque des Écrivains de la Compagnie de Jésus par Auguste et Alois de Backer.* Liége 1853, 1854 en 1856, zeer gr. in-8°. D. III, bl. 765.

(2) Een tweede *Wissenkercke* ligt insgelyks in Zeeland, maer in Zuid-Beveland. Zie hierover Smallegange, *Nieuwe Cronijk van Zeeland.* Middelburg, 1696. in-fol. bl. 736. — Ook De Kanter en Ab Utrecht Dresselhuis, *de Provincie Zeeland,* Middelburg, 1824 in-8°. bl. 273 en Ab Utrecht Dresselhuis, *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland.* Goes, 1832. in-12° bl. 25 en 164. Een derde *Wissenkercke,* in Vlaenderen, werd, in 1630, tot baronnie verheven ten voordeele van Philips van Recourt van Lens en Licques. Zie *Nobiliaire des Pays-Bas.* Louvain, 1760. D. I. bl. 241, en *Suite du Supplément au Nobiliaire.* 1614-1630. Malines, 1779. bl. 238-246. — De naem van het geslacht, zoowel als die der dorpen, vindt men *Wissenkercke*, *Wissekercke* en later *Wissekerk* geschreven.

(3) bl. 754.

Hubrecht van Wissenkercke, heer van Couwerve, die in huwelyk trad met Anna van Wolfswinkel, en in December van het jaer 1596 stierf, was vader van, onder anderen, Gillis van Wissenkercke, den eenigen, die kinderen naliet, en die hier volgt, en van Magdalena van Wissenkercke, geboren den 11sten October 1593, te wier eere het boekjen, dat ik hier verder doe kennen, vervaerdigd werd.

Gillis van Wissenkercke, ridder, heer van Couwerve, Vossemaer en Campen, trad in dienst der spaensche Nederlanden, en werd op den 13den September 1631 gedood in een gevecht tegen de krijgsbenden der vereenigde provinciën. Omtrent den jare 1600 had hy zich naer Braband begeven ; « daer, zegt Te Water, zyne nazaeten door den koning van Spanjen tot den staet van baronnen zijn verheeven, waervan ik de beweegreedenen en oorzaeken, die de schryvers of niet geweeten, of verzweegen hebben, by andere gelegentheid zal open leggen (1). »

Of Te Water, in een ander zyner later verschenen werken, hierop is terug gekomen weet ik niet. Men kan in allen geval veronderstellen dat Gillis van Wissenkercke aen den godsdienst zyner voorvaderen getrouw was gebleven, en dus by voorkeur in Zuid-Nederland wilde verblyven. Wat er ook van zy, hy trad in huwelyk met vrouw Maria Cats of van Cats, dochter van Willem, heer van Capelle en van Maria de Fonseca. Zy was weduwe van Hieronymus van Tuyll van Serooskercke (2).

Uit dit huwelyk sproten :

1. Philips van Wissenkercke, ridder der orde van Alcantara, kapitein van eene compagnie voetknechten.

2. Willem van Wissenkercke, jesuiet, geboren den 8sten February 1616, over wien ik hier handel.

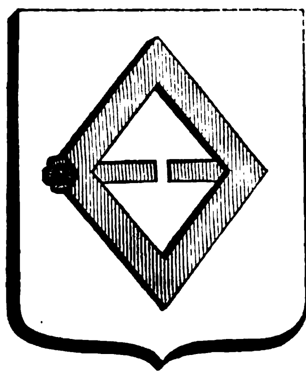
(1) *Het hoog Adelyk en Adelryk Zeelant.* Middelburg, 1761. *Voorreede* bl. 70.
(2) *Nobiliaire des Pays-Bas,* I. bl. 334.

3. Jan van Wissenkercke, heer van Couwerve, ridder, meijer van Leuven van 1650 tot 1652 (1). Voor hem verhief koning Philips IV, by brieven van den 2den Juny 1655, de heerlykheid Pellenberg, tot eene baronnie (2). Hy had tot gezellin Maria van Tuyll van Bolken- of Bulkenstein. Hy zette zijn geslacht voort.

4 en 5. Anna Maria en Magdalena Van Wissenkercke, alle beide nonnen.

Deze oude familie stierf uit in de eerste helft der voorledene eeuw. De laetste erfgename, Anna Maria Van Wissenkercke trad, op den 19den Mei 1716, in huwelyk met Melchior Joseph De Villegas (3).

Het wapen van Wissenkercke was eene vierhoekkige gesp van keel op een zilveren veld (4).

(1) Divaeus, *Rerum Lovaniensium* libri IV. Lov. 1737 bl. 10. — Willems, in zijn boekjen : *Meyers, Borgemeesteren, Schepenen.* enz., *van Loven.*, Leuv. 1667, in 12o geeft Jan van Wissenkercke niet op onder de Meijers.

(2) Van Gheestel, *Historia sacra et profana Archiep. Mechliniensis.* I. 226.

(3) *Nobil. des Pays-Bas* I. bl. 334.

(4) In de *Nobiliaire* wordt het aldus beschreven : *d'argent au fermail de gueules en forme de losange, l'ardillon brisé.* Supports, *deux ours.* — Het wapen by Te Water, op plaet II, onder No 141 voorkomende, verschilt eenigszins. Aldaer ontbreekt de strik, die de gesp vast houdt, en deze is voorzien van eenen scherpen en niet gebroken doorn.

Thands kom ik tot Willem van Wissenkercke terug.

Het eenig boekjen dat my toelaet hem onder onze nederlandsche dichters te tellen, is het volgende :

Vyftich-iaerige iubile-vreucht vande Edele, zeden-rycke, godtvruchtighe Joufvrouw meiufvrouwe Magdalena van Wissenkercke in Maeghdelycke verbintenisse met Godt van 't jaer 1615. *op Sinxendagh, alsdan den 7 Iunii nu int jaer* 1664. *op Sinxen-dagh desen* 1 *Iunii. Vervat ende vernieuwt door danckbaere, stichtighe, troostighe devotie in de Kerck van 't Professi-huys der Societeyt Iesu binnen Antwerpen. Tot Brussel, by Gielis Stryckwant, Boeckdrucker inde Druckpersse.*

In-4° van 31 ongecyferde bladen, dus 62 bladzyden, met eene uitslaende plaet. Achter het titelblad het ruitvormig familie-wapen van Wissenkercke in houtsnede.

De naem des schryvers, zoo als men ziet, komt op den titel van het boekjen niet voor, doch de *Op-draegh-brief*, uit Brussel geschreven den 1en Juny 1664, luidt : *Mejoufvrouw ende eenige Muye*, en is onderteekend met de letters G. V. W. P. D. S. J., die moeten gelezen worden : G(uilielmus) v(an) W(issenkercke) P(ater) D(er) S(ocieteit) J(esu).

Hierboven heb ik den 8sten February 1616 opgegeven als den geboortedag van onzen dichter. Dat hy alsdan ter werelt kwam kan men opmaken, wanneer men hetgene op den titel gezegd wordt, dat Magdalena van Wissenkercke hare eerste belofte deed op den 7den juny 1615, in verband brengt met de volgende woorden, welke heur neef haer in zynen *Op-draegh-brief* toericht : « Want (gelyck ick indachtigh ben al-te-met van U. Ed. ghehoort te hebben) soo ick nieuw ende eerst gheboren was, hebbe op U. Ed. ermen eerstmael gherust. Ende soo het als-dan noch binnen t'eerste jaer was van U. Ed. godtvruchtighe veranderingh, *te weten den eersten dagh over d'achtste maendt,* dies volghende van de nieuw-vierige herboorte, hebt my alsdan aen onsen grooten goeden Godt opghedraghen met soodanigh' toe-wenschen,

ende verbidden, ghelyck ick, soo Godt-jonstelyck gheniete in desen mynen gheluck-salighen staet. Volghen dan de jaeren myns ouderdoms heel na-by het Iubilé-jaer van U. Ed. Godt-dienstigheydt. »

Het boekjen, zooals ik reeds boven opgaf, is met eene nog al groote uitslaende plaet versierd, welke door Frederik Bouttats in koper is gesneden. Hierop ziet men in het midden afgebeeld Magdalena van Wissenkercke, in nonnenkleed, op eene knielbank, voor eenen autaer gezeten, een vlammend hart opofferen. Verder zijn, zoo onder en boven, als rechts en slinks, kleine ronde of vierkante tafereeltjens tot randversiering, ten getale van zes-en dertig, waerin zinnebeelden voorkomen. Het jubelfeest der klooster-zuster werd op Sinksendag gevierd ; uit dien hoofde zijn al de emblemata toespelingen op het nederdalen van den Heiligen Geest en de werking van zijn goddelyk vuer, hetwelk zuivert, verlicht en vereenigt. Alles wordt op het geestelyk leven der jubilaresse toegepast.

Men weet dat het berymen van zinnebeelden geheel in den smaek dier eeuw viel, en dat veel dichters, zoo wel in Noord-Nederland als by ons, zich hierop hebben toegelegd. Het ontbrak dus Wissenkercke niet aen verdienstelyke voorgangers. Hy van een, uit Zeeland gekomen geslacht afstammende, was waerschijnlyk bekend met de werken van den volksdichter Cats, die zijn aenverwant kon zijn, vermits zyne moeder den zelfden naem droeg. Wat er hier ook van zy, toch moesten in allen gevalle de verdienstelyke, en destijds zoo veel opgang makende schriften, van den alsdan nog levenden en insgelyks tot de Societeit Jesu behoorenden pater Poirters, in Wissenkerkes handen zijn.

Het is geheel in den trant der twee opgenoemde schryvers dat Wissenkercke dichtte. In hetgene, dat hy ons nagelaten heeft, of ten minsten, dat wy van hem kennen, te weten de berijmde uitlegging van een zeker getal emblemata, zal zich natuerlyk niemand aen eene hooge poëtische vlucht, aen eene groote verhe-

venheid van denkbeelden of aen eene byzondere sierlykheid van uitdrukkingen verwachten. In dat vak zijn eene zuivere en duidelyke tael, eene niet al te verre gedrevene allegorie, eene gepaste godsdienstige of zedelyke strekking, en eindelyk een gemakkelyke dichttrant meestal de hoofdverdiensten.

Zie hier eenige staeltjens van de poëzie van Wissenkercke :

De uitlegging en toepassing van het zesde zinnebeeld van het eerste twaelftal, verbeeldende den toren eener vesting, die door de ontploffing eener mijn in de lucht springt, is de volgende, die ik letterlyk afschrijf :

Wat al kracht! wat al ghewelt!
Als het vier heel' toorens velt?
en, door minen, soo veel doet,
dat' een' veste scheuren moet.
Ick beken, het vier heeft kracht :
maer den gheest heeft meerder macht,
als die 't hert, door synen brandt
scheyden doet van landt en sant :
van een speel-hof, wel ghebout,
vande dreven, van het wout :
van een bloem-hof soet van geur,
en noch schoonder van coleur,
daer het Nachtergaeltje singht,
Daer het klaer Fonteyntje springht ;
t'is den gheest die scheyden doet
t'hert, gheladen met al 't goet.
En daer't wederspannich lagh
kan den gheest, door eenen slagh,
als Gods-vier daer onder spelt,
weiren, dat hem teghen-stelt.
Siet ! wat kracht Gods gracy heeft.
Siet wat kracht sy 't herte gheeft
want een vonexken van syn ' myn
doet het hert ontbonden syn.

Voor het tiende emblema, verbeeldende eene ton, waerin vuer brandt, terwijl de hamer des kuipers de duigen aen een drijft, luidt het als volgt :

Lestmael sagh ick, op de straet,
hoe het met het kuypen gaet :
want ick merckten, en ick sagh,
hoemen sonder stoot, oft slagh,
eycke-duyghen straf, en styf,
dreef een reepken om het lyf:
soo, dat, door een kleyne vlam,
ider tot het buyghen quam.
Doen seyd ' ick aen myn ghemoet,
al, wat dat den Kuyper doet,
dat doet goddelycken brandt
aen een rauw, en wildt verstandt :
want dat liver bersten wau,
als wel dat het buyghen sau,
soo 't van' Godts vier wordt bestraelt,
wordt syn' strafheydt af-ghehaelt,
en het voeght sich, door den brandt,
tot dat' raeckt oock in den bandt.
Hoe gheluckigh is het hert,
dat soo soet bewoghen wert ?
Alsser Godt syn vier in stort ?
stracx een vat, ter eeren, wordt?
daer, hier, gracy binnen woont,
En hier namaels glory kroont.

Het tweede zinnebeeld van het tweede twaelftal is een vuerbaek op eenen toren, by den oever van de zee :

Wanneer matroos 't ghelade-schip,
bewaert heeft, teghen banck, en klip :
en op de roovers los-ghebrandt,
en zeylt weer naer het vader-landt :
soo hy, by nacht, de haeve naeckt,
op dat hy plaet, noch strant en raeckt,
soo houdt hy 't baeck-vier in 't gesicht,
en stiert syn schip naer 't dinstigh-licht :
en loopt de haef soo in van 't stadt,
daer hy dan lost den rycken schadt.
O ziel ! wat kloeck, en wys beleyt
veryscht de streeck naer d'eeuwicheydt !
Wat zynder bancken aen die ree ?

wat zynder klippen in die zee ?
Wat ryster menigh groot tempeest,
en dreyght de schip-braeck aenden Gheest ?
Het dint wel een ervaren-man,
die dese haef' bezylen kan,
maer ghy ô Gheest ! ghy toont-ons-aen,
waer, onder 't water, klippen staen :
ghy streckt ons teghen vyandts-macht;
ghy stiert ons, met u licht, by nacht;
ghy brengt ons soo, door uwen brant,
tot u, in 't eeuwigh Vaderlandt.

Na de beryming der zes-en-dertig zinnebeelden komen een paer bladzyden met jaertellende verzen, letterverwisselingen van den naem Magdalena, enz., alles geheel in den smaek van die eeuw. Dan volgt een *Gheraedtsel* in meer dan honderd verzen, en het boekjen eindigt met eene *Sluyt-rede met Toewenschen.*

Het raedsel, waervan de oplossing dadelyk in het oog loopt, is wat langdradig, maer in allen gevalle met veel gemak berijmd. Het heeft, noch met het hoogtijd van Sinksen, noch met het Jubelfeest van juffrouw van Wissenkercke, weinig of iets gemeens.

Zie hier eene brok van dat stuk :

Ick ben 't middel-punt van d'eerde,
  het beghinsel van de rust :
't eynd' vant jaer houd' my in weerde,
  al en houd ick niet van lust.
Ick ben in dry elementen,
  locht alleen en heeft my niet :
Inden somer, niet in lenten.
  Herfst en winter my weer siet,
al en ben ick niet verheven
  inden hemel, son, oft maen :
nochtans woon ick, al myn leven,
  inde sterren, die daer staen.
Goeden Godt ! moet gy my derven ,
  oock uw' Gheest, en uwen Zoon ?
Vader sal m'int eynd' beerven,

want ick staen in 's Vaders-throon...
Inde Rechten ben ick besigh;
nochtans in gheen Medecyn :
in Mathesis ben ick ledigh;
wil in 't schrift ghevonden syn.
Om de Rechten te beginnen,
moet ghy my voor al verstaen :
anders kont ghy niet versinnen
wat dat reden eerst heeft-aen.
Ick en woon' in gheene steden,
maer in dorpen woon' ick fyn :
Het beginsel van de reden,
moet van my ghenomen syn.
Altydt ben ick in Processen,
in krakeel, in raserny:
'k en ben niet in yd'le tessen;
sonder my g' en syt niet vry...
Meyers, Drossaerts, Princen, Heeren,
hebben my ghedurigh-aen ;
maer ick draegh ghescheurde kleeren,
kunt ghy my noch niet verstaen ?
ck ben in verslete kraeghen,
inde *nieuwe-mode* niet :
ick laet my, in ringhen draeghen,
die ghy aende vinghers siet......

Het medegedeelde uit het werkjen van pater Wissenkercke zal genoegzaem zijn om te bewyzen, dat, alhoewel hy als dichter geene uitstekende hoedanigheden bezat, hy dan toch niet geheel in de vergetelheid moest blyven. Hy behoort bovendien tot die weinige jesuieten, die in de zeventiende eeuw de vaderlandsche lier bespeelden. Het is immers recht te bejammeren dat zulke verdienstelyke mannen als Hosschius, Wallius, Becanus en zoo veel andere, uitsluitelyk in het latijn schreven. Heden dat die tael, al meer en meer, den naem van *doode tael* moet dragen, worden hunne schriften door niemand meer gelezen, terwijl de werken van Adriaen Poirters nog dagelyks herdrukt worden, en zich in ieders handen bevinden.

NUMISMATIEK.

I. Kerkpenningen van Gent en Wetteren.

De penningen, in vroegere dagen ten behoeve van gilden, neeringen, kerken en zelfs van stedelyke besturen geslagen, wekten tot hier toe te weinig de aendacht op, al is het dat zy, als herinneringteekenen aen voorvaderlyke gewoonten en gebruiken, die anders geheel uit het geheugen zouden gaen, moeten beschouwd worden; en al is het dat men met deze, zoowel als met de zoogenaemde leg- en rekenpenningen, soms veel hooger kan opklimmen dan met de eigenlyke medaliën, welke hier te lande ter nauwer nood van het laetste der vijftiende eeuw dagteekenen. Om die redenen dacht ik geenen ondienst te doen door het bekendmaken van vier stukjens, die als groote zeldzaemheden mogen doorgaen, vermits ik van de drie, welke op de plaet voorkomen onder de n^s^ 2, 3, en 4, maer één enkel exemplaer van elk ontmoet heb, namelyk dat hetwelk in myne verzameling berust. Terwijl er van n^r^. 1, dat ik insgelyks bezit, slechts een tweede exemplaer zich vroeger in het kabinet van den zoo jong overledenen gentschen liefhebber, den heer Jonnaert, bevond.

De twee eerste dezer penningen behooren beide tot de voormalige kerk der heilige Pharahildis te Gent, van welk gebouw er heden niets meer overblijft dan de naem alleen, in dien van *Veerle-plaets*, in het fransch *Place de Ste Pharaïlde*.

1.

K.

2.

G.K.

3.

G.K.

4.

L.

J. Vandendaelen. del.

Pharahildis, is immers in onze tael *Veerle*. Het komt van ons oude *ver*, dat *vrouw* beteekent, en *hilde*, moed.

Op de voorzyde van den eersten dezer penningen ziet men eene trapgans, te midden in bloemen voorthuppelende, en daer boven : ⁑ SCA ⁑ PHA ⁑. De keerzyde biedt het hoofd aen van een wild zwijn, insgelyks tusschen bloemen geplaetst, en links het opschrift : × × RAILDIS, zijnde het vervolg van hetgene er op de andere zyde te lezen staet. Het maekt dus te samen uit : *scá pharaildis*, dat is : *Sancta Pharaildis*.

De gravuer van geheel het penningjen, en vooral van de letteren, duiden eenen vry hoogen ouderdom aen. Het behoort stellig tot de eerste helft der vijftiende eeuw, en het komt my niet onwaerschijnlyk voor, dat men het als het werk mag beschouwen van den stempelsnyder, die de laetste munten van Jan den Onbevreesde en de eerste van Philips den Goede vervaerdigde. Men zou dus kunnen berekenen, dat het te Gent, omstreeks het jaer 1420, geslagen werd.

Het is van rood koper.

Nergens vond ik iets aengeteekend omtrent zyne bestemming. Waerschijnlyk diende het ten gebruike der kapellanen, zooals het volgende.

Op den tweeden dezer penningen ziet men de Heilige ten voeten uit. Zy draegt in de rechter hand den palmtak ter aenduiding van hare maegdelyken staet, en in de linker een open boek. Naest haer, op den grond, staen er twee trapganzen of andere vogels, en wat hooger het jaertal 15-85. Het omschrift luidt : ⁑ SIG × CAPELLANORV × ECC — LĒ × GANDEN × SCAE × Dat is: *teeken van de kapellanen van de gentsche kerk der heilige*.... De naem staet er niet by, omdat deze door het beeld zelve wordt uitgedrukt.

Molanus getuigt dat de heilige Pharaildis afgebeeld wordt met eene trapgans in de hand of aen de voeten. Het gentsche *Officium* maekt daer geen gewag van; maer volgends gemelden schryver

wordt er in hare geschiedenis gesproken van vogels, die zy uit eenen akker verdreef, en waervan één zelfs door haer in het leven terug geroepen werd. Dit diene tot verklaring, zoo van dezen penning, als van den voorgaenden.

Op de keerzyde, die glad was, heeft men het volgende omschrift ingesneden : + ⁝ D ⁝ MICHAEL ⁝ DE ⁝ LA ROIERE. Waerschijnlyk de naem, van eenen der kapellanen, van wien ik in allen gevalle, geene andere melding vond. In het midden van den penning staet er een teeken of monogram.

Het exemplaer, dat ik bezit, is op twee plaetsen doorboord. Of dit slechts uit moedwilligheid, dan wel met zeker oogmerk gedaen is, kan ik niet zeggen. Het is van geel koper.

Ik houde het er voor, dat de stempel te Gent vervaerdigd werd, en ik denk, dat men dien verschuldigd is aen den zelfden kunstenaer, welke de gentsche enkele en dubbele schellingen van de jaren 1583 en 1584 heeft gesneden.

Men weet, dat de stad Gent, die zich, tydens den opstand tegen Spanje, als het ware onafhankelyk had verklaerd, gedurende de jaren 1581 tot 1584, in haren naem gouden, zilveren en koperen munten in omloop bracht. Men vindt aengeteekend, dat men op den 14den Maert 1581 begon geld te slaen (1); doch het is my niet juist gebleken, wanneer men de Munt heeft gesloten. Waerschijnlyk gebeurde dit eerst in 1585, en zoo is het mogelyk, dat de stempelsnyder der munten ook den penning voor het Kapittel van Sinte-Pharahildis heeft gesneden.

Van de heilige Pharahildis, aen wie de gentsche kerk toegewijd was, vindt men het volgende geboekt. Zy werd omstreeks het jaer 646 geboren. Haer vader was Dierk, hertog van Lotharingen, en hare moeder de heilige Amalberga, dochter eener zuster van Pipinus van Landen. Zy had tot halven broeder van moeders zyde,

---

(1) C. P. SERRURE, *Notice sur le Cabinet de S. A. le Prince de Ligne*, bl. 272.

den heiligen Emebertus, bisschop van Kamerijk, en hare zusters waren de heiligen Reinelda en Gudula. De heilige Gertrudis, hare bloedverwante, die haer over den doop hield, was hare leermeesterse, en boezemde haer van jongs af de oprechte vreeze Gods in. De jonge Pharahildis kon hare ouders niet beletten haer uit te huwen; maer zy bleef toch gedurende al den tijd van haren echten staet, in zuiverheid leven, en is als maegd overleden, byna negentig jaren oud, van iedereen geëerbiedigd, zoo om hare vurige godsvrucht als om hare hooge jaren (1). Zy stierf in Lotharingen, en werd aldaer begraven. Doch de bisschop van Luik Agilfridus, die door paus Stephanus, tot abt van Sinte-Baefs, te Gent, verheven werd, bracht, op zyne terugreis van Rome, in 754, haer lichaem alhier over. Eenigen tijd daerna waren de monikken der gentsche abtdy genoodzaekt, om aen de Noormannen te ontkomen, naer Louwen, in Frankrijk, te vluchten, en namen de overblijfsels van den heiligen Bavo en van de heilige Pharahildis met zich mede.

Omtrent het jaer 867 had de graef van Vlaenderen, Boudewijn met den yzeren arm, te Gent, het slot, hetwelk tot heden toe onder den naem van *'s Graven-kasteel* bekend is, doen bouwen. Volgends sommige schryvers stichtte de zelfde graef, ten jare 877 of 879, eene kerk by dit kasteel, volgends anderen moet dit aen Boudewijn den Kale worden toegeschreven. De oprichting dier kerk schijnt toch in allen geval tot de tweede helft der negende eeuw op te klimmen (2). Stellig is het dat deze van eerst af tot hofkapel gediend heeft, en dat graef Arnold de Oude, de bestendige weldoener van dit gesticht, aldaer een Collegie van twaelf kanonikken, met eenen proost en onderscheidene kapellanen, instelde (3).

---

(1) Molanus, *Natales Sanctorum Belgii.* Duaci, 1616, in-8° bl. 3.

(2) Sanderi *Gandavum*, Brux., 1627, bl. 402.

(3) De Castillon, *Sancta Belgii chronologia* Gandavi, 1719, in-8° bl. 53. De heer Colinez heeft in de *Annales de la société des Beaux-Arts de Gand.* D. IV. 1851-1852, bl. 195-233 nog al uitvoerig over de kerk van Sinte-Pharahildis geschreven, maer hy heeft Castillon, die men als eene der voornaemste bronnen mag houden, niet gekend.

In 939 kwamen de monikken van Sinte-Baefs uit Frankrijk terug, om zich in hunne abtdy, welke door den heiligen Gerardus herbouwd was, te vestigen. Bevorens zy echter aldaer hunnen introk namen, hadden zy de overblijfsels der Heilige, die zy in hunne vlucht hadden medegenomen, aen de kanonikken der collegiale hofkerk ter bewaring toevertrouwd. Deze bekwamen, dat de abt van Sinte-Baefs hun toeliet een aenzienlyk gedeelte van het lichaem der heilige Pharahildis te behouden, op voorwaerde dat zy jaerlyks eene bedevaert naer de abtdy van Sinte-Baefs zouden doen. Gedurende onderscheidene eeuwen heeft dit gebruik blyven bestaen.

Het is ongetwyfeld te rekenen van gemeld tijdstip dat de naem der heilige Pharahildis aen de hofkerk is gegeven. Zy werd te recht als de oudste van ruim twintig Collegialen, die in Vlaenderen bestonden, gehouden. Daer zy voornamelyk bestemd was voor de inwooners van het kasteel, ontving zy van ettelyke onzer graven aenzienlyke giften en voorrechten.

Reeds vroeg echter verloor deze kerk een groot deel harer inkomsten doordien veel harer bezittingen door de watersnooden van 1410, 1428, 1487, en 1530 overstroomd werden, en geheel verloren gingen (1).

Het tijdvak der beeldstormery was niet min noodlottig voor de kerk der heilige Pharahildis. Deze werd eerst op den 22sten Augustus 1566 geheel uitgeplunderd, en daerna, op den 10den Maert 1579, tot den grond toe afgebroken (2). « Aldus » zegt de heer Colinez « werd eene der schoonste kerken van Gent, zoo niet de schoonste, geheel verdelgd. De schilderyen, de autaren, de sieraden, het grootste gedeelte der archieven werden verbrand. De praelgraven werden aen stukken geslagen, en de asch der dooden in den wind gesmeten. »

---

(1) Zie Castillon, ook (Hellin), *Histoire chronologique des Évêques et du chapitre de St. Bavon*. D. I. bl. 4.

(2) Zie de aengehaelde *Mémoires de la Société des Beaux-Arts*, bl. 210.

Ten gevolge dier gebeurtenissen werden de kapellanyen der Pharahildis-kerk van 32 op 12 gebracht, en het Kapittel werd naer Sinte-Nikolaes kerk overgebracht. De kanonikken oefenden aldaer voor de eerste mael den goddelyken dienst uit op het feest van Pinksteren, den 9en Juny 1585.

Alzoo de tweede penning, dien ik hier beschrijf, juist dat jaertal draegt, zou men kunnen besluiten, dat men het daerop gesteld heeft ter vereeuwiging van die gebeurtenis. In allen gevalle blijkt het daeruit, dat men sedert 1585, dat is sedert de overbrenging naer Sinte-Nikolaes kerk, het vroeger in gebruik zijnde presentie-penningsken door een nieuw heeft vervangen.

Sedert heeft men ter plaetse, waer de oude kerk der heilige Pharahildis stond, eene nieuwe gebouwen, die by de eerste in pracht niet kon halen, en insgelyks verdwenen is; maer het Kapittel bleef in Sinte-Nikolaes voort bestaen tot aen de vereeniging van ons Vaderland met Frankrijk.

Nummer 3, zijnde van het Kapittel der Sinte-Baefs kerk, zal denk ik, zoowel als de twee voorgaende, mogen beschouwd worden als tot presentie-penning gediend te hebben.

Het jaertal 1544, bewijst dat het gebruikt werd, toen het Kapittel reeds naer de Sint-Jans kerk overgebracht was.

Ten jare 1536, werd de aloude benediktyner abtdy van Sinte-Baefs, in 630 door den heiligen Amandus gesticht, op het aendringen van Karel V, door paus Paulus III, in eene collegiale kerk met een Kapittel van reguliere kanonikken, veranderd. Toen dit gebeurde stond de Sinte-Baefs abtdy nog in de nabyheid van de Dampoort, alwaer er tot heden toe een gedeelte van dit oud klooster overblijft, hetwelk, zoo om zijn schilderachtig voorkomen als om de eerbiedwaerdige herinneringen, die daeraen gehecht zijn, de aendacht der oudheidkenners en kunstenaers nog dagelyks blijft opwekken. Het was eerst vier jaren later, en dus in 1540, dat de keizer, besloten hebbende een

kasteel te bouwen, om de stad gedurig in dwang te kunnen houden, de monikken dwong hun gesticht te verlaten, en te vertrekken naer de oude parochiekerk van Sint-Jan, meer binnenwaerts de stad gelegen. Het is sedert dien tijd dat deze den naem van Sinte-Baefs kerk bekwam, welken zy tot hiertoe heeft blyven behouden.

Op de voorzyde van den penning zit de heilige Bavo in vorstelyk gewaed, in eenen zetel. Hy houdt in de rechter hand een zwaerd en in de linker eenen schepter, als eigenschappen van zyne grafelyke waerdigheid. Naest hem staet het jaertal 1544. Het omschrift luidt : SIG ∴ CAPLI : SANCTI ∴ BAVONIS : GANDEN : Dat is : *Zegel of teeken van het Kapittel van Sinte Baefs.*

Op het effen veld van de keerzyde heeft men gesneden de letters I C, te samen met eenen strik verbonden. Daer onder de verkorting PB̄R, en rondom, in een lint, de spreuk aen de Heilige Schrift ontleend : VADE × ET × BIBE × CV̄ × GAUDIO × VINŪ × TW̄ × SAP ×, met het jaertal 1546, dat is : *Ga en drink uwen wijn met vreugde.*

Wie de priester (*Presbyter*) was, wiens naem met de voorletter I C aenving, en die in 1546, dat is twee jaren na de vervaerdiging van den stempel, waerschijnlyk zelf dit alles op de gladde keerzyde deed snyden, zal niet licht te raden vallen. Ik vind wel, dat zekere Joos Croessius of de Croes, priester, kanonik en kantor was van Sinte-Baefs kerk, en in 1559 stierf[1], en dan zou men de spreuk : *Ga en drink uwen wijn met vreugde,* in verband met zynen naem *De Croes* kunnen brengen. Deze gissing is misschien wat te verre gezocht. Het zou ook kunnen gebeuren, dat die spreuk eenvoudig op den penning gesneden werd, omdat hy recht gaf tot het bekomen

---

(1) (HELLIN), *Histoire chronologique des Évêques et du Chapitre exemt de St. Bavon.* Gand, 1772. D I. bl. 142.

van eene kan of stoop wijns. Het archief van het Kapittel zou hier omtrent waerschijnlyk nadere inlichtingen kunnen geven.

De stempel van dezen penning is met veel kunst en zorg gesneden. Of hy te Gent vervaerdigd werd, durf ik niet verzekeren.

Het exemplaer dat ik bezit, is van geel koper.

Het vierde penningsken is een kerkloodjen van Wetteren. Het schijnt nog tot de vijftiende eeuw te behooren.

Wetteren, de hoofdplaets van een kanton van den zelfden naem, is een vlek van meer dan negen duizend zielen. Het ligt op den rechter oever der Schelde, op drie uren afstands van Dendermonde en iets minder van Gent, met welke steden het door den spoorweg is verbonden, en daerdoor heden van beiden niet meer dan twintig minuten verwyderd is.

In vroegere eeuwen maekte Wetteren deel uit van het land van Dendermonde (1).

De heilige Gertrudis of Geertrui is sedert onheugelyke tyden de patroonerse van de kerk van Wetteren, in welke men haer, ten noorden, een afzonderlyk zy-koor, met eenen autaer voorzien van eene gepaste schildery, had toegewijd. Steeds heeft men op dat dorp de nagedachtenis van deze Heilige met den grootsten luister gevierd. Ook was in vroegere dagen de toeloop van volk uit het land van Waes en omliggende streken buitengewoon groot. De abt à Ryckel (2), die, in de eerste helft der zeventiende eeuw schreef, en dien ik hier omtrent woordelyk volg, omdat men by hem de noodige inlichtingen wegens de bestemming van het kerkloodjen aentreft, verhaelt, dat in zynen tijd, negentigjarige gryzaerds getuigden, dat tien schepen niet toereikend zouden geweest zijn om al de pelgrims te vervoeren, die op den geboortedag der Heilige naer Wetteren plachten te komen, en aldaer

---

(1) Lindanus *de Teneraemonda*, bl. 138.
(2) à Ryckel, *Historia S. Gertrudis*, Brux., 1637, in-4to, bl. 544.

geheel de octaef doorbrachten. Dezelfde schryver zegt, dat men den feestdag, dat is den 17[den] Maert, met groote godsdienstigheid vierde, en dat men alsdan vlas opofferde, waervan de vrouwen, zoo uit het dorp als van elders, van vijf-en-twintig tot dertig steenen aenbrachten; en dat verder er eene plechtige processie op den eersten zondag der maend September plaets had, die eenen aenzienlyken hoop mannen en vrouwen van alle standen uit de naburige steden en dorpen, by een lokte. « Na het uitgaen der processie, » gaet gemelde schyver voort, « en het sluiten van het negendaegsch gebed, wordt het beeld der Heilige op zyne gewoone plaets terug gesteld. De bedevaert echter geschiedt niet alleen gedurende die dagen, maer geheel het jaer door komen er pelgrims toe. Sommige, uit herkentenis voor de bekomene weldaden, doen in de kerk wassen hoofdjens, armen, boezemen, voeten of beenen ophangen. In den hof der pastory is eene fontein, waeruit de bedrukten water putten, hetwelk zy, nadat het door den pastoor gezegend is, als een behoedmiddel tegen de koorts mededragen. Deze om gedurig aen de Heilige te denken, schaffen zich beeldekens aen; gene *medaliën* of kleine vaentjens, waerop de Heilige is afgebeeld; andere eindelyk nemen wat aerde van het kerkhof, om daer mede de ratten te verdryven (1). »

Deze aenhaling zal genoeg zijn, om ons met de in vroegere eeuwen zoo beroemde bedevaert naer Wetteren, en met de bestemming van het loodjen bekend te maken.

Het penningsken verbeeldt op de voorzyde de heilige Geertrui ten voeten uit, in gewaed van abtdis, rechtstaende, met den staf in de rechter en eenen boek in de linker hand. Rechts en links kruipt er eene rat op haer kleed, en men leest op een lint : WET-TERE.

---

(1) *Nonnulli etiam ad renovandam perpetuandamque ejus Divae memoriam imagines; alii* medalia, *vel parva labara effigie illius insignita; alii denique terram e coemeterio fugandis gliribus secum asportant.*

Op de keerzyde staet een abtelyke staf omgeven van een lint waerop : SĀ : GHEERTRUU, en daerboven twee ratten. Geheel omhoog eenige versieringen.

Men zal misschien mogen veronderstellen dat ook de stempels van Nrs 3 en 4 te Gent vervaerdigd zijn, zoo wel als die van de twee andere. Hieruit zou dan blyken dat de graveerkunst in die stad, in de XVe en XVIe eeuw met goed gevolg werd beoefend, terwijl zy in lateren tijd in diep verval geraekte. De kerk- en gildenpenningen immers der twee laetst verloopene eeuwen, werden niet eens meer met eenen stempel geslagen, maer in eenen steenen vorm gegoten, die dikwijls erbarmelyk gesneden was. In 't algemeen zien zy er zeer ruw en kunsteloos uit. Het sluiten der Munt te Gent schijnt de voorname oorzaek geweest te zijn van het groot verschil, dat men in de uitvoering der kerkpenningen bemerkt.

II. De Munt te Valencijn in 1139.

Niettegenstaende al de opzoekingen die de geleerde heer Chalonen andere penningkundigen deden, heeft men tot hiertoe geene munten der graven van Henegouwe uit de XIIe eeuw ontdekt, al is het dat er in onderscheidene oorkonden van dien tijd melding gemaekt wordt van *valencijnsche munt.* Een nader bewijs daervan is, dat de naem van eenen muntmeester reeds voorkomt in eene charter van 1139, gegeven door de gravin Emissa, nicht van Anselmus, kastelein van Valencijn. Men leest immers aldaer, in de opgave der getuigen, die dit stuk bekrachtigden : *S. Walteri monetarii* (1).

---

(1) D'OUTREMAN, *Histoire de la ville et comté de Valentiennes*, Douai 1639, in-fo. bl. 397.

TWEE BRABANDSCHE OIRKONDEN VAN HET JAER 1277.

De twee dietsche oirkonden van het jaer 1277, die ik hier mededeel, zyn wellicht de oudste brabandsche diplomata welke nog in het oirspronkelyk bestaen.

In het Cartularium der Sint-Michiels abtdy te Antwerpen, op 's lands Archief alhier berustende, trof ik f° 47 v°, *eene Waerheid* aen, door den Amman van Brussel, te Hockensele en Erpse beschreven, d. d. 23e july 1275, welke door Willems uitgegeven werd in zyn *Codex diplomaticus* op Jan Van Heelu, nr CCII, bl. 571, en dus een paer jaren ouder is dan de door ons afgeschrevene oirkonden; maer het oirspronkelyke schynt er niet meer van te bestaen.

Indien de oudste, gekende oirkonde van practischen aerd tot het jaer 1275 opklimt, van latere dagteekening zyn de politieke stukken van Braband in de nederduitsche tåel : ten opzichte dezer laetste, moet onderscheid gemaekt worden tusschen degene, die betrekkelyk zyn tot de inlandsche zaken, en tusschen degene die het buitenland betreffen, of zooals men ze hedendaegs noemen zou, tusschen de internationale.

Onder de eerstgemelde, schynt de brief d. d. dinsdag na Sinxen A° 1289, waerby hertog Jan I aen de visschers en de vleeschhouwers van Brussel de vischmerkt in erf uitgeeft, het oudste te zyn : het staet gedrukt in *Martinez, het Recht domaniael,* bl. 338 ; maer wy moeten ons, zoo omtrent deszelfs echtheid als nopens de tael, aen de geloofwaerdigheid diens uitgevers gedragen.

Wat de buitenlandsche oirkonden betreft, ik vermeen, dat de letteren van den 2den July 1274, waerdoor hertog Jan I van Braband den tol te Litte regelt voor die van Dordrecht, het oudste stuk is van dezen aerd; het staet gedrukt in *Van Mieris, groot Charterboek*, I, 374, volgens de handschriftelyke privilegiën van Dordrecht.

Zooals men ziet, bleef Braband in het gebruik der volkstael ten achter tegen Vlaenderen.

Men weet dat keizer Rudolf eerst in het jaer 1274 het gebruik der landtael in de openbare verordeningen en privilegiën voorschreef, en het is opmerkelyk, dat 's hertogen Jans letteren voor die van Dordrecht, juist overeenkomen met de date dezer keizerlyke verordening.

Het is eerst onder de regering van hertog Jan II, welke zich door de bevige woeling der vryheidminnende burgery kenmerkt, dat de landtael de overhand nam op de latynsche, alsmede op de fransche. Deze beide talen bleven by vorst en adel, en in de uit adelyke geslachten gevormde stadsregeringen voortheerschen, tot dat de burgery eene politieke magt geworden was en haren invloed op de hoogere standen kon doen gelden. Toen de burger eene gezaghebbende plaets in het raedhuis kwam te bekleeden, zetelde, ja troonde zyne tael, zyn orgaen, er naest en met hem. Een treffend bewys hiervan is, dat de oudste stukken in de landtael herkomstig zyn uit dorpelyke schepenkamers, of zaken van dorplieden of gemeene burgers behandelen. De stad Brussel, by voorbeeld, voerde eerst in de XVIe eeuw het gebruik in der vlaemsche tael tot het opstellen der schepenbrieven. Maer de schepenen van Brussel weigerden niet bescheeden, die voor buitenlieden bestemd waren, met hunnen zegel te bekrachtigen; het eerste dezer medegedeelde stukken diene er tot bewys van, gelyk de bovengemelde *Waerheid* van het jaer 1274 bewyst, dat de Amman van Brussel in dorpen gebruik maekte van de volkstael. Een charterboek van

Sint-Jans Gasthuis te Brussel, waerin 715 bescheeden voorkomen, loopende van het begin der XIIIe eeuw tot in het midden der XIVe, bevat slechts 5 vlaemsche stukken uit de XIIIe en 56 uit de XIVe eeuw; alle welke gegeven zyn geweest door schepenen of door laten van buiten, of ook door huisarmentafels, godshuizen of kloosters.

De dietsche pratykstukken schynen overigens in den loop der XIIIe eeuw, niet zeer menigvuldig geweest te zyn in Braband. Indien alzoo de oirkonden, die ik hier uitgeef, door hare oudheid van zeker belang zyn, zy zyn het niet minder, zoo door hare uitgestrektheid als door de zuiverheid van tael, en door sommige oiroude vormen en uitdrukkingen, die haer voortaen in de geschiedenis onzer tael zullen doen gelden.

Het eerste der gemelde stukken, van der date : « Op den dach Sente Barnabe des apostels, » behelst verkoop aen het Sint-Jans Gasthuis te Brussel, door Wouter, heer van Bodeghem, van zyne Tiende te Bodeghem en te Bygaerden. Het bestaet in dobbel, met eenige varianten, die ik aenteeken. Het tweede bevat het goedkeurende wysdom van Wouter's schepenen over deze verkooping, en is gedagteekend : « Vierthiene daghe vore Sente-Jans dach Baptist, dat men croenen hanghet. »

Deze oorkonden, nog grootendeels voorzien van hare zegels, berusten in het Archief der algemeene godshuizen te Brussel, alwaer ik die in het jaer 1852, met de grootste nauwkeurigheid afschreef. Men kan over de Tiende van Bodeghem en over dit verkoop raedplegen : *Alph. Wauters, Histoire des environs de Bruxelles,* D. I., bl. 204, die aldaer den tekst heeft laten drukken van eene fransche oirkonde nopens deze zelfde verkooping.

KAREL STALLAERT.

I.

Dat si cont allen denghenen, die dese lettren selen[1] sien, Dat her[2] Wouttre[3] van Buedeghem, riddre, heft vercocht den gasthuse[4] van Sente Jans[5] van Brusele, sine thiende van Buedeghem, die hi houdt van der vrowen van Donghelberghe, metter thienden die de cloester van Bigaerden[6] houdt, die daer towe behoert. Ende die muet hi quiten onthier[7] ende sente Bamisse[8], in dostere vormen : Dat dat vore ghenoumede gasthus[9] sal senden te Buedeghem, elker oegste[10] ghelike[11] enen waghen, ende drie knapen, tote dat de priis voldaen[12] es van der thienden, ende op des gasthus[13] cost, ende te gaderne die thiende met miins[14] her Wouters knapen, die wesen selen in cher Wouters[15] cost. Ende te leggene[16] die thiende in cher Wouters scure tote Bodeghem. Ende die waghen, dien the gasthus[17] daer senden sal, sal alsoe lovelec siin, dat cher Wouters thiende niet verledt[18] en blive. Ende ther scuren, daer die thiende in ligghen sal, sal elke partie hebben enen sluetel[19], soe dat deen sonder den andren niet daer towe en sal moghen gaen. Ende noch knape, noch peert en sal moghen neisen die thiende. Ende alse die thiende in de scure bracht es, soe sal the gasthus[20] daer senden enen loveleken derchere. Ende dien sal her Wouter[21] gheven alsoe selken loen, alse hi gheven sal siins selves derchere[22], dien hi met dien setten sal. Ende alse dat coren ghewannet[23] es loveleke, soe saelt her Wouter leveren den gasthuse van Sente-Jans[24] metter bruselcher maten. Ende van alsoe vele corens alse hi levert den gasthuse, soe sal the

---

1. In het ander exemplaer ontbreekt het woord *selen*. — 2. In het exemplaer dat voor deze uitgave dient, staet er *h'*; in het andere voluit *her*. — 3. In het ander ex. : *Woutre*. — 4. In het ander ex. : *gast huse*. — 5. In het ander ex. *Sainte*. — 6. In het ander ex. *Bigarden*. — 7. In het ander ex. *ont hier*, in twee woorden. — 8. In het tweede ex. *Sainte*. — 9. In dit, by verkorting : *gasth'*, doch in het ander : *gasthus*. — 10. Het ander heeft *oechste*. — 11. In het ander *gheliic*. — 12. In het ander : *ghedaen*. — 13. In dees *gasth'*, het ander heeft voluit *gasthus*. — 14. In plaets van *miinsher*, in het ander *cher*. — 15. In dit *Wout's*, in het ander : *Woutres*. — 16. Het ander ex. *legghene*. — 17. *the gasth'*, in het ander *tgasthus*. — 18. In het ander : *verletd*. — 19 *Sluetel*, in het ander *slotel*. — 20. In dit *gasth'*; in het ander : *gasthus* voluit. — 19. Het ander heeft *Woutre*. — 22. Dit ex. heeft *derchere*, het ander *de'chere*. — 23. Het ander *ghewant*. — 24. In het ander : *sent Ihans*.

gasthus[1] hebben stroe ende kaf. Vorewaert meer soe wat soe daer vallet[2], van dire thienden, dat noch rogghe, noch gherste[3], noch stroe, noch kaf niet en es[4], dat salmen half slaen te rogghen[5], ende half te[6] ghersten, na priis tweer ghueder[7] man, die men daer towe kiesen sal. Ende elke partie sal eenen kiesen. Ende en conen die twee[8] over een niet ghedraghen, soe selen si kiesen den derden. Ende en conen si over een niet ghedraghen van den derden te kiesene, soe sal min[9] here van Lovene enen derden man daer towe setten, die beiden den partien orboreleke si. Ende es dat sake dat dese guede liede derre thienden meer vinden ochte min dan[10] hondert mudde, half rogghe ende half gherste, metter bruselcher[11] maten, jeghe iaregheliic van desen naesten drien oegsten[12], soe salmen de summe dar[13] na hoeghen ende nederen, van thiene[14] ponden vore de mudde rogs ende van achte ponden vore de mudde gheersten. Es oec dat sake dat die thiende, die die van Bigarden houden te pande, niet in en comt te desen naesten oegste, soe blivet si staende ten vierden oegste te prise. Es oec dat sake dat daer enech[15] guet ledech leghet, dat thiende sculdech es, dat sal staen[16] onder den selven priis, die daer vore ghenomt es; met alsoe selker vorewarden, dat dat gasthus[17], dat daer vore ghenomt es, sal gheven miin[18] heren Woutren, binnen vierthiene[19] nachten naest comende, drie hondert pont bruselachter[20] penninghe, ocht the[21] paiement daer af. Ware oec dat sake, dat heme[22] the gasthus[23] dier vore ghenomede penninghe hier in binnen niet en goude, soe mach min her Woutre comen binnen Brusele, met tween knapen, ende met drien peerden; ende daer ligghen op des gasthus cost, totiesmaels dat heme[24] die voreghenomede[25] penninghe volgouden siin. Vorewaert meer sal hem oec gheven the gasthus[26] te desen naesten Onser Vrowen daghe, in halven oegste, viere hondert pont bruselachter[27] penninghe. Ende en

---

1. Dit by verkorting *gasth'*; het ander voluit *gasthus*. — 2. — Het ander heeft : *valt*. — 3. Het ander : *gheerste*. — 4. Voor *en es*, in het ander *nes*. — 5. *rogghe* in het ander. — 6. In het ander *the*. — 7. *twer gueder*, in het ander. — 8. Het ander : *twe*. — 9. *mine*, in het ander exemplaer. — 10. *dane*. — 11. *bruselscher*. — 12. In het ander : *oechsten*. — 13. *daer*. — 14 *theen*. — 15. *eenech*. — 16. Het woord *staen* was in de andere copy vergeten, maer men heeft het wat verder, boven het woord *priis*, by geschreven. — 17 Dit mael staet alhier het woord *gasthus* voluit en in het ander by verkorting. — 18. In het ander : *min*. — 19. *viertiene*. — 20. *bruslacht'* staet er in de andere copy. — 21 *de*. — 22. *Hem*, in het ander. — 23. In het tweede origineel leest men : *the gasthus hier in binnen die vore ghenoumede penninghe niet en goude*. — 24. *hem*. — 25. *vore ghenoumede*. — 26. *gasthuus*. — 27. *bruselachte'*, voor *bruselachtere*.

ghesciede dies niet, soe en sal the gasthus[1] nemmeer vromen heffen van der thienden dan et vergouden hevet in penninghen, na the ghelande; nochtan die[2] vrome die daer boven es sal bliven houdende min her Wouter te desen naeste[3] oegste; nochdan[4] sal the gasthus min heren Wouteren[5] volghelden die vore ghenomde[6] viere hondert pont, tuschen hier ende sente-Bamisse[7], dat naest comt, ocht dat sake ware, dat si heme[8] niet volgouden en waren in Onser Vrowen daghe, die daer[9] vore ghenomt es. Ende en dade the gasthus dies[10] niet, soe mach min her Woutre[11] comen binnen Brusele ligghen op des gasthus cost, met tween knapen ende met drien perden[12], tote diesmals[13] dat heme die voreghenomde[14] viere hondert pont volgouden siin. Vorewert[15] meer sal heme[16] the gasthus gheven twee[17] werven hondert pont bruslachter[18] penninghe, binnen ere maent na dat de priis voldaen es van der voreghenomder[19] thienden, na meer ende na min int ghelande, ghelike dat vore bescreven es. Ende en volgoude heme the gasthus[20] niet binnen ere maent, na dat de priis voldaen es, die vore ghenomde[20] twe hondert pont, soe mach hi comen binnen Brusele, met tween knapen ende met drien peerden, ende daer bliven op des gasthus cost totiesmaels[21] dat heme die twe[22] hondert pont volgouden sijn. Voert est[23] alsoe ghesproken, dat die van den gasthuse selen heffen van dire thienden de vrome van sevene hondert ponden, na ghelande. Voert es dat te verstane, dat die van den vore ghenomden[24] gasthuse mouten vervaen mire vrowen van Donghelberghe ende den persoen, over mids[25] dertech ponden bruselachter penninghe[26], die hen min her Woutere[27] hevet[28] te helpen ghegheven. Ende wannier dat de priis van der vore ghenomder[29] thienden voldaen es, ende the gasthus van sente Ians[30] min heren Wouteren[31] volgouden[32] heft de paiemente,

---

1. In de tweede copy staet er : *so en sal the gasthus van der thienden nemmeer vromen heffen dan et vergouden heft.* — 2. *nochdan de vrome.* — 3. *naesten.* — 4. *nochtan.* — 5. In het ander exemplaer : *Woutren.* — 6. *Voreghenoumede* — 7. In dit exemplaer : *eñ sente ;* in het ander : *ende sainte.* — 8. *hem.* — 9. *die daer* ; in het tweede ex. staet er hiervoor : *dat dat.* — 10. *des.* — 11. In het ander : *Wout'.* — 12. *peerden.* — 13. In plaets van *tote diesmals,* staet er in de tweede copy : *toties maels.* — 14 *voreghenomede.* — 15. *vorewaert.* — 16. *hem.* — 17. *twe.* — 18. *bruselacht'.* — 19 *vore ghenoumede,* in het ander exemplaer. — 20. In de andere copy luidt het : *the gasth' niet na dat de priis voldaen es binnen ere maent, die vore ghenoumede.* — 21. *totiesmaels,* in het ander in twee woorden : *toties maels.* — 22. *twee.* — 23. *eest.* — 24. *voreghenoumden.* — 25. *overmids.* — 26. *penninghen.* — 27. *Wouter.* — 28. *heft.* — 29. *van den voreghenomd'.* — 30. *Sainte Jans.* — 31. *Woutren.* — 32. *vergouden.*

die hier vore ghenomet[1] siin, soe sal min her Woutere[2] sine hant af doen van der voreghenomder thienden[3], behoudenleke drie scellinghe chins, die the gasthus jaereliics gheven[4] sal min heren Woutren, alse van haren erve[5]. Ende[6] ic suster Lysebet, meestersse van den vore ghenomeden[7] gasthuse, ic[8] Eggheric, capelaen van den selven hus, ic bruder Woutre, bruder van den selven hus, ende ic suster Ide van Pouleke, van des godshus halven, bidden heren Everkoie den[9] Wisselere, ende heren Janne van der Sennen, scepenen van Brusele, dat si hare seghele ane dese lettren hanghen, omme gherecht[10] orconscap[11] te draghene[12] van allen desen vorewaerden, die hier boven bescreven siin. Ende ic Woutre van Bodeghem, riddre, vore ghenomt, bidde oec van mire partien de vore ghenomden scepenen, dat si hare seghele ane dese lettren hanghen met minen seghele, dien ic daer ane ghehanghen hebbe, omme alle dese vorewarden vast ende ghestadech te houdene, gheliic dat si in dese lettren bescreven siin. Ende wi, Everkoi de Wisselere ende Jan van der Sennen, scepene van Brusele vore ghenomt, hebben bi beden beider partien onse seghele ane dese lettren ghehanghen, the[13] ghewareghen orconscape, met miins her Wouters seghele, die hier vore ghenomt es. Dit was ghemaect in den jaren[14] ons Heren dusentech twee[15] hondert sevene ende seventecht, op den dach sente[16] Barnabe, des apostels.

---

1. *Vore ghenomt.* — 2. *Wout'.* — 3. *tienden.* — 4. *iareliics ghelden.* — 5. *hare erven.* — 6. De tweede copy heeft aldus : *Ende icke Wouter van Bodeghem, ridder, die vore ghenomt ben, van der eerre partien; Ende icke suster...* — 7. *ghenomden.* — 8. In het tweede exemplaer leest men alhier : *Ende bruder Wouter, bruder van den selven huus, ende Eggherec, priester, capelaen van den vore ghenomden gasthuse; Ende suster Ide van Pouleke van der ander partiën.* — 9. *de.* — 10. In plaets van *omme gherecht orconscap,* leest men : *te gherechten orconscape.* — 11. Hierop volgt in het ander exemplaer : *met ons godshus seghele, dien wi oec hier ane ghehanghen hebben omme ghestadecheit te houdene van allen den vorewaerden, die hier boven beschreven staen.* — 12. *te draghene;* al het volgende, tot aen en met *beschreven siin,* ontbreken in het tweede exemplaer. — 13. *the,* dit, tot aen en met *vore ghenomt es,* ontbreken. — 14. *iare.* — 15. *twe.* — 16. *sainte.*

II.

Dat si cont allen denghenen die dese lettren sien, Dat min her Woutre van Bodeghem, de riddre, quam al vore chertoghen man, die heme daer towe gheleent waren, ende vore sine man ende sine scepene, die hier na bi namen bescreven staen, ende drouch op ende ghichte ende gaf, sins dancs ende sins willen, suster Lysebetten, der meesterssen van den gasthuse van Sente-Jans, van Brusele, ende thes godshus bouf, sine thiende van Bodeghem ende van Bigarden, ghielleke, gheliic dat die van den godshuse die selve thiende jeghen min heren Woutren ghecocht hadden ende vercreghen, welke thiende min her Woutre houdende was the leene van mire vrowen, veren Iden, vrowen van Donghelberghe. Ende die selve thiende drouch op min her Woutre, ende gaf den vore ghenomde godshuse in gherechte erve te hebbene ende te houdene, van heme ende van sire ghebuerten, paisseleke ende emmermeer. Ende dit dede min her Woutre bi sins selves maninghen, ende bi vonnisse chertoghen man ende der sire, die heme vore recht deilden, dat hiit wale doen mouchte, soe dat den godshuse vast ende ghestade bleve, want dat den mannen kinlec was, dat min vrowe van Donghelberghe vore ghenomt, daer min her Woutre die thiende af hilt te leene, min heren Woutren dit gheorlovet hadde. Ende es dat te verstane ende te wetene, dat min her Woutre vore ghenomt ervede witteleke ende wale dat vore ghenomde godshus [1] in die selve thiende. Ende dedere alsoe vele towe in allen stucken alse hi sculdech was te doune na rechte ende na sede van den lande, bi sins selves maninghen, ende bi wisdoume sire scepene van Bodeghem, die hier na bescreven staen. Ende alsoe dat the godshus vore ghenomt die selve thiende houden sal in erve van min heren Woutren, ocht van sire ghebuerten emmermeer ende erveleke, op drie scellinghe chens bruselachter penninghe der cleinre munten, min heren Woutren, ocht sire gheborten, elkes jaers te gheldene te kersavonde. Hier over waren chertoghen man: Her Heinric, de pape van Linkenbeke, ende min her Woutre van Couckelberghe, de riddre, die oec mins her [2] Wouters man es. Hier over waren oec andre sine man, die oec sine scepene siin, dire oec van

1. *godsh'*. — 2. *h'*.

rechts halven op deilden, dat es te verstane, Jan van den Hamme, Gilis van Honsem, Heinrec van Woulfsem, Ywain van Honsem ende Stassiin van der Smissen. Ende omme dat dit vast ende ghestade si den vore ghenomden godshuse ende emmermeer durende, soe hebbic Woutre van Bodeghem, riddre, voreghenomt, minen seghel ane dese lettren ghehanghen. Ende bidde chertoghen man, ende mine man, ende mine scepene, die hier vore ghenomt siin, dat si hare seghele oec der ane hanghen, metten minen. Ende wi Wouter van Couckelberghe, riddre, ende Heinric, pape van Linkenbeke, vore ghenomt, hebben, bi beden mins her[1] Wouteren, onse seghele ane dese lettren ghehanghen. Ende wi man ende scepene mins her[2] Wouters, die vore ghenomt siin, hebben oec bi sire beden onsen ghemainen seghel van onsen scependoume ane dese lettren ghehanghen the oreconscape. Ende omme dat elc van ons viven sinen sonderlinghen seghel niet en hevet alse man, daer omme bidde wi enen edelen man, min here Heinricke van Lovene, here van Harstal, dat hire sinen seghel ane dowe hanghen alse overhere, omme de mierre ghestadecheide. Ende wi Heinrec van Lovene, here van Harstal, vore ghenomt hebben bi beden der man ende bi beden dergherre van den godshuse vore ghenomt, onsen seghel ane dese letteren doen hanghen, alse overhere. Ende gheloven dat wi alse overhere selen doen houden alle de vorewarden die hier in bescreven siin. Dit was ghedaen the Brusele, in dat vore ghenomde godshus in den jare ons Heren, dusentech twe hondert sevene ende seventech, vierthiene daghe vore sente Jans dach Baptist, dat men croenen hanghet.

Willem, dichter des Reinaerts.

Indien men met professor Jonckbloet aenneemt, dat

Willem, die Madoc maecte,

de schryver is van het eerste deel des Reinaerts, en niet dien van het vervolg of tweede boek, dan ware hy misschien terug te vinden.

1. *h'*. — 2. *h'*.

in *Magister Willelmus, physicus*, in 1198 voorkomende als getuige van Seger, kastelein van Gent, wiens geneesheer hy schijnt geweest te zijn (1).

De dichter van den *Reinardus Vulpes* heet immers ook *Magister Nivardus;* en voor my schijnt het stellig dat de schryver van den *Reinaert*, die zulke erge schimpen richt tegen de geestelijkheid en het kloosterleven, geen monik in een onzer abtdyen van St-Baefs, St-Pieters of van Drongen wezen kon. Daer hy echter buiten allen twyfel eene volledige, en destijds onder de leeken zeer zeldzame litterarische opvoeding genoot, was hy waerschijnlyk *magister* in 't een of ander vak ontvangen.

En dewyl het door niemand wordt betwyfeld dat men hem te Gent moet zoeken, vermits heel het gedicht vol is met plaetselyke toespelingen op die stad en hare omstreken, zoo vermeen ik dat myne gissing, indien men het stelsel van professor Jonckbloet aenneemt, eenige waerde heeft.

J. D'Huyvettere.

Wylen de heer Parmentier, stads archivaris te Gent, bezat een los blaedjen papier, dat hy my, ten jare 1838 mede deelde, en waerop de volgende verzen, door eene hand van het laetste der zeventiende eeuw, gheschreven waren.

Het becxken van de penn
behoort altijt te dryncken,
eer dat het met zijn const
zijn meester wilt beschincken;
maer alst, met weynich vocht
dit becxken wort ghelaeft,
het spreeckt, voor diet verstaet,

(1) Duchesne, *Maison de Gand*, bl. 465.

waermede het is begaeft.
Het spreekt des meesters tael,
het weet geheel zijn herte;
't weet of hy es in vreucht,
of dat hy leeft in smerte.

J. D'HUYVETTERE.

Is er iets anders van dien dichter, die waerschijnlyk een Vlaming was, bekend ?

— -

SAGEN.

—

II. Het Geslacht van Robrecht de Fries zou uitsterven.

—

Robrecht de Fries behaelde by den Casselberg eene schitterende overwinning, alwaer de jonge graef van Vlaenderen, Arnold het leven verloor, en de legerbenden van dezes moeder, welke door de franschen ondersteund was geworden, uit een werden geslagen. Maer hy vreesde toch den koning van Frankrijk, en uit dien hoofde zond hy boden naer keizer Hendrik, om van hem ònderstand te bekomen. Toen de boden op weg waren kwam hun een wijf te gemoet, die hun aensprak: «De keizer, «zegde zy,» zal u goedwillig aenhooren; doch omdat uw graef aen den eed, dien hy te Oudenaerden gedaen heeft, niet getrouw is gebleven, zal zijn geslacht uitsterven. Er zal een komen uit Denemarken, die den troon zal beklimmen; deze zal ook geene kinderen nalaten. Dan zullen er twee optreden, de een uit het Oosten, de ander uit het Westen, die te samen zullen vechten; maer die uit het Oosten zal de overwinning behalen, en zyne nazaten zullen tot op de komst toe van Antechrist blyven voortbestaen.» Na dit gezegd te hebben verdween het wijf.

AEGIDII DE ROYA *Annales Belgici*, bl. 21, in SWEERTII *rerum Belgicarum Annales, Chronici et Historici*. Francof. 1620, in-fol.

De Heer Wisselau.

—

Het epos, waervan ik het eenig fragment, dat men tot hiertoe ontdekt heeft, voor de eerste mael laet drukken, is stellig een der merkwaerdigste voortbrengselen van onze middeleeuwsche letterkunde. Het is van eenen anderen aerd als al wat wy tot hiertoe kennen, en het schijnt geheel en al by ons te huis te behooren.

Aenzienlyk is, zooals men weet, het getal der ridder-romans, die onze voorvaders in de XII[e] en XIII[e] eeuwen uit het fransch of vertaelden of navolgden. Door het gedurig rondzweven in eenen gedachtenkring aen onze zuidelyke naburen eigen, stralen soms, by ons, zelfs in oorspronkelyke ridder-epossen, zooals de Walewein, uitheemsche begrippen door.

Met den Wisselau is het anders gelegen. De sage behoort tot de algemeene duitsche wereld, maer schijnt alleen by ons behandeld te zijn geweest, alhoewel men haer in verband kan brengen met het *Heldenbuch*. Men zal met Mone niet (1) kunnen aennemen, dat de overwinning van Chlodowig I, op Syagrius, koning van Soissons, ten jare 486 behaeld, aenleiding gegeven heeft tot deze verdichte geschiedenis. Wat haer echter tot grondslag gediend heeft, is voor my vry onzeker.

In de overgeblevene verzen van den Wisselau worden slechts

(1) *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur*. Tübingen, 1838, bl. 36.

vijf personaedjen genoemd. De beer, die de hoofdrol speelt, en die zynen naem aen het dichtstuk heeft gegeven; Geernout de heer en leider van den beer; Karel de Groote, die van alles getuigen is, maer zelf byna noch spreekt, noch handelt; Espriaen, de koning der Reuzen, en eindelyk dezes opperkok Brugigal.

Espriaen komt in de hoogduitsche letterkunde, onder den naem van Asprian, voor. Geernout is een der helden uit de Niebelungen.

Ons dichtstuk heeft met de dierensage, zooals men ze in den Reinaert aentreft, niet gemeens. Wisselau immers spreekt niet, en zelfs in het gedeelte van het epos, dat wy behouden hebben, handelt hy niet uit eigene beweging. Hy is geheel ten dienste van Geernout, zynen heer, en doet alles wat deze hem gebiedt.

De overgeblevene episode van den Wisselau herinnert ons eenigs zins aen het Niebelungen-lied en wel aen de *aventuer* van *Siegfrieds Beerenvangst*, waerin ook een beer in de keuken loopt en daer alles in rep en roer brengt, al maekt hy het juist zoo erg niet als Wisselau, die den kok Brugigal in het ziedend water doopt, en hem dan opeet.

Mone uit de meening, dat men het dichtstuk tot de XII[e] eeuw kan doen opklimmen. Ik denk, dat de uitgave van het stuk het gevoelen van dien geleerde zal komen bevestigen. Het draegt immers talryke sporen van hoogen ouderdom. Aen alwie met de gedenkstukken onzer middeleeuwsche letterkunde bekend is, en vooral met die der XIII[e] ceuw, zal het verschil dadelyk in het oog loopen, dat er tusschen dit stuk en andere bestaet. Het metrum vooral, is hier geheel anders. De verzen, die elders gewoonlyk drie of vier heffingen of slagen hebben, zijn hier in 't algemeen zeer kort, en tellen er meestal slechts drie, en soms ook maer twee. By voorbeeld :

De reussche heren.

Lachen began.

en dergelyke.

Verder heeft het geheel eenen waes van oudheid, die de gissing van Mone, zooals ik reeds zegde, komt bekrachtigen.

Maerlant, die ten jare 1283 zynen *Spiegel Historiael* ondernam, spreekt reeds van den Wisselau :

> Karel es menech waerf beloghen
> in groten boerden ende in hoghen,
> alse van borderes ende oec dwase
> diene beloeghen van Fierabrase,
> dat nie ghesciede noch en was.
> Ooc eist loghene ende ghedwas
> van Pont van Mautriple mede,
> *van bere Wisslau die snodelhede*,
> ende meneghe favele groet ende cleine (1).

Maerlant was van jongs af, een vyand van alle verdichtselen; maer ongetwyfeld had hy in zyne jeugd den *Beer Wisselau* gelezen, en toen hy den *Spiegel Historiael* schreef, en met het vorderen der jaren nog meer ernstig geworden was, stond het hem vry met minachting van dat gedicht te spreken, alzoo het waerschijnlyk des tijds reeds niet veel meer in den smaek viel, en ook omdat waerschijnlyk de schryver alsdan reeds sedert lange jaren overleden was. Dat Maerlant echter, die een man was van buitengewoone belezenheid, met den inhoud zeer wel bekend was, blijkt uit de gepaste uitdrukking.

Van bere Wisslau *die snodelhede*.

In dit epos in der daed bedrijft de beer *euveldaden*, waeraen Maerlant te recht den naem van *snodelheden* geeft, terwijl hy Reinaerts *poetsen* slechts *boerden* heet :

> Want dit es niet Madocs droem
> no *Reinaerts*, no Arturs *boerden*.

(1) *Spiegel Historiael*, Derde deel, IV. Part. I^e. B. Cap. I, uitgave van VERWIJS, bl. 170.

In den Reinaert gaet het immers nooit zoo gruwzaem toe als in den Wisselau. Daerin worden geene menschen opgegeten, zooals in het fragment, dat ik hier mededeel.

By eenen anderen onzer middeleeuwsche dichters, namelyk by Jan Boendale, wordt ook gewag gemaekt van den Wisselau :

Die scone valsche walsche poeten,
die meer rimen dan si weten,
belieghen groten Karle vele
in scoenen woerden, in bispele,
van Firabrase, van Alexandre,
van Porte Matribbe ende andre,
dat algader noit en was,
van vier Heemskindere, dat ic las,
dier ic, in groets Karels daghen,
noit historie horde ghewaghen;
van bere Wislauwe die slaghe,
dits algader ene saghe(1).

Maer deze plaets van Boendale is door hem aen den gemelden *Spiegel Historiael*, ontleend alwaer ze insgelyks, maer elders, voorkomt(2).

Van het fragment, dat ik hier laet drukken, werden er vroeger enkele verzen medegedeeld door professor Mone, door doctor Snellaert en door C. A. Serrure.

Mone, in zijn *Uebersicht* ten jare 1838 verschenen, heeft er zeventien opgenomen (v. 612-618 en v. 646-658). De heer Snellaert, in zyne *bekroonde Verhandeling,* ten zelfden jare van de pers gekomen, deelde er achttien mede (v. 604-621). In de insgelyks *bekroonde Verhandeling* van mynen zoon, welke in 1855 van de pers kwam, komen er vier en vijftig verzen voor (v. 604-628 en 646-674). Uit deze opgave blijkt, dat steeds de twee zelfde

(1) *De Brabantsche Yeesten* uitgegeven door WILLEMS, Brussel, 1839. D. I, bl. 214. — In een der Hss., die Willems gebruikte, staet er : *Van verre wy slaen die slaghe.* De afschryver wist dus niet meer wat Wisselau was.

(2) Men zie bl. 204 van het onlangs verschenen *derde deel.*

plaetsen tot proeven werden gegeven, en dat wel om reden dat men telkens een gedeelte van het fragment, hetwelk het leesbaerst was, heeft uitgekozen.

Jammer is het, dat er van den Beer Wisselau, dat waerschijnlyk een gedicht was van grooten omvang, slechts één enkel fragment tot ons gekomen zy (1). Het is een dubbel vel perkaments uit een handschrift van de eerste helft der veertiende eeuw, in groot 4to-formaet, en op vier kolommen, van 45 verzen elk, geschreven. Ware dus het vel ongeschonden, dan zou het zeven honderd en twintig regels bevatten. De codex, waertoe het eens behoorde, was van eene fraeije en zeer leesbare hand. Enkele groote letters in rooden inkt, wyzen van tijd tot tijd den overgang aen tot een nieuw hoofdstuk des gedichts. De verkortingteekens zijn niet talrijk en niet anders dan die, welke men gewoonlyk ontmoet. Zoo staet er *cō* voor *coninc*, *K'l* voor *Karel*, *m'* voor *maer*, *d'* voor *daer*, *w'pen* voor *werpen*, enz.

De tael is zeer zuiver en zeer verstaenbaer. Hier en daer ontmoet men vormen, die alhoewel niet onbekend, toch in de meeste onzer handschriften niet voorkomen. Zoo leest men byna altijd *de* voor *die*, *de coninc* voor *die coninc*; ook staet er veeltijds *o* in plaets van *oe*, dus *ho* voor *hoe*, *te mode* voor *te moede*, *mote* voor *moete*, *sote* voor *soete*, *gehodet* voor *gehoedet*. Verder ook hier en daer de enkele *u* voor *w*, dus *betrouen* voor *betrowen*, *ontvlouen* voor *ontvlowen*, *Wisselaue* voor *Wisselawe*, enz. Eindelyk de *ij* voor *ie*, *hijr* voor *hier*, *dijs* voor *dies*; enz. (2).

Het vel perkaments had in het handschrift het binnenste blad uitgemaekt van een kwatern, zoodat er, te midden in, niets ontbreekt, en het verhael gaet doorloopend voort.

(1) Verkeerdelyk spreekt professor Jonckbloet van twee fragmenten, die in mijn bezit zouden zijn. *Geschiedenis*, D. I, bl. 249.

(2) De meeste dezer schrijfwyzen komen insgelyks voor in het hamburgsch handschrift van Jacob van Maerlants *Naturen Bloeme*, waervan een facsimile voorkomt in de uitgave van professor Bormans.

Het laetste vers van de eerste helft van het vel :

Hi komt met sinen here,

rijmt met den eersten regel van het tweede gedeelte, en de zin gaet door :

Ic willene gerne eren

Ik zegde boven, dat wy in het bezit zouden zijn van zeven honderd en twintig verzen, indien het vel perkaments ongeschonden tot ons ware gekomen. Doch dat is, jammer genoeg, aldus niet; want het heeft alle slach van mishandelingen ondergaen. Het diende wel eens, eerder tot omslag dan tot schutblad aen een register. De schaer heeft een gedeelte van de eerste helft wat ingekort, zoodanig dat er aen het einde van elke kolom een of meer verzen zijn afgesneden. Aen de buitenkanten zijn op meer dan eene plaets stukken afgerukt, of door den ouderdom verdwenen. Hier en daer zijn de letters uitgesleten. Daer en boven ligt er op het grootste gedeelte van den voorkant, bevattende de kolommen 2, 3 en 4 van A r°. eene bruine korst, waer onder het schrift soms bezwaerlyk te lezen valt. Eindelyk is de binnenkant van het vel in lateren tijd, met inkt bemorst, waerdoor er ook nog talryke verzen verdwenen zijn.

Het afschryven van dit stuk was dus eene zeer moeijelyke taek. Mijn zoon heeft zich daer mede belast, menig uer er aen besteed en de noodige chemische middelen gebruikt, om hetgene verdwenen was, zoo veel mogelyk, terug te doen komen. Ik zelf heb hem daerin geholpen, alles zorgvuldig nagezien, en eindelyk nog de drukproeven tegen het handschrift vergeleken; maer niet tegenstaende al onze poogingen is er nog veel, dat als onwederroepelyk verloren moet beschouwd worden.

Men kan berekenen, dat het getal der verzen, welke gansch of gedeeltelyk afgerukt of afgesneden zijn, en waeronder die van twee geheele kolommen, op ongeveer honderd en zestig beloopt,

terwijl die, welke, het zy door de sleet, het zy door de inktvlekken, het zy door de bruine korst, onleesbaer zijn geworden of sterk geleden hebben, op een zestigtal kunnen begroot worden.

Al wat op het fragment nog leesbaer is, geef ik met de grootste nauwkeurigheid terug. Hier en daer heb ik woorden of letters, die ontbraken, by gissing hersteld. Deze heb ik in cursief laten drukken.

Het doen van meerdere aenvullingen van dien aerd, die soms niet moeijelyk zullen vallen, laet ik aen anderen over.

De episode uit den Wisselau, die ons overgebleven is, zal nog meer het verlies van dat heerlyk dichtstuk doen betreuren; maer zy is dan toch toereikend om over de verdiensten van het geheel te doen oordeelen, en om hieraen eene eerste plaets in onze oude letterkunde toe te kennen. De recht epische gang van het verhael, de schilderachtigheid der tafereelen, de gepastheid der uitdrukkingen en de zuiverheid der tael, loopen te samen om mijn gezegde te staven.

Aen welken dichter men den Wisselau verschuldigd is, zal wellicht altijd een raedsel blyven.

Zie hier eene flauwe schets van het fragment. Hierin was het my natuerlyk niet mogelyk de bestaende leemten aen te vullen; en ik beken het recht uit, dat ik in verre na de kleur van het oorspronkelyk niet terug gegeven heb.

Karel de Groote, met zijn gevolg, waeronder Geernout, is in een reuzenland, waervan Espriaen koning is, aengekomen. Zy zijn zeer beducht, hoe zy hieruit zullen geraken. Maer Geernout heeft by zich eenen beer (1), Wisselau genoemd, die al verstaet

(1) De vier broeders van den beer, waervan in het origineel gesproken wordt, maer die zich niet vertoonen, zijn waerschijnlyk eene loutere pochery van Geernout, om de reuzen schrik in te jagen.

Het laetste vers van de eerste helft van het vel :

Hi komt met sinen here,

rijmt met den eersten regel van het tweede ge
gaet door :

Ic willene gerne eren

Ik zegde boven, dat wy in het bezit zou
derd en twintig verzen, indien het vel
tot ons ware gekomen. Doch dat is, j
want het heeft alle slach van mis
diende wel eens, eerder tot oms
register. De schaer heeft een
ingekort, zoodanig dat er aen
meer verzen zijn afgesneden
dan eene plaets stukken a ... apenen
dwenen. Hier en daer zij ... gemoet. »
ligt er op het grootste ... Wisselau : « Trek
kolommen 2, 3 en 4 ... iggen. Ik zie van gindsche
het schrift soms bez ... de vreeselyke reuzen afkomen.
kant van het vel i, ... geworden! Talryke manschappen
ook nog talryke ... zeer vertoornd is, omdat zijn kamper
Het afschryv ... ryder u van hier, gaet hy voort tot den
Mijn zoon he ... nieuw vast binden, totdat wy zien wat er
en de noo ... en wanneer het noodig zou zijn, kan ik u
dwenen v ... maken. By de eerste gelegenheid vat gy nog eenen
hem da ... handelt gy met dezen, zoolas met den eersten. » Wis-
de dr ... t, houdt op den reus te verslinden, en laet zich
tege ... van het schip terug brengen.
ro ... Espriaen wendt zich tot zyne reuzen, en vraegt wie
... den beer durft worstelen. Hy kon immers den
... hoon niet verduren. Niemand komt er echter vooruit.
... spreekt Geernout listiglyk tot hem......

aen Geernout, dat hy zynen kamper vastge-
ᵔn. « Kwame hy in myne zael, hy verslond
antwoordt : « Ik heb de vier broeders
ns schip gelaten. Ik zal ze met ons
orzetten; want die vier makkers
v op eenen geheelen nacht
len immers sedert drie
Espriaen dorst niet
naer de borcht
eren zouden
n. Doen deed
isselau, toen deze
was, had doen maken.
daerdoor meer aenzien by te
or mannen en vrouwen te doen
er aldus opgetooid was, trok Karel
isgelyks ter borcht op. Geernout was nog-
an den beer. Onder weg zegt hy hem : « Wan-
zael met koning Espriaen zullen zitten, loop gy dan
uken, en vreet maer de spyzen op, die gy daer zult vin-
et zy gezoden, het zy gebraden. Zie goed wie de meesterkok
, klauw hem aen, vat hem by het haer, en verbrand hem in den ziedenden ketel. Als de anderen dit zien, zullen ze weg vlieden. Neem dan den ketel op, breng hem in de zael van den koning, en zet hem voor zynen troon neêr. Aldaer grijpt gy er den kok uit, en eet gy hem maer op. » Geernout zegde hem dit in eene tael, welke noch door Karel, noch door zijn gevolg, noch door Espriaen verstaen werd, maer die aen Wisselau zeer welbekend was.

Als zy de borcht binnen traden, was Wisselau, voor allen, uitgenomen voor Geernout, even barsch. Toen de poortier den beer zag, vluchtte hy weg en gilde: « o Wee! o Wee! Heer koning, de duivel komt hier gegaen! » — « Laet, zegt Espriaen tot Geernout,

wat zijn heer hem zegt, en al doet wat hy hem gebiedt. Deze vat eenen der reuzen aen, die, naer het schijnt, op den oever van de zee, op wacht stond, of ten minsten hun te gemoet was gekomen. Het dier mishandelt hem deerlyk. De reus roept om hulp tot Espriaen en zyne gezellen. « De duivel, schreeuwt hy heeft dien beer hier gezonden! Is hy de duivel zelf niet, dan is hy toch een van zyne gezellen! o Koning, blijft hy lang in uw land, dan brengt hy u alle schandelyk om, zooals hy my nu verslindt! Ach! ware myne speer zoo verre in de zee niet weggesmeten, dan zou geen vyand my dus van myne eer berooven! » De reuzenkoning, die zynen man op het zand verslagen ziet liggen, roept de zynen byeen om tegen den beer en dezes geleider op te trekken. Hy zweert zynen kamper te zullen wreeken. « Dat zal niet ongestraft blyven, roept hy uit. Al wie my ooit dorst wederstaen, heeft er schande by gehaeld! Maekt uwe wapenen gereed, zegt hy tot zyne mannen. Gaen wy hem te gemoet. »

Geernout, die hen zag naken, sprak tot Wisselau : « Trek uwe klauwen uit, en laet uwe prooi liggen. Ik zie van gindsche borcht koning Espriaen met zyne vreeselyke reuzen afkomen. o Heer! wat zal er van ons geworden! Talryke manschappen volgen den koning, die zeer vertoornd is, omdat zijn kamper verslagen werd. Verwyder u van hier, gaet hy voort tot den beer, en laet u op nieuw vast binden, totdat wy zien wat er voorvalle. Later, en wanneer het noodig zou zijn, kan ik u wederom los maken. By de eerste gelegenheid vat gy nog eenen reus aen, en handelt gy met dezen, zooals met den eersten. » Wisselau gehoorzaemt, houdt op den reus te verslinden, en laet zich naer de kiel van het schip terug brengen.

Koning Espriaen wendt zich tot zyne reuzen, en vraegt wie hunner tegen den beer durft worstelen. Hy kon immers den aengedanen hoon niet verduren. Niemand komt er echter vooruit. Dan spreekt Geernout listiglyk tot hem......

De koning zegt aen Geernout, dat hy zynen kamper vastgebonden moet laten staen. « Kwame hy in myne zael, hy verslond ons allen » Maer Geernout antwoordt : « Ik heb de vier broeders van Wisselau in de kiel van ons schip gelaten. Ik zal ze met ons leiden. Doe gy ons eten genoeg voorzetten; want die vier makkers zullen wel in eens verslinden al wat gy op eenen geheelen nacht zult kunnen doen gereed maken. Zy hadden immers sedert drie dagen, slechts één brood te eten » Koning Espriaen dorst niet langer meer vertoeven. Hy trekt met zyne reuzen naer de borcht terug; want zy waren bevreesd, dat de vier andere beeren zouden worden los gelaten, en hun allen zouden verslinden. Doen deed Geernout den rok brengen, dien men voor Wisselau, toen deze te Aken aen het hof van Karel den Groote was, had doen maken. Hy trok hem dat kleed over, om hem daerdoor meer aenzien by te zetten, en hem des te meer door mannen en vrouwen te doen eerbiedegen. Toen de beer aldus opgetooid was, trok Karel met al zyne gezellen insgelyks ter borcht op. Geernout was nogmaels de geleider van den beer. Onder weg zegt hy hem : « Wanneer wy in de zael met koning Espriaen zullen zitten, loop gy dan naer de keuken, en vreet maer de spyzen op, die gy daer zult vinden, het zy gezoden, het zy gebraden. Zie goed wie de meesterkok is, klauw hem aen, vat hem by het haer, en verbrand hem in den ziedenden ketel. Als de anderen dit zien, zullen ze weg vlieden. Neem dan den ketel op, breng hem in de zael van den koning, en zet hem voor zynen troon neêr. Aldaer grijpt gy er den kok uit, en eet gy hem maer op. » Geernout zegde hem dit in eene tael, welke noch door Karel, noch door zijn gevolg, noch door Espriaen verstaen werd, maer die aen Wisselau zeer welbekend was.

Als zy de borcht binnen traden, was Wisselau, voor allen, uitgenomen voor Geernout, even barsch. Toen de poortier den beer zag, vluchtte hy weg en gilde: « o Wee! o Wee! Heer koning, de duivel komt hier gegaen! » — « Laet, zegt Espriaen tot Geernout,

den beer hier buiten. » — « Neen, antwoordt deze, dat doe ik niet; het is een voortreffelyke kamper; ik acht en vereer hem daervoor te veel. » — « Mijn poortwachter kan zijn aenzicht niet verdragen.» — « Hy moet voor hem niet vluchten. De beer komt immers met zynen heer. » — « Welnu, ik zal hem dan eer bewyzen, en hem genoeg laten eten, indien hy zich maer stil wil houden. »

Toen Karels gezellen de borcht binnen waren, werden zy bedacht, hoe zy het aen de reuzen zouden ontkomen; zy beraemden of zy deze zouden aenvallen; maer zy waren toch wel te moede, omdat Wisselau by hun was. Deze was hun troost, en moest, wat er ook gebeurde, hun verlosser zijn.

Wanneer zy nu in de zael gezeten waren, liet Geernout eensklaps den beer los. Espriaen vaert tegen den meester van het dier uit; maer deze antwoordt, dat hy Wisselau in dezes land heeft overwonnen, dat hy dus zijn heer is, en dat de beer, zoowel als zyne vier broeders, altijd doet, wat hy hun heet; dat hy tegen het dier wel durft worstelen, en het ook wel zou kunnen dood slaen, dat diensvolgends de reuzen niet moeten bevreesd zijn. Espriaen hernam, dat hy er geene trouw in had.

Onder dit gesprek komt er in eens eene groote menigte de zael binnen gestoven. Het zijn de schenkers en de drossaerts (1) gevolgd door de koks. Het gedrang was zoo groot dat de een zynen nek, de ander zijn been, de ander zynen arm brak. De koks, die al over hoop vlogen, kermden yselyk : « o Wee! o Wee! o Koning Espriaen, gilden zy, de duivel is in de keuken gevallen, en hy verslindt al wat er gereed staet, het zy ruw of gezoden! Hy is zoo afschuwelyk dat wy hem niet durven aenzien. Uw geliefde kok Brugigal, is deerlyk in den grooten ketel verbrand, en het dier heeft en vleeschhack en lepel al verbroken. »

Geernout grimlachte, als hy naer den ketel zag, waer Brugigal in lag te zieden.

(1) *Drossaert* is hier in den ouden zin van *dapifer* genomen.

De koning vloog op en wilde vluchten op eenen toren, om daer in zekerheid te zijn, maer Geernout, zijn gast, dwong hem neder te zitten. Wisselau zette den ketel voor den koning. Hy stak zyne pooten in het zop, en onder het algemeen gelach van Karel en zyne gezellen, trok hy herhaelde malen uit den ketel stukken vleesch van den kok, dien hy daerin gezoden had. Hy zat stillekens te eten, en wierp soms eenen afschuwelyken blik op den koning. De reuzen waren zoodanig verschrikt dat zy op de balken klommen. Van daer bedreigden zy den beer, en riepen zy : « Onheil geschiede u, gy die onze goede kok, welke ons zoo dikwyls heerlyk bezorgde, zit op te vreten! »

« Laet, zei de koning, uw kamper weg gaen. Hy is zoo naer om te zien. Ik kan zynen aenblik niet verdragen. Help my dat ik vluchtte. Hoe zou ik, verlaten van al myne mannen, het dier bevechten? » — Gy spreekt niet recht, zei Geernout, want ik zal alleen den beer wel overmeesteren. — « Ik zou zulks niet durven bestaen, want myne mannen zijn my alle ontvloden, en hebben zich weggestoken. Zy konden den blik van het gedrocht niet verdragen. Hoe zoudt gy, die zulke kleine worm zijt, met dat dier durven worstelen? » Dit alles zegde de koning door list. Hy hoopte, dat de vertoornde beer Geernout en al die met dezen waren, zou verslinden. En dan zou hy, met zyne reuzen, het dier met alle slach van wapens overvallen, en dood slaen.

Geernout sprak dan Wisselau aen in de tael, die zy alleen verstonden : « De koning is op ons vergramd. Zie, wy zullen te samen worstelen, maer gy zult my niet byten, al is het dat ik u dapper sla. Gy weet, ik ben Geernout, uw heer, liet gy uwe klauwen my in de huid gaen, dan was het met onze vriendschap gedaen. Laet u ter neêr vellen, zoo zullen wy met eere naer ons land kunnen terug trekken. »

Hierna richtte hy zich tot den koning en sprak : « Om u te behagen, zal ik den beer temmen. »

Hy springt dus op, en geeft Wisselau zulken geduchten slag, dat deze niet meer wist, waer hem de kop stond. Toen hy bekwam, vloog hy op Geernout, als of hy hem verbyten wilde. Hy greep hem in zyne klauwen, maer deed hem toch geen leed. Hy gehoorzaemde getrouw aen het gebod, dat zijn meester hem gedaen had. Hunne worsteling duerde wel zoo lang, dat men intusschen eene fransche myle weegs zou hebben afgelegd. Eindelyk week de beer, en veinsde overwonnen te zijn. Toen riepen al de reuzen : « Hoe kan het toch zijn, dat die kleine man dien kamper ten onder deed ! De vreeselyke beer, die den reus zoo deerlyk mishandelde, is nu zelf ter nèer geveld. Die dwergen kunnen veel meer dan wy. Ons sloeg het dier dood; maer thands durft het niet meer opstaen. — « Van waer kwam u, vragen zy aen Geernout, zulke buitengewoone sterkte, dat gy den beer overmeesterdet? »

Toen sprak Geernout : « Sta op, Wisselau! Gy hebt hier al verslonden wat er gezoden of gebraden was. Ik weet niet wat wy zullen eten. »

De koning en zyne mannen begonnen te lachen.

Wisselau sprong op, en schudde zich zoo geducht, dat de kostbare knoppen van zynen rok afsprongen. Karel en zyne gezellen schaterden, en de keizer riep : « Waerom verslijt gy aldus uw kleed? Men zal u toch niet verwyten, dat uw heer u heeft overwonnen. » De beer werd gram, en scheurde zynen heerlyken rok aen flenters, en smeet ze in het vuer. Toen vlyde hy zich neder by den aerd. Als hy daer lag, met den buik rond gegeten, was er geen reus, die voor duizend mark het zou hebben durven wagen hem te doen opstaen, of slechts van plaets te doen veranderen. Hy zat daer als een jonker. Hy had het warm, en de maeg vol van al het vleesch en het brood, dat hy had ingeslokt. De reuzen dorsten het vuer niet genaken.

« Laet, zei Espriaen tot Geernout, uw kamper niet zonder band in onze borcht. Myne mannen zullen ons wel spijs bereiden,

al is het dat ik waerlyk niet weet, wat wy u zullen geven ; want hy heeft het al verslonden dat gereed stond, en ons niets overgelaten. Hy zy vervloekt, omdat hy ooit in ons land is gekomen! Ik ben op hem vertoornd; maer u, lieve heeren, wil ik geerne eer bewyzen, want ik ben u bevriend. »

Geernout antwoordde : « De beer is thands zoo verzaed dat hy heden niet meer van zyne plaets zal afkomen. Hy zal hier by het vuer blyven rusten. Voor het overige stem ik met u in; maer men sla, of stoote hem niet. Gaet, sprak hy tot de reuzen, het eten bereiden. » Met schroom gingen zy de spijs bezorgen, en maekten er genoeg gereed.

« Zal, vroeg koning Espriaen, uw kamper met ons blyven? Ongeerne eet ik, waer hy is. Hy is zoo leelyk dat geen myner schenkers of drossaerts hem drank of spijs zou durven voorzetten. »

De beer bleef in de eetzael liggen. Geernout dacht intusschen altijd aen de middelen om zyne gezellen op eene eerbare wyze uit het land te doen komen. Telkens dat Espriaen zag dat de beer zich oprichtte, scheelde het niet veel, of hy zou met zyne mannen de tafel ontloopen. In zyne eigene zael had hy geene rust meer, maer was daer met doodelyken angst op het lijf.

Als zy nu van eten verzaed, zich by het vuer hielden, sprak men van te gaen rusten. « Zal, vroeg Espriaen, de kamper met u slapen?.... »

De achttien laetste verzen leveren geenen goeden zin meer op. Zie hier den tekst van het fragment:

A. r° kol. 1.

Wisselau balch si*n*en *moet*,
datti op sine were scoet,
ende sloech met sinen clauen
in sine ogebrauen;
ende trac dattine velde,
onwerde dattine quelde.
Hi liet hem *liggen ne*der.
Dese ne*stont op weder*.

Do*ene* *Wisse*lau verw*an*,
riep de rese vresam :
« Helpe, coninc Espriaen,
brenc hir alle dine man,
de duvel heten . . bestaen!
often iemen mach verslaen.
Blijfti lange in u lant,
gi sijt alle gescant.
Mi heefti verslonden
nu tesen stonden!
Hi gelaet ofti honger*de sere!*
Ay! die mi minen sp*ere*,
in de zee, so verre, ontdeet.
God gevem leede gereet!
Waer mi mijn spere,
so verloric niet mijn ere
dus vore enen viant.
Die duvel hieten hier gesant! »
Dit horde de coninc Espriaen :
« En mach hijr *niet langer staen*
nu van groten scande.
Ic sie an gene sande
minen kempe verslagen;
dat en canic niet gedragen;
hi was mi van herten hout.
Nie en was man so stout,
die mi wilde wederstaen,
hine hads met *sca*de gedaen.
Nu heves wonder mi;
waer iemen starc si
diene mochte vellen;
die duvel uter hellen,
en hadt seker gedaen! »
Doe seide de coninc Espriaen :
« Gereet uv wapene openbare,
ende laet ons gaen daer narc. »
Si waren daer met eenen saen.
A. rº kol. 2. Doen nam de coninc Espriaen

V. 12 *hir*, aldus. — V. 23 *w'* — V. 24 en 25 *d'*.

sine man bi handen,
ende gingen, op den sande,
die rese G*ernout* tegen.
Dit sach d*ie cone* degen,
ende sprac te *Wisselau*we :
« Trec ut dine clauwe
ende laet dijn eten staen.
Ic sie van gere borge gaen,
na minen besten waen,
den coninc Espriaen
met vreseliken resen.
Here! wat sal onser weren!
ic siere hem vele volgen.
Ic wane hi es verbolgen,
ende sere scelden sal *te hant*,
dat sin kempe es ge*scant*.
Wisselau, sote vrient,
hier en soutu beiden *twent;*
mac di wech ende vlie,
dat di de coninc niet en sie.
*L*ati weder binden
tote wi ondervinden
*will*en si . . . . . . groet,
so es . . . . . . dinen moet,
so ontbindic u, te waren,
ee*r si* di dare ontvaren,
ontlopen ofte ontrinnen.
Machtuse an ·ı· side gewinnen
in hars selfs gewout,
sine wildent om h . . hen gout;
of si ons met nide bestaen,
s*o* vanc enen saen,
ende treckene onwerde
neder *op d*ie erde;
*ende toe*chten dine cracht,
ende doe hem dattu macht,
dattu heves gedaen desen. »

V. 58 *weren,* aldus.

Wisselau liet sin eten wesen,
watti was gereet d*are*,
inden kiel *gevaren*,
daer hi sine . . . .
ende liete*n* . . . .
De . . . .
do . . . .
A. rº kol. 3. . . . . . haren bere ge . . . .
. . . .
Doe ginc die coninc Espriaen
vaste bi den resen staen,
ende vragede openbare,
wie dorsten verw*aren*,
die sine kimpe hadde verslagen.
En cant *niet* verdragen
dien lachter no dese scande.
« Magickene in desen sande
en . . . . . ons verwaren,
ic loent hem ·M· marc te ware.
Hi war in meneger goet
comen dor min . . . . .
beide lude ende wale. »
Doe antwerde Gernout,
. . n . . . . en ·I· here stout:
« Hort dat, her coninc mijn,
wi . . . . . k . . . . dijn
d . b . . . .
wi . . . . . . k . . . . . .
recht ende genade hebben onderscet,
dat wi daden es ons leet,
. . b . . . . ons . . . . out,
hi en quam dinen kempe stout,
hi seide hi soude ons allen vaen
ende binden ofte doet *slaen*.
Doe balch hi . . . . . .
diere hem lettel . . . .
datti iemene gewike,
sijn si arm ofte rike,
op datti verbolgen es.
Dijs sijt seker ende gewes,

quamer ·c· also groet
alse dese, hi had se doet,
eer du geaets een cl*aue*, »
Die coninc seide W*isselaue* :
« . . dien sou*d*· . . . .
. . moch . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. rº. kol. 4 . . tic . . . .
hi dede datti . . . .
hi spranc ute . es . . . .
alse de wilde weder . . . . . .
ende sloech na . . . .
. . . ter . . . .
. . . .
Wisse . . . .
d . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
de . . . .
. . . .
daer hi wa . . . .
maer d . . . .
. ene . . . .
den ma . . . .
doe . . . .
. . . . . si . . . .
Karel ende . . . .
ten . . . .
Spae . . . .
ende sp . . . .
. . . t . . s . . . .
. . . . . . d . . . .

V. 149. *d'*. — V. 150. *m'*. — V. 152. *ē*. — V. 155. *K'l*.

. . . .
macht. . . . .
datti . . . .
al i . . . .
d . . . .
h . . . .
d . n . . . .
on . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. v° kol. 1. . . . . sant
. . . . ic gescant
. . . . et getale
. . . . u also wale
. . . . der*li*ke
. . . . *h*aestelike
. . . . st wan
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . en
. . . nen . . . gen u, heren,
. . t allen goeden

V. 168. ō.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . . nc
. . . . de ge . . . .
. . . . nomen
. . . .
. . . . gern . . w dan
. . bere hadde geleed,
. . . . hadde gereet
. . . . epe saen
. . . . es . . aen
. . . .
. . . . e
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. v°. kol. 2. Doe seide coninc Espriaen :
« Gi *selt* uwen kimp laten staen
gebonden in den kiele.
Semmi! mine ziele!
quam hi op minen zale,
hi verbete ons allen wale;
dat ware mine scande.
Dien coensten van den lande

dien latic over niet varen,
wil hi mi niet daren,
no doen enege scande
*met clauwe of*te *met t*ande.
Semmi! den here, de mi geboet!
hets de duvel of sin genoet!
Wa. . . *vr*agdene hi . . .
esser dar *da*n mere,
dan er met desen bracht? »
Doe wert Gernout bedacht,
ende sprac vele sciere :
« Ic hebbe sier bruder viere
gebonden in den kiele.
Semmi! mine ziele!
die sin vreselike gevaen;
si selen met ons op*st*aen,
*i*c salse met ons leiden.
D*oe*t ons genoech gereiden;
dat segic u wale,
si ate*nt t*enen ma*le*
al dat in ·I· nacht
gereide*s*, met diere cracht.
Ydel sijn hare magen,
si en aten in drien dagen
*b*arelijc maer een broet.
Dese hebben honger groet. »
Met sorgen sprac Espriaen :
« . . . . an u genaden staen
. . . . . . et belgen
. . . . lden
. . . . en
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

V. 243 *w't*. – V. 258 *m'*.

A. vº kol. 3. . . . . . . en . . . . . . d
Macr de coninc Espriaen
en dorste niet langer staen.
De reussche heren
begonden weder keren
alle op hare borge,
met wel groter sorge
ofte de ander ·IIII· ontbonden,
dat sise, in corten stonden,
souden bringen toter doet,
dat was haer anxt groet.
Doen hiet brengen Gernout
Wisselauwe, den hi was hout,
sinen roc diere
van ·IIII· quarteneren,
dien hi dede maken
doen hi ten hove tAken,
met Karel was gevaen.
Dien gaf hi Wisselau, te waren,
ende dedene hem ane.
Dat dede, ic wane,
dattem te bat souden scouwen
beide heren ende vrouwen,
en uut achte te mere,
ende occ dor der werelt ere;
ende hi hem occ b*el*iet,
doen hi hem te kempe sciet.
Doen hi den roc hadde ane,
gingen si alle sane
tote Espriaens borge
met wel groter sorge,
Karel ende sine man.
Wisselau mede gaen began.
Gernout leiden doe
ende sprac den bere toe:
« Alsic in den borch come,
soutu dichten dine vrome,

V. 288 *k'l.* — *gevaen,* misschien voor *gevaren.*

ende wi jegen den coninc spreken,
so soutu ons ontbreken,
. . . . . . c dan weten
. . . . ect dat eten
. . . . binnen
. . . .
. . . .
. . . . ie
A. v°. kol. 4. *die spise brenc* dan hiere
die harste bi den viere,
cist gesoden of gebraden.
Dus sele si di ontraden.
Dan merct wel wie hi si
den meester coc, ende scart hem bi;
nemen bi den hare,
ende scouten int sop openbare.
Alse dandere dat gesien,
sele si alle vortvlien.
Dan nem den ketel saen
ende comer met tons gegaen,
ende doe dat ic di rade,
in sconinx kemenelde.
Set neder den ketel
vore sconinx setel,
dan nem den coc uut sop,
des selen wi maken ons scop,
ende eten dan al in dinen mont. »
Hoe wel de bere dit verstont,
Karel en wiste haer tale niet,
no dat reussce dict;
sine wisten niet haer tale,
maer Wisselau verstont se wale.
Doe hi ter borch quam binnen
en wilde hi niemen minnen
sonder Gernoude, sinen here.

V. 329. Het rijm zou *kemenade* vorderen, dat ook beter ware. — V. 333 *Maken ons scop*. In den *Lancelot,* V. 39,256. D. I, bl. 263 :

Wat, her sot, houdi u scop?

Hort van den portenere,
de vore de porte stont.
Doe hi sach, ter stont
began hi van *dare* te vlien.
Hine dorsten niet anesien.
Hi vloe, hi riep met wee :
« o Wi! o wach! o wee!
Here coninc Espriaen,
hier comt de duvel gegaen!
Hi es soe starc ende so groet;
hier es goeder hulpen noet.
Doe seide de coninc Espriaen :
« Laet, dorper, din geselle staen » —
« Hets ·i· kempe eerlic;
mijn goede kempe eeric. » —
« Hine conden ni*et* wederstaen. » —
« Dese en moesten te *were* staen ;
hi comt met sinen here. » —
B. rº. kol. 1. « Ic willene gerne eren;
ende willen ge*noech* geven,
wille hi met ge*make* leven,
na minen besten waen. »
Noch w . . . den coninc Espriaen
Wisselau moede,
dattie kempe goede
darom . . . . nam
. . . . quam
dese de borch . . . sal.
De rese . . . . al
dat si hebbe nu hare stat.
Karel vore den coninc sat.
M . . . . . Geernoude vanc
die . . . . dwanc
. . . . gout
. . . .
vertrakene . . . . . .
des goeden Geernouts knecht.
Si hadden groten sorge
hoe si uter borge
souden metten live ontgaen ;

of se de resen wilden beslaen
met groten nide,
dar si waren blide
dat Wisselau haer geselle was,
daer ic vormaels ave las;
ende si hadden groeten troest,
dat si seker verloest
met hem souden wesen,
bestonden se de resen.
   Doe si saten in de zale,
*sprac Espriae*n dese tale:
« . . . . mi
. . . . t besteti di
. . . . genoet
. . . . . . net so groet
. . . . . . uwen
. . . . . . ouwen
. . . . . . u volgen
. . . . . . n
. . . . n niet ontfaren.
. . . . . . en te waren. »
*Doe ant*werde Gernout,
die coen was ende bout:
B. r°. kol. 2. « Espriaen, dats waer,
kinlijc ende openbaer,
dese kempe, dese here
doet mi dicke grote ere.
Hore wijs, ic di trouwe geve,
hines no mijn maech, no mijn neve,
no niewer belant.
Ic verwan hem in sijn lant
datti mijn man wert sciere;
ende siere broeder viere,
die doen alle mijn gebot,
in enen winke, wete God!
Ic dorste desen wel bestaen,
ende soudene te doet slaen. »

V. 387 *d'*. — V. 404 *w'de*.

Doe antwerde de coninc,
dats waerlike dinc :
« Ic en cans niet getrouwen. »
Mettien quamen gevlowen
scinkers, drossaten,
die hars selfs so vergaten,
dat vloen in de zale.
Dies daric nu vermeten wale,
dat se so drongen over een,
datter selc brac sin been,
selc sin arm, selc sin hoeft.
Alle de coke, dijs geloeft,
vloen schiere op een paras ;
ende riepen : « o Wi ! o las !
Here coninc Espriaen,
in de cokene es gegaen
die duvel barlike !
Hi slint warlike
al datter es gereet,
rou, gesoden, God weet !
Wine moegen *met* hem niet gesijn,
gine wilt ons gehulpech sijn !
Die liefsten coc Brugigal
es nu verscout al
in den groten ketel.
Beide crauwel ende lepel
brecti an dine want.
Hi woest noch *he*den al u *l*ant,
ende etet al, dart *es* *b*innen.
En cond*i* oec niet ontrinnen,
ghi *latet hier u lijf*,
B. r° kol. 3. sidi man, sidi wijf. »
Doe sat Gernout ende loech,
ende sach waer Wisselau sloech
den ketel, dar Brugigal,
in lach verscout al.
Die coninc Espriaen
wart op, ende wilde vlien saen,

V. 420 *antw'de.* — V. 421 *w'like.* — V. 432. *paras* van het oud fransch *paray, paroi, mur, cloison; paries.* — V. 453 *w'.* — V. 457 *w't.*

op enc torre, de was vast;
maer Gernout, sin gast,
tractene datti neder sat.
Wisselau vor hem trac,
hi sette neder den ketel,
ende en eisscede crauwel *no* lepel.
Sijn poten stac hi int sop;
des hielden haer scop
Karel ende sine genoete.
Vleesch stucken vele, groete,
trac hire uut van den coke,
dien hi scoude in den sope.
Ay! hoe soetelike hijt at!
Doe hi vor den coninc sat,
hi sachen wredelike an.*
Alle de rese, sine man,
varen vervart soe
dat si op de balken clommen hoe.
Doe spraken si alle, te waren :
« Evele moetstu gevaren,
ende evele mote di gescien,
dattu ets, dar wi toe sien,
onsen coc ende onsen knecht,
die ons dicke wel heft berecht! »
  Doe seide de coninc Espriaen :
« Laet uwen kempe wech gaen;
hi es lelec ane te scouwen.
Dus mochdi mi getrouwen,
ic magene niet aensien.
Helpt mi dat ic moege vlien
ende dat ic moege ontfaren.
Hier en settem niemen, ter waren,
van al minen knechten;
hoe soudic iegen hem gevechten? » —
« Du seits onwaer. » —
« Du dorst evele bestaen,
dattu . . . iene va . .

V. 459 *m'r*. — V. 466 *kl'*.

. . . .
B. r° kol. 4. des en canic niet betrouen.
Mine knecht sin mi ontvlouen
ende hebben hem geborgen
met wel groter sorgen;
sine dorstent niet gesien.
Dat en mochte niet gescien,
dor luste dorstes bestaen,
ende *hem* doet woudes slaen?
ende du so clenen worme bist. »
Dit seidi al dor list;
hi hopede datti soude
verbiten Geernoude
ende alle die hem volgen,
op datti worde verbolgen.
Ende dan waendene scieten
met staken ende met spieten,
met sniden ende met *schachten*.
Dit waren sine ged*achte*.
Doe sprac Geernout
te Wisselaue, dijn hi *hout*,
in gargoensche tale,
dat niemen dar wale,
sonder Wisselau, en vernam:
« De coninc es tonswert gram,
wi selen te samen springen,
beide worstelen ende wringen.
Wisselau, ic ben dijn vrient,
du en sout mi biten twent,
al slaic u sere;
ic ben Ghernout, u here.
Comt dijn clau in mine huut,
so es onse vrienscap uut.
Strijdt niet lange daer weder,
laet u werpen ter neder,
Dan sele wi met eren
te lande weder keren. »

V. 498 *hē*. — V. 512 *sniden* voor *snyden* of *sneden*, *instruments tranchants*. — V. 528 *d'*.

Doe dese tale was gedа*en*.
sprac Ghernout, de cone, *saen* :
« Espriaen, here,
dor u minne ende u *ere*,
doe ic Wisselaue . . . .
wetu da es v . . . .
Jaet, sprac Ger . . . .
. . . .
. . . .
B. vº kol. 1. b*ei*de nacht ende dach. »
Doe spranc op Gernout,
en cone helt stout,
ende gaf den here enen slach,
datti en horde no en sach.
Alse doe verquam de bere
spranc hi op sinen here,
den goeden Geer*noude*,
alse of hine verbiten woude,
alse hi oec hadde gedaen,
hadde hi de tale niet verstaen,
die hem Gernout hiet,
daer hijt al omme liet.
Doe dedi de gelike
alse of hine gruwelike
al verb*ite*n soude.
D*oe wr*onc hi Gernoude
algader in sine claen ;
maer hine wildes niet slaen,
dattem iet dade wee.
Dus worstelden si twee,
wel so lange wile,
dat men ene fransoise mile
met gemake soude gaen.
Doe weec de bere saen,
doe werpene onwerde
Gernout op de erde,
ende ginc sitten boude
neder, dar hi woude.

V. 543 *en*, aldus. — V. 559 *m'*. — V. 566 *w'pene onw'de*.

Doe lach met luste de bere,
alse of hi verwonnen were;
en dorste niet opstaen.
Doe waende Espriaen
dat de clene heren
also sterc weren.
   Doe seiden alle de resen :
« o Wi! Ho mach dit wesen,
dat dese clene man,
dien kempe dijs verwan!
Ware was hi gevodet,
van wie was hi gehodet,
*van wat mo*der gesoget,
*die selke cra*cht toget?
. . . .
. . . .
B. vº kol. 2. die den camp hadde begonnen,
dien heeft hi verwonnen.
. . was hi geborgen
nu comt hi in sorgen
den coninc, onsen here,
dese kimpen vele mere.
Die *bere* onsen sloech te *doet*,
dine roert hant no voet;
ende es so ontdaen,
hine dar niet op staen.
Here, wane quam u de starch*eit*,
dat gine so sciere hadt geleit
neder toter erden?
Wat sal onser gewerden?
Die duvel, dinne hier brachte,
verlaets ons met siere crachte,
dat si ons niet en onteren
van live, no van heren. »
Doe sprac Geernout :
« Stant op, kimpe stout,
du heves geten, God weet!
al dat hier was gereet,

V. 600 *diñe.*

gesoden ende gebraden,
al heeftuut verraden,
en can niet geweten
wat wi selen eten. »
Die coninc ende sine man
lachen began.
Wisselau spranc op sine voete,
ende scudde onsoete.
Van sinen rocke
springen wel diere cnoppe.
Doe loech Karel ende sine man
ende sprac ten bere vresam :
« Waeromme machtu dijn cleetsliten?
Dine darf men niet verbiten
datti verwan dijn here. »
Het dochte den bere onnere
datti clagede sinen cleet,
ende van herten leet.
Doe vergramdem sin moet
ende scorde sinen roc goet
datti hem dochte te lanc
. . . . d . anc
. . . .
B. vº kol. 3. springen alsem goet dochte.
Hi werpen inden viere,
ende lach neder sciere;
ende warmde sine side.
Inden sale wide
en was rese so starc,
diene, om ·M· marc,
hadde geheten opstaen,
ofte van der stede *gaen*.
Alse een jonc here hi sat;
hi was warme van dat hi at,
van vleescc ende van brode.
De resen quamen node
jeweren bi den viere;
hi dochtem ongehiere.

V. 620 *w'*. — V. 623 *ōnere*. — V. 624 *sīn*. — 632 *w'pen*. — V. 645 *dochtē*.

Doe sprac de coninc Espriaen :
« Laet sonder bant niet staen
uwen kempe in der borge ;
mine man hebben sorge;
ic wilse nedergaen
si selen ons gereiden saen
dijs wi selen leven.
En weet u wat geven,
hi hevet al geten, God weet !
dat hier was gereet !
God moeten verwaten,
hi en heet ons niet laten,
datti nie int lant quam !
Ic ben te hem wart gram ;
maer, u lieve heren,
willic gerne eren,
want ic ben u out. »
Doe antwerde Gernout :
« Hi es nu so sat,
hine comt heden van der stat.
Hi wille nu hier
raste hebben an dit vier.
Ic geve u allen vrede
op uv gedane rede;
dat gine stoet, no en slaet
ende dat eten gereiden gaet. »
Blodelike dat sijt angingen.
dat sijt eten gereiden gingen.
Doe gereden si genoech.
Doe men spisen vor droech.
B. v° kol. 4. Sprac de coninc Espriaen :
« Sal u kimpe mede gaen,
des sijt, here, gewes,
ic ete node dar hi es.
Hi es so lelecke *ane te siene,*
ic weet *niet wie hem diene* ;
hier nes scincker no drossate
die hem droege datti ate. »

V. 659 *w't.* — V. 660 *m'.*

Doe sprac Gernout :
. . . . hout
s. . . g. s. . . . . . die worden sat,
dart ter taflen niet en at.
Hi docht hoe hi den heren,
behouden siere eren,
uten lande brochte,
dat waren sine gedochte,
ende den bere vresam saen
die hem den scade hadde gedaen.
Hoe dicke Espriaen sach
opten bere, dar hi lach,
of hi begonde rechten,
datti met sinen knechten
vander taflen mochte ontrinnen.
Daer sat hi met on*minne*
in sins selfs sale.
Hem en was te mode wale.
Alsi doe vol aten
ende biden viere saten,
sprac men om slapen gaen :
Doe seide Espriaen :
» Sal u kempe slapen met u?
Gi, heren, dat so . . . nu
sal men u . . . .
in ere leven. . . . .
men sal de. . . . .
beide b. . . . .
quamen . . . .
ende quame . . . .
ende worde . . . .
hi hadse s. . . . .
des seldi. . . . .
dor uwes. . . . .
« Doe antwerde G*ernout :*
Hi was vroet ende. . . . .
ic sals mi. . . . .

V. 699 *d'*.

KAMERS VAN RHETORIKA.

I. De roode Roos te Hasselt.

Toen ik in het eerste deel van dit *Museum* (1), eenige regels schreef over deze Kamer van Rhetorika, was ik genoodzaekt te zeggen, dat ik van hare lotgevallen, tydens de zestiende en zeventiende eeuw, niets meer had gevonden. Sedert is my, by het openslaen van Paquots *Mémoires* (2) gebleken, dat zy gedurende gemeld tijdvak, in eenen zeer bloeijenden toestand moet geweest zijn, en dat sommige harer leden zeer werkzaem waren. Men leest immers by dezen schryver dat zeker augustyner monik, met name Melchior van Daelhem, die met zeer veel gemak, zoo wel de vaderlandsche als de latijnsche lier bespeelde, een aental tooneelstukken in onze moedertael en meer dan 35,000 verzen bevattende, heeft opgesteld. Van dit alles schijnt er echter, zoo min als van de werken van pater Gipsius, van wien ik zoo aenstonds zal spreken, nimmer iets gedrukt te zijn (3).

Pater Melchior van Daelhem werd in 1580 te Hasselt geboren

---

(1) Bl. 113.

(2) D. IX, bl 221-225.

(3) Paquot, die in 1767 schreef, zegt : *Cette société* (de Roos) *existe encore, mais elle ne livre pas ses pièces à l'impression. C'est un trait de prudence.* Strekt het ongunstig oordeel in de laetste zinsnede bevat, zich ook uit tot de werken van Van Daelhem en van Gipsius? Hier omtrent kan ik geene opheldering geven.

en hy nam aldaer in 1596 het augustyner habijt aen. Hy werd gelast het onderwijs in de latijnsche tael te geven, eerst te Brussel en later te Leuven. Vervolgends werd hy prioor van het klooster te Yperen, en eindelyk van dat in zyne geboortestad Hasselt, alwaer by op den 13[den] February 1636, slechts den ouderdom van iets meer dan 55 jaer bereikt hebbende, overleed.

Van Daelhem was in bet grieksch bedreven, en bezat eene zeer grondige kennis van het latijn. Indien men Paquot moet gelooven dan was onze dichter ten uiterste wel bekend, zelfs met de minst voorkomende woorden der latijnsche tael, doch bedierf hy al zyne schriften door eenen al te gekunstelden stijl en door het gebruik van zonderlinge of te verre gezochte uitdrukkingen.

Paquot geeft verder de lijst op, zoo der gedrukte als der onuitgegevene latijnsche werken van Van Daelhem, doch hy treedt in geene byzonderheden omtrent de talryke nederlandsche tooneelstukken, waervan hy zelfs de titels niet eens opgeeft. Ten slotte voegt hy er by dat de Kamer *de Roos*, uit erkentenis voor de diensten door pater Van Daelhem bewezen, zijn portret bewaerde, en dat zy hem te Hasselt in de augustyner kerk, een schoon gedenkstuk, versierd met zijn beeld, waeronder verzen te lezen stonden van *Regner Comans* (1), had doen oprichten.

Dezelfde schryver, aen wien ik dit bericht ontleen, zegt ons, dat een ander augustyner monik Wouter Gipsius genoemd (2), als dichtmeester by de *Roos* Van Daelhem opvolgde, en dat eerstgenoemde nog voor haer, ten jare 1660 tooneelstukken vervaerdigde (3).

Thands is de vraeg of er van die tooneelspelen van Van Daelhem en van Gipsius iets terug is te vinden? Wat er ook van zy, men

---

(1) *Regner Comans*, aldus by Paquot.

(2) By Paquot : *Gautier Gipsius* — Hoe zijn naem in onze tael was, heb ik niet gevonden.

(3) Paquot in zijn artikel over Van Daelhem, beroept zich op Sweertius, 564, Val. Andreas, 669, 670. Mantelius *Hasseletum*, 102, 113 en 114, en Tombeur, 99.

heeft hier in allen gevalle de namen van drie dichters: Van Daelhem, Gipsius en Comans, die te Hasselt, in de zeventiende eeuw onze moedertael beoefenden.

II. De Rhetorijkkamers van Zeeland.

Het is bekend hoe hier te lande tydens Keizer Karel, Philips II en Albert en Isabelle, 's Lands Bestuer maetregelen genomen had, niet alleen tegen de drukpers, maer ook tegen de kamers van Rhetorika; doch min algemeen weet men, dat er ook soms in het noordelyk gedeelte van Nederland, na de scheiding, verordeningen werden uitgevaerdigd, welke in strengheid voor de vroeger bestaende niet moesten wyken. Dit gebeurde, onder anderen, in Zeeland, alwaer prins Willem I, met voorgaende advies van de Staten, op den 8sten February 1583, eene *Ordonnancie op 't stuk van de Policie* (1), uitbracht, waervan de overtreders met allerzwaertste straffen bedreigd worden. Geheel dat stuk verdient de aendacht op te wekken, om nader met den geest van dat tijdvak, alsook met de alsdan heerschende misbruiken bekend te worden. Daer echter die *Ordonnancie* nog al wijdloopig is, en zy ook te vinden is in het *Groot Placaet-boek van Hollandt en West-Vrieslandt* (2), bepael ik my tot het overnemen der twee laetste artikels, die met onze letterkundige geschiedenis in 't algemeen, en met die van onze Kamers van Rhetorika in 't byzonder, in verband staen. Ik doe zulks des te gereeder omdat Lambrechtsen van Ritthem,

(1) *Ordonnantie van zijne Princelijcke Excellentie, op 't Stuk van de Policie, binnen Zeelandt.* Tot Middelburgh by Richardt Schilders, drucker der Staten van Zeelandt. *Met privilegie der voorz. Heeren Staten* 1583, in 4° van 24 ongecyf. bladz.

(2) Van Cau en Scheltus, s' Gravenhage 1658 in-fol. D. I. bl. 350.

die eene *Beknopte geschiedenis van de Middelburgsche Rethorijk-kamer, het bloemeken Jesse*[1] schreef, slechts met een enkel woord van die ordonnantie gewag maekt. Met bevreemding zal men hier lezen dat Prins Willem, zoo niet de byeenkomsten der leden, dan toch de vertooningen van spelen strengelyk verbood. Ook was het den Rhetorykers niet toegelaten zich in het openbaer te vereenigen. Dit blijkt immers uit eene vernieuwing van gemelde *Ordonnancie*, door de Staten van Zeeland, den 6den Juny 1590, met beschryving aen de balliuwen daertegen te waken. « Alzoo men bevind, (dus spreken de Staten), dat dagelijks inbreekt het verbod, gedaen in het jaer 1583, op de publijke Rethorijkers en diergelijke spelen ende batementen. Ja, dat sommige hun gaerne zouden avanceren tot papegaey-schieten en diergelijke ligtvaerdige zaken, in deze tijden zeer onbekwaem, en dat wy nogtans begeeren het voorz. verbod strictelijck onderhouden te worden, en daer benevens alle papegaey-schieten en dergelijke exercitiën in tijden van weelde gepleegt, belet te worden, enz. »

Des niettegenstaende was de middelburgsche Kamer blyven voort bestaen. Zelfs woonde zy, in 1589, de plechtige inhaling van prins Maurits te Middelburg by. Zulks schijnt immers te blyken uit haer blazoen, dat in die stad bewaerd is gebleven, en hetwelk gemeld jaer draegt, waerschijnlyk omdat het alsdan vernieuwd werd.

Zie hier het begin met de twee bedoelde artikels, en het slot van het plakkaert :

Wilhelm by der Gratie Godts, Prince van Orangien, Grave van Nassauw, van Catzenellenboghen, van Vyanden, Dietz, Linghen, Bueren, Leerdam, etc. Marquis vander Veere ende Vlissinghen, Heere ende Baron van Breda, van Diest, Grimberghen, Arlay, Nozeroy, etc. Erff-burgh-grave van Antwerpen ende van Besançon, Stadt-

(1) In de *Verhandelingen van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*. Leyd. 1819. D. III. St. 1. bl. 117-175.

houder ende Gouverneur Generael van Brabant, Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt, ende Uytrecht. Ende admirael vander Zee van herwaerts-overe. Allen den ghenen die dese teghenwoordighe ghethoont sullen worden, Saluyt. Alsoo wy te meermalen t'onsen grooten mishaghen ende leetwesen hebben verstaen, ende van goeder handt onderrecht zijn van diversche groote, swaere ende periculeuse abuysen ende ongheregeltheden daghelix soo lancx soo meer inden lande ende Provintie van Zeelandt in te breken ende haren voortganck te nemen, daer deur niet alleenlijck de heylighe ende goede Ordonnantie ende wetten van Godt inghestelt, grootelicx worden gheschendet ende ghevioleert, alle goede politicke gheboden, ende statuten onder de voet ghetrapt, ende by allen menschen in verachtinghe gebracht, maer oock den toorne Gods over den selven Lande verweckt wort, Soo ist, dat wy ons hier inne ampts halven tot eere, ruste, ende vrede deser Provintie te voorsien, met voorgaenden advise van onsen lieve ende seer beminde, die Staten slants ende Graeffelickheyts van Zeelandt, hebben gheordonneert ende ghestatueert, ordonneren ende statueren by desen de poincten ende articulen hier naer volgende...

Item, alsoo daghelicx wort bevonden, dat vele ende verscheyden ongoddelicke, schandaleuse, ende erghelijcke Boecxkens, Liedekens, Refereynen, Nieumaren, ende dierghelijcke in Drucke ende Schrifte werden uyt ghegheven, sulcx dat d'onwetende ende onversochte menschen, ende de ghemeyne man deur d'oproerighe ende d'ongheruste gheesten, lichtelick tot misverstandt, scheuringhe, ende seditie in desen tijde ghebrocht souden moghen worden, Soo ist, dat wy met rijpen berade ende advise vanden voorschreven Staten slants ende graeffelickheyts voorschreven, verboden ende gheinterdiceert hebben, verbieden ende interdiceren by desen eenen yegelijcken, van wat state, natie, qualiteyt ende conditie deselve soude moghen wesen eenighe alsulke erghelijcke, oproerighe, ende schandaleuse Boecxkens, Nieumaren, Liedekens, Refereynen, oft anders, hoedanich deselve souden moghen wesen, in gheenderhande tale ofte spraecke vortaen binnen den voorseyden landen te drucken, oft in gheschrifte te laten uytgaen, vercoopen, noch elders ghedruckt, hier inne te brenghen, op de verbeurte van de selve Boecxkens, Liedekens, oft anders, ende daer en boven van hondert Carolus Guldens voor de eerste reyse, ende de tweede reyse op dobbele boeten, ende daer-en-boven arbitralick ghestraft te worden. Ende ten eynde al tselfde te beter mach worden achtervolcht ende onderhouden, Ordonneren ende bevelen wy allen Boeckdruckers binnen den Lande van Zeelant,

voortaen niet te drucken, nochte in druck uyt te laten gaen, ten zy al tselfde eerst den Staten oft hare ghecommiteerde Raden sal zijn verthoondt, ende by henlieden toeghelaten ende geadmitteert, sonder dat oock nae de selve admissie daer aen yet in Drucke toe oft afghedaen sal moghen werden. Ordonneren mede, dat tot dien eynde alle druckers, onder haerlieder ghedruckte exemplaren ghehouden sullen zijn te stellen heurlieden naem, de plaetse heurlieder residentie ende het Jaer wanneer sulcx is ghedruckt, mitsgaders d'Autheur ende Translateur van dien. Ende sullen de Druckers mede ghehouden zijn binnen drie Weken naer de publicatie van desen te compareren voor den Staten voornoemt, oft heure ghecommieteerde Raden, ende in handen vanden selfden, te doen den behoorlicken eedt, van dat zylieden daer naer in alles sullen reguleren, op ghelijcke pene als boven, teghens den ghenen die contrarie van desen bevonden sal worden ghedaen te hebben, Te bekeeren ende T'appliceren de voorschreven penen, Een derden-deel tot behoef van den Officier, die de executie daer van doen sal, Een derden-deel tot behoef van den aenbringher, ende een derde-deel tot proufijte vande ghemeene saecke, Met verbodt ende interdicie, dat alsulcke contraventeur niet meer en sal moghen drucken.

Item, alsoo men bevint dat door openbaer Rethorijcke ende dierghelijcke Spelen, ende Batementen in desen tijdt, vele worden gheergert ende gheschandalizeert, als schijnende die te koomen uyt weelde, Ende dat oock dickwils daer by ongoddelicke ende oock onnutte propoosten ende redenen der Ghemeynte worden voor ghedraghen, streckende tot ontstichttinghe, lichtveerdicheydt ende ongheregeltheydt, Soo IST, dat wy met advise als vooren, de selve publicke Spelen, ende Battementen, by desen wel expresselick verbieden ende interdiceren alomme binnen dese Provincie, tot dat anders daerinne gheordonneert zy........

Aldus ghedaen int Hoff van Zeelandt tot Middelburgh, onder den Seghel ter saecken van den voorseyden Staten hier op ghedruckt in Placate, den achsten Februarij des Jaers XV° ende Dryentachentich.

By zijne Excellentie.

Ter relatie vande Gecommiteerde Raden vanden Staten voornoemt. Ende thunder ordonnantie.

By my

CH. ROELS.

III. De Vreugdebloem te Bergen-op-Zoom.

—

Weinige narichten bezitten wy tot hiertoe over de Rederijkkamer, welke eertijds, onder den naem *der Vreuchden bloem*, te Bergen-op-Zoom, bestond. De geleerde heer Dr Hermans, van 's Hertogenbosch, had vroeger het plan eene volledige geschiedenis der Kamers van Rhetorika van Noord-Braband, dat is van 's Hertogenbosch, Breda, Bergen-op-Zoom, Helmond en Vosmeer, te schryven. Hy heeft zelfs uitvoerig gehandeld over de vier Kamers van 's Hertogenbosch (1), maer voor zoo veel ik weet, is die verdienstelyke arbeid onvoltooid gebleven.

De *Vreugdebloem* was eene der kamers, welke deel namen aen de beroemde landjuweelen, die te Antwerpen in 1496 en 1561 plaets hadden (2). In de gedrukte *Spelen van Sinne* (3), leest men, in de beschryving van de plechtige intrede der talryke Kamers binnen gemelde stad, dat aldaer optrad « Ten derden der *Vreuchdenbloeme* van Berghen opden Zoome LIIII. te peerde, met taneyte casacken, roode hoeyen ende wambaysen, swerte coussen, witte leerskens, die plumagien wit ende swert, die cranssen, root ende gheel, twee speelwaghenen opde maniere der antiquen met personagien daerop, twelf waghens die huyven overdect met taneyt laken, op elck twee Guldebroeders houdende twee toortssen, achter uut elcken waghen staken twee vierpannen, den sot hadde een catte inde hant segghende : *Ik hebse vonden.* »

---

(1) In de *Bijdragen tot de Geschiedenis, Oudheden, Letteren, Statistiek en Beeldende Kunsten der Provincie Noord-Braband.* 's Hertogenb., 1845 in-8°. D. I, bl. 1-106.

(2) Zie de aenteekeningen van GÉRARD achter DE LA SERNA SANTANDER *Mémoire historique sur la bibliothèque de Bourgogne*, Brux., 1809, bl. 166.

(3) Antwerpen, by Willem Silvius, 1562, in 4°.

De Kamer van Bergen-op-Zoom had de kaert door de antwerpsche rederykers uitgeschreven: *Dwelck den mensch aldermeest tot consten verwect,* beantwoord door : *De Liefde;* maer haer ingezonden stuk werd niet bekroond; in tegendeel droeg zy twee pryzen weg: *Den tweeden prijs van den schoonsten kerckganck,* en *den oppersten prijs van innocentelijcst oft onnooselijcst den sot te maken.*

In de reeds beroepene *Spelen van Sinne* van 1561, staet by het stuk, hetwelk de bergsche Kamer te Antwerpen vertoonde, haer blazoen, hetwelk zeer sierlyk was, afgebeeld.

Onder de Kamers, welke op den 3[den] Mei 1620 op het groot landjuweel te Mechelen verschenen, telt men: *de Jonghe Vreuchden-Blomme* van Bergen-op-Zoom, waervan de refereinen opgenomen zijn in den bundel, die alsdan het licht zag (1).

Deze *Jonghe Vreuchden-Blomme,* welke volgends Kops (2) tot spreuk voerde: *Liefde maekt eendracht,* was waerschijnlyk eene andere Kamer dan de Vreugdebloem, die te Antwerpen op de feesten van 1496 en 1561 verscheen.

Toevallig had ik de gelegenheid te Antwerpen in 1826, een zeer fraei blazoen van de *Vreugdebloem,* voor eenen spotprijs aen te koopen, en ik schonk het aen mynen vriend Willems. Deze heeft het op zyne beurt, korte jaren vóór zijn dood, ten einde het voor altijd bewaerd zou blyven, aen het *Historisch Museum* der stad Gent gegeven, hetwelk ten stadhuize gevestigd is, en onder de bewaking staet van de *Commissie voor de bewaring der Oude Gedenkstukken.*

Alhoewel dit blazoen niet zoo rijk is aen versieringen als dat waermede de Kamer in 1561 naer Antwerpen kwam, getuigt het toch van den goeden smaek des beeldhouwers, aen wiens beitel

(1) Zie *De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten.* Mechelen, 1621. in-fol. bl. 223-232.

(2) *Schets eener geschiedenisse der Rederykeren,* in de *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden,* 1774 D. II, bl. 234, 255 en 318.

men het te danken heeft. Het dagteekent waerschijnlyk van de zestiende eeuw, een tijdvak waerop alle slach van kunsten met zulk goed gevolg in ons vaderland beoefend werden.

Dit blazoen in eiken hout, is langwerpig vierkant en gekleurd, zooals het op de hier by gevoegde plaet staet afgebeeld. Elke zykant heeft eene lengte van 37 centimeters.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

V. De Stier van den Schout.

Het gebeurde eens in Zeeland, dat de stier van den schout de koe van zekeren boer gedood had. Deze ging voor den schout, en vroeg hem om te mogen spreken. Men stond hem zulks toe. « Mijn stier, zei hy, is over de slooten gesprongen, en heeft uwe koe gedood; wat staet er my te doen? » — « Welnu, antwoordde de schout, zonder achterdenken, gy moet myne koe betalen; dat is recht. » — « Mag ik, heer schout, nog eenige woorden zeggen? » (Wanneer men voor het gerecht het woord nam, zonder daertoe de noodige toestemming bekomen te hebben, dan werd men in de boet geslagen. Dit was alzoo bepaeld, om niet onnoodig tijd te verliezen, of om te beletten, dat er uit het te veel spreken moeijelykheden zouden ontstaen). Toen men hem andermael het woord gaf, hernam hy : « Heer schout, ik heb my missproken; het is uw stier, die myne koe heeft gedood. » « O, antwoordde de schout, ditmael eenigs zins ontroerd, dan is het wat anders! » De boer, aen wien het nog eens vergund werd te spreken, voegde er by : « Wel neen! de zaek blijft immers de zelfde, en gy hebt een zeer rechtvaerdig vonnis geveld. »

Erasmus, *de ratione concionandi*, bl. 484, ook in Menandri *Iocorum et Seriorum Centuriae aliquot*. D. I, bl. 359.

MENGELINGEN VOOR DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

Hulpbende gezonden door de stad Leuven naer het beleg van Cales, ten jare 1346.

Edward III, koning van Engeland, die naer de kroon van Frankrijk dong, na eenen zegeprael behaeld te hebben by Crecy, ging, in de maend September 1346, Cales belegeren. De stad Leuven, welke de party van den koning aenkleefde, zond eene hulpbende derwaerts, bestaende uit honderd en vijf boogschutters. De rekeningen dezer stad bevatten omtrent die uitrusting eenige byzonderheden, welke des te belangryker zijn, daer ze ons een echt denkbeeld geven van eene wapening in de XIV[e] eeuw. Ik schrijf ze hier letterlyk over :

« Item, Willeken Elewouts ter Vuren ghesint, met enen brieve die de Coninc van Ynghelant sinde, xlij s. p.

Item, vort die selve brieve, met enen knechte, te Brucelle ghesint, vj s. p.

Item, van coste, in den Wissel ghedaen, doe men die ordenantie maeckte van den ghenen [die] thuus bliven zouden, xx lib. xvj st.

Item, van coste te Elewouts ghedaen doe men op die *Borch* perlamente, xiij lib. viij s. p.

Item, Wouteren den Ridder, te wine ende te proveancien behoef int heer t'orberen, ij[c] 1/2 lib. p.

Item, enen bode van Ghend, uter herberghen ghequyt, te Adaems vanden Stiene, van in ghene vaste, iiij lib. ende xviij st. p.

Item, Gorde vander Hoffstad gheleent, ter Scutters behoef, doe men int orloghe voer, xiiij in Julio, ij° lib. payments.

Item, mine heeren Willem heren Godevards, riddere, van dat hi den hertoghe spreken voer int heer, xv in Julio, vi scilde.

Item, Arde den Piper (1), van sinen loene, doe men ute heer comen was, iij scilde, xviij st.

Item, minen heren Wouteren van Quaderbrugghen, riddere, van dien dat hi der stad leitsman sijn sal, te sinen live, viij in Julio, in jaer van xlvij, ij° scilde.

Item, Gylys den Trompetene, van sinen loene, iij scilde, xviij st. p.

Item, Janne den Trompetene, van sinen loene, iiij scilde, xviij st. p.

Item, minen heere Willem heeren Godevards, riddere, en her Wouter Eveloeghe van dat sy int orloghe reden, doen si van Haffligheem comen waren, v scilde, ix st. p.

Item, van iij *verkenen* ghecocht, die men int heer sinde, xiij lib. xix st.

Item, van twee evenlinghen gheberut *voer Onser Vrouwen,* doe men int heer was, xxxj lib. vj s. ij d. p.

Item, 's Conincs messelgyr van Ynghelant, uter herberghen ghequyt ende van hoefschede (2), j scilt, xlviij st. p.

Item, Willeken Elewouts sone ane den Coninc van Ynghelant ghesint, voer *Kaleis*, vi scilde, iij lib. vij st. p.

Item, van xl ellen amlakens, van elker ellen viij st. ende van xl ellen dweelen van elker ellen, iij st., ghecocht ter stad behoef int heer t'orberen, samen xxij lib. p.

Item, Willeken Elewouts ter Vuren ghesint met enen brieve die hi van den Coninc van Ynghelant brachte, xlij st.

Item, van den waghen die de stad int orloge hadde, lxxxvij lib. xi st. p.

Item, van wine die men omme Gode gaf, doe men *processie dede te tweemale,* doen theer ute lach, xci lib. iiij st. p.

Item, den Scutters, van haren loene, dats te weten van c scutters die xv daghe ute waren int heer ende elcken vj s. 's dages.

Item, v scutters, elcken xv daghe, ende elcken xij 's daeghs, samen iiij°xcv lib.

---

(1) De *horenblazer,* namelyk.
(2) *Hoefschede, hoofscheid,* courtoisie.

Item, meester Theus, die *Boghemaker,* van dat hi daer bi was daer mense reecte, i cleinen floryn.

Item, meester Theus ende Wouter Herioen van dat sy in Vlaenderen waren, omme ghescutte te copene, ij cleine florine.

Item, den *Predikeren* van dat sy int heer waren, met der stad, i scilt.

Item, Heynen van Ghendt, den Yraut (1), van hoefsscheiden dat hi int heer diende, i scilt.

Item, die knechten die *in de koken waren*, int heer, van hoeffscheiden, iij 1/2 lib. p.

Item, den knechten die brieven droeghen int heer, doe men daer lach, i scilt.

Item, 's Conincs messelgyr van Ynghelant, ij scilde van hoeffscheiden ende ute der herberghen te quiten, iiij lib. xvj lib.

Item, *Keldermuse* van dat hi int heer den wyne tapte van hoeffscheide, x st.

Rekeningen van 1346, Bl. 26-28.

Het geven van Drinkgeld ter gelegenheid van Huwelyken.

—

Het *Groot Gemeyn-Boeck* der stad Leuven bevat de volgende oorkonde, welke zeer groot belang oplevert voor de geschiedenis der zeden in de XIVe eeuw :

WAT MEN GHEVEN SAL TE VERDRYNKENE, DAER MEN BRULOCHT HOUDT.

Item, so wat brulochten dat vallen, bynnen der stad van Lovene, daer de bruyt gehuut *in cammentaet* ocht inne *bandeken*, soe sal die bruygoem ende de bruyt gheven te verdrinckene (2) den gesellen van diere parochien daer de bruyt inne beslapen wert, viij gelten

(1) *Yraut*, héraut.

(2) Eene latere hand heeft de zinsnede : *te verdrinckene den gesellen van, enz.* doorgeschrabt. en gesteld : *der kercken van diere parochie.* En zoo overal.

wyns ocht twee gulden, ende nyemant meer. Ende soe wie meer gave ocht meer name, hi soude verboeren 1 lib. groete, te deylen als voirscreven es. Ende daer de bruyt gehuut in *scaerlaken*, daer salmen de gesellen gheven iiij gelten wyns ocht enen guldenen, ende niet meer. Ende daer de bruyt gehuut *inne swert* ocht inne *gemenct*, daer salmen den gesellen gheven ij gelten wyns, en niet meer, opten selven coere.

VAN DEN BRULOCHTEN NUWEN PAPEN EN NONNEN (1).

Item, dat nyemant bynnen der stat noch bynnen der vryheit van Lovene geseten, tot gheenre brulocht, noch te Nonnen, noch te nuwen Papen, noch te kynderen te houden, bynnen Lovene noch buten Lovene, meer gheven en sal, noch nyemande doen geven van sinen wegen, dan 1 ouden grote oft de werde daer af: ende so wiet dade dats sijn soude op 1 core van 1/2 lib. ouden grote, terdel den here (2) etc. Roelof, Ponte, Octobris xviij, A° XCVI (18 October 1396). *Renovatum est anno* M.CCCC^{mo} quinto, Januarij xxix. » Bl. 31 et v°.

Het blijkt uit de overgeschrevene oorkonde, dat er te Leuven, in de XIVe eeuw, by huwelyks- en wydingsfeesten zoo zeer gedronken werd, dat het stedelyk bestuer raedzaem vond maetregelen te nemen, om de onheilen voor te komen, welke uit die brasseryen ontstonden. Dat het besluit elkeen niet even goed beviel, blijkt daeruit dat het op nieuw afgekondigd werd op 29 January 1405.

Het schenken van Handschoenen te Leuven, in de 15^{e} eeuw.

Het vereeren van handschoenen is een gebruik, hetwelk men gedurende de middeleeuwen, by de meeste beschaefde volkeren

(1) Priesters en Nonnen. De benaming van *Paep* had des tijds niet verachtelyks in.
(2) Het derden deel voor den hertog, namelyk.

ontmoet. By elke groote plechtigheid had er eene uitdeeling van handschoenen plaets. Te Leuven werden er, gedurende de XVe eeuw, twee mael 's jaers, op last van de gemeente-kas, geschonken, namelyk ter gelegenheid van de processie van het H. Sacrament en van den Omgang der stedelyke Kermis. Ik laet hier eene lijst drukken, opgemaekt omtrent 1450, van al degenen die in deze stad, op gemelde dagen, handschoenen ontvingen.

« ***Dit sijn de gheene die jairlyx hantschoene van der Stad hebben, te weten in Sacraments daghe ende in onser Lieve Vrouwer dage nativitas, in Septembri, ter Processien.***

« In den yersten, de Meyer van Loven, xj paer met j paer honsche voir hem selven.

De Burgemeesters, ij. paer hunden hanschoene.

De *Groote Gulde van den Voetbooge,* x p. hanschoene.

De *Clein Gulde van den Voetboge*, x p. h.

Den *Handbooghe*, x p.

Kyps Camere, vij p. oft viij p. h.

Meester Raes Camere, vj p. h.

Calabers Camer (1), vj p. h.

De iiij Rintmeesters, iiij p. h.

Den iij Secretarissen van den Register, iij p. h.

Den vij oversten booden, vij p. h.

Den vij ondersten boode, vij p. h.

Peeteren, de cock (2), j p. h.

De Wisseler, j p. h.

Jan de Lobber, de wechter *op de Biest* (3), j p. h.

Den pypers (4), elken j p. h.

Den stadmeesters, te wetene : Meester Willem Cyrurgyn, Meester Jan Vander Heyden, Meester MATHEEUS DE LAYENS (5), Meester Willem de Beer, Gheert de Smet, de Lange Geert, Geert de Boeghmakere,

---

(1) De drie laetste posten zien terug op de drie schepenen-kamers.
(2) De kok, bestuerder der keuken van het stadhuis.
(3) De wachter op den toren van St. Jacobs ter Biest.
(4) De speellieden der stad.
(5) De beroemde bouwmeester van het stadhuis van Leuven.

Meester Jacop de Cauchydere, Meester Jan d'Orloymeester, Jan Rombouts, scaelgidecker; Machiele Keynoege, HUBRECHT DE SCHILDERE (1), Henrick Tangisart, Reynere de Custer, Jan Oege, tiecheldecker; Jan Joerdens de Grevere, elken j p. h.

Jan Tyerens, plecker.

De Clocluyders, ij p. »

Zie *Ordonnantie ende Eedt-Boeck*, 1414, HS. N° 89, Bl, 71.

Brouweryen te Leuven, in de 15e eeuw.

De biernyverheid was in Leuven zeer vroeg eene bron van openbare welvaert. Reeds in 1468 telde men in deze stad de volgende brouweryen :

1. De Roesengaert.
2. De Nootscale.
3. De Roose, op de Vyschmert.
4. De Creeft.
5. De Yngel.
6. De vier Heymskinderen.
7. De Teemps.
8. De Mantel.
9. Aen de Biest.
10. De Donderbusse.
11. De Loypaert.
12. De Treeft.
13. De Blaesbalck.
14. De Olifant.
15. De Wijngaert.
16. De Geele Leeu.
17. De Nieuwe Kendeleer.
18. De Vossen-Steert.
19. De Roode Leeu.
20. De Leeuwenborch.
21. De Meermynne.
22. De Beer.
23. De Warande.
24. De Beer, in de Bieststrate.
25. De iij Coningen.
26. De Gulden Leeu.
27. 't Walsche Lant.
28. De Cruywagen.
29. De Persse.
30. De Mommaert.
31. 't Huyfyser.
32. De Tessche.
33. De Nachtegale.
34. De Tabbaert.

(1) H. STUERBOUT, schilder der stad.

35. De Oedevare.
36. Hollant.
37. De Hasewint.
38. De Roode Schilt.
39. De Moelesteen.
40. 't Steynen-Huys.
41. De Orgele.
42. De Meynaert.
43. 't Gulden Hoeft (1).
44. De Oude Kandeleer.

Het blijkt uit deze lijst, welke ik uit het aengehaelde handschrift overschrijf, dat er in 1468, binnen Leuven, ruim zoo vele brouweryen bestonden als op het einde der verledene eeuw, toen de biernyverheid ten onzent haren hoogsten bloei bereikt had. Doch er dient uit het oog niet verloren te worden, dat vele dezer brouweryen slechts op eenen kleinen voet ingericht waren.

De palen der Stadswallen van Leuven.

De werken tot het oprichten van de wallen des tweeden omvangs der stad, namen aenvang den 19 Oogst 1357. Het opzicht over de aerdbewerkers was aen meester Hendrik Van Koelen, en hetgene over de metsers aen Jan Horen, bouwmeester der Gemeente, toevertrouwd geworden. Aen Horen werd, 't jaer daerna, een man toegevoegd, die den naem van Hendrik Sammen droeg, en te gelyker tijd bouwmeester en beeldhouwer was. Het was onder het bestuer dezes laetsten dat de stadspoorten gebouwd werden. Hendrik Sammen, die daerna bouwmeester der stad werd, en een zeer verdienstelyk man was, voltrok onze vestingen in 1360 (2).

(1) Het Gulden Hoofd.
(2) Zie mijn werk getyteld : *Louvain monumental,* bl. 45.

Een handschrift onzer archieven bevat het volgende stuk over :

« *De wydde vanden buyten-vesten ende den wegen binnen ende buyten derselver ende den berch.*

Item, es de mate van der gracht ghemeinlyck hondert voete wyt, ende in hoeghden, daer de berghe clymmen, soe es de gracht wyder om hueren scheepe wt te bringhen.

Item, desgelyckx den berch vander vesten, inneweert, hondert voete wyt, ende daer groote hoegden syn, daer moet hy wyder syn, omme dat de veste daer dieper viel ende meer eerden wtghinck.

Item den wech buyten der Stat vesten, daer wech gheet, was wel bepaelt ende die houdt, vanden boorde vanden grave ter platten corenlande oft eerden, tusschen de pale ende de veste, xxv voete.

Den wech bynnen was oec wel bepaelt omme de Stat, ende die houdt van rechte xx voete. »

Zie *Ordonnantie-boeck*, Bl. 115.

Dit stuk komt in verschillende registers onzer archieven voor; doch overal met varianten. De overgeschrevene tekst is de duidelykste, welke my voorgekomen is. Deze oorkonde is des te belangryker, daer een goed deel der oude wallen nog bestaen, en omtrent deze de oude afpaling nog heden in acht genomen wordt.

Eenige byzonderheden over het Beleg van Leuven, in 1542, door Marten van Rossem.

—

De rekeningen der stad behelzen schier geene byzonderheden over het beleg van Leuven door Marten van Rossem, veldoverste van Gelderland. Al wat ik daeromtrent in het register van 1542 ontmoet heb, bepaelt zich tot de volgende uittrekselen :

I.

Bl. 128 v°. Betaeld Joes Wter-Hellift van dat hy gereyst heeft, te peerde, in diversche plaetsen, om te accouteren waer die *vianden* waren; als op den wech van Mechelen, Bruessel ende elswaerts, daerom gevaccert 6 dagen, tot 14 stuvers 's daegs.

Bl. ib. Gezonden Jan Franchois, bode, 14 Oct. 1542, om nae *Merten van Rossem* te vernemen, daerom wt geweest 2 dagen, 12 st.

Bl. 136. Betaeld Thomas van Ermegeem voer de coste van 15 gesellen, die tot synen huyse verteert hebben ende comen zijn van Thielt, totten defencie vander stadt, 1542, 5 lib. 10 st.

Bl. 139. Betaeld 2 gesellen die gesonden sijn geweest tot Hoegaerden om te vernemen nae die *vianden*, hen betaelt 13 st.

Bl. 139 v°. Betaelt Willem van Bouchout van eenen verloren peerde, daer mede Franschen Staes gevangen was, in de affaire van de Stadt.

Bl. 140. Betaeld Jan Hubrecht, in *de Weldenman*, te Loven, voer de costen van Peteren van Deventere, by hem ende synen perde aldaer verteert, als hy geweest is in de affairen van de Stadt, 20 lib. 3 st.

Bl. 142 v°. Betaelt Jacop Dierickx van een ame 3 stuvers bier, die hy geleverde aen de vesten als *Rossem voer Loeven lach*, 36 lib.

Bl. ib. Betaeld Symon Jans, Jacob Charlier, Everaert van Mons, *Michiel Helscheviers* (1), als buschieters van dese Stad, van 63 dagen die sy gewracht hebben aen de artillerie, 12 lib. 12 st.

Bl. ib. Betaeld Peteren Schoerbroot, Lambrecht van Huldegarde, Gregoer Zedelere en Henrick Huens van dat sy als scutters gesonden syn geweest tot Aerschot, om aldaer hen artillerie te halen ende te Loven te bringen inden tyde van *Merten van Rossem*, daer omme elck van hen gevaceert heeft eenen dach, tot 20 plecken 's daegs, val. 26 st.

Bl. 145. Betaelt Jermyn Franchois, bode, van dat hy gevaceert heeft om te vernemen *nae de Gelderschen* oft sy over de Maze waren, daerom gevaceert 3 dagen, 2 lib.

Bl. 146. Betaeld Jermijn Moreel van zekere montcosten, die Jan de Chart met sijn thien gesellen van Meylem, ten tyde van Merten van Rossem, tot synen huyse verteert hebben, 4 lib. 13 st.

---

(1) Een lid der familie *Helschevier* of *Elzevier*.

II.

Het volgende stuk, hetwelk in het *Ordonnantie-Boeck* Q, N° 18, bl. 299, voorkomt, is een brief van Maria van Hongarië, landvoogdesse der Nederlanden, gericht aen den Meijer van Leuven, eene maend na de belegering door Van Rossem :

« Maria, enz., Lieve ende beminde. Alzoe wy verstaen hebben dat buyten ende aen die *Borcht-Poerte* (1) van Loevene, daer men gaet naer Mechelen, sekere huysen gelegen sijn in die rechter strate ende in de hoven daer omtrent, tusschen het *Dorneken*, in de rechter strate liggende, dwelck omtrent xvij^c l. voeten van de voirschreve Stadt van Loevene leegt, ende dat de voirschrevene huysen met den boomen ende levenden houte, tusschen dese selve limieten staende, 't gesichte van der Stadt Vesten en Toorens expresselyck benemen, mits welcke de Sterckte van der selver Stadt seer gecrenckt soude wesen, in dien daerinne in tyts niet versien en worde, soe eest dat wy U ordineeren dat ghy van stonden aen voer U ontbiet ende doet comen de proprietarissen van de voerschreven huysen, hoven, boemen en houten, hen lastende ende bevelende dat sy dezelve huyzen, boomen ende levende houten, staende tusschen de liemieten voerschreven, binnen eene maendt doen afbreeken ende daer en tusschen de materialen, boemen ende houten doen wegvoeren, opte pynen indien sy des in gebreke wesende, dat een cygelycke geoirloft sal wesen 't selve te doene ende stof te moghen wegvuren, ende tot hem te nemen. Ende ordineerende voerts dat gy, van gelycke, beveelt den proprietarissen van de huysen staende aen de *Groef-Poerte* (2), genaemt de *Brusselsche-Poerte*, dat syluyden haere huysen geleghen in de rechter straten, op dese syde van der *Banc* (3), insgelycks doen afbrecken, op de pene als hoven, alsoe deselve beletten soude moghen dBollewerck dwelck de stadt in meyningén es aldaer te doen maecken. Lieve, beminde, Godt sy met u. Geschreven te Namen den xvi^{en} dach van Septembri, anno XV^cXLII, (1542). Get. MARIE. En lager : VERREYKEN. »

Opschrift : « *Onsen lieven, beminden Joncker Franchois de Mol, Meijer van Loevene.* »

---

(1) Thands de Mechelsche poort.

(2) Thands de *Tervuersche poort.*

(3) De Nonnen-priory van *Ter Bank.*

Nieuwjaer-Beeldjens.

In de meeste steden van Braband had men vroeger de gewoonte, in den vooravond van Nieuwjaer, beeldjens of prentjens in houtsneė, op de deuren der voornaemste inwooners te plakken. Onder die beeldjens las men veelal eenige verzen tot uitlegging. Te Leuven had zulks mede plaets, als blijkt uit het volgende besluit :

« Opten iersten January 1572, *stilo Brabantiae*, want des voirgaende nachts alle de *gepleckte Beelden van den Nyeuwjaeren* voirder goeder lieden huysen al met natte swertticheyt doerclast ende mismaeckt waren, is publicatie gehouden dat soo wye wiste wye des gedaen hadde, dat 't selve condigende ten huyse van den Borgemeester van Schoore, men hem soude schincken vj carolus gulden eens, want 't selve zake was van quaden exemple te voirderen, want men d'Intitulatie van *Pedagogium Falconis*, oock met gouden letteren gescreven, alsoo doerclast hadde. »

Zie *Besluiten van den Raed van* 1571 *tot* 1573. Bl. 408.

Omgang van het H. Sacrament van Mirakel te Brussel, in 1571.

In de besluiten van den stedelyken Raed van Leuven leest men de volgende vry belangryke byzonderheden over eenen omgang of processie van het H. Sacrament van Mirakel, berustende in de kerk van de HH. Michiel en Goedele, te Brussel, welke op 20 July 1571 plaets had :

« Des sondaigs, July xx^a^, Processie van den hoogweerdigen heyligen Sacramente, zeer solemmenelyck gehouden, bynnen der

stadt van Bruessele, alzoo ten selven dage groote confluentie van volcke van allen quartieren plach te comen, als 't selve 't Heylich Sacrament sunderlinge, doer voirgaende acten, genaempt 't *Heylick Sacrament van Miraclen.*

« In welcker Processie rechts voer de Tabernacle en 't selve Sacrament gingen le Ducq Medina Celi, op Zijnder Excellencien (den Hertog van Alva) rechte zyde, als ouder in d'Ordenen van den Gulden Vlieze, de heere van Barlaymont, ende op de slincke zyde die hertoch van Aerschot, ende ter zyden, op de selve zyde, ginck de zoon van le Ducq de Medina, ende voer hem de heere van Havrez. Achter die tabernacle van den selven Heyligen Sacramente quamp Vargas naest vuegen hem aen de selve Tabernacle, de postmeester op rechte zyde ende Rodes op de slincke zyde; hebbende de Bisschop van 's Hertogen Bossche de misse gedaen, ende boven alle tortssen van alle d'ambachthouders vande stadt, met oick nae alle andere gemeynte, droegen elck tortsse de naebescreven, te weten, by ordenen : ierst de Gemeynte, daernae alle d'ambachten onder huerlieder kersse, groot in getalle omtrent den duysent, de Stadt met alle huere Officiers, den Raidt van Brabant, de Rekencamer, Secreten Raidt, Finantie, en voirts d'Edele vanden hove, elck van de minste ende meesten, hebbende een tortsse al berrende in de hand. » Bl. 290 v°.

Ik zie de aengehaelde byzonderheden aen als niet onbelangrijk voor de geschiedenis der hoofdkerk van Brussel.

Het verspreiden van Vlugschriften in de XVIe eeuw.

—

Tydens den opstand der XVIe eeuw, wist men even goed als in onze dagen gebruik te maken van de drukpers. Het regende als 't ware vlugschriften en liederen tegen Philips II en tegen zyne ministers. Die schriften, welke veelal 's nachts op de straten gestrooid werden, waren het voorwerp van de grootste aendacht van wege het Staetsbestuer, en alle middelen werden er aenge-

wend om de verspreiding er van te keer te gaen. Men vindt er een nieuw bewijs van in de volgende byzonderheden, welke ik uit de besluiten des stedelyken Raeds van Leuven overschrijf :

« May xxiii (1572) was byden Rade van der Stadt overdragen genoech gelycke publicatie te doene, gelyck vander Universiteyt wegen gedaen zoude wordden, om te comen tot kynnisse van den autheur van zekere *fameuse Libellen* oft *Gescriften*, die tot een oft twee reysen toe, gedivulgeert ende gestroyt oft geplect zyn geweest. Ende zoe wye de selve zal voirtsbringen dat die zal hebben xxv Carolus gulden eens, ende dat op de forme gelyck die genoech by den Borgemeester van Schore wardde gelevert.

« Nae noene heeft de Borgemeester van Schore ende J. Lievens (1) by den Rectoor geweest, om deswille de Lieutenant (2) de publicatie op de *fameuse libellen* nyet en begeerde te doene oft emmers in zyne presentien te laten geschieden, dan ierst geinformeert oft gesien hebbende de *fameuse dichten, scriften* oft *libellen,* die er gesaeyt waren, als daeraff noyt gehoert.

« Ende alzoo Doctor *Peckius* ende de Notaris *Bormans* mede ten huyse, ende hy den selven heere Rectoor van Maelcote waren besoingnerende, heeft J. Lievens hem 't selve verhaelt, die vercleerden geen scriftelyck bescheet daeraff te hebben, dan den Licentiaet Roza cortsleden, voir de Kerckdore, een billet in de hant gesteken, by hem voer missyve aenvert, ende by den Licentiaet Bollaerts verstaen fameux te wezen, in stucken gescheurt, als nyet *licite* om divulgeren, nae den rechte.

« Ende ten anderen van noch ander een billet alhier geweest een licentiaet woonende te Hulst, in Vlaenderen, zoene Doctor Jheremias, licentiaet, die een andere *dichte van den Oliphant* gecopieert hebbende, met hem in Vlaenderen hadde gedragen. Welcken volgens by Van Schore ende J. Lievens aen den Lieutenant rapport daeraff gedaen, ende Frederick van Hemsdale, zoen in den *Oliphant,* daerop ontboden, heeft, ten bevele van den lieutenant en den Borgemeester van Schore, de copie van dien opter Stathuys gebracht met vercleringe opten rugge hoe hy daeraen was gecomen by J. L. (Lievens) op ten rugge gescreven, ende alle 't selve in handen des voirscreven Lieutenants, ten presentie van den Borgemeester, gelaeten.

---

(1) Meester Jan Lievens, Pensionnaris der stad Leuven.

(2) De plaetsvervanger des Meijers.

« Maye xxiiij, des sondaigs, is de publicatie by J. L. (J. Lievens) aengaende d'aenbringen vanden autheurs van de voirscreven billetten, ter puyen van den Stadthuyse gedaen, op 't betalen van xxv Carolus gulden van Stadtswegen, die 't voerscreven zoude aenbringen, ten overstaene van P. Moons, lieutenant; van Schore, Goirts, borgemeesteren; Duffele, Winge, scepenen. » Bl. 486 en v°.

Een licentiaet in de Godheid, te Leuven, in 1573.

Men leest in het aengehaelde boek de volgende byzonderheden over de verheffing tot den graed van Licenciaet in de Godheid van Fulgentius de Bragantia, uit Portugael :

« Ten selven dage (7 July 1573), was de Licentie in Theologia van den heere Fulgensio, *oom*, *ghelyck men seyde*, *van den Coninck van Portugale*, zeer solempneelyck gedaen, die oick geseet wordt zeer nae le Duc de Medina te bestaen; ende d'oorzake van den memorien alhier gestelt, is van dien dat de selve heere Fulgentius, corts nae 't vertreck van den Prinsche van Oraignen, ten versuecke Doctoris *Michaelis du Bay*, den heere Doctoor *Swerio* ende *Janne Lievens*, brieven van Recommandatien gaff aen den hertoch van Medina-Celi ende don Sanchio, zynder Ex^le^ zoene, die welcke de selve *Swerius* schickte aen J. Lievens, alsdoen tot Yssche, aenden selven heere le Ducq Medina bestelden en oick van don Sanchio, beyde in persoon, die hun respective goede antwoorde daerop gaven (1). » Bl. 505 et v°.

---

(1) Deze Fulgentius de Bragentia, zoon van den hertog diens naems, werd op 6 October 1573 tot de waerdigheid van doctor in de Godgeleerdheid verheven. Zie Val. Andreas, *Fast. Acad.*, bl. 124.

Eene Uitvaert in 1573.

—

De besluiten van den stedelyken Raed van Leuven bevatten de volgende aenteekening over de uitvaert van MARTEN VAN DEN BERGHE VAN LIEMINGE (1), commies van de finantiën des konings, te Brussel, zoon van Augustijn en van Geertruide de Waerseghere, overleden den 16 July 1573 :

« Augusti iiij^ta 1573, is geweest d'uytvaert van den *Commis van den Berghe* (te) Sinte-Mertens (2) gedaen, te weten de misse by den parochiaen van St -Quintens ende 't singen by de heeren van St.-Mertens, solempneelyck, met xl tortssen, ende alle dragers van dien gecleedt, zoo van hooffde totten voeten, ende de minste tabbaert ende capruyn. » Bl. 531 v°.

« Ten selven dage, nae noene, heeft mijn Heere de Borgemeester van Schore, doer presentatie van J. Lievens, beschoncken de heeren van der finantien die ter uytvaert van den heere *Commis van den Berghe* waren gecomen, elck met vier stadt stoopen, *per cedullas* geteekent van Schore alleen.

Te weten de heere tresorier Schetz, met xij potten.

Den ontfanger-generael Baert is gegeven xij potten.

Den commis Rengot is gegeven xij potten.

Den greffier Sterck is gegeven xij potten.

Den commis Oyenbrugge, die seyde dat men hem zyne cedule te Bruessel zoude geven ende comen hulpen drincken, es alhier oick van xij potten. » Bl. 532.

Deze aenteekening levert een denkbeeld op van de uitvaert eens hoogen ambtenaers in de XVIe eeuw.

(1) Zie DIVÆUS, *Res. Lov.*, bl. 22.
(2) In de priory van St. Marten.

Pauwel de Prince, ingenieur der XVIe eeuw.

Het meergemelde handschrift behelst, aen den 18sten September 1573, de volgende berichten over den brusselschen ingenieur Pauwel de Prince, bestuerder der werken van de vaert van Willebroek :

« ... Om *Pauwelse de Princhc,* hem der dyckingen wel verstaende, naer Lovene te seynde, om d'advys opde indyckinge van der Stadt vesten, aen de *Spuyen* (1) te geven, naer denwelcken de selve Jan Lievens gesien heeft, September xix, maer en was in Stadt (Brussel) nyet, dan te Willebroeck, ende verwacht te dien dage. » (Bl. 566 v°).

« September xxvij, des Sondaigs smorgens, heeft J. Lievens ten iersten gesproken *Pauwelsen de Princhе,* ingeniaire, ten eynde nyet en zoude willen laten dien avont te Lovene te wesen, volgens zyne voirgaende toeseggen, om orde ende advys te geven hoe men, ter meester verzekerheyt ende minsten coste, zoude moegen toedycken d'uytgevloten oft vuytgedreven aelegronden vande Stadtvesten oft wallen, tusschen *de groote Spuye* ende *Heversche Poerte,* alsnu dieper ende zoo vol water als de diepte van de buyten vesten; tot welcken eynde de selve de Prinsche, ten voirscreven dage, naer Loven is gecomen, met brieven by J. Lievens, aen du Prez (2), tot directie van dien geschreven. » Bl. 580.

De uitvloeijing, waervan er in de afgeschrevene plaets gewaegd wordt, was veroorzaekt geworden door de beruchte overstrooming, welke op 8 January 1573 plaets had, en binnen Leuven groote verwoestingen aenrichtte. Pauwel de Prince was een der voornaemste *ingenieurs* van zynen tijd.

(1) De Sluizen der Dyle, op de Nyvelsche vest.
(2) Ad. Du Prez, Secretaris der Stad.

Een bezoek van Keizer Joseph II aen de Stad en Hoogeschool van Leuven, in 1781.

—

Keizer Joseph II, by zyne aenkomst te Leuven, in 1781, in stede van volgends het gebruik, door zyne voorzaten onderhouden, zynen intrek in de adellyke abtdy van Ste. Geertrui te nemen, stapte in een gasthof, het *Hof van Keulen* geheeten, af. Het geval wilde dat deze aloude afspanning destijds bewoond was door eenen liefhebber der geschiedenis, die geene de minste byzonderheid van 's Keizers aenwezen onder zijn dak liet verloren gaen. Die man, Michiel Pelckmans genaemd, heeft, in zyne *Kronijk van Leuven*, een handschrift dat op het stedelyk archief voorhanden is, eene nauwkeurige beschryving van het bezoek des zoons van Maria-Theresia gelaten. Dit stuk, alhoewel gebrekkig opgesteld, levert groot belang op voor de geschiedenis van die dagen. Trouwens, het zou, naer mijn inzien, moeijelyk wezen elders een meer duidelyker denkbeeld te ontmoeten van het karakter en de wyze van doen des vorsten, dan in het verhael van den ouden *hospes* uit het *Hof van Keulen*. Zulks heeft my aengespoord het stuk hier in zijn geheel te laten drukken.

« Op gisteren (21 Juny 1781), omtrent elf uren voor noen, kwam alhier in onse Stad aen eene voiture met de koken van syne Majesteyt Josephus den tweeden, roomsch keyser, enz., enz. Sy stapten af in de afspanning genaemd : *de Stad Keulen*. Naer dat deze alle de caemers van het huys gezien hadden, bevolen sy dat alle de vremde persoonen, dewelke aldaer gelogeert waeren, daer uyt moesten gaen. Daer naer ordonneerden sy dater gersten Stroy moest bezorgt worden om het bedde, waer syne Majesteyt gewoonelyck op slaept, te maken. Des naer middags, omtrent vier uren, kwamen, nog van Mechelen, twee voituren van syne Majesteyt; in de eerste saeten syne twee Secretarissen, en in de tweede den heere Branbilla, eersten

lyfchirurgeyn van syne Majesteyt, en synen eersten camerlink. Zoo haest deze heeren aengekomen waeren, heeft den eersten camerlinck en twee voetknechten, dewelke voor op den postwagen zaten, de ronde van de caemers gedaen, om te sien welke caemer sy voor zyne Majesteyt zouden genomen hebben; en namen, op de tweede stagie, de derde, dat is de laetste op den hoek; en de twee begonden aenstonds het bedde voor syne Majesteyt in staet te stellen, bestaende in een legerbeddeken, zonder gordynen, waerop alsdan geleyt wird eenen stroysack met het voorgezeyt gersten stroy gevult, en eenen wollen hooftpeulinck, welk wird gedekt met een paer seer fyne bedde laeckens en een zeer fyne witte gestikte sargie. Hier en tusschen hadde eenen van deze voorschreve heeren geordonneert dater iemant aen de Brusselsche-Poorte moeste gestuert worden, om aldaer syne Majesteyt af te wachten, welke van Mechelen langs Vilvorden op Loven kwam, om aen den postillon te zeggen, in welke *Auberge* syne Majesteyt moeste gevoert worden.

Korts naer seven uren des avonts is syne Majesteyt alhier aengekomen. In syne postvoiture was by hem zittende den Generael Tercy, en voor op de postvoiture sat synen getrouwen lyfknecht Meyer. Syne Majesteyt uyt de voiture gestapt zynde, gaet reght naer syne slaep-camer. Hier en tusschen wird de Magistraet (welke hem in syne aenkomste, benevens de Universiteyt afgewaght hadden, binnen de poorte van de *Auberge*), vermaent om naer den sael boven de keuken te gaen, alwaer syne Majesteyt haer *audientie* geven zoude. Alsdan komt syne Majesteyt van zyne camer, en gaet langs eenen anderen kant, met den Generael Tercy, in eenen anderen sael. De deure als dan tusschen de twee saelen geopent zynde, wordt de Magistraet, by dewelke was den heere van Bemmel, rentmeester der heeren Staten van Brabant, in het kwartier van Loven, ter *audientie* geadmitteert. Den heere Reniers, Opper-pensionaris deser stad, beginnende syn compliment te doen, wordt door syne Majesteyt belet van voort te gaen, en vraeght alsdan naer meest alle hunne namen en wat plaetsen sy in de magistrale bedieningen bekleeden. Den heere Pensionaris voorschreven presenteert hier naer, van wegens de Magistraet, een request door hetwelk aen syne Majesteyt gevraght wordt voor de stad Loven den vrydom van den thol, zooals de andere steden hebben. Het request wordt door syne Majesteyt zeer vriendelyk aengenomen, en voorders met de Magistraet nog over verscheyde zaken gesproken hebbende, ontfangen sy hun afscheyd, en zoo aenstonds wordt de deure, tusschen de twee saelen, gesloten.

Naer deze worden ter *audientie* geadmitteert den Eerw. heere Marcy, Proost van het capittel van St. Peeters alhier, en eenige Canoniken gedeputeert van hetzelve Capittel.

Hier naer wird ter *audientie* geadmitteert geheel de Universiteyt. Het compliment van den *Magnificus dominus Rector* ook geweygert zynde, heeft zyne Majesteyt met elke Faculteyt zeer vriendelyk over haere wetenschappen en lessen zeer wytloopig, en met zoodanige kennis gesproken, dat het tot verwonderinge van alle de omstaenders gedient heeft.

Naer deze is ter *audientie* geadmitteert geweest Mynheer de Brenart, Rentmeester der Domeynen van zyne Majesteyt, in het kwartier van Loven, en intendent van onse lovensche schipvaert.

En ten laetsten den Eerw^en^ en Edele Heere Baron de Renesse, Prelaet der adelyke Abdye van Ste Geertruyde alhier.

Ten tyde dat zyne Majesteyt de *audientie* gaf, hadde hy order gegeven van op de straete, voor het huys, te doen uitroepen, dat alle degene dewelke een request te presenteren hadden, konden binnen komen. Daer zyn aenstonds eenige persoonen, naer dat de *audientien* gegeven waeren, ter caemer opgegaen, en hy heeft gracieuselyk alle hunne requesten aengenomen.

Naer dat dit alles gedaen was, heeft syne Majesteyt zig naer syne slaepcamer vertrocken, tot zig roepende den Eerw. Heere Marcy, Proost van St. Peeters voorschreven, welken tot Weenen preceptear van syne Majesteyt geweest hadde; denwelken alsdan nog wel een geheele ure by zyne Majesteyt gebleven is.

Hier en tusschen was Mynheer Le Plat, doctoor in beyde de rechten, in deze Universiteyt, te rugge gekomen met synen oudsten sone, medebrengende een werck in quarto, in twee volumina gebonden, hetwelk hy gemaekt hadde op het Concilie van Trenten. Hy dede wederom aen syne Majesteyt *audientie* vraegen; maer daer kwam maer tot hem den generael Tercy, denwelken de reden gehoort hebbende, waerom hy nu nog eene tweede *audientie* vraeghde, om die boeken van zyn werk aen syne Majesteyt op te dragen, hem geantwoort heeft: « Dat syne Majesteyt geene boeken aenveerde, dewelke hem gepresenteert wirden, want indien dat syne Majesteyt dit dede, dat hy als dan haer met eenen waegen zouden moeten doen volgen, om alle de nieuwe boeken, welke haer gepresenteert wirden, doen te voeren, en dat wanneer zyne Majesteyt hoorde dat de boeken, dewelke hem gepresensenteert wirden goet waeren, dat hy, tot Weenen te rugge gekomen zynde, ze wel zoude doen coopen. »

Wanneer de Eerw[en] Heere Proost nu vertrocken was, begaf syne Majesteyt zig aen het schryven tot naer thien ueren. Hier naer gaf syne Majesteyt order dater den volgenden morgen, ten ses ure, eene misse moeste gecelebreert worden, dat hy die soude gaen hooren. Hy gaf order dater ten vier uren hier uyt de posterye eenen postillon te peerd naer Tervuren moest vertreken, en dat hy met hem nog moeste mede leyden twee goede ryperden, een met eenen sadel en een sonder sadel, dat hy te Tervuren aengekomen zynde syne peerden moeste in eenen stal zetten en te eten geven, en dat, wanneer syne Majesteyt tot Tervuren zoude aengekomen zyn, den postillon alsdan zonder peerden aen den Camerlink van synen Majesteyt zoude gaen zeggen, dat hy den Postillon was, denwelken dezen mogent uyt Loven daer gekomen was, en aldaer kwam om orders te haelen.

Hierna begaf syne Majesteyt zig ter ruste tot 's morgens vyf uren, wanneer, op den klokslag, syne Camerlingen de Camer ingetreden zyn. De gordyn der vensters geschoven synde, zoo wird syne Majesteyt wacker, en stont aenstonts op. Naer dat hy syn morgend gebed op syne knien gezegt hadde, schiert hy zig den baerd zelf, en werdt daer naer door eene van syne Camerlingen geaccomodeert. Hiernaer stelt hy zig aen 't schryven, en den caffé wordt hem gebracht, en voor hem op de tafel gestelt zynde, maekt zeer devotelyk het teeken des heyligh Cruys, en dan nog eenen merkelyken tyd, met te samen gevoegde handen en geboogden hoofde, gebeden hebbende, neemt daer naer synen caffé. Hier naer zig in de zelve iniform, te weten een groen kleet met roode opslaegen, en eene gele veste, zooals hy op gisteren hier gekomen was, gekleet hebbende, komt syne Caemer uyt; in het afkomen nog met eenige persoonen gesproken hebbende, ontfangt beneden aen de trappen nog veel requesten. Het was alsdan omtrent ses uren, treed in syne post voiture, blyft aldaer in regt staen, wordt in deze gesteltenisse, van beyde zeyde het volk beleefdelyk groetende, onder het gedurig geroep van *Vivat syne Majesteyt*, *Vivat Josephus!* enz., gevoert tot aen St. Peeters kercke, alwaer hy afgewacht wird van geheel het Capitel, alle in de beste Choorcappen; het weywater ontfangt hy van den Eerw. Heere Jacobi, outsten canonik, doende de fontie van Deken, in plaetse van den Eerw. Heere Zegers, maer den wierook gepresenteert wordende, bedankte hy, en zeyde zeer beleefdelyk : « *Avancez seulement.* » De heeren van het Capitel, nu omgekeerd zynde om syne Majesteyt naer den grooten Choor te geleyden, intonneerde Mynheer Jacobi den *Te Deum Laudamus*. Hetwelk, zoo men zien konde, syne Majesteyt zeer beweegde, want syne hand voor de oogen brengende is

zoo eenen stap dry à vier voortgegaen, en de hand alsdan afdoende, keerde hy syn aengezight met eene lachende minie naer den Generael Tercy. Voor den hoogen autaer gekomen zynde, alwaer een kniel-schabelle met een tapyt en twee kussens gereet gemaekt waren, aenstonds, zelf de kussens weg gedaen hebbende, knielt op de schabelle neder. De misse devotelyk gehoord hebbende, wordt door de Heeren van het Capitel wederom geleyt tot buyten de kercke, stapt wederom syne koetse in, en zig houdende gelyk hy naer de kercke gereden was, wordt gevoert naer de Halle, alwaer, op de Schole en Bibliotheke, met de Heeren Doctores eene samenspraeke gehad hebbende, wordt gevoert naer het *Ficum*. Naer eenige experientiën aldaer gezien te hebben, ende aldaer syne instrumenten beziende, vraegde syne Majesteyt oft dit alles was dat sy hadden? Waer op den Eerw. Heere Thysbaert, professeur der experientiën, antwoorde, dat dese verzamelingen maer in synen tyd begonst was, en niet anders hadden om alle deze bekostingen te doen, dan het gene sy uyt eene mildaedige gifte van haere Keyzerlyke Majesteyt Maria-Theresia, saliger memorie, ontfangen hadden, en dat sy hen nu voorders beveelden in de goede genegentheyt van syne Majesteyt. Waer op syne Majesteyt antwoorde: « Ik hadde myne intentie kenbaer gemaeck, dat het cabinet van syne Koninglyke Hoogheyd den Hertog Carel van Loreynen, saliger memorie, aen UE. zouden gegeven worden, en men heeft my geantwoort dat hier geene plaetse meer over en was om dat te plaetsen, en ik zien wel het contrarie. » Waerop Mynheer Thysbaert antwoorde: « Uwe Majesteyt kan hier in nog voorzien, want men begint dit cabinet maer te vercoopen op den ses-en-twintigste deser loopende maend Juny. » Waerop syne Majesteyt zegde: « Ik zal daer attentie op geven. »

Op den 24sten, naer noen, ontfanght Mynheer Thysbaert, uyt Brussel eenen brief onderteekent door den Heere secretaris van Staet Crumpipen, inhoudende dat, op het ontfangen dezer, Mynheer Thysbaert zig tot Brussel moest begeven, dat syne Majesteyt hem spreken wilde. Waerop tot Brussel gekomen zynde, wordt hem gezegt dat zulkx den wille was van syne Majesteyt, dat hy uyt het cabinet kiesen mogte hetgene hem goetdunckt, en hy kiest aldaer niet zonder groote murmuratie der Directeurs, (dewelke zeyden, dat hy nog wel alles nemen zoude) viertien stukken, dewelke alsnu hier geplaetst zyn.

Van het *Ficum* reyd syne Majesteyt naer den Botaniken-hof, en onder den weg en hielt het volk wederom niet op van zyne vreught te toonen, en onophoudelyk te roepen, zooals ik hier voren gezegt hebbe, waer over syne Majesteyt zig vergenoegt toonde, dede teeken

met de hand dat het genoeg was, en sprak hert op, dat het van alle die daer ontrent waeren klaerlyk verstaen wird, deze hertroerende woorden : « *Vivez mon peuple, soyez heureux !* »

Syne Majesteyt, naer den Botaniken-hof en de Schole der Anatomie gesien te hebben, en met de heeren Professoren gesproken te hebben, reyde naer de Vaert. Dezelve tot buyten de poorte gezien hebbende, keert van daer weder naer de oude-Brusselsche-poorte, en verlaet onse stad ontrent half tien uren (1).

Het vergezellen van Processien met muziek.

De beroemde Processie van Leuven, welke jaerlyks op den eersten zondag van September plaets had, ter herinnering van den zegeprael behaeld, in 891, op de Noordmannen, werd zeer vroeg met muziek vergezeld. Ten jare 1415 waren de speellieden des Hertogen en die der stad Antwerpen er in aenwezig. Men leest daeromtrent, in de rekeningen der stad, bl. 14 v°, het volgende :

« Gegeven Mijns Heere *pypers* van Brabant, 8 in September, die voer Onser Vrouwe ghinge, in Onser Vrouwen dage *nativitatis* i croene, valet xlix plecken. — Ende der stat pipers van Antwerpen i croene, valet xlix plecken. »

De Processie werd ten zelfden dage vergezeld door de boogschutters uit twintig verschillende steden, die naer Leuven gekomen waren, om deel te nemen aen den wedstrijd uitgeschreven door het Gilde dezer stad. In de Rekeningen ontmoet men dies aengaende het volgende :

---

(1) Over dit bezoek van Joseph II kan men mede het *Wekelyks nieuws uyt Loven*, door Staes, nagaen, 18e deel, bl. 11.

« Item, gegeven Wouteren van Hannuyt, viij in September, van xlviij gelten ryns wyns, die de hanboegscutters vander xx steden, die ten schietspele van buten comen waren, ende die inde Processie voer Onser Vrouwen met ghiengen, voer elc gelte vij plecken, valent cccxxxvj pl. » Bl. 18.

Uitvaert van Antoon, hertog van Braband, in 1415.

Antoon van Burgondie, hertog van Braband sneuvelde, zooals men weet, in den slag van Azincourt, den 27sten October 1415 (o. s.). Den 31sten der zelfde maend werd zijn lijk naer Halle overgebracht. Het stedelyk bestuer van Leuven zond 6 afgeveerdigden tot 's Hertogen uitvaert. Zulks blijkt uit de volgende plaets getrokken uit de Rekeningen der stad :

« Item, op t' eene vaert gheseint totHalle, xxxj in October, vj heeren, 1 clerc ende den coc, dats te wetene : Gielies die Rike, *Commoengemeester,* Raes van Graven, Jan die Witte, Jan vanden Huffle, Henrick ende Jan vanden Borchoven, Her Rombout, met ij peerden, ende Ard die coc, daer men brachte Mynen Heere van Braband, uten stride van Vrankeryk en van Yngelant, die daer doet bleven was, ende daer men vigiliën over hem dede, van 1 dag, valent, na portie van buten lants, xv gulden hollands, xxx pl. voer den gulden voerscreven; valent te gader cccl plecken. » Bl. 30 v°.

Den 14den November had er een lijkdienst plaets in St Pieters, te Leuven, tot welken het stedelyk bestuer, behalve de burgers, ook de vrouwen en jonkvrouwen der stad, by monde van Margriet de Bedelares, had doen uitnoodigen. Er staet in de Rekeningen :

« Item, gegeven Margrieten der Bedelerssen, xiiij in november, vander Vrouwen en Joffrouwen te bidden tot mijns Heeren Ulede van Brabant, xl plecken. » Bl. 55 v°.

« Item, ghegeven, by bevele der Stat, Heeren Goirde Beys, xiiij in November, omme te gheven den Priesters van St. Peters die messe lasen, doen men mijns Heeren van Braband ulede dede, te S[t] Peters, lxxiiij pl. » Bl. 58.

De wegen ten platten lande, in de 15e eeuw.

Ofschoon er in die dagen nog zeer veel ongeregeld bleef, had men echter gedacht aen het bepalen van de breedte der wegen ten platten lande. Ik vind in het *Groot Gemeyn-Boeck der Stad Loven,* daeromtrent het volgende :

« *De breidde vanden Herstraten ende Wegen, hoe breet sij sculdich sijn te sine :*

De herstrate . . . . xl voet breet.
Den drijfwech, van dorpe te dorpe, met beesten ende met getouwe . . . . xxxij voet.
Enen vaerwech . . . . xvj voet.
Enen kerckwech. . . . . vj voet.
Enen voetpat . . . . iiij voet.

Dese punten gemaect ende geordinneert metten here ende metter Stat ende metten goeder lieden van buten Raets, opten Moer, (ten stadhuize) int jaer (XIIIJc) LXXXIIIJ, in October. » Bl. 30 v°.

De ambachten van Leuven in 1433.

Leuven telde in dit jaer veertig onderscheidene ambachten. Zulks blijkt uit het stuk getiteld : *Dit es dordinantie also dambachten in de Processie sculdich sijn te gane :*

« Primo : smeden, mottalen (metalen) potghieters, ketelmakers, metsers, tymmerlieden, vleeschouwers, visschers, vetters, nuwe scoen-

makers, oude scoenmakers, sepliede, molders, bakkers, brieders (brouwers), bontwerkers, cupers, rademakers, draijers, zeelmakers, scrijnmakers, mandemakers, verwers, weevers, volders, tapijtwevers, linenwevers, scheerders, burduerwerkers, cleedermakers, cousmakers, oudecleedermakers, mersliede, teschmakers, vetwariers, tiechel-deckers, stroedeckers, froyteniers, barbiers, cruwageneren en wynroepers. » Zie *Groot Gemeyn-Boeck*, bl. 39.

Bedelary in 1394.

In de middeleeuwen zoowel als in onze dagen, werd er misbruik van de openbare liefdadigheid gemaekt, en van tijd tot tijd waren de gemeente besturen genoodzaekt het kwaed te keer te gaen. Het stedelyk bestuer van Leuven nam, in 1394, het volgende besluit :

« Item, dat nyemant achter straten bidden gaen en sal tot nymans behoef, met schalen, noch in hantschoene, noch in gheenre manieren, hi en hebe orlof van der stat, ocht enen segel van den Commoengemeester, ende so wiet dade, dat hys sijn soude op de scale en op 't gelt, dat hi verbeden hadde, half den Heere ende half der Stat, ende op enen wech te Vyndome. Anno XCIIIJ^{o} aug. xviij. » Ib. bl. 61 v°.

Wolven ten platten lande in 1433.

De wolven, welke vroeger in groote menigte de bosschen van Braband bewoonden, veroorzaekten de inwooners van het platte land groote schade. Meer dan eens vonden de openbare besturen zich in de noodzakelykheid maetregelen te nemen tot

het vernielen dier roofdieren. Men leest in het *Groot Gemeyn-Boeck der Stad Loven,* hieromtrent het volgende :

« *Van den wolffpanden.* Inder maniere hierna bescreven es getaxeert, bider stat Raide, xxix dage in April, int jaer xiiij[c]xxxiij, den cost gedaen aen de wolfspande liggende te Wesemale, die beliep op cj gripe, xl plecken voir elk gripe, op vueghe wouder enich van den dorpen hier nae bescreven hen met den voirscreven panden om wolve te vaen behulpen, dat sij die te Wesemale selen mogen halen, ende hoeren orber gedaen synde, daer wederbringen, op dats elc van hen daer weten moghe te vynden.

Ierst 't dorp van Wesemaele op.	x	gripen.
Holsbeke	x	id.
Cortelke.	x	id.
Rode.	x	id.
Nuwerode	viij	id.
Hondert.	x	id.
Rotselair	x	id.
Gheelrode	iiij	id.
Wiltsele.	iiij	id.
Herent ende Oesterhem	v	id.
Lynden	iij	id.
Libbeke.	vij	id.
Lovengoel	iiij	id.
Cortbeke over Loe	iij	id.
Pellenberch.	iij	id.

Item, want dit der gemeynder dorpen orber is, soe hebben dese vij (laetste) dorpen mede ghegouden ten onderwise ende beede van der Stat, behoudelic enen yegenliken sinen rechte. » Bl. 162 v°.

Lijst van juweelen toebehoorende aen de Abtdy van Vlierbeek, ten jare 1478.

De lijsten van juweelen, tydens de middeleeuwen, zijn soms zeer belangrijk voor de geschiedenis der beeldende kunsten. Men treft er niet zelden byzonderheden in aen, welke toelaten

den oorsprong van een of ander kunstgewrocht te bepalen. Ik aerzel derhalve niet de volgende lijst, uit het *Groot Gemeyn-Boeck*, over te schryven.

« De kerclike juwelen ende ornamenten, hier onder gecleert, toebehoorende den Godshuyse van Vliederbeke, zijn by laste heeren Lodewycs Pynnocx, Ridders, Meijers, ende der wethouderen van Loeven, gehaelt te Mechelen, ten huyse Jans Kersavont, vleeschouwer, ende, om de gelegentheyt van den tyde des oirlogs, gesedt onder de stad van Loeven ende op 't Register, metten inventaris hier nae volgende.

Ierst, een hooge monstrance metten doirne ons Heeren in een ront christalijn.

Item, een ander monstrance, daer te twee staden heylichdom inne leeght, in ronden christallen.

Item, eenen silveren Ingel, die zijn hande vutsteet, omtrent eenen voet lang.

Item, twee silveren Ingele houdende een ront lang christael, daer heylichdom inne is, deen met eene spere, dander met eender spinen.

Item, twee silveren apullen, deen metter A dander metter V.

Item, een schoene roede casufele.

Item, een oude cappe en een schoene broke daertoe.

Item, rycleden (1), die wit syn, omtrent den outaer te besigen.

Item, de stad en sal van desen juwelen niet scheyden, dan by den consente vanden convente van Vliederbeke ende by weten van mynen heeren den Meyer ende Wethouderen voirscreven.

Dese voirscreven juwelen zijn, by overdrage vander Stad ende met consente mijns Heeren des Meijers, gesedt in een grooter mande inden *Torre*, dair de privilegiën van der stad liggen, by ende ter presentiën van Janne Vander Borch, borgemeester, Emonde Roelants, Rase Vander Lynde, Gorde Hanckart, scepenen; Roelove Van Berthem, Roelove Lombart ende Janne Vanden Tymple, raiden der stad, dair toe ende om dat te doene gedeputeert, by den raide vander selver stad. *Actum Maij secunda, Anno* (MIV°) LXXVIIJ. »

En lager leest men :

« Dese voirscreven Juweelen alle ende yegewelke zyn, by overdrage vander stat en by weten en consente heeren Lodewijcs Pynnocx,

---

(1) Autaergordynen.

ridders, meijers, te Loven, oic by versieke ende vervolge heeren Jans Van Langrode, administrateur, heer Arents Honichs, prior, ende Symoene Gielis, religieus des Goidshuysen van Vliederbeek, overgelevert den selven heere Janne Van Langrode ende syne adherenten, vuten Torre, daer die lagen, enz. July 21, A° 1480. » Ib. Bl. 204.

Het dient hier te worden opgemerkt, tot verklaring van het vorenstaende, dat de charters der stad destijds in den Toren van St. Peeters, het Belfort der gemeente, bewaerd werden.

Honden.

De gemeenteraed van Leuven nam, ten jare 1416, het volgende besluit :

« Item, soe wie van nu voertaen enigen hont binnen der stat van Loeven vynghe met zacken of anders, het waren honden van binnen der stat of die van buten in quamen, dat die verboren soude eenen wech tot Onser Vrouwen Charters, sonder verdragen. De Rike, Herthals, enz. July 1ª. Anno XIIIJ^c^XVI. » (Zie Register, N^r^ 88, bl. 29).

Dit schijnt te bewyzen, dat de honden in dien tijd binnen onze goede stad niet zeer gemeen waren.

Daghuren, enz., in 1419.

Men leest in het Register, N° 88, bl. 35, het volgende :

« *Dits d'ordinancie vander Settingen vanden herbergiers vanden peerden ende vanden dachueren vanden ambachten.*

Primo, de herbergiers selen hebben iiij plake van ij vaten corens.

Item, metsers, tymmerlieden, tyecheldeckers, selen hebben 's daeghs voer haere dachuren, elc op sinen cost, x labay ende op der liede cost vij labay.

Item, de pleckers, strodeckers, selen hebben viij labay op horen cost, ende v labay op der liede cost.

Item, de zeghers (zagers) hebben ix labay elc op sinen cost, ende vj labay op der liede cost.

Item, twee opperknapen, die van weerden sijn, selen hebben alsoe vele als een meester.

Item, de zomerdachueren selen dueren van halfmerte tot Alreheylegen misse toe, ende de wynterdachuere selen duercn van Alreheylegendaghe tot halfmerte, ende dan sal men hen afslaen terdel van der dachueren. »

Aenteekeningen.

In het *Ordonnantie-Boeck der Stad Loven* leest men de volgende aenteekeningen :

« Anno XIIIJ^cXLVIJ, soe leet 't volc van wapenen doirc Brabant omme te hulpen te treckene den hertoge van Cleve.

Anno XIIIJ^cLIX, in de maend van September, soe leet 't volc van wapenen doir Brabant, omme te trekene in den lande van Gelre.

Anno XIIIJ^cLXIJ, den xviiij dach van Aprille, soe was de groote clocke gegoten, wegende twelf dusent (ponden) by meesteren Dyemerce Magreet, van Bourgondiën geboren. » Bl. 72 v°.

De klok, waer hier spraek van is, was de storm van St Peeters, geborsten op het einde der verledene eeuw. De huidige storm van de zelfde kerk, welke vroeger den naem van *Maria* droeg, werd, in 1458, mede door D. Magreet gegoten.

Het bruin bier in 1442.

In vorige eeuwen had het bruin bier, 't welk thands in de voornaemste steden van Braband algemeen gedronken wordt, schier

geenen aftrek. Het was byna uitsluitelyk voor de zieken bestemd. Het stedelyk Bestuer van Leuven verleende, in 1442, aen Jan Gelains, brouwer in *den Temps*, eenen afslag van accijnzen omdat hy dertien mael bruin bier vervaerdigd had.

Ik lees in de Rekeningen der stad, bl. 109, de volgende vry aerdige aenschryving :

« Omme dat die innegeseten van der stat, te weten de zieke ende andere arme, bruyn gruytbier binnen der stat gherne gedroncken hadden, ende want daer *quade neringhe ane es, ende qualiken dat vercocht wert, omme dat de liede niet gemeinlyc gewoen zijn te drincken,* soe en woude dat niemant vanden brieders binnen Loven brouwen, die Stat, men hadde hem groot voirdeel gedaen; soe heeft Jan Gelains, brieder in *den Temps,* dit bier aengenomen te bruwen dit voirscreven jaer uut, bi overdrage vander stat Rade, op half assize. Ende heeft gebrouwen dit jaer xiij bieren, daer hi af sculdich was van assize van elken biere ij gulden 1 quaert, maken xxix gulden, 1 quaert val. dcclxxxix pl. 18 m. »

Bedelaers in de kerken, A° 1481.

Men vindt in de Rekeningen der stad Leuven, van 1481, bl. 41 v°, de volgende aenteekening :

« By overdrage van den Rade van der Stad, es bevolen, den Rintmeesteren van der stad, te ghevene Johannes, den Coster van sincte Peeters (1), van dat hy *de arme liede, die met grooten hoopen, alle de kercke duere, om Gode ghinghen, ende hen daer dicwyle ontamelyck hielden, ende dicwyle daer inne vochten, en hem onder sloeghen, met quaden woerden* (*woorden*) *malcanderen te gheven,* enz., die arme buyten der kercke te houden, hem vergouwen, voer synen arbeit, tot eenen tabbart te hulpen, iij gulden, xviij plecken. »

(1) Te weten Jan Van Kessel, koster van S[t] Peeters.

Necrologium Monasterii Heilissemensis.

—

Het stedelyk archief van Leuven bezit een *Necrologium* der abtdy van Heilissem, geschreven in 't begin der XVIIe eeuw. Dit handschrift bevat eene reeks namen van geslachten, welke tot Braband behooren. Jammerlyk zijn by deze namen de sterfjaren niet aengeschreven : uit dien hoofde verliezen de byzonderheden, welke in het boek voorkomen veel van hare waerde.

Het blijkt uit dit *Necrologium*, dat te Heilissem de jaergetyden van ettelyke brabandsche vorsten gehouden werden. De volgende aenteekeningen bevestigen zulks :

27 Feb., commemoratio D^{ni} *Henrici*, piae memoriae, ducis Brabantiae, in cujus anniversarium habemus decem solidos ad refectionem fratrum.

3 Maiis, com. et piae memoriae illustris principis *Johannis ducis Brabantiae*, Victoris in *Woronc* (1).

7 Maiis, com. Domini *Gaffridi* (sic) fundatoris ecclesiae S. Mariae de Parco.

20 Augusti, com. D^{ni} *Godefridi, ducis Lovaniensis.*

3 Septembris, com. et piae memoriae *Henrici, ducis Lotharingiae.*

4 Novembris, com. Margaretae, ducissae Brabantiae pro qua habemus modium siliginis, mensura thenensis.

De 3^{den} February werd er het jaergetyde gehouden van zekeren *Geerard van Keulen*, priester en kanonik van Heilissem, die vele boeken voor zijn klooster geschreven heeft. De aenteekening luidt :

« 3 Februarii, commemoratio fratris *Gerardi de Colonia*, Sacerdotis et canonici nostri, qui multos bonos libros scripsit pro monasterio nostro, pro suo anniversario faciendo. »

(1) Woeringen namelyk. Het geldt hier Jan I.

Deze aenteekening laet toe de lijst onzer middeleeuwsche *scriptores* met eenen naem te vermeerderen.

Ik schrijf hier nog eenige andere aenteekeningen over :

24 Maiis, com. *Odae de Geest*, familiaris nostrae, in cujus anniversarium habemus, in territorio de Geest, 4 modios et 2 sextaria frumenti.

6 Junii, com. fratris *Henrici Zeelere*, de Lovanio, sacerdotis et canonici nostri, qui legavit officio custodiae unam cappam cum casula.

11 Julii, com. fratris *Mathaei Bloenix*, investiti de Holede ac peregrini sancti Sepulchri, sacerdotis et canonici nostri.

28 Octobris, com. *Sigardis de Linsmeaux*, in cujus anniversarium habet conventus dimidium bonarium terrae juxta *Leprosos*, in S^{to} Trudone. »

Veroordeelingen tot het doen van Bedevaerten, A° 1484.

De straffen, welke gedurende de middeleeuwen, wegens misdrijf tegen de voorrechten der steden of tegen de stedelyke ambtenaren opgelegd werden, bestonden veelal in het verrichten van bedevaerten naer een of ander wonderdadig beeld. De plichtige was genoodzaekt den pelgrimsstaf op te vatten en de aengeduide plaets te bezoeken. By zyne terugkomst moest hy den Meijer een getuigschrift overhandigen, afgeleverd door het bestuer der kerk, welke hy had bezocht, ten bewyze dat hy de bedevaert afgelegd had. Wie niet in staet was zich op reis te begeven, of op het geld niet moest zien, volstond met het betalen eener somme ten profyte van de stad en den vorst. Deze somme was bepaeld volgends den afstand der te bezoekene plaets. Het stedelyk bestuer van Leuven nam, in 1484, omtrent de zaek een besluit, 'twelk voorkomt in 't *Ordonnantie-Boeck*, N° 18, bl. 23, en dat my vry belangrijk toeschijnt voor de geschiedenis der zeden en gewoonten in de 15° eeuw. Ik schrijf het hier over :

« Dese ordinancie ende eendrechticheit es gemaect ende overdragen bi den Meyere ende metten Raede van der Stat ende metten goeden lieden van buten Raets, omme ghemeynen orber ende profyte vander stat, ende omme raste ende vrede onder de goede liede vander stat te hebben ende te vueden, xxi dage in October, int jaer XIIII^c^LXXXIIIJ.

Inden yersten, dat alle de ghene die van nu voertaen mesgripen ende mesdoen jeghen de Stat ocht jeghen der stat recht, in worden oft in wercken, in wat maniere dat ware, die selen onsen ghenedegen Heere ende der Stat dat beeteren met alsulke beedeverden alse de Stat daer op setten sal, ocht gheven voer elke beedevert alsulke somme gelts alse daer op ghesedt es, half onsen genedigen Heere ende half der Stat, ende daer af sal de coese altoes staen inde stat vander bedevert of vanden gelde dwelc sy kyesen sal, ende altoes die bedeverden te porren binnen den yersten xl dagen. Ende soe wie binnen de xl dagen niet en porde sine bedeverde te doene, die soude sijn op enen core van enen liber ouder groete, half onsen genedegen Here ende half der Stat, nochtan soe soude hi sijn bedevert moeten porren, des naesten daeghs nae den voorscreven xl^sten^ dach, op de selve core.

Item, een bedevert in Cypres	l	Peters.
Een bedevert in Cypre ende jaer ende dach daer in te bliven	c	id.
Een bedevert te sente Jacobs in Galissiën.	xx	id.
Een bedevert te Ritchemadouwe	x	id.
Een bedevert te Charters.	v	id.
Een bedevert te Vyndomme	vj	id.
Een bedevert te Cantelberge	vj	id.
Een bedevert te Sent Joes	iij	id.
Een bedevert te Bonen.	iij	id.
Een bedevert te Coelne	ij	id.
Een bedevert t'Onser Vrouwen, te Parys.	iiij	id.
Een bedevert t'Aken	i	id.
Een bedevert te St Mertens, in Tours, in Thoreyne. .	vj	id.
Een bedevert ten Bossche.	i	id.
Item, een bedevert te Triere.	iij	id.

Item, soe wie een mes toghe op yemande binnen den sinen (1), hi soude onsen genedigen Heere en der Stat, te beternesse, doen een bedevert t'Onser Vrouwen te Ritchemadouwe.

(1) Binnen zijn huis, namelyk.

Item, een bedevert te S[t] Theenwouts, in Elzeten, vj peters.

Item, so wie enen anderen sochte in evelen moede, binnen den sinen, omme hem te evelen of te quetsen, sonder quetsen ochte op sijn huys stiete ocht sloeghe of op yemans huys daer yemand ingegaen ware, omme hem te bescudde, bi dage, hi soude onsen genededigen Heere ende der Stat te beeternisse doen eene bedevert te St Jacobs, in Gallissiën. Ende soe wie des gelycx dade, bi nachte, hi soude onsen genedegen Heere ende der Stat een bedevert doen in Cypres. En soe wie aldus mesdade jegen de Stat ende jegen enege pertie te gader, die soude dat beeteren ons ende genedegen Heere ende der Stat alse vorscreven es, ende der pertien nae goetduncken der peysmakers, ende behoudelec altoes in desen saken onsen genedegen Heere ende der Stat hoeren coeren ende horen rechte. »

Wanneer die van Ludike den voetval deden, A° 1431.

De ambtenaren uit de middeleeuwen teekenden vry algemeen de groote gebeurtenissen, waer zy ooggetuigen van waren, aen op het schutblad van een of ander register, en hunne aenteekeningen leveren veelal groote waerde op voor het toelichten der geschiedenis.

Achter den bladwyzer van het CLEYN-CHARTERBOECK der stad Leuven leest men, onder den bovenstaenden tytel, het volgende *memorandum,* 'twelk misschien nog wel elders voorkomt :

« De zoene ende den voetval aen den gnaden ons liefs genedichs ende geduchts Heeren, 's hertogen van Bourgoingen en van Brabant, enz., gedaen by heeren Janne van Loen, bisscop van Ludicke ende greve te Loen, ende Janne van Loen, heere van Heynsberche, synen vader, met sommigen heeren van der capitelen van Ludick, van der capitelen wegen, te gader met den edelen vanden selven lande van Ludick, van 's lands wegen, van alsulken oerloege als geweest hadde tusschen 't lant van Ludick ende den lande van Namen, gesciede te Mechelen, *in den Roeden Leeu,* op sent Thomas avont, int jair Ons Heeren dusent, vierhondert ende eenendertich. »

Een noenmael Margaretha van Oostenrijk, ten jare 1509, aengeboden.

De rekeningen der banketten, welke de openbare bésturen in vroegere dagen uitstekenden persoonen en vorsten aenboden, leveren het meeste belang op voor den geschiedvorscher, omdat ze ons altijd iets nieuws leeren over de zeden en gewoonten onzer vaderen : zy mogen derhalve niet verwaerloosd worden. Onder de verschillende rekeningen van dien aerd, welke ik in myne oudheidlievende nasporingen ontmoet heb, is degene betrekkelyk een noenmael, ten Stadhuize van Leuven, op 2 September 1509, Margaretha van Oostenrijk en haren neef Karel V aengeboden, eene der belangrijkste. Ik schrijf ze hier met alle nauwkeurigheid over :

« *Costen gedaen opten* Loven Carmesdach, *ij^a Septembris A^o xv^c neghene, ter maeltijt als hertoge* KARLE *ende vrouwe* MARGRIETE, *duaghiere, hertoghinne van Savoyen, opter Stathuys waren ende hen die maeltijt by der Stat geschonken wert.*

Item, aen xij capuynen, 't stuk iiij st. ij lib. viij st.
Aen xij kieken, xx st.
Noch xij kieken, xv st.
Aen xij paer duyven, xj st.
Aen eenen hamel, ij lib. viij st.
Aen noch ½ hamel, xxx st.
Aen ij paer conynen, x st.
Aen xij velthoenderen, xxx st.
Jouffrouw Margrete Mynnen van fruyt ende rapen, vj st. vj d.
Aen lx potten merts bier, xxx st.
Aen xvj potten paillets, xx st.
Aen broot, xvj st.
Aen de *Sottinne* van mijn genadeger Vrouwe, geheten ANNA, vj st.
Aen persen, peren, appelen tot Jan Noyts, vij st.

Aen quede appelen, iij st.
Aen hondert eyeren, viij st.
Aen eenen pauw, xx st.
Aen eenen swane, xx st.
Aen 1 pot garsegougere, 1 st. vj d.
Aen Lembrecht de Peckerot van keren, 1 st.
Noch persen, peren, noten, xij st.
Aen Lynen Guldensteecx noch van rapen, ij st. vj d.
Wouter de Careman van iij vaten waters, 1 st. vj d.
Den selven van te vueren den wijn die der Stat geschoncken was, ij st.
Item, Henrich Lenarts van eerden potten ende eerden teylen, georboirt in de coken, xiiij st.
Aen gereetscap van de coken, speten, pannen, ketels, cruycken, gelasen, tsamen, xxx st.
Item, betaelt der werdinne *in den Hoevel*, van eender cruycke die gebroken was, ij st.
Aen xv lib. boeteren, xviij st.
Aen 1 molenvat souts, ij st.
Aen broot, *in de Herpe*, vij st.
Aen grauwe bier, xv potten, iij st. ix d.
Van schueren ende die coken te reynigen met twee servietten die verloren waren, ix st.
Peteren den conchierge vander Stathuys, die geleent hadde ij ammelakenen ende 1/2 dousaine servietten, iiij st.
Aen clxv potten rynswijns, den pot te j st. iij quaert, valent xiij lib. vj st. iij d.
Aen vij potten beaunen, de pot (vacat).
Aen calfvleesch, rintvleesch ende anderssints gecocht by den coken, xij lib.
Item, aen twee witte manden, die verloren sijn, iiij st.
Aen noch kieken, ix st.
Item, noch aen broot, ij st.
Item, betaelt Henrich de Pruyter, brieder, van eender ame xviij stuversbiers, die hy der Stat, ten tyde van der selver maeltijt gelevert heeft, per quitantie desselfs, van den date xx February A° XV° negen, de somme van xviij st.

Item, ten selven tyde betaelt Peteren Vander Beke, van diversche pertien, als suker ende ander pertien van spetten ende anderssins, by hem gelevert, in de maeltijt voirscreven, als int particulier vercleert is in gescrifte by hem daeraf by eender cedule overgegeven, mitsgaders

syne quitantie, daerop gescreven staende de somme van (1) ix lib. xiiij st.
Item, betaelt den overboden ende onderboden voer hen lopen, vueren ende moeytte, die sy hadde int halen ende bringen van alrehande vitaliën ende drancken, enz., inde maeltydt geschoncken hertoghe Karelen, op den kermesdach voirscreven, ten bevele vanden overborgemeester Crol, xxiiij September A° IX, *in den Rosenhoet*, xxv st. (2). »

Tot dus verre de Rekening. Voor den lezer, die minder met de geschiedenis der numismatiek van Belgie bekend is, dient er te worden aengestipt, dat het hier geene koperen, maer zilveren stuivers geldt.

Margaretha van Oostenrijk met haren neef Karel V op de Burcht van Leuven.

Ik heb elders aengeteekend, dat Karel V in zyne jeugd, de Burcht van Leuven meermalen bezocht, en er soms eenigen tijd verbleef. Den 28sten Mei 1510, kwam hy op het oude slot der graven van Leuven, in gezelschap van zyne moeije, Margaretha van Oostenrijk. By zyne intrede werd hy wegens het stedelyk bestuer met eenen fakkelstoet vereerd. De jonge Prins nam zynen intrek in de kommandery van Chantrain, welke naest het slot gelegen

(1) Deze post luidt aldus in de Rekeningen der Stad, bl. 269 v°. « Item, betaelt Peteren Vander Beken vander pertyen int pertylier alhier in geschrifte overgegeven ende verclaert, by hem gedaen ende gelevert, totter maeltyt gehouden opter Stadthuys, te Loevene kermisse, in Septembri A° XVc negene, die de selve Stadt schinckt hertogen Kaerle ende mijnder genadegher vrouwen Margriete, duagiere, hertoghinne van Savoyen, by quitantie des voerscr. Peeters, van den daet xviij Sept. A° XVc negen, ix lib. xiiij. »

(2) Deze rekening wordt hier gedrukt volgends den tekst voorkomende in het dagregister van het bureel der Rentmeesters van 1509. bl. 315, omdat deze tekst vollediger is dan degene voorkomende in de Rekeningen der Stad, van het zelfde jaer, bl. 269 v°.

was, en verbleef er verschillende dagen. Zulks blijkt uit de volgende byzonderheden, welke ik uit de Rekeningen der Stad overschrijf :

« Item, betaelt Peeteren vander Beken, apotheker, van vierentwintich tortssen by hem der Stadt gelevert, als *myne genadige Heere de Hertoghe* ende *Vrouwe* MARGRIETE, hertoghinne van Savoyen, alhier te Loeven, op de Borcht gelogiert waren, per quitantie desselfs Peeters, vanden daet xxvij Mey A° XV° thiene.

Item, betaelt Aerde van Velthem van diverschen slotelen ende anderen yserwercke by hem gemaect int *cleyn huys van Chanterain*, *neven 't Drinckwatere*, daer hertoghe KAERLE inne gelogiert was.

« Item, betaelt Pauwel Wellens, van dat hy opten Heylich Sacraments avont, met zynen gesellen, gevoert heeft vijff *voeder meijen*, op de Borcht, ende die gehaelt op den Loobosch, om 't prijeel voer *onsen genadigen Heere* daer mede te maken, per quitantie desselfs Pauwels, vanden daet viij Juny A° X. »

« Item, betaelt Janne Van Aeps, gelaesmaker, van een nyeuwe gelasen vensterken, opte camere daer vrouwe Margriete gelogeert es, van vier voeten, den voet te ij st., val. per quit. x^a^ Juny XV°X°. — viij st. »

« Item, betaelt Janne De Smet, alias Scotelmen, der Stadt voetbode, voer hem selven ende noch anderen zynen medeboden ende portieren, voer huren loen, van dat zy der Stadt stoopen, die allomme te diversen heeren ende plaetsen, logijsen gedragen waren met wyne, vander Stadt wegen hen geschonken, ten tyde als hertoghe KAERLE ende vrouwe MARGRIETE opte Borch quamen liggen, xxviij Mey ende des heylichts Sacraments dach, penultima Mey XV°X°, te vergaderen ende de selve stoopen wederom thuys te halen, enz., vj lib. »

Rekeningen der Stad Leuven van 1509, Bl. 273 v°, 274, 278, 291 v°.

Geboorte eens Prinsen, in 1481.

In de XVe eeuw zoo wel als in onze dagen, ontvingen de Steden bericht van de geboorte van vorstelyke kinderen. Dit blijkt uit

de volgende aenteekeningen uit de Rekeningen der Stad Leuven van 1481, bl. 42 :

« Eenen boode mijns genedigen heeren, die alhier de meere ende tydinghe brachte dat mijn genedege Vrouwe, de Hertoghinne van Oostryck ende van Brabant, bleven ende verledicht es van eenen scoonen jonghen knapelynen kinde, ten bevele van den Burghemeester, hem gegeven te drinckghelde, x[a] Septembris LXXXJ, twee postellatus gulden, *Valent* 1 guld. xlij pl. »

De geboorte van dit kind werd binnen Leuven met luister gevierd. Zulks leert men mede uit de Rekeningen :

« Ende alsdoen gemaect van blyscapen, groote vieren vander Stad houte ende van peckvaten die gehaelt sijn. Item, Willem Tybe alsdoen gelevert drie peckvaten, costen stuck vij pl. *val.* xxij 1/2. pl. Item, Arndt De Costere alsdoen gelevert ij peckvate, coste stuck vij 1/2 pl. *val.* xv pl. Item, Arndt Tegen den Mantel van gelyken gelevert ij peckvaten, coste xv pl. Item, Philips De Scepman van gelyken gelevert ij peckvate, costen xv pl. Item, Merten De Decker vanden peckvaten te halene met synen cruywagene, hem vergouwen ij pl. vj st. p. Item, van stroode om de voirscr. peckvate te onsteken, ende van nagelen tsamen verg. iij 1/2 pl. val. tsamen lxxiij pl. vj st. » (f[o] 42.)

De doop werd door een gezantschap van leden uit den Stedelyken Raed bygewoond :

« Item, Jan Roelants, heer Jan Pynnock, ridder, Ernout Roelants, Jan Vanden Tymple, Claes Merchant, zijn vander Stad weghen gesonden geweest, xvj Septembri Anno LXXXJ, te Bruessele, om den jonghen hertoghe te hulpen kersten te doen; daer om zy uut waren ij dagen, met x perden, 's daeghs elck pert gherekent voer x stuvers, valent 't samen xj guld. vj pl. » (Bl. 19).

Het geldt hier den doop van FRANS, zoon van Maximiliaen I en van Maria van Burgondië, geboren te Brussel, den 10[den] September 1481, en vier maenden daerna overleden.

EDWARD VAN EVEN.

Diederic van Assenede.

Dat de geschiedenis onzer middeleeuwsche letterkunde sedert eenige jaren met reuzenschreden vooruit gaet, is onbetwistbaer. Geen dag loopt er schier voorby, zonder dat men in dat vak het een of ander aen te leeren hebbe. Dan is het een gedenkstuk van onze oude poëzie of proza, dat voor de eerste mael gedrukt wordt, dan is het de naem van eenen dichter, die geheel onbekend was gebleven, en die de reeks der mannen komt verryken, die zich in die vroege tyden, ten opzichte onzer moedertael verdienstelyk maekten.

Toen Gérard, in 1809, zyne aenteekeningen aen De La Serna mededeelde (1), wist hy slechts de namen van een achttiental nederlandsche dichters, die vóór het jaer 1500 bloeiden, op te geven, en Willems, die het eerste deel zyner *Verhandeling* twaelf jaren later schreef, had er slechts twee of drie by te voegen. Hoe verbazend is sedert dien tijd hun getal aengegroeid! Wat al namen van verdienstelyke mannen zijn er aen de vergetelheid ontrokken, en wat al merkwaerdige letterprodukten aen den dag gekomen! Doch, niet tegenstaende al de ieverige poogingen van zoo talryke geleerden, zweeft er nog veel duisters over de geschiedenis onzer vroegere letterkunde. Er is dus nog een ruim veld over voor hen, die zich op dergelyke studiën willen toeleggen.

---

(1) Deze aenteekeningen zijn te vinden achter De La Serna Santander, *Mémoire historique sur la Bibliothèque de Bourgogne.*

Tot hiertoe immers heeft men nog weinig getracht het juiste tijdstip, waerop dit of geen dichtstuk werd vervaerdigd, te bepalen of het aen den eenen of anderen onzer reeds bekende schryvers door vergelyking van dichttrant, stijl of tael, toe te kennen. Wat er ons ook vooral ontbreekt zijn inlichtingen omtrent het leven en bedrijf van hen, die zich tydens de middeleeuwen op de beoefening onzer letteren toelegden. Hunne namen kennen wy, maer in het algemeen ook niets meer. Vooral van den rang, dien zy in de maetschappy bekleedden weten wy weinig of niets. Nochtans zou men, zoo door het doorbladeren onzer grafelyke en stedelyke rekeningen, als door het zorgvuldig lezen onzer oude charters, soms eenige nadere inlichtingen kunnen aentreffen.

Men weet dat zelfs omtrent onze meest bekende dichters, Jacob van Maerlant niet uitgezonderd, er nog veel onzekerheid heerscht.

Ik dacht dus dat het niet ongepast zou zijn hier acht oorkonden, op te nemen, waeruit men eenige byzonderheden kan putten omtrent zekeren *Dièrekin d'Assenède*, dat is *Diederic van Assenede*, die wel de zelfde zal zijn als de dichter van dien naem, welke het bevallige verhael van *Floris en Blanchefloer* in onze tael overbracht. Ik doe dit des te gereeder daer de tekst van die stukken tot hiertoe ongedrukt bleef, en men er slechts den korten inhoud van kende (1). Alle zijn getrokken uit twee *Cartularia*, afhangende van dat gedeelte des archiefs der graven van Vlaenderen, hetwelk te Ryssel berust. Ik ben de afschriften verschuldigd aen den opper-archivaris van het departement van het Noorden, den heer Le Glay, vader, aen wien ik hier voor die gulhartige mededeeling mynen openlyken dank betuig.

Er komen twee mannen voor die den naem van *Diederic van Assenede* dragen, en die beide zouden kunnen doorgaen als zijnde

---

(1) Voorkomende in de Saint-Genois, *Monumens anciens*. D. I.

de dichter van den *Floris en Blanchefloer*. De eene, over wien ik hier in het breede handel, en de andere van wien men niets anders weet dan dat hy in 1315 schepen van der Keure te Gent was (1). Ik denk echter dat het pleit ten voordeele van den eersten moet beslist worden.

Toen Hoffmann van Fallersleben ten jare 1836, *Floris en Blanchefloer*, voor de eerste mael uitgaf, schreef hy, sprekende van Diederic van Assenede : *Warscheinlich gehört er der ersten Hälfte des XIV Jahrhunderts an* (2). Doch Willems, die weinige maenden daerna den *Reinaert* in het licht zond, deed te recht opmerken : « Dat men gewoon is de meeste nederlandsche gedichten der middeleeuwen aen latere tyden toe te eigenen, dan waertoe zy werkelyk behooren. » Zoo doet men « gaet hy voort » onder andere, een onzer voortreffelykste dichters *Dirk van Assenede*, zeventig à tachentig jaren later figureren dan hy geleefd heeft. Zyn naem komt reeds voor in eene charter van de maend October 1273, vermeld in St. Genois, *Monumens anciens*. I, bl. 651, toen hy zeker niet jong meer zal zyn geweest, want de gravinne Margaretha noemt hem in dit stuk *Diérekin d'Hassenède, son clerc* (3). »

Professor Lulofs, alhoewel hy in het geheel maer niet aen onze letterkunde eenen hoogen ouderdom wilde toekennen, dorst zich toch tegen het gevoelen van Willems omtrent den leeftijd van onzen vertaler van *Floris en Blanchefloer* niet stellig verzetten (4).

Doctor Jonckbloet aerzelde niet met Willems in den klerk

(1) *Memorieboek der stad Ghent van 't jaer* 1301 *tot* 1737, uitgegeven door de *Vlaemsche Bibliophilen*, bl. 23.

(2) *Horae Belgicae*. Pars tertia, bl. X.

(3) *Reinaert, Inleiding*, bl. XVII.

(4) *Verhandeling over den tijd van den eerst regten aanvang en vroegsten bloei onzer oude bepaaldelijk gezegde Nederlandsche Letterkunde*. Groning. 1847, in-8° bl. 33 en 96.

van Margaretha van Constantinopelen onzen ouden dichter terug te vinden, en : « Waarschijnlijk « zegt hy » deed zijnletterkundige roem hem door de gravin opmerken, en zijn poëtische arbeid ging vooraf aan de officiële betrekking, even als men vermoedt dat ook met Maerlant het geval is geweest. Even wel is het niet onmogelijk dat hij dit lied voor de zwartoogige gravin gezongen hebbe, want de volgende plaats :

Elc es sculdech om sijns heren moet
te wachten ente nemen ware,

niet in 't fransche origineel aanwezig, verraadt den hoveling; maar dan moet het jaren voor den aangetogen datum (1273) geweest zijn, daar zij op zeventigjarigen leeftijd, te midden van de beslommering der politiek, wel niet meer aan zangen der liefde het oor zal geleend hebben (1). »

Tot dus verre professor Jonckbloet. Ook maekt hy op uit de volgende verzen van Maerlants Alexander :

Ic bem dies harde wael bedacht,
dat Blancefloer die vrouwe van Spaniën
noch *Blanchefloer* die in Bartaniën
van tilen rise (2) was ontfaren,
noch *Blancefloer* van Beauraparen
van scoenheden haer niet en gheliken.

dat de *Floris en Blanchefloer* reeds in onze tael bestond vóór dat Maerlant zynen Alexander schreef (1245-1248).

Eene toespeling, die nog aengehaeld kan worden om te bewyzen hoe vroeg men reeds by ons met het dichtstuk bekend was, is het vers :

Piramus *ende oec Florijs*

(1) *Geschiedenis der middelnederlandsche Dichtkunst*. D. II, bl. 215.

(2) *Tilen rise*. Te recht zet de hoogleeraer Jonckbloet een vraegteeken by deze woorden. De tekst is hier stellig bedorven.

voorkomende in het stuk onder den naem van *Vander Feesten* gekend, dat stellig tot de dertiende eeuw te huis behoort (1).

Willems en Jonckbloet kenden slechts éène charter, waerin van Diederic van Assenede gewag gemaekt wordt; doch mijn zoon, die, in zyne *Bekroonde Verhandeling* (2), het gevoelen van die geleerden bytrad, trok de aendacht op vijf andere oorkonden, waervan de korte inhoud, zooals ik boven reeds gezegd heb in De Saint-Genois werk, insgelyks staet opgegeven, maer die aen Willems waren ontsnapt. Door deze stukken gelukte het mynen zoon den leeftijd van Diederic van Assenede nader te bepalen. Het zijn die charters, met nog drie andere, waervan de tekst ook tot hiertoe ongedrukt bleef, die ik hier achter laet volgen.

Men is het dus by ons eens dat men den klerk van Margaretha als den dichter van den *Floris en Blanchefloer* mag beschouwen; doch onlangs heeft de verdienstelyke heer Edéléstand Du Méril, het in Nederland algemeen aengenomen gevoelen, omtrent de eenzelvigheid van dien Diederic bestreden, en volgends hem zou men onze bewerking van den *Floris en Blanchefloer* slechts in de XIVe eeuw, en nog later zelfs dan Hoffmann van Fallersleben het deed, moeten plaetsen (3). Maer, niet tegenstaende de achting, welke ik koester voor dien uitstekenden franschen geleerde, die ook met onze oude letterkunde zeer wel bekend is, en onze tael grondig verstaet, vind ik dat de door hem opgegevene redenen niet afdoende zijn, en blijf ik altijd den klerk van de gravin van Vlaenderen als den bewerker van ons dichtstuk aenzien. Men beschouwe met professor Jonckbloet den *Floris en Blanchefloer* als het laetste episch gedicht uit het bloeitijdperk onzer ridder-

---

(1) Uitgegeven achter Blommaerts *Theophilus*, bl. 74. — Eenige strofen van dit dichtstuk komen voor in het Hs. hetwelk vroeger aen Heber en thands aen my toebehoort, en waervan geheel de inhoud van de XIIIe eeuw dagteekent.

(2) *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde*, bl. 104.

(3) Zie de *Introduction* van zyne *Floire et Blancheflor, poèmes du XIIIe siècle.* Paris 1856, kl. in-8°.

poëzie, toch kan het wel zoo vroeg in onze tael als in de hoogduitsche zijn overgekomen, waerin het door Cuonrat Flecke, die stellig na 1210 en volgends alle waerschijnlykheid vóór 1230 schreef, vertaeld werd. De ouderdom der twee nog bestaende fransche teksten is, naer mijn dunken, door den heer Du Méril niet genoegzaem vastgesteld, en dan nog is het stellig dat er vroeger in die tael een of meerdere teksten bestonden, waervan onze Diederic zich kan bediend hebben.

Professor Lulofs beweerde dat de tael en stijl van den *Floris* eer op de XIVe eeuw wyzen; doch men zou dit kunnen omkeeren, en zeggen dat de tael en stijl zich niet verzetten om het dichtstuk tot de eerste helft der XIVe eeuw te doen opklimmen.

Kortom, er bestaen tot hiertoe, volgends my, geene genoegzame beweegredenen om Diederic van Assenede, den klerk van onze gravin Margaretha van Constantinopelen, niet te houden voor den zelfden persoon als den dichter van dien naem. Uit dien hoofde deel ik zeer geerne die acht onuitgegevene charters mede, waeruit men eenige byzonderheden omtrent dien man kan aenleeren. Zie hier waerop derzelver inhoud, met betrekking tot onzen Diederic uitkomt.

De drie eerste, van Zaturdag na Aschdag 1262, bevatten verkoop gedaen namens onze gravin van Vlaenderen, Margaretha van Constantinopelen van zes en twintig bunderen woestijn, dat is heide, met eenen moer daerin bevat, alles gelegen binnen het ambacht van Assenede. Een derde van die zes en twintig bunderen wordt afgestaen aen Boudewijn Utenhove (*de Curia*) burger van Gent; het ander derde aen het klooster van Dorenseele en het laetste derde aen *Dirkinus* of *Diederic van Assenede,* die men *klerk* heet. Deze verkooping gebeurt telkens mids het betalen van eene jaerlyksche cijnsrent van zes deniers betaelbaer te Assenede.

De twee eerste dezer stukken hebben met onzen dichter niets gemeens; maer ik heb ze toch opgenomen, omdat de tekst van

het derde, waerin Diederics van Assenede naem voorkomt, niet in het *Cartularium* werd overgeschreven; en dat gebeurde ongetwyfeld, omdat die oorkonde geheel gelykluidend was met het eerste stuk, dat ik hier achter laet volgen.

De vierde charter van den 8sten April 1271, is wederom een verkoop gedaen door gravin Margaretha aen Willem Utenhove, burger van Gent, van negen bunderen heide ter plaetse genaemd *Grouninghe* op *Eskeldeveld*, ieder bunder tegen dertig stuivers vlaemsche munt eens, en verder eene jaerlyksche rent. « Deze moet telkens op Sinten Remigius dag betaeld worden, zegt de gravin, met onse inkomsten van Eskeldeveld, welke Diederic onze klerk (*Dièrekins, notre clers*) gelast is te ontvangen.

Door de vijfde charter, van de maend October 1273, bekrachtigt Margaretha van Constantinopelen, de uitspraek gedaen door vier achtingsweerdige lieden, welke als scheidsmannen of vinders optraden, om een geschil te vereffenen, dat gerezen was tusschen haer en den abt van Baudeloo wegens de moergronden, die vóór het klooster gelegen waren. Deze vier mannen, zoo door de gravin als door den abt aengesteld, worden aldaer genoemd : Philippon van Broeckburg, broeder Jan, meester van de Groude, Wouter de Wilde en *Dièrekin van Assenede*, dien de gravin *son clerc* noemt.

De zesde en zevende stukken, beide van 8 February 1283, behelzen verkoop gedaen door graef Guido van Dampetra, zoo aen Diederic van Assenede als aen dezes zoon, Philipken, (*Philippon*), van een bunder lands aen elk, het een nevens het ander gelegen; en dit voor eene som van zestig ponden vlaemsche munt eens, en verder eene rent van zes deniers betaelbaer te elken jare op Sente Remigius dag, ten landboeke van Assenede.

Eindelyk by de laetste oorkonde, gedagteekend 11 July 1293, stelt Guido van Dampetra Jaek van Deinze (*Jakême de Donze*) voor geheel zijn leven tot rentmeester aen voor het ontvangen zyner in-

komsten ingeschreven op den landboek, waermede vroeger Diederic van Assenede was gelast geweest, en die laetstelyk, na dezes dood, door Hendrik Talluyaus was onderhouden geworden (1).

Indien men deze oorkonden toepast op den bewerker van den *Floris en Blanchefloer*, zoo kan men opmaken dat hy omtrent het jaer 1220 geboren zijnde, op twintig of vijf-en-twintigjarigen ouderdom, dat is in 1240 of 1245 het dichtstuk in onze tael overbracht. In de eerste charter, van 1261, ziet men hem onderscheidene bunders heidegrond koopen: hy was alsdan ongetwyfeld reeds een man van zekeren ouderdom, die dus in 1271 (2) bevoegd was om het ambt van 's graven *klerk* te bekleeden, en om twee jaren later (3) tot scheidsman door de gravin aengesteld te worden. In het stuk van 1283 ziet men hem met zynen zoon optreden, die ook al zekeren ouderdom moest bereikt hebben, vermits hy, zoowel als zijn vader, grondgoederen aenkoopt. Eindelyk kan men uit het laetste stuk opmaken dat Diederic in 1293 stierf; en, volgends deze berekening zou hy alsdan den ouderdom van drie en zeventig jaren bereikt hebben.

Uit de medegedeelde charters blijkt het nog dat Van Assenede een begoed man was. Men ziet hem immers tot tweemael toe landen aenkoopen en zynen zoon insgelyks grondeigenaer worden. Hy leverde dus, zoo wel door zyne bezittingen als door zyne letterkundige bekwaemheid, alle waerborgen op om met eer het ambt van 's graven klerk en rentmeester te vervullen.

Niet onwaerschijnlyk is het, dat hy zich in 1262 die bunderen heide, waervan de overige het eigendom werden van de abtdy van Doorseele en van Boudewijn Utenhove, eenen vermogenden burger

(1) De naem van dezen Hendrik Talluyaus, die by DE SAINT-GENOIS Talluyans heet, heb ik in geene andere stukken ontmoet. Ik vermoede dus dat deze het ambt van rentmeester slechts tydelyk en in afwachting dat er een ander benoemd wierde, bekleedde.

(2) Zie de vijfde Charter, van 1273.

(3) Vergelijk de akte onder Nr V.

van Gent, aenschafte, ten einde die woeste gronden te ontginnen. Is het zoo, dan zou men daeruit het gevolg kunnen trekken dat hy rijk of ten minsten zeer welstellend was, vermits het vruchtbaer maken van heide nog al tot zware kosten aenleiding geeft. Iets dat zyne begoedheid nog kan doen veronderstellen is dat de graef van Vlaenderen, zooals het uit de talryke stukken door De Saint-Genois aengehaeld (1), genoegzaem blijkt, zeer veel inkomsten te Assenede bezat, diensvolgends moest het ambt van rentmeester aldaer een zeer voordeelige post zijn, maer tevens een dier ambten wezen, die men niet toevertrouwd dan aen persoonen, waerop, uit hoofde van hunne eigene bezittingen, genoegzaem verhael is.

Onze dichter verbleef waerschijnlyk in de stad, waeraen zyne voorouders hunnen naem hadden ontleend, en alwaer hy het ambt van rentmeester uitoefende. Al is het dat de verkoop van 1262 door Margaretha te Gent geteekend werd, zoo toch kan men daeruit niet afleiden dat Diederic van Assenede aldaer woonde. Het is echter wel mogelyk dat Diederics zoon, Philips van Assenede, zich in Vlaenderens hoofdstad vestigde, en eenen zoon naliet, die naer zynen grootvader den naem van Diederic bekwam, en dien men in 1315 op de lijst der schepenen van der Keure, zooals ik reeds boven gezegd heb, aengeteekend vindt. Dat men dezen echter voor den dichter van den *Floris en Blanchefloer* niet kan houden, is voor my byna stellig.

Ten slotte zal ik hier doen opmerken, indien er nog iemand aen twyfelt, dat het uit het medegedeelde ten overvloede blijkt, dat men in de middeleeuwen door het woord *klerken*, dikwijls wereldlyke en zelfs gehuwde persoonen verstaet. Men ziet hier immers Diederic met zynen zoon Philips optreden.

---

(1) *Monumens anciens.*

Eindelyk biedt my dit de gelegenheid aen om het door den geleerden heer Snellaert beweerde : *Dat vóór Maerlant de poëzie eene zwervende kunst was* (1), tegen te spreken. Zelfs, indien er nog eenigen twyfel kon bestaen over Diederic van Assenede, dan zullen latere ontdekkingen mijn gevoelen komen bevestigen. In Vlaenderen, alwaer de burgery zich zoo vroeg had ontwikkeld, werden er ongetwyfeld reeds in de eerste helft der XIIIe eeuw *ingezetene klerken* gevonden, die de letteren en vooral de poëzie beoefenden.

I.

23 February 1262.

Nos Marghareta, Flandrie et Haynoie comitissa, notum facimus universis quod Nos venditionem tertie partis viginti sex bonariorum wastine nostre, cum moro existente in eadem, jacentium in Officio de Hasnede, juxta domum abbatisse de Dorensele, que vocatur Triest, quam dilectus clericus noster, magister J. de Monte Sancti Eligii, custos Montensis, fecit Balduino de Curia, oppidano nostro Gandensi, de mandato nostro, ratam habemus et firmam. Ita tamen quod ipse Balduinus et ejus successores in dicta wastina nobis et nostris successoribus, comitibus Flandrie, pro quolibet bonario dicte wastine, sex denarios annui census in perpetuum ad brevia nostra de Hasnede, in festo Sancti Remigii, annuatim solvere teneantur. In cujus rei testimonium et munimen presentes litteras sigilli nostri munimine duximus roborandas. Actum et datum Gandavi (2), anno Domini M. CC. LX secundo, die Sabbati post Cineres.

Getrokken uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 202.

---

(1) *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.* Tweede uitgave. Gent, 1852, bl. 32.

(2) In het *Cartularium* staet er *Gand*, met eenen krul door de letter *d*, als verkortingsteeken.

II.

1262.

Item, de alia tertia parte dictorum viginti sex bonariorum wastine consimilis littera data fuit abbati et conventui de Dorensele, eodem anno et die,

Aldaer Nr 203.

III.

1262.

Item, Dirkino de Hasnede, clerico, consimilis littera data fuit eisdem anno et die, super alia tercia parte dicte wastine.

Aldaer insgelyks nr 203 — De korte inhoud dezer drie stukken komt voor by De Saint Genois, *Monumens anciens* D. I. bl. 588 en 589.

IV.

8 April 1271.

Nous Margherite, contesse de Flandre et de Haynau, faisons savoir à tous, ke nous avons vendu à notre chier bourgois de Gant, Willaume Delecourt (1), par le conseil notre chier clerc et foiable, maistre Jehan dou Mont S. Eloi, nuef bonniers de notre wastine, ki fu trouvée par remesurage en le wastine Ysabiel le dame Delecourt, où liu ke on appèle *Grouninghe* sour *Eskeldeved*(2); cascun de ces noef bouniers pour trente sols de notre monnoie de Flandre. Des qués deniers nous nous tenons bien apaiiet dou devantdit Willaume en boine monoie et bien contée, et parmi sis d. de rente de ledite monoie pour chascun bonnier, à paier chascun an à la S. Remi, as briés, ke Diérekins, notre clers, reçoit de nos rentes sour *Eskeldeveld*. En temoing de laquel cose nous avons donné ces présentes lettres au devantdit Willaume Delecourt sailées de notre saiel; ki furent dounées l'an de l'Incarnation M. CC. LX onze, ou mois d'Avril, le Venredi après mi-quaresme.

Getrokken uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 90 — De korte inhond by De Saint-Genois bl. 635.

---

(1) Waerschijnlyk heette hy Willem Utenhove, en behoorde hy tot het zelfde rijk geslacht als Balduinus de Curia, die in de charter van 1262 voorkomt. Deze Willem Utenhove kan toch niet gehouden worden voor den schryver van den *Bestiaris*.

(2) *Eskeldeved*, aldus; doch verder *Eskeldeveld*. Misschien heet deze plaets *Scheldeveld*.

V.

October 1273.

Nous Margherite, contesse de Flandres et de Haynaut, faisons à savoir à tous, ke comme débas fust entre nous, d'une part, et l'abbei et le couvent de Boudelo, d'autre part, d'endroit moer ki gist devant la porte de lor abeye, et d'autre moer ki gist à *le Lepe*, vers Axèle, à le pardefin, par l'assens de nous et d'iaus, concordable ordenance en fu faite en la manière ci-après escrite par preudes hommes, nos chers amis et foiables, Phelippon de Bourborg, frère Jehan, maistre de le Groude, Watier le Wilde et Diérekin de Hassenède, nostre clerc, les queus nous imennes por ce faire. C'est à savoir que cil de Boudelo doivent avoir la moitié dou moer ki gist entre *Coudeborne*, devers occident, et *Huctgraxt*, devers orient, et s'estent en haut jusques au liu ke on apèle *Midelmoer*, dedenz les fossés ki vont entour, desous et deseure d'une part et d'autre. Se doivent cil de Boudelo prendre lor moitié au leis devers orient, en manière que nous devons avoir cent verges desous de lor frontière, ki se doit estendre amont droit à ligne jusques au liu ke on apèle *Midelmoer*. Et nous lor avons rendu en récompensation de ces cent verges de lor moer, autretant par juste et droiturière mesure dou nostre moer, joignant de lor moer, à l'autre leis, vers occident, sauf ce ke cil de Boudelo doivent joyr de tout ce dont il ont estei en possession jusques aore, et sauf ce kil doivent avoir la moitié de tout le moer devantdit; liquele moitiés contient ciunc cenz bouniers et le quarte part d'un bonnier, peut plus u peut mainz. Et de ces ciunc cenz et ciunc bouniers nous doivent cil de Boudelo chascun an pour chascun bonnier paier un deniers de cenz. Et encore pour cascun bounier, soit de terre ahanable, soit de pasture, soit de marés, soit de preit, soit de auwes, soit de viviers, soit de bos, soit de wastines, ki gist dedenz les bonnes nommées en nostre confirmacion, ke nous lor donâmes en l'an de l'Incarnation nostre seigneur Jhesus-Crist M. CC. quarante et siet, el mois de Mai, jusques au liu ke on apèle *le gregneur Lede*. u ens il a par tout deus cenz quarante et wit bonniers, peut plus u peut mains. Nous doivent ausi cil de Boudelo un denier chascun an perpetueument à le Saint-Remi, et tout à nos briés de Waise. Et dou mour ceaus de Boudelo, ki gist à *le Lepe*, ki contient en frontière trois cenz vint et wit verges, peut plus u peut mains, et vont en montant ou moer, cent verges, devons nous avoir la moitié de lor frontière, en tel manière ke la moitiés de la frontière, ki nostre est,

doit gesir en la moitié de toute la frontière deseure dite. Et la moitiés de la frontière ki demeure à ceaus de Boudelo gist devisée, li une moiticz à l'un leis de la nostre moitié, et li autre à l'autre. Et pour ladite moitié de la frontière ke nous prendons, si comme dit est, ou moer ceaus de Boudelo, lor rendons nous autretant de nostre moer par deseure lor moer joignant à lor moer cent verges en haut ou nostre. Et ensi monte la partie dou moer, ceaus de Boudelo en moer deus cenz verges en haut; et pour ce ke les verges de celui moer là endroit doublent en montant, nous doivent il pour chascune verge de celui moer quatre deniers chascun an de cenz à la Saint-Remi, as briès de Hassenède. Encore est à savoir, ke nous avons donnei à l'abbei et au couvent de Boudelo devantdis vint et ciunc bonniers de nostre moer en pure ausmosne, à prendre en nostre moer amont contre lor deus pièces de frontière, l'une moitié contre l'une, et l'autre moitié contre l'autre. Et encore pour deux cenz livres de la monoie de Flandres, ke nous deviens à ceaus de Boudelo, lor avons donnei la menies autres vint et ciunc bouniers de nostre moer à prendre joignant amont, en la manière ke cil vint et ciunc bounier cy devant nommei i sunt pris. Desquels ciunquante bouniers, ki nommei sunt, cil de Boudelo nous doivent chascun an, pour chascun bonnier un denier à la Saint-Remi perpetuement as briés de Hassenède devantdis; et de quarante et ciunc bouniers et demi de wastine, peut plus, peut mains, ki là de leis gisent, nous doivent il ausi pour chascun bounier un denier par an au jour et as briés devantdis. Et est à savoir ke par tout en ceste chartre u ele parole de moer, ke li fors est avoec entendus. Encore volons nous ke tuit sachent ke nous les terres ki gisent ou liu ke on apèle *Voghele*, ki contienent quatre vins et dis bouniers, peut plus u peut mains, et commencent à la terre de le *Groude*, et durent en lonc jusques à la terre ke on apèle le *polre segneur Pol*, et une mesure outre, et si durent en leit des faives terre de *Lainswerde*, ke on tenoit contre la meir, ancois ke ces terres fuissent dikiés dou dic jusques au *Vliet*, avons vendues à l'abbei et au couvent de Boudelo devantdis, et il les ont achatées et aquises à nous, au nom de lor églyse, por mil trois cenz quatre vins onze livres et dis sols de nostre monoie de Flandres, qu'il nous en ont paié en bonne monoie et bien contée. Et parmi ce nous lor avons proumis et proumetons et avons en convent por nous et pour nos hoirs, seigneurs de Flandres, à garandir contre tous perpetuement. En tesmoing et en confirmance de laquel chose, nous avons donnei à l'abbé et au couvent de Boudelo devantdit, ces présentes lettres scelées de nostre scel. Et nous Guys, fiuz à la noble contesse devantdite, cuens de Flandres èt marchis de

Namur, toutes ces ordenances et ces choses deseure escrites et devisées, loons et gréons et approvons, et les avons en couvent loiaument en boene foi à tenir et à faire tenir fermes et estables perpétuement. En tiesmoins et pour seurtei de la quel chose, nous avons fait mettre nostre séel à ces présentes lettres, ki furent données en l'an de l'Incarnation nostre Seigneur Jhesu-Crist mil CC. sisante et tréze, ou mois de Octobre.

In 1er *Cartulaire de Flandre*, Nr 129. — De Saint-Genois, bl. 642.

VI.

8 February 1283.

Nous Guis etc., ke nous avons vendu bien et loiaument par le main dant Ustasse, moine de Cambron, à Phelippon, fils Dierkin, un bounier de moer à tout le treffons, gisant sour le moer de Zelsate en le paroche de Hassenède, entre no moer d'une part et le moer Dierkin, son père, d'autre part, pour sissante lib. de le mounoie de Flandre; desquels deniers nous nous tenons bien à paiiet en boene mounoie et bien contée. Et celui bounier à tout le treffons proumetons nous à warandir au devantdit Phelippon et à ses hoirs et à ses successeurs, par nous et par nos hoirs perpetueilment contre tous, parmi siis deniers de cens par an de le mounoie de Flandre de celui bounier, à paiier chascun an à nos briés de Hassenède, à le fieste Saint-Remi, et double cens toutes les fois que li muers devantdis à tout le treffons ira de main en autre, et quatre deniers pour mettre en nos briés le non de celui ki i enterra. Et par ce ke nous volons ke ce soit ferme chose et estaule, se avons nous ces lettres saielées de no saiel; ki furent dounées l'an de l'Incarnation notre Seigneur, mil deus cens quatre vins et trois, le Mardi après le Candeleir.

Getrokken uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 352, De Saint-Genois bl. 717.

VII.

8 February 1283.

Nous Guis, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir à tous, ke nous avons vendu bien et loiaument par le main dant Ustasse, moine de Camberon, à Dierkin de Hassenède, un bounier de muer à tout le treffons gisant sour le muer de Zelsate, en le parroche de Hassenède, entre le muer de Camberon, d'une part, et le mûer Phelippon, fil Dierkin, d'autre part, pour sissante livres de le mounoie de Flandres;

desqueils deniers, nous nous tenons bien apaiet en boene monnoie et bien contée. Et celui bounier à tout le treffons proumetons nous à garandir au devant Dierkin, à ses hoirs et ses successeurs par nous et par nos hoirs perpetuelment contre tous, parmi siis deniers de cens par an de le monnoie de Flandres de celui bounier, à paiier chascun an à nos briés de Hassenède, à le fieste Saint-Remi, et double cens toutes les fois ke li muers devantdis à tout le treffons ira de main en autre, et quatre deniers pour mettre en nos briés le non de celui ki i enterra. Et pour ce ke nous volons ke ce soit ferme chose et estaule, se avons nous ces lettres sailées de nostre saiiel, ki furent données l'an de l'Incarnation nostre Seigneur Jhesu-Crist mil deus cens quatre vins et trois, le Mardi après le Candeleir.

Uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 353
— Zie De Saint-Genois bl. 717.

VIII.

11 July 1293.

Nous Guys, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir à tous ke nous avons otroyet et otroins à notre foiable clerc, Jakème de Donze, à estre recheveurs tout le cours de se vie de nos briés, ke Dierkin d'Assenède soloit rechevoir, et desquels briés par le mort doudit Dierkin, Henri Talluyaus a esté recheveur dusques à orc. Et pour le salaire de ledite rechette faire nous avons otroiet et otroions au devantdit Jakème par cascun an, tant kil vivra, ciunquante lb. de notre monoie de Flandre à prendre et à lever cascun an par lui meisme as briés devantdis. Et doit entrer li devantdit Jakème en le devantdite recheite as octave de le Magdelaine ki vient prochainement, pour rechevoir toutes les rentes as devantdis briés apartenans, ki eskieront des dites octaves en avant. Et en tesmognage des choses devantdites, et que nous volons keles soient tenues de nous et de nos hoirs, contes de Flandre après nous, sans aler encontre, Nous avons au devantdit Jakème donet ches présentes lettres saelées de nostre sael, ki furent faites l'an de grasse mil deus cens quatre vins et traize, le Samedi après les octaves S. Pierre et S. Pol, apostles (1).

Getrokken uit 4e *Cartulaire de Flandre*
Nr 147. — Zie De Saint-Genois bl. 820.

---

(1) In de charter *aples*, met een verkortingteeken in de *l*.

KLEINE BYDRAGEN TOT DE MIDDELEEUWSCHE STAETSHUISHOUD- EN MUNTKUNDE.

Onze stads rekeningen leveren talryke voorbeelden van de moeijelykheden, welke er te lande by de onderlinge betrekkingen der Steden in de middeneeuwen bestonden. Had men eenen brief te zenden naer eene min of meer afgelegene stad, zoo kon men meestal niet anders dan eenen eigen bode daertoe te huren, die soms twee, drie of meer dagen, naer mate des afstands, uit bleef, en dus ook naer evenredigheid moest beloond worden. De steden hadden gewoonlyk hunne knapen, die met dergelyke boodschappen werden gelast, en welker reiskosten vergoed werden. Met het vervoer van koopwaren over slecht gebaende wegen was het nog veel erger gesteld; en als eene kleine bydrage tot de kennis van onze middeneeuwschen toestand in dit vak heeft het volgende uittreksel uit de stads rekening van Lier over de maenden October, November en December 1393 my niet zonder belang toegeschenen.

Men weet dat de schenkwijn in dit soort van middeleeuwsche verantwoordingen der stedelyke rentmeesters eene der hoofdzakelyke rubrieken uitmaekt. Nu ook had de stad Lier te Antwerpen eenen kleinen voorraed van dit nat doen aenkoopen, en zie hier op welke wyze die aenkoop en vervoerkosten in gemelde rekening voorkomen:

Item der stad wijn coste te Antwerpen te scrodene[1] ende te ladene .j. mot. vj. vlems. gro.

---

(1) Hoogd. *Schroten*. Kirsch vertaelt het woord door: *beneficio funium trahere, provehere*. Adelung. W. B. *Ein Fasz Wein aus dem Keller schroten, in den Keller schroten.*

Item ghegheven van vrachte vander stad wine iiij. mot. ende xxiiij. vls. gr.

Item ghegheven van scrodene ende van vergierne (1) hier binnen (2) xix. vls. gr.

Item des wijns was xj. amen ende ij. vierd. ende coste elc ame xiv. mot. ende xxj. vls. gr. maect te gadere c. lxiij. mot. ende viij. vls. gr.

Item Gielijs Dries ende Reinere De Winter ende meester Woutere ende Sterke verterden te Mechele ende te Antwerpen, doen sy daer ghereden waren om desen wijn te coepen, vij. mot.

Item ghegheven Heine van Ghele van sinen perden dat Reinere De Winter ghereden hadde viij, vls. gr.

Item ghegheven Henr. van Ghele voer sijn ghetughe, dat meester Woutere verloes tusschen Antwerpen ende Liere, doen hi sijn pert ghereden hadde inder stad orber tAntwerpen, j. mot.

De aenmerking op meester Wouter, die zijn getuig op de baen tusschen Antwerpen en Lier verloor, laet ik den lezer beoordeelen, alsmede het verteer te Mechelen. Uit dit laetste schijnt echter te blyken dat men langs daer was omgereden, om de voordeeligste markt te kennen, en dus den omweg in het belang der Stad had gedaen.

Van meer belang is voor den gewoonen lezer, die met de middeleeuwsche muntwaerde niet bekend is, de herleiding der mottoenen en vlaemsche grooten te hebben om zich zoo goed mogelyk een denkbeeld te vormen van den prijs der koopwaer en de betrekkelyk hooge vervoerkosten.

Uit de opsommingen en verschillende berekeningen in de onderhavige rekening voorkomende, blijkt dat de vlaemsche grooten tot onderdeelen van den mottoen in gebruik waren, en wel op den voet van 27 grooten vlaemsch voor een mottoen.

Victor Gaillard geeft ons in zyne *Recherches sur les monnaies*

(1) *Vergieren, gangieren,* roeijen. Kil. *Appendix peregr. dict.* Ook in het oude Keurboek van Antwerpen, art. 36 en 37 vindt men *vergyeren* en *vergierre* voor *roeijen* en *roeijer.*

(2) Te Lier.

des Comtes de Flandre (bl. 160 en 164) de reeksen der verschillende *mottoenen* en *vlaemsche grooten* door Lodewijk van Male geslagen, tusschen de jaren 1346—1370 : ik zeg verschillende, d. i. in gehalte en gewicht. Van beide reeksen neem ik de opgaven van het jaer 1370. Het mottoen ter snede van 53 op het mark en met het gehalte van 22 kar. 1 gr.; de groote vl. ter snede van 70 op het mark, met het gehalte van 6 den.

Het is hier de plaets niet om verder op de berekening uit te weiden. De lezer, die er belang in heeft, zal, volgends het door den beroepen geleerden penningkundige vastgestelde, bevinden, dat, op den aengenomen regel van onze rekening acht gevende, (1 mottoen = 27 gr. vl.) de goudwaerde dien tijd tot de zilverwaerde stond = 11 1/5 tot 1 nagenoeg.

Daer nu echter, volgends ons hedendaegsch muntstelsel, het goud tot het zilver in betrekking staet = 15 1/2 tot 1, volgt hier natuerlyker wyze uit, dat men voor beide (mottoenen en gr. vl.) twee verschillende waerden moet vinden, namelyk : 1° uitgaende van de zilverwaerde, fr. 222,22 per kil. welke dan den gr. vl. op 39 centiemen brengt, en by gevolg zou het mot. fr. 10, 53 waerd zijn. 2° uitgaende van de goudwaerde fr. 3444,44 per k. verkrijgt men fr. 14,72 voor de waerde van het mot. en bygevolg voor den gr. vl. $\frac{1472}{27}$ = 54,5 centiemen.

Het verschil is merkelyk, even als het verschil tusschen de evenredigheid der waerden van beiden metalen in de mideleeuwen vergeleken by dė hedendaegsche evenredigheid.

Nemen wy nu eenvoudig de zilverwaerde zooals ik ze daer even heb bepaeld, dan kostte de aem wijn fr. 155 61. Men betaelde voor vracht van Antwerpen naer Lier frs. 51 48. Volgends den totalen inhoud mag men stellen dat er 4 fusten waren.

8 vl. gr. = frs. 3,12 voor de huer van het paerd van Heine van Gheele zou niet te duer zijn, had de Stad hem daerenboven niet

nog een mottoen = frs. 10,53 moeten betalen in vergoeding van zijn getuig, dat Meester Wouter op de baen tusschen Antwerpen en Lier had verloren.

Bovendien wordt de rekening bezwaerd met 7 mottoenen = fr. 73,71 voor reiskosten der vier mannen, welke over Mechelen naer Antwerpen kwamen om den wijn te koopen.

De prijs van den wijn te Antwerpen gekocht, staet gelyk met 88 centiemen den liter; doch, met de kosten daerby in rekening gebracht, kwam hy der stad Lier op fr. 1,23 den liter.

Men vergelyke hiermede de pryzen van den schenkwijn in de stads rekening van Antwerpen (1396—1399) vermeld (*Gesch. v. Antw.*, IIe D., blz. 596 en volgende). Daer zijn de pryzen van 4, 5 en 6 gr. vl. de gelte, dat heden zou gelyk staen met 57,71 en 85 centiemen den liter; de gelte gerekend op 2 potten = 2,748 liters.

Hierby bepael ik myne aenteekeningen.

F. H. MERTENS.

Heidensch Tongeren.

Ik heb hiervoren(1) aengetoond, dat men nog in de laetste jaren der zestiende eeuw, aen de stad Tongeren, van onze provincie Limburg, den bynaem gaf van *heidensch*. Waerschijnlyk heeft zy dezen algemeen onder het volk tydens de middeleeuwen gedragen. Ik vind ten minsten daervan een voorbeeld, dat tot het jaer 1343 opklimt. In eene oorkonde van Jan III, hertog van Braband, dienende tot bekrachtiging van het vonnis waerby de schepenen van Leuven een zeker getal inwooners voor eeuwig uit hunne stad bannen, komt er een voor die *Libbrecht van Heyden-Tongheren* heet(2).

(1) Bl. 104.

(2) Men zie de Charter door Willems uitgegeven achter de *Brabandsche Yeesten* van Jan Boendale, D. I, bl. 827.

OORKONDEN IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1277, 1280, 1281, 1284, 1285, 1294, 1296 EN 1298.

In het eerste deel van dit *Museum* heb ik de aendacht getrokken op de oorkonden welke in onze moedertael opgesteld zijn, en van vóór het jaer 1300 dagteekenen. Professor Stallaert heeft sedert hiervoren (1) twee zeer belangryke brabandsche charters van het jaer 1277 medegedeeld. Te dezer gelegenheid heeft gemelde geleerde doen opmerken, zooals ik reeds vroeger gedaen had, dat dergelyke stukken in onze archieven slechts in kleinen getale voorkomen, omdat men eerst met den aenvang der XIVe eeuw van het gebruik der latijnsche tael, ten minsten voor de wereldlyke zaken, algemeen is begonnen af te zien (2). Dat die oude oor-

(1) Bl. 242.

(2) In den onlangs verschenen *Inventaire des chartes, bulles pontificales, privilèges et documents divers de la Bibliothèque du Séminaire épiscopal de Bruges*. Bruges, 1857, in-4o, staen by een aental stukken, te rekenen van 1238 tot 1300, de letters *Fl.* om aen te duiden dat ze in het *Vlaemsch* zijn; doch voor de meeste dezer zal zulks verkeerdelyk gebeurd zijn. Zoo is het stuk van graef Willem van Holland, dat aldaer onder No 712 opgegeven wordt als zijnde van 1238, van de volgende eeuw, en dus van 1338. Drie andere charters, onder de Nrs 819, 820 en 833 aengewezen, als dagteekenende de twee eerste van de jaren 1252, en de derde van 1254, behooren insgelyks tot de jaren 1352 en 1354. Omtrent de overige heb ik geen bericht; doch ik durf toch vermoeden dat de meeste dezer stukken, of wel in onze moederlael niet zijn, of wel van de XIIIe eeuw niet dagteekenen.

konden als kostbare overblijfsels van onze vroegste proza een hooge waerde bezitten, zal wel niemand ontkennen. Men vindt immers daerin gedenkstukken van een tijdstip, waerop men aen zeer weinige bastaerdwoorden het burgerrecht in onze tael had toegekend, en waerop zy reeds eene meerdere volmaektheid en eene grootere ontwikkeling en beschaving had bereikt, dan men zich gewoonlyk voorstelt. Die stukken leveren een sprekend bewijs op, zooals ik reeds hier voren in hetgene ik over Van de Werve schreef, heb aengetoond (1), hoe onnoodig en hoe onverstandig het was, later, tydens de wedergeboorte der oude letteren, en vooral in de eerste helft der zestiende eeuw, onze tael met een oneindig getal latijnsche woorden te overladen.

Dit mael deel ik hier acht charters mede herkomstig uit de oude abtdy van St-Pieters naest Gent. Het is al wat er van dien aerd, dat is in het oorspronkelyk, te vinden is in de handvesten van dat zoo beroemd en zoo machtig gesticht, waervan de talryke en kostbare oorkonden meestal bewaerd zijn gebleven, en grootendeels op het archief der Provincie Oost-Vlaenderen, te Gent, berustende zijn.

Zoo voor de zeden en gewoonten onzer voorvaders, als voor de oude rechtspleging, zal men hier wederom het een en ander aentreffen, dat de aendacht verdient. In drie dezer stukken (II, III en VIII) ziet men nogmaels *vinders*, waerover ik vroeger heb gehandeld (2), als *pryzers, schatters* of *scheidmannen* optreden. Wie de uitdrukking *worpen ende halmers hem*, die in de eerste charter voorkomt, of enkel *halmers hem*, zooals het in de zevende gelezen wordt, niet verstaet, raedplege over dien ouden rechtsterm, voor de overdracht van grond en bodem gewoonlyk gebruikt, het verdienstelyk werk van den heer Noordewier (3).

---

(1) Bl. 108.
(2) D. I. bl. 277.
(3) *Nederduitsche Regtsoudheden*. Utrecht 1853. bl. 30.

Onder Nr II wordt hier uitgegeven eene keur of verordening, ten jare 1280, door den bailliu, in naem van den abt, als heer, en door de schepenen van St.-Pietersdorp aen het aldaer bestaende ambacht van de *parmentiers* (1), dat is van de kleedermakers, vergund. Waerschijnlyk zal dit stuk wel tot de oudste van dien aerd behooren. Onze steden immers, en zelfs eenige onzer dorpen bekwamen reeds hunne keuren in de twaelfde en dertiende eeuwen; maer de neeringen en ambachten ontvingen ze eerst in de veertiende.

De vierde oorkonde is eene overeenkomst tusschen den abt, de schepenen van St-Pietersdorp en de laten, gebruikers van het land geheeten *Lalant*, binnen de parochie van Onze-Lieve-Vrouw gelegen, en aen de abtdy toebehoorende. Deze charter is de eenige van de acht, welke ik hier opneem, die reeds vroeger werd uitgegeven. Men vindt ze by Diericx in zijn *Gends Charterboekje* (2). Maer die geleerde was geen taelkundige, en, al is het dat hy ergends zegt : *Une charte dont a rajeuni le style ressemble à une médaille romaine dont on a ôté le vernis antique ; elle est gâtée, elle n'a plus aucune valeur* (3), leverde hy zelf toch ook somtijds (4) zeer slordige teksten. Daer het hem uitsluitelyk voor den zakelyken inhoud te

---

(1) Het woord komt van het oud-fransch *parmentier* of *paremenlier*, by Roquefort, *Glossaire*, te vinden en aldaer verklaerd door *tailleur d'habits*. Het woord *parmentier* vindt men by ons nog gebruikt in 1872. Zie Jansens en Van Dale, *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis in zonderheid van Zeeuwsch Vlaenderen* D. II, bl. 9 en 42.

(2) Bl. 81.

(3) Tot bewijs dat Diericx geen taelkundige was, zal ik slechts het volgende uit zyne *Mémoires* D. I, bl. 602 aenhalen : Hy zegt aldaer : *Le mot* bouf *signifie* profit, émolument, avantage. *Le verbe* bouffen *est encore en usage et veut dire, se vanter de quelque chose mal-à-propos*. Hy heeft, zooals men ziet, door het veelvuldig lezen van oude akten den zin van het woord *bouf* gevat; maer hy kon niet aenwyzen dat het eenvoudig staet voor *behoef*, van *behoeven*. — In eene oorkonde van het jaer 1286, voorkomende in de *Annales du Comité flamand de France*. Duinkerken, 1853. D. I, bl. 244, leest men : *ter kerke boef van Vauchelles*, hetwelk men aldaer verkeerdelyk, doch met een vraegteeken vertaeld heeft : *pour le fond* (?) *de l'église de Vaucelles*, in plaets van *au profit de l'église de Vaucelles*.

(4) *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand*, bl. 119.

doen was, nam hy weinig acht om de stukken letterlyk te laten drukken, en soms ook wel las hy ze verkeerd, of begreep hy de oude woorden of vormen onzer tael niet. Indien men zich de moeite wil geven deze oorkonde over het *Lalant*, zooals ik ze hier mededeel, met den tekst die by Diericx gedrukt staet, te vergelyken, dan zal men overtuigd zijn van mijn gezegde. De volgende regelen zullen hierover genoegzaem doen oordeelen. By gemelden schryver leest men : « *Ende in sente Symoens : ende in alle dese daghe elc bunre een virtale rogs, ende in sente Niclaus daghe elc bunre een halster mouts te makene* »... terwijl het in het origineel zeer duidelyk luidt : « *Ende in Sente Symoens ende Juds daghe, elc bunre een viertale rogs, ende in sente Nyclaus daghe, elc bunre een halster mouts ende twee peningh van elcken halsters mouts te makene* »... Diericx kon hier het woord *Juds* (Judas) niet lezen, of had het niet begrepen, en verder was hy nog van het een *halster mouts* op het ander gesprongen, waer door hy eene geheele zinsnede wegliet.

Als eene byzonderheid zal ik aenstippen dat het origineel stuk, hetwelk ik hier mede onder Nr III opneem, van de zelfde hand geschreven is als de vier dietsche oorkonden, welke in het eerste deel van dit *Museum* voorkomen(1), alwaer ook een fac-simile van een dezer is gegeven.

Deze acht charters, waervan sommige te Gent of in Oost-Vlaenderen, sommige te Brugge of in West-Vlaenderen geschreven werden, zullen aentoonen, indien er iemand aen twyfelt, hoe het verschil van tongval, reeds sedert de vroegste tyden, ten minsten zoo hoog als men met geschrevene bewijsstukken, kan opklimmen, in ons vaderland bestond.

Het weglaten der *h* in de woorden *ondert*, *ebbe*, *alven*, *geauden boef*, enz., zoo wel in de stukken van West-Vlaenderen als in die van Oost-Vlaenderen, zal niemand bevreemden, die, of met de

---

(1) Bl. 288-295.

middeleeuwsche handschriften, of met de uitspraek van het grootste gedeelte van Zuid-Nederland bekend is. Nochtans is de schrijfwyze *ir* en *irna*, voor *hier* en *hierna*, die men in de gentsche stukken (II, IV en VI) aentreft, iets buitengewoons. Als aen Vlaenderen, en vooral aen Gent, byzonderlyk eigen, zal men wel mogen beschouwen het onnoodig gebruik der *h* in de woorden *hin*, *heuwelik*, *hute*, *husagen*, *hiemen* enz., voor *in*, *eeuwelik*, *ute*, *usagen* en *iemen*.

Het is onnoodig te zeggen, dat ik al deze stukken met de meeste zorg heb afgeschreven, en ze zoo getrouw als mogelyk heb laten drukken.

I.

1277.

Van den contente dat was tusschen den abt Diederike ende den convente van der kerke van Sinte Pieters te Ghent, of ene zide, ende Jhanne Storme, of ander zide, als van den rechte dat Jhan Storm hadde van der helt van al der meyerie van den scueren van Oestburgh ende van Ruisschenvliete, daer Jhan of hadde dene helt, ende de here Diederic, sijn oem, dander helt, ende van al dat daer toe behorde, was ghesproken een wissel ende ene voirworde, Dat die vorseide abt Diederic hebben soude, te sire kerken behoef vorseit, dat vorseide recht van der ere helt van al der meyeriën vorseit ende al dat daer toebehorde, van dien vorseide Jhanne Storme, omme drie hondert pond vlaemscher peneghen. Ende dat die vorseide Jhan hebben soude van den vorseiden abt ende convente ene tiende, die die abt ende 't convent vorseit hadden ligghende bin den ambochte van Oestburgh ende binder prochie van der Groede, in enen polr, die men heet '*s Abbets polr*, bi prise van Jhanne Monde, die prisere ende vindere was van Jhan Storms halven, ende van Jhanne Niemaren, die prisere ende vindere was van 's abbets ende des convents halven, ende bi prise van Arnoude Brantine, den clerc van der vierscharre van Brugghe-ambocht, die prisere ende vindere was ghenomen van beden partiën. Ende dat men soude van elken ponde 's jaers prisen neghen pond in mindringhen van den vorseiden drie hondert ponden. Ende ware dat sake dat iet ghebrake an die vorseide tiende te vulgheldene die vorseide drie hondert pond, so soude Jhan hebben van den vorseiden abbet ende den convente, in vergheldinghen van den vorseiden drie hondert ponden, 't lant daer die Jhan up was woenende, dat hi hadde te

cense van den abbet ende van den convente vorseit, so vele bi den vorsciden prisers dat hem waren vulgouden die vorseide drie hondert pond. Ende dit bonden hem te doene ende te vulcoemene ende te waranderne jeghen elken man, Jhan Storm over hem selven, en Ghiselin ·f· Jhans over den abbet ende den convente vorseit, up ene peine van hondert marken, vor scepenen van den Vrihen, na die wet ende costume van den lande. Daer naer die vorseide prisers ende vinders scieden hare vinderscap in derre manieren, dat si wiseden ende prisceden die vorseide tiende up sessentuintich pond ende een half 's jars. Ende dat vorseide land, bi namen seven imete ende ene line ende viertienne roeden, elc ghemet vijf marc inghelsche te Jans Storms boef. Ende dat daer bi die vorseide abt ende 't covent hadden vulgouden dien vorseiden Jhanne drie hondert pond die vorseit sijn. Daer na camen die Jhan Storm ende joncvrouwe Marie, sijn wijf, ende hare voghet, die soe daer nam te wette te Oestburgh, in die port, in Jhans huis van Boyengheem, voren Woutren van den Hamme, tien tiden bailliu van Brugghe-ambochte, die daer was van mijns heren Ghijs, grave van Vlaenderen, halven, bi sinen udhangheden lettren, die daer toe stede leende ende macht hadde te doene van sinen halven te wetten, al dat hi selve hadde moeghen doen te dien sticken of hi daer hadde ghewesen, ende voer minen here Woutren van Coekelare ende minen here Jhanne van Cleihem, rudders ende 's graven man, ende voer meester Gillisse Saline, 's graven clerc ende man, ende voer Jhanne van den Zande, 's graven man, ende voer Gillisse mijns heren Hughes sone, 's graven man, ende voer tsabts man van Sinte Pieters, Folkin Steenpickelarc, Eustaes van Leden, Jhan van Adengheem, Jordaen Hallinc, Noid ·f· Lippins, Willem, de cleerc van Ysendike, ende Gillis ·f· mijns heren Hughes, ende droeghen in handen die helt van al der meyeriën van den scueren van Oestburgh ende van Ruisschenvliete vorseit, ende al dat daer toe behorde ter kerke boef van Sinte Pieters, den here Jhanne den Yserinen, tien tiden proest van der Elmare. Ende scouden quite ter vorseider kerken boef, al 't recht dat si daer an hadden, ende worpen ende halmers hem te wetten ende daden hem te buten. Ende daer makede die vorseide Woutre van den Hamme, bailliu van Brugghe-ambocht, van der vorseider tienden ende van den vorseiden zeven ghemete ende ene line ende viertienne roeden lands, leen ende te wetten, als die goene dies macht hadde bi mijns heren Ghijds, 's graven van Vlaenderen, udhanghede lettren, bi wetten, ende bi vonnessen van 's graven mannen. Daer naer so cam die here Jhan de Yserine, proest van der Elmare vorseit, ende gaf te lene te wetten den vorseiden Jhanne Storme die vorseide

tiende ende die vorseide zeven ghemete ende ene line ende viertienne roeden lands, van des abbets ende 's covents halven vorseids, te lene te houdene hem ende sinen oiren te al sulken dienste ende cope alse men [*schuld*]dich (1) es te houdene. Ende dies hadde die vorseide here Jhan, die proest, macht te doene bi 's abts ende convents vorseit udhangheden lettren. Ende daer was ghewiset bi wetten ende [*bi von*]nessen van 's graven mannen, ende bekennet dat die vorseide Wouter, bailliu van Brugghe-ambocht, macht hadde te doene, also als 't vorseit es, van allen sticken bi den udhangheden let[*tren*], die hi daer togheden ende van minen here Ghide, grave van Vlaendren vorseit, ende datter toe ghedaen was al dat mer toe sculdich was te doene ende te wetten. Ende daer was [*ghew*]hiset ende bekennet ende te wetten van den vorseiden 's abts mannen, dat die vorseide here Jhan, proest van den Elmare, macht hadde van 's abts ende convents halven vorseit, [*te*]doene alle die sticken, also als si vorseit sijn, ende dat die gheboden waren ghedaen te tijt ende te termte als men sculdich was te doene ende te wetten. Ende dat bede partiën hadden ghedaen hier toe al dat men sculdich was te doene omme wettelike te doene al datter toebehorde. Ende al dese sticke waren ghedaen wel ende te wetten, vore mijns heren 's graven man vorseit, ende vor mijns heren 's abts man vorseit, ende vor scepenen van den Vrihen: Willem de Scoutete Jhan Niemare, Gillis ·f· Diederics, Hughe van Boienghem, Dierkin ·f· Ghiselins, Heine ·f· Gherards. Ende daer waren te jeghenworden mijn here Rase, die voghet, ruddre, Arnoud Brantin, die clerc van der vierscare, Jhan vander Donc, Ghiselin ·f· Jhans, Jhan van Boeiengheem ende vele andre. Ende omme dat wie willen dat dese voreworde ende dese dinghe si vast ende ghestade, so hebben wi dese lettren ende desen charter gheseghelt met onsen zeghelen udhanghende. In 't jaer ons Heren so was dese charter ghemaect als men scrivet M°. CC°. ende zeven en zeventich, 's Maendaghes vor Onser Vrouwen daghe ter Lichtmesse.

De twaelf zegels, die vroeger aen dit stuk aen dubbele strooken van perkament hingen, zijn alle verdwenen.

---

(1) Zoo hier als verder, zijn eenige letters verdwenen, die ik aengevuld heb en tusschen haekjens laten drukken.

II.

1280.

† DIT : ES : DE CORE : VAN : DEN : PARM.

Weten alle deghene, die nu sin ende die ir na sullen commen, die dese letteren sullen sien, Dat de meesters ende de cnapen van den parmentirs van Sente Pieters dorp hebben daen bescriven wel goede pointe ende nuteleke ter parmenrien, die redenlic sin ende lovelic allen goeden lieden ende allen comannen, bi Gherads wille van Meren, balius van Sente Pieters dorpe; ende bi scepenen wille van den selven dorpe, ende bi den wille van den ghemenen ambachte van den parmentirs van Sente Pieters dorpe. Ende de welke pointe wi ghebieden hem allen te houdene die in 't dorp wonende sin ofte wonen sullen, die hem aen de parmentrie sullen gheneren, up also sulke mesdaet als 't ir na ghescreven staet. Wi ghebieden dat, dat so wat kinde dat leren sal in 't ambacht, dat sal gheven x sol. van siere leringhen, ende ·II· jaer in sine leringhe sin; ende dit ghelt sal de meester gheven stappants alse de leerlinc beghint in 't ambacht te leerne, ende de meester sal 't vortan den leerlinc nemen. Ende van desen x sol. sal hi gheven v sol. in 't ambacht ende v sol in Onser-Vrouwen Kerke, te gane al daer 't scepenen goet sal dinken. Vort ghebiede wi dat de meester mach sijn kint omme niet leren. Ende 's cnapen kint mach om v sol. leren ende die te ghevene ende te gane in avenant ghelijc den ghelde van andren leerlinghen. Vort verbiede wi allen den cnapen, die in 't dorp wonen ofte wonen sullen, die voer meester sin bestaet, dat si neghene vel werken die hars selves sin ofte hiemens, sonder hars meesters daer si mede bestaet sin. Diese wrouchte, hi soude wesen in de mesdaet van xx sol. Dat ·I· derdendeel van den xx sol. 's Heren bouf, ende dander derdendeel in 't ambachte, ende terde derdendeel in Onser-Vrouwen Kerke ende te ghevene al dar 't scepenen goet sal dinken. Vort verbiede wi bede meesters ende cnapen ende kindren ende allen den ghenen die hem an de parmentrie gheneren, bede oude werth ende niewe, bi lichte te werkene, up de mesdaet van xx sol. Dat ·I· derdendeel den Here, dander derdendeel in 't ambacht, ende terde derdendeel in Onser Vrouwen Kerke te ghevene, dar 't scepenen goet sal dinken. Sonder caproene te voederne, vel te droghene, vel up te slane, vel in de bete te doene ende vel te beslane, dit machmen doen sonder mesdaet jeghen hiemene. Vort ghebiede wi dat so wie so de vinders wederseghet, dat hi verbort ·V· sol. Vort ghebiede wi, dat so wie so te orconden niet ne comt alse de Here ende de vinders dinghen willen, behouden dien dat

hi wert gheboden te orconscepen te commene met 's Heren cnape ende met ·i· vindre, dat hi verbort ·xii· d. jeghen den Here. Vort verbiede wi dat niemen scapine velle sette met lammerinen, up de mesdaet van ·xx· sol. ende tvoedersle verbort te wesene dar't in stonde. Dese ghebode ende dese verbode ghebiede wi hem allen te houdene, die in 't dorp wonen ende hem an de parmentrie sullen gheneren, up also sulke mesdaet als 't ir vorseit es. Ende dese pointe sin ghecort bi den Here ende bi scepenen van Sente Pieters; ende si sullen gheduren also langhe als 't den Here ende scepenen goet sal dinken. Ende dese letteren waren ghemaect in 't jaer van den Incarnatione ons Heren dat men scrift Mme CC.^{me} LXXXme, Sondaghes voer Alre-Heleghen-dach.

Op den rug van dit Chirograef heeft eene oude hand geschreven : *Ordonantie om de parmentiers, wonnende op de heerl. van Sente Pieters.* — *Omme de sceppers van Ste Pieters.*

III.

1281.

Wie Diederic die Vos, Domaes die Hont, Willem die Scoutete, Jhan Van den Zande, Jhan die Brune, Jhan die Wevel, Willem van Cleihem Jhan Mont, Boudene van Lapscuere, Weinin van Varsenare, Hughe van Boyenghem ende Gherard die Wevel, scepenen van den Vrien Brugschen ambochte, doen te wetene allen den ghoenen die dese lettren zullen zien ende horen lesen, Als van den contente ende van der calaengen, die Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, hadden up den abbet ende up die kerke van Sinte Pieters van Ghent, over hem ende over die ghoene die aeldinghe waren met hem van der voerseider Elemoeden doet, ende van enen vinderscepe, dan of dat wie zaghen enen sartre ende ghelesen was voere ons, sprekende in dese woerde :

Universis presentes litteras inspecturis dominus Willelmus de Bonem, Hugo filius domini Henrici, milites, magister Willelmus dictus Cley, clericus, Arnulphus Brantin, et Johannes de Zande, salutem in Domino. Noveritis, quod cum inter viros religiosos, abbatem et conventum Sancti Petri Gandensis, ex una parte, et Johannem filium Wouberti filii Elemodis, pro se, suis participibus et coheredibus, descendentibus ex parte dicte Elemodis, ex altera, controversia mota fuisset super duodecima parte decime supra novam *Keuram* de Watervliet, a loco qui dici-

tur, ex una parte *Springhe*, et, ex alia parte, *Riedbec*, versus meridiem vel versus partes *Zuud*, prout se extendit dicta nova *Keura*, dictus abbas, pro se et conventu suo, dictus vero Johannes, pro se et dictis coheredibus et participibus, videlicet pro Waltero et Heinrico, fratribus suis, Woberto filio Willelmi de Calvekete, Willelmo dicto Zonderland, patruo suo, Willelmo filio Lamloti, et aliis, si qui essent coheredes ejusdem, quo idem ·J· promisit ad quitationem et werpitionem adducere super dicta controversia, in nos, tanquam in arbitros, compromiserunt et prenominati participes et coheredes in dicto compromisso, sive arbitrio, consenserunt, et omne jus quod habere poterant aut habere videbantur et habebant in dicta decima ex formortura dicte Elemodis et suorum predecessorum, in manus dicti Johannis reportarunt ad opus ejusdem, et ipsum jus, si quod habebant, quitaverant et quitum clamarunt ad opus ejusdem ·J· libere et absolute, nichil juris penitus retinendo, et hoc coram nobis ac hominibus feodalibus et scabinis inferius annotatis. Promiserunt etiam dicte partes, dictus scilicet abbas, pro se et conventu suo, bona fide; dictus vero ·J , fide prestita; et ambe partes, sub pena centum librarum Flandrensium parti observanti arbitrium a parte resiliente reddendarum, seu firmiter observaturas. Quicquid nos omnes, vel duo ex nobis arbitris ab altera electis, et ego dominus Willelmus de Bonem super dicta controversia, appenditiis seu accessoriis ejusdem, secundum justiciam, prout poterimus, duxerimus arbitrandum; hoc addito, quod licet dicta pena semel vel pluries a dictis partibus, vel ab altera parte, committatur et exigatur, nichilominus dictum nostrum seu arbitrium, ratione dictarum promissionum erit a dictis partibus firmiter observandum. Et nos arbitri predicti inter dictas partes onus dicti arbitrii in nos suscepimus, et promisimus, fide media, secundum quod jus dictaverit, pro posse nostro, dictum arbitrium terminare. Et est adjectum inter dictas partes et consensum, quod si altera partium arbitrum vel arbitros, ab ipsa electum vel electos, ad aliquam diem non produxerit, poterit illa pars, loco absentis vel absentium, alium vel alios, eligere et constituere, qui cum presentibus in dicto arbitrio procedet vel procedent. Et si illa pars loco absentium alios nos eligeret, poterunt arbitri ibidem presentes procedere, prout justum fuerit, in arbitrio antedicto. Insuper dictus dominus abbas, pro se et conventu suo, de dicto nostro seu arbitrio observando, sub pena predicta, et eadem pena si committatur, plegios constituit coram nobis, me Hughonem filium domini Henrici, militem, et Egidium filium domini Hugonis. Dictus vero Johannes similiter de dicto seu arbitrio nostro observando sub pena predicta; et eadem pena si committatur,

plegios constituit, videlicet Willelmum filium Alardi de Cadzant, Reinerum de Bonem, me Johannem de Zande et Petrum Busere, qui se plegios de premissis coram nobis constituerunt, tali conditione adjecta quod si dictus ·J· et plegii dicti premissa et adjudicanda, sive adjudicata, a nobis recognoverint coram septem scabinis Francis officii Brugensis, se debere observare, et eadem coram ipsis secundum legem patrie vadiaverint, dictam penam incurrere non poterunt, nec committent. Similiter, si dictus abbas de premissis observandis litteras suas et sui conventus dederit, ipse abbas et dicti plegii sui a dicta pena erunt liberati, Preterea dictus Johannes de adducendo Wobertum filium Willelmi dicti de Calvekete ad quitationem juris sui, si quod habet vel habere potest, in predicta decima, quam cito ad legitimam etatem pervenerit; et quod procurabit et faciet eundem Wobertum dictum arbitrium observare sub pena predicta ; et de eadem pena, si committatur, plegios constituit nos Wil (1)..... Bonem militem et Reinerum de Bonem. Et notandum quod dicta quitatio facta a predictis participibus et coheredibus dicti Johannis, videlicet : Waltero, Heinrico, fratribus suis, Woberto et Waltero, facta fuit coram nobis et hominibus feo..... e quatuor Officiorum, videlicet : Johanne filio Reineri, Boidino filio domini Heinrici, Petro de Vliete et Willelmo dicto Dontre; et coram scabinis de Bochoute scilicet : Hugone de Basseveldc, Heinrico filio domini Hugonis, Willelmo Don....; ac etiam coram scabinis nove *Keure* de Watervliet, videlicet: Boidino filio Bachard, Stasino filio Iments, Waltero Walone, Zigero Dullard. Item coram scabinis domini Johannis de Praet, militis in Watervliet : Heinrico Cleiland, Halverico filio Walteri Huds. Item coram hominibus feodalibus domini comitis, scilicet : nobis Willelmo de Bonem, Hugone filio domini Heinrici, militibus, Johanne de Zande, Willelmo filio Alardi de Cadzant, Egidio filio domini Hugonis, Hugone de Basseveldc et Boidino filio Arnulphi, et coram Francis scabinis scilicet : me Willelmo de Bonem, milite, Egidio filio domini Hugonis, Johanne de Zande, Johanne Mont. Et nos scabini ac homines feodales predicti, sicut superius sumus nominati, in testimonium premissorum presentes litteras sigillis nostris cum sigillis dictorum abbatis et conventus fecimus sigillari. Datum anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo, feria secunda post Ascenscionem Domini.

Daer cam voer ons die here Willem, capellaen van Oedenghem, procurerre van der vorseider kerke van Sinte Pieters, die macht hadde van

(1) Hier en daer is er een lok in deze charter.

tsabbets halven voerseit, bi des abts letteren voerseit, die wi zaghen ende ghelesen waren voer ons, vinders te nemene in der ghere stede diere ghebraken, ende al te doene dat ten vorseiden vinderscepe toe behoerde, ghelijc den abbet of hiere zelve hadde ghewesen present, also als ons daer wel kenlic was bi den voerseiden letteren van den abbet, of een zide, ende die voerseide Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, of ander zide. Ende daer nam die voerseide here Willem, in die stede van minen here Hughen tshere Heinrics zoene, die vindere was van des voerseits abbets halven, ende die daer ghebrac, enen Heinric den Moutenare, den clerc, ende dien wedde Boudene Hughen zoene te bringhene ende te doen zegghene bin achte daghen. Ende die voerseide Jhan Woubrechts zoene nam in mesters Willems Cleys stede, die daer ghebrac, enen Willemme Alaerds zoene, vindere te sine van dies voerseids Jhans halven, diere ghelike dat die voerseide meester Willem was. Ende die voerseide Willem Alaerds zoene wedde zelve te zegghene bin der voerseider termine. Ende omme dat wie voerseide scepenen van den Vrien waren over dese sticken, ende si voer ons gehandelt ende ghedaen waren wettelicke, so hebben wie dese letteren ghezeghelt met onsen seghelen in kennessen. Dit was ghedaen tSaderdaghes na Sinte Denijs daghe, int jaer ons Heren al men screef sine Incarna..... ende een ende tachentich. Voert wie scepenen van den Vrien Brugschen ambochte, Jhan die Wevel, Jhan Mont, Willem de Scoutete, Hughe van Boyenghem, Jhan van den Zande, Willem..... Weitin Ratgheer, Jhan Niemare ende Jhan Van Tarrendike, doen te wetene allen den ghoenen die dese letteren zullen zien ende horen lesen, Dat camen voer ons te Brugghe, te steghere, daer men din.... handelde, ten Vrien, up den Vridach voer Sinte Luces daghe, Ewangelisten, int jaer ons Heren als men screef sine Incarnatie tuelef hondert ende een ende tachtentich voerseit. Die here Willem.... llaen.... voerseit, van tsabbets halven voerseit, of een zide, ende Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, voerseit, of ander zide, omme te hoerne dat zegghen van den vinders voerseit..... Willem Alaerds zoens, Heinrics Moutenars, Jhans van den Zande ende Arnouds Brantins van der voerseider calaengen van der voerseider tiende, die daer te jeghenwoerde waren ende present, ende.... van ons lieden ende te wetten, dat sie wettelicke vinders waren, ende dat si macht hadden te zegghene van den voerseiden sticken. Ende dat die voerseide here Willem wettelicke was in tsabbets stede..... vinderscep te hoerne ende omme te doene al datten voerseiden vinderscepen toe behoerde. Daer cam Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, voerseit, voer ons ende hie bant hem te wetten, waer..... hie hier namaels dade enighe

sake of enighe sticke jeghen 't wijsdoem van den voerseiden vinderscepe of jeghen enich point van dat die voerseide vinders wisen souden, dat hie ware ghehouden van sinen hoefde jeghen den sovereinen bailiou van Sinte Pieters van Ghent, die tien tiden wesen soude, ghelijc of hie wettelicke verwonnen ende verbannen ware van manslachten bi des voerseids bailious claghe ende bi der wet van der Vrier virscharne van Brugghe-ambocht. Voert bant hie hem voer ons ende in die voerseide maniere gheliken bant te bindene van desen voerseiden sticken vore minen here, den grave van Vlaendren, in manieren ware dat sake dat worde te doene bute der poert van Brugghe, dat hem die abt van Sinte Pieters voerseit soude quiten sinen cost, dien hie doen soude omme te vaerne vore den grave van Vlaendren, omme desen bant te bindene. Ende daer waren wie ghemaent ende te wetten van onsen wettelicken maenre, bi namen van Weinine Stullaerde, die tien tiden wettelicke crichoudere was, of dese sticke te wetten wesen mochten, ende of dese bant wettelic was ende te wetten wesen mochten. Ende daer wiseden wie bi wetten ende bi vonnessen, dat dese sticken wel ende te wetten wesen mochten, ende dat die bant wettelic was ende wel ende te wetten ghedaen. Daer camen die voerseide vinders voer ons al daer ende in die wet, daer men wet handelde, ende wiseden hare vinderscep ende hare vonnesse van den voerseiden vinderscepe, ende sie droeghen alle viere overeen ende wiseden den voerseiden abbet van Sinte Pieters ende die kerke van Sinte Pieters los ende ledich ende quite ende onghehouden jeghen den voerseiden Jhanne Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, ende jheghen alle die ghoene, die dien voerseiden Jhanne hadden idraghen in handen al 't recht, dat sie hadden in die voerseide calaenge van al den calaengen, daer die voerseide Jhan of hadde ghecalengiert den abt ende die kerke voerseit, ende dien Jhanne ende alle die ghoene die hem hadden ghedraghen hare recht in handen, ewelicke te zuighene van der voerseider calaengen. Ende dit wiseden sie up den bant, die voerseit es, ende sie wiseden Jhanne sine macht te doene loiallic..... omme alle de tsarters, die hieraf ghemaect sijn te doene zeghelen. Ende omme dat wi voerseide scepenen van den Vrien willen dat die voerseide sticke bliven vast ende ghestade, also als sie voerseit sijn,... sie ghedaen waren voer ons ende ghewiset te wetten ende ewelicke in ghedinkenessen, so hebben wie dese lettren ghezeghelt met onzen zeghelen in kennessen. Ende ic Weinin Stullaerd, crichoudere tien tiden van den Vrien Brugschen ambochte voerseit, omme dat dese sticke waren ghedaen wel ende te wetten ende bi maninghen van mie, hebbe dese lettren ghezeghelt met minen zeghele, bi verzoeke van

beden par..... in orcondscepen ende in ghedinkenessen van den voerseiden sticken. Ende wie Willem Alaerds zoene, Jhan van den Zande, Heinric die Moutenare ende Arnoud Brantin, vinders van den voerseiden sticken.... dat wie onse voerseide vinderscep wiseden ende over een droeghen, also als 't voerseit es, wel ende te wetten, hebben dese letteren ghezeghelt met onsen zeghelen, bi verzoekene van beden partiën, in kennessen... in ghedinkenessen ewelicke van den voerseiden sticken. Dit was ghewiset ende ghedaen in 't jaer ons Heren als men screef sine Incarnatie tuelef hondert ende een ende tachtentich tsVriendaghes... Sente Lucas daghe, Ewangelisten, also als hier es voerseit.

Van de drie en twintig zegels, die vroeger aen dit stuk hingen, is er slechts één, met het opschrift: † S. HUGONIS DE BOEIENGHEM byna ongeschonden. Verder zijn er vijf andere, min of meer beschadigd, in groen was, aen dubbelen steert van perkament overgebleven. Al de overige zijn verdwenen.

IV.

1284.

† CYROGRAPHUM †

Wi Jan, bi der ghenadecheden van onsen Here, abdt van Sente Pieters van Ghent, doen te wetene allen den ghenen, die nu sin ende die irna commen sullen, die dese letteren sullen zien ofte horen lesen, datmen ene maniere van lande houdt van ons ende van onser kerken, dat es gheëten *Lalant*, ende dat leght in Onser Vrouwen prochie Sente Mariën; dwelke lant onser kerken sculdech was elkes jars, elc bunre ene penninch in Palme sondaghe, ende te alf Meie, elc bunre enen penninch, ende in Onser Vrouwen daghe in alven Oeste, elc bunre tuee sol., ende de drie bunre drie peninghe ende enen allinc up den selven dach, ende elke drie bunre enen madere in den Oest, ende in Sente Matheus daghe elke tuee bunre een spent halster evenen, ende in Sente Symoens ende Juds daghe, elc bunre ene virtale rogs, ende in Sente Nyclaus daghe elc bunre een halster mouts ende tuee peninghe van elken halster mouts te makene; waer bi dat ons dochte ende den ghenen die dat lant audende sin, dat vele pine an die rente te verdinghene lach elkes jars, bidi dat menegherande scult sculdech was, ghelijc dat ir vorseit es, ende te vele terminen te gheldene. So dat wi overheen ebben ghedreghen met onsen scepenen van Sente Pieters

dorpe ende metten laten die dlant audende sin, ende om dat ons dinckede nutscep van onser kerken, ende dien vorseiden scepenen ende laten de nutscep van hemlieden, ebben si een verdinc ghemaect jeghen ons van diese vorseider renten ewelike staende, elc bunre om zees scelinghe ende om zees peninghe vlaemsche elkes jars te gheldene, in Sente Nyclaus daghe ofte binnen derden daghe daer na, onse dienst buten ghelaten dien si ons sculdech sin elkes jaers, alse van der vetten hute onsen hove te voerne ende up onse couteren te bredene, te elken saisoene, also alse de couteren gheleghen sin. Vort es te verstane, dat dat selve lant, dat so vorseit es, blift ter selver husagen ende ter selver costumen van cope ende van sterfcope, dat eft ghestaen tote hare. Ware oec dat sake dat de vorseide late, die dit vorseide lant audende sin, niet ne golden de vorseide zees scelinghe ende zees peninghe van elken bunre ten termine die ir vorseit es, ende wi daer omme wilden doen panden, so adde elc laet, dier omme ghepant worde, ende niet vergolden adden, verbort zees peninghe [*t*]e scepenen coste bouf ende ter ghere bouf die met hem om de pandinghe ghinghen ofse scepenen nemen wilden. Vort es te wetene, alle dese vorworde, die ir vorseit es, dat soe was ghemaect bi onsen wille ende bi der late wille die dlant audende sin, ende bi scepenen vonnessen van Sente Pieters dorpe, die wisden de vorworde ewelike vast ende ghestade te blivene, dat es te wetene : der Heinric de Yserine, Heinric de Scotelere, Jan ver Marthen sone, Justaes van Berthengen, Willem van Donse, Everard van der Pale, Robe van Hadenghem, Woitin de Moer, Justaes van den Hede, Ywein van Velseke, Woitin Zondersorghe, Woitin van Merlebeke ende Jan Veis. Ende om dat wi willen dat dese vorseide vorworde blive ewelike, vast ende ghestade gheauden, ebbe wi dese letteren uthanghende gheseghelt met onsen seghele. Ende wi scepenen vorseit van Sente Pieters dorpe, om dat wi willen dat dit verdinc ewelike vast ende ghestade blive, dat ghedaen was bi der late wille ende bi onsen vonnesse, ghelijc dat ir vorseit es, ebbe wi dese letteren uthanghende gheseghelt met onsen seghelen, die waren ghegheven in 't jaer van den Incarnatione ons Heren, datmen scrift ***Millesimo ducentesimo octuagesimo quarto***, Saterdaghs voer sente Vincentis dach.

Van de veertien zegels, die vroeger aen dit stuk aen dobbelen steerte van perkament hingen, zijn er maer drie overgebleven, waervan slechts één, dat van Woitin van Merleke leesbaer is. Het draegt tot opschrift : † S. WAVTIER... MER... KE. Deze charter is gedrukt by DIERICX, *Het Gends Charter-boekje*, bl. 81.

V.

1285.

Tote alle den ghenen die dese lettren zullen zien ende horen lesen, Jhan van den Poele, Boudene van Moerkerke, Olivier van der Haghe, Willem van Cleiheem, Willem ser Willemans suene, Gherolf van Calvekete, Heinric die Grote, Thomaes die Hont ende Langhe Jhan van Caedzant, scepenen van den Vrien Bruxen-ambochte, groetinghe. Wie doen u te wetene van den contente dat was tusschen den here Jhanne den Visschere, tien tiden abt van Sente Pieters te Ghent, van der kerken alven van Sente Pieters, of eenside, ende vroue Lisebetten Reinars wijf van Boneem ende Reinaren, haren man, of anderside, alse van neghen sceleghen drie peneghen min, elx jaers, die vroue Lisebette vorseit ende Reinare, hare man, calengierende waren in de meyerie, in des abs scueren van Ruisschevliete ende van Oestburch, van allen andren sticken, die si besteden of heschen mochten in die vorseide scueren, ende van allen andren calaingen die sie onderlinghe hadden. Van welken contenten ende calaingen si waren bleven up mijn here Roeger van Ghistele, ruddere, an beden siden, also als die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, of eenside, ende Arnoud Brantin, die wettelike was ins sabts stede, of anderside, verlieden vor ons, dat die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, verlieden vor ons, dat mijn here Roeger van Ghistele, vorseit, hadde ghesceden sijn vonnesse in deser manieren, dat hi wisede den abt ende die kerke van Sente Pieters onghehouden ende quite van den neghen sceleghen drie peneghen min 's jaers, die die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, calengierende waren in die vorseide scueren van Oestburch ende van Ruisschevliete, alse van rechte van meyeriën ende van al den andren calaingen, die die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, hadden sjeghen die kerke van Sente Pieters, of hebben mochten, in die vorseide scueren. Ende dat die vroue Lisebette vorseit ende Reinare, hare man, ende diere vroue Lisebetten barblikenste oier, quite souden scelden die kerke van Sente Pieters van den vorseiden neghen sceleghen drie peneghen min 's jaers ende van allen andren calaingen vor scepenen van den Vrien. Ende also scouden quite vor ons die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, ende Reinare, ende Clais, hare barblikenste oier, die vorseide kerke van Sente Pieters, van den vorseiden neghen sceleghen drie peneghen min 's jaers, ende van allen andren calaingen, also als 't mijn here Roegier van Ghistele, vorseit, ghewijst

hadde. Vort so bekenneden ende lieden vor ons, bi den wijsdoeme van mijn here Roegiere vorseit, vroue Lisebette ende Reinare, hare man vorseit, van den drie ponden 's jaers arveliker renten, die hem die abt Jhan, vorseit, hescende was van der kerken alven van Sente Pieters vorseit, dat si die sculdich sijn, also als 't vorseit es te gheldene, elx jaers d'ene helt te Sente Jhansmesse, ende die ander helt te Sente Bamesse. Ende dat die beset zijn up zesse imete lants, lettel min of me, licghende binne den ambochte van Oestburch, dat's te wetene : twe imete bezutalf ant werf, daer Hughe Alards suene woende, ende daer naer twe ghemete daer Coene up woende, ende een ghemet bewestalf ant vorseide werf, ende al 't ander in den boengard, bewestalf den weghe. Ende van desen lande houden die van Sent Salvators te Brucghe twe ghemete of daer omme terrent. Ende vroue Lisebette vorseit es sculdich te blivene in hoefde van den drie ponden 's jaers vorseit. Ende, omme dat wie Roegier van Ghistele, ruddre, vorseit, wiseden dit vonnesse in deser manieren dat hier boven ghescreven staet, so hebben wie onsen zeghel ghehanghen an dese lettren te ghedinkenessen. Ende, omme dat wie scepen van den Vrien vorseit, waren te verkenessen van desen sticken vorseit, so hebben wie dese lettren ghezeghelt uthanghende in kennessen. Dit was ghedaen in 't jaer als men screef die Incarnatie ons Heren, twalef hondert vierewarven tuintich ende vive, Saterdaghes vor Sente Vincensis dach in Loumaent.

Van de tien zegels zijn er slechts twee overgebleven. Op het vierde leest men : † S. WILLEM VAN CLEIHEM, en op het vijfde : † S. OLIVIER VAN DER HAGHE.

VI.

1294.

Het si cont allen den ghenen, die nu sijn ende die te commene sijn, die dese lettren sullen zien ende horen lesen, Dat Heinric Moraet ende Mergriete, sijn wettelike wijf, quamen voer den here Boidine van der Lake, profst van Sente Pieters van Ghent, ende voer Heinrike Lenten, Woitine den Moer, Janne, den meiere van Maelte, Woutren den Smet, Jacoppe Balline, Janne van Velseke, Woitine van Merlebeke, Woitine Sondersorghe, Heinrike van Hadenghem, Janne Veise, Arnoude van den Spiegelkine, Janne Cnapeline ende Justase van den Heede, alse voer scepenen van der selver stede, ende bekenden ende verlieden, dat si ebben vercocht meester Salemoene viere

pont renten vlaemschs paiments heuwelike ende emmerme ervelike staende, ende over welke viere pont renten dat dese Heinric Moraet ende Mergriete, sijn wettelike wijf, met voghede, setten te pande. Ende brochten den here profst vorseit inde hant, te meester Salemoens bouf vorseit, al hare erve die si ebben liggende inde niewe strate, met also sulken ghelaghe alsoe gheleghen es. Ende dese vergheldinghe van desen viere pont renten gaet hin ende beghint te Sente Bamesse, alsmen sal scriven Incarnatioen ons Heren tualef ondert ende vive ende neghentech jaer, ende also vort heuwelike elkes jaers telken Sente Bamesse, d'een na d'ander commende. Vort so sekerde ende swoer dese Mergriete, des vorseids Heinrix Moraets wettelike wijf, dat soe nemmerme dor neghenen commer ofte breke, die soe hebben mochte, in wat manieren dat ware, eneghe bilevinghe ofte enech recht an de vorseide erve heeschen ofte caleugieren soude, dat meester Salemoene, vorseit, ofte hiemene, die na hem an de vorseide renten quame, mochte deeren. Ende alle dese vorseide pointe, ghelijc dat si ir voren bescreven sijn, sijn alle ghedaen bi wette ende bi vonnesse van scepenen van Sente Pieters dorpe vorseit, bi den versouke ende den consente van beden partiën. Ende omme dat alle dese vorseide pointe ende dese rente sullen bliven heuwelike, vast ende ghestade, so ebbe ic Jan, bi der ghenadecheden van onsen Here, abdt van Sente Pieters van Ghent, bi der bede ende bi den versouke van beden den partiën vorseit, dese lettren ghesegheIt met minen seghele uthanghende, met scepenen seghelen van Sente Pieters voren ghenoemt. Ghegheven in 't jaer alsmen screef Incarnatioen ons Heren tualef ondert ende viere ende neghentech jaer, 's Vriendaghes voer Alreheleghen dach.

Aen dit stuk hingen vroeger veertien zegels. De eerste is verdwenen. De twaelf andere, in groene of bruine was, zijn alle min of meer gebroken. Een enkel, het achtste, is ongeschonden. Daerop leest men : ✝ S WOUTRE VAN MERLEBEKE.

VII.

1296.

Wi scepenen van mijns here Jhans go[*ede va*]n Praet, Willem Weitins sone, Huge Willins sone, Wouter Doet, ende Willem Noits soene, maken cont alle den goenen die nu sijn ende hierna comen sullen, dat camen vor ons, bedochten sinnes ende wel beraden, Wouter Boidins soene ende ver Heilewijf, sijn wijf, ende gaven viere gemete lants virtich

roeden min, lichtelijc min of me, met alle de rechte dat siere an hadden of hebben mochten emmermer hier na, si of harlede wettelike oer, ende halmers hem, ter capelriën boef in die kerke van Watervliet, ende tsceens boef diere besinghen sal ende diere toe gewiët wort. Ende welken tiden dat die capellaen gewiët es, ende hise besinghet, so gaet die vorseide Wouter ende sijn wijf uter renten te eweleken boef ende die capellaen d[*aer inne*] als ter capelriën boef. Ende dat vorseide lant leget binnen mijns heren ambochte van P[*raet*] in Watervliet, daer Jan Lamsins soene up wont. Ende omme dat wi scepenen vorseit willen dat dese dinc vast blive ende gestade, so hebben wi desen tsartere gesegelt met onsen zegelen utehanghende, in 't jaer ons Heren als men screef M̊. ĊC tnegenthech ende sesse, 's Donresdages na Assewons dach.

De vijf zegels zijn verdwenen.

VIII.

1298.

Het si cont alle den ghenen die nu sijn ende hier na wesen zullen, Dat was een debaet tusschen den abbet Jhanne ende den convente van Sente Pieters van Ghent, inde ene side, ende Boudene Boudens soene, Arnoud soens, van Sente Laurens, inde ander side, van diversen rechten, die de vorseide Boudene heessohende was inde tienden ende in ander goet dat die kerke van Sente Pieters hadde ende heeft in dambocht van Isendike, alse meiere; dwelke recht dat de vorseide Boudene helt te lene van der kerken van Sente Pieters, ende van welken rechte Boudene, vorseit, was sculdich diverse dienste te doene. Ende het es te wetene dat d'abt ende convent Bouden, vorseit, also suilc recht, als hi heesschende was, al niet ne kenden ghelijc dat hij 't heesschende was. Van welken debate ende van al den rechten dat Boudene vorseit heesscende of calengierende was, ofte heesschen ende calengieren mochte tote den daghe van heden, in wat manieren dat was of te wesen mochte, inde tienden of in der kerken goet van Sente Pieters van Ghent, in dambacht van Isendike d'abt ende convent vorseit, inde ene side, ende Boudene vorseit, inde anderside, omme pais ende omme ruste, namens vinders, dat's te verstane: Gherarde van den Walle, over de kerke van Sente Pieters vorseit, ende Gielise van den Hove, over Bouden vorseit, ende Willemme van der Pieten alse derden man, bi den consente van beden partiën. Welke vinders hem bonden wettelike in 't vinderscep, ende gheloveden te scedene, ende te secghene hare segghen van den

debate vorseit. Ende was den vinders macht ghegheven van den partiën, van hoghen ende van nedren. Ende beloveden bede partiën vorseit, wat dat de vorseide vinders segghen souden ende ordineren van den debate vorseit, dat dat d'abbet ende convente hauden souden, ande ene side, ende Boudene vorseit, an d'ander side. Ende dit was ghedaen vor der kerken man van Sente Pieters; ende waren de man ghemaent der up van den ghenen diese macht hadde te maenne, of de partiën vorseit so vele der toe ghedaen hadden, alse bi den welken dat der vinders vorseit segghen sculdech ware ghehauden te wesene. Ende de man ghinghen hem beraden, ende quamen weder van rade, ende wijsden bi ghemenen rade ende bi vonnessen, datter die partiën in beden siden so vele toe hadden ghedaen wat dat de vinders vorseit der of segghen souden ende ordineren dat sculdech ware ghehauden te wesene. Vort es te verstane dat de vinders vorseit horden heesch ende antworde van beden partiën vorseit, ende bespraken hem met vroeden lieden, ende seiden hare segghen, also als 't hierna volghet, alle ghemeenlike overheen ghedreghen : Dat Boudene vorseit al 't recht dat hi hadde ofte hebben mochte in de tiende ende der kerken goet vorseit ende in die meierie, quite scelden soude, ende tsarters of munimente, die hiere of hadde, up gheven soude ter kerken bouf van Sente Pieters. Ende daer over wijsden de vorseide vinders Bouden, vorseit, hem ende sinen hoire te eweliken daghen zestech pont elkes jaers te hebbene up de tienden vorseit; de ene helt van den zestich ponden te gheldene elkes jaers, telken Sente Mariën Lijchtmesse, ende d'ander helt telken tSinxen, d'een na d'ander comende, in also suilken paiemente alse daermen der kerken tienden mede ghelden sal te dien tiden. Ende dese vorseide zestech pont 's jaers wijsden de vorseide vinders Bouden, vorseit, te lene te haudene, hem ende sijn hoire, van der kerken van Sente Pieters, inde stede ende over al 't recht dat hi effende ofte heesscende was in der kerken goet van Sente Pieters, in wat manieren dat was, binnen den ambachte van Isęndike. Ende ware dat sake dat Boudene vorseit faute hadde van den paiemente vorseit, ende dat men hem niet ne golde ten terminen vorseit, ende dat hij 't soufficiantelike hadde betoecht den abbet van Sente Pieters, so mochte Boudene vorseit gheven den here van den lande twintech pont omme hinninghe te doene van sinen paiemente, daer hi of ware in fauten van vergheldene, sonder minderinghe van sire scult. Ende hier bi heeft Boudene vorseit quiteghescolden wettelike al 't recht, dat hi heeft ende hadde, ofte dat sine vorders mochten hebben ghehat, an de tienden ende goet vorseit, ofte an de meierie, ofte in wat manieren dat si recht mochten

hebben ghehat in der kerken tienden van Sente Pieters, ofte in der kerken goet binnen den ambachte van Isendike vorseit. Ende hier bi heeft gheloeft Boudene, vorseit, wettelike up de vorseide zestech pont 's jaers te waranderne ende waerscepe te doene der kerken van Sente Pieters, te wette vander vorseider meieriën ende van den rechte datter toe bort, of sijn broeder of hiemene van sijns vader hoire ghedinghe halen mochte up de meierie ofte up enecht recht datter toe bort, omme d'ochisoen van der versterften van sinen vader ofte omme d'ochison van Bouden vorseit. Vort es te verstane, dat alle dese dinghe, die hier vorseit sijn, wetteleke ghewijst sijn te haudene vast ende ghestade te heweliken daghen, bi vonnesse van der kerken mannen van Sente Pieters. Ende omme dat wij Jhan, abbet van Sente Pieters, ende dcouvent van der selver stede, willen dat dit vinderscep ende 't segghen van den vinders vorseit, ghelijc dat hier vorseit es, ghehauden werde vast ende ghestade, ende dat de vonnesse, diere onse man up hebben ghewijst, ghelijc dat hier vorseit es, vast ende ghestade bliven ghehauden te heweliken daghen, hebben wij desen tchartre gheseghelt met onsen seglen uthanghende. Ende bidden den vinders vorseit ende den mannen die hier na staen ghenoemt, dat si in kennessen dat alle dese dinghe vorseit, ghelijc dat si hier vorseit sijn, wel ende wettelike sijn ghedaen, hare zeghele hier an hanghen. Ende ic Boudene Boudens soene, Arnouds soens, van Sente Laurens, omme dat ic wille dat vindercep vorseit ende 't segghen van den vinders vorseit, ghelijc dat hier vorseit es in desen tchartre, werde vast ende ghestade ghehauden te heweliken daghen, hebbe ic desen tchartre gheseghelt met minen segle uthanghende. Ende bidde den vinders vorseit ende den mannen die hierna staen ghenoemt, dat si in kennessen dat alle dese dinghe vorseit, ghelijc dat si hier vorseit sijn, wel ende wettelike sijn ghedaen, hare zegle hier an hanghen. Ende wij Gherart van den Walle, Gielis van den Hove ende Willem van der Pieten, in kennessen dat dese dinghe vorseit sijn gheseit ende ghedaen ghelijc dat hier vorseit es, hebben wij, bi versouke van beden partiën, onse zegle hier an ghehanghen alse vinders van desen sticken. Ende wij Roelin Zuichteboem, Justaes van Bertenghem Arnoud van Oesterzele, Justaes van Leden, Gherart van Meren, Martin de Drussate, Diedric de Scuetelere ende Rase de Meiere, der Kerken manne van Sente Pieters, die over dit segghen ende dese ordinance gheroupen waren alse man ende orconden, in kennessen dat alle dese dinghe vorseit sijn gheseit ende ghedaen ghelijc dat hier vorseit es, hebben wij, bi versoucke van beiden partiën, onse zeghele hier an ghehanghen alse manne. Ende ic Heinric Boudens soene, Arnoud soens, Boudens broeder

vorseit, die over alle dese sticken, was, hebbe, bi versouke van beiden partiën, minen zeghel in orconscepen hier an ghehanghen. Dit was ghedaen, ghelijc dat hier vorseit es, in 't jaer als men screef d'Incarnacioen ons Heren twalef hondert ende achte ende neghentich jaer, sWoensdaghes voer den Ommeganc te Dornike.

Van de veertien zegels, die vroeger aen dubbele steerten van perkament hingen, is er niet een overgebleven.

HANDSCHRIFTEN IN VROEGERE TYDEN BESTAENDE.

In 1658 werd te Antwerpen openbaer verkocht de, voor dien tijd ryke, bibliotheek nagelaten door den ridder Michiel Steven Bulteel, heer van Niepe (1). Onder de rubriek : *Historici profani, chronologici, antiquarii in omni genere*, van den kataloog, leest men : Bultelii Mss. *Hispanica*, in-4to — *Flandrica*, in-8° — *Gallica*, in-8° — *Brugensia* in-4to. En verder ook onder de Libri Flandrici : bl. 44. *Het boeck van Haly Abenraghel*. Ms. fol. — bl. 45. *Poema van Meerlandt*. Ms. fol.. Wat er van dit alles geworden is, kan ik niet zeggen.

Van Hulthem bezat drie deelen latijnsche verzen van den yperschen dichter Bulteel, welke thands op onze koninklyke bibliotheek, te Brussel te vinden zijn. In den catalogus worden ze aldus beschreven : *Gislenii Bultelii Clytii, Hyprensis, carmina*. 3 vol. in-fol., en feuilles. — Manuscrit qui parait original, et d'une fort bonne main. Le 1er volume contient : *Divinarum consolationum libri VI*. Le second : *Carminum piorum libri, IV ; de lapsu et reparatione generis humani* lib. I ; *Strenae christianae*. Le troisième : *Miscellaneorum libri VII* (2).

(1) *Catalogus insignium in quavis facultate librorum instructissimae ac famosissimae bibliothecae domus mortuariae nobilissimi quondam viri Domini D. Michaëlis Stephani Bultelii, equitis aurati, toparchae in Niepe* etc. Antv. *apud Mich. Cnobbaert* 1658, in-4to van 46 blz.

(2) *Bibliotheca Hulthemiana*. D. VI, bl. 59, N^{r} 212. — Men leest aldaer verkeerdelyk *Bulteï*, in plaets van *Bultelii*.

KLEINE GEDICHTEN EN PROZASTUKKEN

UIT DE DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Ik laet hier al wat het groot Hulthemsch handschrift, Nr 192, die zoo ryke bron voor onze oude letterkunde, nog oplevert, volgen.

De twee eerste stukken werden reeds vroeger, doch naer andere handschriften uitgegeven. De legende van *Sinte Gertruiden minne*, waerin men den oorsprong verhaelt van het oud vaderlandsch gebruik, om, wanneer men zich van elkander moet verwyderen, by het afscheid nemen, den dronk van Sinte Geertrui toe te brengen (1), werd reeds vroeger door Clignett uitgegeven (2) Hy trok het uit een handschrift op de koninklyke bibliotheek te 's Gravenhage, hetwelk de gedichten van Willem van Hildegaersberch bevat.

Een tweede afschrift van dat zelfde dichstuk komt nog voor in eenen Codex, ter brusselsche bibliotheek berustende, die ook vroeger van Van Hulthems nalatenschap deel maekte, en waerin insgelyks de dichtarbeid van Willem van Hildegaersberch verzameld is (3).

De tekst van *Sinte Gertruiden minne* uit het handschrift Nr 192, dat voor my ligt, is dus de derde. Ik aerzel niet deze laetste lezing

---

(1) Over dit oud gebruik is er zeer veel geschreven. Men raedplege, onder talryke anderen, De Reiffenberg. *Archives philologique* D. III. bl. 1 en 235, en Buddingh, *over oude en latere Drinkplegtigheden* s' Gravenhage 1819. in-18° bl. 381-416.

(2) *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*. 's Gravenh. 1819. in-12°.

(3) Dit HS. is beschreven onder Nr 188. D. VI bl. 54, van de *Bibliotheca Hulthemiana*, en aengeteekend op den *Inventaire* onder Nr 15659. Zie *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque royale des ducs de Bourgogne*. Brux. 1842. D. II. bl. 314.

hier mede te deelen, niet alleen omdat ze soms van de andere nog al afwijkt, maer ook omdat ze my in 't algemeen beter en ouder schijnt dan de twee andere. Daerby verdient het opmerking dat het slot van dit stuk geheel anders is, en dat daerin de naem van Willem van Hildegaersberch niet te vinden is.

By Clignett, en in een der handschriften van Brussel, luiden de laetste regels aldus:

Hierom is Willem ende ic in een
Van Hildegaersberge, onder ons tween,
ende hebben ons alsoe beraden,
dat wise niemont en heiten versmaden.
Wie mense scenct, hi salse ontfaen,
dat hi in hoer geleide moet gaen,
daer ghi dit dicht af hebt gehoert,
ende ons God leide ter hemelscher poert,
ter lester reisen, alst is te doen.
Hier mede eindic mijn sermoen (1).

Daer voor leest men in het handschrift dat ik volg :

Daer bi hebbic mi soe beraden,
dat ics niemen en hete te versmaden,
die mense scinct, hi salse ontfaen,
dat hi in haren gheleiden moet gaen.
Daer ghi dit ghedicht af hebt verhort,
God bringhe ons ter hemelsche port,
ten lesten daghe, daers es te doene.
Hier mede indic dit sermoen
van Sente Ghetruiden, der heileger joncvrouwen,
die men in hemelrike mach scouwen,
ende Sente Janne daer toe mede.
God sende ons sinen eweghen vrede.

Thands breng ik in bedenking of men voortaen nog dit dichtstuk mag beschouwen als zijnde uit de pen van Willem Van Hildegaerdsberch gevloeid?

---

(1) Ik geef deze verzen volgends het brusselsch handschrift van Willem van Hildegaerdsberch, en niet volgends den haegschen tekst door Clignett gedrukt.

Reeds vroeger zegde professor Jonckbloet : « De vraag is wel eens gerezen of alle gedichten in het bekende handschrift (het haegsche) wel van zijne hand zijn. En werkelijk er scheen reden tot die vraag(1). » Verder ontsnapte de raedselachtige wyze, waerop de naem van Willem Van Hildegaersberch in *Sinte Gertruide minne* voorkomt, aen dien geleerde niet, en hy wist daervan geene voldoende verklaring te geven.

Ik meen dat het dichtstuk het werk is van eenen anderen dichter, die vroeger dan Van Hildegaersberch leefde. De groote Hulthemsche codex bevat, mijns dunkens, niets, dat men aen Van Hildegaerdsberch verschuldigd is. Ook het stukjen : *Van wel connen te helene*, vroeger in Willems *Museum* uitgegeven, is, meen ik, niet van hem.

By den tekst, dien ik naer het groot Hulthemsch handschrift mededeel, voeg ik de varianten, welke de andere brusselsche Codex oplevert. Ik ben die verschuldigd aen de goedheid van mynen vriend, jonkheer Blommaert. Deze geleerde was voornemens de volledige werken van Willem Van Hildegaersberch aen het licht te brengen ; doch hy heeft daervan afgezien, omreden de heer Leendcertz zich met den zefden arbeid heeft belast.

Op *Sinte Geertruiden minne* laet ik *Een bedinghe van onsen Here* volgen, die slechts het eerste gedeelte uitmaekt van een dichtstuk, hetwelk vroeger door Mone, naer een ander handschrift werd uitgegeven (2). Deze trok het uit het *Peterhauser Gebedenboek*, hetwelk op de bibliotheek te Heidelberg berust, en waerin het *Van ons Heren passie* heet. De tekst van Mone heeft honderd en drieennegentig verzen, terwijl de onze er slechts honderd en zesendertig telt. Er ontbreken dus aen dezen laetsten zevenenvijftig regels.

---

(1) *Geschiedenis der Middennederlandsche Letterkunde* D. IV. bl. 407-409.

(2) *Anzeiger für Kunde der Teutscher Vorzeit.* Karlsruhe, 1839. Achter Jahrgang, in-4°. bl. 384-388. Zie ook MONE, *Uebersicht*, bl. 176, en HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars prima. Editio secunda. Hannoverae, 1857, bl. 116.

De elf eerste verzen uit den heidelbergschen Codex luiden als volgt :

Als ic mi selven wille verhogen,
soe pensic om ons Heren dogen,
dat hi om minen wille heeft leden,
dat hem de felle Joden deden.
Otte van der Leyen sprect :
Soe wie dat hem selven brect
te goeden dingen, hi moet hanteren :
daer omme ginc hi ons viseren
in sijn herte, ende maecte een dichte.
Ic bidde Gode, dat hi mijn ziele verlichte,
dat si met hem moet ewelec wesen, enz.

Deze regels komen in eene andere orde voor dan by ons. De dichter wordt aldaer Otte van der Leyen genoemd, in ons handschrift Otte van Orleien. Welke lezing is de beste? Dat valt moeijelyk te beslissen, vermits het een, zoo wel als het ander, echt nederlandsch klinkt, en er in vroegere dagen wel geslachten zullen bestaen hebben die deze namen voerden. Waerschijnlyk zal eene latere ontdekking dit raedsel oplossen. Ik denk, in allen gevalle, dat die dichter, blykends zynen schrijftrant, in de tweede helft der veertiende eeuw te huis behoort.

Als eene byzonderheid stip ik hier aen, dat men hier soms drie verzen, in plaets van twee, aentreft, die het zelfde rijm hebben. Zoo als v. 5, 6 en 7 ; v. 32, 33 en 34 ; v. 65, 66 en 67 ; v. 128, 129 en 130. Alhoewel in de regels, die ik hierboven uit het heidelberger handschrift mededeel, het vers :

Daer hi ons allen dede verrichten,

weggelaten is, vindt men toch ook elders in dien codex die zelfde drie te samen rymende regels, en zoo leest men de v. 159, 160 en 161, die by ons ontbreken :

Ten ordele, daer gi u macht selt tonen
ende elken na sine verdiente lonen.
ic biddu, Here, dat gi mi cronen, enz.

Mone, die slechts op eene dezer plaetsen schijnt aendacht genomen te hebben, zegt : *fehlt ein Reim aber der Sinn ist ganz*. Ik denk echter, dat het zoo niet is, maer dat de schryver dit rijm met voordacht tot driemael toe heeft herhaeld. Andere onzer oude dichters leveren daervan nog wel voorbeelden op.

Van de *Bevelinghe*, die ik hier onder Nr LXXIX opneem, zijn de verzen 9-11, 19-24, 45-46 en 51-56, reeds uitgegeven. Deze, te samen ten getale van twintig, maken met twee andere regels, die daer ten slotte zijn bygevoegd, een afzonderlyk stukjen uit, hetwelk op eene andere plaets[1], in het zelfde groot Hulthemsch handschrift, voorkomt. Volgends dezen tweeden tekst heeft de heer Angillis het laten drukken in de *Rumbeeksche Avondstonden*[2].

Omtrent de overige dicht- en prozastukken heb ik niets byzonders aen te merken. Deze laetste heb ik, op het aenraden van talryke vrienden onzer oude tael- en letterkunde, alle, zonder uitzondering, opgenomen, en dat wel vooral, omdat er tot hier toe nog zoo weinig van onze oude proza bekend gemaekt is.

LXXVII.

Sente Ghetrwden minne ende Sente Jans vrienscap, die deen vrient den andren gheeft.

Int leste van des meyen tijt,
als over alle die werelt wijt
loveren springhen ende gras,
quamic ghegaen, daert scone was,
spacieren, op een water claer,
daer die voghelkine, sonder vaer,

---

(1) Onder Nr LXXXIII, bl. 71.
(2) Rousselaere, 1856, bl. 19, onder Nr IV.
Vers 1. Int suetste vander. — 2. al. — 3. Lover spruyten. — 6. vogelkijn.

bi naturen lude songhen,
ende die bloemen alle ontspronghen.
Op die riviere, al daer ic ginc,
over dinctic menich dinc,
beide van desen ende oec van dien.
Mijn ghepeins en was niet clein,
om scone materiën te vinden,
die ic in rime mochte ontbinden,
beide vore heren ende voer knapen,
die gheboren sijn te wapen;
papen, clerken ende ander lieden
willic wel den sin bedieden.
Dat ic daer vant, in corter stont,
willic u met redene maken cont.
Doen ic ginc peinsende ende visieren
van poenten scone menegertieren,
die wel an goede poente voeghen,
die mi jeghen therte droeghen,
daer af en maectic gheen gescal.
Wildi die waerheit weten al,
ic bleef ane ene die mi behaghde.
Quamic, daer mi iement vraghde,
ic sout wel segghen sonder beiden,
ende met redene onderscheiden
an wat materie dat ic bleef,
ende met minen sinne bescreef,
soe dat ics een deel hebbe onthouden.
Nu merct alle, jonghe ende oude,
dat ic versta den rechten sin,
Het es van Sente Ghertruden min,

Vers 7. songen. — 8. bloemekijn ontsprongen. — 9. dese rivier. — 10. Overdencken. — 11. ende van dien. — 12 Sijn gepeins... cleen. — 13. materie te vijnden. —14. ryme mocht ontbijnden.— 15. voer... voer...— 16. geboren sijn van wapen. — 17. clercken, ander luden. — 18. Wil ic oec den sin beduden. — 19. Wat ic. — 20. Ende mit reden. 21. Doe ghinc ic peinsen. — 22. Vreemde sinnen menigertieren. — 23. goeden dichten voegen. — 24. Ende die my tegen... droegen. — 25. af maec ic geen. — 27. bleefs aen des my behagede. — 28. Ende quaem ic daers my iemont vragede.—29. Ic wildet berechten.—30. mit reden... sceiden.—31. In wat... ics. — 32. Ende in mynen... screef. — 33. heb een deel. — 34. mercket jongen mitten ouden.— 35. Dat elc verstae. — 36. tWas van sunte Geertruden min.

die men drincken gheeft elken man,
ende daer toe die vrienscap van S. Jan
heden daghes, te menegher stede,
ende vrouwen die ghelike mede.
Dit nemdi gherne, alst men u biedt;
den rechten sin en wetti niet,
bi wat saken dat men dit doet.
Hoert na mi, ic maecs u vroet,
hoe sente Ghertrut leide haer leven,
ende waer omme haer minne hier es bleven,
als mense u scinct al sonder sparen,
dat ghi dan hoept bat te varen.
Ene nonne die was hier te voren,
ende enen ridder wel gheboren
hadde die ridder met minnen bevaen.
Die waerheit seldi weten saen :
die ridder was biden cloester geseten,
daer si nonne af was gheheten,
die heileghe joncfrou S. Ghetruit,
die haer in doeghden altoes muut,
als ghi hier na selt versinnen,
als ghi hoert dinne van deser minnen,
die si beide gader droeghen.
Die joncfrou liet haer ghenoeghen
metten ghenen dien si minde;
al wart dat haer die ridder sinde,
van hem en wilt si groet no clene.
Si minde Jhesum van Nazarene,
ende Maria, sijnder liever moeder,

Vers 37. men gevet elken man. — 38. Daertoe die vrientscap... sunte. — 39. Noch huden des dages... meniger. — 40. Den vrouwen des gelijc mede. — 41. neemdi geerne alsment u biet. — 42 Mer den... weti. — 43. ment doet. — 44. my. — 45. sunte Geertruit .... hoer. — 46. waerom hoer... is hier gebleven. — 47. scenct. — 48. ghi hoept te bat te varen. — 49. Si was een nonne al hier. — 50. een... geboren. — 51. Had hoer mit minnen soe bevaen. — 52. Dat hi hoer niet en mocht ontgaen. — 53. Die bi den cloester was geseten. — 54. Aldaer... geheiten. — 55. heilige joffrou sunte Geertruit. — 56. hoer altoes te doecht keerde. — 57. na wel moecht versinnen. — 58. Hoerdi dat einde van der. — 59. te gader droegen. — 60. joffrou die hoer genoegen. — 61. Mitten genen die si minden. — 62. Al was... hoer.... sinden. — 63. en wist... noch cleen. — 64. minden... Nazareen. — 65. sijnre moeder.

ende sente Janne, die haer behoeder
was, doen si haer kint sach hangen.
Met selker minnen was si bevangen.
  Sente Ghetruit, die joncfrouwe,
op sente Janne hadde si haer trouwe,
naest Gode al te male gheset.
Sine gheloefde nieman bet
dan sente Janne, ewangeliste,
om dat hi meer van Gode wijste
dan enech sant ofte martelare,
of enech apostel, wet vor ware,
daer omme hadsine uutvercoren.
Si hadde oec wel segghen horen,
dat hi sonder pine starf
ende dat hi hemelrijc verwarf;
dat lettel heileghe mocht ghescien,
dan S. Janne, ewangelist, allein.
Hine moeste liden die doot
met pinen ende met anxten groet.
  Want sine aldus minnen wouden,
alle haer daghe, met ghewoude,
boven alle heileghe sere,
daer omme salmen emmermere
Sente Jan ende haer te gader noemen,
dat elc moet varen ende vromen,
in haer gheleide sekerlike,
dies onne ons God van hemelrike.
Nu latic dese materie bliven,
ende wil u vanden ridder scriven,

Vers 66. Daer toe Sunte Jan, die hoer. — 67. doe si hoer kijnt. — 68. Mit sulker. — 69. Sunte Geertruit, dese joffrou. — 70. Ende op sunte Jan hadsi hoer trou. — 71. ten vorsten al geset. — 72. Sy en gheloefden niemont. — 73. sunte Jan, ewangelist. — 74. wist. — 75. enich sant of mertelaer. — 76. Of apostel, dat weet voerwaer. — 77. Hier om had si hem. — 78. Oec had sijt wel seggen. — 79. pinen sterf. — 80. dat hemelsche rijc verwerf. — 81. luttel heiligen... gescien. — 82. sunte Jan... alleen. — 83. Si en worden voele gebracht ter doot. — 84. Mit swaere pinen ende groet. — 85. si hem... woude. — 86. Al hoer dage, mit goeder houde. — 87. anderen heiligen seer. — 88. Hier om... ummermeer. — 89. Sunte .. hoer. — 90. ende comen. — 91. hoer geleide sekerlijc. — 92. Des gon... hemelrijc. — 93. laet ic... materi. — 94. ende ic wil vanden.

dies Sente Ghetruit niet en vergat.
Waer si quam, in eneger stat,
sine was hem overste inden moet.
Hine spaerde voer hem scat no goet,
nochtan en was hi niet so coene,
dat hijt haer dorste te weten doene
wat saken hi tot haer meende,
want si Gode altoes diende,
ende overste bleef in haer ghedochte.
Si diende Gode al dat si mochte,
ende wat hi meent die ridder milde,
si leefde recht of si niet en wilde
enen man onder den trone,
hoe rike hi ware ofte hoe scone.
  Die ridder peinsde, latic haer bliken
om manne te nemen in ertrike,
soe soude die vrienscap ende de prijs,
die si mi doet, in meneger wijs,
daer omme sijn ghescoert.
Dit dochte den ridder quaet verboert,
dat hi daer vrienscap soude derven,
die si hem dede menechwerven,
met solaze, in goeder duecht;
soe dat die ridder wert verhuecht,
die met sorghen was bekoert,
daer omme bleef hi gestadich voert
dese ridder, ende hi liet
te vele claghen sijn verdriet.
Hine woude haer hulde niet ontberen,
nochtan was sijn begheren

Vers 95. Die sunte Geertruit. — 96. hi quam, in elke. — 97. Sy en.. overst. — 98. Ende aen hoer soe en spaerdi. — 99. soe en was hi noit soe coene. — 100. hoer dorst.... doen. — 101. dat hi op hoer meinde. — 102. God te vorsten. — 103. overst hielt in hoer gedacht. — 104. Hier om bleef al oversacht. — 105. Wat hi meinde. — 106. Si leefden recht als die. — 107. En genen man... troen. — 108. Hoe rijc hi waer, of hoe scoen. — 109. Doe dacht die ridder hetic hoer. — 110. man... eertrike. — 111. vrienschap ende den. — 112. in goeder. — 113 After dien worden gestoert. — 114. docht. — 115. hi die vrientscap. — 116. menich. — 117. Mit solaes... doecht. — 118. Soe dat hem therte waert verhoecht. — 119. Alst mit sorgen.. becoert. — 120. Hier om... gestade. — 121. ende liet. — 122. Voel te clagen. — 123. Hi en wilde hoer. — 124. warest overst... begeren.

haer te crighen ende wesen sijn wijf.
Daer op stont hem sijn herte stijf,
dat hi coes alder sienste
ghestade te sine in haren dienste,
sonder eneghe dorperheit.
Goede onste was haer bereit
menechwerven, sonder veinsen.
Luttel arch plach si te peinsen
opten ridder, vroech ofte spade,
die om haren wille dade
meneghen cost, op avonture,
ende arbeit, die hem quam te zure.
Hi dede, om haren wille, maken
wat daer ghebrac van eneghe saken
inden cloester, al daer omtrent,
datten prijsde alt covent.
Want sine wisten, groet no clene,
dabdisse, noch der nonnen ghene,
waer omme dat die ridder dede
den cloester dese werdechede.
Hi dede scone jeesten malen,
beide in cameren ende in salen,
die hem costen groten scat.
Daer na wert hi ghevens mat,
sinen scat was te male ten inde.
Die ridder quam in groten ellinde,
hine wiste sijns selfs genen raet;
hi moeste sinen hoghen staet
laten dalen om sinen danc.
Doen wert hem sijn hope te cranc.

Vers 125. Hoer... tot enen wive. — 126. Hier op stont sijn sin soe stive. — 127. voer dat gesienst. — 128. Gestade te bliven in horen dienst. — 129. enige. — 130. Mer goeden dienst. — 131. Menichwerf. — 132. archs placht. — 133. vroe ende spade. — 135. Menige cost ende avontuer. — 136. waert te suer. — 137. Hi liet, om horen wil, maken. — 138. Wat daer gebrac enigen saken. — 139. al omtrent. — 140. Soe datten prijsden al dat. — 141. Mer si en.... no cleen. — 142. Abdisse, der nonnen egeen. — 143. om. — 144. waerdichede. — 145. Hy... scone dingen. — 148. waert hi des. — 149. Want sinen scat die quam ten einde. — 150. Doe was die ridder in elleinde. — 151. Ende hi en wist hem. — 152. Dat dede, hi most sinen hogen. — 153. Dalen laten aen. — 154. Doe waert sijn hoopen alte.

Doe dachte die ridder in sinen moet,
al ghecreghic dese joncfrouwe goet,
in mochtse met eren niet behouden,
waer op willic mi verbouden,
ochte verbliden, teneger tijden.
Die ridder moeste sorghe liden,
dies hi onghewoene was
daer te voren, als ic las.
Daer hi stont in dat ghepeins,
ende dachte daer ende ghens,
die duvel quam te hem gegaen,
ghelijc enen man ghedaen.
Wie dat in wanhope si,
daer es die duvel gherne hi;
hoe hine best becoren mach,
daer peinst hi omme nacht ende dach.
Hi gruette den ridder ende sprac:
« Ghi lijdt groet onghemac
van groten rouwe, die ghi draght.
Al eest dat ghijs niet en claght,
grote sorghe hebdi in u herte,
daer af lijddi grote smerte,
dat sie ic wel an u ghedaen;
ic mach u wel hulpen saen
van dat u deert, wijldijt lonen. »
Die ridder began te verhoghen,
dat mochtmen an sijn ghedachte sien.
Die duvel antworde mettien:
« Ic wil ghi mi die waerheit seght

Vers 155. Ende hi dacht in. — 156. crege ic... joffrou... — 157. Ic en mochter niet in eren houden. — 158. op wilic my. — 159. Off vervrouden tenigen tiden. — 160. Doe most die ridder sorge liden. — 161. Des hi ongewone. — 163. Ende als hi... dit gepeins. — 164. dacht herwaert ende gheins. — 165. Doe quam die boese tot hem gegaen. — 166. Ende was recht als een man gedaen. 167. Soe wie. — 168. Daer is die viant geerne bi. — 169. Want hi dan best. — 170. Soe poecht hi daer om. — 171. Hy gruete. — 172. Mi dunct, ghi lijdt... ongemac. — 173. groter sorgen... draecht. — 174. ghise... claecht. — 175. Si leet u swaerlic in u hert. — 176. Hier om soe lidi... smert. — 177. aen uwen. — 178. Ende ic... helpen. — 179. van des.. wildijt mi lonen — 180. Die ridder sprac: « Die niet eu cronen. — 181. Machmen hoer gedachte sien? » — 182. Doe antwoerde die bose mittien. — 183. Ic wil dat ghi die waerheit segt.

of ic u loghene hebbe ontdect. » —
— « Neen, ghi, » sprac die ridder doe.
« Ic wil emmer weten, hoe
dat ic soude verdienen moghen,
dat ghi mi holpt uut minen doghen;
wie ghi sijt, ende wanen ghi comt.
Moghdi mi hulpen, dat mi vroemt,
ic wil doen dat ghi ghebiedt,
wat dat mi daer na ghesciet;
want ic lide soe groete pine,
mochter boete jeghen sine,
dat en stonde mi seker niet te laten;
ic hebbe sorghe boven maten. » —
— « Ja » sprac doe die boese gheest.
« Ghi sout hebben grote feest,
van desen daghe, vort mere,
wildi doen, dat ic u lere. »
Die ridder sprac : « Wat soude dat wesen :
daer ic mede soude ghenesen,
vanden evele, dat mi deert? »
Die duvel antworde ter vaert :
« Goets soe vele willic u gheven,
dat ghi met eren selt moghen leven,
tallen stonden, waer ghi sijt. »
Doe wert die ridder sere verblijdt,
dien hi staende vant in sorghen.
Die duvel sprac : « Ic wil u borghen
hoe langhe ghi cont ghenoemen.
Alse die tijt es omme comen,
sal ic u ontbeiden hier;

Vers 184. logen heb. — 186. Mer ic wil weten ummer. — 187. Ic dat soude... mogen. — 188. My helpt... dogen. — 189. Of wie... of wan ghi coemt. — 190. Moechdi mi helpen dat my. — 191. al doen, dat ghi mi heit. — 192. Oec wat mijns... gesciet. — 193, groten pijn. — 194. tegen sijn. — 195. Ten stonde my. — 196. Dat doet mijn sorge is. — 197. Jaet, sprac, hi die bose geest. — 198. Ghi sult. — 199. dage voerwaert meer. — 200. leer. — 202. mocht genesen. — 203. ovel. — 204. Die boese antwoerde mitter. — 205. soe voel sal ic u geven. — 206. Dat ghi moecht mit eren. — 207. Tot allen. — 208. waert.. seer verblijdt. — 209. Die.. sorgen. — 210. Ende die viant... ic sal u borgen. — 211. lange dat ghi my voer wilt nomen. — 212. Mer als .. is om comen. — 213. Soe wil ic uwes.

ghi moet dan comen tot mi schier.
Wat hulpt dat ic u langhe telle,
ic ben die viant vander hellen.
Ghi moet dan varen op mijn ghenade,
wildi doen, dat ic u rade, »
sprac die viant openbaer.
Den ridder wert sijn herte swaer,
nochtan en conde hijs niet vertien,
hine moeste an sine worde lien.
Om die minne vander joncfrouwen
loefdijt, het moeste hem rouwen,
met allen rechte, alst omme quam
den tijt, die hi te levene nam,
want hine coes niet langher daer
te levene meer dan VII jaer.
Hine dede niet als die vroede :
hi bescreeft met sijns selfs bloede
enen brief, dien hi hem gaf.
Die boze gheest sciet daer met af.
Die ridder creegh dat hi begherde
van dies hi begherde op der erden.
Van scatte ende van sulken dinghen,
dies plach hi hem vele te bringhen
die duvel, diene wilde ghesterken,
dat hi wonder soude werken,
binnen der tijt, die was vorsproken,
die hem mesdede, dat waert ghewroken.
Soe mechtech wert hi ende soe rike,
dat men nerghent en wijste sijns gelike.

Vers **214**. Ende ghi sult tot my comen scier. — **215**. baet... lange. — **216**. ben een viant... — **217**. Ende ghi most... genade. — **218**. Doedi nu dat. — **219**. Dit sprac. — **220**. Doe waert den ridder dat. — **221**. vertyen. — **222**. Hi ne most an sijn woerde lyen. — **224**. Loefde hi, dat hem mochte — **225**. Mit... recht alst om. — **226**. Die tijt... leven. — **227**. hine... langer. — **228**. Dan te leven soven. — **229**. Doe en dede hi niet als doet die. — **230**. Ende hi besegelde mit sinen. — **231**. die. — **232**. Ende die viant sciet daer af. — **233**. Nu creech hi al dat hi begeerde. — **234**. Wat hi wenschen woude op eerde. — **235** of van... dingen. — **236**. Des placht... voele te bringen. — **237**. Die viant dien wilde stercken. — **238**. Soe dat.. mochte wercken. — **239**. Binnen der tijt voersproken. — **240**. Wie hem misdede, het waert gewroken. — **241**. Soe mechtich waert... — **242**. Dat nyemont en wiste.

Dese joncfrou, daer hijt om dede,
ghesciede grote werdechede,
om datse heilechlike leefde,
datse in sonden niet en sneefde,
ende datse oec dat van Gode wijste
hoe die duvel, met sinen liste,
desen ridder hadde bedroghen,
daer hine staende vant in doghen,
om haren wille altemale.
Dat dochte haer ene jammerlike tale,
dat hijt dorste avonturen,
ende niet laten om gheen besuren.
Sente Ghetruit die was hem vrient;
hi hadde haer langhen tijt ghedient,
dat lonese hem, ten lesten daghe,
als hem naken soude die plaghe.
Want die tijt was saen leden,
dat die ridder moeste scheden,
ende varen op die langhe vaert,
ter pinen, die ewelijc beswaert.
·VII· jaer sijn emmer gaende,
hine hadde verste meer dan ·II· maende,
dat hi ierst begonde dincken
hoene die viant soude screnken
ten inden vanden ·VII· jaren,
als hi ter hellen soude varen;
niemen en mocht voer hem doen.
Doen droefde sere die ridder coen.

Vers 243. joffrou. — 244. Gesciede soe grote weerdichede. — 245. heilichlike leefden. — 246. Ende luttel yet in sunden sneefden. — 247. Dat si dit van Gode wist. — 248. bose, mit nauwer list. — 249. bedrogen. — 250. hi hem.. dogen. — 251. horen wil altemael. — 252. hoer jamerlike tael. — 253. hi dit.. avontueren. — 254. geen... besueren. — 255. Mar sunte Geertruit was sijn vrient. — 256. Ende hi had hoer altoes gedient. — 257. Dat loenden si hem wael : .. dage. — 258. Doe daer. — 259. is scier geleden. — 260. most van steden. — 261. Trecken op die lange. — 262. eweliken waert. — 263. want seven jaer sijn om gaende. — 264. Ende hi en had vorst mer twe maende. *Op dit vers volgen :* Datten die viant soude halen. — Mit live, mit siele tghelaech betalen. — 265. Doe bestont hi harde te dencken. — 266. Hoe hem.... crencken. — 267. einde... soven... — 268. mosten varen. — 269. Ende nyemont en mochs. — 270. Doe... seer.

Hi vergat vriende ende maghe,
dien hi hadde ghemint sijn daghe,
ende sente Ghetruit, die joncfrouwe.
Hi gecregh soe groten rouwe,
dat hijt ghenen vrient en toghde.
God wijste wat sijn herte doghde
van groten pinen ende van groten wee,
in dese leste maenden twee.
Als dese ·vii· jaren omme quamen,
riep dat covent te samen
dese ridder ende nam orlof
an alle die ghene die waren int hof;
hi ginc sine dinghen besetten.
Hine dorste sine reyse niet beletten,
hi hadde te voren gheseit:
« Als ic te varene ben bereit,
niemen en wille mijn reyse keren. »
Dit exempel moghen wi alle leren,
dat hem niement en late bedrieghen;
die langhe vaert mach niemen liegen.
Dicke twifelt hem die moet
dese ridder, al daer hi stoet,
om dat hem daer reysen niet en luste,
ende dat hem God gheleiden moeste.
Die nonnen gaven hem drincken algader
ende bevalene den hemelschen vader.
Als hi sente Ghetruiden sach,
die hem altoes int herte lach,

Vers 271. Ende hi..... mage. — 272. Die hi gemint had alle sine dage. — 273. sunte Geertruit, dese joffrou. — 274. Want hi greep... rou. — 275. Dat hi nyemont vroude en toechde. — 276. weet wel wat sijn hert doechde. — 277. groter.... ende van wee. — 278. Dese leste maende. — 279. Doe die soven jaer om. — 280. Doe riep hi — 281. Ende die ridder nam oerlof. — 282. Aen allen die waren op dat hof. — 283. Ende hi ginc sijn foy. — 284. Die reise en dorst nyemont letten. — 285. Want hi bad... geseit. — 286. varen.. gereit. — 287 Soe en mach mijn reise nyemont. — 288. Bi desen exempel moechdi leren. — 289. nyemont en laet bedriegen. — 290. lange vaert en mach niet. — 291. twivelde.. den. — 292. Desen ridder, aldaer. — 293. die reise niet wel en luste. — 294. Ende dat... geleiden moeste. — 295. Soe gaven si hem... allegader. — 296. bevalene. — 297. Mer als hi sunte Geertruit. — 298. hem soe swaert op.

Doe wederseide hi haren dranc :
« Ic hebs ghenoech, ic wets u danc. »
Die ridder sprac : « Ic moet vort. »
Sente Ghetruit seide : « Ridder, hoert :
drinct nu an die minne van mï,
ende sine vrienscap al daer bi
den heileghen apostel, sente Jan,
dat hi u gheleide, de heileghe man,
ende die vrede Gods daer mede,
dat ü God bewaren telker stede. »
Die ridder dranc eer hi ginc,
dat hem was een salich dinc,
als ghi hier na selt verstaen;
doen die ridder quam ghegaen
weder op die selve stede,
daer hi gheloefde sine sekerhede,
ende met sinen bloede bescreef
enen brief, die hem bleef,
in sulken sin als hi begherde,
ende ziele ende lijf daer omme verteerde.
Ter selver stede nam hi sijns ware,
doen hi hadde ghedient VII jaren
vander hellen den viant,
hi stont heter dan een brant.
Hem mochte wel met rechte gruwen,
ende sine droefheit vernuwen,
want die viant sprac hem an
vreselike, als hi wel can,
desen ridder, ende hi vraeghde,
hoe hem die reyse daer behaghde,

Vers 299. horen. — 300. genoch .. weets. — 301. Sprac die ridder, ende ic wil voert, — 302. Sunte Geertruit seide : « Nu hoort. — 303. noch om ... my. — 304. Ende om sijn.— 305. Dien apostel, sunte Jan.— 306. geleide.. die heilige.— 307. *en* 308. *ontbreken*. — 309. Doe dranc die ridder. — 310. Dat was hem. — 311. na wel moecht. — 312. Doe die... gegaen. — 314. Aldaer... loefde sijn. — 315. Ende mit letteren bescreef. — 316. Om tgoet dat hem onlange bleef. — 317. schijn als hijt begeerde. — 318. siel ... om. — 319. selver stont nam hi sijns waer. — 320. Die hem gedient had soven jaer. — 321. die viant. — 322. Ende stont daer. — 323. Doe mocht hem wel mit. — 324. sijn droefheit al. — 326. vreselijc. — 327. ende vraechde, — 328. reise .. behaechde.

die sorchghelike was in schine.
Swaerlijc sprac die ridder fine :
« Ic moet mine sekerheit vriën,
ende scuwen der maghet S. Mariën,
ende varen met u ter hellen wrake. »
Die viant antworde op die sake :
« Her ridder, u sekerheit es te cranc,
ghine ghinct heden niet den rechten ganc,
ghi dronct nu, dats waerhede,
doer hare minne, die mi soe lede
heeft ghedaen, al desen tijt.
Gaet van mi, ic scelle u quijt,
dat moetic doen al bi bedwange,
al wildic u dienen alsoe lange,
cost ende arbeit ware al verloren.
Al haddi hulde ane mi gesworen,
met crachte ende oec met minnen,
droncti om sente Ghetruit minne,
als ghi nu daet tuwer vromen,
alle mijn cracht wert mi genomen,
dat ic u niet en mach scaden.
Ghi en selt mi niet meer beladen
met haren minnen, clein no groet,
die nu leeft, waer drincken boet,
om sine minne, die si heeft lief.
Hout hier weder uwen brief,
daer uwe sekerheit inne staet.
Van u en willic ghene baet,

Vers 329. sorchlijc was aenschijn. — 330 fijn. — 331. mijn sekerheide. — 332. Ende scuwen Jhesus ende Mariën. — 333. Ende varen mitti ter helsche. — 334. boese antwoerde.. op die. — 335. Dijn sekerheit is te my cranc — 336. Du en gaetste niet. — 337. Du droncste nu, dat is waerhede. — 338. Om hoere minne, die my. — 339. gedaen .. dese. — 340. Ganc van my, ic scelde di quijt. — 341. bi horen dwange. — 342. Ende al wilde ic di dienen noch so lange. — 343. waer verloren. — 344. hadstu .. in mi. — 345. Beide mit herte, ende mit sinne. — 346. Dronctstu om sunte Geertruden. — 347. deet tot uwen vromen. — 348. Soe waer mijn macht an di benomen. — 349. di niet en mochte. — 350. Du en sult my niet meer verladen. — 351. Mit hoere .. off groet. — 352 Die du int leste drincken boet. — 353. sine vrientscap die di. — 354. dinen brieff, — 355. Aldaer dijn .. in staet. — 356. Van di en gere ic geen baet.

dan ghi mi van u laet varen.
Ic wille al des goets ontbaren,
dat ghi van mi hebt ghedreghen.
Hadde die joncfvrou allene ghesweghen,
soe moesti mede an onsen rinc :
u en mochte ghehulpen ghene dinc.
Si heeft u van ons verbeden,
die ghi mint met sekerheden;
doedijt meer, het sal u rouwen. »
Doen en mocht hijs daer niet langer scouwen;
doen scout daer quite deen den anderen,
ende die ridder ginc daer wandelen,
met groten vrouden ter cloester weder,
daer hi Gode in diende seder.
Als hi ten cloester weder quam
ende covent die waerheit vernam,
doen waren si alle gader blide,
ende grepen den ridder om die side,
ende hietene willecome ghemene,
beide out, jonc, groet ende clene;
oec hiet sine willecome sijn,
die wel wijste die waerheit fijn.
Sente Ghetruit, sine vriendinne,
sprac hem toe met bliden sinne,
heimelijc in desen reden :
« Ghi hebt grote avonture leden;
ic weet wel, al en segdijs niet. » —
« Werde joncfrou, al eest aldus ghesciet,

Vers 357. Dan du my van di lates. — 358. Ende ic wil .... ontberen. — 359. Dattu van mi hebt gecregen. — 360. Ende had die joffrou alleen geswegen. — 361. mostu ... aen — 362. Di en soude helpen geen dinc. — 363. Mer si heeft di van mi verbeden. — 364. Die du mindes mit giericheden. — 365. Ende doetstuut meer, het sal di rouwen. — 366. Doe en mocht hijs niet. — 367. Deen scout quijt aldaer den. — 368. die ginc wanderen. — 369. Mit groter vroude ten. — 370. Aldaer hi God. — 371. Ende als. — 372. tcovent. — 373. Doe. — 374. Ende scoten den ridder aen sijn side. — 375. Ende hieten willecom al gemeen. — 376. Jonc, out, .. cleen. — 377. Oeck hieten si. — 378. Die van hem wiste den rechten fijn. — 379. Sunte Geertruit, sijn. — 380. Ende sprac.. mit gestaden. — 381. Heymelike deȿe reden. — 382. hebt avontuer geleden. — 383. Dat weet ic wel, al segdijs. — 384. Ja joffrou, al is mi dit gesciet.

ic wils mi hueden al mijn leven,
ende wille mi alhier begheven
in desen cloester ende dienen Gode,
ende houden vort sine ghebode.
Dan lietic niet om al tgoet
daer God die werelt mede voet. »
Doe ginc die ridder hem ghereiden,
ende wilde een heilich leven leiden,
dat God ontfanckeleee ware.
Al sijn goet gaf hi dare;
hi gaeft sinen vrienden ende sine maghen,
dat si hem wel mochten ontdragen;
sijn arme vriende hiet hi hi namen
rijc maken van sire haven.
Inden cloester gaf hi gaven,
soe dat sijs noch hebben te bat,
daer dit cloester nu es gheset.
Dus was die ridder wel gheleert,
ende ter doghet wel bekeert,
dat hi starf een heilich mensche.
Wat batet dat ic om ghierecheit wensche
ende om rijcheit oec daer mede,
want het es oec die sede,
dat ic al dit derven moet.
Die heileghe joncfrou goet
voer mede ten eweghen leven,
ende elc was met Gode verheven.
Die ridder ende die heileghe nonne,

Vers 385. Ic sals my hoeden. — 386. Ende ic wil mi hier begeven. — 388. voert al sijn gebode. — 389. Dat en lietic niet, om al dat goet. — 391. Doe ginc ... bereiden. — 392. Als dat hi wilde een salich. — 393. Gode ontfenckelijc waer. — 394. Ende sijn goet gaf hi daer naer. — 395. Sinen vrienden, sinen magen. — 396. Soe dat se hem wel mochten bedragen. — Na v. 396 *volgt een vers:* « Al die geen, die na hem quamen, » *hetwelk in het Hs., waeruit ik den tekst geef, ontbreekt.* — 397. Ende arme lude. — 398. sijnre haven. — 399. Ende inden. — 400. dat sijs mogen noch te. — 401. Dart cloester nu is mede gesat. — 402. wel bekeert. — 403. doecht wel geleert. — 404. sterf... heilich mensch. — 405. baet... rijcheit wensch. — *De verzen 406 en 407 ontbreken in de twee andere Hss.* — 408. Die men ummer rumen moet. — 409. Ende dese heilige joffrou goet. — 410. Die voer oec mede ten ewigen leven. — 411. is mit. — 412. heilige.

die gheen dinc, onder die sonne,
en minde boven onsen Here,
sente Janne plach si dic te eren,
beide in vieren ende in vasten,
soe dat hi mede haer halp ontlasten
desen ridder, daer ic af spreke,
die de duvel, met valschen treken,
te swaren sonden hadde ghespaent.
Hier omme, wie men noch vermaent,
die soe sal om hare minne drincken,
ende om sent Jans gheleide dincken,
die de ridder om haer nam,
eer hi toten viant quam,
die hem quaetheit hadde gehouden,
al heeft hine seder quijt gescouden.
Hier omme drinct men S. Jans geleide;
eer deen vrient vanden anderen sceiden,
als hi eneghe vaert bestaet,
daer toe roept an hare raet,
die sente Ghetruit was ghebeten.
Opdat wi hare minne ghemeten,
soe selen wi alle drincken gherne,
eest an straten, eest an taverne,
ende onsen vrienden scincken weder,
want dat onthouden es seder,
van desen tween, daert ierst af gesciede,
dat beide bleven heileghe liede.
Daer bi hebbic mi soe beraden,

Vers 413. geen... der sonnen. — 414. minden... heer. — 415. Ende sunte Jan placht si te.—416. Beide mit vieren ende mit.—417. Soe dat hi hoer halp oec mede ontlasten. — 419. Die die viant, mit boeser treke. — 420. Tot valschen sunden had verspaent. — 421. Hier om soe wies men noch. — 422. Die sal hoere minne. — 423. Ende om sunte Jans geleide. — 424. Die die ridder van hoer. — 425. totten. — 426. tot quaetheit had gevonden. — 427. hi hem sijnder. — 428. Hierom drinctal sunte. — 429. deen van den... sceide. — 430. ghi enige reise. — 431. Daer toe hoer minne al onversmaet. — 432. sunte Geertruit was geheiten. — 433. Ende opdat wi hoer... genieten. — 434. Soe willen wise alle drincken geerne. — 435. Eest op straet of in taveerne. — 436. scencken. — 437. Ende want het is onthouden. — 438. tween... of sciede. — 439. heilige. — *Voor het vervolg zie men mijn voorwoord.*

dat ics niemen en hete te versmaden.
Die mense scinct, hi salse ontfaen,
dat hi in hare gheleiden moet gaen.
Daer ghi dit ghedicht af hebt verhort,
God bringhe ons ter hemelsche port,
ten leste daghe, daers es te doene.
Hier mede indic dit sermoen
van Sente Ghetruiden, der heileger joncfrouwen,
die men in hemelrike mach scouwen,
ende Sente Janne daer toe mede,
God sende ons sinen eweghen vrede (1).
Amen. IIII°. LII. v.

In het Hs. onder Nr CXCII, bl. 189 r°. kol 2. — bl. 191 v°. kol. 2. — Uit het opgegeven getal van 452 verzen blijkt het, dat de afschryver één vers, namelyk v. 397, heeft weggelaten.

LXXVIII.

Een bedinghe van onsen Here.

(Door Otte van Orleien).

Otte van Orleien sprect :
Soe wie sijn herte te doghden treet
ende goeden dinghen wilt antieren,
daer omme soe ginc hi visieren
in sijn herte, ende maecte dese dichte,
daer hi ons allen dede verrichten.

---

(1) De verkortingen die in het groot Hulthemsch Hs., waeruit ik den tekst getrokken heb, voorkomen, zijn de volgende : V. 45, 46, 56, 62, 66, 70, 86, 91, 100, 101, 105, 109, 252 en 256, staet *h'* voor *haer*. — V. 55, 60, 243, 360, 384, 409 en 448, telkens *joncfr.* voor *joncfrou* of *joncfrouwen*. — V. 64, 98, 116, 154, 165, 289, 291, 293, 294, 295, 310 en 325, *hē* voor *hem*. — V. 115, 139, 192, 252, 292, 304, 307, 318, 328, 366, 367 en 368, *d'* voor *daer*. — V. 240, *w't* voor *waert* of *wert*. — V. 98 is het woord *hē* voor *hem*, zeer twyfelachtig geschreven.

Ic bidde Gode dat hi mine ziele berichte,
dat si moet ewelijc met hem wesen,
ende alle diet horen ende lesen
vander heilegher passiën ons Heren,
daer willic mijn herte toe keren.
Als ic mi selven wille verhoghen,
dan peinsic om ons Heren doghen,
dat hi om minen wille heeft leden,
dat hem die fellen joden deden.
Here, om u oghen die u braken,
aen den cruce, ende ghi wout smaken,
om minen wille, die grote pine,
om dies ghi ghereet waert bi mi te sine,
dies danc ic u, Here, van dien goede,
want daer af es mi wel te moede.
Here, om u herte dat u brac,
anden cruce, daer u toe trac
die minne, die ghi droecht te mi,
soe biddic u, lieve Here, dat ghi
mine sonden wilt vergheven,
ende brinct mi in dewelike leven.
Here, om u adren, die u scoerden,
aenden cruce, dies wi verboerden,
soe woudi, Here, dese pine liden,
ende liet scoren wide u siden,
om dies ghi mi wout tote u trecken,
ende mi van minen sonden wecken,
soe moetti mine ziele decken
met uwer godheit ende verdinghen,
ende ewelijc voer u anschijn bringhen.
Here, om u heileghe vijf wonden,
ende om die columme, daer ghi om waert gebonden
ende ghegeselt ende gheslaghen,
om dies ghi mi wout hulpen dragen,
mine sonden, daer ic ligghe binnen,
soe hulpt mi dat ic dit moet bekinnen,
ende leert mijn hert ende sinne,

V. 8 *hē.* — V. 38 *d' ghi om w't.* — V. 41 *d'.*

alsoe langhe als ic op eertrike kinne,
soe dat ic nemmermeer en si
van u ghescheden, noch ghi van mi.
Here, om die naghelen, die doer u hande
ghenichelt waren, ende om die scande,
die u die fellen joden daden,
doen ghi van Judase waert verraden,
die u valschelike vercochte
om XXX. d', die men hem brochte,
ende ghi den joden ghelevert waert,
soe biddic u, Here, dat ghi mi spaert,
dat ic gherechte biechte spreke,
eer mi mijn herte op eertrike breke;
verleent mi rouwe van minen sonden,
ende hulpt mi dat ic reine werde vonden.
Here, om die naghelen, die doer u voete
ghenichelt waren, ende om die groete,
die u die verrader Judaes brochte,
doen hi u metten joden sochte,
in dien bogaert, ter selver stont,
daer hi u custe an uwen mont,
ende u die fellen joden vinghen,
ende u die apostelen ontginghen,
soe moetti mine ziele verdinghen,
in minen inde, als ic sal sterven,
ende laet mi hemelrike verwerven,
behoet mi vanden helschen bande.
Here, ic bevele mi in u hande.
Here, om dat cruce, dat ghi droecht
ter bitter doot waert, ende daer ane stoet
u eneghe sone ghenichelt vaste,
ende om die heileghe wonde, die hi taste,
S. Thomaes, soe staet mi bi
in minen inde, Here, soe dat ghi
mi uwer pinen laet ghedincken,
ende in mine aerme herte drincken
uwe passie ende u sware pine,

N. 50 en 75 w't. — V. 52 *hē.* — V. 73 *daer.*

want, Here, allene bi u te sine,
dat es blisscap sonder inde.
Behoet mi, Here, voer dat swaer elinde.
Here, om die crone die ghi droecht,
daer soe menich doren ane stoet,
die in u hoet stoet vaste gheslaghen,
om dies ghi mi wout hulpen dragen
mine mesdaet, daer ic in ligghe gebonden,
ontfingdi boven ·vi^{m}· wonden
ende ·lxvi· ende ·vi^{o}·.
Ay ! goedertieren God, mi wondert
dat ic der pinen iet verghete,
slapic, wakic, drinkic ende ete,
dat ic niet en peinse om die grote minne,
ende ic dit wel weet ende bekinne,
soe moetti mi op eertrike sparen
ende mijn herte alsoe bewaren,
dat ic u hier af dancken moet,
van hemelrike, Here, coninc goet.
Here, om u swaer bitter doot,
die soe anxtelike was ende soe groet,
dat gheen herte en conste gegronden
die grote martelie ende die swaer wonden,
die ghi om minen wille ontfinct,
ende om u werde cruce, daer ghi aen hinct,
soe laet mi uwer bitter doot genieten.
Here, doet in mijn herte vlieten
die vijf rivieren van uwen wonden,
die mi selen van minen sonden
clader maken dan die sonne.
Dies biddic gode dat hijs mi onne,
wantse uut uwer edel herte springen
die alle die ghenade bringhen,
die men in eertrike mach ontfaen.
Here, hulpt mi int inde volstaen,
dat ic in gherechte gelove blive,
ende den viant van mi drive,

V. 83 *sw'*. — V. 88 *d'*. — V. 105 *w'de cruce d'*. — V. 110 *clader*, aldus.

als mine ziele uut minen lichame geet,
lieve Here, dan sijt mi ghereet!
Werde heileghe passie ons Heren,
dan moetti u ghenade keren
aen mi van gherechter scout;
want u eenghe sone hi gout
voer mi ende staerf die bitter doet,
ende heeft mi ghecocht die blijsscap groet,
die nemmermeer en mach vergaen,
daer ic in sitten sal ende staen
ende ewelijc sijn anschijn scouwen,
ende der maghet Mariën, onser vrouwen;
ende daer ic nemmermeer des rouwen
vander hellen en sal aen sien.
Ende aldus sal elc mensche gescien,
die desen brief int herten dreghet,
ende dien eens daghes over seghet
der werder heilegher passie ons Heren,
ende onser soeter Vrouwen teren.
Amen. ·C· ·XXXVI· v.

In het Hs. onder Nr 212, bl. 29 ro, kol. 1. — Bl. 29 vo, kol. 2.

LXXIX.

Ene Bevelinghe,

Ic bevele mi heden ten beghinne
Sente Mariën, der coninghinnen,
die den Gods sone droech,
daer meneghe saleghe ziele omme loech.
Bescermen moetti mi, sonder blijf,
beide an ziele ende aen mijn lijf,

V. 125 *g°t.* — V. 135 *int herten*, de lezing *int* is eenigzins twyfelachtig. De tekst door Mone uitgegeven heeft *int*.

van tſians handen, van quaden werken,
ende altoes in doghden sterken.
Ic bevele mi heden den heileghen bloede,
dat quam ghelopen, met groten vloede,
dat hi uut goet met groten beken,
doen hi in sine zide wert ghesteken.
Ic bevele mi inder heilegher doot,
die Jhesus starf, om onse noot,
daer hi anden cruce stoet,
ende swete water ende bloet,
dat mi dat bloet ende die riviere
van allen sonden quite sciere.
Ic bevele mi inden heileghen ·v· wonden,
daer Jhesus bloedich ende onghebonden
mede voer te sinen vader.
Dat mi die wonden alle gader
behoeden moeten van doot wonden,
heden nu ende in allen stonden;
dat mi niet en moet ghebreken
in moet gherechte biechte spreken,
al in die ure van mire doot;
ende hulpt mi van uut alder noot.
Ic bevele mi der maghet vriën,
der coninghinne sente Mariën,
dat si, bi nachte ende bi daghe,
vore Gode mine vane draghe;
ende si mijn scermscilt moet sijn
jeghen dat helsche venijn,
ende si mijn ziele moet verdinghen
ende ten saleghen inde bringhen.
Ic bevele mi heden ghemenelike
Gods inghelen van hemelrike,
santen, apostelen, confessoren,
ende alle die ten trone behoren,
patriaerken, maertelaren,
dat si mi behoeden ende bewaren,
ende nemmermeer in node en laten,
noch in wighe, noch in straten.
Ic bevele mi den goeden sente Jan,
ewangeliste, den heileghen man,

die God beval sire moeder,
dat hi mi neme altoes in hoeden;
ende dat mi Maria ende sente Jan
in hoeden neme altoes vort an.
Ic bevele mi in den selven vrede,
die God onder sine jongheren dede,
doen hi int huus quam te hem,
ende seide : « *Pax vobis ego sum.* »
In desen selven vrede soe moetic bliven,
beide met ziele ende met live.
Amen.
Soe wie dit seit als hi op staet,
ende tsavons, als hi slapen gaet,
god salne met sire crachte
bescermen, bi daghe ende bi nachte,
van tfians handen, van quaden werken,
ende altoes in doghden stercken,
op dat hi segghen wilt hier na
vive *Pater noster* ende vive *Ave Maria*,
teren den heileghen vive wonden,
die God ontfinc dore onse sonden.

It. desen sproke : « *Ic bevele mi heden ten beghinne,* »
houdt LVI verse.

In het Hs. onder Nr XVII, bl. 28 r°, kol. 2; bl. 28 v°, kol. 1. Vergelijk dit met N° LXXXIII.

LXXX.

Een ghebet datmen sal lesen inder Messen, alsmen onsen Here heft.

Ziele Christi, heileghe mi,
lichame Christi, behoude mi,
bloet Christi, druncken make mi,
water der siden Christi, wassche mi,
passie Christi ghesterke mi,

goedertieren Jhesu Christe, ghehoere mi,
ende late mi niet scheden van di;
vanden quaden viant bescerme mi;
indie ure miere doot roepe mi,
sette mi neven di,
opdat ic metten inghelen love di,
inder ewegher ewecheit. — Amen.
o Du hemelsche broet, miere herten troest,
ende alle der inghelen wunne,
du heves mi van sonden verloest
ende ghevrouwet alle menschen kunne,
o God, doer dine doot
dune wils mi niet verdriven,
maer losse mi van alder noet
ende laet mi met di bliven.
Amen.

In het Hs. onder Nr CXC, bl. 188, v°, kol. a. — Het getal der regels van dit stukjen, hetwelk doorloopend geschreven is, staet in het Hs. niet aengewezen.

LXXXI.

S. Berbera.

Berbera, edel vrouwe fijn,
vore Gode moetti mijn voerspreker sijn,
want ghi bidt den Here der heren,
vore hem die u loven ende eren,
ende elkes daghes herteleke
enen *Pater noster* spreken,
dat ghi diene hulpet, sonder messen,
dat hi met berouwenessen
biechte sprect, vore sine doot.
Soe hulpt mi inder lester noot
daer dingelen selen van anxte beven,
dat ic den viant worde ontgheven.

S. Goedele.

Sente Goedele, reine maghet,
want ghi crone vore Gode draghet,
soe biddic uwen heileghen name,
draghet over minen lichamen
dat ghi, nu ende in alder tijt,
altoes in mine hulpe sijt.
Alsoe warelike, maget vercoren,
alse u de viant meneghen toren
beriet, want hi u ziele beneet,
dat ghi ter kerken soe ghereet,
te mettene tsnachts te gane plaecht,
soe biddic u dat ghi mi bejaecht
Gods vrienscap ende sine minne,
soe dat ic hemelrike ghewinne.

S. Magriete.

Heileghe santinne, Magriete,
die in pinen ende in verdriete,
bi Olibrius gheboden saen,
inden kerker waert ghedaen,
daer die viant quam verbolghen,
die u saen hadde verswolghen
ende ghi hem te rugghe ute braect,
mids heileghen worden, die ghi spraect,
soe bidt Gode dat hi mi bevrië
van alder quader heerscapiën
van tfians lichte, van allen sneven,
ende brinct mijn ziele te eweghen leven.
Amen.

In het Hs. bl. 31 rº. kol. 1. Het moet aldaer het Nr XIX gedragen hebben; doch het blad waerop het begin stond, is uit den Codex verdwenen, en alzoo, onderaen dit stukjen, het getal der verzen niet wordt opgegeven, zooals by de meeste andere gedichten, kan ik niet gissen hoeveel gebeden ter eere van andere heiligen er aen ontbreken.

LXXXII.

Ene bedinghe van onsen Here.

—

Geweldech Here van hemelrike
ende vander werelt die ghelike,
dore dine grote ontfermichede,
daer soe menichfuldich af sede,
dat gheen herte begripen en mach,
ontferme mijns, Here, op desen dach,
ende vergheeft mi mine sonden,
daer ic mede ben ghebonden.
Dwaet ende suvert mi oec mede
van minen vleesche onsuverhede,
want ic kinne mi beladen
met groten sonderliken daden,
die ic jeghen u hebbe mesdaen.
Laet mi selke ghenade ontfaen,
dat ic come in dijn behout,
daer di ordeel gheven sout,
ende laet u ghedincken niet
dat mi in kintscheit es ghesciet;
want die Scrifturen ons orconden
dat ic wert ontfaen in sonden.
Uten Propheten ic oec nam
dat ic vulec ter werelt quam,
Here, want die wareit mijns
begheric dattu dit bekins.
Verclaert mi metten Heileghen Gheest,
ende ont mi dat ic gheloeft,
bi mi altoes hebbe dijn heileghe hoede;
want du mi coest met dinen bloede.
Verleent mi vaderlike trouwe
met dinen hemelschen douwe,

soe dat ic, ten lesten stonden,
quite si van al minen sonden.
Sent mi, Here, dinen vrede,
ende veroetmoedicht mine bede.
Sceppet een suver herte in mi,
sijt mijn behoeder waer dat ic si.
Ontcommert mi, Here, van allen dien,
die ghenoechte es in mijn messchien.
Verre mi van verraders plaghen,
die enen sijn welvaert af cnaghen,
gheeft hem kinnesse eer si sterven,
die onverdient mijn archste verwerven;
want si werpen mi soe onder,
dat ic mijns sijns al werde tonder.
Maria, maghet ende moeder,
clare lichtsterre ende stierroeder
der gheender die u hebben vercoren,
uus ghelike en wert noyt gheboren.
Vol van dogheden, vol van ghenaden,
die den dolende can beraden,
beide te lande ende oec ter zee,
ghi cont wel sachten alle wee,
verleent mi vrede ende raste in allen desen.
Saleghe moeder Gods der wesen,
daer omme hoerter troester inne,
behuedersse der bedroefder sinne,
enighe hope, daert al aen staet,
sal des sondaren werden raet,
laet mi dit wort bevolen sijn,
ende bidt den lieven sone dijn,
diet in sire ghewout heeft al,
dat was, dat es, dat wesen sal,
die des mensche herte kint ende siet
hoe dat met hem es, ende wat ghesciet,
in wesen, in peinsen, in daden,
dat hi mi wille beraden,
oft ic hier minen tijt verdulle,

V. 36 *w'*. — V. 57 In het Hs. *enīghe*. V. 64 *hē*.

dat sine ghenadicheit vervulle,
ende hi mi vore mine doot verlene
gherechten rouwe int therte, soe rene
dat mijn deel moet sijn bereet
aen dat sterven, dat hi vocr ons leet,
soe dat hi ten lesten daghe,
metten saleghen mijns ghewaghe,
ende dat hem mijn wesen soe ghenoegen
dat hi mi bi hem selven voeghe.

Amen.

It. desen sproke : *Gheweldic Here van hemelrike,* hout LXXVI verse.

In het Hs. onder Nr XV, bl. 27 r° kol. 2. — 27 v°, kol. 2.

LXXXIII.

Ene bedinghe opden A. B.

Ave, tempel der Triniteit,
Anesiet, Vrouwe, dore u ghenadicheit,
als moeder der ontfermicheit,
al onse meeste salicheit.
Bidt vore ons arme sonderen,
behoet, helpt ons verweren,
benemt al dat ons mach deren,
bringt daer wi te sine begheren.
Coninghinne, vrouwe aelmechtich,
comt yet sane, sijt ons ghedechtich,
cracht verleent, maect ons werachtich,
coringhen sine ons tovercrachtich.
Dreighet den viant, hi es te coene,
dwingheten yet sane, ic hebs te doene;

V. 70 *int therten,* aldus. — V. 76 *hē.* — V. 11 *werachtich,* aldus.

doet als moeder es ghewoene,
die op u roepen, verleent hem soene.
Eva hevet ons vele mesdaen,
ende, *Ave*, ghi hebt ons lieve ghedaen.
Edele Maria, doet ons volstaen,
ende laet ons buten weghe niet ghaen.
Fine, simple creature,
felheit en was in u noit ure;
fondert sidi in die scrifture,
faelgeren dadi die nature.
Ghebenedijdt sidi, Marie;
ghi blevet moeder ende maget vrie,
ghens die God was oyt ende ye;
ghesien en wert dit wonder nie.
Hoe wel vermochte die Gods cracht!
Hi was vader vander dracht,
hemel no erde en hebben niet die macht
hem te begripene, die ghi vort bracht.
Jhesum boetscaepte Gabriël;
Jan dat kintsche kint kinnet wel.
In sine gheborte was menich ynghel,
joden worden hem tsire doot fel.
Kint soe waest kint dat Herodes sochte,
knecht wert hi doen hire toe dochte,
kempe doen hi ons allen cochte,
keyser, want hijt al volbrochte.
Lemmeken was hi inden verslane,
leu was hi int opverstane;
loeste hi sine vriende, die vele trane
lieten, eer hise quam tontfane.
Maria, rose sonder doren,
moeder Gods wardi vercoren,
mids den sondere, dat ghi verloren
meer en liet als hi was gheboren.
Nu helpt, Maria, want wi sneven
nacht ende dach in dit arme leven;
na dien dat ghi sijt dore ons verheven,
ne moghedi ons niet begheven.

V. 16 *hē*. — V. 25 *ghens*, aldus. — V. 26 *w't*.

o Modeghe vrouwe, dat kinnen wi wale,
onse troest naest Gode sidi te male;
ontfermt ons, sprect onse tale,
ontbint ons vander sonden quale.
Prophetinne vanden trone,
proevet waer omme droghedi crone;
penst waer om sterf u sone,
pint ons te hulp en ten hoghen lone,
Quaemdi, Maria, ghi holpt borgen,
quale der zielen, hout ons in sorghen;
quetsinghe der sonden ontsegt ons morgen,
quijt ons te tide, eer wi verworgen.
Rose, Maria, salighe vrouwe,
reine maget, sijt ons ghetrouwe;
raet ons, ende sijt ons ghetrouwe,
restort ons van allen rouwe.
Sterre der zee, helpt ons ter noet;
staet ons in staden, ons anxt es groet;
scoert ons scip soe si wi doet;
sonder u si wi sonder boet.
Troest ons, Maria, ende helpt dat wi
ten rike comen, vrouwe, daer ghi
tfordeel hebt dore ons bedi;
toent ons welc u ghenade si.
U ghenade es raste ende vrede,
varste der sonden ende ontfermichede;
Vrouwe, want die godlechede
vliet in u, ende dore vloijt u mede.
Christus hi starf menschelike
christene liede te makene rike.
Christoforus droechne in kints ghelike,
Christiana mindene gheestelike.
Ysrahelsche kindere maecte ons Marie,
yeghelijc jode merct, ende sie :
Ysayas prophesie
yeghen hare wet sprect die.

V. 58 *w'*

De verzen 81-84 beginnen in het Hs. niet met de letters Ch, maer met de grieksche Xρ.

Zuete Jhesus, ghi hinct ghebonden,
zwaerlike ghequets, met diepen wonden,
zwighende stille dore onse sonden;
zalich sijn si diet orconden.
Daer stonden biden cruce si twee :
daer was Jan dene, dander Marie.
Daer starf Jhesus met groten wee,
daer es elken goet dat hijt besie.
Dat ant cruce Pylatus screef,
dat dochte den joden onrecht dat bleef;
dat joetsche wet verdreef,
dat vort ane in ons becleef.
*Con*scap Gods helpt ons maken,
*con*cientie reine moghen wi maken,
*con*templaciën ende Gods smaken;
*con*trarie sine ons sondeghe saken.
Ende dat hem Jhesus dore ons liet gaten,
ende dat ghi, Vrouwe, sijt vol karitaten,
ende dat ons God mint utermaten.
ende al dore u helpt ons ter baten,
ende dat hier mede laten.

Soe wie dese bedinghe seghet met devociën, hi hevet ·VII· jaer aflaets vanden paus Janne, ende tfierendele van ghesetter penitenciën quite ende ene karine.

Item desen sproke houdt C ende XIIII verse.

In het Hs. onder Nr XXXI. Bl. 40 v° kol. 2. — 41 r° kol. 2. — Het stuk telt slechts 109 verzen. De afschryver heeft de drie regels in proza, die in het Hs. er vijf uitmaken, medegerekend.

V. 93-96. Deze regels beginnen in het Hs. met een teeken, waer voor ik vermeen *daer* te mogen lezen.

V. 97-100. Hier staet niet het woord *dat*, maer een teeken.

V. 101-104. Deze regels beginnen in het Hs. niet met de silbe *con*, maer wel met het verkortingsteeken dat daervoor gewoonlyk gebruikt wordt.

V. 105-109. In plaets van het woord *ende*, staet er een teeken.

p vrystoma mindeme gheestelike
 Smakelike kinde maecke ons warme
eghelic node mere en sie
sayas prophesie
eghen dorre wet sprect die
 bete ihc gods kint gheboren
waerlike ghequets mt dieze worden
wghehende salle dore onse sonden
alich syn si diet wanden
 storte biden cruce si tewee
was jan deme dode worme
storf ihc met gten wee
es elken goet dat hijt besie
 ant cruce pylatus screef
dochte den joden onrecht dat bleef
yorsche het beedreef
dort ame in ons beclef
 scrap gods beste ons maken
penetencie reine moghe wi maken
templacien en gods smaken
trone sine ons sondeghe saken
 dat hem ihc dore ons liet gaten
dat gods wonde sijn vol karitaten
dat ons god mint bemaken
al dore .v. leste ons in baten
dat wille hier mede laten
Soe wie dese bedinghe seghet
met devocien hi heuet · viii jaer
afflaets bonite paus jannis ende
thierendeel van ghesetter penitencien
quite dat en ene karine

p dese sproke houden ——— x · en · xxiiii · verse

LXXXIV.

dLam Gods.

Een lam van ·xxxii· jaren
heeft ons sijn vader hier ghesant;
dat es gestorven om allen sondaren,
ende loeste ons uut der hellen bant,
daer men die vasten ierst in vant.
Dit lam doelde inder woestinen;
in Paelmsondaghe maecti hem becant.
Och ! doe naket sere des Heren pinen !

Gods sone Jhesu, Mariën kint
des smenschen, quam doe ghereden.
Ene ezelinne, ende anders twint,
soe hadde die Here met ween bescreden;
met palmen worpen si hem beneden,
ende riepen : « Jhesu van Nazarene ! »
Maer eer die vierde dach was leden,
soe was die minne te hem weert clene.

Des Goensdaghes ghinghen si te gader,
ende cochten dat onsculdich lam
jeghen Judaes, den fellen verrader,
die ·xxx· penninghe daer af nam.
Christus en was daerom niet gram,
nochtan soe wistijt wel te voren;
om sterven dat hi hier neder quam,
soe node liet ons die Here verloren.

Als op den witten Donderdach
Christus sopte met sinen jongheren dan,
daer hi den troen ontploken sach,
in visioene wiste dat sente Jan.

V. 5 *vasten,* aldus. — V. 14. In het Hs. *Jhesu van van.* — V. 21 en 26. In het handschrift de grieksche letters *Xpc.*

Daer na dat lam te dwane began
die voeten, die met hem daer waren.
Tot sinen tafelen soe at die man,
die Christus lichame hadde verraden.
  Dat lam wert tsnachts in vresen groet,
ende bat aen sinen vader oetmoet,
dat hi hem verdroeghe die bitter doot.
Van anxte sweetti water ende bloet.
Gods minne, die daer weder stoet
des smenschen boesheit, wert verblindt;
die Heileghe Gheest, der minnen gloet,
vol maecte daer dat sacrament.
  Want waer men dbroet ter messen leit,
met gader den water ende den wine,
dat wert die kelct der Triniteit,
vol vloeyende met ons Heren pine.
Ghesaereert metten waerden sine,
verkeert dat broet in vleesch alst moet;
dat water wert den swete anschine,
die wijn wert ons Heren bloet.
  Ghewarech, alsoe Christus selve sprac,
es God in tsacrament volmaect
aent cruce, daer hem sijn herte brac;
daer die mensheit heeft die doot gesmaect,
want der godheit gheen pine en genaect,
noch tsacrament en ware niet sele,
Gods minne en ware daer inne ghestaect,
en hadde ghedaen sijnre moeder mele,
  daer si den Gods sone voedde mede,
ende sacramente die maghet fijn,
want uut gherechter oetmoedichede,
soe wilde Maria Gods derne sijn.
Daer wert ontsloten der minnen scrijn
daer in soe daelde die jonghelinc,
drivuldich tsacramente anschijn.
Maria was dierste dijt ontfinc.

V. 32 en 49 In het handschrift de grieksche letters *Xpc*. — V. 33 *g^ot*. — V. 45 *waerden*, aldus. — V. 52 *d' die mensheit*, aldus. — V. 53 *d'*. — V. 55 *d'*. — V. 61 *d'*.

Selen wi dese absolucie drincken
ende theilich sacrament in ons dragen,
soe moeten wi Christus pine ghedincken,
ende suveren ons in ·xl· daghen.
Met allen kennesse selen wi vraghen
dien wech te Gode, in allen sermone,
in ·vii· sondaghen, hordic ghewaghen,
met eenre biechten moghen wi soenen,
op dat wi hebben ghewareghen rouwe
ende bewenen om de ·vii· ghetiden,
ende om die druefheit van Onser Vrouwen,
doen si haer kint die pine sach liden.
Nu bidden wi Gode ende sente Mariën,
dat ons die sacramente bewisen
alsoe te leven dat wi verbliden,
daer boven, inder hoeghster spisen.
Amen. LXXX v.

In het Hs. onder Nr CXXXVIII. Bl. 116. r°. kol. 1. — 116. v°. kol. 2.

LXXXV.

Van ons Heren gheboerte.

Eer die gheboerte Gods ghesciede,
propheten ende heileghe liede
haddent langhen tijt voersien
ende voersproken *tgoet ghescien*,
elc in sijnre prophesiën.
Doe sende God ane Mariën
den inghel, metter saleghen mare,
dat quaet achter bleven ware.
Noit en gheviel salegher dinc.

V. 67 In het handschrift de grieksche letters *Xpc.*

Die dochter moederlijc ontfinc
den vader, ende hi waert haer kint
menschelijc, ende bleef oit sint
vader, sone ende broeder;
ende si dochter, suster, moeder.
Vader, dochter, daer hise wrochte,
moeder, soene, doen sine brochte
menschelike int dertsche leven;
daer sijnse suster, broeder, bleven.
Wie hoerde noit van sulker dracht,
die, boven der natueren macht,
maghet bewarf ende maghet liet,
ende menschelijc van haer sciet?
De heerden waren dierste volc dat wiste
vander gheboerten Jhesu Criste,
want sijt vanden inghel verstonden.
Si ginghen te Bethleëm, ende vonden,
alsoe hem dinghel hadde gheseit,
tkint in ene crebben gheleit,
ende Maria die lach daer onder
ombesmet, en weelden sonder.
Her Joseph hi sat daer alse hoede.
o! Edel God, in welc armoede
liet ghi u ierst ter werelt vinden!
Die stommen beesten si bekinden
haren sceppere, die niet en weten,
ende neghen hem ende lieten haer eten.
Dese weerde dracht liet haer besniden,
als men doen plach in dien tiden.
Daer na bracht men hem offrande
drie coninghe uut verren lande :
gout, wieroec ende merre daer ane,
driehande dinc es te verstane.
Die coninghe meenden in dat gout
sine macht ende sine ghewout,
die men niet en can vergronden,
noch daer en waert gheen inde an vonden.

V. 11 *h'*. — V. 31 *d'*. — V. 36 en 37 *h'*. — V. 39 *hē*. — V. 41 *d'*. — V. 46 *d'en w'l*.

Biden wieroke meenen si voert
sine weerdecheit, die hem toe hoert,
want, al dat van Adaems tiden
ye leefde ende lijf sal ghebiden,
en es te prisene niet ene not
jeghen die minsten weerde, die God
in heme heeft, ende nochtan
waert hi doer ons een sterflijc man.
Bi der mirre meenen si,
want mirre suvre ende bitter si,
dsuver leven ende dbitter inde,
dat God leet doer Adaems ghesinde,
daer wi al vroude bi ghecreghen.
Alse Maria hadde gheleghen,
na tkints gheboerte haer sesse weken,
en woude si den sede niet breken,
maer ginc ten temple, als men plach,
ende pleghet noch op desen dach.
Niet dats haer was eneghe noet,
maer haer oetmoedecheit was soe groet
dat si dede al dat haer dochte,
waer si Gode in eren mochte.
Si ginc haer offrande doene
ten temple, ende vant Symoenc,
dien God te voren langhe ontboet,
dat hi soude sien, vore sine doot,
sinen Sceppere, in mans figure;
ende dat gheviel hem op die ure,
doen hi die weerde offrande ontfinc.
Daer was die hemelsche coninc
ierstwerf gheoffert tonser baten.
Met allen rechte selen wi ons saten
te lovene desen tijt vercoren,
dat Jhesus Christus waert gheboren,
daer toe der hogher Vrouwen dach,
dat dese weerde God sone ghelach,
teenre offranden op den outaer,
ende want Maria dede al daer

V. 61, 63, 66 en 67 *h'*. — V. 66 *g^{ot}*. — V. 80. In het Hs. *ihc. xpc.*

haren kercganc, naden sede.
Eest noch ghewoente in kerstenhede,
dat men dies die kerssen draecht,
te eren Jhesuse ende der maeght
Mariën, Onser Liever Vrouwen,
die ons behoeden moet van rouwen.
Amen. ·XC· v.

In het Hs. onder Nr CLXXX. Bl. 183 r° kol. 2. — 183 v° kol. 1.

LXXXVI.

Dat ons Vrouwe ghebootscap was.

Here, dore die grote minnentlijc,
die dijnre moeder was ghedaen
bi Gabriël, uut hemelrijc,
den Heileghen Gheest hadsi ontfaen,
doer dien oetmoet ic di vermanen,
die daer ane u beiden was vonden,
doen ghi van haer wout sine ontfaen,
hoet mi van scade, scande ende sonden.

Te Mettene.

Here, dore die werden Mettentijt,
doen ghi u Judase cussen liet,
dies menich jode waert verblijt,
dat hi u smekende verriet;
Petrus en sparde Malcus niet,
hi sloechem dore af inden sande,

V. 2. In het Hs. *moerder*. — V. 6 *d'*. — V. 8 *en*, in plaets van *en̄*, — V. 11 *w't*.

ghi ganset, Here, doet was ghesciet,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Primetide.

Here, dore die werde presentatie,
die de joden met u deden,
te Primentide, in corter spaciën,
vore Pylatus, den wreden,
daer menich Scribe valsche reden
jeghen u sochten, inden lande,
u liden was vol sueticheden,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Tiertsen.

Vore dat ghezelen, Here mijn,
dat di onsochte gheghezelt was,
te Tiersten tijt, het moeste sijn,
doemen die scerpe roeden las,
daer meneghe ziele bi ghenas,
ende ontbonden waert uten helschen bande :
dijn liden brac der hellen pas,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Sextide.

Here, dore dat cruce dat ghi droecht
te Sextide, lanc ende swaer,
dat die Vader hadde ghenoecht
om onse sonden te maken claer,
soe hoet mine ziele vorden vaer,
daer criselinghe es van tanden,
ende trecse dinen rike naer,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Noenen.

Here, dore dat bitter sterven,
dat dine edele menscheit starf,

V. 31 *d'*.

te Noenen tijt, om ons te erven
een edel leven, soe verwerf
dat ic ben ane der salegher kerf,
daer die yngle die sielen vanden,
want dijnre ghenaden es bedarf,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Vesperen.

Here, dore die werde Vesperstonde,
doen Joseph van Aramathiën
dijn lijf ontcruste, metten wonden,
ende wout van den naglen vriën,
ende dore dat nuwe leits vermiën,
dat dijnre moeder therte dore rande,
sone wilt mi ter noet niet vertiën,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Completen.

Here, dore die werde sepulture,
die dine edelen lichame
ghedane waert, te Completen ure,
vore die sonden van Adame,
om Ysac, Jacop ende Abrahame
te lossen uten helschen brande,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Verrisenesse.

Here, dore dat verrisenes groet,
die ghi verreest in Paeschnacht,
ende op verstont vander doot,
met uwer godliker cracht,
soe ghedinct mijns ende acht,
als ic emmer sterven moet
ende mi begheeft mijns lives cracht,
dan wilt mi gheven dat ewghe goet.

V. 45 *d'*. — V. 59 *w't*.

Assensioen.

Here, dore den tijt Assensioen,
doen ghi clomt te hemel boven,
in ziele, in live, in selken doene,
dat u noch die yngle loven,
soe laet mi, Here, met u hoven,
daert al goet es, dat men doet,
ende niemen anderen maect verscoven,
ende wilt mi gheven deweghe goet.

Dien Heileghen Geest neder sont.

Here, dore die hemelsche claerheit,
die dinen apostelen was bekent,
doen ghi hem sendet in minlecheit
den Heileghen Gheest, in een prosent,
soe wanneer, Here, mijn leven eent,
soe laet mi sine alsoe behoet,
dat mi den viant niet en scent,
ende wilt mi gheven deweghe goet.

Pasdaghe.

Here, dore dat vriendelijc verbaren,
dat ghi verbaret Magdalenen,
die ene was vanden sondaren,
ende ghi wist haer ganse menen;
met rouwen ende bitteren wenen
si van sonden haer ontloet,
soe laet mi, Here, met u verenen,
ende wilt mi gheven deweghe goet.
Amen.

Dat onse Here beedde te sinen vader, opden berch van Olyveten.

Siet hier de wise vanden orisoen
dat Jhesus Christus sinen vader woude doen,

V. 77 *d't.* — V. 82 *hē.* — V. 84. In het Hs. *prosen.* — V. 91 *h'.* — V. 93 *h'.* — V. 97. In het Hs. *Ihc. xpc.*

inden bogaert, daer hi was ghegaen,
ane den berch van Oliveten, wilt verstaen,
met sinen jongheren, drie te samen,
die van hem scieden met groter blamen,
ende bat sinen vader met groter droefheden
dat hi hem den bitteren kelc afdede,
nochtan seide hi, Here vader, sonder waen,
uwen wille moet altoes volgaen.

It. desen sproke hout C ende VI v.

In het Hs. onder N° XXXVI. Bl. 43 r° kol. 2 — 43 v° kol. 2. Het stuk heeft slechts 105 verzen, dus één minder dan er onderaen opgegeven wordt. In de *Completen* ontbreekt er een regel.

LXXXVII.

tGhebet in Dietsche.

Pater noster.

Vader onse, die es inden hemel, gheheilicht si dinen name; toecomende si ons dijn rike, dinen wille gheschie alsoe inden hemel als inder eerden; gheeft ons heden onse daghelix broet, ende vergheeft ons onse mesdaet, alsoe als wi den ghenen vergheven, die jeghen ons mesdadich sine. Ende en laet ons in neghene becoringhe, maer behoet ons van quade. *Amen.*

Ave, Maria.

God gruetu, Maria, vol gracie, die Here es metti; ghebenedijt bestu boven allen wiven, ende ghebenedijt es die vrucht dijns lichamen. *Amen.*

V. 98 *d'*. — V. 105 *hē*.

Credo in Deum.

Ic ghelove in Gode aelmechtich, vader, sceppere hemelrijx ende eertrijx; ende in onsen here Jhesum Christum, sinen eneghen sone, die ontfanghen es vanden Heileghen Gheest ende gheboren vander maget Mariën, ghepassijt onder Poncio Pylato, gheeruust, ghedoot ende begraven. Hi daelde ter hellen, des ander daghes verrees hi vander doot, hi clam op te hemele, ende sit ter rechter hant sijns vaders aelmechtich, daer na comen ordelen levende ende dode.

Credo in Spiritum.

Ic ghelove inden Heyeleghen Gheest, ende in die heyleghe Kerken, ende in die ghemeente der heileghen, ende in die verlatenesse der sonden, ende in die verrisenesse des vleeschs ende in dat eweghe leven. *Amen.*

Magnificat.

Mine ziele verhoghede de Here, ende mijn gheest heeft hem vervrout in Gode, minen behoudere. Want hi hevet ghesien die oetmoedicheit sijnre deernen; siet daer af segghen mi salich alle gheslachten. Want hi hevet mi groet ghemaect die machtich es. Ende sine heyleghe name, ende sine ontfermicheit vanden enen gheslechte in dat ander, die hem ontsien. Hi hevet macht ghedane in sinen armen, ende ghespront die hoverdeghe met ghedachten sire herten. Hi hevet af ghesct die mechtighe vanden stoele ende verheven die oetmoedeghe. Hi hevet die hongherighe vervult met goede ende die rike ghelaten ydel. Hi ontfinc Israhel, sijn kint herdacht sijnre ontfermicheit. Alsoe hi ghesproken heeft tote onsen vaders Abraham, ende sinen sade in de eweleecheiden.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest, alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes wesen sal inde werelt der werelden. *Amen.*

Nunc dimittis servum tuum, Domine.

Nu laet dinen knecht, Here, na dinen worde in vreden, want mine oghen hebben ghesien dine salicheit, die du bereet hebs vore

alle des volx ansichte, licht der heydenen vertoghinghe ende der gloriën dijns volx van Israhel.

AVE, SALUS.

Ghegroet sidi, salicheit der werelt, ware des Vaders, heileghe hostie, ghewarich levende vleesch, volcomende Godheit, ghewarich mensche. *Amen.*

In het Hs. onder Nr XXXII. Bl. 41 ro kol. 1. tot bl. 41 vo kol. 2.

LXXXVIII.

tGhelove.

Ic sondich mensche, ic ghelove in Gode, den almechteghen Vader, sceppere hemelrijcs en erterijcks.

Ic ghelove in Jhesum Christum, sinen eneghen Sone.

Ic ghelove dat hi ontfaen es vanden Heileghen Gheest, gheboren vander maget Mariën.

Ic ghelove dat hi es ghepassijt, ghepijnt onder Poncio Pylato.

Ic ghelove dat hi es ghecruust, ende ghedoot, ende daerna begraven.

Ic ghelove dat hi daerna nederdaelde ter hellen, ende braechtse ende verloeste sijn vriende vander ewegher pinen.

Ic ghelove dat hi daer na, binnen derden daghe, op verrees vander doot ende op voer te hemele, daer hi sittende es te rechter hant sijns Vaders almechtichs.

Ic ghelove dat hi daer na weder comen sal ten lesten daghe, om te doemene levende ende doede.

Ende ic ghelove inden Heileghen Gheest ende in onser moeder, die heileghe kersten Kerke.

Ic ghelove in de ghemeijnscap der heileghen.

Ic ghelove in die verlatenesse der sonden.

Ic ghelove inde opverstaennesse des vleesch tote den eweghen levene.

Met desen ghelove, ende met allen den ghelove, dat een goet kersten

mensche sculdich es te ghelovene, comic te Gode van hemelrike te ghenaden, ende mire vrouwen, sente Mariën, alle Gods lieve heileghen, ende u, priester, te biechten van alle minen sonden, die ic ye ghedede van minen kinschen daghen, sent dat ic sunde doen mochte, tote op den tijt van nu. — Ic gheve mi sculdich in die ·x· gheboeden ons Heren Jhesu Christi : Dat ic die niet ghehouden en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic minen Here, minen God, niet ghemint en hebbe met al mire cracht, als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic den name ons Heren te vergheefs in minen mont ghenomen hebbe ende daer bi gheswored, ende dat ic die heileghe daghe niet gheviert en hebbe als ic sculdich ware te doen. Ende dat ic minen evenkersten niet ghemint en hebbe ghelijc mi selven. Ende dat ic vader ende moeder niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich ocht ic enech valsch ghetughe ghedraghen hebbe. Ic gheve mi sculdich ocht ic yemans doot begheert hebbe, ende ocht ic yemans goet begheert hebbe ocht ghenomen. Ic gheve mi sculdich ocht ic yemans beddeghenoet begheert hebbe ocht enech overspel bedreven hebbe, dies ghevic mi sculdich ende dat es mi leet.

Ic gheve mi sculdich in die ·xii· poenten vanden heileghen ghelove : Of ic iet min of meer gheloeft dan ic sculdich ware te doene. — Ic gheve mi sculdich in die ·viii· salicheden miere zielen : Dat ic niet arm ghewest en hebbe van gheeste als ic sculdich ware te sine ende dat ic niet goedertieren gheweest en hebbe jeghen minen evenkersten. Ende dat ic niet gheweent en hebbe om mine sonden. Ende om dat werde liden ons Heren niet ghepeinst en hebbe. Ende dat ic niet hongherectech ende dorstich en hebbe gheweest om die gherechtecheit te volbringhene. Ende om dat ic niet ontfermechtech gheweest en hebbe over mi selven ende over minen evenkersten. Ende dat ic niet suver gheweest en (1) hebbe van ghepeinse. Ende dat ic oec niet alsoe ghedoechsam gheweest en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic niet alsoe vele persecuciën ghedoecht en hebbe om die gherechtecheit Gods te volbringhene als ic sculdich (2) ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· gaven des Heilichs Gheest : Dat ic diere niet ware ghenomen en hebbe, noch alsoe ontfankelijc gheweest en hebbe als ic sculdich ware te sine. Ende dat ic altoes niet gheleeft en hebbe in innicheden ende inder vresen Gods. Ende

(1) In het HS. *eñ*. — (2) In het Hs. *sculdic*.

dat ic Gode niet ghedanct en hebbe siere goedertierenheit ende siere meltheit, die hi mi verleent heeft. Ende dat ic Gode niet ghedanct en hebbe diere const ende diere beschedenheit, die hi mi verleent heeft om te wetene wat ic doen of laten sal. Ic gheve mi sculdich dat ic Gode niet ghedanct en hebbe diere starcheit, die hi mi ghegheven heeft te verwinnenne lief of leet. Ende dat ic naden raet Gods niet gheleeft en hebbe, maer dicwile dat versuemt hebbe. Ende dat ic die verstendecheit, die mi God ghegheven heeft, niet ghekeert en hebbe alsoe sere tote den goede als tote den uutwendecheden, dies ghevic mi sculdich. Ic gheve mi sculdich in die gave der tsmakender wijsheit Gods. — Ende ic gheve mi sculdich in die ·vi· sonden des Heilichs Gheest. Inden iersten ocht ic iet ghevallen hebbe in wanhope. Ic gheve mi sculdich ochtic Gode ocht sinen heileghen enech despijt gheboden hebbe. Ende ic gheve mi sculdich ocht ic iet ghesundicht hebbe op die ontfermechticheit Gods. Ic gheve mi sculdich ocht ic iet ghesundicht hebbe uut ghenoechterliker quaetheit. Ic gheve mi sculdich ocht ic mi iet besondich hebbe in die kersten waerheit te wedersprekene of te weder stane. Ende ic gheve mi sculdich ocht ic yement enech gheestelijc goet veront hebbe. — Ende ic gheve mi sculdich in die ·vii· sacramente der heilegher Kerken. Inden iersten in dat sacrament des doepsels : Dat ic dat niet alsoe suver ghehouden en hebbe als ic sculdich ware te doene van sonden. Ende ic gheve mi schuldich in dat sacrament des vormsels, daer ic mede cracht ende macht hebbe te wederstane alle temptacie des viants, maer langer bi ghebleven hebbe dan ic sculdich ware te sine. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament der biechten : Dat ic noit alsoe ghewaerechtich biechte ghesproken en hebbe met alsoe groten berouwe van sonden als icx met ghenoechten ghedaen hebbe. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament des outaers : Dat ic dat niet gheert noch ghewerdich en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament des hulechs : Dat ic alle menschen die in huwelike state zitten niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich in dat sacrament des priesterscaps : Dat ic alle priesteren niet alsoe vele eren gheboden en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich in dat sacrament des olisels : Dat icx niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· werken van ontfarmherticheden : Dat ic den hongheren niet ghespijst en hebbe. Ende dat ic den dorsteghen niet drincken gheboden en hebbe. Ende dat ic den naecten niet

ghecleet en hebbe; ende den armen gasten niet gheherbercht en hebbe; ende dat ic die zieke niet ghetroest en hebbe; ende dat ic die ghevanghene niet verloest en hebbe; ende dat ic die dode liede niet begraven en hebbe als ic sculdich ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· dootsonden : In hoverdicheiden, in ghierecheiden, in traecheiden te Gods dienste, in vrecheden, in nidecheden, in gulsicheden, in overate, in overdranke, in hate, in nide, in toren, in gramscape, in oncuusheden. In mine ·v· sinnen : In hoerne, in siene, in tastene, in ghesmakene, in riekene, in doen dat ic laten soude en laten dat ic doen soude, in lieghene, in bedrieghene, in swerne, in versuerene, in scop, in scherne, in achtersprake, in achtertaelen. Hoe dat zi mi ghesciet sijn : Wetene of onwetene, slapende of wakende, sittende of ligghende, etende of drinkende; allene ochte met yemant ghemene, heimelec of openbaer. Alle sijn si mi leet. Ende mi es leet dat si mi niet leet ghenoech en sijn. Ende daer omme soe biddic der heilegher coninghinne van hemelrike, alle Gods lieven heileghen, ende u, here priester, in Gods stat, dat ghi alle te samen onsen lieven Here wilt bidden voer mi, dat hi mi soe langhe ghesparen wille met siere grondeloezer ontfarmertecheit, in desen cranken allendeghen levene, dat ic mijn sonden ghebeteren mach, ende ons liefs Heren hulde ghecrighen; ende na dit leven dat ewelec leven.

Misereatur vestri omnipotens Deus, et dimissus, etc. Amen.

Aflaet van al uwen sonden ende troest des Heilichs Gheest verlene u ende mi de Vader, ende die Sone ende die Heileghe Gheest. *Amen.*

Byt voer mi om Gods wille, ic wille gerne bidden voer u allen.

Item jeghen die ·vii· dootsonden sijn ·vii· medesinen. Ende heten wel *dootsonden*, want si *dooden* die allendeghe zielen inder eweger pinen, ende oec heten si wel *hoeftsonden*, want si sijn moeder ende *hoeft* daer alle sunden uut comen, want met oetmoedecheden wert hoverdie verdreven, want Jhesus Christus was oetmoedich ende onderdanich sinen vader toter doot.

Item met onbegherelecheit ocht ghenuechsamheit wort ghierecheit verdreven. Item met godterliker minnen wert haet ende nijt verdreven. Item met meltheiden wert vrecheit verdreven. Item met snelder huefeninghen wert tracheit verdreven. Item met soberheiden wert gulsecheit verdreven. Item met suverheden der conscientie wert oncusheit verdreven.

In het Hs. onder N° XLVI, bl. 49 v° kol. 2 — 51 r° kol. 1.

LXXXIX.

Die heileghe .x. Ghebode.

—

Tien gheboden sijn die God, onse Here, Moysesse gaf opden berch van Sinay. Dese ghebode moet een ieghewelke mensch houden die te hemelrike comen wille. Ende sonder dese ghebode en mach niemen behouden werden.

Dat ierste ghebod es van desen tienen : « Dattu salt minnen dinen Here, dinen God, van al dijnre herten, ende van dijnre ghedachten, ende van al dijnre zielen ende met al dijnre cracht, ende dinen evenkersten ghelijc dijn selven. » In desen ghebode es ons verboden alle afgode te anebedene, ende toverie ende al onghelove. Jeghen dat ierste ghebod doen de ghene die haren lichame, ochte haer goet ochte haer kinder liever hebben dan Gode, daer af maecti sinen God;

Dat ander ghebod es : « Dune sals den name Gods niet vergheten. » In desen ghebode es verboden alrehande sweren sonder noet.

Dat derde ghebodt es van desen : « Du salt vieren den sondach. » In desen ghebode sijn ons gheboden al heileghe daghe te vierne. Jeghen dit ghebod doen de ghene die de heileghe daghe met dansene ende met dobbelne, ochte met anderen ledeghen spele omme gaen.

Dat vierde ghebod es : « Du salt eren moeder ende vader. » In desen gheboden es ons oec gheboden, dat wi vader ende moeder en laten en ghene breke hebben, alsoe langhe alse wijt ghebeteren moghen. Jeghen dit ghebod, gheestelike te verstane, doen die ghene die de Heileghe Kerke ende hare prelaten niet en eren ende niet ghehoersam en sijn.

Dat vifte ghebod es : » Dune salt en ghenen mensche doot slaen. » Hier es ons verboden alrehande manslacht, niet allene de daet, maer oec den wille. Ende de daet daer toe. Jeghen dit ghebodt, gheestelike te verstane, doen die ghene die hem selven ochte haren evenkersten sijn ocsuun (1) van hoeftsonden, want met hoeftsonden doot men de ziele.

Dat seste ghebod es : « Dune salt niet stelen. » Hier es ons verboden diefte ende perseme, en (2) roef ende voercoep. Ende alrehande

---

(1) *ocsuun*, aldus. — (2) *en*, aldus.

maniere daermen enen mensche tsine mede nemt, sonder recht ende sonder redene. Jeghen dit ghebodt doen de ghene die met ongherechten maten, ochte met valschen penninghen, ochte met ander ongherechter comenscape omme gaen.

Dat sevende ghebodt es : « Dune sout niet met oncuscheiden omme gaen. » Alrehande oncuscheit es ons hier verboden in alre manieren.

Dat achtende ghebodt es : « Dune sals niet gheen valsch orkenschap draghen jeghen dinen evenkersten. » Hier es ons verboden alrehande valscheit te swerne. Ende hier es ons oec verboden loghene, daer een sinen evenkersten bedrieght, quetst ane goet ende ane ere, ochte in eneghe anderen manieren.

Dat neghende ghebodt es : « Dune sals niet met oncuscheden omme gaen. « Hier es ons verboden niet allene de daet, maer oec den wille ende de begherte.

Dat tiende ghebodt es : « Dune sals dijns evenkerstens goet niet begheren. » Hier es ons verboden ghierecheit, ende eens anders onredelike te begherne.

In het Hs. onder Nr LXI, bl. 59, ro kol. 1 en 2.

XC.

De Ewangielie in dietsche :

IN PRINCIPIO ERAT VERBUM.

Indem beghinne was dwort ende dwort was bi Gode Ende God was dwort. Dit was inden beghinne. Alle dinc es bi hem ghemaect, ende sonder hem en es niet ghemaect. Dat in hem ghemaect es, dat es leven, ende dat leven es licht der menschen. Ende dat licht in die donkerheit, ende die donkerheit en bekennes niet. Het was een mensche ghesent van Gode, wies name was Jan. Dese quam in ghetughenessen, dat hi ghetughe gave vanden lichte welc verlicht alle menschen toe comende in dese werelt. Hi was in die werelt ende die werelt es bi hem ghemaect ende die werelt en bekinden niet. Hi quam in sijn

eyghen ende die sine en ontfinghens niet. Alle dienc ontfinghen gaf hi macht Gods kindere te wesene, die in sinen name gheloven. Die niet vanden bloede noch van den wille des vleesch en sijn, maer uut Gode gheboren. Ende dwort es vleesch worden, ende es ons comen ende wi selen ziene zine glorie, als die glorie sijns Soens vanden Vader vol van graciën ende van waerheden. God heb den lof.

Amen.

In het Hs. onder Nr XXXV, bl. 43, ro kol. I.

XCI.

De .vij. Hoeftsonden.

Sevene sonden sijn daer alle de sonden avc comen, ende die sijn gheheten *hoeftsonden* ochte *dootsonden,* want si doden de ziele. Dese dootsonden sal een ieghewelke mensche scuwen alse hi soude scuwen die doot.

Die ierste van desen sevenen es gheheten *hoeverde*, want van hoeverde comen vele sonden. Daer af comt ydel glorie, ende ydel roem ende behaghelheit meer te doene dan min, es scaemte dijnre ghebreke ochte van dijnre vriende ghebreke.

Die ander hoeftsonde es *nidecheit,* want van derre nidecheit comt achtersprake ende verradenesse, ende bliscap van dijns evenkerstens bedroefenesse, ochte van sinen verliese ocht van sinen rouwe, die hi heeft; ende ocht van sinen evenkerstens blisscape ochte van sinen ghewinne.

Die derde hoefdsonde es *tornecheit*, want van tornecheit daer ave comt schelden ende striden ende bedrieghen, van herten onwerdelike ghelaet, ende vloeken ende vermalendiën ende ontedancken Gode, ende manslacht begheren ende wrake.

Die vierde hoeftsonde es *trecheit,* want van trecheit daer af comt quade druefheit verwassen, ende swaerheit te goeden dinghen, ende meshope, ende bedrueffenesse, ende lauheit, ende onnutte ghepeins ende waerlecheit.

Die vifte hoeftsonde es *vrecheit,* want van vrecheit daer ave komt

ghierecheit ende perseme, ende diefte, ende roef, ende versweren, ende lieghen ende qualike ghelden, deen den anderen bedrieghen, alrehande onredelike comenscap. Ende ne ghene ontfaermhertecheit.

Die seste hoeftsonde es *overaet* ende *overdranc* : Dat men eer nempt, eer tijt, eten ochte drincken, ochte te costelec, ochte te vele ochte ghierechlec. Van derre sonden soe comt dronkenscap, ende ongheпaerde bliscap, ende oncusche waerde ende Gode vergheten, ende het gheeft blentheit der herten.

Die sevende hoeftsonde es *oncuscheit*, want van oncuscheit daer es in begrepen alrehande oncuscheit. Van derre sonden, soe comt blentheit van herten, ende ongheestelecheit begherte der werelt.

Ende dit sijn de sevene dootsonden, die elc mensche sculdech es te vliene ende te scuwene sal hi Gods hulde vercrighen.

In het Hs. onder Nr LXII. Bl 59 v°. kol 1 en 2.

XCII.

Dit es een ander Ghebet.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een alre diepste afgrond goedleex bekinnens, die ierstwerf vore alle menschen bekinnet God ende mensche, besloten inder gheloriose, ghebenedider, reinder maget Mariën lichame. Ende hebdt ons in uwer ghebenedide Moeder lichame ghepropheteert dat beghin onser salicheit. *Pater noster*.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een begheerlec bode der nuwere graciën ende ghesiert met uytnementheiden alre dogheden, ende hebt ghewijst dat lam Gods, ende alre ierstwerf ghetoent ende gheleert den creaturen den wech des ewechs leven. *Pater noster*.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een dopere ons Heren Jhesu Christi. Ende daer omme sijn alder eerleecs (1) Vader ende middelere der Heilegher Drievuuldecheit werdech. Boven alle menschen hebdine ghedoept met uwen maghedomleken handen alse sijn edelste creature. *Pater noster*.

---

(1) *eerleecs*, aldus.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een leitsman der martelaren, ende minnere der reynecheit ende der gherechtecheit, gheloeft van Gode, den Vader; ghepresen vanden Sone; vervult vanden Heileghen Gheest. Ghi hebdt gheweest in uwer gheboerten, in uwen levene ende in uwer doot een sonderlinghe voerlopere ende een uutvercoren riddere ons conincs, die om onsen wille int ellende deser werelt comen woude. *Pater noster.*

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dusentech ende dusentechfout claerheit alre heileghen, vroude der inghele; heileghe, suete Jan Baptista, die meeste alre menschen; ghelijc den inghelen, dat ghi ghevoert sijt ende verheven toter hoecheit der Seraphinne, deelachtech met allen heileghen ende haerre alre prince. Ghi vermoghet alsoe vele meer voer den coninc der gloriën, soe ghi hoechgheleker in sonderlecker heilecheit boven allen heileghen met hem vereenecht sijt. Daer omme soe biddic u, here Sente Jan Baptista, dat ghi mi in desen levenne ende in mire lester noet wilt helpen ende vri maken van allen sonden, ende voer dat anschijn des rechters mijn ghetrouwe voerlopere ende mijn ghetrouwe advocaet wilt sijn.

Heileghe, hoghe sente Jan Baptista, recht tote mi dijn hant dijnre ontfermecheit, ende hulpt mi in allen minen noden, ende sijt voer mi een melde bedeere(1), ende verloest mi van duusternessen der sonden ende bringhet mi ten lichte der hemelscher gratiën. *Amen.*

Een suete Ghebet van sente Jan Baptista.

Heileghe, ghebenedide, gheloriose, salech sente Jan Baptista, ghelijc den inghelen; bloeme der patriarken; dierbaer steen der propheten; stemme der apostolen; leyder der martelaren; beghin der confessoren; titel der magheden; sierheit ende claerheit alre heileghen; een overste inghel Gods; lanterne der werelt, den welken verleent es werdecheit alre heileghen ghemeinlec, ende te vorest ontfermt u mijns, ende comt mi jeghen met uwen lieflecken ansichte, nu ende in dic ure mijnre doot, ende hulpt mi ter ewegher vrouden. *Amen.*

Deze gebeden staen in het Hs. bl. 47, r° kol. 1 tot bl. 47 v° kol. 2, en volgen op : *Dits sente Jans Baptisten name, ende op elc letteren van sinen name enen lof,* uitgegeven door den heer Angillis, in de *Rumbeeksche Avondstonden*, Stuk I, bl. 18.

---

(1) *bedeere,* aldus.

XCIII.

Salve Regina misericordie

IN DIETSCHE.

God gruetu, coninghinne der ontfermecheit; leven ende suetecheit ende onse hope, God gruetu! Tote di roepen wi ellendeghe ver Yeven kindere. Tote di suchten wi bevende ende wenende in dit dal der tranen. Ay! hier omme, onse voghedinne, keert tote ons waert dine oghen dijnre ontfermhertecheit ende den ghebenediden Jhesum, de vruchte dijns lichamen, tone ons na dit ellende, o goedertierne, o melde, o suete Maria!

In het Hs. onder Nr XLII, bl. 47 v°, kol. 1.

XCIV.

Ene ghebet van onsen Here.

Die hemelsche coninc, onse Here Jhesus Christus, die hinc aenden cruce allene met minnender godheiden, met sachter zielen, met bedroefden sinne, met dorwondden herssenen, met doden live, met bloedenden wonden, met vlietenden beken, met verspanden armen, met verdeenden aderen, met roependen monde, met heesscher stemmen, met bleken ansichte, met dootliker verwen, met gheswollen oghen, met droeven ghelate, met bedroefden cruce, met ontsiender herten, met suchtender kelen, met beswendelden hoefden, met verscedenen herten ende met op ghedaender herten, met ghietenden beken uuten oerspronghe des ewegheu levens. Die minne brac hem sijn herte ontwee.

Die dit sprect, hi heeft vanden paus Janne ·vi°· ende ·xl· daghe aflaets biden tekene des cruus:

† Soe moeten verren van mi alle quaden gheeste. *Amen.*
Ach! lieve here God! ghi maket mi doen ic niet en was.
Ach! lieve here God! ghi verloesset mi doen ic verloren was.
Ach! lieve here God! ghedinct mijns als ic niet meer en mach.

In het Hs. onder Nr XLIII, bl. 47 v°, kol 2.

XCV.

·XX· Poente dat een mensche ontfeet metten Sakermente.

Dit sijn ·xx· pointe die tSakerment ontfeet, want ons Heren lichame werct aenden mensche, diene ontfeet sonder sonden, met vasten ghelove.

Dat ierste point es : Dat God den ghenen, die sinen lichame ontfeet, verghevet al sijn sonden.

Dat ander es : Dat hine behoet van hoeftsonden.

Dat derde es : Dat hine verloest vanden vianden diene ane vechten, dat hi hem niet en moghen scaden (1).

Dat vifte es : Dat God sine hope meert dies gheens die ontfeet sinen lichame.

Dat seste dat es : Dat God heme sine devocie meert ende ghevet rouwe van sinen sonden, ende caritate te Gode ende te sinen evenkersten.

Dat sevende es : Dat hem God ghevet kinnesse sijns selfs ende sijns sceppers.

Dat achtende es : Dat God sine begherte vervult ende ghestadech in hem selven ewelike.

Dat neghende es : Dat God hem gheeft ghesonde aenden lichame ende oec verduldecheit in sire pinen.

Dat tiende es : Dat God scaerp maect sine vijf sinne ende subtijl.

Dat ellefste es : Datten God behoet van onversiender doot.

Dat twelefste es : Dat God sijn troestere es ende sine behoedere in sijnre siecheit.

Dat dertiende es : Dat God sine ziele woerpt in die ewghe bliscap alse hi keert van erterike.

Dat viertiende es : Dat God sine ziele bescermt dat hare negheen viant scaden en moghen.

Dat viftiende es : Dat God alle sine mesdaet, die hi in desen levene mesdaen heeft, op hem nempt.

---

(1) Het *vierde poent* is in het Hs. vergeten, zoo ook verder het *twintigste*.

Dat sestiende es : Dat God sijn voersprake es vore sinen Vader, daer hi selve spreken moeste ochte hi niet en hadde ontfaen Gods lichame.

Dat seventiende es : Dat God hem dies danct ende beloeft dat hi sinen lichame ontfinc hier in erterike.

Dat achtiende es : Dat God sijn loen sal wesen in die ewelike bliscap hier boven in hemelrike.

Dat neghentiende es : Dat hi ons Heren God lichame ontfeet met meere wijsheit van Gode dan enech meester te Parijs mochte bekinnen in ·c^m^· jaren van wijsheit.

Dit sprac sente Jheronimus : Deze dogheden ende hare ghelike ontfeet elc goet mensche met Gods lichame aender zielen, maer si sijn verboerghen tot aen dier stont dat die lichame vander zielen scheden moet.

In het Hs. onder Nr LX, bl. 58 v°, kol. 1 en 2.

XCVI.

Dit saltu alle daghe spreken voer den heileghen Cruce, maer ghi sijt : inder kerken of daer buten. Ic hope ghi en selt nemmermeer verdoemt werden. Oft voer den Sakramente seldi dit spreken.

Jhesus — Hier beghinnet.

Pater noster. — Ave, Maria.

o Here, almechtich God! ic sta hier voer dinen godliken oghen als een aerme mensche voer enen riken here, ende bidde di, om dine grote goet ende dinen riken scat, dat ic nemmermeer van dinen ewghen goede en werde verstoten. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay! lieve Here, ontfermhertich God! ic sta hier voer dinen oghen als een misdadich sondere voer eynen stranghe gruweliken rechter, ende bidde dine grondelose ontfermherticheit, dat du mi wilt sijn een

goedertieren, ghenadich rechter, als mijn aerm ziele sal scheden van minen live. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay ! lieve Here Jhesus Christus ! ic sta hier voer dinen oghen als een knecht voer sinen here, ende bidde dine milde goedertierenheit, dat du mijn aerme ziele wilt spisen met dinen heileghen lichame, ende drincken met dinen dieren bloede ende clede mi met allen doghden, op dat ic dijn ewelijc dienere blive. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay ! soete Here Jhesus Christus ! ic sta hier voer dinen oghen als een vrient voer sinen alreliefsten vrient, ende bidde di, in dine grote minne ende liefde, die du mi heves bewijst in dinen bitteren dode, dat du mijn ziele nemmermeer en wilt laten ghescheden van dinen godliken anghesicht. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay! lieve Here, mijn ewich God ! ic sta hier voer dinen oghen als een gherecht kint voer sinen lieven vader, ende bidde di doer dine vaderlike trouwe, dat ic van dinen eweghen erve nemmermeer en (1) werde ghescheden. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

In het Hs. onder Nr CCXIII, bl. 29 v° kol 2 — bl. 30 r° kol. 1.

XCVII.

Dit sijn die Messen die de paus Leo oversant die keyserinne.

—

In dat jaer van onsen (2), doen men screef ·M· CC· ende ·XX·, in des keisers Heinrichs tiden, doen sine vrouwe, die keiserinne sterven soude, doen bat si aflaet vanden heileghen vader, den paus Leo, alsoe

(1) In het Hs. ēn. — (2) Aldus, het woord *Heren* is weggelaten.

dat hi haer sant ten troeste ende allen zielen, dat men dese ·XLI· messen, dat mense sal lesen inden leven of na der doot, dan selen die zielen sijn inden veghevier al uut an dat oerdeel gaet. Het sal hen af ghenomen werden oft het sal alte coert sijn.

Item ·III· Messen vander Heilegher Drievoldicheit. Item ·XII· vanden heileghen Apostolen ons Heren. Item ·IX· vanden heileghen Yngelen. Item ·VII· vanden Heileghen Gheest. Item ·V· vanden Heileghen Cruce. Item ·IIII· vanden heileghen Ewangelisten. Item ·I· van Onser Vrouwen hogetijt, dat si inden hemel voer, dat heet *Assumptio*. Ende in alle desen messen sal die ander collecte sijn na den staet dat die mensche es levende of doot.

In het Hs. onder Nr CCXIIII, bl. 30 kol. 1 en 2. — Onder dit stuk is het blad gedeeltelyk afgesneden. Doch waerschijnlyk begon aldaer de tekst van het *Rondeel :* « *Vrou met eren,* » waervan de muziek op de keerzyde van het blad staet.

XCVIII.

Scheylich Cruus ghetide in dietsche.

Here! du sels mine lippen ontdoen ende minen mont sal dinen lof boetscepen.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij (1) anebeden u, Christe! ende wij ghebenediden u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Te Mettentide.

Die wijsheit des Vaders, godleke waerheit, God ende mensche was ghevaen te Mettentide, ende van sinen naesten vercocht, den joden ghelevert ende swaerlike ghequelt.

---

(1) Geheel dit stuk door staet er *wij*. Overal elders in het Hs. leest men *wi*.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediden u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Here, ontferme ons.
Christe, ontferme ons.
Here, ontferme ons.
Pater noster, et ne nos.

Staet op, Here! ende helpt ons ende doer uwen heileghen name vriet ons. o Here God der doghden! bekeert ons ende toent ons u anschijn, ende dan selen wij heilech sijn. Here! hoert mine bedinghe ende minen roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte (1).

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, nu ende in haren verschedene, ende ghewerdich te ghevene den levenden gratie ende ontfermhet den doeden raste ende ghenade, uwer heilegher Kerken vrede ende eendrachticheit, ende ons sondaren leven ende eweghe bliscepen, die levet ende rengneert metten Vader, in eenheit des Heilichs Gheest, over alle de werelde der werelde. *Amen.* Alst waer es, Here! hoert mine bede. Benediën wij Gode; Gode gheven wij den danc. Die zielen der ghelovegher bider ontfermechticheit Gods moeten rusten in vreden. *Amen.*

TE PRIMEN TIDE

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.
Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.
Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*
Wij anebeden u, Christe! Te Primen was onse Here gheleit tote Pilatuse, met vele valschen ghetughen, ghewroecht, ghebonden, sine hande sloeghen sine inden hals. Sijn anschijn, dat bequame hemel-

(1) Hier en verder in het Hs. staet er telkens, by verkorting : *De Coll'.*

sche licht, bespuden sij. Wij anebeden u, Christe! ende wijghe benediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos,

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gode! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, etc.

Te Terciën.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Terciën riepen die Joden : « Cruustene ! » Bespot was hi daer, ghecleet met purperen, sijn hoet doer gaen met eenre cronen van dorne. Hi droech sijn cruus op sine scouderen toter stat sijnre pinen.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gode! set uwe passie ende uwe cruce, ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, etc.

Te Sexten.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen, ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heilegen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende alsoe gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Sexten was onse Here ane den cruce ghenichelt ende ghehanghen, gheacht metten mordeneren, dorstrich inden tormente, gheseet met gallen, aldus verdelude godleke lam de sonden.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest de werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tot u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie, ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, etc.

Te Noenen.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was in den beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Noenen riep Jhesus : *Ely!* Sine ziele beval hi sinen vader ende gaf sinen gheest; met ene spere dorboerde een ridder sine side; die eerde bevede, die sonne verdonkerde.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

Collecte.

Glorie Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, *etc.*

Te Vesperen.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen, ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Vesperen wert Jhesus vanden cruce ghedaen, die starcheit was verborghen met godleke ghedachte, aldus daneghe doot leet die medesine des levens! Ach! die crone der gloriën lach aldus in ommachte!

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson,
Christe, leyson.
Kyrie, ieyson.
Pater noster, *et ne nos.*

Staet op, Here! ende hulpt ons ende doer uwen heileghen name vriet ons. Here! hoert mine bedinghe ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwen passie ende uwe cruce en(1) uwe doot tusschen oerdele ende mire zielen, *etc.*

Te Completen.

Bekeert ons, God, onse salichmakere! ende keert uwen toren van ons. God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

---

(1) In het Hs. *en*, in plaets van *ēn*.

Wij anebeden u, Christe! Te Completen was ghedaen ten grave den edelen lichame Christi, hope ewecheit levens, met welriekender speciën ghebalsemt; in ewegher memoriën sij die doot mijns Heren mi in gheachter eere. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson,
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christe, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, *etc.*

Dese ·vii· ghetiden, Here! van uwer heilegher passiën overdinckic u na redene mire devociën, met biddene, alsoe als ghi ghepassijt wert indes stervens strijt, dat ic moet werden werdich uwer pinen ende deelachtich, *Amen.*

Soe wie dat dese vors. theilich Cruus ghetide leest, ende alsoe dicke alst hijt heeft, soe heeft hi ·c· daghe aflaet vanden paus.

In het Hs. onder Nr CCIII. bl. 211, r°, kol. 2. — 212, v°, kol. 1.

XCIX.

Item hier beghinnen de ·vii· Psalme in dietsche.

Domine, ne in furore tuo arguas.

Here! en berespe mi niet in dinen torne, noch en begripe mi niet in dijnre gramscap.

Ontfarme di mijns, Here! want ic ben cranc, maect mi ghesont: want alle mijn beene sijn bedrueft.

Ende mijn ziele es bedruvet sere; maer, Here! hoe langhe?

Bekere, Here! ende verloesse mine ziele, make mi behouden om dine ontfarmecheit.

Want niemen en es inder doot die dijns herdinckech sal sijn: ochte wie sal dijns beliën inder hellen!

Ic hebbe ghearbeidt in mijnre suchtinghen; ic sal wasschen alle nachte sonderlinghe mijn bedde; met minen tranen sal ic netten mijn ligginghe.

Mijn oghen es bedrueft van torne; ic ben veroudt over alle mijn viande.

Gaet van mi alle die werkende sijt quaetheit; want die Here heeft ghehoert de stemme mijns gheweens.

Die heeft ghehoert mijn bidden; de Here heeft ontfaen alle mine bedinghe.

Alle mine viande moeten hem scamen ende anxtelec werden verstoert; si moeten werden bekeert ende herde haestelec scamen.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inden werelt der werelde. *Amen.*

Beati quorum.

Salech sijn si der welker ongherechticheiden verlaten sijn ende welkere sonden dat bedect sijn.

Salecht es die man den welke de Here die sonden niet op en leide, ende in dies gheest dat en ghene boesheit en es.

Omdat ic gheswegben hebbe, soe sijn mijn beene veroudt, als ic aen di roepen soude al den dach.

Want dach ende nacht soe es dijn hant op mi verswaert; ic ben bekeert in mijnre keytivecheit als die doren dore steet.

Ic dede di cont mijnre mesdade: en ic en hebbe mine ongherechticheiden niet verborghen.

Ic seide: Ic sal jeghen mi beliën den Here mine ongherechtecheit, ende du verliets die quaetheit mijnre sonden.

Om dese verlatenesse sal elc heileghe tote di bidden in tameleken tide.

Maer nochtan inder diluviën van vele wateren, soe en selen si te hem niet naken.

Du beest mijn toevlocht vanden vernoye dat mi omgaen heeft; mijn verbliden verloeste mi vanden ghenen di mi omstaen.

Ic sal di verstannesse gheven ende leren di in desen weghe; daerstu gaen sels, sal ic op di mine oghen vaste houden.

En wilt niet werden als een paert, ende mule inden welken neghene verstannesse en es.

In die halechtere ende den breidele bedwinghen hare wanghen die te di waert niet en ghenaken.

Vele gheselen sijn des sondaren; maer die inden Here hopet, de ontfarmhertecheit salne omvaen.

Ghi gherechteghe, verblijdt inden Here; ende vervroudt ende glorieert, ghi gherechteghe van herten.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende, nu ende altoes inde werelt der werelde. *Amen.*

Den ander : *Domine, ne in furore tuo.*

Here! en berespe mi niet in dinen torne, noch en begripe mi niet in dijnre gramscapen.

Want dine ghescutten sijn in mi ghescoten, ende du heves dijn hant op mi vast ghemaect.

In minen vleesche en es ne ghesontheit vanden ansichte dijnre gramscap, ende en es neghenen pays minen beenen vanden ansichte van minen sonden.

Want mine quaetheiden sijn comen tote boven mijn hoeft, ende als een swaer last sijn si verswaert op mi.

Mine lijctekenne sijn ghevuult ende gherot vanden ansichte mijnre onwijsheit.

Ic ben keytivich worden ende ben crom worden tote int dendde; beschicht ghinc ic alden dach inne.

Want mine lenddene sijn vervult van bespottinghen, ende in minen vleesche en es negheen ghesontheit.

Ic ben ghequelt ende sere veroetmoedicht; ic burrelde vanden ghescutten mijnre herten.

Here! vore di es al mine begherte, ende mijn versuchten en es van di niet verborghen.

Mijn herte es verscoert, mijn cracht heeft mi ghelaten, ende dlicht van minen oghen en es met mi niet.

Mine vriende ende mine naeste si quamen naerre ende stonden jeghen mi.

Ende die neven mi waren, si stonden van verren; ende die mine ziele sochten daden mi cracht.

Ende die tquade ondersochten, si spraken mi ydelheiden ende si peinsden alden dach boesheiden.

Maer ic en hores niet, ghelijc of ic doef ware en ontdede ic minen mont niet.

Ende ic ben worden als een mensche die niet en hoert, ende die in sinen mont niet en heeft berespinghen.

Want, Here! ic hope in di, Here, mijn God! du sels mi ghehoren.

Want ic seide minen viande en moeten nemmere op mi verbliden, ende als mine voete beruert werden soe spraken si op mi grote dinghen.

Want ic ben ghereert inden gheselen, ende minen rouwe es altoes in minen anscouwene.

Want ic sal mine ongherechtecheit boetscapen, ende ic sal omme mine sonden peinsen.

Mine viande leven ende sijn vast ghemaect boven mi; ende die mi haten ongherechtechleec, sijn ghemenichfuldeghet.

Die quaet over goet weder ghelden, si spraken mi quaet achter, omdat ic die goetheit volghede.

En laete mi niet, Here, mijn God! noch en ganc niet wech van mi.

Verstant in mijnre hulpen, Here! God mijnre salecheit!

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam.

Ontfarme mijns, God! na dine grote ontfarmecheit.

Ende na de menechte dijnre ontfarmecheit soe doech af mine quaetheit.

Voert meere dwae mi van minen quaetheiden ende suvere mi van minen sonden.

Want ic bekinne mine ongherechtecheit, ende mine sonde es altoes jeghen mi.

Di allene hebbic ghesondech ende quaet voer di ghedaen, om dattu ghewarech wesen sels in dinen waerden ende dattu verwinnen sels als du werds ghevonnest.

Want sich, ic ben in quaetheiden ghewonnen, ende in sonden ontfinc mi mijn moeder.

Want sich, du minnest de waerheit; die onsekerheiden ende die heymelecheiden dijnre wijsheit heeftstu mi gheoppenbaert.

Du sels mi besprayen met ysopen ende ic sal werden ghesuvert; ende du sels mi dwaen ende ic sal wit werden boven den snee.

Minen horene selstu gheven bliscap ende vroude; ende die veroetmoedechde beenre selen verbliden.

Keer af dijn ansichte van minen sonden, ende doech af alle mine ongherechtecheiden.

God! sceppe in mi een suver herte, ende enen rechten gheest vernieuwe in minen binnensten.

En verwerpe mi niet van dinen ansichte, ende en neme dinen Heileghen Gheest van mi niet.

Ghef mi weder die bliscap dijnre salecheit; ende metten sonderlinghen gheest maec mi versekert.

Ic sal den ongherechteghen dine weghe leren: ende die quade selen te di bekeert werden.

Verloest mi, God! vanden sondeghen, God mijnre salecheit! ende mine tonghe sal dine gherechtecheit verheffen.

Here! du sels mijn lippen ontdoen ende minen mont sal dinen lof bootscapen.

Want hadstu ghewoudt, ic hadde di offerhande ghegheven, want du en sels neghene ghenoechte hebben in holocausten.

God es offerhande een bedrueft gheest, een bedruefde (1) herte; ende veroetmoedecht en selstu God niet verontwerden. Here! make Syon goedertieren in dinen goeden wille, ende die muren van Jherusalem selen ghestrich werden.

Dan selstu ontfaen de offerhanden der gherechtecheit, offerhande ende holocauste; dan selen si op dinen outare calvere legghen.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Primum : Domine, exaudi orationem meam, etc.

Here! ghehore mijn bedinghe ende mijn roep moet te di comen.

En kere dijn ansicht van mi niet, in soe wat daghe dat ic in vernoy ben, helde neder dijn ore te mi.

In soe wat daghe ic di aenroep, soe ghehore mi haestelec.

Want mine daghe sijn te nieute worden ghelijc, ende mine beene sijn verdroghet als een cade.

Ic ben ghesleghen alst hoye ende mijn herte es verdroghet, want ic hebbe vergheten mijn broet teetenne (2).

---

(1) In het Hs. staet er *bruefde*. — (2) *teetenne,* aldus.

Vanden lude mijns versuchtens soe cleefde mine bene aen mijn vleesch; ic ben ghemaect ghelijc den pellicaen vander wildernessen: ic ben worden als een nachtraven inden huse.

Ic hebbe ghewaect, en ben worden als ene eneghe mussche inden dake.

Alden dach soe verweten mi mine vianden; ende die mi presen si swoeren jeghen mi.

Want ic at asschen als broot, ende minen dranc mingedic met ghewene.

Vanden ansichte der gramscap dijnre onwerdicheit, want op hef-fende soe stietstu mi.

Mine daghe sijn af ghegaen als ene scaduwe, ende ic ben droghe worden als hoye.

Maer, Here! du ghedures ewelec ende dijn herdincken int ghe-slechte ende tgheslechte.

Here! opverrisende selstu Syons ontfarmen, want het es tijt haers ontfarmens, want die tijt comt.

Want dinen knechten ghenoechden haer stene, ende si selen ont-farmen haers lands.

Ende die heidene, Here! selen ontsien dinen name ende alle de coninghe vander werelt dine glorie.

Want de Here stichte Syon, ende men salne sien in sine glorie.

Hi aensach der oetmoedegher orisoen, ende hi verontwerdde haer bedinghe niet.

Dese dinghen moeten werden ghescreven inden anderen gheslachte; ende dat volc dat ghescepen sal werden dat sal den Here loven.

Want hi aensach van sinen heileghen hoghen, ende die Heere sach vanden hemel in deerde.

Soe dat hi horen soude der ghevanghenen versuchten omdat hi te livereren soude der versleghenre kindere.

Omdat sij bootscapen selen in Syon sHeren name ende sinen lof in Jherusalem.

In te verghaderne de volke in een ende de coninghe, dat si den Here dienen selen.

Hi antwerde hem inden weghe sijnre doghet; die lettelheit van minen daghen bootscape mi.

En roepe mi niet weder inde middewaert van minen daghen; int gheslechte ende tgheslechte sijn dine jare.

Here! inden beghinne funderestu die erde, ende die hovele sijn de werken dijnre hand.

Si selen vervaren, maer du ghedures; ende si selen alle out werden als een cleet.

Ende als een overtoghe selstuse verwandelt werden, maer du bes die selve ende dine jaren en selen niet ghebreken.

Dijnre knechte kindere selen wonen, ende haer saelt(1) sal in de euwecheit werden beleit.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den heilegen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inde werelt der werelde. *Amen. Amen.*

De Profondis clamavi ad te, etc.

Vanden diepheiden soe riepic tote di, Here! Here! ghehore mijn stemme.

Dijn oren moeten werden verstaende in die stemme mijnre bedinghe.

Of du die ongherechtecheiden onthouds, Here! Here! wie salt ghedoghen?

Want metti es die goedertierenheit, ende om dine wet ontbiddic dijns, Here!

Mijn ziele ontbeidde in sijn waert; mijn ziele hoepte inden Here.

Vander morghen wachten toter nacht soe moet Israël hopen inden Here.

Want metten Here es die ontfarmecheit, ende groet verloescenesse es met hem.

Ende hi sal Israël verloescen van al sinen ongherechtecheden.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Domine, exaudi secundum.

Here! ghehore mijn bedinghe, ontfanc metten oren mijn orisoen, in dine waerheit; ghehore mi in dine gherechtecheit.

Ende en ganc niet in tfonnesse met dinen knecht, want ne gheen levende mensche en sal gherechtech werden in dinen anscouwene.

Want die viant jaghede mine ziele: hi vernederde mi lanc mijn leven.

Hi sette mi in donckerheiden ghelijc den doden der werelt, ende mijn gheest was in anxte op mi: ende mi waert mijn herte bedrueft.

---

(1) *saelt,* aldus.

Ic was herdachtech der ouder daghe; ic peinsde in al dinen werken, ende inden dijnre (1) handen mediteerde ic.

Ic stac mijn hande ute te di; mijn ziele es di als eerde sonder watere.

Haestelec ghehore mi, Here! want mijn gheest es te broken.

En kere dijn ansichte niet van mi, ende ic sal ghelijc wesen den ghenen die neder gaen inden putte.

Doch mi vroech horen dine ontfarmecheit, want ic hoepte in di.

Doch mi cont den wech daer ic in wandelen mach, want ic hief op mijn ziele te di waert.

Verloest mi van minen vianden, Here! want ic ben te di ghevlouwen; lere mi te doene dinen wille, want du best mijn God.

Dijn goede gheest sal mi gheleiden int gherechte lant; om dinen name, Here! selstu mi levende maken in dijnre gherechtecheit.

Du sels leyden uten vernoye mijn ziele ende in dijnre ontfarmecheit selstu mine viande verdriven.

Ende du seltse alle verliesen die mine ziele quellen, want ic ben dijn knecht.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inde werelt der werelde. *Amen.*

Hier beghinnen de Letaniën.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Christe, ghehore ons.

Vader vanden hemele, God! ontfarme onsere.
Sone verloescere der werelt, God! onfarme onsere.
Heilech Gheest, God! ontfarme onser.
Heileghe Drievuldicheit, een God! ontfarme onser.
Sente Maria, bidde over ons.
Heileghe moeder Gods, bidde over ons.
Heileghe Maghet der magheden, bidde over ons.
Sente Michiel, bidde (2).
Sente Gabriël, bidde.

---

(1) *inden dynre,* aldus. — (2) Hier en in het vervolg staet er, in 't algemeen, slechts by verkorting *bidd'*.

Sente Raphaël, bidde.
Alle heileghe Inghele ende Groot-inghele, bidde.
Alle heileghe core vanden saleghen Gheesten, biddet over ons.
Sente Jan Baptista, bidde.
Alle heileghe Patriarke ende Propheten, biddet over ons.
Sente Peter, bidde.
Sente Pauwels, bidde.
Sente Andries, bidde.
Sente Jan Ewangeliste, bidde over ons.
Sente Jacob, bidde.
Sente Philips, bidde.
Sente Bertelmeus, bidde.
Sente Matheus, bidde.
Sente Thomaes, bidde.
Sente Jacob, bidde.
Sente Symon, bidde.
Sente Thadeus, bidde.
Sente Barnaba, bidde.
Sente Luuc, bidde.
Sente Marc, bidde.
Alle heileghen Apostele ende Ewangeliste, biddet over ons.
Alle sHeren Jongheren ende Discipulen, bidt over ons.
Alle heileghe Onnosele Kindere, bidt over ons.
Sente Steven, bidde.
Sente Line, bidde.
Sente Clete, bidde.
Sente Clemens, bidde.
Sente Sixte, bidde.
Sente Cornelis, bidde.
Sente Anthonis, bidde.
Sente Christofels, bidde.
Sente Cypriaen, bidde.
Sente Dominicus, bidde.
Sente Dyonijs met sinen ghesellen, bidde.
Sente Blasijs, bidde.
Sente Lambrecht, bidde.
Sente Lievijn, bidde.
Sente Laureins, bidde.
Sente Vincent, bidde.
Sente Grisogone, bidde.

Sente Cosme, bidde.
Sente Damiane, bidde.
Sente Fabiane, bidde.
Sente Sebastiane, bidde.
Sente Quijntijn, bidde.
Sente Mauricius met sinen gheselle, bidde.
Sente Gereon met sinen gheselle, bidt over ons.
Sente Nychasius met sinen ghesellen, bidde.
Sente Marcellijn, bidde.
Alle heileghen Marteleren, biddet over ons.
Sente Silvester, bidde.
Sente Leo, bidde.
Sente Martijn, bidde.
Sente Augustijns, bidde.
Sente Gregorijs, bidde.
Sente Gorec, bidde.
Sente Servaes, bidde.
Sente Severijn, bidde.
Sente Huberecht, bidde.
Sente Nicolaus, bidde.
Sente Ambrosijs, bidde.
Sente Basilijs, bidde.
Sente Remei, bidde.
Sente Germen, bidde.
Sente Amant, bidde.
Sente Benedictę, bidde.
Sente Francissicus, bidde.
Sente Willem, bidde.
Sente Gielis, bidde.
Sente Bernaert, bidde.
Sente Ledenaert, bidde.
Sente Lazarus, bidde.
Alle heileghe Confessore, bidde over ons.
Sente Maria Magdalene, bidde over ons.
Sente Marie van Egipten, bidde over ons.
Sente Martha, bidde.
Sente Kateline, bidde.
Sente Magriete, bidde.
Sente Felicitas, bidde.
Sente Perpetua, bidde.

Sente Lucie, bidde.
Sente Angnete, bidde.
Sente Cecilie, bidde.
Sente Kerstine, bidde.
Sente Peternelle, bidde.
Sente Scolastica, bidde.
Sente Genovive, bidde.
Sente Elisabeth, bidde.
Sente Amelberch, bidde.
Sente *Fides*, bidde.
Sente *Spes*, bidde.
Sente *Caritas*, bidde.
Sente Gheertruud, bidde.
Sente Walburch, bidde.
Sente Uersele met dinen ghespelinnen, bidde over ons.
Sente Woudtruud, bidde.
Alle heileghe Maghede, biddet over ons.
Alle heileghe Sante ende Santinnen, biddet over ons.

Propitius esto, parce nobis, Domine.

Wes goedertieren, spare ons, Here.
Wes goedertieren, ghehore ons, Here.
Wes goedertieren, verloest ons, Here.
Vander eweleker verdoemenessen verloest ons, Here.
Vanden toecomenden vresen onser sonden verloest ons, Here.
Vander duvele quellinghen verloest ons, Here.
Vanden gheeste der oncuuscheit verloest ons, Here.
Vanden begherten der ydelre gloriën, verloest ons, Here.
Van alre oncuuscheit der herten ende ons lichamen verloest ons, Here.
Van gramscapen ende van boesheiden ende van allen quaden wille verloest ons, Here.
Van onsuveren ghepeise verloest ons, Here.
Van blentheiden der herten verloest ons, Here.
Van blicsemen ende van tempeeste verloest ons, Here.
Bider heimelekere verholentheit dijnre heilegherε Incarnaciën verloest ons, Here.
Bi dijnre gheboerten verloest ons, Here.
Bi dijnre passiën ende bi dijnre cruce verloest ons, Here.
Bi dijnre glorioser verrisenessen verloest ons, Here.

Bider graciën des Heiliches Gheests verloest ons Here!
Bi dijnre wonderlekere opvaert verloest ons, Here.
In doemsdaghe verloest ons, Here.
Peccatores. Wi sonderen bidden di, ghehore ons.

Dattu ons pais ende eendrachtecheit gheefs, wij biddens di, ghehore ons.

Dat dine ontfarmechcit ende dine goederticrenheit ons behuede, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu dine heileghe Kerke ghewerdeghes te regeerne ende te bescermenne, wi biddens, ghehore ons.

Dattu onsen vader, den Paeus, ende alle de grade vander Kerken in heileghen religioene ghewerdechs te houdene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen coninghen ende onsen princen pays ende ghewareghe eendrachtecheit ende zeghe ghewerdechs te ghevene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen bisscopen ende abden ende alle die vergadringhe, die hen bevolen sijn, in heileghe religioene ghewerdechs te houdene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu de vergaderinghe van allen heileghen personen in dinen heileghen dienst ghewerdechs te behoudene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu allet kersten volc, dat verloest es, met dinen heileghen precieusen bloede ghewerdechs te behouden, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu alden ghenen die ons goet doen, dat eweleke leven gheven moets, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen zielen, ende onsen vader ende onser moeder zielen, vander eweleker verdoemenessen verloescen wils, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdechs de vrucht vander erden te ghevene en te behoudenne, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdeghen wils de oghen dijnre ontfarmecheit op ons te slane, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onse ghedachten ophefs ten hemelschen begherten, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdechs der armere ende der ghevanghennen caytivicheiden taensiene (1) en de te verlichtenne, wi biddens di, ghehore ons.

---

(1) In het Hs. *taensieene*.

Dattu ghewerdechs ons te lerenne met gheordineerden diciplinen, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu alle den gheloveghen die doot sijn, die eweleke ruste moets gheven, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdichs ons te hoerne, wi biddens di, ghehore ons.

Lam Gods, die der werelt sonden afdoes, spare ons, Here.

Lam Gods, die der werelt sonden afdoes, ghef ons pays.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Christe, ghehore ons.

Pater noster, et ne nos inducas in temptationem (1), *sed libera nos a malo.* Amen.

Ende op ons moet comen dine ontfarmecheit, Here! ende dine salecheit na dijn waert.

Wes ons, Here! een torre der starcheit van des viants ansichte.

Bidden wi over die versceden sijn; de euweleke ruste, ghef hem, Here! ende dat eweleke licht moet hem lichten.

Here! ghehore mijn bedinghe ende mijn roep moet te di comen, bidden wi.

COLLECTA : « *Deus cui pro.* »

God, wien dat allene toebehoert altoes tontfarmene ende sparenne, ontfanc onse bedinghe; ende ons, die de ketene der sonden verperst, dontfarmecheit dijnre goedertierenheit, die moetse ontbenden bi dien selven onsen Here Jhesus Kerst, dinen Sone, die metti leeft ende regneert in die enicheit des Heilechs Gheests, ewelec dore ende emmermere. *Amen.*

EEN ANDER COLLECTA : « *Deus.* »

God, die bes dijnre heileghen wonderlec claerheit ende onvertallec opheffere der gheenre die ghevallen sijn, doech ons, dinen knechten ende dinen joncwiven, allesens werden bescermt metter heilegher moeder Gods ende altoes maghet Mariën, ende met al dijnre

(1) In het Hs. *temptitionem.*

heilegher hulpen, ende verlene oec allen onsen vrienden ende die ons bestane van maescapen, ende alden kerstenen volke alle des viants verranessen te verstekenne ende toeganc weder te kerene ten hemelschen lantscape, ende verlene oec alle der ghelovegher zielen, die versceden sijn ende inden doepsele des waters herboren waren, te ghebrukenne der euweleker rusten bi dien selven onsen Here Jhesum Kerste, die metti leeft ende regneert indie enicheit des Heilichs Gheests, euwelec dore ende emmermere. *Amen, amen.*

In het Hs. onder Nr VI, bl. 19 vo kol. 2. — 23 ro kol. 2.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

VII. Getrouwheid der Atrechtenaren.

Het is bekend hoe de koning van Frankrijk, Lodewijk XI, dadelyk na het omkomen van hertog Karel den Stoute, de landen van onze jeugdige vorstin, Maria van Burgondië, langs alle kanten aenviel. Toen hy, ten jare 1477, de stad Atrecht, waeruit zijn krijgsvolk door de inwooners was gejaegd, op nieuw wilde innemen, kwam hy zelf voor die stad liggen. Alhoewel de Atrechtenaren niet genoegzaem toegerust waren om ernstigen wederstand te bieden, dan toch besloten zy zich tot het uiterste te verdedigen. Doch de muren vielen weldra voor het geschut van den vyand, en men werd gedwongen den koning om genade te smeeken. Lodewijk beloofde alles te vergeten; maer hy wilde toch niet anders de stad binnen trekken, dan door de stormbreuk. Op zynen weg ontmoette hy twee burgers, die niet wilden « *Leve de Koning!* » roepen; hy deed hun het hoofd afslaen. Verder gekomen zijnde, sprak hy de menigte toe, die

geheel in verslagenheid was, en hy zei : « *Gy waert hard tegen my; ik vergeef het u.* » Des niet tegenstaende, deed hy korte dagen daerna, eenige inwooners, die men hem had aengeklaegd als t'eenenmael aen het huis van Burgondië verknocht, ter dood brengen. Op het oogenblik echter dat men ze ging halsrechten, bood men hun het leven aen op voorwaerde dat zy den eed van getrouwheid, dien zy aen Maria gedaen hadden, zouden breken. Doch zy weigerden zulks en hadden liever de dood te sterven.

Devienne, *Histoire d'Artois*, 1786, in-8°. D. III. bl. 130. — Ens, *Epidorpidum*, lib. III. *sive Apparatus convivialis*. Col, 1618, in-12°, bl. 265.

- - - —

DIERENSAGE.

—

Reyntjen den Vos wiert geleyt naer de galge om sijn vogel-dieverye, ende evenwel soo badd' hy voor 't lest, dat men hem door de *Gansestraet* souden leyden.

Galgen-berouw is een slecht ende onvolmaeckt berouw.

Het fabeltjen leert, dat die in quaede gewoonte van sonden staet, eerder het leven sal laeten als de boose genegentheden.

Poirters, *het Masker van de Wereldt afgetrocken*. Den 13 Druck. t'Antwerpen, bey (aldus) Joannes Van Soest, bl. 291. — In de vroegste drukken, die van 1646 tot aen Poirters dood (1675) verschenen, wordt dit fabeltjen niet gevonden. De latere uitgevers hebben by het *Masker* talryke *toemaeltjens* gevoegd.

———

Marten Everaert, van Brugge.

—

Van dezen bruggeling, die in de tweede helft der zestiende eeuw leefde, de wis- en geneeskunde beoefende en talryke werken in het licht zond, weet men tot hiertoe zeer weinig.

Foppens (1), die van hem gewag maekt, zegt alleen dat hy te Antwerpen, in 1582, een *Weerkundig Kalender* voor het jaer 1583 in het licht zond, hetwelk later, tot op het jaer 1615 voortgezet, te Heidelberg, in 1600, verscheen.

Eloy (2), en de heeren Broeckx (3) en Van de Putte (4), schynen niets meer geweten te hebben dan hetgene door Foppens geboekt was. Doctor De Meyer (5), die met zulke vlijt alles byeenbrengt, dat voor de geschiedenis der geneeskundige wetenschappen te Brugge en omstreken van eenig belang is, heeft ons de titels van eenige der werken, welke door Everaert vertaeld zijn, doen kennen; doch daerby heeft hy het gelaten. Daer het my

---

(1) *Bibliotheca Belgica*. D. II, bl. 854. — Geheel het artikel luidt aldus : *Martinus Everaerts, Brugensis, medicus et mathematicus, evulgavit :*

Ephemeridas meteorologicas anni 1583. Antv. 1582. in-16°.

Easdem *Ephemeridas postea ad an.* 1615 produxit, apud Comelinum 1600. in-4°. Heidelbergae.

(2) *Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne*. Mons, 1778. in-4°. D. II, bl. 168.

(3) *Essai sur l'histoire de la Médecine belge*. Gand, 1837, bl. 274.

(4) In de *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*. Bruges, 1843. in-8°. D. I, bl. 144.

(5) *Analectes médicaux*. Bruges, 1851-(1857), bl. 87 en 271.

gelukt is iets meer te ontdekken, zal ik dat hier mededeelen.

Men verlieze niet uit het oog, dat mijn hoofddoel is aen Everaert eene plaets te doen toekennen onder de schryvers, die zich in vroegere eeuwen op de beoefening onzer moedertael toelegden.

Doctor De Meyer geeft de volgende werken van Everaert op, waervan hy exemplaren bezit (1).

1. *Ephemeridae meteorologicae anni* 1583. Antw., in-16°.

Dit werk is vervolgd te Heidelberg, en aldaer ten jare 1600, in-4° gedrukt.

2 *a*. De Cleyne Chirurgie ende Tgasthuys Boeck vanden seer Vermaerden ende vervaren, *Aureolus Theophrastus Paracelsus* van Hohenheym, Doctuer inder Medicine, nv eerst wten Hoochduytschen in ons Nederlantsche Duytsche sprake ouergheset, duer M. Eueraert. B.

Thantwerpen, By de weduwe Hans de Laet, in den Sayer. Met priuilegie. sub. I. de Perre. 1568, kl. 8°, 96 ongec. bladen of 192 bladzyden.

Op den titel het in hout gesneden, gewoon, vierkant vignet van den drukker. Het verbeeldt eenen man die zaeit, en draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Achter het titelblad staet het privilegie gedagteekend uit Brussel, den elfden september 1567.

Op de derde bladzyde volgt : *Edele ende wel geboren Heere, Brūninck van Wingaerden Raet van onsen genadigen Heere de Coninck van Spaignen, etc. ende sijnen Rentmeester generael van Zeelant, Beoesterschelt, wenscht Merten Eueraert alle geluc ende gesontheyt.*

In deze voorreden, *met haesten geschreven binnen Antwerpen desen* 15 *dach van October* 1567, treedt Everaert op als een groot

---

(1) Waerschijnlyk is Nr 1 niet by den heer De Meyer voorhanden, alzoo hy het getal der bladzyden van dat boek niet opgeeft, zooals hy van de anderen doet.

bewonderaer en voorstander van Paracelsus, en tevens als een groot misachter van de schriften der geneeskundigen der Oudheid, en vooral van die van Galenus en Avicenna. Van de *Chirurgie* van Paracelsus sprekende, zegt hy dat dit « Boeck tot noch toe van luttel Chirurgiens ende Medecijns, deur datse gheheel inghedroncken zijn vanden ijdelen clap ende langhe schriften der Heydenenen, aenghenomen ende ontfanghen heeft gheweest, ende noch veel min verstaen by aventure oft deur ons groote sonden, oft deur een sonderlinghe voorsienicheyt Gods. »

Blykends den titel der *Cleyne Chirurgie,* behoort daertoe.

2. *b*. Tgasthuys boec beschreuen duer den vermaerden, seer gheleerden ende expeerten Doctuer inder Medicine ende Chirurgien *Theophrastus Paracelsus* van Hohenheym, tot nut ende oirboor van alle ghebreckelijcke ende Crancke Menschen, ouergheset wten hoochduytschen in onse nederlansche duytsche sprake. Duer M. E. B.

Gheprint Thantwerpen, op de Lombaerde Veste, inden Sayer, by de weduwe Hans de Laet. Met Priuilegie. Sub J. de Perre. 1567.

Kl. in-8°. 36 aen eenen kant get. bladen, dus 72 blz.

Op den titel een klein, langwerpig rond, in hout gesneden vignet. Het verbeeldt eenen man die een stuk land bezaeit, en het draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Tgasthuys Boec verscheen dus een jaer vóór de *Cleyne Chirurgie*. Het is een afzonderlyk werk; nochtans, alzoo hiervan melding gemaekt wordt op den titel van het ander, moet dit laetste altijd door *Tgasthuys Boec* gevolgd zijn.

Waerschijnlyk is het, dat er in 1567 weinig aftrok was van *Tgasthuys boec*, en dat Everaert, of zyn boekhandelaer, daerom de overblyvende exemplaren by de *Cleyne Chirurgie* deed voegen, die het volgende jaer van de pers kwam, omdat men aldus verplicht was de twee werken te samen te koopen.

Daer de nummers 2 *a* en 2 *b*, in mijn bezit zijn, zoo wel als de nummers 4, 5, en 6, heb ik de eerste twee dezer boeken wat breedvoeriger beschreven dan doctor De Meyer gedaen heeft.

3. 't Boeck van de Vroet-wyfs. In 't welcke men mach leeren alle Heymelyckheden van de Vrouwen, en in wat gestalte de Mensche in syn Moeders Lichaem ontfanghen, groeyet en gheboren wort. Voorts hoe alderleye sieckten, die den Kraem-Vrouwen lichtelyck over komen, met kostelycke Medecynen mogen voorkomen en genesen worden. Al t' samen uyt eygen ervarentheyd van den seer vermaerden *Jacob Ruffen,* Stads-Medecyn tot Zurich, eertydts in Druck uytgegeven, en nu ter tyd op een nieu verbetert, en met schone Figueren verciert.

Daer by gevoeght is een profytelycke leeringe, van het voesteren en handelen van de nieuw-geboren kinderen. Overgeset uyt den Hooghduytsche in onse Nederlandtsche Spraecke door Martyn Everaert B

t'Amsterdam 1668, in-4°. 76 bladz. met pl.

De voorgaende werken heeft de heer De Meyer bekend gemaekt. Ik kan daer nog de volgende byvoegen :

4. Labyrinthus ofte Doolhof vande dwalende Medecijns des hoochgheleerden Docteurs Theophrastus Paracelsus, overghesedt wten Latijn in Nederlandtsche duytsche spraecke, door M. E. B.

Thantwerpen by my Jan van Waesberghe woonende op onser Vrouwen kerckhof inden schilt van Vlaenderen. Anno M. CCCCC ende LXIII.

Met Gracie ende Privilegie, kl. in-8°.

Eerst : titelblad, opdracht van Everaert, voorreden en inleiding van Paracelsus, 8 ongec, bladen of 16 bladz., verder 60 aen eenen kant get. bladen of 120 blz., al te samen 136 blz.

Everaert draegt zijn boek op aen den *Eersamen, wijsen* ende *voorsienighen Geeraert Baeck, zijnen besonderen ende ghetrouwen vriendt*, en teekent : *Desen 3 Septembris* 1563. *In Antwerpen. Sub Conjunctione Saturni et Jovis.*

Na verhaeld te hebben hoe de geneeskunde te allen tyden in groote achting is geweest, en hoe zy by de Arabiers, Egyptenaers, Persen, Grieken en Latynen vereerd werd, valt hy hevig uit tegen het diep verval, waerin die wetenschap in zyne dagen geraekt was. « Maer nu ter tijt (zegt hy) Godt betert,

soo is de Medecijne ghecomen in een verachtinghe, om datse ghevallen is in handen van vele ongheleerde ende onvernufte menschen, de welcke de conste vander Medecijnen exerceren sonder practijcke, onbevreesdelijc ende sonder conscientien. Want daer en is voorts aen niemandt hoe bot ende ongheleert dat hy oock wesen mach, hy en derf hem wel terstondt voor een expert ende gheschikt medecijn uutgheven. Jae de conste der Medecijnen is soo verre ghecomen onder de handen der ongheleerden, datse niet alleene misbruyckt en wordt van quacksalvers, pockmeesters, barbiers, apotekers, oft ongheleerde ende dwalende medecijns, maer oock van coken, bancketmakers, guychelaers, muylstooters, camerspeelders, en alle dierghelijcken stuytvossen ende landtloopers, de welcke die conste der medecijne deerlijck handelen ende misbruycken, die beter behoorden voor beuls dan voor medecijns ghehouden te wesen, aenghesien dat si soo avontuerlijck met het leven vande menschen spelende zijn, meer soeckende haerlieder eyghen bate ende profijt, dan de rechte conste, ende hen selven vervoorderende de siecke menschen te cureren oft te ghenesen de selve ter doodt brenghen. »

Indien men Everaert op zijn woord moet gelooven, dan zag het er destijds zeer erg met de geneeskunst uit, maer men verlieze niet uit het oog dat men dergelyke klachten, dergelyke zwarte schildering in meest alle tijdvakken aentreft, en by vele schryvers en wel vooral by die, welke met nieuwe leerstelsels optreden, en om zoo te zeggen eene omwenteling in de wetenschap willen te wege brengen.

5. *Politica* van *Justvs Lipsivs*, dat is : Vande Regeeringh van Landen ende Steden, in ses Boecken begrepen. Waer inne een yghelijck Vorst, oft andere inde regeeringe ghestelt zijnde, claerlijck mach sien, hoe dat hy die ghemeene sake behoorlijck sal moghen bedienen.

Ouergheset wten Latijn in Nederlantsche sprake, Deur Marten Euerart B (*aldus*).

Ghedruckt tot Franiker by Gielis Vanden Rade. Anno M.D.XC.

Men vintse te coop by Cornelis Claesz. tot Amstelredam opt Water int Schrijfboeck.

In-8°. 12 ongec. bladen of 24 blz. en verder 286 blz[1].

Everaert teekent de *Voorreden* van zijn boek *wt Leyden desen* 25 *dach van Oogstmaent, in den Iare* 1590, en hy richt het tot : *Den eerenvesten, achtbaren, eerweerdighen, ende seer voorsinnighen Heeren, Mijnen Heeren Schoutet, Burgemeesteren, Schepenen ende Raedt vande seer vermaerde Coopstadt van Amstelredam.*

Van die *Voorreden,* waerin, onder anderen, de verdiensten van Justus Lipsius worden uiteengezet, schrijf ik hier het begin en het einde af, opdat men daerdoor over den schrijftrant van Everaert kunne oordeelen : « De Poëten (zegt hy tot het magistraet van Amsterdam) hebben vremde dinghen ghedroomt van den staet vande gulden eewe, hoe dat in dien tijden gheen sake ghebreek en was, om wel ende salichlijck te leven. Ende hoe wel dat yeghelijcke eewe behoort zijnen lof ghegheven te werden, nochtans ist dat yemant wil aenmercken dese tegenwoordighe tijden, hoe wel dat de selfste vol beroerten zijn, hy sal lichtelijck mercken, dat dese onse eewe met reden mach heeten een gulden eewe. Want behalven dat Godt almachtich dese eewe heeft willen vercieren met die kennisse ende t'licht van zijn Godlijck woort : soo heeft hy daer en boven alle consten, wetenschappen, ende leeringhen soo hooghe laten climmen, dat de selve van swerelts begin noyt soo hooch gheweest hebben.... » Ten slotte zegt hy, sprekende van het werk van Justus Lipsius, waervan hy de vertaling had ondernomen : «.... Welck Boecxken ick nerghens by en can beter ghelijcken dan by een Schip dat de vier deelen der werelt heeft deurseylt, ende in alle die vermaertste Havens ende Coopste-

(1) Men vindt dezen titel reeds opgegeven, alhoewel onnauwkeurig, by De Reiffenberg, *de Justi Lipsii Vita et Scriptis*, bl. 173, in de *Mémoires sur les Questions proposées par l'Académie Royale.* T. III, Brux., 1823, in-4°.

den heeft ingenomen ende gheladen, costelijcke speceryen, ende edel gesteenten, goud ende silver, oft aldercostelijcste dat inde selfde Steden ghevonden wert : Maer also ick tselfde ghevonden hebbe aende Romanische custen, van eenighe jonghe Stiermannen verlaten, den welcken de verborghen Clippen, Bancken oft ondiepten, die ontrent de selve custen gheleghen zijn, by avontuere niet wel bekent en waren, soo hebbe ick t'selfde met alle neersticheyt ende seer grooten arbeyt ghebrocht aen onse Nederduytsche custe, nochtans niet sonder seer groote moeyte, onweer, ende seer groot perijckel. Want also ick van verre t'begeerde lant was siende, soo is daer opgestaen een seer groot onweer ende storm wten westen; sulcx dat deur verscheyden winden t'samen blasende, dit costelijck Schip in d'wterste noot was van te moeten verlaten de gesien custen vande Nederduytsche Landen, ende die wilde ende woeste Zee weder in te seylen op Gods ghenade, ten hadde ghedaen een salighen windt wten Oosten waeyende, deur den welcken ick dit Schip ghelucsalich inde Haven ghebrocht hebbe. T'selve voorts bevelende onder die bewaringhe van ulieden mijn E. W. ende seer Voorsinnighe Heeren, die t'selfde teghen alle dergelijcke ende ander onweer in ulieder Haven wel sult bewaren : Waer wt een yeghelijck inde Regeeringhe ghestelt, van dese costelijcke waren sal moghen halen, om hem selven te helpen ende vercieren, tot vermeerderinge van zijnder eeren, ende tot profijt ende welvaert vanden ondersaten. Wt Leyden desen 25 dach van Oogstmaent, inden Jare 1590.

Deze regelen, die als proeve van Everaerts stijl kunnen dienen, maken ter zelfder tijd, als 't ware een tegenhanger uit van hetgene hy ten jare 1563, in de inleiding van den *Labyrinthus* zegde. Hierin immers zag hy alles in het zwart: volgends hem was nooit de geneeskunst lager gevallen, enz., terwijl hy in de *Voorreden* van de *Politica* zijn tijdvak hemelhoog opzet.

In het voorbygaen zal ik hier doen opmerken, dat de eerste

regels van die *Voorreden* doen vermoeden dat hy zijn vaderland verlatende, protestant was geworden.

6. T' boeck vande Vroet-wijfs. Int welcke men mach leeren alle heymelicheden vande Vrouwen, ende in wat ghestalte de Mensche in zijn Moeders lichaem ontfanghen, groeyet ende gheboren wort. Voorts hoe alderleye sieckten die den Craemvrouwen lichtelijck overcomen, met costelijcke Medicijnen moghen voorcomen ende ghenesen worden. Alle t' samen uyt eyghen ervarentheyt vanden seer vermaerden *Jacob Ruffen*, Stadt Medicijn tot Zurich, eertijts in druck uytghegheven, ende nu ter tijt op een nieu verbetert, ende met schoone Figueren verciert.

Daer by ghevoecht zijnde een profytelijcke leeringhe van het Voesteren ende handelen vande nieugheboren kinderen.

Overgheset uytten Hoochduytsche in ons Nederlantsche spraecke, door MARTYN EVERAERT. B.

T'Amstelredam.

By Cornelis Claesz. Boeckvercooper, woonende opt water int schrijfboeck, anno 1604.

In 4°. Eerst de titel en dan, tot aen het register(1), 80 aen eenen kant geteekende bladen of 160 blz.

Op het titelblad eene groote, in hout gesneden plaet, verbeeldende eene kamer, waerin eene vrouw te bed ligt, een eerstgeboren kind gewasschen wordt, enz. Boven die plaet staet er eene drieregelige spreuk getrokken uit *Genesis* III. Verder bevat het boek nog drieendertig platen in houtsnede, welke in den tekst gedrukt zijn.

De goedkeuring door de Staten-Generael der vereenigde Nederlanden aen den amsterdamschen boekdrukker Cornelis Claesz verleend, is gedagteekend van den XIII february 1591. Men mag dus veronderstellen dat de eerste druk van dit boek alsdan verscheen. Doctor De Meyer bezit slechts eene uitgave van 1668. Het is waerschijnlyk dat er nog meer drukken bestaen dan die welke wy tot hiertoe kennen.

---

(1) Ik zeg tot aen het *Register*, omdat dit aen het exemplaer, dat ik bezit, ontbreekt.

Uit het hier opgegevene blijkt het, dat Marten Everaert, die altijd achter zynen naem, of by de aenvangletteren van zynen naem, eene B voegt, om aen te toonen dat hy van Brugge geboortig was, reeds in 1563 te Antwerpen woonde, en in die stad de werken van Paracelsus vertaelde. Hy was aldaer nog in 1567 en waerschijnlyk ook nog in 1582, in welk jaer zijn *Weerkundig Kalender* verscheen. Wanneer hy naer Noord-Nederland vertrok, is onzeker, misschien in 1585, na de overgave van Antwerpen aen Parma, althands men vindt hem te Leiden in 1590. Het was aldaer dat hy de *Politica* van Justus Lipsius, die destijds aen de beroemde hoogeschool van die stad, eenen leerstoel bekleedde, in onze tael overbracht. Hy liet zijn boek drukken by den antwerpenaer Gielis van den Rade, die insgelyks zijn vaderland had verlaten, en zich te Franeker had neèrgezet. Waerschijnlyk gaf Everaert zijn *Boeck vande Vroetwijfs* in 1591 (1) uit. Of hy later naer Duitschland getrokken is, vermits er te Heidelberg in 1600 een nieuwe druk verscheen van zyne *Ephemeridae,* is my niet gebleken.

In welk jaer hy ter wereld kwam, en wanneer en waer hy stierf, heb ik nergends gevonden.

Everaert was, zooals het uit de door hem in het licht gegevene werken genoegzaem blijkt, zeer ervaren in het latijn en het hoogduitsch, en hy beoefende met vlijt zyne moedertael, die hy met veel gemak en losheid schreef. Ook uit de verscheidenheid der werken, die hy vertaelde, kan men veronderstellen dat hy veelvuldige kennissen had opgedaen.

Ik kan echter met den geleerden heer De Meyer niet instemmen, wanneer hy zegt : *Everaert était un des plus savants médecins et mathématiciens de son temps*. Het dunkt my immers dat men,

---

(1) De eerste hoogduitsche uitgave van het werk van Ruef of Ruffen verscheen te Frankfort, by Sigismond Fieravent, in 1580.

om zulk gunstig oordeel te vellen, van hem andere werken zou moeten kennen, dan die welke men tot hiertoe bezit. Het zijn immers slechts vertalingen van Paracelsus en Ruffen. Die twee schryvers maekten in hunnen tijd eenen zeer grooten opgang door geheel Europa; maer het komt my voor dat Everaert zich te veel door de nieuwheid liet medeslepen, en hen blindelings, tot geestdryvery toe, bewonderde, zonder gewaer te worden dat het goede, hetwelk in hunne boeken voorhanden is, onder de gewaegdste en zelfs de buitensporigste leerstelsels 't eenenmael versmoord ligt.

Doch ik ben in deze zaek een geheel onbevoegd rechter, en laet het aen anderen over om aen Everaerts de plaets toe te kennen, die hem onder de beoefenaers der geneeskunde toekomt. Dit valt geheel buiten mijn plan. Ik trek slechts de aendacht op dien man, omdat hy talryke werken in onze moedertael heeft in het licht gegeven, en lever eene bydrage tot het samenstellen eener algemeene *biographie* en *bibliographie* van ons vaderland.

Grafschrift van Keizer Karel.

Op het graf van den machtigen keizer, van hem wiens gelyke men schier niet aentreft, noch in de vroegere noch in de latere eeuwen, plaetste men het volgende eenvoudig, maer smakeloos opschrift, dat stellig tegen zyne spreuk : *Plus ultra*, verschrikkelyk afsteekt :

Carolus quintus — hic jacet intus.
Ora pro eo bis aut ter — Ave Maria et Pater noster.

Ens., *Epidorpidum* lib. IV. Col. 1648, in-12°, bl. 76.

Over het gedicht: « Vanden Eenhoren. »

—

In het eerste deel van dit *Museum*(1) heb ik een dichtstuk, *Vanden Eenhoren* geheeten, opgenomen, waervan de dichter zich *Lodewike* noemt. Ter zelfder tijd heb ik aengetoond dat die middeleeuwsche allegorie tot op onze dagen toe was blyven voortleven. Sedert is het my gebleken, waer men den oudsten tekst van dit verhael kan vinden. Het is namelyk in den *mystieken roman* van *Barlaäm* en *Josaphat*, die oorspronkelyk in het grieksch schijnt opgesteld te zijn(2) en tydens de middeleeuwen in de meeste talen van Europa werd vertaeld(3).

Reeds vroeg werd de *Barlaäm* en *Josaphat* in onze tael overgebracht en in dichtmaet behandeld. Doch slechts vier fragmenten, te samen zevenhonderd-en-vierenzeventig verzen uitmakende, zijn er tot ons gekomen. Professor De Vries heeft deze uitgegeven in des heeren De Jagers *Taalkundig Magazijn*(4).

---

(1) Zie bl. 298 en 314.

(2) De fransche geleerde Boissonade heeft den griekschen tekst in zyne *Anecdota graeca* opgenomen.

(3) Onlangs werd op de eerste verkooping der boeken nagelaten door den heer Borluut van Noortdonck, onder Nr 140, een exemplaer van den hoogduitschen Barlaäm en Josaphat, in de vijftiende eeuw, te Augsburg, by Zainer gedrukt, tegen den prijs van 150 fr. toegewezen. De heer Borluut had het zelve te Parijs ten jare 1844, op de verkooping van Wolters, voor 210 fr., zonder de verhooging, gekocht.

(4) D. IV, bl. 20-49.

Men heeft dit werk langen tijd beschouwd als zijnde van den heiligen Joannes Damascenus, die omtrent het jaer 676 te Damasco geboren, in het jaer 760 stierf. Doch het schijnt ten onrechte dat men dien kerkvader als den schryver van den *Barlaäm* beschouwt.

Vader Cats heeft in zyne *Doodt-kiste voor de Levendige* hetzelfde verhael behandeld, en het maekt aldaer het zesenveertigste hoofdstuk uit. Door hem kwam ik op het spoor der oudste bron van die legende. Hy verklaert in eene kantteekening dat hy ze aen den *Barlaäm* en *Josaphat* ontleend heeft(1).

In de oude 4°-uitgave van Cats, te Amsterdam by J. J. Schipper verschenen, gaet zijn tekst vergezeld met eene groote plaet, waerop men eenen man aen eenen boom, met oranjeappelen beladen, ziet hangen. Twee ratten hebben den stam reeds meer dan de helft afgeknaegd. De boom hangt boven eenen kuil, waerin een draek, die vuer uitbraekt, te midden in de vlammen zit. Op den rand van den kuil spuwen vier slangen hun venijn den ongelukkigen man toe, en in de nabyheid komt er een beer aengeloopen, die aen een doodshoofd knaegt.

Zie hier hoe Cats dit verhael heeft ingekleed :

ONGEMEENE DOCH BEQUAME AF-BEELDINGE VAN 'S MENSCHEN LEVEN.

Daer is een seker beeldt in ouden tijdt beschreven,
dat groot bedencken geeft ontrent ons ydel leven;
  en mits ick 't innigh mergh, niet slecht, maer deftigh vont,
  soo heb ick 't mijne pen, en dese plaet gejont.
Vooreerst, wordt hier vertoont een wout vol schoone boomen,
geboort met jeughdigh gras, en koele water-stroomen,

(1) Zie hier die kantteekening : *Hunc humanae vitae typum Barlaämus senex Josaphato Regi proposuit, ut refert Joannes Damascenus, histor. de his.* Cap. 13, ad finem.

en in dit groen prieël, daer gaet een jongeling,
die met een nieus-gier oogh door-snuffelt alle ding.
Maer stracks een wreeden Beyr, verwoet en gantsch verbolgen,
is besigh, om ghestaegh den wandelaer te volgen;
dies krijght hy groote schrick van soo een vinnigh beest,
men siet aen sijn gelaet dat hy het monster vreest;
daer tijdt hy op de vlucht, en rept de gantsche leden,
en midts hy sich verhaest, met onbedachte schreden,
soo valt hy in een kuyl, die met een open mont,
te midden in het groen, ontrent den wege stont;
doch eer hy dieper sonck, en neder quam te sacken,
soo vint hy daer een boom vol loof en groene tacken,
die tast hy veerdigh aen, soo dat hy niet en viel;
maer door een kloecken arm sijn leden weder-hiel :
en als hy (dus gestelt) sijn noot begon te klagen,
siet hy dat aen de stam twee grage ratten knagen,
d'een scheen hem bijster swart, en dander wit te zijn,
en dat verweet in hem al weder nieuwe pijn.
Noch wort hy stracks gewaer, dat vier geswinde dieren,
ontrent hem besigh zijn, en om sijn leden swieren;
het een spoogh water uyt, het ander enckel brant,
het derde braeckte wint, het vierde vluchtigh zant.
De bange jongelingh, die liet sijn oogen dwalen,
nu tot een hoogen bergh, en dan na lage dalen :
maer als hy neder-keeck; siet daer een grousaem diep,
daer in een fellen draeck met open kele liep.
De quant in dit gevaer, dat niet en is t'ontvluchten,
vernam juyst daer een boom verçiert met schoone vruchten;
hy stracks op dat gesicht, gevoelt een nieu vermaeck;
want 't fruyt, na dat hem dacht, dat is van goede smaeck :
daer greep hy na een tack, daer viel hy aen het eten,
daer heeft den jongen bloet sijn eerste schrick vergeten;
hy denckt niet aen de Beyr of ander ongeval,
noch dat de boom door-knaeght haest neder-storten sal.
Nu vraeghje (na mijn dunckt) wat dit al wil beduyden ?
Wel 't is een zinnebeeldt voor alderhande luyden;
en is 't u niet te veel noch wat te blijven staen,
ick sal het gantsch beslach wat nader overgaen.
Het wout ronts-om verçiert met schoon begraesde dalen,
dat is het Wonder-Al, daer in wy menschen dwalen.

Hy die het velt betreet, en sich daer in verheught,
vertoont hier yder mensch, ontrent sijn domme jeught.
De Beyr, die hem vervolght en loopt met alle krachten,
dat is de felle doot, die yder heeft te wachten.
De kuyl daer in hy sinckt, dat is een diep gepeys,
daer in meest yder valt ontrent de leste reys.
De boom, met fruyt verçiert, daer op sijn leden rusten,
dat is de jonge tijt, een lock-aes voor de lusten.
Het ongemeten diep is hier het duyster rijck,
daer in dat weedom is met geene pijn gelijck.
De swart en witte rat die aen de tacken knagen,
neemt die hier voor den nacht, en voor de schoone dagen;
want dus gaet overhandt de loop van onse tijt,
en 't schijnt een fel gespuys, dat ons geduerigh bijt.
De slangen, dieje siet ontrent den joncker sweven,
die worden eerst getelt als gronden van het leven,
en zijn by ons genoemt, Lucht, Aerde, Water, Vier :
maer als die qualijck gaen, dan scheyt de mensch van hier.
De fruyten van den boom, die aen den joncker smaken,
neemt die voor aertsche vreught, die ons kan vrolijck maken :
maer wat is van den mensch, die 's werelts vruchten eet !
en onder dit vermaeck het eeuwigh heyl vergeet ?
Hy siet dat hem de doot, en haer trouwanten volgen,
hy weet dat op de ziel de duyvel is verbolgen.
Hy voelt dat hem de tijdt geduerigh henen treckt,
en des al niettemin hy wort niet opgeweckt.
Hy kan noch soet vermaeck, en lust, en ruste vinden,
In dingen sonder gront en losser als de winden.
O Godt! bestier het werck, dat ons geen aertsche vreught,
magh leyden buyten 't spoor, of scheyden van de deught.
Maer dit raeckt boven al een mensch van oude dagen,
die nu ten vollen weet, hoe dese ratten knagen :
want als hy met bescheyt sijn lange jaren telt,
soo vindt hy dat sijn boom tot vallen neder-helt.
Voor my, Almachtigh God ! u wil ick eeuwigh dancken,
dat my zijn af-geknaeght des weerelts gulle rancken,
door tanden van de tijdt, die ghy my hebt verleent
vry langer ('t is uw gunst) als ick het had' gemeent.
Nu hoeft' er geen gewelt van wint of harde stormen,
om dit bouvalligh lijf te geven aen de wormen.

Een luchtje maer alleen, of slechts een kleyne stoot,
is machtigh desen romp te schencken aen de doot.
Mijn God! met datje klopt, (ick wil niet tegen-streven)
sal ick u dese ziel gewilligh overgeven;
geen vrucht en houdt' er vast, die nu haer rijpte krijght,
vermidtze nau geraeckt ter aerden neder-sijght.
Doet my alleen de gunst, wanneer mijn krachten wijcken,
dat mijn inwendigh deel niet gantsch en mach beswijcken;
en schoon mijn tong verstijft, als my de ziel ontvlucht,
soo neemt'et voor een stem, al heb ick maer gesucht.

Wie nader met den *Barlaäm en Josaphat* wil bekend zijn, verwijs ik naer de inleiding van professor De Vries op de vier overgeblevene fragmenten, waervan een toevallig insgelyks het verhael *Vanden Eenhoren* bevat. Onze twee oude teksten verdienen vergeleken te worden.

Ympyn Christoffels.

Over dezen man, die in de eerste helft der vijftiende eeuw, de wiskunst beoefende en daerover in onze moedertael schreef, heb ik nergends iets gevonden. Alleen is my de titel voorgekomen van een door hem uitgegeven werk : *Nieuwe Instructie der Loffelyke Konsten des Reekenboeks, en de reekening te houden na die Italiaansche manieren*, door Ympyn Christoffels. Antwerpen, 1543, in-fol. Ik schrijf dezen, waervan de spelling stellig hier en daer vernieuwd is, uit een werk over wiskunde af, door

zekeren Blassière, te 's Gravenhage, in 1770, uitgegeven (1).

Deze schryver, die in de voorrede van zijn boek, het een en ander mededeelt, dat voor de geschiedenis der wiskunst niet zonder belang is, geeft de titels op van eenige werken, die hy als de vroegste aenziet, welke sedert de uitvinding der drukpers verschenen. Onder deze kent hy de vierde plaets toe aen de *Instructie* van Ympyn Christoffels, en hy doet te recht opmerken, dat alzoo deze hier *nieuwe* heet, men mag vermoeden dat er nog vroeger boeken *in Nederland* over wiskunde gedrukt werden (2), waerschijnlyk ook wel, meenen wy, in onze moedertael.

Dit bericht diene slechts om de aendacht te trekken, en, op Ympyn Christoffels, en op de oudste wetenschappelyke werken in het nederlandsch geschreven.

(1) *Institution du Calcul numérique et litteral, qui contient les principes de l'Arithmétique et de l'Algèbre, par* J. J. Blassière, *Maître ès Arts, Docteur en Philosophie, et Membre de la Société des Sciences de Haarlem.* La Haye, Fréd. Straatman. 2 vol. in-8°.

(2) Zie hier wat Blassière, in eene der aenteekeningen op de voorreden van zijn boek zegt : *Le premier ouvrage d'Arithmétique, est de* Jean Sacrobosco *de* 1232, *qui n'a jamais été imprimé ; et le second ouvrage sur l'Arithméthique, qui soit connu, sont* les quinze Livres des Elémens d'Euclide en Latin, imprimés à Venise dans l'année 1482. *Le second* de Luc Paciolo, *imprimé à Venise en* 1494. *Le troisième est intitulé :* De Numerorum variis notis. Lovanii apud Rutgerum Rescium 1539, in-8°., *et le quatrième, qui est in-folio, se nomme* Nieuwe Instructie der Loffelyke Konsten des Reekenboeks, en de reekening te houden na die Italiaansche manieren, door Ympyn Christoffels. Antwerpen, 1543. *Mais il est très-probable qu'il y avait déjà des Livres imprimés* en Hollande, *concernant l'Arithmétique avant* 1543, *comme le mot* nouveau *du titre de ce dernier Ouvrage semble l'indiquer.*

INHOUD.

—